

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

HORGER ANTAL és Cs. SEBESTYÉN KÁROLY

KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI

BIBÓ ISTVÁN

SZEGEDI KÖNYVTÁR ÉS MÚZEUM
KÖNYVTÁRA

CSOPORT

JELI SZÁM

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

SZEGED

1930

TARTALOMMUTATÓ

a Népünk és Nyelvünk 1930. évfolyamához.

	Oldal
<i>Bálint Sándor</i> : Szegedi problémák — — — — —	184
<i>Banner János</i> : Adatok a XVIII. századbeli falusi életről I., II. —	70, 143
— Robicsék Jenő: A magyarországi diáktűzoltóságokról — — —	305
<i>Bátky Zsigmond</i> : Biatonya — — — — —	124
— Bivaly — — — — —	125
— Daku, daku-ködmén — — — — —	189
— Klecskemét és kecskeszárász — — — — —	254
<i>Betkowski Jenő</i> : A tiszalváti és szolnokmegyei szűszék — — —	120
— Egy század a földműves szemével — — — — —	212
<i>Bibó István</i> : A második év — — — — —	1
— Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében I., II. II, 81	
— Moravesik Gyula: Az onogurok történetéhez — — — — —	300
<i>Boross István</i> : Lakodalmi kurjantások, tréfás pohárköszöntők, sir- feliratok Mezőtúrról — — — — —	128
<i>Böszörményi Jenő</i> : A magyar ember és a Tekintély — — — — —	207
<i>Csefkó Gyula</i> : Márjás huncut — — — — —	52
— Pacalos — — — — —	122
— Kaszabol — — — — —	188
— Törökösség — — — — —	279
<i>Dömötör Sándor</i> : Magyar adomaváltozatok II., III. — — —	56, 281
<i>Ébner Sándor</i> : Kiss Lajos: Földművelés a Rétközön — — — —	76
<i>Ecsedi István</i> : Az utcakapitányok Debrecenben — — — — —	191
<i>Gelei József</i> : Az aranyszörű bárány a székely nép száján — — —	187
<i>Gerhauser Albert</i> : Szegedi kalendárium az 1930. évre — — — —	152
<i>Györffy István</i> : Házasság és lakodalom a matyóknál — — — —	225
<i>Györy Jenő</i> : A dorozsmai egy kötél föld — — — — —	295
<i>Irmedi-Molnár László</i> : Eperjessy Kálmán: Írások a régi Makóról —	150
— Bálint Nagy István: Kolerajárványok Csanád vármegyében —	300
<i>Jóó Tibor</i> : Szombatfalvy György: Társadalomrajzi feladatok az Al- földön — — — — —	150
— Ecséri Lajos: A magyar földműves nép munkája — — — — —	215
<i>Kiss Lajos</i> : A szegény ember malaca I., II. — — — — —	61, 135
<i>Kola Ilona</i> : Szőlőhártya — — — — —	280
<i>Kömüves Géza</i> : A csantavéri nyelvjárás V., VI. — — — — —	54, 128

	Oldal
<i>Madarassy László</i> : A malom alatt — — — — —	143
— Boglyaalakú gabonások — — — — —	292
<i>Magyar Kázmér</i> : Mióta lovas nép a magyar? cikkhez — — — — —	126
— Jámbor Böske lakodalmá — — — — —	288
<i>Mészöly Gedeon</i> : Pálóczi Horváth Adám énekeskönyve I., II. — 2,	110
— Aranyszőrű-e az aranyszőrű bárány? — — — — —	47
— Kormányzónk helyes címének története — — — — —	123
— Lilli — — — — —	125
— A cserény szó eredete — — — — —	157
— Mutatvány az Ó-magyar Mária siralom magyarázatából — — — — —	277
<i>Pais Dezső</i> : KecsKemét — — — — —	24
— Takarodó — — — — —	275
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : Falitka — — — — —	41
— A magyar ház asztala — — — — —	175
<i>Szabó István</i> : Tiszai halászat a XVIII. században — — — — —	293
<i>Szendrey Ákos</i> : Meztelenség a magyar néphitben — — — — —	129
— Jelentések a magyar népművészetről — — — — —	152
<i>Szendrey Zsigmond</i> : Nevető fejfák — — — — —	194
— Adatok a szegedi népnyelv mondattanához — — — — —	281
<i>Szerk. Utószó</i> — — — — —	276
<i>Szombatfalvy György</i> : Kaán Károly: Az Alföld problémája — — — — —	75
<i>Túri Károly</i> : Töszméköl, gyűszméköl, gyűsménkedik — — — — —	53
<i>Viski Károly</i> : A kánai menyegző egy változata — — — — —	54
— Bírópecsét — — — — —	98
— Zenei folyóiratok — — — — —	215
Nyelvjárás — — — — —	54, 128, 281
Szó- és szólásmagyarázatok 189, 52, 122, 188, 279, 187, 295, 280, 47, 123, 125,	157, 53, 98
Helynévmagyarázatok — — — — —	124, 125, 254, 24, 275
Néphagyományok:	
népi adomák — — — — —	56, 281
lakodalmi kurjantások — — — — —	128
kánai menyegző — — — — —	54
köszöntők — — — — —	128
sírfeliratok — — — — —	128, 194
népszokások — — — — —	80, 156, 220, 221, 224, 226, 308
népbabonák — — — — —	129, 80, 156, 220, 221
Népfoglalkozások, népjellem — — — — —	11, 61, 135, 207, 212, 288, 292, 293
Társadalomrajz — — — — —	70, 143, 295
Kérdések és feleletek — — — — —	77, 153, 220, 307
Könyvismertetések — — — — —	75, 150, 215, 300
<i>Elírás</i> : a 95. oldal ⁵⁵ sz. jegyzet sorában <i>Berzeviczy Gergely</i> helyett <i>Berzeviczy Márton</i> olvasandó.	

SZÓ- ÉS. TÁRGYMUTATÓ¹⁾

a Népünk és Nyelvünk 1930. évfolyamához.

- * ablak 80, 132
- ágyvitel 238
- * ajtó 80
- alany* 283
- alku a nászágyért 243
- almaráj* < *almereichen* 43
- almárium 42
- almázás (a lakodalomban) 232
- alsóság (az asztali ülés rendje) 141
- * aludni (meztelenül) 131
- * András-nap 64, 132
- * anya 130
- asztal 130, 175
  - „ alla 182
  - „ fia 182
  - „ szék 141, 154, 176
- * terítés 132
- avatás 252
- áldomás 295
- állítmány* 281
- állítmány és alanyegyeztése* 284
- * álom 132
- általháló 295
- * avas hús 137

- bakter 71
- * bal hóna alatt 130
- Batonya* 124
- * bába 130
- * befűteni (kemencébe) 132
- * bibíresók 130
- bikabér 192
- bíró 147, 8
  - „ pecsét 98
- bivaly* 125
- bokrétás leányok 237
- bolgárok (és onogurok) 301

- * bolha 131
- bone 294
- bordanád* 153
- * borotva 156
- * boszorkány 130, 131
- * bot 131
- böllér-pogácsa 66
- böndös* 155
- bördösnád* 153
- búcsúének (disznótoron) 142
- bugyigás korsó 131
- * búza 131
- * búbájós asszony 130
- bürkanna 149

- céhmester 149
- családtagok nevei 253
- * cseber 132
- cserény* 157
  - „ falazat 160
- * cserép 130
- cserindkapu 161
- cserpák 121
- * csorda 131
- * csők 142
- csősz 151

- daku, daki* 189, 220
  - „ ködmön 220
- darabont 193
- deszkalkáva 182
- diáktúzóltóság 305
- * dinnyevetés 131
- * disznódög 63
  - „ hízlalás 63
  - „ köröm 69
  - * „ öl-küszöb 138

1) A dőlt betűvel szedett adatok a nyelvészet keretébe tartoznak a *-gal jelöltek pedig babonák.

disznóölés 61
 „ tartás 61
 „ tor 64, 140
 * vész 138
dóka 200
dokány 200
 drabant 193
 dudás (lakodalomban) 233
 * edény 132
 Egyed napja 63
 * egymás érintése 132
 ekusze (tánc) 10
 electus (várostized) 145
 eljegyzés 230
 előljáró 147
 * előtte 132
 * első borjú 130
 „ cserény 160
 „ hely (asz asztalnál) 179
 enyhely 159
 * epeszappan 138
 epreskert 149
 Erzsébet nap 64
 esküdt 147
 * esővíz hordta fa 130
 * este 130
 evőszék 176
 * éjjél 130, 131, 132
 * „ mise 132
 éjjeli örök 71
 éjtszakai vigyázó 71, 147
 életes verem 293
 * életveszélyeztetés 132
 építkezési szabályozás 72
 falfülke 41
 falitéka 41, 43
 farsang 233
 * fazék 241
 * fejés 130
 * fejsze 130, 149
 feladás (a jegyespár jelentkezése
 a kihirdetésre) 232
 fenékháló 295
 * férfi 131
 * fésű koporsóba tétele 156, 220
 * „ elásása 80
 fia (asztal) 181

fias asztal 182
 flóderos asztal 183
 * foghagyma 138
 foglalkozás hatása a lélekre 17
 fogott hal elosztása 294
 * forgószele 131
 * fonálfonás 131
fonás 164
 * „ zsír 139
 * forgács 131
 * forroláz 130
 fölsőség (az asztali ülés rendje) 141
főméltóságos, ~ méltóságú 123
 föntforgók (disznótor) 141
 fülajtó 42
 fülke, fül 41
 fülkeajtó 42
 * fürdés 132
 * fűzfaág 131

gabonás 293
 * gazdasszony 130, 131
 * gonosz lélek 131
gődény 124
 gyalogszék 176
 gyalom 294
gyapju 47
 „ 183
gyermekló 126
 * gyertya 73, 132, 248
 * gyógyítás 130
 * sz. György nap 130, 131
gyüsménkédik 53
gyüszmeköl 53

had (memzetség) 227, 236
 * haj 156
 hajazás (asztagolás) 222
 * hajnal 130, 131, 132
 * halál 132
 * halott fejpárnája 156
 * „ hazajárása 156
 * „ lemosó ruha 80
 * harmatszédés 130, 131
 * határ 130
 havibúcsú 307
 * hazajáró lélek 224
 * 3-as szám 130, 131, 132, 138
hártya 220, 281

- hátsó cserény 160
 * háttal kijövés 132
 * házfal 80
 * házszöglet 130
 hegybíró 151
 herelés 62
 hérész 233, 248
 * 7-es szám 131
 * hideglelés 130
 hívogatás (lakodalomban) 236
 * hold 130
 * „ világ 132
 hurka (készítése) 137, 140
 húrolás (végzése) 138
 idegenbe házasodás 225
 irtás 146
 * Iván nap 130
 sz. János-pohár 142
 jegyesek étkezése 250
 jegygyűrű 236
 jegying 231
 jegysurc 230
 jelző 284
 * jégverés 131
 * jóslás 132
 kamorás asztal 182
 kapa 149
 kaparó 121
 kapitányszék 192
 kapitányvíz 148, 191, 193
 * Karácsony 64, 131, 132
 karolni (lakodalomban) 229
 kaszab-ol 188
 kaszli 43
 kánai mennyező 54
 kántálás 69
 kása-fakadoztatás (disznótor) 307
 kásapénz 249
 * Katalin nap 64
 kec (szuszék) 120
 kecskelábú asztal 183
 Kecske-mét 25, 254
 kezege 295
 * keddasszony 307
 kelengye 234
 * kemence 130, 132
 * „ -be vetés 130
 * kender 131
 * kenyér (első) 130
 * „ sütőkemence 130
 * kereszt 131
 „ fa (asztalrész) 183
 keringő (malomalja) 143
 kérés 230
 kés-megcsapatás (élesítés) 65
 két karácsony közt 64
 * kígyó 131
 kihúzó asztal 182
 * 9-es szám 132, 138
 kipacaloztatás 123
 királyöl (mérték) 297
 kisasztal 176
 kisbíró 147
 kisház 141
 kis hérész 252
 kis karó (építkezés) 159
 kisszék 176
 * kiterítés (temetés) 132
 kolbász (készítése) 137
 koldusbíró 151
 kolerajárvány 1831. 306
 komra 253
 * konyharuha 138
 kontyolás 251, 252
 * koporsó 132, 156
 * „ -ba tett tárgyak 220
 korhely 77, 220 223
 korömbíró 73
 * köles 131
 könnyűfonás (építkezés) 159
 * körülfutás 130, 131, 132
 * „ kerülés 131, 132
 kötél (mérték) 295
 kuglic (vakablak) 41
 * kulcslyuk 132
 Kunhalom 221
 kun miatyánk 79, 155, 307
 kupolás 222
 * kút 131
 * kürtő 130
 * küszöb 138
 lakodalom 132, 146, 225
 lakodalmi kanál 249
 „ konyha 234

lakodalmi kurjantások 128
 „ muzsika 233
 „ sátor 234
 „ vacsora 248
 * lapát 130
 lábas téka 44.
 lábító (asztalrész) 181
 láb között nézni 132
 lányozás (lakodalomban) 225
 * leány 131, 132
 * legény 132
 * legközelebbi rokon 130
 lekötelezés (asztagolásnál) 222
 * lepedő 130, 131
 lesők (lakodalomban) 246, 247
 * leveles kapu 130
 „ légy 131
 * lép 138
 lésza 162
 lilli 125
 ló-befogás módja 192
 lóca 181
 * lófutása 131
 * lósörény 131
 Luca-nap 64.
 * madár 131
 malát-fűz (építkezés) 159
 malomalja 143
 malombíró 151
márjás huncut 52
 Márton nap 283
 * megétetés 62
 * megrontás 130
 menyasszony búcsuztatás 243
 menyasszony fogadás 245
 menyasszonyi násznép fogadása 248
 „ öltöztetése 242
 „ tánc 251
 * menyecske 131
 * mező 130
 mezőgazdasági munkaágak 215
 * meztelen 129
 mécses (tűzrendészet) 73
milling 154
 minét 10
 miskárolás 62
módok és idők használata 285

Moha 77
mondatképzés 285
mondatkeveredések 286
 munka-dalok 138
 * madraguja gyökér 131
 nagy karó (építkezés) 159
 * nagypéntek 130, 131
 * napfelkelte 131
 * „ előtt 130, 131
 nemzetség (had) 237
 nevető fejfák 194
 névnap i köszöntő 129
 népművészet 152
 nyári asztal 176
 nyilas, nyilasföld 295
 * nyírfaseprő 131
 nyoszolyók étkezése 250
 * nyújtópad 132

* odavizelés 142
 * óév 132
 olájablak 41, 43
 oldaleserény 169
 onogurok 300
 * ótvar 139
őket — azokat 308
öklet 277
 * öregasszony 130

pacalleves 138
 * padka 132
 palonya háló 294
 * pamács 156
pasztyhártya 280
 * pattanás 132
 * pálca 131
 párhuzamos rendszer (bútorzat) 181
 pásztorművészet 153
 pipázás (tűzrendészet) 73
 * pogácsa 131
 pohárköszöntő 129
 * priések 131
 pusztakapitány 151
 * Pünkösöd 130

Rákóczi-nóta 6
 rendes fonás 159
 rengő 181
-r igeképző 168

* rokon 130
 * rossz idő 131
 * rovar 131
 * rozsharmat 130
 * „ tábla 132
 * „ virág 132
 rőzsebiztos 193
 * ruhadarab 131
 ruházat 152
 salétromfőzés 73
 sarkos rendszer (bútorzat) 179
 saroktéma 43
 sárfűz (építkezés) 159
 * sárgaság 80, 156
 * seprés 131
 ser-ni 168
 sírfelirat 129
 * sírkörüljárás 80, 221, 224, 308
 * só 138
 süvényfal 171
 „ fonás 158
 „ kapu 161
 stájer tánc 7, 9, 111
 surcáldomás 231
 süvénytáblák 159

 szappan 156
 számos hal 294
 * szántóföld 131
 szárazmalom 143
 szárna 140, 141
 szárnyékeserény 160
 szegletalmárium 42, 43
 szegyes halászat 294
 szekrény 78
 * szemérentest 130
 * szemfájás 130
 * szemverés 130
 szék 181
 * szélelfordítás 130
 * szén 132
 * szépség-varázslás 132
 szérűskertek 74
 szikrafogó 161
 * Szilveszter 132
 * szoba közepe 132
 szólítás (vendég hívás) 290
 * szomszédokút 131
 szórólapát 121

* szótlanság 132
 szó 165
 szállőhártya 220, 280
 „ pásztor 151
 szőr 47, 187
 sz ~ s-változás 165
 szuszék 120, 178
 * szűr 131

 talpas téka 44
 tanácsnok 145
 tánc 153
 * taragyükér 63
 tárgy 285
 társadalomrajz 150
 * tehénrontás 130
 tehénszarv (hurkatöltő) 140
 * tehéntej 130, 131
 tekintélytisztelet 208
 temetés 156
 * temető 131
 természeti tényezők hatása 16
 téka 41, 43
 tized 145
 tizedes 192, 193
 tizedgyűlés 145
 tizházigazdák 193
 törökösség 279
 tözsmékök 53
 tudató asszony 280
 tulok 125
 * tüdő 132, 180
 * tűz 130
 * tűzhely 132
 * tűzrakás 131
 tűzrendészet 70, 146

 * újhold pénteke 131
 * „ vasárnapja 131
 utca bíró 193
 „ gazda 193
 „ gazdaság 193
 „ háza 191
 „ kalandárium 194
 „ kapitány 151, 191, 193
 „ küldöttség 191
 „ notárius 192, 193
 „ senator 191, 193
 „ szer 191

utca tisztiskara 193
üveges (bútor) 43

vakablak 41, 42

* vakaró 130

vaklik, vaklyuk 41

* váltott gyerek 130

* vászonkendő 131

verem 293

* veréb 131

* vetés 130

vesszőfonás 159

végcserény 159

villámokozta tűz 130

* viola (teljes) 131

virrasztó 140

víz 130, 131

„ megcsalása 132

vőfély 232

vőlegény 132

„ öltözködése 238

zenefolklore 152

zsoltár-éneklés (disznótor) 142

A második év.

Az első esztendő elteltével örömmel állapíthatjuk meg, hogy a közönség szíves fogadtatásban részesítette a „Népünk és Nyelvünk“-et. Beszédese bizonyosság nemcsak az a tény, hogy az előfizetők száma 500 fölé emelkedett, hanem az ország minden részéről meginduló érdeklődés épen annak a vidéki intelligenciának részéről, amelynek együttműködése oly döntő fontosságú a magyar nyelv, a magyar nép és társadalmi szokások felkutatására és feldolgozására, s e sokféle apró részlet-kutatásokon keresztül a magyar lélek megismerésére. Mindez elég buzdítás arra, hogy tovább haladjunk a megkezdett úton. A Népünk és Nyelvünk előző évi programjának keretei és célkitűzései tehát változatlanok maradnak s amennyiben változnak, ez csak a folyóirat mult évi első számában leszögezett program értelmében való előrehaladás, fejlődés lehet, azaz annak, ha szükséges, bővítése, egyébként pedig a program be nem váltott, ki nem használt részeinek kiegészítése, egyszóval teljessé tétele. Erre nézve eléggé tájékoztatnak a tavalyi első szám „Feladataink“ című bevezető cikkének következő sorai: A magyar lelkiség kutatásában legfeljebb önmagunknak szabhatunk nem mesterséges, sem természetes, hanem ökonomikus határokat. *A magyar lelkiség kutatása ugyanis nem csupán speciális, hanem általános nemzeti föladat*“. Ez semmiképen sem jelentheti azt, hogy a Népünk és Nyelvünk kimerül az Alföld, speciálisan a Szeged centruma körül elterülő Alföld néprajzának, társadalomrajzának, nyelvének vizsgálatában. Programjának ki kell terjeszkednie a magyar néplélek és annak nyilvánulása minden kérdésére, a speciálisan szeged-vidéki, alföldi vagy egyetemlegesen magyarra egyaránt. Csupán azt a megszorító irányelvet tűzzük ki, hogy a Szeged körül elterülő Alföldet tartjuk szem előtt minden részleges, az egésztől izolálható kérdésben. Az egész Alföldre fogunk tekinteni ott, ahol az Alföld, mint részekre bonthatatlan egység áll velünk szemben. Végül az egész magyarságot fogjuk szem előtt tartani minden kérdésnél, mely nem szorítkozhat Magyarország különböző részeire, hanem az egységes magyarság problémája. Ehhez képest idei programmunk egyik része az lesz, hogy a magyar népjellem, népszokások, társadalmi szokások, a magyar nyelv jelene és multja vizsgálata mellett behatóbban foglalkozzunk a nyelv-

helyesség problémáival is. Mint a magyarság lelki megnyilvánulásait a magyarság igazi központjából a Nagy Magyar Alföldről nézők, éles figyelemmel fogjuk kísélni, hogy akár az Alföldön, akár a más vidékeken élő magyarság helyesen beszél-e magyarul s megtudja-e őrizni a régi magyarok igaz magyar beszédjét. Igen fontosnak tartjuk ezenkívül a magyarság jelene és jövője érdekében azt is, hogy a magyar lelkiség problémáiról a más nyelveken beszélők is közvetlenebbül tudomást szerezhessenek s ezért a Népünk és Nyelvünk idei évfolyama a folyóirat cikkeiről német és angol nyelvű kivonatokat is fog közölni, hogy ezáltal is elősegítse nemzetközi kapcsolatainkat. Azt hisszük, hogy ilyen utakon és módokon válik teljessé a Népünk és Nyelvünk lényegében változatlan programja: a még megmenthetőt föl kutatni és megőrizni, a tudomány módszerével vizsgálni és rendezni mindazt, ami jellegetesen *magyar!*

Bibó István.

Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve.

Apostolok oszlása — még az én deákkoromban az öregebb urak így emlegették a tanuló ifjúságnak *exámenek* után való szétoszlását. Ez az „apostolok oszlása“ szólás a biblián nevelt kollégiumi deákság nyelvében termett, célzásul az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv XI-dik részének 19-dik versére. Tréfás szólás az Alma Matertől búcsúzó ifjak szájában; de most emberöltők multán a hazai művelődéstörténet távlatából látjuk, hogy a régi kollégiumok új meg új rajának férfikori pályája ezt a tréfás szólást annak eredetéhez méltó komoly igévé avatta. A régi kollégiumok növendékei csakugyan apostolokká váltak, tudomány, irodalom, magyarság apostolaivá. Jóka regényeiben, minél inkább távolodunk tőlük, annál inkább látjuk a kortörténeti mélységet. S Jóka akkor, mikor regényt ír arról, hogy a mult század hajnalán kik mozdították haladásra ezt az egész magyar glóbuszt, a debreceni kollégium növendékeit teszi meg a nemzeti művelődés apostolaivá a „Mégis mozog a föld“-ben. A gyermek és szülő közt gyakran előfordul a két nemzedék szokott ellenkezése s gyakran van igaza inkább a gyermeknek; de a gyermek lelki értékei mégis a szülői nevelés érdeme. A Csokonaiak holtig duzzoghatnak az Alma Materre, mégsem lettek volna Csokonaiak az Alma Mater nélkül. Akár kedves emlékezéssel, akár keserűséggel vágtak neki a világnak az öreg kollégium tanítványai, mind onnét hozták tálentomaikat s vitték kamatoztatni széjjel ország szerte. Nem igazságtalanság-e valakinek adományait elfogadni, azután az adakozó szegénységét kigúnyolni? Nem igazságtalanság-e az Alföld elmaradottságát hánytorgatni, holott az alföldi városok iskolái élü-

kön a debreceni főiskolával, nemcsak az Alföldre, hanem Túladunára és az ország egyéb részeire is eregettek a szellemi munkásokat? Az Alföld kultúrmérlegében nemcsak azon jeleseknek kell föltüntetve lenniük, akik itt éltek, haltak, hatottak az Alföldön, hanem azoknak is, akik az ország más vidékein világoskodtak avval a lámpással, melybe az olajat az Alföld iskoláiban gyűjtötték.

PÁLCZI HORVÁTH ÁDÁM is Dunántúl élt, mint kis gyermek, mint férfi, mint öreg; de fogékony ifjúságát, tizenhárom éves korától húszig (1773—1780) a debreceni kollégiumban töltötte. Dunántúl földmérősködött, ott írta csillagászati munkáit, de a hozzá való tudományt Hatvanitól hozta Debrecenből. Dunántúl írta verseit, énekelte vallásos és világi énekeit, úgy, hogy a Dunántúl írói közt emlegeti az irodalomtörténet. De írói munkásságában az, ami marandó, a messze Alföldről való. Életrajzírója ezt jegyzi meg a debreceni kollégiumi életről: „Dalai is voltak és vannak ez életnek. S az itt énekelt versek közül nem egyet megtalálunk a HORVÁTH ÁDÁM dalgyűjteményében“. Lelkének az a szála, melyen dalai zengettek, „Debrecenben jött erősebb és folyton tartó rezdülésbe“. (GARDA SAMU: Horváth Ádám életrajza, 9. l.) HORVÁTH JÁNOS így jellemzi HORVÁTH ÁDÁMOT: „Az énekes vers-írásnak e korban legeltökéltebb, legzeneibb és magyarosabb szándékú képviselője: Pálczi Horváth Ádám. Igazi énekes verselő volt s dallamkultusza és természetes zenei érzéke (mírói verstani értekezése is tanúskodik) kora legbuzgóbb népdalkedvelőjévé tette. Szerette, tudta s feljegyezte a fülébe jutott régi énekeket, költött maga is kedvelt áriákra vagy saját dallamára, régieket kiegészített, átírt, travesztált. Így jött létre az ő legnagyobb jelentőségű munkája, kéziratos énekes könyve, melynek címe: *Ó és Új mintegy Ötödfél száz Énekek, ki magam csinálmányja, ki másé*“. (HORVÁTH JÁNOS: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfig, 84. l.) E műről egynéhány lappal odébb ilyen értékelés olvasható: „Bár szétszórta sokat közzétettek gyűjteményéből, nagy szégyenünk, hogy legalább az a része, mely nem az ő csinálmanya, hanem másé, végeredményben a népé, a magyarságé; mind a mai napig nincs önálló kiadványban közzétéve!“ (88. l.) Igen a magyarságé, főképpen az Alföld magyarságáé, hiszen annak társaságában vált HORVÁTH ÁDÁM a magyar dalok kedvelőjévé s ott kezdte gyűjteni e gazdátlanul csapongó pillangókat. Mi tehát, az Alföld szellemi múltjának kutatói, a magunk részéről is sürgetjük ama becses gyűjtemény kiadását. Mig pedig az meg nem történik, addig is a kiadás tökéletesebbé tétele végett helyreigazítunk itt egy fontos tévedést, mely HORVÁTH ÁDÁM énekgyűjteményének kéziratai felől egyik irodalomtörténeti műből a másikba öröklődik.

Kezdjük a helyreigazítást egy anekdotával, melyben több történeti igazság van, mint az irodalomtörténetíróknak e tárgyról való megjegyzéseiben. HORVÁTH ÁDÁMRÓL, mint igen eredeti egyéniségről,

sok anekdota keringett még életében s került ezekből TÓTH BÉLA *Anekdotalincs*-ébe is:

„Pálóczi Horváth Ádám, — olvassuk ottan (II: 128) — a szittya magyar poéta, írta a strassburgi minét nótájára azt a híres verset:

Nossza pajtás, szokjunk rá, kapjunk rá
A német táncrea, a német táncrea;
Hej mert úgy is ráverték, ráfűztek bennünket
A szolgál-láncrea, a kutya-láncrea!
De szánd meg Árpád, szánd unokádat,
Ne hagyjad véren szerzett hazádat!

Ezért a nótáért Ferenc *ad audiendum verbum regium* idézte Pálóczit. A kemény magyar poéta el is ment Budára, (hiszen ott lakik a magyar király, hát ott kell keresni), de nem találta ott, a dűrva német kapus elutasította. Akkor azt gondolta, hogy talán Visegrádon van a magyar király a nyaralójában. Elment hát Visegrádra. Ott meg csak baglyok huhogtak.

Erre elment Tatára, azt vélyén, hogy ott lesz a magyar király, mert az a másik királyi nyaraló. Onnan meg az Esterházy lakájai utasították el.

Jó Pálóczi Horváth Ádám erre nyugodtan hazament Somogyba, mint aki eleget tett kötelességének. Őt a magyar király elé idézték, hát el is ment mindenhová, ahol a magyar király lehet; már abban aztán nem ő a hibás, ha a felséges úr nem volt sehol.

Úgy kellett őt erőszakkal Bécsbe vinni, mert nem akarta tudni, hogy a magyar király Bécsben lakik.

Ferenc császár aztán hosszú német beszédben korholta őt le azért a kuruc versért. Mikor a dorgatórium véget ért, Horváth Ádám mélyen hallgatott.

— No nincs semmi mentsége? — kérdezte a császár.

Pálóczi Horváth Ádám meg csak annyit mondott:

— *Ajjer majesztét, nikszt dájcs*“.

Így szól az anekdota; mármost mi ebből a valóság?

1814. jún. 13-án írja HORVÁTH ÁDÁM KAZINCZY FERENCNEK, hogy: „némely munkákat rész szerént készítettem, rész szerént össze szedtem, úgymint 1-o, a' 4-dik tag holmit, mellyet ki nyomtatás végett Gr. Szapári Péter vett által; de mikor láthat világot nem tudom. 2-o. *ötödfélszáz régibb és újabb énekeket*, de ez Posthumus munka lessz“ (VÁCZY: KazLev. XI: 423—4). Tehát ez az énekgyűjtemény, mely száz év múlva is megtartotta becsét, sőt még ma becsesebb, mint a maga idejében volt, már 1814-ben készen volt. Jól tudta ennek értékét, éppen a szájhagyományból összeírt rész értékét HORVÁTH ÁDÁM is, hiszen maga mondja, hogy ezekből „a' honyi, régi és közép idejű énekek“-ből, melyek nem övéi.

„egynéhánynak örök elveszését jobban károllja, mint a' hódoltató Táborból egy hatvan fontos ágyúnak“. (KazLev. XII: 526.) Nehéz rezignációval jövendőlte meg posthumus voltukat, hogy „nem ő adhat nekik örök életet“ (uo.). Tehát mint a régi lantosok, ő is élőszóval adogatta elő ő és új énekeit az ismerős vármegyék nemeseinek társaságában. Hiszen még kínos betegségében sem hagyta el nótás kedve, még akkor is „danolt úton, útfélen“ (KazLev. XII: 397). A nemesi rendek pedig szívesen hallgatták az „öszve jövéseken“, úgyhogy ritkán énekelt „kényszerítés nélkül“ (KazLev. XII: 245). Mi nem élvezük már a táncoló ritmusban, tördelt sorokban, tarkán elhelyezett rímekben való politizálást, nem is értjük már könnyen a politikai célzásokat. De éppen az időszerűség, az alkalmiság, érthetőség és élvezhetőség, sőt népszerűekké és lélekre hatókká tette a maguk idejében HORVÁTHnak maga szerzette politikai énekeit is, mint KAZINCZY nevezi: „a csimbókos poétának *magyar lelkű* dalait“ (KazLev. XII: 475).

Ezek közül való az is, melyről az anekdota szól.

Mikor ARANY LÁSZLÓ a *magyar politikai költészet*ről értekezik és HORVÁTH ÁDÁMOT az ezernyolcszáztíz es évekkel együtt jellemzi, szintén hosszasan foglalkozik amaz énekkel.

„A nemesi büszkeség dicsőítésére — úgymond (BSzemle IV: 116) — a század második tizede óta nem volt többé alkalmas idő. A főkelő sereg, melyről lelkesült bizalommal remélték, hogy szét fogja szórni a zsoldosok seregeit, laza szerkezetében szétfoszlott az ellenség előtt. Minden józan hazafi belátta, hogy e régi honvédelmi intézmény tovább fenn nem tartható, mert elavult. De a bécsi kormány elavultnak tartá az ország alkotmányát is s könnyű szerével túl akart rajta lépni. Az 1811-diki országgyűlésnek már nem lehetett ez iránt kétsége, de a kormány törvénytelenége ellen nem volt egyéb fegyvere a passiv ellenállásnál. Elcsüggesztő korszak következett a nemzetre. A napoleoni háborúk s az országos csőd vagyoniilag kimeríté, a szent szövetség által beiktatott új politikai rendszer elvette minden jobb kilátását, a közügyek kezelésében az abszolút kormány mind hátrább kezdte szorítani, a műveltebb osztályokba bekapott a német társalgás s az egész nemzet mintegy elszibbadni látszott. Vége volt az 1790-diki alkotmányos reményeknek, vége a loyálisban büszkélkedő hadi dicsvágynak. Lejárt az emelkedett hangú hazafias ódák ideje, s helyét a csüggedés hangulata foglalta el és ama gúny, mely saját érzelmét is, a nemzetét is kicsúfolja. Az öreg Horváth Ádám elkeseredett iróniával fakadt ki a németes művelődés ellen: *Hát isten neki, kapjunk rá, szokjunk rá a német táncra; Bécs után úgyis minket ver a német a szolga láncra. Stájer tánc végzi a manifestummal kezdett minétet. Futva, harcolunk egy franc komandó szóra; az orosz lány is így fut a kakas szóra. Óh gyávaság, be méltó lett a nemzet ilyen ostorra*“.

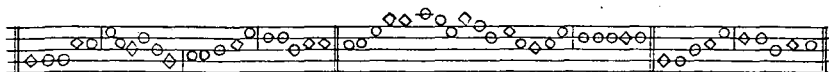
„Különben a nemzeti tétlenség ez-éveiben — mondja ugyancsak ARANY LÁSZLÓ (id. m. 117) — hazafias lyránk ritkán szólal meg. Berzsenyi egészen elhallgat, Virág történelmi munkákkal s műfordításokkal foglalkozik, Kisfaludy Sándor saját régi beszéleyeinek visszhangját pengeti tovább, Kazinczynál pedig a nemzetieskedés ellen csaknem ellenszenv fejlik ki“.

E lankadtság, e némaság még inkább megérteti velünk azt az érdeklődést és hatást, melyet HORVÁTH ADÁM kelthetett a maga idejében a maga közönsége előtt, mely a nemzetnek legmagyarabb rétege volt s melyből akkor még nem veszett ki nemzeti hivatásának tudata. A *Rákóczi-nóta*-ról mondja ARANY LÁSZLÓ (id. m. 99), hogy „e százados rhapsodiának szövegében ne keressünk költői gondolatokat. Egy panaszos fölajdulás az egész, nincsenek benne se nagy eszmék, se költői képek“. Ne keressük hát HORVÁTH ADÁM politikai énekében sem a költőiséget, hanem igenis egy kor legmagyarabb köre életosztónének keserű humorban való, óvatosságában is dacos megnyilvánulását, a sokat szenvedett magyarságnak egy évszázad mögül máig elható, fojtott jajszavát. Jajszó ez is, mint a primitív szövegű *Rákóczi-nóta*. Ez is „egy szentelt fájdalom“, tehát: „kincs“.

Kincs. Tehát megérdemli az a már anekdotákban kallódó furcsa ének, hogy történetével foglalkozzunk, annál is inkább, mert így, amelyben foglaltatik, amaz egész énekgyűjteményre nézve is fontos irodalomtörténeti eredményre jutunk a kutatás folyamán.

Ha az Anekdotakincs-beli versszöveget összehasonlítjuk avval, amit a „Hát Isten néki“ kezdetű énekből ARANY LÁSZLÓ idéz, azonnal látjuk, hogy a kettő között nagy eltérés van. Nem csoda, ha az élőszó útján fennmaradt adomaszöveg már módosult, megváltozott; de sehogysem tartható hiteles szövegnek az sem, amelyből ARANY LÁSZLÓ merített. Hiszen nála már a második sor olyan anakronizmus, amelyent HORVÁTH ADÁM nem írhatott: „*Bécs után* úgyis minket ver a német a szolgálcsera“. Csak később, 1848-ban, a világszabadságért rajongó demokrata pesti fiatalságnak fájt az, hogy a „német“, az abszolút uralkodó, Bécsét is „szolgálcsera veri“ s csak még később Deák Ferenc hívei sürgették Ausztria számára is az alkotmányt. Ellenben HORVÁTH ADÁM magyar nemeseinek szemében csak a „nemes magyar nemzet“ szabadsága volt a cél s részben félelmes, részben megvetett idegen volt előttük az egész Bécs mind császárostúl, népestül. Nem ismerte hát ARANY LÁSZLÓ sem a szóban levő ének eredeti szövegét, amint nem ismeri azt — majd meglátjuk — egyetlen irodalomtörténésirünk sem, ámbár bizonyára mindenkinek volt már kezében HORVÁTH ADÁMnak az a kézírata, melyben az eredeti hiteles szöveg megvan. Mielőtt hát erről többet szólnék, itt közlöm ezt az eredeti, hiteles szöveget (l. M. T. Akadémia Könyvtárában: *Kézirat-tár*, írók 8. r. 48. sz.).

+ * Stajer tánc.

Hát Isten néki! kapjunk rá, szokjunk rá a' Német tánczra a' Német
[tánczra,
Ugy is már régen meg nyertek, rá vertek a' szolgál láncre, a szolgál
[láncre,
A' Muzsikás nem ismeri, nem veri a' mi hurunkat a' mi hurunkat,
'S ha Stajert húz, mit pengessük? jobb vessük el sarkantyunkat el
[sarkantyunkat.
Szánd meg Árpádom! szánd Unokádat
Tartsd meg ez véren szerzett Hazádat.

Már régen érzem, a' Nagy Sas', a' Kakas körme mivé tett?
Hogy Stajer végzi a' nem rég vig vendég-hozta Minétet.
Nyalka eszímám elrombolja pór szolgál-sarú formára,
Fűzött topányom' el nyírte, 's ütötte tzipó kaptára,
Szánd meg Árpádom! még Unokádat.
Tartsd meg etc.

Isten úgy látszik el vette le tette Szent kezit rólunk.
Panaszkodunk, de mind írva, mind sirva hijjába szállunk,
S hogy gyávaágunk büntette, jól tette: igaz Bíróra
Találunk benne; méltó lett e' nemzet ilyen ostorra;
De szánd meg Árpád! még unokádat,
Tartsd meg ez etc.

HORVÁTH ÁDÁM mint nemcsak szövegíró, hanem dallamszerző is, énekei kéziratában pontosan megjelölte, hogy hol az ő szerzeménye a dallam vagy a szöveg vagy mind a kettő: „A' magaméit a' másokéitól + és * jelekkel klömböztettem; a + jelesseket egészen... magam tsináltam; a * jelessekeknek pedig ének hangjai, a' mint mondják Nótáji vagy Ariáji a' magam' munkája: és így a' hol mind a' két jel van, mind a' vers, mint a' Nota az enyim... A kotákban a' rövid hangok o a hosszúktól o meg vagynak különböztetve“. (L. M. Tud. Akad. Könyvtárában: Kézirattár, Írók 8-r. 48. sz. e) lap.) Ez ének előtt a kéziratban ott van mind a két jel: + *, tehát nyilvánvaló, hogy mind a szöveg, mind a dallam HORVÁTH-é. Meg is jegyzi különben, hogy: „Ennek... az Ariáját is szokatlan majmolással magam tsináltam vagy is travestáltam“ (M. T. Akad. Könyvt. Kézir. Írók 8-r. 48. sz. 22—23. l.). Tévedés tehát az *Anekdota* kincsnek azon állítása, hogy HORVÁTH kész nótára, „a strassburgi minét nótájára“ írta volna ezt a verset. Ami a tartalmát, eszméjét illeti, nem egészen helyesen fogja föl ARANY LÁSZLÓ úgy, hogy az csak a „németes művelődés ellen“ szól. Nem! Élesebb, súlyosabb ennek a nótának a vá-

gása. Ez a nóta a német nemzetiségű uralkodónak magyarelnyomó politikája ellen szól s a magyaroknak német uralkodójuk előtt való meghunyászkodása ellen. Igaz, hogy HORVÁTH ADÁM szittyá módra csimbókba kötve hordta haját s azok közé tartozott, akik a magyar viseletet is a magyar lélek el nem maradható jelének tartották; mégis a *Stájer Tánc*-ban sokkal komolyabb veszedelem ellen küzd, mint a német viselet vagy tánc vagy egyéb szokások ellen. Sokkal merészebb célért izgat, mint a sarkantyús csizma hordása. Olyant mond szép hegedűszóban, amiért Bacsányinak Párisba kellett menekülnie Bécsből Napoleon hadainak kitakarodtakor. Napoleonnak a magyar nemzethez intézett kiáltványának egy-egy példánya gyakori a dunántúli familiák levelei között; lemásolta és híven őrizgette öregapám is, HORVÁTH ADÁM unokaöccse. A vidéki nemesek között sokan voltak olyanok, akik kárnak tartották a magyarság természetes ellenségeiért, a német uralkodókért hozott áldozatokat. Hogy nem valóságos német tánc miatt gúnyolódik HORVÁTH ADÁM a *Stájer Tánc*-ban, mutatja azt a harmadik sor: „A muzsikás nem ismeri, nem veri a mi húrunkat“. Más berekben másképp szól az ének! Az a „muzsikás“ nem kódorgó kintornás, hanem maga a bécsi császár, aki nem ismeri a mi szavunkat, lelkünket, nem érti nyelvünket, nem ért bennünket. Német ő, ezért akar minket is németté tenni. Nosza, tegyük félre a magyar büszkeséget és táncoljunk úgy, ahogy ő húzza! „Ha stájert húz, vessük el sarkantyúnkat!“ Tegyük le magyar nemzetiségünket! Már régóta érezhetjük, hogy a „nagy sas“, vagyis a német miatt és a „kakas“ vagyis, a francia miatt mivé lettünk, milyen nyomorúságot hozott a német elnyomás és a franciák elleni háborúk! Előre lehetett tudni, hogy „stájer tánc végzi a minétet“, német tánc lesz a francia tánc vége: először a francia táncoltat meg bennünket, kivel a német dinasztia miatt szembe kerültünk, azután pedig táncoltat bennünket a franciáktól a mi segítségünkkel megszabadult hálátlan német, a „Burgenland“ mai gazdáinak testi-lelki ősei! Napoleon csillaga letüntével nyakunkon a német iga. Az efféle német tánc a nyalka csizmából pór szolgasarút csinál, nemesi jómódunkból, szabadságunkból szegénnyé, szolgává tesz bennünket. A magyar fűzött topánt német cipőkaptára erőlteti, az ország kormányzását nem a magyar alkotmányhoz szabja, hanem a bécsi abszolutisztikus kaptafára üti. De megérdemeljük, hogy Isten így verjen bennünket; hiszen csak siránkozunk, könyörgünk, holott az uralkodó a szép szóra úgysem hajt, mi pedig a cselekvésre, ami Árpád unokáihoz illett volna, *gyávák* voltunk. Isten csak „*gyávaságunkat*“ büntette“. Hej, a csimbókos poéta, a kuruc énekek éneklője, gyűjtője, terjesztője — *így* értette azt a csúfolódó stájer nótát. *Így* értették azt az öt hallgató borozó, búsuló magyarok. S ha *így* értették, nem ráemlékeztek-e Napoleon kiáltványának egynéhány év előtti szavaira: „Semmit sem kívánok én tőletek, egyedül csak azt akarom látni, hogy szabad és valósággal független Nemzetté legyetek. Az Ausztriával való szövetségtek volt

a Ti szerencsétlenségtek főbb oka. Ausztriáért folyt a Ti véretek messze országokban és legbecesebb javaitok büntetlenül annak örökös tartományai miatt voltanak feláldozva. A Ti Országotok tette az Ausztriai Birodalom legszebb részét; és mégis úgy nézték Hazátokat, mint valamely meghódított tartományt, olyan indulatok és mellékes tekintetek által igazgattatván mindeddig, melyek Ti reátok nézve idegen természetűek voltak. Vannak még Ti nektek nemzeti tulajdon erkölceitek, vagyon nemzeti nyelvek és dicső eredeteteknek régiségével méltán dicsekedhettek. Szerezzétek vissza nemzeti lételteket, legyetek újra, a kik valaha voltatok! Válasszatok királyt magatoknak, olyan királyt, a ki Ti értetek országoljon, a ki Hazátoknak kebelében Ti közöttetek lakjék és a kit Ti polgártársaitok, katonáitok végyenek körül“.

Hogy a *Stájer Tánc* csakugyan Napoleon kiáltványának visszhangja, illetőleg azon elégedetlenségé, melynek egyik következménye Napoleon kiáltványa lett, azt magának HORVÁTH ÁDÁMnak egy másik énekével még inkább bizonyíthatjuk. KAZINCZYNak írja 1814. aug. 25-én, hogy a *Stájer Tánc* tulajdonképpen egy „scéná“-nak, egy jelenetnek az első része. A scéna második része egy másik ének, mely felelet az elsőre. A *Stájer Tánc*-ra felelő éneket abban a levélben meg is küldi KAZINCZYNak, nem politikai célból, hanem csak avval az ártatlan kérdéssel, hogy: „Hát ez nem Trochaeus-e?“ A *Stájer Tánc*-ot egy olyan magyar mondja, aki HORVÁTH szerint már lemondott minden reménységéről (KazLev. XII: 43), a rá való felelet pedig Napoleon szájába van adva. Itt közlöm most ez éneket a KAZINCZYNak küldött szövegből; úgy olvassuk hát azt, mint Napoleon válaszát a *Stájer Tánc*-ra, helyesebben: mint HORVÁTH ÁDÁMnak Napoleon álarca alatt mondott válaszát:

Nem Minétre lépek én, Szökni szoktam Ekuszénn,
Sok tsatám', vitéz nevem' Ez nyeretted meg velem:
Sőt ez adta Thrónusom', Bétsi Herczeg Asszonyom':
Szerszem elme, friss kezek Által épül a' Remek.

Nem Minét hozá tehát A' Stájer litaniát;
De mind Te jó Magyarom! Mind Ipam, mind Sógorom;
Hogy velem ki szálltatok, Ekuszét ugrottatok:
'S ki fitzamlá lábatok, Bankóra szorúztatok:

Tudsz e Sánta! érzeni? — Sorsod' az elébbeni
Sok erőltetés, kozák, 'S kontra táncz határozák.
Meg tsumósodott a' vér, Meg rekedt az arany ér:
A' Podagra meg lepett, Bétsi-bankó-lábra tett.

Már neked tsak Stájer jó; Mellyben nints mutatio:
Szokj hozzá szegény Nemes! Másra nem vagy érdemes;
Egy 's közös a' Musikás, Egy a' szála, táncz se más.
Ha tsak egy régi lejtő Nem lesz a' bú felejtő.

Midőn a hatalom üldöz egy-egy eszmét, akkor az csak rejtőzve, bujkálva, példázatokban, allegóriákban, el is magyarázható célzásokban nyilvánul meg irodalmilag. Az egykorú rokon lelkek megértik a szinte rabnyelven szóló író, de későbbi korokban már csak kortörténeti elmélyedéssel tudunk az efféle irodalmi műnek értelmébe s kortörténeti értékebe behatolni. Ne sajnáljuk hát a fáradságot arra, hogy teljesen megértsük azt a Napoleon szájába adott éneket is.

A *minét* a franciák enyelgő, csendes, lassú tánca.

Kezdődik a minét. — Három gavallérral
Három deli dáma kiáll szép manérral:
Franciás táncokat kezdik főhajolva,
Folytatják páronként viszontag másolva.
Sétáló lábokkal Z betűt ejtenek,
Egymásnak oldalvást suhanva lejtene.
Mint midőn szerelmes górzéceje megett
A dagályos kakas érezvén meleget,
Enyelegve játszik, taréját berzeszti,
Oldalt forog, tipeg, s szárnyát leereszti:
Így tesz a gavallér itten a dámának
Kényes tempójára a francok táncának.

(CSOKONAI: Dorottya II.)

Az *ekusze* < francia *écoussaise*, gyors, eleven tempójú tánc volt: „ein Gesellschaftstanz, welcher in kurzen Touren von einer ziemlich lebhaften Musik im Zweivierteltakt begleitet wird . . . Von Frankreich kam er nach Deutschland, wo er früher meist die Bälle eröffnete (BROCKHAUS: Lex.). Napoleon tehát a szájába adott vers első strófájában a stájer táncos magyar nemesnek arra a mondására vág vissza, hogy a franciák hadjárata *minét* lett volna. Nem *minét* volt — mondja Napoleon — nem afféle lassú lépegetés, hanem valóságos ugró (szökő) *écoussaise*, vagyis csupa gyors, eleven mozdulat. A gyors hadi mozdulatokkal nyertem meg sok csatámat, vitézi hírnevemet, császári trónomat, osztrák főhercegnő feleségemet. Mert *szerszem* azaz serény elmével, friss kezekkel, azaz gyors cselekvéssel lehet csak remeket alkotni, nagyot elérni. Nem a minét lett hát a bajod, te magyar, hanem az *écoussaise*, az én modern hadi tudományom! Te is, jó magyarom, meg ipam is, Ferenc császár, sógorom is, Károly főherceg, velem próbálkoztatok mérközni abban a hiszemben, hogy csak minétet kell járnotok, de bizony *écoussais*et kellett ugranotok s abba beleficamodott a lábatok Győrnél. Az én hadi tudományommal akartatok versenyezni, de bizony vereség lett a vége. Oktalanul ellenálltatok nekem s a vége az lett, hogy „bankóra szorúztatok“. (*Bankó* Dunántúl nemcsak *bankócédulá*-t, *papirospénz*-t jelent, hanem *mankó*-t is: tehát a „bankóra szorúztatok“ kettős értelmű. Igazi értelme az, hogy a franciákkal szemben céltalanul ki-

fejtett ellenállás, a mintegy provokált vereség, veszteség okozta a pénz römlését, a devalvációt.) „Tudsz-e, sánta, érzeni?” — kérdi gúnyosan Napoleon — Sorsodat eldöntötte a kozáktánc, kontratánc (tudjuk, mit jelent HORVÁTHNál a „tánc”), vagyis az „előbbeni sok erőltetés”. Megerőltetted magadat abban, hogy a bécsi császárt védelmezted ellenem s úgy méltán tönkre mentél. Belebetegedtél, „megrekedt az arany ér” benned, azaz aranypénzed, jó pénzed elfogyott, s olyanforma podagra esett beléd, — megint szójáték a „bankó”-val — hogy „bétsi bankó”-ra jutottál. Ilyen elgyengült ínúnak már csak a tipegős-topogós, tunya stájer tánc való (vö. CSOKONAI: Dorottya II.), az ilyen elgyengült nemzetnek csak a német előtt való teljes meghódolás való, az olyan egyhangú politikai élet, „melyben nincs mutatio”, nincsen „változás”. „Szokj hozzá, szegény nemés: másra nem vagy érdemes” — hiszen nem hallgattál a kiáltványomra; holott elmaradhatott volna vereséged, megszabadulhattál volna a német elnyomástól. Most ehol van: „egy s közös a muzsikás”, egy zsarnok bírteged az Ausztriai Birodalom többi népeivel. „Egy a szála”, nincsen külön, független Magyarország, hanem benne vagy a nagy birodalomban. A „tánc se más”, a te táncod sem lehet más, mint a többi ausztriai népeké: nem lehet neked a többitől eltérőleg alkotmányod, szabadságod. „Hacsak” — rendkívül nyomós ez az utolsó sor — „hacsak egy régi lejtő nem lesz a búfelejtő”, azaz: hacsak búbánatod elűzésére megint el nem kezded egyszer lejteni a régi büszke magyar táncot (tudjuk, mit jelenthet ez a tánc, ez a „lejtő”), hacsak meg nem újítod megint a régi harcot . . . azt, amelyik egy emberöltő múlva csakugyan föllángolt s amelynek parazsát már a csimbókos poéta élesztgette.

(Folytatjuk.)

Mészöly Gedeon.

Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében.

A magyar lelkiséggel mindjobban foglalkozó újabb nemzedéket bizonyos közös vonások jellemzik. Egyik legfőbb sémájuk, irányító elvük, hogy a térbeli egyszerű felosztásokat, megítéléseket veszik alapul. Ilyen módon jönnek létre például azok az ítéletek, amelyek a magyarság *keletről* származását, vagy a magyarságnak a *nyugati* kultúrával, műveltséggel való szoros kapcsolatát tartják a magyar ethnikum végső kialakulására nézve perdöntőnek. Így keletkeznek azok az értékelések is, amelyek bizonyos földrajzi tájak, így a *Dunántúl* vagy *Erdély* magyarságát aránytalanul többre s a magyar ethnikum tekintetében jellemzőbbnek értékelik más földrajzi tájak, így az *Alföld* magyarságánál. Minthogy az ilyen állásfoglalások már a tudományosság terén is hódítanak, a következőkben a magyar lel-

kiségnek a földrajzi tájak alapján való irodalomtörténeti megítélésével óhajtunk foglalkozni. Kiválasztunk egy, a magyar lélek mai megítélésére leginkább jellegzetes író s az általános típus kritikája során úgy véljük, feleletet tudunk adni arra a kérdésre is, hogy mi-kép kell megítélnünk a magyar lelkiséget.

1.

Az újabb magyar irodalmi és irodalomtörténeti értékelések során NÉMETH LÁSZLÓ írásaiban fejeződik ki legnyomatékosabban az egyes tájak népi vagy nemzeti hatását túlértékelő milieufelfogás. Németh László a Társadalomtudomány 1926. évi 5-ik számában, „Erdély lelke a legújabb irodalomban” című cikkében az elszakított Erdély íróit mutatja be az ő sajátosan színes jellemzésében. Nem célunk magával a tanulmánnyal foglalkozni, hanem csupán Németh László egynéhány általánosításával és megállapításával, melyeket cikkének bevezető és összefoglaló részében tesz:

„A nagy magyar tájegységek: a Dunántúl, az Alföld, Erdély minden időkben adtak jelentős írókat, kiváló kultúrharcosokat, de a tájak génusza nem bontakozott ki egyszerre, hangjuk nem erősödött egyenletesen. Nyugatról keletre húzódik a magyar föld megnyilatkozás-hulláma”, „a Dunántúl viszi a vezérszerepet Petőfi föllépteig. Berzsenyi, a két Kisfaludy, Vörösmarty: dunántúliak s mintha Csokonai mókás-szomorkás lelke is itt találná meg a táj-equivalenst. Pannón költészet ez, az európaihoz legközelebb eső. Az európai formákat nem érzi nyűgnek, hisz temperált itt a szemlélet, harmóniára törekvő a lélek . . .”. „A realizmus laposságai itt nem toboroznak rekrutákat. A költészet többet jelent az igazságnál, de sohasem szertelen grimaszt. Klasszicizmus, romanticizmus rokonok a kifejezés nemes előkelőségében. Derült jelenések s a legelőrehaladottabb és legegyensúlyozottabb környezet költészete, mely a népies kornak egy Jókait s a modern irodalomnak egy Babits Mihályt fog adni”.

„Más erők azok, amiket a Petőfi lírája s az Arany János epikája döbrent a fölnesselt fülekbe. Összehasonlítom a Petőfi-gyűjtemények első versét, az Aranykalással ékes rónaság kezdetűt az alig későbbi Alfölddel: egy más világ hangja ez. A Vörösmartytól Petőfihez a Dunántúlról az Alföldre vezető széles hídon sétáltam át. A sorok fegyelmezett előkelőségébe, mintha a parlagi költő, a szegedi Dugonics (de milyen Dugonics!) rikoltana bele. Erők lappangtak itt az unalmas medencében, amelyek nem maradhattak némák. Horizontfogó dombocskák helyett a megmérhetetlen végtelenség, előkelő szílesbe rejtett kúriák helyett pusztán csavargó nomádnép, tanyák és csárdák. A jambus magyar zengést kap s a kátyúk közt másodszor is polgárjogot nyer a kátyú-versforma: az alexandrin. A realizmus egyre erősödő skálája ez Petőfiktől, Aranyon és Tömörkényin át Móricz Zsigmondig. A roman-

tikus beleálmodáson, epikus derűn át egyre kérlelhetetlenebb szavak és idomok ütnek belénk. A táj, melyet Petőfi a szilajság ódájává fűtött, az aranyos színekben játszó epikán át egyre megdöbbenőbb mélységekbe zuhan, talán, hogy a száz évvel előre élt Katona Józsefet megismételje.

„A harmadik nagy tájegység: Erdély e század elejéig csak Jósikát és Keményt mondta...” „Jósika költő, de felszínes, Kemény gondolkozó s nem költő. Aki ismeri Erdély kultúrhistoriáját, vár innét valamit. Aki ismeri az erdélyi magyarságot, rendkívülit vár. S csakugyan a XX. század elején két rendkívüli ember röppen ki Erdélyből: Ady Endre és Szabó Dezső. Új levégőt, új gesztust hoznak. Ady is erdélyi, de inkább a versformáló erőben, melyeket tudatalatti atyafiság fűz a székely népballadákhoz. Szabó Dezső egész alkatában, agya gépezetében, nagy természeti erőket dübörögtető, antarktikus végleteket csatáztató szemléletében, kegyetlen türelmetlenségében, gúnyjában és szilajságában erdélyi, speciálisan székely. De Ady Endre és Szabó Dezső időnap előtt elszakadtak Erdélytől, sorsuk belekavarodott az egyetemes magyar sorsba, Budapest elette őket Erdély elől.”¹ „Erdély az egyetlen országrész, ahol nagy csoport magyar szorult hegyek közé. S ha egy kicsit gondolkodom az emberen, aki Csík vagy Háromszék fenyveseiben tör irtást, hozzáképelem a lezárt katlanokat, a mostoha természeti erők sanyargató játékait, már van valami ízem az erdélyi magyarról, aki más a Csíkban, más a Mezőségen s más a Szilágyságban, de sehol sem él édenkertben s mégis csodái közt él a hegyekké, erdőkké, konok viharokká csapzó természetnek”. „S nemcsak természet és románság szorongatja, szorongat a múlt... Itt a parányi városoknak is tradíciójuk van. Az Alföldön talán nagyközség sem lenne s itt fejedelmi személyek feledt s mégis ezer élettűnetben visszadöngő lépteivel súlyos a kövezet...” „nép, mely természet s néprajz mostohaságai közt ilyen Bethlen Gáboros multat folytat, Európában sincs több. Milliós tömegben biztosan nincs. Három adat s már egyedülivé szelektált egy egész országrészt.”²

Németh László cikke végén azután le is vonja hármas osztatú milieu elmélete végső következményeit: „A dunántúli lélek előkelő, de európai. Az alföldi magyar, de lapos. Erdély nemes és eredeti.”³

2.

Vizsgáljuk mindenekelőtt, hogy Magyarország egyes tájainak Németh László által fölvetett megkülönböztetése vajjon mennyiben felel

¹ V. ö. Társ. Tud. 1926. 392–393.

² Társ. Tud. i. h. 394.

³ Társ. Tud. i. h. 401.

meg a valóságnak? Azt találjuk, hogy a földrajzi tények ellentmondanak az ő felosztásának.

A „Dunántúl“ nem igazi földrajzi tájegység. A köztudatban általában úgy él, mint egységes, túlnyomóan dombos táj, amelyet a Duna választ el a Nagyalföldtől.⁴ A nagy folyók azonban a tájat ritkán osztják ketté, és a Duna két partja úgy természeti (fauna, flora, hegyrendszer stb.), mint kulturális tekintetben összetartozik. A Kisalföld egyetlen összefüggő síkságot alkot, habár a Duna kettészeli is, a nyugati (alföldközi) középhegység és a pilisi hegység geológiai tekintetben hasonlóképp összefügg a dunáninneni borsónyi hegységgel. A Nagyalföld szintén átnyúlik a Dunán és a Mezőföld és a Dráva melléke messze benyúlólag természetes tartozékai.⁵ A köztudat a Dunántúlt egységes, dombos területnek veszi, pedig ezen a területen talán több a sík, mint a dombos vidék.⁶ Kulturális vagy emberföldrajzi tekintetben sem vehető az ekként elképzelt „Dunántúl“ egységesnek. A honfoglaló magyar törzsek éppen úgy a Duna mindkét partján telepednek le, mint ahogy az Árpádkori és későbbi megyék jó része is a Duna mindkét partján terül el.⁷ Az újabb korban ugyan a Nagyalföld felé eső megyék éleesebben a Duna vonalára határolódtak és megszűnt Fejérmegye ősi átnyúlása a Duna balpartjára, azonban a katolikus és protestáns egyházmegegyek ma is jórészt a Duna mindkét oldalán terülnek el.⁸

Hogy a közbeszédben *Dunántúlról, Felvidékről, Alföldről, Erdélyről* szölkünk; ennek a négyes felosztásnak igen egészséges alapjai vannak, mert ez az emberiség ősi, a négy világtáj szerinti térbeosztásában gyökeredzik. A Dunántúlon az alföldi, a dombos, sőt a hegyes részek igen nagy összevisszaságban variálódnak és nem adódtak más igazán jellegzetes a nyugati részekre nézve, mint a Duna és a Dráva folyó feltünőbb határvonalai. Így kombinálódott azután a világtáji felfogás a jellegzetes értékeket kiemelő felfogással és lett a „Dunántúl“ határozott külön táj. A XVI. és XVII. század felfogásában azonban még nem olyan éles ez az elhatárolódás. A Dunántúl

⁴ V. ö. Kogutowicz K. A Dunántúl és Kisalföld 1929. 79: „Talán sehol Magyarország területén olyan nagy változatosság, egymás mellett különféle tájak annyira nagy ellentéte nem található, mint Dunántúl, mely a köztudatban szelíd dombvidékként szerepel.“

⁵ V. ö. Cholnoky Jenő. Magyarország földrajza 1929. 52., 57.; Cholnoky J.—Kogutowicz K. Magyarország hegy és vízrajzi térképe. Földrajzi közlemények 1910. II.; Strömpl G. Hegységek csoportosítása. Hegyrendszerek. Kogutowicz zsebatlasza 1923. 53.

⁶ Lóczy L. a síkföldi részek dunántúli jelentős voltát szögezi le és megállapítja, hogy a Nagy- és Kisalföld Sümegnél, tehát az úgynevezett „Dunántúl“ közepén találkoznak. A régebbi földrajzi írások is jóval egészségesebb, realisabb felfogása volt a Dunántúl és a Nagyalföld egymáshoz való természetes viszonyáról, mint a ma uralkodó köztudatnak. Fényes Elek Magyarország ismertetése c. művében a Mezőföld rónatáji voltát szögezi le és ugyanott megjegyzi, hogy a dombosabb vidék csakis a somogy-megyei Igalnál kezdődik.

⁷ A honfoglaló magyar törzsek közül Huba és Lél törzse a Kisalföldön, a fejedélem törzse a mai Fejér és Pestmegyében, Botond törzse Baranya és Bácsban helyezkedtek el. V. ö. Hóman—Szekiú Magyar történet I. 144. Az Árpádok alatt Pozsony, Komárom, Esztergom és Fejérmegye a Duna két partján terül el, Baranya pedig a Dráva két oldalán.

⁸ Így az esztergomi egyházmegye, a dunameliéki ref., a dunáninneni ág. egyházkerület 1919-ig a Duna mindkét oldalán fekszik

nyugati fele és a Felvidék ekkor még igen szoros egységként szerepelnek, amit elősegít, hogy a Habsburg uralom alatt lévő magyarság birtoka a Balaton vonaláig s le Kanizsáig terjed. A XVIII. században a már egységes Magyarországon a nagy folyóvizek stratégiai szempontból még mindig igen fontos elválasztó vonalat jelentettek. Az országgyűlések alkalmával a követek a dunamelléki és dunántúli, tiszamelléki és tiszántúli *megyék* kerületei szerint üléseznek. A politikai fölosztásokhoz igazodnak a földrajzi kézikönyvek még a XIX. század első felében is.⁹ A Dunántúl egységes fogalma a XIX. század elején a dunántúli írók egy részének a Keszthelyi Helikon körül való csoportosulása által irodalmi hatásokkal is erősödött. A Dunántúl kitünően „dombos” jellege azután Kisfaludy Sándor és Berzsenyi Dániel költeményei, a balatonmelléki hegyek, dombok, Tihany, Balatonfüred révén szűrődött be a közvéleménybe, amikor mindezek a helyek az intelligens középosztályt oly élénken foglalkoztatták. A múlt század hetvenes éveitől kezdve a tudomány adott újabb tápot a régi, naiv közfelfogás számára. Így a magyar statisztikai tudománynak újra csak a nagy folyók szerint igazodó, geometrikus felfogása Magyarország vidékenkénti felosztásában a dunáninnyi, dunántúli, tiszáninnyi és tiszántúli részeket, a Duna—Tisza-közét s a Tisza—Maros-szögét különbözteti meg s egyetlen, a valóságba s a magyar kultúrába jobban beágyazó országrészként csakis Erdélyt hagyta meg.

Így alakult ki az idők folyamán a legkülönbözőbb tényezők hatása alatt a „Dunántúl” fogalma. Pedig a „Dunántúl” különböző tájakban való rendkívüli változatossága szinte kizárja, hogy azt egységes tájnak nyilvánítsuk. Annnyit bizonyos joggal mondhatunk, hogy a Dunántúl *nyugati része* a zalai domboktól s a Bakonytól kezdődően a Felvidékkel a Kisalföldet magába záró igen egységes, hegyes és dombos s közbeesőleg sík tájat képez. Hasonlóképpen igen egységes jellegű táj a Nagyalföld az erdélyi dombokig és hegyekig terjedő hatalmas síkságával. *Erdély* is egységes táj, a dombos és hegyes részek közepén a Mezőség gyönyörű rétségével, az Északkeleti Kárpátokon át azonban szorosan összefügg a *Felvidékkel*. Nem véletlen, hanem a földrajzi viszonyoknak a történeti alakulásokkal való szoros kapcsolatát mutatja, hogy a nagy erdélyi fejedelmek hódításai a Felvidék s az Alföld keleti felére terjedtek ki. A földrajzi, történeti, kulturális viszonyokat mind számba véve, végső eredményként azt szögezhetjük le, hogy Magyarország a Nagyalföldet a Kárpátok s az Alpok által körülvéve egyetlen nagy táj, amely csakugyan három kisebb részre oszlik, de semmiesetre a Németh László által fölvetett tájegységekre.

⁹ Így pl. az 1843-iki „Kistükör” Fényes Elek „Magyar Ország Geographiája” alapján (Pest 1840.) Magyarországot 4. részre osztja és pedig: dunamelléki, dunántúli, tiszamelléki, tiszántúli kerületekre s végül Erdély országra.

3.

A földrajzi alapvetés után vegyük most számba Németh László föltevéseit az emberi lélek és a természeti tényezők egymáshoz való viszonyáról.

Az egyéniség kialakulására ható tényezők sokrétegű halmozódásában a természeti tényezőket nem tekinthetjük uralkodóknak. A természeti tényezők e rétegződés legalján foglalnak helyet, mint a legszélesebb, de nem a legjelentősebb rétegek. A számtalan természeti tényezők között, amilyenek az éghajlat mineműsége (meleg, mérsékelt, hideg éghajlat, szelek járása, bő esőzés, páras levegő, szárazság stb.), a vizek (folyók, tavak, tengerek) bősége vagy hiánya mellett természetesen ott szerepel a domborzat (a dombos, hegyes és sík vidék) milyensége is. A többi közül épen a domborzat hatását kiemelni az egyéniség kialakulására nézve, már a természeti tényezőkkel szemben is bizonyos egyoldalúságot jelent. A vízmellettség például ép úgy hat a lélekre, mint akár a dombos vagy hegyes vidék s a tenger, vagy a nagy folyók mellett élő ember testi és lelki alkata egészen más, mint a vízben szűkölködő tájak lakójáé.

A természeti tényezőknek mindenesetre megvan a maguk nem csekénylendő szerepe, mellettük azonban a lelki tényezők, az értelem, érzelem és akarat irányítják döntőképpen az ember egyénisége kialakulását. A lelkiesség három nagy tényezője összefonódásából oly komplikált erőforrások jönnek létre, amelyek nem csupán a természeti tényezők hatását tudják ellensúlyozni, hanem azok munkálkodását teljesen más irányba terelhetik és átváltoztathatják.

Mai nap, az emberi szellem munkálkodása nagyszerű eredményeit látva, a felületes szemlélő, vagy a szellemi erőiben túlságosan bizakodó igen könnyen elképzelheti, hogy az emberi szellem fejlődésében nincs semmi gát s egyenesen a végtelen felé halad. A természettudományok nagyszerű haladása pedig a velük foglalkozók mindinkább szaporodó tömegét teszi a természeti (fizikai) tényezők irányában elfogulttá. Mindezzel szemben az igazság az, hogy a természeti és a szellemi tényezők — jóllehet egymástól jellegükre nézve igen élesen és határozottan különböznek — az emberi egyéniség kialakulásában együtt működnek, egymásra hatnak és egymással sok tekintetben összefüggnek.

Németh László tulajdonképp a tudományos igazság kritériumai ellen vét, amikor a ható tényezők sokszerű tömegéből egyetlen egyet, a természeti táj hatását s abból még külön is a domborzat hatását kiemeli, jelentőssé teszi s úgy tünteti fel, mintha annak segítségével úgy a természeti, mint a szellemi tényezők hatását az ember egyéniségére, meg tudná magyarázni. A természeti és a szellemi tényezők összefüggésének ténye ép ellenkezőleg azt követeli, hogy amint a természeti ható tényezőket, éppen úgy a szellemi tényezőket is rendezzük és pedig a szerint, amint a halmozódás legalját kitevő természeti tényezőkkel többé vagy kevésbé összefüggenek.

A szellemi tényezők közül a természeti és szellemi tényezők ilyen összefüggését mutatják elsősorban az emberi *foglalkozások*. Hogy az ember miként oldja meg létfenntartása problémáját, abban jelentős szerepe van a természetnek is, bár a kezdeményezés ezen a téren mindig szellemi jellegű. A *primitív* ember világszerte nem egy, hanem több foglalkozást űz, mondhatni egyfórmá intenzitással s a foglalkozás e sokfélesége tulajdonképp nem más, mint a különböző viszonyokhoz való kitűnő alkalmazkodás.¹⁰

De egy bizonyos fejlődési fokon vagy pedig a természeti körülmények és más szükség (leigázás, területe megszorítása, más területre szorítás) hatása alatt a primitív ember arra is képes, hogy a sokféle foglalkozás közül *egy*et kiemeljen. Hogy az ember vagy *egy* egész embercsoport egy-egy foglalkozást a többi közül kiválaszt és mindenképp előnyben részesít, tulajdonképp szintén nem más, mint a természeti speciális viszonyokhoz való, elsősorban értelmi jellegű nagyszerű alkalmazkodás. A siavataglakó beduin, a mezőségi kirgiz, az afrikai fennsíklakó galla, az északamerikai praerieken kóborló indián egyformán állattenyésztő lesz, de akként, hogy összes lelki és testi készségeit a főgondolat, az állattenyésztés köré csoportosítja. E félprimitív népek mindamellett megőrzik eredeti lelki habitusukat és sokféle foglalkozás iránti hajlamaikat és mindezeket csakis annyit változtatnak, amennyit a speciális, náluk még kitűnően természeti jellegű körülmények éppen hogy megkívánnak. A nomád pásztornépek kiemelt állattenyésztésük mellett a maguk módján a földet is művelik, szerszámaikat, fegyvereiket, szötteseiket maguk készítik. Lelki tulajdonságaikban és társadalmi szervezetük kialakításában is sajátos jellegűek: megőrzik a primitív ember ősi kóbor hajlamát, ezeknél azonban bátrabbak, harciasabbak, sőt kegyetlenebbek is, viszont család és törzstagjaik iránt ők is jószívűek, sőt egyenesen elfogultak.¹¹ A különböző viszonyok szerint így alakulnak ki sorra az állattenyésztő társadalmak mellé a földművelő, iparos, kereskedő társadalmak és egyének típusai, amelyek mind az ember különböző alkalmazkodásait jelentik. Így a földművelő ember egészen

¹⁰ L. erre névze északi nyelv- és részben fajrokonainkat a vogulokat és az osztjácokat, akikről, a régi Pallas, Witsen, Georgi) és az újabb (Brehm, Patkanov) utazók egyformán megállapítják, hogy foglalkozásaikban mennyire sokoldalúak: halászkok, vadászok, bogyókat gyűjtenek, de emellett állattenyésztést is, sőt délfelé földművelést is űznek. (Irodalom: *Osztjácok*: E. A. Brehm: Az északi sarktól az egyenlítőig. A pogány osztjácok 223–250. 239. S. Patkanov: Die Irisch-Ostjaken. St. Petersburg 1897 I. 25–27. 31–32. N. Witsen: Noord en Oost Tartaryen I–II Amsterdam 1785 I. 313 II. 631–635. 638. 640. 757. 818. 883. 886. Gr. Zichy István: A magyarság őstörténete 5. *Vogulok*: N. Witsen i. m. II 374. 886. P. S. Pallas: Reise durch verschiedene des russ. Reichs II St. Petersburg 1773–76 257–258. S. Georgi: Russland. Leipzig 1783. 66. Zichy I. i. m. 5. *Más primitív népek* sokféle és egymásba folyó foglalkozásaira névze J. W. Schmidt–W. Koppers: Völker und Kulturen. Erster Teil. Gesellschaft und Wirtschaft 164–167: Gleichstellung von Mann und Frauen in der Urfamilie. Karl von den Steinen: Unter den Zentral Brasiliens 1897. 224–229. E. Nordenskiöld: Az indiánok között 43–48. 50. 71–72. Bibó István: A primitív ember világa. Szeged 1927. 29–30.

¹¹ Lásd például az állattenyésztő népeknél a vendégarátság kultuszát és a vérbosszú kötelezettségét. (Brehm i. m. 262–265, 275–277, 280–285 Schmidt–Koppers i. m. 164–223.)

más jellegű, mint az állattenyésztő. Már nem vándorol legerősebből-legerősebbre, mint a pásztornép, aprólékos munkája egy területhez, a földhöz köti, háza is állandóbb, szilárdabb. Társadalma és lelki világa is teljesen a főfoglalkozás szerint idomul: megszokván a földtől, annak szorgos munkájától, az időjárás, az éghajlat változásától való függést, ezt a függő viszonyt egész háza népére, asszonyára, gyermekére, szolgájára is kiterjeszti. A földműves társadalom a békés, csendes, aprólékos foglalkozás révén maga is békés természetű s könnyen kerül harcias nomád népek igája alá. Amíg a nomád pásztor kalandokra vágyó, harcra kész, fantáziával teli, beszédes és élenken dalos; szabad mozgását szerető, külső magatartásában büszke, rátartós, a földműves ember jóval csendesebb temperamentumú, békeszerető, hallgatag, dalaiban mélabús.¹²

A kétféle társadalom összeolvadásakor azután számtalan új lehetőség keres utat magának. Így keletkezik a harcias nomádok és a békés földművelők összeolvadt társadalmában az egypár foglalkozás helyett a foglalkozások sokasága, az állattenyésztéstől és a földműveléstől külön válik az ipar, a kereskedelem is számtalan különböző irányt fejleszt ki. A természeti tényezők azonban e komplikáltabb társadalmi viszonyok között is lényegükben ugyanazok maradnak s az ember nem annyira velük szemben, hanem a megváltozott társadalmi rend, a már beidegzett foglalkozások és a velük járó szokások és intézmények irányában fejti ki alkalmazkodó (támadó és védekező) energiáját. Az állattenyésztők és földművelők kisebb-nagyobb faluiból kialakul a város, majd a nagyváros, ahol számtalan foglalkozási ág talál elhelyezkedést s az ember tovább fejlesztheti a maga sajátos lelki berendezkedéseit és társadalmi intézményeit. Izolált társadalmi osztályok keletkeznek, a vezetők (földbirtokosok, harcosok, papok, hivatalnokok stb.) osztályai élesebben elválnak az alsóbb osztályok (földművesek, pásztorok, kisiparosok, kiskereskedők, munkások stb.) tömegeitől és típusaitól.

A komplikáltabb városi társadalmak egyénei azonban a tipikus, a foglalkozásokkal szorosabban összefüggő jellemvonások mellett új, *tisztán szelleminek* nyilvánítható jellemvonásokat is vesznek fel. A városi, elsősorban *iparos és kereskedő* társadalomban kifejlődik a foglalkozásbeli hivatását idealizáló s a maga „civilizációját” nagyra tartó *városi polgár*. A városnak *nagyvárossá* fejlődését nyomon követi azután az *intellektuális ember* típusának kifejlődése, amely típusra azonban már az egyéni vonások a jellemzőek, mert a városi polgárral ellentétben a közzel, a társadalommal, a tradíciókkal kevesebbet törődik, de annál többet saját egyéni céljaival, egyéni érvényesülésével. Az érzelmekkel szemben előtérbe nyomul a minél tökéletesebb, elsősorban szellemi jellegű élet vágya, amelynek legfőbb eszközéül

¹² Földművelő népekre nézve I. a keleti és déli szlávok társadalmi és egyéni jellemvonásait, az orosz *mir*-t s a délszláv *zadruga*-t (v. ö. Laveley E. A tulajdon I. 20–24 II. 184–194, 202–215).

szolgál a sokszor kíméletlenséggé fajuló erős *akarat*. Ha ezt az utolsó, a város és a nagyváros rendkívül komplikált viszonyaihoz ügyesen alkalmazkodó embertípust, az *intellektuális ember* típusát is be akarjuk illeszteni az ember egyéniségéről szóló megfigyeléseinkbe, akkor e lelkeség külső megnyilatkozásain kívül azt is számba kell vennünk, hogy e típus legfőbb jellemvonásának, a szellemiségnek mik a történet során kialakuló lényeges jegyei.

Az emberiség egész fejlődésére, történetére annyira jellemző folytonos harc a természettel s az egyszerű állapotokból továbbfejllett társadalommal: alapjában szintén nem más, mint az ember ideális részének, szellemiségének harca a természet és az önmaga alkotásainak realitásával szemben. Azok a szellemi áramlatok, amelyeket mi a realizmus és idealizmus szavaival szoktunk kifejezni, csakis az ember (sokszor egymást felváltani látszó) kitűnően szellemi jellegű *alkalmazkodásainak* kényelmes összefoglalásai. Realizmus és idealizmus egymást kiegészítő, folytonosan együttműködő szellemi erőpárok az ember különböző, akár társadalmi, akár egyéni jellegű korszakaiban. Az egyszerű társadalmak, így az állattenyésztő és földművelő társadalmak is reális gondolkodásúak s a természeti és társadalmi realitás (törzsük, falujuk szokásai, intézményei stb.) még a vándorlásra, kóborlásra, kalandra kész pusztai nomád képzelmenek is határokat szab. Velük szemben a városi (elsősorban iparos és kereskedő) társadalmak, kialakulásuk során — noha minden tettükben és alkotásukban igen reálisak — mindjobban komplikáltak s kifejlődik náluk az elvont ideák szerint való gondolkodás készsége. A fejlődés során pedig az „intellektuális ember“ és az „egyéniiség“ gondolatainkban a végtelen szellemi kifejlődés felé vágyódnak s idealizmusra hajlanak. Az ilymódon kifejlődött intellektuális egyéniségnek is vannak ugyan gátjai, a természeti és társadalmi tényezők hatásai alól ép úgy nem tud teljesen felszabadulni, mint ahogy kötik a saját egyénisége kifejlődésének elsősorban szintén szellemi alkatú tényezői, a különböző életkoroknak különböző jellege, ilyenek a gyermek, ifjúkor, férfi- és öregkornak annyira jellegzetes etappe-jai, a fiatal- és öregkor önzései, túltengő realizmusa és idealizmusa, a férfikornak mindkettőt egyensúlyozni tudó jellege. Ezen a soron alakul ki a természeti viszonyok és a saját szellemi habitusa által lekötött emberből egyes alkalmazkodásai révén a tisztán szellemi értékek felé törekvő *szabad ember*.

A természeti és társadalmi tényezők s az egyéniség kifejlődésének különböző fázisait egyformán számba kell vennie annak, aki az ember egyéniségével bármiféle szempontból is foglalkozik. Az ember szellemi ereje, a külső dolgokhoz, a természethez, a társadalomhoz, önmaga testi és lelki fejlődéséhez való egyes alkalmazkodása, az első pillanattól, egész történeti és egyéni élete során folytonosan hat, de csupán *visszahat* mindarra, ami az egyéniség önkifejtését valamiféle módon lenyűgözi.

4.

Németh László egyoldalú milieu elmélete alapján túlozza és döntő hatásúnak tételezi a földrajzi tájnak az emberi lélekre gyakorolt hatását. Ezt a szerinte rendkívül termékeny hatást a való tények ellenére reáerőszakolja nemcsak a Dunántúl jelentősebb XIX. és XX. századbeli egyéniségeire, szépíróira; szerinte mindenki a Dunántúl dombos vidékének elbűvölő s lélekformáló hatása alá kerül, aki ott élete folyamán csak néhány esztendőt tölt is. Így „mintha Csokonai mókás-szomorkás lelke is itt találná meg a táj aequivalensét“, holott Csokonai életéből csak 4 évet tölt Dunántúlon.¹³ Hogy Csokonai „mókás-szomorkás lelke“ specialisan a Dunántúl találta meg a maga „táj-aequivalensét“, ezt Csokonaira nézve még szülőföldjével, a Tiszántúllal kapcsolatban sem mernénk állítani, nem is számítva azt, hogy a lángelme a földrajzi (természeti) és társadalmi (felekezeti, nemzeti, foglalkozásbeli stb.) hatások mellett is elsősorban mindig önmagát, a maga specialis, különös egyéniségét adja. De ha valakire, úgy Csokonaira különösen el lehet mondani, hogy kitünőleg egyéni vonásain kívül magán viseli a *debreceni* református diák bizonyos tulajdonságait: az elmélyedésre, az élet nehéz problémáin való töprengésre, az erkölcsi megtérésre való hajlamot egyesülve a vidámsággal, mulatozással s a függetlenségre való hajlandósággal. A magyar protestánság közös vonásai ezek, amelyek nem annyira helyi vonatkozásúak, mint inkább a magyarság általános lelki vonásaiban gyökereznek. Ezek a lelki tulajdonságok okozták, hogy a XVI. században, a korszellem hatása alatt is, szinte az egész magyarság, Csáktornytól le Fogarasig, protestánsná lesz, hogy azután a katolikus visszahatás korában a magyarság más, szintén meglévő lelki tulajdonságai (arisztokratikus hajlamok: király-, törvény-, alkotmány-, egyház-tisztelet, a fény, a pompa, külső forma szeretete) kerekedjenek felül s a magyarság jó része újra katolikusná legyen. A közös lelki tulajdonságok igen egyformán jelentkeznek a felvidéki Balassinál, a debreceni Csokonainál, a tiszántúli szalontai Aranyánál, vagy akár a dunántúli Pálóczi Horváth Ádámnál.¹⁴ Ezek a jellemvonások — bár a keleti részben inkább kivirágoznak, — tulajdonkép nem tér- és időbeliek, hanem a magyar-

¹³ Csokonai 1795 tavaszán, 22 éves korában, otthagyva debreceni diákságát, először Sáros-patakra, majd hamarosan Bicskére, onnét 1796-ban Pozsonyba, az országgyűlésre megy, ennek elmúltá után 1797-ben Komáromba kerül, de szerelmében csalódva nyughatatlan, kóborlásra hajló lelke bejárja a Dunántúl egyes vidékeit. Csakis Csurgón tölt huzamosabb időt, másfél évet, mint helyettes tanár. 1800-ban visszatér szülőföldjére, családi házába Debrecenbe s ott hal meg 1805-ben. Élete ez utolsó szakaszában írja a következő, belső lelki életére oly jellemző sorokat: „itt a magányosságban eltemetve élek magamnak, hazámnak és az én szokott studiumomnak; az irigy fel nem talál ősi nádfedelem között s a bigótnak sziszegési könyveim közé bé nem hallának. Érzem, hogy az ismeretlen csendességben lelkem is, mely a szerencse bányása között törpévé lett, óriásodni kezd.“

¹⁴ Arany debreceni diák korában elindul a kalandos színészi pályán, hogy hirtelen megtérve keserű önváddal térjen vissza Szalontára. Pálóczi Horváth Ádám vidám mulatozásokra hajló s lelke mélyében függetlenségre vágyó érzéseire nézve I. Mészöly Gedeon e számban megjelenti értekezését.

ság általános lelki vonásai s ép úgy ott lappanganak, mint másodlagos erők a nyugati katolikus magyarság lelkében is.

Az „európaihoz legközelebb eső“ „pannon költészet“, a dunántúli írók, költők „európai formákat szerető volta“, temperált szemlélete“ „harmonióra törekvő lelke“, és hogy a „klasszicizmus és romantizmus rokonok a kifejezés nemes előkelőségében“, szemben a „realizmus laposságai“-val: mindez nem felel meg a való tényeknek. Németh László nem is a tényekből, az író tájbeli életkörülményeiből indul ki, hanem csekély gyökerű általános elképzelésekből. Önkényesen összekeveri az irodalomtörténeti schémákat, fogalmakat úgy egymással, mint a tájfogalmakkal és helytelenül használja a lelki élet terminusait. Így a romanticizmus és classicizmus, másfelől a realizmus és idealizmus egészen különböző síkokban mozgó fogalom-párok. Az egyik (romanticizmus-classicizmus) az irodalomtörténet terén használatos és itt a kifejezés *módjár*a, szabályos vagy szabálytalan voltára vonatkozik. A másik (realizmus-idealizmus) az író, költő *lelkületét* jelzi, azt, hogy a valósághoz, a tényekhez ragaszkodik-e jobban, vagy pedig a nemes eszmeiség által vezettet-e magát. A romantikus és klasszikus kifejezések a lelki élet terén is használhatók, ekkor azonban csakis lelki motivumokat, az egyén, vagy az író szertelen, vagy mérsékelt lelkületét, fantáziáját értjük alatta. A lelkiség területén a romantikus író a maga szertelenségeivel s formátlanságával, vagy pedig a klasszikus, a szabályos formákat kereső író, egyformán lehet realista és idealista. Jókai és Petőfi romantikus és realista, Ady a maga új formakeresésével, a megszokottól eltérő kifejezőmódjával ugyanaz.

A romantikus kifejezőmódba s a realizáló hajlamokba a tájhatások is bizonyos mértékig belejátszanak. De bizony Jókai életén során hiába keressük azt a dombos tájat, amely annyira hat az író „temperált szemlélet“-ére, „harmonióra törekvő lelké“-re s a honnét „derült jelenések“ meglátását s a legelőrehaladottabb és legegyenúlyozottabb környezet költészetét hozhatta volna.¹⁵ Pedig Jókai költői hajlamú már kora gyermekségétől kezdve, kedveli a meséket, a fantasztikumokat (l. Mikszáth Jókai életrajzát: Gyermekévek). Már 9 éves korában megjelenik két verse a Regélőben és a Társalkodóban, Pápán a főiskola képztársulatában pályadíjat és sok dícséretet nyer. Kecskeméti tartózkodása csak tetézte írói hajlamait. „Jókai itt szedte föl az egészséges magyar nép gyökeres gondolkodását, észjárását, humorát“. (Mikszáth i. m. 89.) Mindezek után önkény-

¹⁵ Komáromban született, ebben a régi református, rónatáji, földművelő, kisiparos városban, itt éli gyermekéveit s fiatalkorát, két esztendő kivételével, melyet Pozsonyban tölt, ahová 10 éves korában német szóra adják. Pozsony a Kisalföld szélén fekszik, a Duna sík partján s a háta mögött lévő dombok lejtőin, végtelenbe vesző kilátással a nagy rónaságra. 16 éves korától kezdve egy évet mint a felső bölcséleti osztály növendéke Pápán tölt, a Kisalföld egy másik rónatáji, földművelő, állatvásáraitól neves városában. A következő két évet, mint jogász *Kecskeméten* éli s itt ismeri meg a Nagyalföld természeti sajátosságait s az alföldi magyar népeletet. További életét Pesten, Debrecenben, utóbb állandóan Pesten tölti.

telenül föltolul a kérdés: vajjon nem más táj- és életkörülmények hathattak Jókaira, mint az életében alig szereplő dombos tájak? Németh László nem a valóságban leélt körülményekből indul ki, hanem a Dunántúl általánosságban elképzelt dombos tájából s olyan schémákat (mérsékeltség, egyensúlyozottság stb.) erőszakol reá az író lelkiségére, amelyek evvel a lelkiséggel igaz összefüggésben egyáltalán nem állanak. Jókai lelkisége, egész írói pályája határozottan romantikus és realista tendenciákat mutat, már pedig a romantizmus és a realizmus ugyanazon lelkiségben való jelenléte — ha már a természeti hatásokat akarjuk kidomborítani — a síkvidék, a róna, a mezőség tájhatásaival aránytalanul kielégítőbben magyarázható.

A kitünőleg dunántúlinak, mérsékeltnek, egyensúlyozottnak, klasszikusnak nyilvánított Babits Mihály lelkivilágára is a dunántúli dombos táj vajjon hol hathatott oly nagy mértékben, hogy azt annyira a maga képére alakíthatta volna?¹⁶ Ép ellenkezőleg, írásai-
ban, kifejezésmódjában igen gyakran a szertelent s a meg nem szokottat keresi, vagyis nem klasszikus és idealista, azaz kifejezésformáiban megszokott, fantáziájában mérsékelt, hanem alapjában véve romantikus és realista. Jellegzetes regénye, a *Halálfi* ott játszódik le a dunamelléki részeken, ahol ő maga is született és fiatalkorát jórészt töltötte. Regénybeli alakjai éppen olyan józan realisták, a való-
léthez szorosan tapadók s álmaikban, elképzeléseikben szertelenek, amint az író maga is a külső körülmények s a lelki élet aprólékos, realisztikus rajzára törekszik, hogy azután az eseményeket egy-egy hirtelen romantikus fordulattal vigye tovább. Amikor Németh László Babitsot klasszikusnak, mérsékeltnek, egyensúlyozottnak nyilvánítja, úgy látszik, hogy az ő versbeli rendkívüli kifejezés-készsége ejti tévedésbe. A formabéli készség azonban a legtöbb realistának, így Aranynak, Petőfinek stb. jellemző tulajdonsága. Az csupán a formavariációk belső kérdése, hogy ez a törekvés *Petőfinél* az ő közvetlen, jellegzetesen népi hangulatának megfelelően a magyar hangsúlyos verselés, egymagában rendkívül gazdag, kötetlenebb formájában, *Aranynál* a nyugati versformák zártabb (de a szabályos formák sokfélesége által pótoltt) módján, *Babitsnál* ugyanezen szabályos formák virtuóz, sokszor már technikai jellegű kezelésében, az újabb költőknél a briliáns verselés ellenhatásaként a prózához közeledő tisztán ritmuson alapuló rímtelen versben fejeződik ki. A kitünően idealista költő ép ellenkezőleg nem a sok, hanem a kevés kifejezésmódra törekszik, költői hangulatainak kifejezésében is elsősorban a nagyszabású ideálokat tartja szem előtt, nem pedig a pillanatnyi hangulatok minél tökéletesebb kifejezését.¹⁷

¹⁶ Szegzárdon, alföldi peremvárosban született, Pécsen járt középiskolába; egyetemi éveit Budapesten tölti, fiatalkori tanári éveit pedig Baján és Szegeden.

¹⁷ Így például Goethe és Heine versei is aránytalanul egyénibbek, mint az idealista Schilleré.

Vörösmarti sem élete körülményei, sem költészete speciális jellege alapján nem skatulyázható be a dunántúli dombos vidék mérsékeltiségre hajló költői közé.¹⁸ A tájbeli föltételek alapján Németh László teóriája szerint az következne, hogy Vörösmarti költészete mindenekelőtt realista jellegű, de — jöllehet, a realitás iránt erős érzéke van s a népies helyzetdalban Petőfi kitünő előzője — egész költészete legalább is oly mértékben idealisztikus jellegű, telítve a szerelem és a hazaszeretet legnemesebb felfogásával. Vörösmarti egész ifjúkora eléggé megoszlott a sík és dombos vidék között s ezek hatását csak bizonyos erőszakoltsággal dönthetjük el az egyik, vagy a másik irányban. Költészetére mindenesetre hathatott a táj is, de még inkább a társadalmi milieu.¹⁹ Vörösmartit rendkívül heves és igaz hazafias érzései, messze túlmenőleg a nemes pathosz megszokott, mérsékletre hajló formáin, a világ legnagyobb pathetikus lírikusává avatják s egész egyénisége jellegzetes példa arra, hogy egy igazán nagy költőt nem lehet egyoldalú táj, vagy akár szellemi jellegű schémák útján megérteni.

Németh László példái között akad olyan is, ahol a tájschéma nagyszerűen ráhúzható az illető íróra, de nem azért, mintha az író egyénisége könnyedén megmagyarázható volna, hanem mert bizonyos esetekben, így Berzsenyi Dániel és a Kisfaludyak esetében a táj és a szellemi tényezők hatásai összeesnek s ugyanazon hatásokat váltják ki. A dombos táj a maga lágy vonalaival tényleg mérséklőleg hathat a lélekre.²⁰ Ez a hatás azonban izolált lenne s nem tudna belegyökerezni a lélek igazi mélyébe, ha nem segíti elő a megfelelő társadalmi milieu. Berzsenyi Dániel s a Kisfaludyak költészetében a természeti milieu s a nemesi birtokos középosztály egyensúlyozó, mérséklő, bizonyos jólétből, megelégedettségéből eredő hatása összekapcsolódik a természet és a békés, csendes, nagyobb emociókat ki nem váltó, a családi élet boldogságán, vagy más szép, érzelmes ideákon, a szülőföldön, az ősi, vitézi magyar multon merengő élet szeretetében. Ha az ilyen lelkületű ember pillanatnyilag belekerül a nagyváros sodrába, nem érzi ott jól magát (amint Berzsenyi is teljesen idegen Pest írói körében) s visszavágyik az egyszerűbb viszonyok, a kisvárosi nemesi kúriák,

¹⁸ Vörösmarti a fejérmegyei Nyéken született, 11 éves korában a szintén alföldi jellegű Fejérvárra adják iskolába. Azon a részen éli le tehát első ifjúságát, ahol a két tájkeret, a „lapos” Alföld s a „domtos” Dunántúl találkozni kezd. 16 éves korában megy fel Pestre tanulmányai folytatására. 20 éves korában a tolnamegyei Börzsönybe kerül s 3 évet dombos vidéken, Tolnamegye völgyégi járásában tölt.

¹⁹ Tolnamegyei tartózkodása, a dunántúli nemesi kúriákon töltött forduló évek, ez időbeli eszményi szerelme tették Vörösmarti belső érzéseit s költészetét mérekelettebbé s a formákban is klasszikusabbá. Pesti tartózkodása, az ottani idealista, nemzetközi származású eszmék gondolatvilágát szintén idealisztikus irányba terelték. Ugyanez a pesti „reformkor” azonban a fővárosba gyűlt vidékiek révén telítve volt a szülőföldhöz, a magyar hazához való ragaszkodás mély, reális és romantikus jellegű érzéseivel.

²⁰ Nem úgy, mint a lélek szabad röptét elősegítő sík, vagy az emberi lelket egyenesen összetörő, önértétét lekicsinyítő hegyes vidék. L. Petőfi „Az Alföld” c. költeménye 1. és 2. versszakát.

vagy a vidéki földbirtokosok csendes életébe s megszenteli megelégedettségét és egyszerű, paraszti, földművelő és állattenyésztő környezetét, amelytől nem annyira lényegben, mint érzelmei nemesebb voltában különbözik.²¹ A lélek befelé fordul, sőt zárkózottá lesz (Berzsenyi), de hiszen a Dunántúl földművelő és állattenyésztő népe ugyanilyen, amint a nemesi osztályból is ki-kitör néha az ősi állattenyésztő kóbor hajlama (Kisfaludy Károly). Hogy ez a dunántúli nép minden földszeretete, realizmusa mellett is mennyire romantikus hajlamú, dalra, kóborlásra, kalandokra kész, arra nézve Deák Ferenc — aki maga is dunántúli földbirtokos volt s a Dunántúl magyar népét kitűnően ismerte — anond elrendkívül jellemző esetet: Amikor József császár idejében a német nyelv behozatalát elrendelték, „túl a Dunán mindenütt a föld népe önkéntesen gyűléseket tartott, hogy inkább, mintsem nyelvről lemondjon, visszamegy Ázsiába“. Az a nép, amely erős érzelmei révén ilyen kalandos vállalkozásokat a lehető legkomolyabban elképzel, nagyon nehezen mondható *alapjában* higgadtnak, egyensúlyozottnak, mérsékeltnek. A belőle kisarjadó nemesi, megyei, kisvárosi középosztály sem volt az, sem a XIX. század elején, sem a közepén, de még a végén sem. A dunántúli magyarság kiváló egyéneiben öntudatra jutva, a síksági részeken különösen, de a lankás, vagy a dombos részeken is, legjellegzetesebb vonásait tekintve mindig *realista és romantikus*.

(Folytatjuk.)

Bibó István.

Kecskemét.

A Magyar Nyelv 1929. január—februári füzetének „Levélszekrény“ rovatában (XXV, 80) P. D. jegy alatt azt írtam, hogy a *Kecskemét*-et a rebellis helynevek közé számítom BÁTKY ZSIGMONDNak Népünk és Nyelvünk I. évf. 38—9. lapján megjelent fejtegetése után is, mely szerint a *Kecskemét* *Kecskemegyé*-ből alakult, s utóbbiban a *Kecske* eredetileg személynév volt. BÁTKY a Népünk és Nyelvünk április—júniusi füzetében (I, 173—7) újabb érveket hoz fel nézete mellett; egyszersmind felszólít, hogy mutassak rá hibáira s indokoljam, miért nem fogadom el az ő magyarázatát.

Mivel nem akarnék olyan színben feltűnni, hogy üzenetemben könnyelműen csak a levegőbe beszéltem, eleget teszek BÁTKY kívánságának. Sőt úgy érzem, bizonyos fokig a tudomány iránt tartozó kötelességem is, hogy ne rejtsem véka alá véleményemet BÁTKYnak

²¹ L. Berzsenyi Dániel: „Megelégedés“ c. költeményét.

²² Deák Ferenc elbeszélését, aki azt bátyjától, Deák Antaltól hallotta, közli Beöthy Ákos: A magyar államiság fejlődése és küzdelmei I. 7.

helyneveinkre irányuló munkásságáról, mikor ez egyre nagyobb arányokat kezd ölteni.

Minthogy azonban a *Kecskemét* helynévvel való foglalkozás során bizonyos megfigyeltési lehetőségek nyíltak meg előttem, először ezeket jelzem, és csak azután — a saját magyarázataim során közölt anyag felhasználásával — teszem meg BÁTKY kétféle cikkére vonatkozó észrevételeimet.

I.

Kecskemét városának első említése 1353: poss. Agasegház prope poss. *Ketskeméth*; látni való azonban, hogy a FEJÉR GYÖRGY-féle Codex Diplomaticus (IX, 2: 233) nem eredeti írásában tünteti fel a nevet. 1368, 1382, 1415, 1423, 1424, 1445, 1451, 1458, 1491: *Kechkemeth* (CSÁNKI, Mg. tört. földr. I, 22; HORNYIK, *Kecskemét* v. tört. I, 199; Zichy-Okmánytár IX, 295) a névnek legkorábbi hiteles formája. Az idézett forma olvasása *Kecske-met* ~ *mét* ~ *wēt* ~ *mét* egyaránt lehet. Egy 1564/1586. oklevélben azonban kétszer *Kechkemeth*, kétszer meg *Kechkemeeth* van írva (HORNYIK I, 228), ami *Kecskemēt* vagy *Kecskemét* ejtésre vall.

Próbáljuk a nevet mai hangalakjában így elemezni: *Kecske* + *mét*. — Fogjuk először vizsgálat alá a második részt, mivel ha az alakulat összetétel, valószínűleg az utótag nyújtja a fontosabb elemet, melynek a megfigyeltéssel gyakran az előtag is megmagyarázódik. A mi esetünkben ugyan az előtag eleve is *kecske* szavunkkal látszik azonosnak, mindamellett a *mét* tag felismerése nélkül hiába elmélkedünk arról, hogy mit keres itt a *kecske*.

*

Ha a *Kecskemét* nevet, illetőleg annak *mét* tagját önmagában, egyéb hely- vagy földrajzi nevekkal össze nem vetve kíséreljük meg értelmezni, a hálófélét jelentő *mét* szóval való kapcsolat kínálkozik.

CALEPINUS, Vndecim Lingv. (Basil.) szerint „Var̄sa, auagy *met*“ a magyarja ezeknek: 'Sagena. Vn grand filé à prendre poissons. Ein Zuggarn der Fischer. Stb.' — SÁNDOR ISTVÁN Toldalékában: „Mét. Halász háló neme.“ — KRESZNERICSNél ugyancsak: „MÉT. Halász-háló' neme.“, a *mét* gyökér alatt *métely*-lyel együtt. — KASSAINál ezt találjuk: „*mét-hálló* (Szegedi szó Nátly 32. lap. *Ketze* szó-alatt). || *Jegyzet*. Mét-hálló m. r. [megrövidítve] szó *emelét* igéből; mertt ennek Szeremts Várasábann *Emelő hálló* a' neve (másutt *bokor hállónak*, és *Tsempelynek* is nevezik) . . . A' sok *emelétéstől* *mét* hálló lőn a' neve m. r.“ — CZUCZOR—FOGARASI IV, 527 szerint *métháló* a. m. 'a gyalomnál rövidebb, mintegy hat-hét ölnyi hosszú háló, melyet két csónak között szoktak húzni'. IV, 525 pedig így ír: „MÉT, elavult fn. mely él a *métely*, *métháló* . . . és valószínűleg *Kecskemét* szókban.“ E két helyen meg III, 456 *Kecskemét* alatt ennek a

mét-nek az eredetét akként intézi el, hogy: „*mét* elemezve: *mé-et* v. *menet* a *mén*, *mégy mé* gyökétől származtatható.“ — HERMAN OTTÓ, M. Halászat K. a csongrádmegyei Tápéról ismeri: *mét-háló* a. m. 'kövellők nélkül való cötkényparás eresztőháló' és *mét-fa* a. m. 'a cötkényparás eresztőháló fölfűzésére való ágasfa' (vö. Magyar Tájszótár).

A *mét* szó eredetére nézve a következő két etimologia jöhet számba.

MUNKÁCSI BERNÁT (Ethnographia 1893:197—8) a vogul *mäx i* (lozvai *khulép mäx ti* 'az öreghálót vízbe bocsátja' | tavidai *ēlēm mäx'é* 'a gyalmot megveti') szóval rokonítja, úgyhogy szerinte a *mét-háló* voltaképen ezt jelentené: 'eresztő-háló', képzésére nézve pedig olyan volna, mint *les-háló*. MUNKÁCSI a *mét-háló*-val kapcsolatban megemlíti a háló kivetéséről is használt szláv *metati* 'vet' igét, azonkívül a szerb *met* 'ort, wo das fischnetz in's wasser geworfen wird'. Azonban az előbbtől alaki, az utóbbitól jelentésbeli szempontból elválasztja a magyar szót.

A MUNKÁCSI-féle finnugor etimológiával szemben KOVÁCS MÁRTON (Magyar Nyelvőr XXXIX, 302) kérdésesnek jelzi, hogy lehet-e a magyar szó előtagjában igetöt látni, viszont a szláv származtatás mellett felhossa, hogy a *met*-nek a szerbben eredetileg, a szlovénban pedig maiglan 'vetés, dobás' a jelentése, s így a *mét-háló* a. m. 'vetés-háló, vető-háló'.

Újabban egyre jobban beigazolódik, hogy a finnugorságban igen jelentékeny volt a száma az igenévszóknak. Ezzel megnövekedett egy vogul *mäx ti* ige (*χūlpēt mēx'ēm* 'hálómat kivettem' SZILASI, VogSzój. 63) meg egy magyar *mét* főnév megfelelésének a valószínűsége. Mindamellett nem tagadom a szláv származtatás lehetőségét sem, azért sem, mivel BERNEKER, EtWb. tanúsága szerint a *met* ige, illetőleg származékai a szlávságnál egyebütt is szerepeltek halászati kifejezésekben. De azt már igen is helytelenítem, hogy MOÓR ELEMÉR (Ungarische Jahrbücher VII, 142) a Kovács-féle megjegyzésekre utalva, minden további vizsgálat nélkül, a tőle megszokott alaptalan fölénnnyel a *mét-háló*-t is bekebelezi a maga slavomorphicus hitrege-világába.

Amint az ilyenféle adatok: 1478: Piscina sub *Gyalom lgyalom* Kyskeczel vocata (Oklevélszótár) | 1323/1351-től: *Gyalmastou lgyalmos-tól* (uo.) | 1252: *Varsathu lvarsató* vagy *től* (uo.) mutatják, a halászó szerszámnak, a hálófajtának a nevét ráruházták a vízre, ahol azt használni szokták. Így válhatott a *mét* hálónév is halastónak, esetleg egyéb állóvíznek (vö. alább *mēt* 'posvány') a nevévé.

Hogy föld-, illetőleg vízrajzi szempontok megengedik-e a *Kecskemét* névnek ilyen magyarázatát, arról utóbb lesz szó.

Ebbe a megoldásba bele is nyugodhatnánk, ha a *Kecskemét*-et valami — hogy úgy mondjam — névüres térbe elszigetelhetnők.

Vonjuk vizsgálódásunk körébe a következő hely-, illetőleg földrajzi neveket:

1) 1426: *Kechkemegh*; 1461: *Kechkemeg*; 1515: *Kechkemeth* (CSÁNKI III, 338; ZichyOkmt. X, 190) | 1420: Thoma filio Gregorii de *Homokmegh* (ZichyOkmt. VI, 599) | 1444: *Sarmegh* in districtu [archiepiscopi Colocensis] Sarkez in Comitatu Albensi . . . *Homokmegh* [mint közeli helyek] (CSÁNKI III, 338, 374; Hazai Oklevéltár 408—9). Ma Kalocsától dk-re ott találjuk *Kecskemégy*, *Homokmégy* és *Alsómégy* pusztákat, míg LIPSZKY ugyane helyen „*Kecskemét* (Kis-) h. Diverticul.“-t ismer. CSÁNKI (III, 338) ezekhez kapcsolja: 1505: *Megh* és 1515: Johannes *Meghy* Sedis Solth (TudTár ÚjFoly. VI, 63). Rávonatkozó adatokul idézhetjük magunk is: 1430: *Meghi* [?] István (ZichyOkmt. VIII, 240); 1440: *meghi* [?] Kis Miklós (uo. 239); 1453: *Meghi* [?] Tamás (uo. IX, 382); 1461: Gallus Dionisii de *Meg*, Valentinus *Meegi*, Elias *Meegi*, Barnabas filius Thome de *Meeg*, Barnabas de *Meeg* Ladislaus de *Kechkemegh* társaságában (uo. X, 189—90) | 1451 (két okl.): Ladislaus de *Nagmegh* vicebanus [macsói]; 1453: Ladislaus de *Naghmegh* (uo. IX, 293, 309, 365). — Sőt ugyan csak ez a helység szerepel egy XV. századi „ügyvéd“ nevében: 1425: Gallus de *Mech* (LUKCSICS PÁL szíves közlése ZichyOkmt. VIII, 244-hez); 1431: Galli de *Meg* (ZichyOkmt. VIII, 470); 1432: Gallum de *Meed* (uo. 483); 1436, 1444: Gallum de *Megh* (uo. VIII, 593, IX, 81); 1446: *Meegi* [?] Gál (uo. IX, 81). — KATONA JÓZSEF *Kecskemét* történetében *Kecskemét* városán kívül még három *Kecskemét* nevű pusztát említ: Pest és Baranya megyéből meg a Bánságból. HORNYIK (I, 145) ezt idézve megjegyzi, hogy ő ezek közül csak egyetlenegy talált meg: *Kis Kecskemét* nevű pusztát és csárdát Pest-Solt megyében.

2) 1298: Terra *Meed*; 1426: *Dynesmed*; 1439 és 1484 között: *Dinnyesmed* vagy *-meed* [az előtag több változatban] (CSÁNKI III, 325). A mai *Dinnyés* pusztának felel meg Fejér megyében a Velencei-tó keleti oldalán.

A *Kecskemét* városának meg a most 1—2) alatt említett helységeknek a nevére felsorolt írás-, illetőleg ejtésformák hasonlítanak egymáshoz. A szóvégeken *t*, *gy*, *d* mássalhangzók váltakoznak ugyan, azonban a kalocsa-környéki helynévnek az idézett 1425: *Mech*, vagyis valójában *Meth* (t. i. a *t*-t ebben a korban gyakran írják *c*-nek) (1515: *Kechkemeth*) meg az 1432: *Meed* adatok tanúsága szerint a *gy*-re végződő alakon kívül *t* meg *d* végű változatai is voltak, s az ennél a névnél tapasztalható *t* ~ *d* megfelelés révén hangtani összeköttetés kínálkozik *Kecskemét* városának meg a velencei-tóvidéki helységnek a neve között is.

*

Már régebben (MNY. XII, 366) felhívtam a figyelmet arra, hogy a kicsinyítő *-d* (*-di*) képző helyett *-t* (*-ti*) is fellép (vö. ugyanerről a

jelenségről SZINNYEI: NyK. XLIV, 469 és JAKUBOVICH: MNy. XIX, 87). Ezt az észrevételemet kiegészítve most az itt összeállított példákon szemléltetem, hogy a szóvégi — mégpedig magánhangzó megelőzte — *d* a kicsinyítő képző esetében nyelvtörténetünknek XI—XIV. századi szakában miként váltakozik *t*-vel és *gy*-vel.

1) [*fűz*-fa] 1214, 1223: iuxta *Fized*-heri¹ vadit ad lacum que vocatur *Fized** (P.² I, 629, 660); 1223/1236: *Fizedhere** (P. I, 749, O.² *Füze*gy); 1522: *Fyvwzed*-ere* (P. I, 291) a pozsonymegyei Deákitól ny. felé elterülő vidéken; 1263: *Fyzedtu*** (P. II, 325) ~ 1055: *fizeg****, *fyzeg**** (ÓM.² 22) (de *holmodi*; 1083—95: *Fizeg*** (P. I, 591); XII. sz. második fele: *Fizeg*** (P. VIII, 268); 1193: *fuzeg* (ÓM. 56); 1211: *Fuzeg**** (P. X, 512); 1231: *Fyze*g (O. *Füze*gy); 1234: *Fyze*g** (P. VIII, 283); 1240 kör.: *Fyze*gtu** (P. I, 274, Cs. III, 499 és vö. PAIS: MNy. XII, 79); 1251 és 1519 között több adat (O. *Füze*gy). — 2) [*hárs*-fa] 1223: *Hashat* (P. I, 658) ~ 1083—95: *hashag** (P. I, 591, 212); XII. sz. második fele: *Hassag** (P. VIII, 267); 1234: *Hasag** (P. VIII, 283); 1254/1324 és 1448 között több adat (O. *Hárságy*); *Hášhág*y (*Hashág*y?, *Hárshág*y?) Zala m., *Hásság*y v. *Hasság*y Baranya m., *Hárság*y v. *Harság*y (*Harshág*y?) Somogy m., *Hárság*y Veszprém m. (Cs., LIPSZKY, Hnt. 1873. és vö. PAIS: MNy. VII, 168). — 3) [*nyár*-fa] 1304: *Naraad*; 1420: *Nyaradtew* (O. *Nyárád*); *Nyárád* (*Nyárád*?) több esetben mint hn. (Cs., LIPSZKY, Hnt. 1873.) ~ Anonymus 32. §: *naragy**; 1153?: *Narage* v. *narage*? (P. I, 602, 244—6, O. *Nyárágy*); 1193: *Narag* (ÓM. 59); 1240 kör.: *Naryhag* (P. I, 786); 1292: *Naragh* (O. *Nyárágy*); 1367: *Nyaragh* (uo.); 1427, 1435, 1460, 1478: *Nyarad**, *Nyaragh**, *Mezewnaryagh** Borsod m. (Cs. I, 176). — 4) [*alma*-fa] 1227 és 1508 között: *Almad* hely és apátság, a mai Monostorapáti Zala megyében Tapolcától ké-ra és nem a mai veszprémmegyei *Almádi* (O. *alma* szárm., Cs. III, 18); 1174, 1230, 1391, 1465, 1492: *Almad* Somogy m. Kisberény és Somogyvár vidékén (O. *alma* szárm., Cs. II, 586); LIPSZKY: *Almád* v. Szász-Almás Medgyesszéekben ~ 1343, 1427: *Almag* és ma: *Almágy* Gömör m. (Cs. I, 129, LIPSZKY); Hnt. 1873.: *Almágy* Somogy m. Csurgótól é-ra (LIPSZKY, Rep.: *Almag*? és Map.: *Almág*?). — 5) [*szil*-fa] LIPSZKY: „*Szilád* h. *Siladitz* g. *Syladice* s.“ Nyitra m.; 1377 és 1475 között: *Scyladzeg**, *Zylagzegh** Közép-Szolnok m. (Cs. I, 564) ~ 1231/1397 és 1489 között: *Zylag**, *Scilagh**, *Zylagh* (O. *Szilágy*); 1329: *Zylagzegh** (Cs. I, 564); LIPSZKY: *Szilágy** „*Rivus*“ Közép-Szolnok m., *Szilágytő* v. *Szilágytő* Belső-Szolnok m., *Szilágy* „*Insula*“ Szaboles m., *Szilágy* Pest m.

¹ Az összeállítás egyes pontjaiban az egyenlő számú csillaggal jelzett adatok ugyanarra a helyre vagy személyre vonatkoznak.

² Ebben a szakaszban egyes forrásközlések címét erősebben rövidítjük: O. = Oklevélszótár. — CS. = CSÁNKI, Magyarország történelmi földrajza. — P. = A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. — ÓM. = JAKUBOVICH—PAIS, Ó magyar Olvasókönyv.

— 6) [dió-fal] 1417, 1418: *Gyod** és 1422, 1430, 1466, 1525: *Dyod**, *Diod** = a mai *Diós Fejér* m. (Cs. I, 27) ~ Anonymus 46. §: *gyoyg** (vö. PAIS: Magyar Anonymus 111); 1417, 1424: *Gyogh** és 1430: *Diogh** (Cs. I, 27) (vö. O. *dió* szárm.). — 7) [leger-fal] 1421: *Egred** Somogy m. (Cs. II, 602) ~ 1171?, 1181: *egrug***, *Egrug*** (P. VIII, 274—5, 277, O. *Egrëgy*); 1236/1239 és 1438 között több adat (O. *Egrëgy*); 1276: *Egregh** (Cs. II, 602); 1328: *Egrug* Zala m. (Cs. III, 49). — 8) [som-fal] 1211: *Somod* szn. (O. *som* szárm.) a *som*-ból?; *Somodi** Abaúj m. Szepesi környékén (LIPSZKY, Hnt. 1873.) ~ 1055: *sumig* (ÓM. 23) adat-tól *Somogy* több esetben mint hn.; 1240 kör.: *Sumug* szn. (O. *som* szárm.) a *som*-ból?; 1359, 1420, 1439, 1447: *Somogyi** (Cs. I, 217). — 9) [horh] 1281: *Hurhud* potoka cadit in fluuium Lytoua... contra tertium siccum *Hurhud*, quod vulgo Ogren dicitur (ÁrpÜjOkmt. IX, 326) ~ 1264: Petri filij *Hurchuth* (i. m. VIII, 118) ~ 1269-től: *Hurhag*, *Horhag* (O. *Horhagy*). — 10) [maglól] *Maglód* szn. és hn. ~ Anonymus 6. és 20. §: genus *moglout*; XII. sz. második fele: *moglout* szn. (P. VIII, 269 és O. *magló* szárm.). — 11) [kis] 1171? 1181: *quisid**, *Quisid** szn. (P. VIII, 275, 277, O. *Kicsid*); 1199: *Kysed* szn. (O. *kis* szárm.); 1211: *Cusid* szn. (O. *Kicsid*); 1211: *Qujsid* (P. X, 512); 1240 kör.: *Kusid* szn. (uo.); KépKron. 13., 16. §: *Kusid* v. *Kușyd* szn. (MHK. 501, 504) (Kézai: *Eusid?* MHK. 486) ~ 1211: *Cusit* szn. 5 esetben (O. *Kicsid*) (vö. PAIS: MNy. XVII, 162, XVIII, 28). — 12) [fark] *forcud* szn. (P. X, 504, O. *fark* szárm.); 1240 kör.: *forcud* szn. 2 esetben (O. i. h.) ~ 1211: *forcot* szn. (P. X, 504, O. i. h.). — 13) [munka] 1138/1329: *Munkadi* és *Muncadi* 2 személy (MonEcelStrig. I, 89, 91); 1193, 1269: *muncad* v. *Munkad* hn. (MonEcelStrig. I, 145, 570); 1217: *Mucad* szn. (O. *munka* szárm.); 1242: *Muncad* szn. (uo.); 1319: *Monkad* hn. (uo.) ~ 1211: *Moncat* szn. 3 esetben (O. i. h.). — 14) [szolgal] 1138/1329: *Sulgadi* szn. (MonEcelStrig. I, 95); 1198: *Sculgad* szn. (O. *szolga* szárm.); 1208/1359: *Zulgad* szn. (uo.); 1211: *Zolcad* szn. (uo.); 1224: *Zulugad* szn. (uo.) ~ 1211: *Zolgat* szn. (uo., P. X, 505). — 15) [török báy: magyar Bő] *Bőd* v. *Béd* szn. és hn. több esetben ~ Anonymus 48. §: *Peytu**; 1082?, 1171: *Peyt**, *peit**; 1426, 1436, 1488: *Peth**, *Peeth*; ma: *Pét** Veszprém m. (PAIS: MNy. XXIII, 504, XXIV, 174); 1240 kör.: *Beth***; 1386: *Beech*** (valójában *Beeth!*) olv. *Bét* Komárom m. (uo.). — 16) [mënyl mënyed - asszony] Zala m. (MTsz.) ~ 1429: *Mënethmal* (O. *mënyét*); *mënyet* (MTsz.) v. *mënyét*.

Azonban mutathatunk ki olyan eseteket is, hogy az a *d*, amelyiknek *gy*, illetőleg *t* felel meg, nem kicsinyítő képző, hanem a szó-tőhöz tartozik. Ilyenek:

1) Figyelembe kell vennünk, hogy a *víz*-zel rokon *igy* ~ *ügy* szavunk *gy*-jének finnugor *t ~ *ð > **ð'* (*d*) az előzményei. (A *víz*: *ügy* kérdéséről tájékoztat SZINNYEI, NYH. 30, 37.) — 2) A bolgár-törökből jött *id* ~ *üd* ~ *éd* 'szent' szónak (l. NÉMETH GYÚLA: Kőrösi Csoma-Archivum I, 242—3) *igy* ~ *ügy* ~ *ëgy*-(ház) elváltozásai a XII—XIII. században tűnnek fel: 1193: *vgufa*, *ugufa* és *Faeregiaza*.

feýrhigaz (Ó-magyar. Olvasó 57, 53, 58); 1229: Feeyreg haz (OkI Sz. *égyház*); további adatok (uo. és i. h. 2. *égy*). Álmos apjának Anonymus-beli *ugek* vagy *vgek* (Képes Krónika: *Ugeg*) neve mint az *ügy* változatból való *-k* (*-g*) kicsinyítő képzős származék (l. PAIS, Magyar Anonymus jegyzetei között 146. l.) még az idézetteknel is korábbi tanúja a *gy*-s formának. — 3) Egy török **kud̥* (ujg. *kuduy*, urj. *kuduk* stb.) alakra visszamenő *kút* szavunknak (l. GOMBÓCZ: MNy. II, 262, 402) 1055-től csak *t* végű adatai vannak (OkI Sz. *kút*). — 4) Van példa *csüd* ~ XVI. század második fele: *czúgy* (MNy. III, 85) olv. *csűgy* megfelelésre (l. PAIS: MNy. XI, 273). — 5) A *zsinat* végső *t*-je, akár közvetlenül az egyházi latinból, akár valamelyik római katolikus szláv nyelven keresztül került is nyelvünkbe, a magyarban váltotta fel a *d*-t (MELICH, SzlJöv. I, 2: 414 és MNy. VIII, 152). — 6) A szláv **pajedb*-ból magyar *pajod* (*pajód*) > *pajot* (*pajót*) (MELICH: MNy. VIII, 152) lett. — 7) MELICH: MNy. VIII, 152 szerint a *páprád* ~ *páprágy* < szláv *paprad* < *papradb* arra példa, hogy a szláv szóvégi *d* ~ *t* a magyarban *d* ~ *t*, s ebből palatalizációval *gy* ~ *ty* is vált. Abban az összeállításban, amelyet MELICH: MNy. XXV, 41 kk. közöl, a *d* ~ *t* végű változatokon kívül *gy* végűek is előfordulnak, mégpedig korán: 1370: *Papragwlg*; 1436: *Popragh*.

Az Anonymustól a honfoglaló kun vezérek között szerepeltetett 8., 10. §: *Ed*, 17., 32. §: *edunec* (magyar részeshatározó) meg Kézai: *Ed*, *Eed* vagy KépKrón. 10., 11. §: *Ed*, Chaba fia, *Ugeg* apja (MHK. 484, 497, 499) neve NÉMETH GYULA szóbeli közlése szerint megfelel a török *äd̥yü* > *äd̥ü* 'szent stb.' szónak, amellyel — amint fentebb említettük — a magyar **ed* ~ *id* ~ *iid*: *égy* ~ *igy* ~ *ügy* szó is összetartozik. E magyarázat mellett szólhat *Ed* és *Ugeg* rokonsági viszonya is. Egy 1171-ről keltezett, de valójában 1181 után készült oklevélben a bakonybéli apátság egyik gannai szolgája viseli az *Edu* olv. *Edü* nevet (PannonhRendtört. VIII, 275, 258). — Anonymus 8., 10. §: *Etu* ugyancsak kun vezér, akit a 30. §-ben Árpád követségbe küld Salánhoz. Ez az *Etu* olv. *Etü* név eredetileg *Edü* lehetett és a magyarban alakulhatott a szóvégi *d*-nek *t*-re való elváltozásával. *Etu*-vel egy személynek tűnik fel a 47. §-ben előforduló *Ete* pater *Eudu*, Baranya várának elfoglalója (vö. PAIS, Magyar Anonymus 111). Van másik *Ete* is Anonymusnál: a közép Tisza mellékén megszállt *Önd* vezér fia, Csongrád várának az építtetője. *Ete*, valamint *Etej*, amelyek különben is gyakori személynevek nálunk az Árpád-korban, az *Et* formának magyar *e*, illetőleg *ej* kicsinyítő-becézővel való továbbképzései (vö. PAIS: MNy. XVIII, 97, Magyar Anonymus 114).

A nélkül, hogy az itt észlelhető jelenség magyarázatába most belebocsátkoznánk, ennyi példára támaszkodva kimondhatjuk, hogy *d*, *t*, *gy* végű alakok hangtani szempontból összetartozhatnak egymással.

A XIII—XVI. századi feljegyzésekből nem tudjuk megállapítani, hogy a tárgyalt nevekben előforduló *e*-féle hang az időben milyen minőségű és időtartamú volt. Azonban hangsúlyozzuk, hogy az *e* vagy *ee* írású okleveles adatok meg a mostani hangzás mellett is lehetett korábban rövid nyílt *e* a magánhangzó, s mint MNy. XXV, 345—57 a *meddő* szó családját tárgyalva bővebben kifejttem, fejlődhetett a rövid nyílt *e* hosszú nyílt *ē*-vé, vagy a most ejtett hosszú zárt *é*-vé.

Tehát következtetésünk szerint a szóban levő helyneveknél jogosan indulhatunk ki egy régebbi *Med* hangalakból. Így azután már módunk nyílik, hogy a siker reményével nézzünk szét *e* nevek rokonsága után közneveink között.

T. i. a *meddő* szó családját kutatva, a következőket állapítom meg a MNy.-ben:

1. A *meddő* a helyesen vallott nyelvtörténeti és népnyelvi adatok tanúsága szerint az állatoknál eredetileg tulajdonképpen nem a 'végrelesen magtalan', hanem a 'fejős' ellentétéként a 'nem fejős, nem tejelő' nőtényt jelentette.

2. A *meddő* víznévben is előfordul, mégpedig az előbbivel természetes módon összeegyeztethető szerepben 'száraz, asszú' mederre vonatkoztatva.

3. Hasonló 'száraz (holt), asszú' értelmet mutathatunk ki az eredetileg vizekre vagy vizekkel kapcsolatban használt *Medüs* ~ *Medös*: *Medës* (*Medves*), *Mede* meg a fentemlített *Med*-féle neveknél is.

4. A *meddő* -ő, a *Medüs* -s, a *Mede* -e kicsinyítő képzővel alakult származék egy 'száraz' értelmű *med* alapszóból, míg a *Med* ~ *Met* ~ *Megy*: *Méd* ~ *Mét* ~ *Mégy*-féle nevek magát a pusztá alapszót képviselik.

Ebbe — a helynek vízrajzi jellegét feltüntetető — szó-, illetőleg névcsoportba tartozik második tagja révén *Kecskemét* városának a neve. Ahhoz, hogy azon a tájon, ahol a város van, ilyen 'meddő, száraz meder' értelmű név valóban keletkezhetett, tárgyi alapként hivatkozhatunk arra, hogy a város nyugati részén ott volt a *Déllő* mocsár, amelyet csak 1835-ben csapoltak le (HORNYIK I, 98, 101 kk.).

II.

Közleményem kritikai részére áttérve először is azt jegyzem meg, hogy az imént előadottak szerint — amiben BÁRKY kételkedett — (Dinnyés-) *Med* vagy *Méd* mégis csak összevethető „a *mégy* [?]gyel“, és a *Medüs*, *Medösér*, *Mede* stb. földrajzi nevek nemcsak hogy nem mondanak ellene ennek az összevetésnek, hanem inkább nagyon is nyomós érveket szolgáltatnak hozzá.

„A *mét* értelmezésében gondoltam a *métely*, *mét* szavunkra is (Tsz. = mételyfű, posvány . . .), de bár kecsegtető volt, nem tudtam dülőre jutni vele.“ — írja BÁRKY (175. l.). Pedig ezt a gondolatot,

amely BÁTKY előtt a *métely*-re vonatkozólag már CZUCZOR—FOGARASINÁL (IV, 525; l. fentebb) felmerült, nem szabad csak úgy egyszerűen félrehárítani, mert — amint MNy.-beli dolgozatomban részletezem — több szempontból megvan a lehetősége, hogy a MTsz.-ban közölt mátra-vidéki *mêt* a *med* (*meddô*)-nek a fejleménye.

BÁTKY kijelenti, hogy a *Kecskemét*-ről adott magyarázatában egyáltalán nem CZUCZOR nyomán járt, és — amint mondja — nem fogy a csodája, hogy én azt állítom róla. Hogy a nagy csodálkozásában egy kis fogyatkozást idézzek elő, figyelmébe ajánlom a következőket. CzF. — mint már fentebb is jeleztem — a *Kecskemét*-beni a *mên*-, *mëgy*-nek *mê* gyökéből származtatott és 'menet' jelentésűnek vett *mêt* szót látja (III, 456, IV, 525), a *mëgye* 'nem egyéb, mint határ' szó gyökének pedig ugyancsak a *mëgy* igét tartja, „mint-hogy a határt lépve s körüljárva jelölik ki“ (IV, 421). Viszont BÁTKY-nál a HORNYIKnak tulajdonított *mêt* (*mëgy*), illetőleg *Kecskejárás*, *Kecskelegelő* etimológiához kapcsolva ezt olvastam: „A név második tagjában csakugyan [!] *mëgye*, *mëgya* = mesgye, határ, szél, vég stb. jelentésű szavunkat tételezhetjük fel.“ Tehát nem joggal gondoltam-e arra, hogy BÁTKY CzF.-t követi, annál is inkább, mivel első cikkében egyetlen szóval sem említi a *mëgye* szó szláv eredetét? Mire való megjegyzésében a „csakugyan“ szó, ha nem arra, hogy a mondatot az előzményekhez kapcsolja? Arról, hogy esetleg BÁTKY itt — mint gyakran másutt is — „nem világosan fejezte ki magát“, igazán nem én tehetek.

Ami a *mëgyé*-nek *mëgy*-gyé rövidülését általában illeti, arra nézve imígyen vélekedem: A *mëgyé*-ből elméletileg alakulhatott volna *mëgy*, akár úgy, hogy összetételben egyes 3. személyű birtokos személyragként, akár úgy, hogy (amit BÁTKY nem említ) magános szóban kicsinyítő képzőként vonódott el a végső *e*. Utóbbi-fajta jelenségeket magam is többször mutattam ki, pl. a *medvéd* :> *medve*, *jegnýéd* :> *jegenye* szavak alakulásában. Csakhogy elméleti lehetőség és megfogható valóság között igen nagy a távolság.

Elmélet és valóság között BÁTKY nem bír hidat verni egyetlenegy olyan adattal sem, amelyben a *Kecskemét* vagy *Kecskemëgy* helyneveknek korábbi *Kecskemëgye* formája jelennék meg.

Midőn ilyen adatokat nem képes közölni, ellensúlyozás gyanánt felesleges nyomatékosan figyelmeztetni arra, hogy a *mëgye* szó gyakran szerepel helyneveinkben. Ezt a tömeges okleveles adatok miatt sem vonja kétségbe senki sem, de azt már igen is, hogy ez a gyakoriság BÁTKY mellett szóló bizonyíték volna. T. i. akármennyi-szer fordult is elő a *mëgyé* helynevekben „a Duna-Tisza közén és környékén“, az a körülmény egyáltalában nem logikai vagy nyelvtörténeti kényszer arra, hogy a szó akárcsak egy esetben is *mëgy*-gyé változzék. Azt meg épenséggel nem értem, hogy a BÁTKY idézte és a maga felismerése szerint is újabb keletű szláv bácsmëgyei

Czrna megye, Bukovina megye, Dolna megyavrga nevekből miképen lehet következtetni arra, hogy *Kecskemét* vagy *Kecskemég* egy XIV. századi vagy XIV. század előtti *Kecskeméggyé*-ből lett.

BÁTKY nemcsak a *Kecskemét*-nél vagy *Kecskemég*-nél, hanem egyebütt sem tud kimutatni a XIII—XIV. századból — de még későbből sem — kétségtelenül a *még*ye helyett álló vagy leg-alább is 'megye, határ' értelmű *még*y alakokat.

A csanádmegyei 1393: *Meeg*; 1590: *Meghe*; ma: szerb *Megye* (BÁTKY közlése szerint, 39. és 174. l.) helynévnel az a baj, hogy a rövidebb forma kétszáz esztendővel megelőzi és nem követi a hosszabbat. Különben pedig, mivel a név adataink szerint nem összetétel második tagjaként szerepel, nála aligha lehetett indíték a szóvégi *e*-nek birtokos személyrag gyanánt való elvönására, s így legfeljebb kicsinyítő képzőnek felfogva válhatott volna le a *még*ye hangtestéről. A névre vonatkozólag más — gondolom, valószínűbb — magyarázatot a *meddő* szóval, illetőleg tulajdonnévi *Med* : *Mede* rokonságával kapcsolatban a MNy.-ben próbálok adni.

Ha BÁTKYnak a *még*ye : *még*y elváltozásra felhozott többi példáit közelebből szemügyre vesszük, azt tapasztaljuk, hogy azok igen gyenge lábon, sőt — mondhatjuk — semilyen lábori sem állanak.

Így második cikkében (175. l.) ezt írja: „1274-ben szerepel egy *spinosum Mege* s ugyanazon a helyen egy locus *Megkerek*. Ezeket is egy szónak gondolom, s azt hiszem a *megye*, *megy* itt *gyepüt* jelent.” Ehhez az észrevételhez BÁTKY — amint jelzi is — a WENZEL-féle Árpádkori Új Okmánytár KOVÁCS NÁNDORTól való indexét használta forrásul. Azonban ha nem elégedett volna meg az indexszel — amint igen gyakran máskor is —, hanem magát a WENZEL-féle oklevélközlést (i. m. XII, 125—6) is megnézte volna, akkor megláthatta volna, hogy az 1274: *Megkerek* Szatmár megyében a Szamos mellékén volt (i. h. 125), a „*mege spinosum*... *mege*” pedig egy másik 1274-i oklevélben, mégpedig a nyitra megyei Kezthelen (ma Kosztolány) birtok határában a Vág—Dudvág mellékén említetik (i. m. XII, 126. és nem 125. lap, ahogy KOVÁCS indexe írja, és ahogy nyilván ez után BÁTKY is gondolja). Ezzel a földrajzi távolsággal szemben a KOVÁCS indexében szemlélhető nyomtatásbeli közelség talán mégsem elegendő érv a mellett, hogy egyik név a másiktól változott el.

Helykímélés végett itt nem, csak a MNy.-ben adom elő azokat a helyrajz-történeti okokat, amelyek miatt a sárosmegyei *Megye-patak*, *Megye* község és *Megymezeje* neveknek semmi közük sem lehet egymáshoz.

Az 1219, 1222-ben a hontmegyei Szébellébbel együtt említett *Meges Potach* vagy *Meges pothok* (WENZEL i. m. VI, 402, 409; KNAUZ, MonEccIstrig. I, 237), amelyet egyszer 'palus'-nak, máskor 'flumen'-nek jeleznek, lehet ugyan *megyé-s patak*, ámde éppen úgy le-

het *méggy-es patak* is. Azonban akár így, akár úgy áll is a dolog, az 1266/1274-i *Megepotoka*-t, ha a Korpona vidékére mutató helymeghatározásokat, pl. Bebre = mai Bebrava, tekintetbe vesszük (WENZEL i. m. VIII. 151—2), bajosan azonosíthatjuk vele, mint ahogy BÁTKY (175. l.) teszi. De még kevésbbé fogadhatjuk el BÁTKYnak azt a hitét, hogy ez a *Megepotoka* az, ami az OklSz. „*Meddeu pataka*“. T. i. az oklevél azt mondja, hogy a „*Megepotoka* cadit in aquam Seunche“, azonban ha az oklevelet elolvassuk és nem az indexhez igazodunk, akkor egész világosan kiderül, hogy a patak „in aquam Magne Seunche“, nem pedig „in fluuium *Meddeu Seunche*“ folyt. Egyébként, hogy a *Mege-* azaz olv. *Méggye-* néhány sorral alább hogyan öltene hirtelen *Meddeu* azaz olv. *Meddeu* vagy *Meddő* alakot, annak az elképzeléséhez, sajnos, már nem vagyok elég „fiatal“ (vö. BÁTKY második cikkének befejező megjegyzéseit 177. l.).

A *Megepotoka* = „*Meddeu pataka*“ feltevéshez kapcsolva még ez is ott áll BÁTKYnál (175. l.): „*Seunche* = *Szöncse*, *Szövéncse*? és nem *Selmec*?!“ A több mint balladai homályosság mellett csak sejtem, hogy BÁTKY szerint a *Seunche* nem a mai *Selmec* patak. Pedig szó sem férhet ahhoz, hogy valóban igaza van ORTVAYnak, amikor azt mondja, hogy *Meddeu Seunche* = *Meddő-* vagy *Száraz-Selmec*, a *Selmec* vizének egy időszakai mellékvíze (Mg. régi vízrajza I, 512). Jelen cikkemnek a dolog természeténél fogva így is laza keretét nem akarom még jobban széttolni annak a kimutatásával, hogy a *Seunche* nem más, mint a *Selmec* patak szláv *Stavnica: Stavnica* nevének egyik magyar elváltozása. Engedje meg tehát BÁTKY, hogy erről az oldalról majd más alkalommal nyugtassam meg a *Seunche* : *Selmec* azonosítására nézve!

A *Meddeu Seunche* kifejezés különben egyik kétségtelen adatunk arra, hogy az eredetileg 'száraz' értelmű *meddő* szó és családja szerepelhetett víznévkepen.

Hogy az Orsz. Levéltár egyik 1767—1779 közötti kamarai térképéről leolvasott tiszalöki *Megyága* dűlőnevet az OklSz.-beli *Megyedág* pataknév nyelvi folytatásának mondhatta BÁTKY (174. l.), a végből igazolnia kellene e nevek történeti és tárgyi összefüggését. Hiszen ha másutt akár száz *Megyedág* víznevet mutatunk is ki, abból még egyáltalában nem következtethetjük, hogy a tiszalöki dűlő ugyanazt a nevet viseli s a név *Megy* előtagja nem a *méggy* fanév vagy a *med* (*meddő*) egyik ejtésváltozata. Sőt ha a *Megyága* egy korábbi *Megyedág* névnek a megfelelője volna is, akkor sem kellene a feltételezett *Kecskeméggye* :> *Kecskeméggy* elvonásos alakulás analógiáját látni benne, hanem az *a* előtti *e*-nek hangtani okokból történt kivetését.

BÁTKY (174. l.) hivatkozik egy ilyen példára is: „a szeremlyéni halastavak között a XIV. sz. végén szerepel *Mégytó* (Meegtó = Mégy v. Méggy; Megtó, Meügto, Múgto = Mögytó?) s ugyanott egy

Megye-hullo tó is (Zichy: Okm.tár. Apatin határában van Hullósziget, Bács táján volt Hullatag község). Azt gondolom, ez a kettő ugyanaz a szó (tehát talán nem Móg + tó) s a Meeg nem feltétlenül Mégy, hanem Mégy (l. Etym. Sz. csépp a.) s ebből lett a Meügy, Mögy. Ezt tehát feltételeztem.“ BÁTKY itt megint indexből kikapott adatok alapján „tétélez fel“ és intéz el neveket. T. i. a Zichy-Okmánytár közléseiből és nem a szómutatójából a következő összeállítást adhatjuk: 1320: *mugtho* (I, 184); 1364: *Meughtou* (III, 246); 1393: *Meegtou* (IV, 508); másik 1393. okl.: *Megthew* [hiba -*thow* helyett?] (IV, 519); harmadik 1393. okl.: *Megthow* (IV, 521); 1406: *mal?lgto* (V, 483); 1411: *Mugthow*, *Mughtow*, *Mwgthow*, *Mugthow* (VI, 85–6); másik 1411. okl.: *Megto*, *Megtho* (VI, 118, 120). Ebből először azt láthatjuk, hogy BÁTKY az adatok közlésében meglehetősen egyéni módszert alkalmaz (máskor is), midőn ugyanannak a szónak egyes darabjait híven lemásolva adja, más darabjait meg a maga ízlése szerint elolvasva.

A kérdéses halastó (piscina) Bátmonostor és Szeremlyén birtokok (Bácsbodrog m. északnyugati, ill. Pest m. délnyugati sarkában) határjárásaiban szerepel, amelyeket azért tartottak, hogy a bátai apáttól meg a Bátmonostori Töttösöktől vitatott egyes részek tulajdonjogát tisztázzák. A vizsgálatok során egyik és másik fél több résznek a fekvését, sőt a nevét is eltérően jelöli meg. Ezen a Duna járta 'sár vizés' területen valóban folytonosan eshettek olyan hely- és vízrajzi változások, hogy mindkét fél jóhiszeműen vitathatta a maga igazát. Az adatok összeegyeztetése alapján mi úgy látjuk, hogy abban az időben a halastó Bátmonostor és Szeremlyén között feküdt, egy Sár vagy Sárvíze nevű ér vagy folyamág folyt beléje, illetőleg alkotta, s a vizet egy Sebesfok nevű ér vezette tovább a Dunába.

Ilyen természetű vízvidéken, épen egy Sár közelében lehetnek holt vagy időnként kiszáradó medrek. Tárgyi szempontból tehát kereshetnénk itt egy *Med* (*meddō*)-féle nevet. Sőt ami a kérdés alaki, illetőleg hangtani oldalát illeti, ha a tónak a nevét csupán a *Meg*, *Meeg* formákban ismernők, feltehetnők, hogy a *Med*-del, illetőleg ennek *Meggy* vagy *Mégy* változatával van dolgunk. Sajnos azonban, több adatunk van, mint saját céljainkra kellene, mivel azt, hogy a *med* : *meggy* : *mégy* szónak a XIV–XV. században *mügy* vagy *mögy* (írva *mug*, *Meug*) változatai lettek volna, egyéb példák híján nincs jogunk feltenni. Ezekbe a kellemetlen adatokba beleütközik a BÁTKY-féle *mégye*-rövidítő elmélet is, amely aligha tudja megmagyarázni azt a hangtörténeti salto mortale, hogy a *mégye*-ből csonkult *mégy* már 1320-ban és 1364-ben *mügy*-nek vagy *mögy*-nek hangzott volna.

Ellenben, ha az idézett adatokat így olvassuk: *müg*, *mög*, *még*, akkor olyan alakcsoportot nyerünk, amely egyezik a 'hátsó rész' értelmű *mög* ~ *még* szónak abból a nyelvtörténeti korból ismert ej-

tésváltozataival, a szerint, hogy a nevet az oklevélírók a maguk nyelvjárásának az alakjában jegyezték fel. Jelentés tekintetében pedig a *Mögtő* kifejezés beleillik a *Mögsár* — *Elősár*-féle helyzetviszonyító földrajzi nevek (l. OklSz. *mög* alatt) típusába. S *Mögtő*-t valóban okkal kereshetünk azon a tájon, ahol a közelben *Köztő* fordul elő. T. i. Bátmonostortól délnyugatra ma is ott találjuk *Hatsziget*-et (Tolna megye térképén Pallas Nagy Lexicon); egy 1384-i oklevél szerint ez a „*Wartowa* alio nomine *Hotzygethowa* (*Hodzygeth*, *Hotzigeth*)“ egy „fok“ révén összeköttetésben van egy *Kuztow* olv. *Küz*- vagy *Köztő* nevű halassal, tőlük dél felé pedig bizonyos távolságban van még egy harmadik halas: *finthaholtdunaya* (Zichy-Okmt. IV, 280, 284, 286). A három tő közül a második valószínűleg a másik kettőhöz képest elfoglalt középső helyzetétől nyerte a nevét. A már idézett 1320-i oklevélben még ezt találjuk a bátmonostor—szereplyéni vitás tóra vonatkozólag: „quandam piscinam *mugtho* vocatam alio nomine *Kuzdiur* nominatam et iby In *Kusdiur* erexerunt aliam metam vbi est locus lacunaria quod vulgo Vezhel vocatur“ (Zichy-Okmt. I, 184). A tónak tehát volt egy másik neve is. E név előtagja vagy a *küz*: köz szó, vagy a *küs*: *kis* melléknév, második tagja pedig a 'bucka, domb' értelmű *gyűr* vagy *gyür* (OklSz. *gyűr* és *dir?* címszavak alatt; vö. [kenyér] *gyürke* és *gyűr* ige) szó, amelyre a MTsz.-ban épen a szomszédságból, a tolnamegyei Sárpilisről találunk adatokat. Az OklSz. egy 1336-i „locum vlgo *Kesedire* uocatum“ adatot vonatkoztat a szerinte *dir?* szóra. Ez a hely ugyancsak *Kuzdiur* vagy *Kusdiur*, illetőleg *mugtho* környékén lehetett, minthogy az ezeket tartalmazó oklevél „*Kese* de Baraccha“ szomszédot említ.

Egy 1395-i oklevél szerint együtt szerepelnek „*finthaholtdunaya* et *Megehullo*“ mint a bátai apátnak Szeremlyén birtokhoz tartozó halastavai (Zichy-Okmt. IV, 585). A *Finthaholtdunája* fekvéséről fentebb mondottakat figyelembe véve a *mugtho* névvel, illetőleg változataival jelzett helynek és a *Megehullo* halasnak helyrajzi összefüggésére bajjal gondolhatunk, ilyen összefüggés híján pedig *müg* és *Mege* elemeiknek a nyelvi azonosítására vagy rokonítására meglehetősen bizonytalan alappal rendelkezünk. A *Megehullo* név *-hullo* elemét valóban összevethetjük a BÁTKY felhozta *Hullósziget* és *Hullatag* nevekkal (az utóbbiról l. PAIS: MNy. VII, 412). A *Mege* előtag lehetett a *mégye* 'határ' szó, bár természetesen a *mégye* :> *mégy* : *mögy* csonkulás, illetőleg alakulás még így is csupán jámbor óhaj-tás maradna. Ezen kívül szerintem feltehető, de nem nagyon igazolható, hogy a *Mege* a *még* ~ *mög*-nek -é ragos határozó alakja, vagyis a halastó neve *Mégéhulló* 'mögécső vagy hátrafolyó víz' (vö. *víz-esés?*) lehetett.

Székmegy tanya nevének BÁTKY (39. és 174. l.) nem igazolja, hogy *Székmégye* lett volna az eredetije, továbbá azt sem mondja

meg, hogy melyik Nagybjom közelében találhatjuk. Ha a biharmegyei Nagybjomról van szó, akkor a Sárrét környékére igen jól odaillik egy olyan helynév, amelynek a *med* (*meddő*) : *megy* volna az alapszava és a *szék* : *szik* az előtagja, s amely így egy kiszáradt és szikessé vált területre vonatkozhatik.

BÁTKY (174. l.) a somogymegyei *Meghfalu*-ra sem hivatkozhatik. Ő a Pannonhalmi Szent Benedek-rend története I. köt. 813. (helyesen 812.) lapja vagyis indexe után közli ezt. Az indexben először is nem *Meghfalu*, hanem „Megh, Megy“ és „Megy falu“ áll. Az 1215-i oklevélben pedig, amelyre az index mutat, „de predio Dominici de *Megh*“ található (i. m. I, 634). Egy 1212-i oklevélben ugyanez a helynév *Mogh* formában fordul elő (MonEpiscVespr. I, 24). ERDÉLYI LÁSZLÓ *Megy*-nek olvassa (i. m. 152). De mivel somogyvár-vidéki helységekkel együtt említik (*Tappei* = *Tepej*, *Faiz* = *Fajsz*, *Gyrky* = *Györök* — vö. CSÁNKI, Mg. tört. földr. 651, 664, 610) a Somogyvár környékén fekvő *Macs*-nak nézhetjük (CSÁNKI i. m. II, 625).

Az 1257/1270: fluvius *Eztermeg* (WENZEL i. m. VII, 459) még BÁTKY (175. l.) „talán“-jával sem vonható bele a *** *Kecskeméggye* családjába, mivel ez a forma az 1157/1230 kör.: fluvius *Ezturmen* adat (PannonhRend tört. I, 604) tanúsága szerint csak hiba. A víz különben, amely a 1157/1230-i oklevélben együtt szerepel *Medus* olv. *Medüs* és *Zec* olv. *Szék* vizekkel, nem más, mint a vasmegyei 1443-tól: *Strem*, *Streen*, *Sthren*; ma: *Strembach* (vö. CSÁNKI i. m. II, 794; PannonhRend tört. I, 334; beszél róla MOÓR ELEMÉR: UngJahrb. IX, 60 is).

BÁTKY (175. l.) szerint: „Hogy a fejérmegyei *Méd* sz. név, arra l. 1298: *terra Meed*; de akkor *Kecske* + *mét*-ben a *kecske* aligha köznév. Kun területeken különben gyakori személyhelynév a *Teke* »kecske« is.“ Nem látom be, miért kellene az 1298-i „*terra Meed*“ kifejezésben a *Med*-nek személynévnek lenni. BÁTKY talán azt hiszi, hogy egy ilyen kapcsolatban a második tag csak birtokos jelző lehet? Arra az esetre, ha így volna, figyelmébe ajánlom, hogy épen úgy lehet értelmező, utójelző is. Tehát ha erre egyéb okaink vannak — mint ahogy fentebb jeleztük, valóban vannak —, akkor egész nyugodtan felfoghatjuk a kifejezést ekképen: 'Med (nevű) föld', nem pedig 'Med (nevű tulajdonos) földje'.

Hogy a *Kecskemét*-ben a *Kecske* előtag — amint BÁTKY (39. és 174. l.) hiszi — személynév, csak úgy lehetne bizonyítani, ha a XIV. század előtti időből *Kecskemét*-tel vagy közvetlen környékével kapcsolatban egy *Kecske* nevű embert említenének. De midőn ilyen emberünk nincsen, akkor hiába hangoztatjuk, hogy a *kecske* épen úgy lehetett személynév s személynévből helynév, mint az ugyancsak török és szintén 'kecske, kos' jelentésű *teke* szó. Lehetni lehetett, én is azt tartom. Am azt kétségbe vonom, hogy ha megannyi személynévi eredetű *Kecské*-t tudnánk is kimutatni helyneveinkben, ezek-

kel mint analógiákkal akárcsak valószínűsíthetnők is azt, hogy *Kecskemét* elnevezésénél egy *Kecske* nevű személy játszott szerepet.

BÁTKY (174. l.) személynévi *Kecské*-t lát a karcagi *Kecskeri* < *Kecske* + *eri* meg a nyír-rétközi *Kecskertókája* < *Kecske* + *ere-tókája* nevekben. Azonban ha az OklSz.-ban közölt *Kecskeuszó*, *Kecske-sziget*, *Kecskevölgy*, *Kecske-szurdok*, *Kecskehat*, *Kecskekő*, *Kecskeréte*, meg a BÁTKY idézte *Kecskelapos*, *Kecskefok*, *Kecskeoldal*, továbbá a Karcag határában előforduló *Üneri* = *ünő* + *ere*, *Csikéri* = *csik* + *ere* neveket³ számbavesszük, akkor mindenesetre sokkal több joggal gondolhatjuk, hogy a szóban levő helyek állat-, nem pedig ember-*kecské*-ről nyerték a nevüket.

Sőt a *Kecske-ere* vagy *Kecske-ér*-féle név, valamint a kalocsavidéki *Kecskemégy*-nek és *Kecskemét* városának a neve, vagyis *Kecske-med* (*meddő*) nyilván hasonló természetű tárgyi és képzetbeli indítékokra mennek vissza. LIPSZKY, Rep. és Map. szerint Tas mellett megy el a Dunába a „*Bakér Alveus*“; megvan Pest megyének Pallas Nagy Lexicon-beli térképén is. Gondolhatunk arra, hogy a *Bakér* — *Kecskemed* nevek hasonlósága hajdani tárgyi összefüggésből származik, amennyiben egy a dunamelléki mocsáron keresztülmenő folyásnak vagy Duna-ágnak lehetett a *Bakér* az északi, a *Kecskemed* a déli része. Ez a folyás vagy meder olyanféle vízrajzi alakulat lehetett, mint a LIPSZKYNél jelzett „*Alveus Kigyós*“, amely hosszan húzódik észak-déli irányban a mocsarakban. — Egy másik *Kecskemed* azaz 'kecske-száraz, kecske száraz medre, kecske száraz ere' vált *Kecskemét* városának a nevévé is.

Ahhoz, hogy így a *Kecskemét* név előtagját a *kecske* állat- és nem személynévnek, vagyis az egész nevet egy megfordított Chimaerának tartom, hadd fűzők még valamit. Ha a nyelvtörténeti lehetőségek korlátaiból kitorve fel tudnám is tenni, hogy *Kecskemét* *Kecskemégye* eredetiből alakult, benne a *kecske* állatnévhez kapcsolódva akkor sem a 'határ' értelmű *mégye* szót látnám, hanem a helynévkutatás újabb-irányának talán megfelelő fiatalos fantáziával a *még*: *mög* szó 3. személyű birtokos személyragos alakjának olyan elváltozását, amely ilyen kifejezésekből ismeretes: *tehen*, *juh*, *disznó mégye* vagy *méggyi* (vö. MTsz. és HERMAN, MPászNyK. 416—7, 513, 556).⁴ Így aztán a *Kecskemégye* > *Kecskemét* tréfás színezetű helynév lehetne. Ha t. i. a fentebbi formákban nyilván nem újabban lépett volna a *ge*, *gi* helyébe a *gye*, *gyi*, s ezért egy ilyenfajta *Kecskemégye* nemcsak a XIV. század előtti korban, hanem még jóval később is hangtörténeti anakronizmus nem volna.

A *Kecskemét*-nek török oklevelekben előforduló *Kecskemek*

³ GYÖRFFY ISTVÁN szíves közlése: *Kecskeri* 'vizenyős rét Karcagtól nyugatra'; *Üneri* 'ér Karcagtól keletre, a debreceni országút keresztül megy rajta' (a katonai térképen: *Ümő-ér*); *Csikéri* 'rét, Karcagtól északkeletre'; *Papéri*.

⁴ Esetleg erre gondol BÁTKY, amikor azt írja (175. l.), hogy a *mégy*-ből *méggy* talán értelmi okból lett?

alakját üzenetemben nem azért közöltem, hogy BÁTKY „kezdjen vele valamit“ (175. l.), hanem azért, hogy FEKETE LAJOSnak ezt az — esetleg turkológiai szempontból érdekes adatát nyilvánosságra hozzam. Hogy a *Kecskemét* miatt BÁTKYnak miért kellett „átvenni“ „Sukoró és Homorog“ c. cikkemet, azt nem nagyon értem. De mindenestre sajnálom, hogy így akaratomon kívül fáradságot okoztam neki.

E fáradozását mégis egy rám irányzott megrovás erejéig hasznosítani akarja. T. i. „helyesbíti“ (176. l.), hogy a *Homorog*-ra vonatkozó szatmármegyei példám „első alakja nem *Humuruk*, hanem *Homorod*“. Hát kérem, nálam (MNY. XIV, 67) ez áll: „Az 1273/1427: Terra minoris et maioris *Humuruk* lesz a XV. században *Homorod* és ma *Homorod* Szatmár megyében (TörtFöldr. I, 476 és CodDipl. V, 2, 74).“ Vagyis ebben nincsen arról szó, hogy a névre az első adat az 1273/1427-i. Az 1264: *Homorod* ad maiorem et minorem (CodDipl. IV, 3 : 208) adat kétszeresen, ráadásul még jó későn: 1609-ben meg 1663-ban átírva maradt fenn, és amint FEJÉR megjegyzi, a királyi titulus körül is baj van. Ezért az 1427-i és 1428-i átíratban található adatokkal szemben szándékosan mellőztem. Természetesen BÁTKY, aki itt is csak CZINÁR indexét nézte meg, erre nem gondolhatott.

Hogy a BÁTKYtól (176. l.) egy *métely* : *métő* :> *mét* alakulás lehetőségére számbavett analógiák közé miként és miért kerül be egy töredék abból az észrevételből, amelyet én idézett cikkemben a *Sukár*, *Csukár* vagy *Sukar*, *Csukar* névre teszek (MNY. XIV, 70), az egyike a BÁTKY gondolatmenetében észlelhető rejtélyeknek.

*

Befejezésül néhány általános észrevételt BÁTKY helynévtanulmányozó munkásságáról!

BÁTKY igen nagy anyaggal dolgozik, s ha ez az anyag megbízható volna, valóban szívesen látnók annak az összehordását. Azonban, ha az adatoknak utánanéznünk, igen gyakran pontatlanoknak és téveseknek találjuk azokat. Ez az ellenőrzés pedig meglehetősen fáradságos, ha nem épen lehetetlen, mivel az adatoknál a forrásjelzés sokszor hibás vagy csak hozzávetőleges, sőt nem egyszer teljesen el is marad.

Az anyag feldolgozását: az adatoknak bizonyítékokul való alkalmazását és következtetésekké való kikerekítését nem végzi a kellő kritikával. Így állításai csak többé-kevésbé tetszetős ötletek maradnak, amelyekben az asszociációk nem tényekből bontakoznak ki, hanem látszatok körül csaponganak.

Nála (hasonlóan, mint CZUCZOR—FOGARÁSNál) gyakran nem az ötlet, az eredmény, hanem a bizonyítási módszer ellen lehet kifogásunk. De az ötlet módszeres megalapozás híján csak játéka a szellemnek és nem tudomány, még ha szerencsésen ráhibáz is a helyes eredményre. Ezzel a felfogással, amely a gyors és mutatós „eredmé-

nyek“ kedvéért nem hajlandó lemondani a bizonyításról, jól tudom, nem felelek meg azoknak a követelményeknek, amelyek szerint BÁTKY (vö. 177. l.) megalkotná a maga „fiatal nyelvtudós“-át, akinek — az ethno-geográfia terén nyert kiképzés után, ami nálunk, úgy látszik, hiányzik — átengedné a helynév-kutatás misszióját.

Ne értsen félre BÁTKY! Mi épen nem akarjuk elnyomni az ötleteket, mivel nagyon is tisztában vagyunk azzal, hogy a tudományos igazságok legtöbbször ötletekből indulnak ki. Ezért nem is kárhoztatnók, hogy ő vagy akárki más módszeresen kevésbé igazolt ötleteit, gondolatait is közzéteszi, csak világosan jelezné, hogy nem befejezett igazságokat, hanem további vizsgálatra ösztönző valószínűségeket vagy lehetőségeket akar nyújtani. Azt azonban határozottan veszedelmesnek tartjuk, hogy BÁTKY nem egyszer ingatag feltevéseit bizonytalanságuknak a jelzése nélkül a saját bevallása, sőt programja szerint is (176. l.) laikus közönség elé: „a honismeret tanítóinak körébe“ viszi, s így a tájékozatlanok között téves nézeteket terjeszt el.

BÁTKY eddig azt hitte, hogy munkálatai azért nem részesültek kedvezőtlen bírálatban, mivel mindenki meg van velük elégedve. Az én fentebbi észrevételeim talán gondolkodóba ejthetnék a felől, hogy a bírálatok nem a közmegelegedés miatt maradtak el, hanem azért, mert senkinek sem volt kedve ahhoz, hogy bírálóként a bírálandónál több munkát öljön bele eleve téves vagy jelentéktelen, esetleg időszerűtlen tárgyakba. — BÁTKY kritikát és helyreigazítást kíván magával szemben. Ámde ki vállalhatja, hogy így BÁTKY diktálja neki a feladatokat? Ki hajlandó tudományos életcéllá tenni BÁTKY — egy kissé talán már túlárado — közleményeinek az ellenőrzését? Ne mástól várja tehát a kritikát, hanem vegye figyelembe, hogy van önkritika is! — Mi meg vagyunk győződve, hogy a tudományágnak, amelyet tiszteletreméltó érdeklődéssel és terjedelmes anyagi tudással művel, valóban hasznos szolgálatokat tehet, ha kevesebb, de megbízható adatokra épített, gondosan mérlegelt és szabatosan kifejtett észrevétellel áll elő.

Pais Dezső.

Falitéma.

Érintetlenebb vidékek régi parasztházaiban egy sajátos bútordarabbal találkozunk, amelynek mását vagy rokonát hiába keressük a városok polgári vagy úri lakberendezéseiben. Hiába keressük itt, bár tudvalevő, hogy a népnek majd minden fejlettebb bútorféléje a középosztály lakásaiból került le a parasztházba. *Tékának* vagy *falitékának* nevezik ezt a kis szekrényféléket, amely néha fülkeszerűen van a szobafalba besülyesztve, gyakrabban azonban a falon lóg alkalmas helyen, vagy a szoba sarkában, vagy a padra vagy valami külön állványra van felállítva. Bár rendeltetése szerint ez is az u. n. „elraktározásra szolgáló bútorok” csoportjába tartozik, sem a ládát, sem a szekrényt, sem a fiókos komótot nem pótolja s így nem is származtatható azokból.

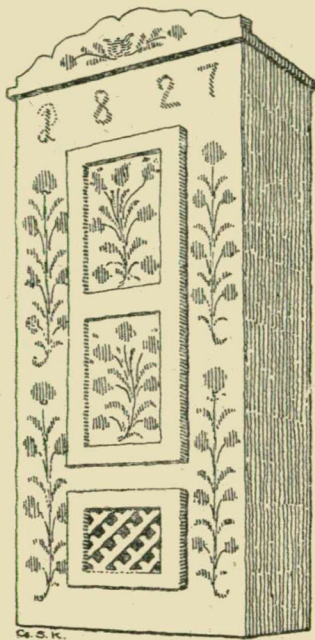
A falra függesztett kisebb szekrényfélék s így a téka is, általában a *falfülkétől* veszik eredetüket. Ezek a fülkék eredetileg a fal mélységébe vágott és polcokkal ellátott u. n. *vakablakok* voltak, s mindenféle olyan kisebb tárgy eltevésére szolgáltak, amelyeket sem egymásra fektetni (mint a ládában), sem függeszteni (mint a szekrényben) nem lehetett, hanem amelyeket *állítani* kellett, pld. kisebb edényeket, főleg üvegből való palackokat, poharakat stb. Népünknel *vakablak*, *vaklyuk*, *vaklik* a neve ennek a falifülkének, vagy egyszerűen *fülke*, *fül*; egy helyen *kuglicnak*, Szegváron *oláj-ablaknak* nevezik.

Már a rómaiak ismerték a falifülkét, mert a kiásott Pompejiben találtak olyan falifülkéket, melyek belül polcokkal voltak ellátva, kívül pedig ajtóval elzárva. A középkori némét várkastélyokban is voltak ilyen rendeltetésű fülkék. A középkori templomok szentségtartó-házai is ilyen fali fülkék. Amint tehát látjuk, elég hosszú múltra tekintenek vissza ezek a kezdetleges bútort pótló fülkék, amelyekből a későbbi tékaink fejlődtek.

A fejlődés folyamán a fal mélységébe vájt fülkét körös-körül és hátul kibélelték fával, vékony deszkákból készített oldalakkal és hátfallal s amikor végül ajtót is alkalmaztak rá, olyan volt az, mint a falba eresztett vagy befalazott szekrényke. Végül aztán — valószínűleg azért, hogy tetszésszerűen más helyre is lehessen elmozdítani — kiszédték ezt az így kialakult bútorféléket a falból, — a vakablak vagy fülke ezzel eltűnt —, s kialakult az új bútor, a mozgatható falitéma.

Ezek után az a kérdés, mikor és honnan került a *vakablak*, a *fülke* alkalmazásának divatja, s a fülkéből fejlődött *falitéma* mi hoz-

zánk, s különösen a magyar parasztházba? Igen valószínű, hogy nálunk is már igen régen ismerték, s a középkori magyar várkastélyokban éppen olyan honos lehetett, mint a németországiakban. De hogy innen, vagy a középkori templomokból lekerült-e a városok polgári és úri házaiba is, azt nem tudjuk, mert erre nézve nincsenek sem tárgyi, sem irodalmi bizonyítékaink. Ma t. i. nyoma sincs ennek a bútorfélének a városi lakosság berendezésében. Régi elterjedését mutatja az Oklevélszótárnak 1556-ból való következő adata: „aytó megeth való *wak ablak*, és a Čalepinus 1585-ből való szótárában előforduló „posticum = *fwl aytó* (a. m. *fül-ajtó*) sem lehet más, mint *fülkeajtó*. A XVII. századból is van adatunk vakablakról.

1. ábra.

Valószínű tehát, hogy a polcokkal ellátott vakablak és az ajtóval elzárható falifülke mihózzánk a nyugati országokból került. Nincs kizárva azonban annak a lehetősége sem, hogy honfoglaló eleink ezzel a háziberendezéssel még a honfoglalás-előtti időben, keleti hazájukban ismerkedtek meg az őket körülfogó szomszédos népeknél. Tudvalevő ugyanis, hogy az összes török fajú népeknél, s általában az egész mohammedán keleten, a házberendezésben — a falakat körülfutó divánon kívül — ma sincs más bútor, mint a falakba eresztett fülkefélék és a vakablakszerű szekrények, amelyeket ott főleg arra használnak, hogy nappalra elrakják beléjük az ágyneműt, ezenkívül azonban mindenféle apróság s edények eltevéseire is szolgálnak. Ezek többnyire rácsos, faragásos vagy festett ajtókkal vannak el látva.

A magyar parasztházakban található falifülkék és a szerintem azokból kifejlődött fali szekrények nálunk is megtették a fentebb megjelölt fejlődési menetet s ennek a menetnek még ma is meg lehet találni minden fokozatát. A régi palóc faházban a bejárat melletti falban a kemencével szemben *wakablak* van, melyben pálinka, üveg, sirány (bögre, csupor), tejes fazék stb. van elhelyezve.¹ Göcsejben régi házaknál *fali* vagy *szegletalmáriom* van s ez egyik legsajátságosabb bútora a szobának. „A falakat a saroknál $\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ m. hosszúságban és 3—4 dm. szélességben kissé bevágták, háromszögű deszkákból (a fal hajtása szerint) 2—3 polcot helyeztek oda;

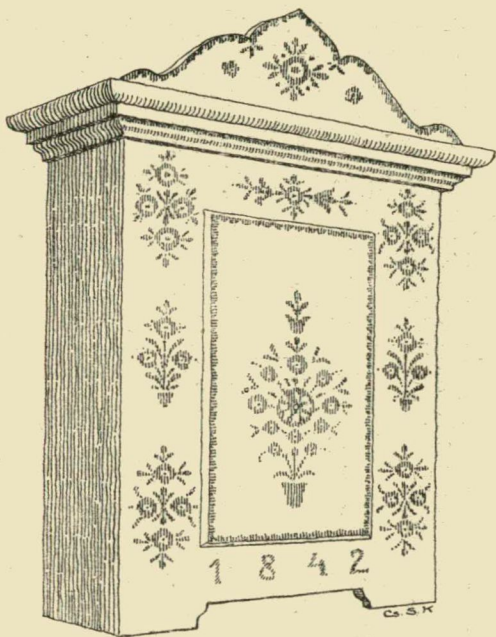
¹ Ethn. IV. 28.

ekként egy ily falialmáriom 2—4 rekeszre osztatott. Kívülről aztán a fal derékszögű hajlására mintegy átlószerűleg deszkát helyeztek, mely vagy egészében alkotta az ajtót, vagy a közepe táján vágtak erre ajtót.² De még a hazai nemzetiségek is ismerték a falba eresztett szekrénykét, így például a szepesi szászok házában is volt a falba illesztett *Almereichen*, melyben a házikenyeret, kést és több efféle kisebb dolgokat szoktak volt eltartani.³

A fentebb említett szegvári *olájablak*nak nevezett falifülkét, ha ajtó van rajta, *tékának* hívják. A Balaton mellékén *falba való almáriom* vagy *kászli* a neve; ha tejet vagy tejesesuprot tartanak benne *tejesnek*, ha üvegeket, poharakat, akkor *évegesnek* (*üveges*) mondják. Erdély egyes vidékein (Hétfalu, Szakadát) *almaráj* a fali szekrény.⁴ A *téka* vagy *falitéka* mellett különben az *üveges* a legelterjedtebb elnevezés, amely egyszersmind leggyakoribb használatát vagy rendeltetését is mutatja.

Addig, amíg a falba van eresztve, mindig bizonyos meghatározott helye van a tékának, mert hiszen a falba vágott nyílást nem lehet minduntalan a falnak más részébe helyezni. Ez a helyzet csak akkor változott meg, amikor a téka a fal mélyedéséből kikerült s önálló, mozgatható bútorrá lett. De még ekkor is megtartott bizonyos

2 ábra.

hagyományos helyeket, amelyeken legtöbbször el van helyezve. Néhol az ajtó mellett, máshol az ágy közelében helyezik el, s meg lehet figyelni, hogy az egész faluban ugyanarra a helyre teszik, csaknem minden házban, ha csak nincsen ennek valami helyi akadály. Legjellemzőbb azonban a sarokban való elhelyezése, s ha még az alakja is alkalmazkodik ehhez az elhelyezéshez, akkor *sarok-tékának*, *szegletalmáriomnak* nevezik. Ilyenkor aztán megint pontosan meghatározott helye van, s az túlnyomóan az asztalhoz legközelebb eső

² Gönczi Ferenc, Göcsej, 421.

³ Ethn. II. 289.

⁴ Etsz.

sarok, ott, ahol a két sarokpad összetalálkozik. Könnyen érthető ez az elhelyezés, ha tekintetbe vesszük a rendeltetését, a poharak és üvegek, só, kenyér s egyéb az asztalra való, étkezéshez szükséges eszközök és apróságok tartójaként. Legtöbbszörre erős kampós szögrec akasztják a falra, néha két erős szöggel odaszögelik a falhoz, keresztül vevén a szögeket a téka hátfalán.

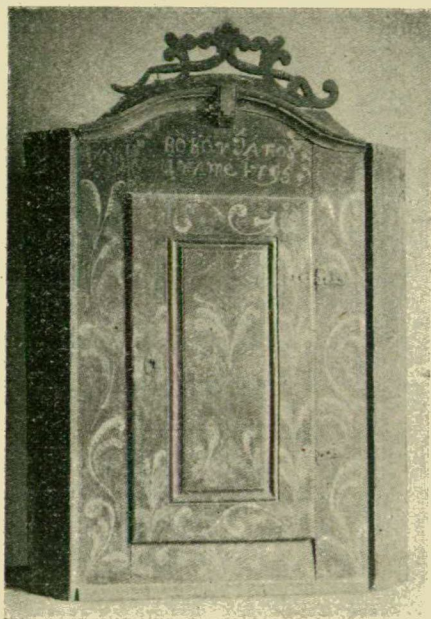
De nem mindig van a téka a falra felakasztva, hanem előfordul az is, hogy leállítják a földre, a falhoz vagy a sarokba; vagy az összeszögellő két pad sarkában, a padra állítják rá. Néha, különösen, ha a rendesnél nagyobb méretű, külön állványfélét készítenek s erre

állítják rá. Ilyenkor *talpas-* vagy *lábás-téka*nak nevezik.

A téka méretei különbözők. A régiek magas és keskeny alakúak, leginkább 40–45 cm. szélesek és 75–100 cm. magasak, a mélységük 15–20 cm. Az újabb formák 50–60 cm. szélesség és 80–120 cm. magasság közötti méretben vannak általában. Vannak azonban kivételek is, egészen kicsinyek is, valamint a rendesnél jóval nagyobbak, de ezek leginkább a lábon állók között fordulnak elő, s méretük miatt inkább a szekrények közé számíthatók.

A téka legegyszerűbb alakja többszörre egy egyszerű lapos ládaforma, egy kávaszerű széles kerület, amelyet hátul egymás mellé rakott deszkákból

való hátfal zár el, elől pedig egy csuklós pántokon mozgó kis ajtó fed be. Erre a ládaformára van felül az ajtó fölötti szélén egy többé-kevésbé díszes faragott oromzat ráerősítve. Néha még az sincs. A kimondottan barokk stílusú tékákon előfordul az is, hogy ez az oromzat az előfal folytatásaként szervesen össze van építve a ládával. Külön figyelemre méltó a téka ajtajának alkalmazása. Az szinte soha sem fordul elő, — legalább régiebb darabokon — hogy az ajtó akkora legyen, mint maga a szekrényke kávája. Az ajtó annál mindig kisebb, úgy hogy körülötte mindig egy többé-kevésbé széles keret marad. Minél régiebb a forma, annál szélesebb ez a keret, és annál kisebb, keskenyebb az ajtó. Vannak olyan régi tékáink, amelyeken az ajtó csak egy keskeny deszka szélességű, alig egyharmada a téka szélességének. Ez az ajtóforma egészen kö-

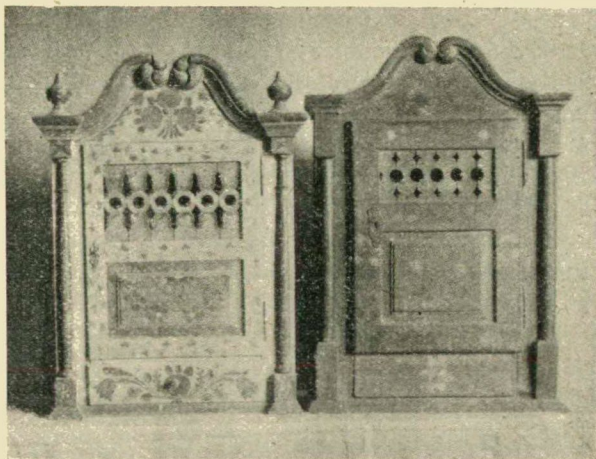

3. ábra.

zép kori, de ezt a román-gót stilusnyomot még a későbbi, újabb tékákon is meg lehet találni. Ezzel az ajtóformával együtt jár legtöbbször az, hogy kivált a régi tékák szokatlanul keskenyek, hosszúkás alakúak. Végül feltűnő ezeken a régi tékákon az, hogy az ajtókra gyakran diagonális helyzetben fekvő lécekből szerkesztett rácsokat vannak alkalmazva. Néha csupa rács az egész ajtó, néha csak egy kisebb része, néha egy-egy külön rekesze van ilyen rácsos ajtócskával ellátva.

Ez a három különösség: a szekrényke hosszúkás alakja, a keskeny ajtó a széles kereten és a rácsos elzárás, olyan jellemző tulajdonsága a régi tékának, amelyet méltán középkori örökségnek mondhatunk. A szekrényké ma már természetesen szinte kizárólag ü. n.

4. ábra.

puha fából készülnek s a reneszánsz ideje óta ismert szerkesztési elvek szerint, tehát keretes és beléses szerkezettel, de a formában igen sok a reneszánsz előtti tehát a középkori bútortól szerkezettől és formától származó vonás is megmaradt.

Valamikor régen a paraszt ezt a bútort is maga készítette, még pedig nem fenyőfából, hanem tölgyfából — mint minden egyéb bútort. Ennek a nyoma néhol még most is feltalálható, például Göcsejben.⁵ Régebben, amikor még általában tölgyfából és házilag készült, valószínűleg nem sok díszítés borította. Akkor talán csak a rácsokat, az ajtó pántjai s talán valami kis vésés vagy faragás volt minden dísz. Az újabb, asztalos munkaként, puha fából készült téka ugyanúgy van díszítve, mint a többi bútor. Színesre van

⁵ Gönczi i. m. 424.

befestve, vidékek szerint vagy a közismert kék alapszínnel, vagy barnára. Erre az alapszínre vannak aztán ráfestve a népies díszítőművészet virágékítményei. Az ajtó mezejére vagy mezőire leginkább egy-egy virágcsokor vagy koszorú, az ajtó keskeny keretére is indászes virág-díszítmény, az ajtó melletti széles keretre is vagy indászes vagy apróbb virágcsokrok sorakoznak, úgyszintén az orommezőben is virágcsokor szokott festve lenni, vagy pedig a tulajdonos neve és a készítés évszáma. Még az oldalakra is jut a virág-díszből.

A barokk stilú tékákon az oromzatot szegélyező S-alakú faragott párkányon kívül gyakran találni a szekrény két szélén két oldalt ráerősített karesű oszlopocskákat a megfelelő lábazati és koronázó tagozatokkal. Ez utóbbi típusú tékákon igen gyakori az alsó részén található külön kis kihúzható fiókocska.

Bármilyen jellemző és látszólagosan különlegesen magyar a magyar parasztház *tékája*, mégis találunk rá analógiákat külföldön is, még pedig igen közel álló analógiákat, alak és díszítés szerint valókat egyaránt. Az alpesi országokban és Bajorországban közismertek, legfeltűnőbb azonban a hasonlóság a morvaországi példákkal.

Valamikor igen kedvelt bútora volt a féka a magyar parasztháznak. Minden házban lehetett találni, olyikban több példányban is. Ma már kiment a divatból, már csak itt-ott találkozni vele, ott, ahol még ragaszkodnak a régiekhez.

Cs. Sebestyén Károly.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Aranszörű-e az „Aranszörű Bárány“?

Aranszörű Bárány — ez a címe legmagyarabb szavú írónk operettjének, a MÓRA FERENCÉNEK s ezen a címen megakadtak a pesti nyelvparkírozók. Hiszen természetrajzi könyvekből jól tudják, hogy a juh hasznos háziállat, *gyapjáért* tenyésztik. Megállapították tehát, hogy „a kutyának, macskának, lónak, tehénnek szőre van, de a juhnak gyapja“. A kiskun szücsmester fia, ki már juhbőr helyett színdarabba hímzi bele magyar eleitől öröklött lelkének eleven színű virágait, már azt sem tudná szegény, milyen a bárány. Nem tudja, hogy nem ilyen vagy amolyan *szörű*, hanem ilyen vagy amolyan *gyapjas*. E miatt értelmes címet sem tud adni a darabjának. Azt írja: „*Aranszörű Bárány*“, nem pedig ilyen okosan: „*Aranygyapjas Bárány*“.

MÓRA FERENC az ő bölcs derűjével megfelelt a — néhai Gyarunathy Sámuelként szólván — „okoskodva tanító nyelvmester“-nek. MÓRA válasza azonban újságban jelent meg (Magyar Hírlap, karácsonyi szám, 1929 dec. 25., 3. lap) s attól tartok, hogy elvész a napilap veszendő papirosával. Arra kérem hát a tekintetes szerkesztőséget, hogy engedje meg ezt a jól megfelelő feleletet ide is ideiktatnom, sőt a magam kevés mondanivalójával is megszerzenem.

„Hogy mért *aranszörű* az én bárányom és mért nem *aranygyapjas*?... Hogy mit szólok rá?“ — áll elébe a kérdésnek MÓRA „Azt szólok“, — úgymond — „hogy én is *gyapját* tudom a juhnak, ha odagondolok. De én nem szoktam gondolkozni, egyáltalában se, akkor meg különösen nem, mikor írok. Aki most azt gondolja, hogy „meg is látszik rajta“, annak én igazat adok. En úgy írok, ahogy beszélek és úgy beszélek, „ahogy jön“. Már most ha ásatás közben a lábamhoz dörgölődzik valami barátságos bárányka, azt veszem észre, hogy „csupa szőr lett a nadrágom“, nem azt, hogy „csupa gyapjú“. Az apám szücs volt s életberendezésünk olyan puritán, hogy nincs az a Bud János, aki fényűzést vehetett volna a szemünkre. A szücsműhely volt a szalónunk, a hálónk és az ebédlőnk. Ennélfogva nemcsak a levegőben szállkostak, hanem a krumplic-tarhonyalevesbe is beleereszkedtek olyan juhbőrttermékek, amelyeknek, a szakácskönyv szerint, ott nincs semmi keresetük. Ezek azonban nem *subgyapjúk* voltak, hanem *subaszörök*, ami különben íz és táp-erő szempontjából egészen egyre ment. Igen, a juhnak *gyapja* van, de csak akkor, mikor már nem ő viseli. Míg az ő bőrén tartózkodik, addig *szőr*. Aki nekem nem hiszi el, higgye el Margalits Edének, a magyar köz-

mondások összegyűjtőjének. Ott van köztük ez is — még pedig a *Magyar Nyelvőr*, népnyelvi gyűjtéséből: *Egy se jó birka, amelyik nem bírja a szőrét*“.

MÓRA éppen a bürgenevelő Kiskunság fia, no meg hivatásos író is, ámbár magyar szakos okleveles tanár: s íme, ebben a három képében egyaránt megvédelmezte az ő *Aranyszörű Bárány*-ának aranyszörű voltát. Igaza van, ha nem gondolkozik, mikor ír; hiszen aki tiszta magyar társaságban nevededik föl, jobb, ha nyelvérzékére bízza magát, mint ha elkezd okoskodni s a nyelvnek nem éppen sorjára kelt bokrait a logika feszes zsinórjához méregetni. Igaza van MÓRÁnak mint írónak is, ha érzése után indul, nem a hírlapok nyelvész urai után; hiszen megmondta ARANY JÁNOS, hogy

A nyelvnek is törvényeit,
Széppé, jóvá mi teszi;
Nyelvész urak jobban „tudják”,
A költő jobban „érzi”.

De igaza van MÓRÁnak mint magyar szakos tanárnak is abban, hogy a népnyelvgyűjtemények adatai is igazolják a Cukri bárány ő arany-szőrűségét.

Most pedig mint én is magyar nyelv tanára, hadd járuljak hozzá e híres báránynak nyelvtudományi alapra való helyezéséhez.

A boldog emlékezetű tiszteletes MISKOLCZY GÁSPÁR uram sok szép ekkleziáknak volt hasznos tanítója mind Magyarországon, mind Erdélyben. Tudott magyarul, deákul (bizonyára zsidóul és görögül is), de a jézsuiták nyelvén aligha értett, mert e vitézkedő rendnek Ravasz nevű katonája elűzte Krisztusnak e keresztje feltevőjét otthonából, gyülekezetéből. Evvel azonban e jézsuita atya nagy hasznót tett a magyar művelődésnek, mert MISKOLCZY uram miatta való bújdostában jutott olyan környezetbe, melyben biztatták és módot adtak neki arra, hogy magyar nyelvre lefordítsa a tudós és híres FRANZIUS FARKAS wittenbergai szentírás-magyarázó doktor által deák nyelven íratott és sok ízben kinyomtatott természethistóriát ilyen címen: *Egy Jeles Vád-Kert, avagy az oktalan állatoknak öt könyvekbe foglaltatott teljes históriája*. 1691-ben íratott ez a könyv Görgényben s 1702-ben nyomtatott Lőcsén. Ebben olvassuk a következőket (205. l.): „A' Bárányok az ő elletések után mentén megesméri az ő annyokat, és körülötte ugrándoznak, annak mind tejét, szavát annyira megtudják különböztetni, hogy jóllehet sok ezer Juhok legeljenek együtt, mindazáltal minden Bárányok az ő annyokat bégésekről menten megesméri, és hozzája futnak. Akármint megkívánják-is pedig a' szopást, de még-is a' más idegen Juhok emlőjét meg-nem szopják, ámbár az ő annyoknál tejesebbnek láttassék-is az. Ellenben pedig az ő annyok-is minden B á r á n y o k között-is, jóllehet mind egy aránsúak, egy szőrűek, 's egyenlő szarvúak-is, de még-is ki-ki a' maga Báránnyá voltaképen kiesméri, 's jól megkülönbözteti”. Imhol tehát, már nyolc emberöltővel, száztizenkilenc birkaöltővel ezelőtt is úgy különböztették meg a bárányokat, hogy ki milyen szőrű. Abból a könyvből azt is megtudjuk, hogy nemcsak a mostani szücsmesterek műhelyében szálldosnak szőr-nek nevezett „juhbortermékek”, hanem több

százados már ez a rossz szokás, amivel a szerkesztőségi helyiségekben bizonyára nem találkozhatni. „Bé-rekesztésképen“ ugyanis azt jegyezteti meg velünk a szerző (214. l.) „Hogy a' Farkas béliből tsinált húrokat, a' Bárány béliből tsinált húrokkal ellenkezőképen zengeni; a' Juh bőrrrel borított dob, a' Farkas bőrrrel borított dob előtt megnémulni; és a' Farkas bőrök közé elegyített Juh bőröket egészen szőröktől meg-koppadni mondják“.

Hogy a közelebbi multból és a mai időkből is vegyek példákat, megemlítem ezeket. KRIZA JÁNOS *Vadrózsái*-ban a *balán* így van magyarázva: „szőkeszűrű juh“. SZINNYEI JÓZSEF, a *Magyar Tájszótár* szerkesztője, botránkozás nélkül utána mondja ezt KRIZÁNAK (Nyr. 22:113). GENCSEY ISTVÁN, ki tanulmányozta és leírta a gyergyói nyelvjárást, szintén azt írja, hogy a „*balán*: szőkeszűrű juh“ (Nyr. 34:8). Azt is írja, hogy: „A *csülk*/kertet elfoglalják a *berbécsek* (juhok), *bárán*yaik között van a *béllice* (szőke) és *vakisa* (szeme körül fekete a szőre) — (l. Nyr. 34:260). KOMJÁTHY meg kiskunsági tájszavak közt jegyzi föl Halasról, hogy: „*lisza bárány*: föcske hasú: a négy lába meg a hasa alja barnásabb, mint a többi *szőre*“ (Nyr. 23:143). Mindezeket az adatokat végül nemcsak átvette HERMAN OTTÓ *A Magyar Pásztorok Nyelvkincse* c. könyvébe, hanem ilyen cím alá foglalta: „Juh szőre“ (521. l.). Pedig HERMAN OTTÓ nem a tintatartójából mártogatta ki a pásztorok szavajárását: „sokszor lemondva mindenről, amit a műveltségben elfinomult ember megszokott, erdőn, mezőn, tó és folyam partján együtt élt azokkal a magyarokkal, akik az ősfoglalkozásokban sokat megőrizhettek az ősiségből“ (ILLOSVAY: *Előszó*).

Persze, van *gyapja* a juhnak. Eléadja MISKOLCZI URAM, hogy az — „Bárányokat ellik, tejet 's vaját ad, ruházatra való *gyapjat* szolgáltat“ (206). Mintha csak összebeszélt volna MISKOLCZI URAM MÓRA URAMMAL (kivel minél később találkozunk), hiszen MÓRA is azt mondja: „a juhnek *gyapja* van, de csak akkor, mikor már nem viseli“. Igen, mikor MISKOLCZI SZAVAI SZERINT „ruházatra való“ lesz belőle, vagy mikor a juhnek nem a színére, külsejére, hanem a rajtavalójának hasznára, annak „ruházatra való“-ságára gondolunk. Aki a bibliából nem tudja, az a *Jeles Vad-Kert*-ből megtudhatja, hogy a Persiai Birodalom egy helyt medvének, más helyt kosnak van nevezve. Ez a „*Persiai* birodalom néálám akkor az időben volt *Medve*, a' mikor *Hámán* a' Sidókat nyomorgatja, és egy bizonyos napon mind egyig halálokat-is munkálódja vala. A' mikor pedig *Asverus*, minden nemzetekkel olly kegyelmesen bánék, és mintegy ugyan *gyapjával* fedezgetvén melengeti vala őket, akkor igazán *Kos* volt“ (207). Itt a kosnak nem a színe a fontos, hanem a rajtavalónak melengető, ruházatképpen befedező volta.

Van tehát a juhnek, báránynak *szőre* is, *gyapja* is. Mikor *szőre*, mikor *gyapja*? Ha színéről beszélünk, akkor ilyen vagy amolyan *szőrű* juhot, bárányt emlegetünk; ha pedig úgy nézzük a birkát, mint nyírmivalót, subának vagy posztónak valót, akkor a *gyapjáról* beszélünk, a *gyapját* adjuk-vesszük.

A *szőr* és *gyapjú* szó alkalmazásának ezt a különbségét megmagyarázza e két szó eredetének különbözősége.

A *szőr* finnugor eredetű szó, a *gyapjú* pedig pogánykori török szó. Ebük, juhuk volt már a finnugoroknak, lovuk is az ugoroknak. Tehát

már a török juhászokkal való találkozás előtt ismerte a magyar a juhot, török szó nélkül beszélt róla, török szó nélkül mondta, ha mondta, hogy milyen ez vagy amaz állata. Mikor pedig állatot akarunk szóval leírni, ma is úgy van; régeit is úgy volt: a szőr színe nagyon fontos. Beszélünk *aranyszörű*, *darúszörű*, *egérszörű* stb. lóról, *citromszörű*, *zsemlyeszörű*, *darúszörű* stb. tehénről, *szőkeszörű*, *barnaszörű*, *feketeszörű* stb. disznóról. Nemcsak most beszélünk. Századokkal ezelőtt is, ha elveszett egy lábas jószág, azt kellett tudni, milyen a *szőre*, akkor aztán könnyebben megtalálták, megismerték a *szőrén*. Ormai Józsa panasolja 1559-ben egy Sümegen költ levelében, hogy ura jobbágyaíának ökreiből *hatalommal elvitetett Magyar Bálint*; Bálint uram tagadja, de — úgymond — „Orosztonyi Péter uram önmaga Fonódra ment az én uram jobbágyaival, az gerezdiekkel, ott megismerték az uram jobbággyi ökreit *szőrén* mind“ (LevTár I: 335; vö. KERTÉSZ: Szokásm. 35; hibásan közli!). Régi szólás az is, hogy: „megismerik az ebet az *szőrén*“ (KERTÉSZ 36). Teleki Mihály 1663-ban valami aranyakat küldött Kővárból Szatmárba Kászonyi Márton jézuita páternek s megírta az aranyak mellé, hogy küldjön érte neki *kecsegét*.*) Teleki Mihály azonban híres volt rossz írásáról (kivált ha „borbeteg“ volt és reszketett a keze), úgy hogy a páter nem tudta elolvasni világosan, mit akar vele vétetni Teleki Mihály. Évödvé írt tehát vissza (GERGELY: Teleki Mih. Lev. I: 652): „Az Kegyelmed aranyát elvöttem, de bizony nem tudok eligazodni benne, mit poroncsoljon Kegyelmed hogy vegyek: késeket, kecskéket avvagy kecsegéket? Ha kések kellnek, itt olcsón találni; ha kecskék kellnek, csak Kegyelmed írja meg, mi *szőrűek* legyenek . . .“ Nyilvánvaló tehát, hogy a török *gyapjú* szó eltanulása előtt, mint a lovát, kutáját, *szőrén* különböztette meg juhát is a magyar. *Szőkeszörű*, *feketeszörű* juhot, bárányt mondhatott csak, hiszen nem is ösmerte a *gyapjú* szót, az állatoknak azonban *szőrűk* színe volt régen is fő különböztető jegyük. Sőt nemcsak a *gyapjú* szót nem ismertük még a finnugor korban, hanem a gyapjúnyírást sem, A gyapjú földolgozásának módját sem. Szőrével együtt bőrből varrták még akkor a gúnját, inórnával. *Szőkeszörű* és *feketeszörű* juhról hát réges-régóta beszéltünk már akkor, mikor aztán bolgár-török népektől a *kos*, *ürü*, *toklyó* szóval együtt átvettük a *gyapjú* szót is, a *nemez* szót is. E szavak annak jele, hogy magyarra lételiükkor már a juh szőre a bőrtől külön is ipari földolgozásra került *gyapjú* néven. A juh *gyapja* tehát iparcikk, kereskedelmi cikk, *szőre* színe pedig külső ismertető jegy.

Mikor pedig, szép nyári éjtszakán elpihent már a bürge, nem kellett szemmel tártani, s a csöndes, nagy pusztaságnak és a néma nagy égnei végtelensége fölszabadította a gyöpre telepedett pásztor képzeletét és szállani eresztette a mesék világába: ott a nyáj nem a sovány sziket járja, de meg is látszik rajta, hiszen ott még a bárány is — igen, a *bárány* is *aranyszörű* a mesék világában, a mesék nyelvén. KRIZA JÁNOS még a kiejtésére is ügyelt a székely mesemondónak, nemhogy a szavát megmásította volna; s az ő háromszéki meséiből való az „*Aranyszörű*

*) A Peleskei Nótárius is ezzel kezdi:

Tekintetes nemes Szatmár vármegyében
A *kecsegés* Szamos víznek lementében stb.

Bárány“ (MNépGy. II:128): „... vót a johok között egy *aranyszörű báránka*, s a, ha ő [t. i. a pásztorfiú] furujált, mindég táncolt azt ő úgy es megszerette, hogy feltette magába, nem kér a gazdájától más bért, csak azt a báránt. Estére a johokat hazahajtotta; a gazda várta a kapuba, s mikor látta, hogy a johok mind megvadnak, s jól vadnak lakva, úgy megvót elégülve, hogy a fiuval szegőttiségre indult. A fiu az *aranyszörű báránt* kérte... Eltöt az esztendő; a szóga végig jól viselte magát, s a bárány övé lett. Haza indult velle; s a mind menne, egy faluba elestéledik, bészáll egy gazdához, akinek egy leánya vót. Ez a leány úgy megszerette az *aranszörű báránkát*, hogy feltette magába, hogy elloplja. Éfél körül meg es akarta tenni; de mikor a *báránhoz* nyólt, hezza ragatt a *szőrihez*. Reggel felköt a legén, hogy elindujjon, s hát a leán a *báránkához* van ragadva! Nem tutta onnét levenni, s a báránt sem hagyhatta el; így kellett hát elindulni, s a *bárán* a *szőrin* vitte a leánt“ stb. BENEDEK ELEK *Magyar Mese- és Mondavilág*-ában (IV:129) „Mátyás király juhásza“ címen megívan az a népmese, melyet MÓRA és társai operetté fejlesztettek. Abban a népmesében azt olvassuk, hogy a burkus király hallotta, „hogy van Mátyás királynak egy *aranyszörű báránya*“. Eltökéli a burkus király, hogy ígér a juhásznak „tenger kincset az *aranyszörű bárányért*“. Azt mondja a juhásznak: „Add el nekem azt az *aranyszörű bárányt*“. Azt mondja a juhász: „Mit mondanék az én királyomnak, ha kérdené, hol az *aranyszörű bárány?*“ Azt mondja a királyleány: „Nincsen nyugtom, maradásom, mióta az *aranyszörű báránynak* hírét hallottam“. Fényes aranyakat kínál a királykisasszony: „Még kapsz sokkal többet, csak add nekem az *aranyszörű bárányt*“. Azt mondja a juhászlegény: „De ha egyszer megcsókolna, Isten engem úgy segéljen, mindjárt magának adnám az *aranyszörű bárányt*“. A királykisasszony hát megcsókolta a juhászlegényt. „No most — mondta a királykisasszony — öld meg a bárányt, nekem csak az *aranygyapjas bőre* kell, a húsát edd meg a legényeiddel“. — Hó, itt van hát a sok „*aranyszörű*“ után az „*aranygyapjas*“ is. Itt van, de milyen értelemben? Úgy, amint MÓRA írta: „Igen, a juhnak *gyapja* van, de csak akkor, mikor már nem ő viseli“. Az „*aranygyapjú*“, „*aranygyapjus* kos“ az argonauták regéjének idegen nyelvéből irodalmi úton került bele nyelvünkbe. A magyar pásztor, ha megnyúzhatta volna azt a colchisi kost, *arany bőr*-nek, *arany hátibőr*-nek mondta volna szerzeményét, nem *arany gyapjú*-nak. *Arany gyapjú*-nak csak akkor, ha nyíretten, bőr nélkül hozhatta volna zsákban a *gyapjút* — így már csakugyan *arany gyapjú*-t. Igaz, hogy MÓRA „*Aranyszörű Bárány*“-ának meséje ERDÉLYI gyűjteményében (Népd. és M. III:306) ilyen címmel van: „Mátyás király *arany gyapjas* báránya“. De az is igaz, hogy ez csak a szerkesztőnek okoskodása, tudákoskodása. Mert magában a mesében ott is mindenütt *aranyszörű* a bárány: „Nincs egyéb felséged, az *arany szőrű* bárányt elcseréltem *fekete szőrűért*“. Sőt még a bőre is az: „Felébredvén a kisasszony, jókor reggel, a juhász mellől eltevé az *arany szőrű bőrt*“.

Vajjon hány századon keresztül hány ezer magyar ember meséltetett már az *aranyszörű bárány*-ról? Szegények, ezek még mindig nem tanulhatták meg a pesti ujságból, hogy ez nincsen rendjén, nincsen magyarán. Mentsek hát a pesti urak, ami még menthető. Azt a sok-sok paraszt mesemondót, akit még nem írtott ki a rádió, aki goromba módon

még mindig *aranyszörű bárány*-ról mesélget, azokat igyekezzenek rábanítani az „*aranygyapjas bárány*”-ra. Előbb azokat. Míg azokkal nem boldogulnak, addig hagyjanak békét MÓRA FERENC-nek és a MÓRA FERENC szép magyar nyelvében gyönyörködőknek.

Mészöly Gedeon.

Márjás huncut.

A nép körében gyakran hallani, hogy *márjás huncut*-nak neveznek valakit: *Te ilyen-amolyan márjás huncut! Ó te márjás huncut, te! Aszt a márjás huncut mindenedet! Nagy márjás huncut vót alkéme* stb. Saját magára is szokta vonatkoztatni a beszélő, ha valami lehetetlent, elfogadhatatlant, különösen erkölcsi okokból teljesíthetetlen kívánnak tőle: *Nagy márjás huncut vónék, ha mégténém.* Ilyen esetben gyakran használják tagadó formáját is: *Csak nem vagyok márjás huncut* (hogy ezt v. azt cselekedjem)!

E szólás eredetét illetően minapában azt vetette föl egy érdeklődő, hogy vajjon nincs-e valami művelődéstörténeti háttere, nem függ-e össze valahogy a Szűz Mária képével díszített és ezért *máriás*-(*s*): *márjás*-(*s*) nak nevezett tizenkét ezüst krajcárt érő régi pénzünkkel esetleg olyképpen, hogy a vétken kapott embernek egynéhány *márjás*-t kellett fizetnie büntetés fejében. Ezért nevezték volna az illetőt **márjásos huncut*-nak (vö. *cégéres* gazember, *ludas*, *leveles* stb.), melyből aztán az ú. n. egyszerűjtéssel *márjás huncut* rövidült volna. Így aztán bizonyos művelődéstörténeti patinája volna ennek a népi kifejezésnek, mert régi igazságszolgáltatásunk egyik nyelvi emlékét becsülhetnők benne.

Nézetem szerint ennek a föltevésnek semmi elfogadható alapja sincs. Se régi, se újabb nyelvünknek tudtommal egyetlenegy adata sem tanúskodik a mellett, hogy valamely bűnöst a rászabott büntetés-pénzről neveztek volna el *talléros*, *forintos*, *garasos*, *dukátos*, *krajcáros* vagy akár *bankós* [vigyázat, hosszú ó-val!] latornak, huncutnak, gazembernek. Ennélfogva nem nevezhették **márjásos* > *márjás* huncutnak sem.

Már valamivel jobban megállja a helyét az a magyarázó kísérlet, amely a címbeli kifejezést a népies káromkodások egyik fajtájából eredőnek véli. Az inkább sajnálatos rossz szokásból, semmint romlott lélekből káromkodó magyar nép u. i. az Isten és szentek neve mellett Mária nevét is használja szitkozódásul. Akire okkal v. ok nélkül megharagszik, annak könnyen *elkeríti a Márjáját* és elmondja róla, hogy: „*Ejnye a Márjáját a huncutnak! Hogy az a jó Márja feledkezzen meg a huncutról! Hogy a Márjája ne legyen a huncutjának!*” stb. Már most akit akár érdeme szerint, akár érdemtelenül ekként szoktak emlegetni, az a *huncut*-nak a fenti példákban eléggé szemléltető kapcsolata miatt kaphatta talán a *márjás huncut* nevet. Azonban e feltevés elfogadását nemcsak az nehezíti meg, hogy a szólás imént vázolt keletkezését kétségtelen analógia nem támogatja, hanem egyben az is, hogy a *márjás huncut* erősen megvető, megbélyegző jelentését az említett és hozzájuk hasonló példákból bajos volna megmagyarázni.

Legvalószínűbb azonban nézetem szerint egy harmadik magyarázat, melynek fölvetésére egy gyermekkori emlékem késztet. Egyik alattomos, rosszindulatú, de a világ előtt folytonosan istenkedő sővényes

szomszédunkat gonoszságát palástoló jámborkodása miatt *istenes János bácsi*-nak hívtuk, ámbar az *istenes* [vagy inkább *istentelen*] *huncut* nevet inkább megérdemelte volna. Hiszen gondolni gondoltuk is róla, csak éppen mondani nem mertük. Mármost könnyen hihető, hogy azt a *huncut* embert, aki alávalóságát képmutató kegyes szólammokkal igyekezvén takargatni, hitványságának leggyakrabban *Szűz Mária* tisztelt nevét vettegette palástul, éppen e név gyakori, de nem jámbor szívvel való emlegetése, folytonos *márjáskodása* miatt nevezhették *márjás huncut*-nak. A jámborságot tettető gonosz ember keltette erkölcsi felháborodásból következik aztán e kifejezésnek mindmáig élénken érezhető megbélyegző jelentése.

Láttnivaló, hogy a *márjás huncut* egy vékony szálon, a *Mária* név szálán mégis csak összefügg a *márjás* nevű régi pénzfajtaival. Csakhogy ez a kapcsolat korántsem mutatkozik olyanak, mint amilyenek a fent tisztelt érdeklődő gondolta.

Csefkó Gyula.

Töszméköl, gyüszméköl, gyüsménkédik. (N. és Ny. I. 298.)

Horger azon kérésére, hogy folyóiratunk olvasói szíveskedjenek a szerkesztőséggel közölni, hogy hol, milyen hangalakban és milyen jelentéssel használja az alföldi magyar nép a *töszméköl*, *gyüszméköl* és *gyüsménkédik* tájszavakat, a következőket jelenthetem. Nálunk Cegléden használják a *töszméköl* igét és ennek *pöszméköl* ~ *szöszméköl* ~ *szöszmötöl* ~ *pöszmötöl* alakváltozatait 'tesz-vesz' jelentéssel, de ezen jelentéshez mindig a tréfa, gúny vagy lekicsinylés érzethangulata fűződik. Éppen ez az érzelmi velejárója teszi érthetővé azt, hogy ennyi változata, támadt. A *gyüszméköl* ige is használatos nálunk 'folytonosan, hiába-valóan járkál' jelentéssel. De már a *gyüsménkédik* ige ismeretlen Cegléden.

Ez utóbbinak eredetét azonban másként magyaráznám mint *Horger* (i. h.) Hogy a tőle csak feltételezett *gyüszménkédik* alakváltozat valóban él, arra találtam ugyan egy adatot *Takáts*nak Az apátfalvi nyelvjárás c. tanulmányában (30. l.), mégis azt hiszem, hogy a Fehérmegyéből közölt *gyüsménkédik* alak nem ebből lett, sz > s hangváltozással, inetimologikus *η* fejlődésével és -*kol*, -*köl*, -*köl* > -*kodik*, -*kedik*, -*kodik* képzőcserével, hanem úgy keletkezett, hogy a *jön* és *mögy* igealakoknak népnyelvi *gyün* s *mén* kapcsolata elemeinek elhomályosodása után *gyünsmén*-né forrott össze, s ehhez járult aztán hozzá a -*kodik*, -*kedik*, -*kodik* képző. A *gyün* és *mén* igék összetétele, a *gyün-mén* ige, gyakori a népnyelvben (pl. *Gyün-mén mind zsidóba a fájdalom*), de használatosak ezek köztük álló s kötőszóval is: *gyün s mén*, mint pl. *alá s fő jár, ki zs be jár*, (a gombóc) *lő s fő jár a fazégba*. Az egységes igévé vált *gyünsmén*-ből aztán, miután végső -*n*-jének személyrag volta elhomályosodott, könnyen képződhetett gyakorító *gyünsménkédik származék, s ebből az *n* kiesésével a Fehérmegyéből közölt *gyüsménkédik* alakváltozat. Magánhangzó és s közötti *n* kiesése nem ritka jelenség a nép nyelvében. Ilyen esetek pl. *ténsasszony*, *ténsúr* > *tésasszony*, *tésúr*, lat. *instare* > *istál*, ném. nyj. *ainschlåg* > *áslóg*, ném. nyj. *grinspan* > *krispán*, ném. *Zapfenstreich* > *capistrák* (> *capistráng*, mindezeket l. MTsz.), *Weinstein* > *Va(j) István*

(MNy. II, 381), lat. *inspector* > *ispéktor* (Apátfalva), lat. *restans* > *rész-tás* (NyK. XXIX, 340), lat. *manipulans* > *manipulás* őrmester (katonai nyelv). Néhány esetben köznyelvvé is vált az *n* nélküli alak, pl. lat. *monstrare* > magy. *muñstrál* > *mustrál* (Szily: Nyr. XVIII, 329), (ném. *Bernstein* >) ném. nyj. *bernstan* > *borostyán* (EtSz.), (ném. *Drachenstein* >) ném. nyj. *Trachnstan* > *Trakostyán* hn.

Megpróbálta magyarázni e *gyüsménkédik* igét *Takáts* is, mégpedig szóvegyüléssel olyan módon: „*gyün s × mén × iparkodik*“. De ebben először is helytelen az első $\times$ jel, mert hiszen *gyüñsmén* > *gyüsmén* nem keletkezhetett szóvegyülés, hanem csakis összetétel útján, másodsor pedig alig hihető, hogy az 'előre-hátra céltalanul járkál' jelentésű *gyüsmén* fogalma egyszerre tódulhatott volna a tudat középpontjába az 'iparkodik' fogalmával. Azt hiszem tehát, hogy keletkezhetett ez az ige talán úgy, ahogy *Horger* gondolta, valószínűbben úgy, ahogy én fennebb magyaráztam, de semmiesetre sem úgy, ahogy *Takáts* képzelte.

Túri Károly.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

A Kánai mennyegző változata 1824-ből.

A *Kánai mennyegző* c. népéneket néhol halotti torban, másutt lakodalomban éneklék. De éneklék itt-ott templomon kívül összegyülekező asszonyok ama vasárnapon is, amelyen a kánai lakodalomról való evangéliumot szokás olvasni. A mai énekszövegek eredetét ez utóbbi alkalomban kell keresnünk, ha dallama esetleg régebbi időre mutat is vissza. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy a Kánai mennyegző egykori változatát már a XVII. század közepén följegyzí Kájoni János, ismert énekgyűjteményében (I. Seprődi közleményét Irod. Közl. 1909.), amely pedig katolikus hívek számára készült *Cantionale*. Az ének mai, a nép száján élő változatai már nehezen volnának beilleszthetők egyházi használatra szánt énekeskönyvbe s még kevésbbé volnának énekelhetők a templomokban. Kájoni szövegétől az újkígyósi változatig (I. Nyr. 4:89. s újra közölve: *Tréfiás népmesék és adomák*. NyF. 4:35.) kétségkívül nagy utat tett meg a szöveg az 'elnépiesedés' felé. E változatnak már kellő csattanóját is megadta az Alföld; az újkígyósi változatban ugyanis, miután az első vödör sikere láttán „még vagy hat vödörre“ hoztak Jézus elé — vizet, hogy borra változtassa: a zsidók is észbekaptak az ének következő rendi szerint:

Ahogy eszt a zsidók möghallották,
A lagziba mindönfelé hitták:
Hogy talám maj bort csinána,
De a Jézus nem kívána
Több lagziba mönni.

Hogy ez alkalommal egy, az utóbbinál jóval régebbi, azaz 1824-ben följegyzett s egykor nyilván a nép száján élő változatot közölhetek: Molnár Hermin székesfővárosi tanár szívességének köszönhetem, aki megengedte, hogy családi ereklyeként őrzött kéziratos énekgyűjteményé-

ből az alábbi szöveget kijegyezzem és közzétegyem. Ez énekeskönyv címe: *Egynehány DALLOK melyeket össze írogatott Cs. S. Majus' napjaiban. 1824.* — Molnár Hermin úrhölgy szíves értesítése szerint a *Cs. S.* — *Csapó Sándor* egykori hajduhadházi ügyvéd nevét rejti.¹

E változat eddigelé a legterjedelmesebb. A szíves olvasók jóakaratával bizonyára még sok érdekes változata előkeríthető lenne az Alföldről is, egyebünne is e kedves, komolyan-vidámi népéneknek. — Ime a Csapó-féle változat:

1. Az igaz Messiás már el jött
Sokféle csudákat köztünk tött.
A' vizet is borrá tette
Nász népét meg vendéglette
Kána mennyegzőbe.
2. Nagy friss lakodalmat kezdének
Jezust is elhitták vendégnek
Őt követték Tanítványi
Mint a' tyukot jó fiai
Kána meuny.
3. Első tál ételt hogy fel hozták
Jezust azzal igen kínálták
Tettsett mindenben az étek
Csak a' borban vala vétek
Kána menny.
4. Mit Jezusnak Anyja meg látván
Fogyatkozásokat meg szánván
Fiam úgy mond borok nintsen
Azért egy tsepp kedvek sintsen
Kána menny.
5. Jezus hogy vigasságot tenne
'S Szent Anyja kérése meg [le]gne
Parancsolá merittsenek
Kutból, hat vedret töltsenek
Kána menny.
6. A' Szolgák hát frissen sijjetnek.
Kutból hat vedret meg töltének
Jézus borrá változtatta
Első tsudáját mutatta
Kána mennyeg.
7. A' bort adák Násznagy kezébe
Hogy adja a' Vendég elébe
Násznagy a' bort megkóstolta
A' Völegényt szállította
Kána menny.
8. Minden ember ugymond elsőbe
Jó bort ad a' Vendég elébe
De Te eddig a' jót tartád
És az alávalót adád
Kána menny.
9. Násznagy a' bort ismét kóstolja
Csudálkozik magába, s' mondja
Ej de jó bor ez az ujj bor
Sokkal jobb ez mint az óh bor
Kána menny.
10. Az egész vendeg hogy megtudta
Mindjárt az ujj bort óhajtottá
Násznagy a' bort átaladtá
A' vendégnek 's ekként szolla
Kána mennyeg.
11. Hasznos lészen az Istent [kér]ünk
Többször is illy bort adjon [né]ünk
Ej be jó bor illyet igyunk
Istent áldjuk — ismet igyunk
Kána menny.
12. A' vendégek egymást kínálják
És az ujj bort ugyan kóstolják
Ugyan isznak, 's vig kedvekbe
Már alig van a' vedrekbe
Kána menny.

¹ A kötet 8° alaku, zöld papirkötésű; táblája arany nyomású; éle arany metszésű széllel; sarkán *Dallok* cím, a táblán *S. S. arany-nyomású* betűk. A könyvet két romantikus ízü vízfestmény is díszíti (várrom, temető); 122 oldalát Csapó írta, végén más kézírása is van. Tartalma csak részben népies.

13. Tanítványok vigan valának
És mu'sikust parantsolának
Ugy meg forgatták Magdolnát
Majd elrugta a' patkóját
Kána mennyeg.
14. Péter társaival vigan vólt
Köszöné Jánosra a' kantsót
Ez meg se törle bajusszát
Végig futá a' Szakállát
Kána menny.
15. Máté meg veré a' vőlegényt
Csak azzal támogatja szegényt
Igyunk! jó bor ez az ujj bor
Sokkal jobb e' most mint
[másor
Kána mennyeg.
16. András Bertalannal jelen van
Mind étel, mind ital elég van
Csudálkoznak ott mindenek
Hogy vízből bort készítenek.
Kána menny.
17. Mátyás a' poharat vigyázza
Soká kerül, nehezenn várja
Tamás elől el ragadá
Szomju torkára fel hajtá
Kána menny.
18. Bertalannak sem jut eszébe
Hogy meg nyuznák még
[jövendőbe
Mert a' vendégek láttára
Gondja van tsak a' torkára
Kána menny.
19. Iskariotes midönn látja
Hogy ötöt senki sem kínálja
Kap egy vedret háladásért
Jót iszik a' Menyasszonyért
Kána mennyeg.
20. Simon Taddeusnak azt mondja
Tölts a kulatsba, jó lesz hóapra
Mert ez a' bor hamar el fogy
Be jó volna néha egy korty.
Kána mennyegzőbe.
21. Egyik a' palatzkját meg tölté
Másik a' Csobánnyát készíté
A' Jézus emberségéből
Ki ki egész dosztig hörből
Kána mennyeg.
22. Minden e' vig Lakodalomba
Ki bort töltött a' kantsójába
Hogy honnan való jól tudták
És hogy a' Jézustól kapták
Kána menny.
23. Adj' Isten, hogy mi is örüljünk
Mikor lakadalmat hirdetünk
Borunk olyan legyen mint a'
• Millyet régentenn ittak a'
Kána menny.
24. Légyen módunk a' jó lakásba
És olly bővségünk a' kúpába
Melly Apostoloknak kellett
A' jó bor és vígság mellett
Kána mennyegzőbe.

.Viski Károly.

Magyar adomaváltozatok II.

4. Hol a komának a feje?

Mészáros Gyula egy esuvas népmesét közölt (Matatványok esuvas népköltési gyűjteményemből. Ethn. 1908. 354. l.) „A sarló” címen, melynek nemsokára Zilahy József egy székely változatát jegyezte le (A korjáfereg. Ethn. 1909. 315. l.): Egyszer az oláhfalusiak sarlót találtak, de nem tudták, mi az. — E bizony korjáfereg, üssük agyon! — mondja az egyik és odavág a cséppel a sarlóra. Felugrik a sarló, egyenesen a másik székely nyaka közé. — Jaj, komé, üssétek agyon, mert lerágja a nyakamat! — kiabál a szerencsétlen. Több se kellett a székelyeknek, addig

ütötték a szegény ember nyakán a sarlót, amíg egészen levágta a fejét.' Hasonló ehhez a következő történetke: „Két atyafi az úton egy puskát talál. — Mi az, koma? — Furulya — véli a másik, — csak fújj bele felülről, majd én alul billegetem. Így is történt, s a szerencsétlen agyonlőtte pajtását.' A cigányhoz fűzve Hegedüs (i. m. 133. l.), palóc változatát Istvánffy Gyula (Ethn. 1912., 105. l. 11. sz.) közli, míg Jókainál (i. m. 79. l.) a rátóti változat a következő záradékkal bővül: „Az ember erre elment haza és megkérdezte: vajjon magával hozta-e a koma fejét, mikor együtt elmentek?“

Adománk, mely Aarne-Thompsonnál az 1202. sz., itt kapcsolódik az 1225. sz. típushoz, melynek legrégebb változata nálunk András Samuelnél (Elmes és mulatságos rövid anekdoták. I. Béts, 1789. 70. sz.) található: „Meggyezének egy hadakozás alkalmatosságával két katona, egy Anglus és egy Hybernus, hogy ha egyik meg-sértetődik, tehát a' más viselje gondját. Tsak hamar azután el-lövék lábát az Anglusnak. Paddy! kiálta a' sebes, vigy az Orvoshoz. Paddy a' hátára vevé és el-vivé; de azonban jön ismét egy ágyú golyóbis, mely el-viszi a' lábatlannak fejét. Paddy azt észre nem vette, hanem tsak ment tovább-is a' maga terhével. Hova, kiáltják neki, azzal a' tsonka testel? Az Orvoshoz, monda Paddy. Hogy-hogy? Hát az Orvos fel-teheti-e a' fejit? A' bizony furtsa! monda Paddy, ki le-téven a testet jól meg-nézé, ő nekem a lábát mondta, holott a' fejit hordotta-el az ágyú“. Ezen adomának újabb változatai a cigányhoz fűződnek. (Jókai: i. m. 173. l., Adoma-tár. Pest, 1871. 241—2. l.)

5. Eben gubát cserélt.

Láttuk, hogy az elhomályosult eredetű szólásnak adomával való magyarázása milyen labilis alapon áll, pedig — úgy látszik — ez a sorsa majd minden ilyenfajta szólásnak. Most tárgyalandó szólásunk oly régi, hogy a Nytört. Szótár adataira is utalhatunk. Már Dugonicsnál is homályos az eredete, mert igen erőltetett adomával magyarázza (i. m. I. 48. l.): Egy gubás kotsis ebet akart lopni. Hogy annak fogása könnyebb legyen, le vetette gubáját; és (a' kutyának mongolódásai között) ott is felejtette. Haza jöven a' kutyának Ura, ebét ugyan nem, de a' gubát a' kocsi mellett lelte. Ennek haza jötte után, vissza nem mert menni a' lopó. Midőn Paj társai tőle más nap kérdezték: hová tette gubáját? az igazat megmondani szégyelvén, azt felelé: hogy ez éjjel ezt az ebet cserélte a' gubán“. Erdélyi pedig megjegyzi: „E közmondásnak adomája van, de saját értelme nincs; hanem alkalmasint egy az „eben kutyát“ (mála 1930. sz.) közmondással, melyhez hangrokontságban is igen közel áll“. (M: közm. könyve. 1985. sz.) CzF. írja (I. 1127. l.): „Guba tájszólással, pl. Pozsony megyében annyi és, mint kutya. Innen e közmondat: Eben gubát (azaz kutyát) cserélt. „Ez a magyarázat azonban még mindig nem kielégítő, szólásunkat Tolnai Vilmos is a megfejtetlenek közé sorolja (A szólásokról. Bp. 1910., 13. l.). Az emberek többet éreznek mögötte, mint amennyit a magyarázat ad, s ezt kénytelen megállapítani Harsányi Zsolt is, mikor CzF. adatát megerősítő közlése kiegészítéséül a következő „paraszti“ történetkét közli (Pesti Hirlap, 1929. márc. 15.): „Két magyar bandukol az országúton, mindkettő hátán zsák. — Mit visz a zsákban, földi? — Diót. Hát a kend zsákjában mi van? — Malac. Alig pár hetes — hangzik a felelet. Utána szünet. Mendegélnek. Akkor azt mondja a diós em-

ber: — Nálam is elkelne egy malac. Odaadnám érte ezt a zsák diót . . . Így aztán megegyeztek. Beérték a városba és az elcserélt zsákokkal különváltak. Mindkettő befordult egy-egy mellékutcába, hogy zsákmányát megnézhesse. S ekkor mindkettő elkezdett káromkodni, mert abban a zsákban, amelyben malacnak kellett volna lenni, egy kavaszkutya rugdalózott, az a zsák pedig, amelynek diót kellett volna tartalmaznia, tele volt gubával, vagyis a cserfa gömszerű termésével, amelyet a tímárok cserzésre használnak.'

Ez a motívum, vagyis a „Kölcsönös rászedés“, megvan még Herczeg F. nemrég előadott vigjátékában: „A nevadai ezredes“-ben is.

6. Csikótojás.

A Komáromi kalendárium 1824. évfolyamában olvasom a következő történetet: „Egy paraszt oly ostoba volt, hogy nem tudta, miképpen jön az ember a világra. Egyszer valaki a kocsmában azt mondta neki, hogy mint a csirke a tojásból, ha valaki 3 nap 3 éjjel egy tökön ül. — Jó, hogy tudom, nekem egy fiúra van szükségem! — mormogta a paraszt, s felmenvén egy kopasz hegyre, egy nagy tökre leült. Megunván az ülést másnapra, fészkelődni kezdett, s a tök kicsúszott alóla és nagy sebesen legurult éppen egy bokorba, hol egy számaresikó aludt és szétrepedt. A számaár ijedtében vágatni kezdett, a paraszt meg nagy ordítózással szaladt utána, mondván: Édes fiam! ne félj semmit, jőjj vissza! Most még időtlen vagy, látni a nagy fejedről, de a bölcsőben majd helyrejössz.'

A Honti által említett (i. m. 1319. sz.) népi változatok kiegészítésül megemlítem, hogy Kolumbán Samu egy székely változatot a cigányhoz fűzve (Ethn. 14:145—6.), palóc változatait pedig Wolf Vilmos (Nyr. 4:472.) és Istvánffy Gyula (Ethn. 22:106.) közli.

7. Kovács helyett kössék fel a borbélyt.

Már Andrásnál (i. m. 188. sz.), majd az ő nyomán a Budai kalendárium 1805, a Pesti és Po'sonyi kalendárium 1814, 1816 évfolyamaiban megtalálhatjuk a következő adomát: „Vala egy falunak egy kovátsa, ki az ő nagy és sok tolvajságiért akasztó-fára ítélteték. A' köz-nép magára vevé ennek ügyét, és instálta az ő életiért ilyen okból: hogy nekik szükségek vágyon az ő szántó-vetői munkájokra nézve egy jó kovátsra, e' pedig jól dolgozik. De az Elöl-járók mondának, hogy az olyan szarvas vétkeket nem lehet büntetlen hagyni. Az-is igaz, mondának a' Parasztok; de vágyon a' Falunkban két takáts, nekünk pedig egyre-is alig van szükségünk, inkább az eggyiket fel kell a' kováts helyett akasztani“. Eltér ettől a Szegedi kalendárium 1809-i évfolyamában levő változat: „Bizonyos faluba lakott egy Bognár, és egy Kováts, de a' Takáts annyi volt benne mint a Mátra szele. A' bognár és a' kováts ketten tolvajkodtak, és azért halálra ítéltettek: látván ezt a' lakosok, azon könyörgöttek, hogy a' Bognárra, és a Kovátsra, mivel tsak ketten vannak, nagy a' szükségek, azért hát ne büntesse meg ezeket halállal, hanem inkább azok helyett a Takátsokból akár három párt“. Dugonicsnál közmondáshoz fűzve találjuk (i. m. I. 110. l.): „Némely Falunak nevezetes Kovácscsát (nagy és többszöri tolvajságok okáért) az Uraság' széke akasztófára ítélte. Ezt hallván a' Falu' eleje, heten közülök (kik mindnyájan Balázs nevből eredtek, és egy közülök még igen fiatal vala) össze gyülekeztek: hogy

ötet az akasztófától megmenekés. Minekutánna minden elő hordott okait hasztalanoknak lenni láccattak, végtére arra kérték az Uraság' székét: hogy (mivel csak egy Kovácsok lenne, volna pedig két borbély) ezek közül egygyet akasztassanak fel a' Kovács helyibe. Ezt pedig még a fiatal Balázs kérésének is lenni mondották. Erre az Uraság' széke: Ti tehát hetedfelen vagytok? de ti hetedfél Balázsok egy bolondot tesztek". Ezt a magyarázatot vette át Vas Gereben is a „Hetedfél Balázsok egy az esze" szólásunk magyarázatára (i. m. 373. l.), míg Jókai a f. e. változatot a rátótiakhoz fűzve szárazon közli azzal a változtatással, hogy szabót ajánl az akasztófára (i. m. 79. l.). Az 1845-i Debreceni kalendáriumban közölt „Kóta Ferke" c. kétoldalas verselmény szerint Nagy-Peleskeről Kóta Ferkét, a cigányvajdát akarták bíró uraimék katonának küldeni, azonban ökelme eképpen könyörög:

„És ha Kóta Ferke Bécsbe menne,
Nagy Peleskéből ugyan mi lenne,
És a' szívet elfogó zenével
Ifjainkat ki vidítaná fel?
E' szavakkal a' nemes tanácsot
Meghatá, mert az már jól elázott,
'S katonának Bécsbe másnap reggel
Ő helyette a' Schusztart vivéek el“.

Dömötör Sándor.

A csantavéri nyelvjárás.

(Ötödik közlemény.)

Névszóképzők.

61. -at, -et: *gyugat, ereszet, érkézet, főzet, láttat, lámpagyúttat, nyelet, sütet, ütet*. E képző van a *tapottat* (nem még egy *tapottat* se), *szégyelletibe, fencéttibe* s talán az *ütő, átó (-helbe)* szavakban is.

-ca: *Anica, farkinca, Katica, Vëca, Tëca, Maca*.

-csa: *Borcsa, Marcsa, Julesa*.

csi: *Fercsi, Lajcsi, Jancsi, Palesi*.

-cska, -cske: *farraverőcske, hajnalicska, kintkapócska, bëntkapócska, zavarócska, óronverőcske, humócska, lassacska, jócska*.

-i: *Bóni, cüci, kakri, Kati, Méri, Örszi, Pali, Panni*, stb.

-ík (~ -ék): *bugyburik, kaparik, szurgyik, okádék, nyáladék*.

-ka, -ke: *akkorka, elkorka, mékkorka, icurka-picurka, merőke, nyúka, petyke, fityóka, kinyérke, Tërka, Tëcka, Trësza, Vërka, szítka, csipetke, savankás, édeskés*. Említést érdemelnek az ilyen képzések: jó *ménőkéje* van (= sokat járkál), jó *beszélőkéje, nevetőkéje* van.

-kó: *Palkó, szánkó, vejko, lëtykó, irinkó-pirinkó, csücskó, bütykó*.

-más, més: *hallomás, szemlátomást, halomási levél*.

-nyi: *anyányi, embërnyi, felényi*.

-ó, -ő: *apó, anyó, gamó, domó, függő, kötő, vakaró* (~ vakares).

-ók: *bibircsók, csimbók, csombók, Pirók, Mihók*.

-s: 1. zárt kötőhangzóval: *iszos, ittós, ördögös* (< ördögös), *szajos*; 2. nyílt kötőhangzóval: *szëmes, mézes, étkes, ódalas, szöges, füles*.

égygyes, háromas, stb. (A kötőhangzó kétfélesége néha jelentésmegoszlást eredményez: *hëgyës* 'spitzig', *hëgyes* 'gebirgig', *bëgyës* 'büszke', *bëgyes* 'nagybegyű', *lábos* 'pfanne', *lábás* 'füsse habend'.) Gyakran járul a képző melléknévi igenévhez: *sütös, fájós, félős, kapós, kikapós, várandós, avítas, ittós, mártogatós, részkettetés* (-bánc).

-*talán, -telen*: *sütelen, főtelen*.

-*us*: *bubus, bumbus, burkus, Étus, cicus, Gézus, kutyus, Tërus, Viktus*, stb. Talán ezek hatása alatt kapta a *Vilmus* név is zártabb magánhangzóját.

-*vást, -vést*: *fogvást, fojvást, ódalvást, rögvést* (< *rögvést*).

62. Elvonás útján jöttek létre: *babra, birok, búba, centi, csoboja, csücsök, csülök, guriga, iringa, kanavász, kila, lucsok, összemarok, pocok, szücsök, szutyok, szüle, türök, tüsök, csutak, savanya, kesere* (talán a *csörge, csuma, csempe, Kata, Gyura, Örzse, gomoja, Bora* is).

63. Gyakran képeznek főnevet vagy melléknévet képzett, ragozott, vagy névutós szavakból is: *éhtnékëm, íhatnéköm, mëhtnékëm van, mit-ugrász, nëmulass, pillancs* 'olajlámpa', *pukkancs* 'haragos természetű', *gondolom szerint, lopd é módon* 'titokban', *aggyára ál a szája, sóbavízbe-leves, körösztüszál szalma, visszakéz, bánomkert, leghëgye, legteteje, legvastagja, legsarka, többet ér egy hálá Istennek száz Jézus segíjj-né*.

64. A főnévi igenév képzője az öregebbek nyelvében *-nyi, -nya*. A *-va, -ve* melléknévi igenévképző mellett a régi *-val, -vel* is előfordul: *lë van essë, bë van zárrá, le van üttë*, stb.

Igeragozás.

65. Az ikes igeragozás csak a jelentő mód jelen idejének egyes számú 3. személyében maradt meg (*észik, iszik, jáddzik*, stb.) s az *-ik* ragot gyakran olyan szavaknál is alkalmazzák, melyeket a köznyelvben ikteleneknek ismerünk: *búgik, füllik, hullik, müllik*. Egyébként csak az *ëgyikkë, igyikkë, mënyykkë, éhtnékëm van* kifejezések, továbbá a *tessik* és a *kék, kékne* (= kellene) igealakok mutatnak az ikes igeragozás hajdani meglétére. A ható igék kivétel nélkül iktelenek. Az *ész a fene, ha mëgész is a fene, ész a mérëg* kifejezések még az *észik* ige iktelen korából való régiségek.

66. A jelentő mód jelen idő 2. személyének ragja általában *sz* (*mész, köllesz, nyútóckoc, illesz*, stb.), de a sziszegő hangra végződő tövek többnyire *-ó, -ő* (< *-ol, -öl*, vö. 39. §.) végzetet kapnak: *észó, iszó, nëzó, jáddzó, keresó*, stb. Gyöngéd, anyáskodó kifejezésekben egyéb esetekben is előfordul ez az *-ó, -ő* rag: *adó, mondó, látó, halló*, stb. A felszólító mód 2. személyében szintén előfordulnak az ilyen *l* ragos alakok: *feküggý, taníjjá, vágjá, haggyá, lássá, tarcsá, mongý, ëgyé*, stb.

67. Az *-ít* képzős igék *t* hangja a felszólító mód jelével *ccs-vé* egyesül, mint a köznyelvben, de van a felszólító mód képzésének még egy ennél ősi módja is. Akkor *t* i., mikor az *-ít* képzőnek még *-íjt* alakja volt, a *t* a két *j* közül kiesett s így *tanijtjam* < *tanijjam* s később a képző hosszú *i* hangú *-ít* alakjának hatása alatt *tanijjam*-féle felszólító módú alakok keletkeznek. Mindkét alak használatos, de az utóbbi gyakoribb, sőt ez még a jelentő mód jelen idejének tárgyas alakjában is szokásos. A *tanít* ige ragozása a jelen időben:

jelentő mód, tárgyas rag.

tanítom	
tanítod	
taníjja	~ taníccsa
taníjjuk	~ taníccsuk
taníjjátok	~ taníccsátok
taníjják	~ taníccsák

felszólító mód, alanyi rag.

taníjjak	~ taníccsak
taníjj 'v. taníjjá	~ taníccs v. taníccsá
taníjjon	~ taníccson
taníjjuk	~ taníccsunk
taníjjatok	~ taníccsatok
taníjjanak	~ taníccsanak

felszólító mód, tárgyas rag.

taníjjam	~ taníccsam
taníjjad v. tanídd	~ taníccsad v. tanídzsd
taníjja	~ taníccsa
taníjjuk	~ taníccsuk
taníjjátok	~ taníccsátok
taníjják	~ taníccsák

A *t* tövű igéknél sem ritka az ilyen kettős használat: *lássá* 'látja' és 'lássá', *tarcsa* 'tartja' és 'tartsa', *mutassuk* 'mutatjuk' és 'mutassuk', *hajcsátok* 'hajtjátok' és 'hajtsátok', stb. (de *üti*, *veti*).

A feltételes mód *-nék* ragjára nézve vö. 25. §.

A múlt időben a *süttem*, *köttem*, *üttem*, *vettem* nem kapnak kötőhangzót.

A *mégyék* ige ragozása a jelentő mód jelen idejében: *mégyék* ~ *mék* (ritk. *ménék*), *mész*, *mén*, *mégyünk*, *ménték*, *ménnek*.

A *kell* ige a jelentő mód jelen idejében: *köllök*, *köllesz*, *köll* ~ *kő*, *köllünk*, *kölleték*, *köllenek*; a feltételes módban: *köllenék* ~ *kőnék*, *köl-lené* ~ *kőné*, *köllene* ~ *kőne*, ~ *kék*; ~ *kékne*, *köllenék*, *köllenéték*, *köllenének*.

A *szabad* névszót néha igeiként is ragozzák: *szabagyón*, *szabanna*.

A *ne* szócskát személyragozzák: *ne*, *neték*.

(Folytatjuk.)

Körműves Géza.

NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK, NÉPJELLEM.

A szegény ember malaca.

Hódmezővásárhelyen a szegény ember háztartásában, de a gazdagéban is és minden magyar emberében, nélkülözhetetlen házi állat a disznó, nem is annyira a húsa, mint a zsiradéka miatt. Zsír nélkül főzni nem lehet, még húst sütni se, másfelől a legjobb kenyér is jobban csúszik, ha van, ami megzsírozza a bicskát, bicskánál jobban a falatot. Egy család egész esztendeig való fenntartásának képezi erős alapját a kenyérrel együtt a disznó. Akinek búzája, hízó disznaja van, annak esztendeig való megélhetése biztos. Ezért igyekszik mindenki, hogy legalább egy malacskát szerezhessen, hízlalhasson. *Utolsó sorban van*, aki még egy öklönyi malacot se tud ölni, mikor még a hópaljmanőkös koldus is vág disznót. Aki meg vágyai netovábbját elérheti, hogy többet is ölhet, hálát

adhat a Teremtőnek; mert eladhat belőle s árából ruházatát magának, családjának beszerézheti, a házárendát megfizetheti.

A szegény embernek, ha már van akkora *családja*, hogy elállíthatja kanásznak, az szolgál malacot. A bérébe alkudják ki, rendszeren hat hetes *szakajtási malacot*, de néha *csöcs alól* is adnak. Régebben, a 60-as években, karácsonyi malacot szolgált a kanász. Egy alomi malacból leginkább a *vízfordója* (a leghitványabbja) jut a cselédnek, de azzal tartja a szegény ember, hogy *koszos malacból lesz a jó hízó* és igaza is van, mert leggyengébb lévén, a többi elveri az anyja alól, így hamar rákap az ennivalóra, amitől jobban fejlődik. Akinek kicsik a *cselédjei*, meg a gyerektelen, a piacon vesz tavasszal, márciusban, a megtakarított keresményéből. Ki-kijár feleségével a hetipiacra, tudakolja az árát, vigyázza, mikor jön kezére alkalmás vétel. Figyeli, melyik a jófajta, hogy áll a füle, farka, milyen a szőre, lába, dereka, orra? A vásárhelyi ember a kurta lábú, rövid orrú, gyomros, vaskos malacot szereti, meg a göndör szőrűt és a *vadasat*, (pernyés szürke, vöröses) ha van bodorja, melynek csajla, kajla a füle, a farka *kankaréba áll* és balra csavarodik. Olyan fajtát vesz, amelyik zsírra hízik, nem húsrá. Beteg malacnak csüng a farka, azt meg nem veszi, sem a fölászott hasú, *hajtott disznószőrűt*, mely olyan, mint a sündisznóé, amit *sikárszőrűnek* is mondanak. Ha kedvére valót talál, meg áráért adják: megveszi. Őlben viszi haza, vagy zsákba téve hátán; aki többet is vesz, az hazahajtja. Az ilyen malacot vivő, meg hajtó szegény ember járásában, mozgásában benne van az a lelki állapot, mely sok bajú életének egy egész esztendei reménykedését, boldogulását, megélhetését mutatja, magyarázza, gyengén előrehajolt tartásával, maga elé néző tekintetével.

Otthon, az asszony és a gyerekek jelenlétében, megfogja a malac farkát, ugyanakkor végig simítja a gerincét s ezzel a kívánsággal erőszki el: „*egy mássa szalonna gyűjjön le rólad!*“ A kis malac elszalad, megriadva a szokatlan helyen. Mindjárt emmi adnak neki s nézik, hogy eszik. Mert az élnivaló *csámcsogva* eszik. Ahol kettőt-hármat is vesznek, ott a gyerekek választanak maguknak s nevet adnak neki.

A malac gondozása, felnevelése az asszony kötelessége, mert az ember nincs mindig otthon, a kenyér után jár. Az igazi asszony gondozza is, őrzi, félti, mint a szemefényét, nem engedi, hogy más adjon neki enni, nehogy *megetessék*, megcsömölgjön. Ott nézi, még csak van előtte, hogy eszik, kelletlenül, szaladgálva, vagy olyan jó ízűen, hogy ki se veszi fejét a vályúból. Ha mogyorósat piszkol a malac, keseresót tesz az ennivalójába. Ha *farkasfoga* van és minduntalan csikorgatja, harapófogóval elszedeti. A koszoszt megfürösztí. A kanikat nagypénteken kiherüli vagy maga az ember, vagy hozzá nem értés esetén kiherülteti *herülővel*. Herelés után vigyáznak rá, hogy meg ne nyomja a kivágott helyet, azért az nap legeltetik, hajkurásszák, hogy le ne feküdjön, vízbe, sárba ne menjen, a varrott helyen a piszok meg ne fertőzze. Különösen arra a malacra ügyelnek, amelyik *sajnálja* a kivett részét, mert az olyan nagyon szomorú és bele szokott pusztulni. A kocát *miskárolják* (petefészket ki-veszik) 1–2 éves koráig, amikor hízlalni akarják.

Még gyenge a malac, ázott árpát adnak neki, meg korpát *megparáholva* vízzel, sőt is pörgetnek bele. Az udvaron, sőt az uccán is legeltetik, mert a fűtől, porcsintól (*Polygonum aviculare* L.) étkes lesz. Mikor

aztán erősödik, *ivósat* kevernek neki, árpalisztból vagy korpából mosogatólével és kenyérhaját is hánynak a kevertbe. Egy-egy marék *szömöt* is vetnek elébe. Ha javul a malac, örül a gazdasszony, vakangatja, még fésűvel is megfésüli s kedvesen beszél hozzá: „*cocám, cocám, kicsikém, kicsikém, kedves jószágom, ögyem mög a füledet*”. A malac állja a vakarást, hozzászokik, kezes lesz, ha látja feléje menni az asszonyt, csak dől el s az legsietősebb dolgában is szakít annyi időt, hogy megvakarja. Nyúlik, *nyő* a malac ilyenkor azzal tartják. A jól gondozott malac *nyővöget* is, *szépen javul, színrősödik, húst vősz magára*. Ezelőtt tavasztól őszig csúrhére járt ki, vagyis egy-egy városrész sertéseit együtt a közel- eső város szélére, gyöpre, vályugvetőgödrök közé hajtotta ki a csúrhés kanász, ahonnan éhesen, sárosan, csatakosan jöttek haza, csakúgy zörögtek, olyan koloncósok voltak néha. A malac tájékozó képességét mutatja, hogy nem téved el, haza talál magától is.

De nemcsak az asszony szereti a malacot, az embernek is rajta a figyelme. Ha munkájából estenként hazatér, első szava a malac: hogy van, nincs-e valami baja? Ha odahaza van, feleségével meg-megnézi a *mankákat*, a *kisgyőszöriket*, kivált mikor esznek. A vendég, ki látogatóba megy, kevés beszélgetés után a malacról kérdezősködik. Kimennek az udvarra, a malacokat kieresztik az ólból.

— Szépek mán ezek — mondja a vendég.

— Pedig csak littyel-lötttyel tartjuk — feleli az asszony és már vakarja. Olyan ez, mint a kezes bárány, úgy ismer. — Azzal az óhajással fejeződik be a *főlnézés* „ha az Isten mögtartaná velünk együtt, nagyot segítene rajtunk”.

Ha a malac gumyaszt, tára gyökeret (*Helleborus niger* L.)¹ húznak a fülébe.

Ha megdöglük, búslakodnak utána; az asszony meg is siratja, ami nem is csoda, mert sokat vergődik vele, keservesen nevelt, oda egy esztendei remény. Az elpusztult malacot régen a kertben ásták el,² ma a gypmesterhez viszik a város végére. Ha pedig már nagyocska, megkopasztják, pörzsölik, kisütik, aztán kifőzik szappannak.

Egyed napkor (szept. 1.) befogják a malacot: árpa és kukorica darával etetgetik, utána egy kis szemes kukoricát is adnak elébe. Ha már szalonnás a jószág, keménydarát, morzsolt kukoricát adnak neki, mert szárazon elvásik a foga. Nap-nap után, *szemlátomást* hízik. *Félhízott* korában a gazda is sürűbben nézi, méregeti, számíttatja, mennyit hízik. Madzagot vesz elő és ahol *legmélyebb* a disznó, a hasa alatt átveszi, a hátaközepén összefogja és ítt az összeérésnél csomót köt rá. Egy hét múlva megint méri és megint csomót köt rá. A két csomó közti távolság mutatja a szaporodást, a hízást. Ha két rőtös madzag éri körül a disznót, akkor a súlya egy mázsa. Szokás arasszal is mérni. A disznót a nyakaesigolyájától a farkatövéig megaraszolják. Hat arasz és négy újjnyi: egy mázsa. A gyakorlott, élelmes ember *szömre* is megmondja a súlyát.

A vásárhelyi ember úgy hiszi, hogy addig hízik legjobban a disznó, míg csípi a légy a fülét, mert akkor mérgesen eszik, füle, farka jár.

¹ Vásárhelyen táragy gyökérnek mondják.

² A dögdisznót úgy kell elásni, hogy feje az épülettől el — kifele álljon, ne térjen vissza a dög.

Amelyik disznó földet (földet eszik), annak a ganéja nem szép, tiszta-sárga, mint a kukoricadara: nem jó hízó. A jó hízó meg megeszi a maga ganéját. A teljesen kihízott disznó mikor már nem nehezedik: finomodik, amit úgy mondanak: *érik a disznó*. Az érett disznó bőre megnyomva visszaruгодik.

Ha nem éri a disznót valami baj, november derekára *készen van*. Ilyenkor már rendszeren befog az idő: hideg van, a disznó éte is megbomlik: lehet ölni. Ezelőtt, mikor még kemény telek jártak, Örzsébetre (nov. 19.) rendszeren lecsett a hó, vagy mint a nép mondja: *mögrázta Érszók a pöndölt*, igen csak erre a napra vágtak. Szokás volt még Katalin (nov. 25.), András (nov. 30.), Luca (dec. 13.) napjára ölni, a dandárja azonban *ünnephetibe* (karácsony hete), meg két karácsony közt (karácsony és újév közt) volt és van.

Szegény embernél családi örömnapi, nagy esemény a disznóölés. Esztendei fáradozásnak, vergődésnek ilyenkor látják az eredményét, hasznát. Egyszer esik esztendőben, hát erre *rátörekednek*, ezt az alkalmat megünneplik, lakomát, tort ülnek rá. Ezen a napon nem szűkölködnek. Béke, elégedettség van. Munkájuk után való Isten áldása még a fősvényt is adakozóvá, emberszeretővé változtatja. Vásárhelyi disznótorból ajándék nélkül senkit se eresztenek el. Azután meg azt is felgondolják, ugyan megérik e többször, hogy disznót ölhetnek; senki se lát a jövőbe, hát ezen a napon legyen vígasság, barátság, egyetértés. Disznótorkor az is valóra szokott válni, ami még a szeretet ünnepén, karácsonykor se történik meg: a család hosszantartó haragjai kibékülnek. Vérszerinti rokonok, komák, távolabbi ismerősök, barátok, kik évekig jártak egymás mellett szótlannul, jó nézést se mutatván egymás iránt, a disznótorkba hívással, a gazda személyes hívása folytán, elmulik, elfelejtődik a gyűlölség, neheztelés: megbékélnek.

A disznóölés, disznótork, ha furcsán hangzik is, legtöbb esetben az ágyban határozódik el. Hosszú, téli éjszakákon nem tudnak aludni. Este hamar lefekszenek, nemcsak azért, mert ráérnek, de leginkább, mert fogy a világbeli, minek égjen hiába. A szegény ember ilyenkor is a jövőre gondol a bizonytalan munka miatt. Mi lesz, hogy lesz? Számítgatja magában, hogy is lenne jobb. Elgondolkozik. Jóleső homályosság van a házban, a hó világítja meg a fehér szobát. A nagy csöndességben csak a gyerekek szuszogása hallatszik.

Hogy az asszony mozdul, halkán szólítja az ember:

— Anyjuk!

— Mi az?

— Alszol?

— Nem. Hát maga?

— Én sē. Azt számítom most, hogy lē köllene vágni ezöket a jószágokat.

— Dehogy engedöm, dehogy engedöm! Sömmennyiér sē, mikor milyen szépek, mennyire szeretöm üket.

— De én mög nem szeretöm, ahogy ösznek. Tēnnap is ott hagyták a kukoricát!

— Öszik még az annyi, hogy fönn tartja magát.

— Inkább fogy mán, mint szaporodik.

— Nem öljük, mer addig nem fogy.

— Na, de eleség sincs mán, mög a zsírosbödön feneke is möglátszik. Nem győzzük magunkat pénzön vött zsírral. De mög az égyüknek, akit tésis tucc, fáj a lába, a lösz belőle, hogy mögromlik.

Nem szól az asszony sokáig. Az óra beleüt-a csöndességbe.

Az ember kezd panaszkodni, hogy kikopnak mindenből, oszt pénz sincs; föl sorol minden bajt, mikor egyszer közbevág az asszony:

— Hát nem bánom, ha úgy gondolja maga is. De kit kéne elhíni?

Rátérnek tüstént, ki legyen a *böllér*, *bölléraszony* (= a hentes dolgát végező rokonok és feleségeik), kit hívjanak meg vacsorára. Egyenként sorolják fel sógort, komát, jó szomszédot. Meghányják, vetik, ki lenne jó; ki bánik jól a disznóval, t. i. ki ért a *fölszödéshöz*. Ki a rendes beszédű, magaviseletű, ki a *pálinkásbutykos* (= részeges). Az ilyen is jó azért, ha nem kerül más, azzal engesztelődnék meg: „majd becsukjuk a disznó helyére“. Elmondogatják, kinek milyen a felesége, jó dolgos-e, nem tépi-e össze a belet, tud-e jó rétest-sütni stb. Bírálgatják jó és rossz szokásaikat. Egyik azért, másik másért nem kell. Közbe-közbe majd-majd összekapnak, mert az asszony valamelyik ángyót ki nem állhatja, mióta pletykált rá, hát nem is hívja meg. Kivilágosodik mikorra dűlőre jutnak. Vacsorára első sorban éltesebb embereket hívnak meg a hozzátartozók közül, szomszédokat, az uccában lakó mesterembert, meg úri embert is megtisztelnek, legkivált a gyerekek tanítóját.

A kiválasztottakat az ember sorna járja, lesz-e érkezésük. Gondoskodik kocsis emberről, ki a disznót kiviszi pürzsölni. Pálinkát szerez be, a lehetőségig ismerős gazda helyről, nem pedig depóbúl. Az asszony meg a boltot járja. Bevásárol, sót, paprikát, borsot, kását, azonkívül élesztő, mák, cukor is kell a réteshez, kalácsához.

Disznóölés előtti délután nagy a sürgés-forgás, tisztogatás a háznál. Készülődnek a nagy napra. Megmossák a zsírosbödönt, kisteknőt, nagyteknőt, hosszú asztalt, dézsákat, kolbásztöltőt; tepsit, bográcsot kisúrolják, élesztőszáritókast lehozzák a padlásról, meleg vízzel megmosák. Mindenféle a disznóöléshez szükséges tárgyat elmosnak, hogy tiszta legyen és ne akkor kapkodjanak, mikor már kell.

A gyerekeknek is jut dolog. Egyik kukoricát fejt, még pedig nagy szeműt, amivel majd a hurkát mossák; másik szemes borsot tör mozsárban; harmadik foghagymát tisztít. Mindenkinek kerül dolga, aprajának nagyjának egyaránt.

Az ember se pihen: köszörüléshez készülődik. Beviszi a házba a köszörűkövet, vizet önt a vályújába és megfordítja a követ mennyre ér bele, kell-e több víz. Majd összeszedi a köszörűnivalókat. Ha van nagyocská fia, az hajtja a köszörűkövet, ha pedig aprók a *családok*, átszólítja a szomszédot, hogy *megcsapassák* a késeket. Hozzáfognak a köszörüléshez körülvéve a gyerekektől. Forog a kő, az ember *rátartja* a kés hol egyik, hol másik oldalát, közben szakértelemmel néz a kés élébe, látja-e?

— Kemény ez a kő, nem hordja.

A szomszéd szó nélkül hajtja hol egyik, hol másik kézzel, ami azt jelenti, hogy kiállott a karja a hajtásban. A gazda mentegeti magát:

— Rá köll ezt nyomni, nem akarja vinni. Ismét nézi a kés élet, miközben mondja is: még nem jó *sodra* van most sē.

— Majd möghúzzuk a kaszaküvel — feleli a szomszéd.

Ráhagyja a gazda. Megtörli ruhával, leteszi. Másikat vesz elő. A kések után a kis balta, bárd következik. Legutoljára a gyerekek bieskáját is *megfényesíti*. A megköszörült szerszámokat a kemence torkára száraz helyre teszi.

Köszörülés végeztével a gyerekek *letakarodnak*. Ha a csigacsinálast erre a napra hagyták, ekkorára ezt is *megpödörték* az asszonyok. A segítség hazamegy. A házheliek is lefekszenek, mert reggel jókor kell kelni.

Disznóölés reggelén hajnali 4 órakor már fent van a ház kicsije-nagyja. A gyerekek *izgatottan* várják a bölléreket. Dicsekednek, ki meri megfogni a disznót, mikor ölik. Ezer kérdéssel ostromolják apjukat, anyjukat. Iskolába se mennek most, elkéredzettek a nagy alkalomra. Láb alatt vannak pedig lépten-nyomon, de hát nem mindennap esik disznótor és gyerek nélkül el se lehet képzelni azt.

Az asszony fűt a bölléropogácsának, mely ha megsült, a kemence tetejére szakajtókosárba vagy tálba teszi s letakarja, hogy el ne hűljön. Disznómosni kantában vizet tesz be a kemencébe. Majd hozzáfog kását fakadoztatni. Talpig gőzben áll a pitar. Az ember meg a szobában pálinkát tölt butyellába. Az asztalon tányérra teszi a zöld butyellát, hogy ami esetleg kívül megy, a tányérban maradjon és kis tölcseren önti bele vigyázva. Hűdeg helyre, ablakba teszi. Aztán bekészíti a hosszúasztalt, ahol nincs, ott a házban álló asztalt nyitják széjjel.

Kinyitják a kaput és várják a bölléreket. Jönnek is, ki előbb, ki utóbb, felkészülődve. Vasvilla a vállon, szőrtarisznya a hátán benne a hurkatöltő és kislámpás, mely utóbbi arravaló, hogy sötétben lássák a pallót, gödröt. Csizmaszárban a kések ruhábatekerve. Az asszonyok kötőt visznek, meg bieskát. Általában ők később, világossal mennek, mikor a legszükségesebb háziteendőt elvégezték.

A böllérek topognak, csizmajukról, ruhájukról a havat letisztítják. A vasvillát az eresz alatt hagyják. Zöngésükre a betámasztott pitarajtót kinyitják, amikor nagy gőz csapódik ki, a bent levők körvonala is alig látszik. Belökkerülnek a böllérek. Beköszönnek:

— Adjon Isten jó röggelt! Egészségükre az éccakai nyugodalmat — ha vót.

— Vót, hála Istennek, válaszol a gazda, előbb megköszönvén a kérdést.

— Fölvirradtak?

— Föl, hangzik a válasz s mindjárt az időjárásra terelődik a szó.

— Milyen idő van odakint?

— Ropogós. *Anyjáról fú a szél.*

— Az a jó, nem pállik mög a hurka — feleli örvendezve a gazda. Aztán betessékeli és leülteti az érkezőket, kik előbb leteszik magukról batyujokat. Szűrt, tarisznyát az ágyvégebe, vacokra; hurkatöltőt a kukó szájába, késeiket a párkányra, kemencetorkára, a lámpást pedig az ajtó mögé akasztják föl a fogasra. A gazda előveszi az ablakból a butyellát. Maga iszik először.

— Isten éltesse! — köszönti az érkezőket.

— Isten áldja mög — felelik rá mindannyian és mikor ivott, *egésségire* kívánják. Nyújtja a gazda: „fogja na! Ékkis szíverősítő“. Jár kézzől-kézre, sorba. Mindnek mond valamit: Én is mögeuppantom. — Szíppan-tsunk na. — Hocide, hadd csokolom mög Tühögyi Zsuzsit. — Adjon Isten hosszú kolbászt, vastag szalonnát! — kívánja a legöregebb, visszaadván a butyellát a gazdának. Rágyújtanak s pipaszó mellett megy a beszélgetés, mely ha csöndesedik, valamelyik serényebb rögtön kérdezi:

— Öljük e mán?

— Hamar lösz. Möglátszik még a gerenda az ablakba. Nem látjuk még, nem jó helyre szúrunk — mondogatják a higgadtabbak. Tovább beszélnek.

— Nézzünk mán ki, oszt haladjunk, mert az idő eljár! — adja az intést egyik.

A gazda is türelmetlenkedik, mentegeti is magát, hogy egyik sógort várnák még, aki legjobban tudja a disznót megszúrni.

Élénk diskurálás keletkezik az ölésről. Mindenik tud esetet, hogy itt, meg itt, hogy szaladt el, hogy ugrott le a kocsiról, hogy ült hátulsó fertályára . . . Jóízút nevetnek rajta.

Megjön a várt sógor is. Neki esnek, van mit hallgatnia. Nem is szól sokáig, csak mikor alább hagynak az incselkedők, kezdi magát kibeszélni.

— Fölérzöttem én, de az óra mögállott — piszkos mán a nehésség essön bele — nem tudtuk az időt, mő tájon van. Hogy sötét vót, vártunk még. Aztán mög elaludtunk.

Nem hiszik neki. Viccelik:

— Ráfeküdtél a pöndölre . . .

Abban marad a csipkelődés, mert az asszony reggelit készít be, szalonnát, téli túrot, meg böllérpogácsát tesz elibök s kínálja. Nem is kéretik magukat a böllérek, előbb azonban a pálinkás butyella sorba jár.

A kocsi is itt van már. A gazda pálinkát visz a kocsisnak és ráparancsol a böllérekre, hogy elég szalmát rakjanak fel, jól megüssék a disznót.

A böllérek mentül hamarabb elvégzik a reggelizést, indulnak a disznót lefogni. A gyerekek szaladnak előre, a félénkek bentmaradnak. Legújabbban a gazdasszony bögrét visz vért felvenni véreshurkának.

Kinyitják az ólajtót, a rajta kijött disznót megkapják, jobb oldalára rántják, lefogják. Egyik böllér a csizmaszárból kihúzott hegyes disznóölő késsel a gegőjénél beleszúr, az első két lába közt irányítva a szívét igyekszik megszúrni, mit ha eltalál, meg se nyikkan a disznó. Ilyenkor a kés éle felfelé, illetőleg a hasa fele van. Ha nem jól szúrják meg a disznót, hosszan, sokáig *sivalkodik*; ha a gégejét vágják el: *hö-rög*. — Ha több disznó is van, vészjóslóan *rőfög* a többi, míg hasonló módon ki nem oltják életét.

A disznó sikítására bedugják a házban maradt gyerekek a fülüket, csak amikor megölték, jönnek ki nézni a disznót, meg a földön elfolyt aludt véré, körülállva azt. A böllérek megtörülük a véres kést a szőréhez, a sörtéjét pedig megtépik, összekötik és az eresz alá a koszorúfára teszik, vagy kamrába viszik. Meszelőt készíttetnek belőle a cigánnyal. Azután létrát hoznak elő, melyre ráhencsörítik, úgy húzzák a kocsiiig:

Ott az alsóvényre teszik a létra egyik végét s felhúzzák oly módon, hogy a kocsis fent a kocsin húzza, a böllérek pedig alól tolják. Mikor fent van, a létráról lefordítják a szalmára, a saroglyát felkötik. A létra a kocsin marad, fűhajítják még a kopott söprűt is, amivel majd a disznót megsöprik a pörnyétől. A gyerekek nyitják a kaput. Viszik a disznót a pörzsölőhelyre. A böllérek gyalog mennek egymásután, vállukon a vasvilla. Visznek egy rossz kantát, vagy vödörűt is, meg rossz kaparókést, mert a jónak az éle kilágyul a tűzben. Utánuk a gyerekek.

Ha közel van a pörzsölőhely, vagyha készen vesznek³ disznót olyan embertől, ki közel lakik a pörzsölőhelyhez, meg a nagyon szegény helyen, ahol kocsi, nem számíthatnak, akkor lehajítják a disznót és ott a helyszínen ölik meg.

Pörzsölni olyan helyen szoktak, ahol a tűz nem tehet kárt az épületekben, mint pl. a városszéleken (Paperei lapos, Cigányér stb.) a város apró térségein kereszttek mellett, régi kocsmák körül, malmok alatt, széles uccákon is az árktól áthidaló *dobogók* előtt. Másutt nem szabad. Régi tilalom ez, melynek betartását a gyakori szerencsétlenségek miatt tettek kötelességökké a lakosoknak a város vezetői.⁴

Mikor kiérnek a *töthelyre*, a disznót leeresztik a kocsirol létrán, vagy leemelik a böllérek, azután a szalmát ledúrnák. Ha nincs tiszta hely, a havat elsöprik, a fagyos földön szalmát terítenek el és arra fektetik a disznót hasra. Úgy állítják, hogy farral szélnek legyen, a tűz végig szaladjon rajta. A két első lábára ráhág egyik böllér, a másik, a hátulsó lábait fogja és húzza, hogy így kinyújtva süljön meg. Most ölnyi szalmát szórnak rá és meggyújtják. Nagy lánggal lobog fel a tűz, messze látszik a felhőben. Körülötte a böllérek sötétlenek. Néznek a tűzbe. Örülnek a gyerekek, ugrándoznak. Mikor a szalma elég, söprűvel szél alá, a disznó fejéhez söprik a pörnyét; késsel kaparják, tisztogatják a disznót, hogy a szőrrel a sár, por kimenjen, hogy így jobban megpiríthassák a bőrét.

A gyerekek szél alól, a disznó fejénél tüzet csinálnak, ennél gyújtják meg a villára vett szalmát a böllérek valahányszor leág a disznóról. Ha elfelejtkeznek a tűzről, fújják a parazsat, hogy fellobbanjon. Ilyen kis tűz akkor is van, ha nincs gyerek a perzselésnél.

Megpörzsölés alatt se szünetel az a tréfálkozás, mely disznóölés alkalmával végighúzódik egész napi munkájukon, mulatozásukon. Egyik csöndes böllér pálinkás üveget vesz ki belső zsebéből, azon komolyan iszik először maga, aztán nyújtja társainak, kik ivásközben veszik észre, hogy nem pálinka, de tiszta víz van benne, azonban a világ minden kincséért se figyelmeztetnék a többiek, hanem nyújtják tovább. Klézről kézre adódik az üveg, csak mikor visszakerül gazdájához, szólal meg valamelyik, hogy jó pálinka, de *nem tartja a sodrát*. Annál inkább tartja a jó kedv, ártatlan humor, mely belőlük lépten-nyomon kitör. Találnak is módot, hogy visszaadják külön-külön a rászédést.

³ Készen vett disznóból *életre* (vér, böndő, bél) 18–20–21 klg.-t enged el az eladó. Kupeccek 23–25 klg.-t számítanak.

⁴ Az 1784. nov. 28-i publikáció így szól: „Senki a Városban disznót ne perzseljen, hanem kivigye, mert akit a Fő Tiszt úr emberei rajta kapnak, sertését csupiskálják, magát árestomba hajtják.

Ha az első tűzzel elég jól leég a szőr a disznóról, azután vasvillára vesznek szalmát, a kis tűznél meggyújtják és úgy tartják a disznó oldalához, *jártatják, veregetik* a bőllérek végig-végig minden részén, hogy egyformán pörzsölődjön s mikor már a szalma elég, a parazsat rárázza a disznó hátára, a villával húzogatja el a szőrös helyre. Minden elégett villaszalma után lesöprik a disznót és megkaparják. Ha a hátát, meg a két oldalát megpörzsölték, gerincere fordítják és téglával vagy fagyos görönggyel oldalát megtámasztják. Mikor a szőr teljesen leégett, azután már csak pirítják, sütögetik a bőrét. Időközönként a vasvilla megtüzesedett ágával sütögetik a hajlatban a szőrt, meg a lábáról. Ha átmelegszik a lába, próbálják a körmöket leszedni, mely ha nem jön le könnyen, tovább melegítik, mert ha hamar leveszik a körmöt, összerándul a láb. A disznó leszedett körmeit összeszedik orvosságnak.

Megtörténik, hogy megég a disznóbőre és kireped. Ilyen helyeken sárral kenik be gyenge időben, kemény hidegben pedig vizet öntenek rá minden villa szalma után, hogy a zsír ki ne süljön.

Ha jól bánnak a disznóval, megpirul pirosra, *sötét borszinűre*, tapogatva nem pufog, hanem kopog. Ha jól megsütik, *piros, mint a rózsza* és jó ízű; a nyers fákó és ízetlen.

A megpörzsölt disznót vízzel meglocsolják és egy csóva szalmával pernyés vízzel bekenik. A vizes pernyétől a bőr meggyöngül, nem szakad ki, ha fogják. Ismét ráhencserítik a létrára, felteszik a kocsira és lassú lépésben viszik haza. A nagyon szegény pedig ólajtóra teszi és kézi szánkón vagy talicskán tolja haza boldog elégedetten a pirosra sült, gőzölő disznót.

Míg a bőllérek a disznót perzselik, addig otthon a bőlléraszonyok a hurokába való kását-fakadoztatják. A katlanon vízzel van tele az üst. Tűznek alá erősen s mikor forr a víz, beleöntik a kását, előbb azonban négy-öt meleg léből is elmossák. A fődővel leborított kása a vízzel forr, majd elkezd *fakadni*, puhulni, majd csak felefévésben van, mikor leveszik az üstöt a tűzről. Közben sűrűn nézik fakanállal, a nagy gőzben alig látnak. Most egy tálba mernek a kifakadozott kásából, hideg vizet öntenek rá kézzel kavargatják és addig mossák újabb lébe, míg tiszta nem lesz szürkés színű sűrű, sikos, nyirkos leve. Egy disznó beléhez 3 kiló kása kell. Ma már rizskásával töltik a hurokát, ezelőtt azonban gazdag helyen is köleskását használták. A tiszta kását két összemarékka kicsavargatják és csikmák-szűrőbe vagy kosárba rakják, mint a korpaelesztőt szokás kiszaggatáskor. A meleg kásalevet, meg a hideg vizet dézsába öntik és a pörzsöléstől behozott disznó megmosására használják fel a kemencében levő tiszta vízzel.

A kása fakadoztatása után, de közben is, ki-kiszaladnak a bőlléraszonyok az uccára, várják, lesik, hozzák-e már a disznót. Víz forralnak, dézsát, bögrét, köcsögöt készítenek elő a disznómosáshoz, ezenkívül egy darab tiszta, fehér ruhát, az úgynevezett *vörös ruhát*, mellyel *felszedéskor* a disznóban levő vért mossák ki, szíttatják föl.

Ha a bőlléreket az eső nem hátráltatja a pörzsölésben, meg ha nem koloncós a disznó, 9 órára hazaviszik.

(Folytatjuk.)

Kiss Lajos.

TÁRSADALOMRAJZ.

Adatok a XVIII. századbéli falusi életből.

A XVIII. század második felében mindegyre találkozunk olyan rendeletekkel, amelyek a század elején visszatelepült lakosságot saját érdekében is igyekezett rendhez szoktatni. Minthogy e rendeletek a meglévő állapotok megszüntetését célozták, a sok tilalmon keresztül élénk állítható az az élet, amely a század egész folyamán az egyes területeken folyt. Azok a rendeletek, amelyek az egész ország területére kiterjedtek, természetesen nem minden helyre vonatkozó adatokat közölnek, de azok, amelyek az általános rendelkezések alapján egyes területekre, egyes vármegyékre vonatkoztak, kétségtelenül annak a szűkebb területnek életébe nyújtanak bepillantást.

Ilyen általános rendelkezésen épült fel: „Békés vármegyének arról szabott rende, miképpen kellessék a Gyuladásokat eltávoztatni és ha megtörténnek, a tüzet hamarább eloltani“.

A rendeletet bevezető indokolás szerint: „Valaminthogy a jó rendtartás minden egyéb dolognak hasznos előmozdítására és a történendő tűznek mentül előbb leendő eloltására, amnyival inkább szükséges, mennél gyakrabban szomorú példák eleinkbe adják azon tetemes károkat, a mellyel a gyuladásokból és a tűz eloltására szolgáló rendnek fogvatkozásából szoktak származni, Arra való nézve, hogy Az illetén Szerentsétlen esetek, és a tűz által eddig származott tetemes kárvallások, amennyire emberi mód szerint lehet, jövendőben eltávoztassanak ezen Vármegyében lakó nép is mind egyébkor, mind pedig és legfőképpen magát előadandó Gyuladásnak alkalmatosságával magát mihez alkalmaztatni tudhassa, A Nemes Vármegye Felsőges Asszonyunk Kegyelmes Parantsolatjából Az említett Gyuladásoknak eltávoztatására s a kigyulladt tűznek hová hamarább leendő elnyomására a következő rendet szabta“.

A bevezetés után harmincnégy pontban következnek a gondosan megszerkesztett szabályok, amelyek érdekesen világítanak be a XVIII. század derekának művelődéstörténeti, társadalmi, és néprajzi viszonyaiba.

A rendelet két részre oszlik. Az első a „gyuladásoknak eltávoztatásáról“, a második „a gyuladások eloltásáról“ intézkedik.

Ha az ember vidéki monografiákat forgat, két dologgal találkozik bennük lépten-nyomon. Folyómenti városok és falvak történetében az árvíz pusztításaival, sokszor egész falvak eltűnésével; a többiekben a gyakran ismétlődő hatalmas tüzesetekkel, melyek éppen úgy sokszor egész falvakat elpusztítottak, még a templomot sem kímélve meg.

Az alföldi falvakban ma már sokkal kevesebb a tüzeset, mint régen. Megtaláljuk ennek az okát azonnal, ha a község tornyából egy pillantást vetünk a lent fekvő házakra. Ahogy szaporodik a piros tető, úgy ritkul a „vörös kakas“ látogatása. Ma cserepet készítenek — sokszor

épen annak a gödörnek a szélén, ahol régebben a nádat vágták azzal a tolókaszával, amit már sok községben nem ismernének meg a jégpatkón dolgozó emberek unokái.

A rendelet szerint a „gyulladások háromféle okbul, úgymint: vagy a menykű ütésből, vagy a gyujtogatóknak gonoszságából, vagy pedig a tűzzel bánóknak gondatlanságából szoktak származni és ezeknek szerencsétlenségét (kivéve a menykű ütésekből származó gyuladásokat) a szorgos vigyázással alkalmasint meg lehet előzni, amely leginkább éjtszakai idején tsak azért is megkívántatik, hogy a Lakosok Gazdaságoknak folytatására nézve egész munkának idején földeik távolléte miatt nagyobb részint a Mezőn maradni kénytelenítettnek és ha némelyek haza mennek is egész napi súlyos munkáiknak folytatása után éjtszakai nyugodalomban az álomtul elnyomtatvák, magukra és jószágukra nem vigyázhatnak, ellenben pedig a Tolvajoknak és egyéb rosszra célzó szenvedélyeknek gonosz szándékjoknak elkövetésére éjtszakai alkalmatosság adatik“.

Hogy a gyujtogatásból eredő tüzet megelőzhessék és a házak egész éjjel át őrizet nélkül ne maradjanak, éjjeliőröket rendeltek a községek nagysága szerint. És pedig: Gyula Magyar városa 3, Gyula Német városa 3, Békés 4, Mező-Berény 3, Kőröstarcsa 1, Szeghalom 2, Gyarmat 2, Gyoma 2, Endrőd 2, Szarvas 4, Szent-András 2, Öcsöd 2, Orosháza 3, Komlós 2, Csaba 5, Kétegyháza 1 és Vári 1 „éjtszakai vigyázót“ volt kötelel tartani.

„Éjtszakai vigyázó“-nevet adott a hivatalos vármegye annak a anyáron szúrben, télen subában járó, lámpást és alabárdot hordozó embernek, akit a köznyelv az örökké rajta maradt „bakter“ szóval tisztelt meg. Bár látszólag semmit sem dolgozott, foglalkozása nem volt egészen irigylésre méltó.

Lelkére volt kötve az előljárásnak, hogy olyan embereket állítson, akiknek a személye ellen semmi kifogás nem tehető. A megválasztott „bitet tett“, hogy mindazt amit a vármegye rendelete kötelelsségeül ír elő, pontosan megtartja s mindenkiel szemben egyformán jár el.

Hivatalos ténykedésének ideje télen és nyáron más-más időben kezdődött. „Szent György naptól fogva Szent Mihály napig 9 óra, Szent Mihály naptól fogva Szent György napig 8 órakor tartozott „az Helység Házánál“ megjelenni. Itt kapta a titkos parancsot, hogy melyik utcákba kell elmennie. Ez a parancskiadás és annak teljesítése erősen próbára tette az illetőnek topográfiai tudását, mert az utcáknak abban az időben nevük nem volt (ház számozás meg éppen nem). Olyan formán adhatták ki ezt a parancsot mindenütt, mint ahogy egyik nagyközségben a toronyőr a tüzet szokta kiáltani: „Az ibrányi tűzkúttul a második utca végén tűz van!“ De azért megtalálták, ha nehezen is, a kijelölt helyet. Megtörténhetett ugyan a bakterrel is az, ami a temetésre igyekvő pappal megtörtént, hogy órák hosszat kereste az utcát, míg végre úgy segítettek a bajon, hogy a halottat elébe hozták a temetőbe vezető útra. A bakter is megtalálta a kijelölt utcát, ha nem is mindjárt. Aztán apránként megtanulta valamennyit és becsületesen be is járta. Közben, az utasítás szerint, megszólította az utcán kóborlókat. Ha gyanús volt az éjjeli mászkáló, bekísérte a községházára, ahol betömlöcözte s folytatta tovább a kijelölt utcák bejárását. Ha az útja a keresma mellett vitt el

és ott megengedett időn túl „tobzódó népet“ talált, tartozott „haza parantsolni“. Az ellenszegülőkkal szemben a bírák segítségét kellett igénybevenni, akiknek viszont kötelességük volt nemcsak a bakter segítségére lenni, de az ilyen módon kezük közé került emberekkel a törvény teljes szigorával eljárni. Ha teljes szigorral el nem jártak, a bírákat is megbüntették.

Járása közben figyelnie kellett arra is, hogy rendes időn túl nincs-e valahol tűz. Ha volt, be kellett a házba térnie és figyelmeztetni a ház lakóit a „tűzre való vigyázásra“.

Előfordult, hogy az emberek minden rossz szándék nélkül, könnyelműségből égő gyertyával, vagy lámpás nélküli méccsel, vagy épen égő pipával „az Istállóban, Csűrben és más egyéb tüzet könnyen fogható helyen“ jártak; „Az ollyatént azonnal megragadván az Község Házához őrizet alá vinni“ tartozott.

Nem csoda, ha a nehéz feladatán egy-egy kicsit könnyíteni igyekezett, mert nehéz volt rendet tartani ott, ahol minden lakás valóságos tűzfészek volt. Az az anyag, amelyet a sok vízállásos terület olcsón adott a házépítéshez, a legkisebb szikrától könnyen felgyuladt; hogyne gyuladt volna hát fel a szabad tűzhelyről felszálló tűz lángjától, amely nem a tetőn keresztül tört ugyan magának utat, de olyan kéményen, amelynek anyaga nem kevésbé fogta a tüzet. S ha még csak a kémény lett volna ilyen anyagból, de legtöbbször a ház fala is fából, vagy nádából készült.

Hogy biztonságossá tegyék a házakat, szabályozni kellett az építkezést. Ez a szabályozás sok egyéni jellemvonását, ősi sajátosságát szüntette meg az építkezésnek örökre, kizsorítva az egyszerű épületeket a tanyákra, ahol csendes halódással lassanként elpusztultak. Ezeknek az építményeknek az emlékét is fentartotta a rendelet.

„Számptalan káros történetekből elégségesen kitetszik, melly könnyen felgyuladnak az olyatén Házak, melyeknek falai és kéményei nád, vagy fa készületekből vagynak felépítve, azért az illetén Szerentsétlen eseteknek bizonyosabban leendő eltávoztatására telljességgel parantsolatik a Lakosoknak, hogy az a házakat és főképpen kéményeket, amelyeket jövőendőben fognak építeni, nem sövény vagy nád falakbul, hanem vagy égetett téglábul, vagy pedig válogbul építsék“.

Látnivaló, hogy a XVIII. század elején visszaköltözött megyei lakosság visszatért az építkezésnek ősegszerű módjához, amelynek ősrégi emlékeit minden őstelep vörösre égett sártapaszból darabjaiban megtalálhatjuk. Természetesen, ezek a házak már nem voltak kunyhószerűen építve, hanem a mai beosztás felé alkottak átmenetet. Milyen hosszú idő kellett ahoz, míg ezekre nyitható ablakok kerültek.

Legyen elég e tekintetben Békésmegye 1777-ik évi jegyzőkönyvére hivatkozni, amely a katonaság beszállásolásával kapcsolatban ezeket jegyezte fel: „A Csabán elhelyezett katonaság parancsnoka kéri a megyét, rendelné el, hogy az olyan parasztházakon, melyekbe katonák helyezettnek el, legalább egy felnyitható ablak legyen. A megye erre azt feleli, hogy azt Csabán, minthogy ahoz értő mesterember nincs, kívánni nem lehet ennél fogva a kérelemnek hely nem adathatik“. (Haan: Regesták. Évk. X. 67.)

Hogy egy ilyen ház milyen egészséges lehetett, azt könnyen elképzelhetjük, ha a Helytartó tanács 1768-ban kelt egyik rendeletét olvassuk: „hogya a salétrom főzők a jobbágyok lakószobáit, konyháit feladni kívánják, hogy onnan a földet elhordják és abból salétromot főzzenek ki, a megye ebben nekik segédkezet nyújtson“. (U. o. X. 87.) Nem csoda, ha egy ilyen jobbágyház ára mint azt egy 1731-ből való irat bizonyítja, 20 ft. volt.

Természetes, hogy elővigyázatosság dolgában a XVIII. század magyarjai se jártak más úton, mint a maiak. Pedig a leírt épületekben szabad lángú világító eszközzel közlekedni még a mainál is nagyobb veszelemmel járt. Gyakran előfordult, hogy „éjszaka égő gyertyával, mécses, lámpás nélkül a padlásokra, Istállókban és Kamrákban járni merészeltek“.

Pedig milyen lehetett az a mécses és az a gyertya. A mécses egyszerű vagy talpon álló agyagedény volt, melyben az olaj tetején úszkáló rongyból csavargatott bél szolgáltatotta a gyér világosságot. A gyertya pedig otthon készült, a mindkét végén lyukas üveg vagy bádóg öntőben, melyben a keresztül húzott durva kanócot olvasztott faggyúval öntötték körül, vagy lécre kötözve a nagy mártó edények segítségével hizlalták.

Került azért egy-egy óvatosabb ember is. Igaz, hogy az is legfeljebb papirossal behúzott lámpást használt. Ezeknek a lámpásoknak a használatát is eltiltották s kötelezték a gazdát, hogy „üvegből való lámpást szerezzen“. Akit pedig ilyen könnyelmű éjtszakai járkáláson értek, 12 pálcára vagy 10 pénzre büntették.

De a pipás emberekről sem feledkeztek meg.

Elrendelték, hogy mivel a gondatlan pipázás nagy alkalmatossága a gyulladásoknak, „arravaló nézve senki, akárki legyen az a házon kívül, uttzákon, Istállókban s olyan helyeken, a hol nád, szalma, széna s egyéb könnyen felgyulladható állapotok tartatnak, égő pipával ne járjon, különben annyiszor 10 pénzre, vagy 12 pálczával fognak büntettetni“.

1747-ben még szigorúbb volt a büntetés, mert a megyegyűlés kihirdette, „hogy aki az utcán pipázni mer, a bírák huszonöt botot vágassanak rá, mely büntetés azonban 17 garassal megváltható“. (Haan: U. o. X. 87.)

Voltak azonban olyan elővigyázatossági intézkedések is, amelyek a baj okát igyekeztek megszüntetni. Bíró és esküdt választáskor választottak olyan esküdtet, akinek az volt a kötelessége, hogy hozzáértő alkalmas emberekkel időközönként, október közepétől március közepéig havonta sorra járja a lakosok házait, hogy a konyhákat, kéményeket és kemencéket megvizsgálják. Ha valahol hibát találtak, elrendelték azonnali kijavítását.

A romladozott kemencéjű és kéményű házaknál a kenyérsütést eltiltották. Ha nagyon rossz karban találták a tüzelésre szolgáló alkalmatosságokat, jogukban állott azonnal lebontani s a tüzelést az egész porta területén mindaddig megtiltani, míg újra nem építik a lebontott építményeket. Ha bárki ellenszegülni próbált 12 pálcával büntették.

A len és kender szárítása miatt is sok baj lehetett. Ma kívárlják a természetes száradást és a törvényes tilalom következtében senkinek se jut eszébe, hogy a mai állóvizekben szűkölködő világban folyó vízben

áztassa a kendert s tűz mellett, vagy a szobában kemence mellett siettesse a száradást. Pedig régebben mind a kettő szokásban volt. A currens levelek tanuskodhatnak róla, hogy 1788-ban be kellett tiltani a folyó vízben való áztatást. De ki kellett adni a rendeletet arról is, hogy „A Kendernek és Lennek akár tűznél, akár pedig szobában a kemencém leendő szárasztása 10 pénz büntetés alatt tiltatik”.

Itt van a helye, hogy egy olyan dolog keletkezéséről is szóljunk, amely ma sem hiányzik úgyszólván egyik községből sem, sőt egyik-másikban több is található. Az utolsó sor házakon kívül, vagy ahol a víz ellen körgáttal van védve, azon kívül, mindenütt meg lehet találni a „szérűskerteket” vagy „raktárakat”.

Pedig ezt az intézményt nem ismerték a XVIII. sz.-ban s létrejötteknek is tűzbiztonsági okai voltak. Természetes, hogy fennállásuk óta jelentékenyen megváltoztatták a község gazdálkodásának belső képét. Olyan lehetett régebben egy-egy paraszt udvar Békésmegyében is, mint az Alföld sok kisebb helyén ma is. A házak mellett a gazdasági épületek között szénakazlak és szalmaboglyák terpeszkedtek. Az élet betakarítása idején pedig egymás mellé sorakoztak az aranyszőke kalászos asztagok. A körben forgó kocsik és lovak naphosszat taposták, nyomtatták az érett kenyérmagvakat. De a sok tűz ezt a kényelmes gazdálkodási módot végleg lehetetlenné tette. Raktárakat létesítettek ott, ahol a sok gyúlékony anyag nem válhatott a község veszélyére s csak annyit lehetett egyszerre az udvaron tartani, ami egy pár napra elegendő.

„Mivel az udvarokra összehordott nád, szalma és egyéb fűtési való gaz által alkalmatlanság nyújtatik a gyulladásokra, és akadály a tűznek eloltására. Azért ezeknek az Udvarokra nagyobb számmal leendő összehordása tellyességgel tiltatik. S egyszersmind nem többnek, hanem csak a mennyi egynehány napokra szükséges, behordása engedtetik”.

Shokásban volt, hogy a tűzhelyen éjtszakára is őrizet nélkül égve hagyták a tüzet s a tűzhely környékét körül rakták tűzrevaló anyaggal. Azért elrendelték, hogy: „Minden házigazda és gazdasszony házána! rakott tüzeire szorgalmatossan vigyázzon s minek előtte feküdni mégyen, Aztat vagy eloltsa, vagy pedig jól betakarja, a konyhában pedig tűzhelyre és Kemenczék szájjához szalmát, fát, nádat s egyéb tűzfogható állapotot ne rakjon hasonlóképpen”.

Amennyire nem ügyeltek az éjtszakára meghagyott tüzre, éppen annyira nem törődtek azzal, hogy a hamu közé zsarátnok ne kerüljön. Úgy látszik, ez már gyakoribb szokás lehetett, mert a rávonatkozó paragrafust mindjárt a büntetésen kezdték. „Senki 12 pálca vagy pénz-büntetés alatt hamut és pernyét Az udvarban vagy utezára minek előtte Aztat vízzel jól meg nem öntözi, ki ne öntsön”.

Nyári időben szokás volt kint az udvaron tüzelni. Ez a szokás annyira elharapódzott, hogy nem csak az udvarokon; de az istállókban és a szérűkőn is tüzeltek. Hogy ebből mennyi veszedelem származott, arról felesleges beszélni.

(Folytatjuk.)

Banner, János.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Kaán Károly: Az Alföld problémája. Dunántúl Egyetemi Nyomdája. Pécs, 1929. 116 lap.

A szerzőnek két évvel ezelőtt „A Magyar Alföld” címmel megjelent munkája nyer ez újabb kötetével kiegészülést. Míg első könyve az állapotok kritikai rajzába ágyazott gazdaságpolitikát adott, ebben inkább az első könyv nyomán támadt sokirányú visszhangot igyekszik a szerző — minden polemiát kerülve — elintézni s egyben az Alföld kifejlesztésének néhány kérdését megvilágítani. Szerencsés kézzel Széchenyihez nyúl vissza az író, annak a Tiszavölgy rendezésére vonatkozó, ma már feledésbe merült gondolatait idézi és használja itt-ott vezérfonalul. Széchenyi világosan látta, hogy az ármentesítés keveset ér az úthálózat, csatornázás, öntözőberendezések, tervszerű telepítés és a nép kiművelése nélkül. A szerves, tervszerű munka azonban az Alföldön elmaradt, lett helyette szikes sivatag, mamutfalvak, sínylődő tanyavilág, rossz utak, primitív gazdálkodás, analfabetizmus és a szövetkezés és egészséges terméértékesítés hiányában krónikus inség és kivándorlás.

Az Alföld öntözését már száz évvel ezelőtt sürgette egy szegedi mérnök: Vedres László. 1848-ban Széchenyi hívására a velencei Palleano Péter mérnök utazza be az Alföldet s az öntözőművek létesítését reális tervnek nyilvánítja. A nagy aszály évében, 1863-ban Lónyay Menyhért sürgeti az öntöző munkálatokat, de az ármentesítés mégis e nélkül hajtattott végre. Olaszország példája mutatja, hogy csak nagy állami munkálat vezethet eredményre, amely nem kamatbiztosítást, hanem gazdasági és szociális eredményt akar. — Meggyőzően fejtegeti a szerző az erdősítés, a szélfogó és homokkötő fasorok és bokrok ültetésének szükségét s a talajjavítás feltételeit. Itt a kultuskormánytól várja a példaadást, mert ez rendelkezik a kormányzati ágak között a legkiterjedtebb földbirtokkal az Alföldön (közalapítványi birtokok). Az útügy, a közlekedésügy komplexumában az alföldi nagy (normális vágánytávolságú) vasúthálózat tervszerű kiépítését kívánja s óva int a gazdaságilag hátrányos (áruátrakás!) kisvasút építésétől.

Rámutat arra a végtelenül szomorú szociális képre, amely az Alföld népes, de a tönk szélére jutott rétegeinek: a földmunkásoknak és a gazdasági munkásoknak vígasztalan helyzetében évről-évre mind sötétebben rajzolódik elénk. Orvoslást csak nagykonceptójú, részleteiben is jól kidolgozott s a szakminiszterek féltékenységét kizáró egységes kormányzati munkától vár a szerző. Az a néhány gondolat, amelyet a program elvi alapjához nyújtani kíván, első sorban a tanyai település korrektívumainak törvényes biztosítására, különösen pedig a községgé alakulás akadályainak elhárítására vonatkozik.

Szombatfalvy György.

Kiss Lajos: *Földművelés a rétközön*. A Debreceni Tisza István Tud. Társaság kiadványai V. kötet, 20. füzet. Szerk. dr. Milleker Rezső.

Néprajzi irodalmunkban nagyon kevés az olyan leírás, ami népünknek jelenlegi *főfoglalkozásával*, a *földműveléssel* s általában a gazdasággal is kimerítőbben foglalkozik. Tárgyi ethnographusaink leginkább az építkezésre, viseletre, népművészetre fordítottak gondot, a foglalkozások közül pedig főként a halászatot és pásztoréletet ismertették s a nép életének leírása így nagyon hézagos maradt. Talán ez is hozzájárult ahhoz a sok hibás jellemzéshez, melyek a magyar népnek főként külföldi leírásaiban a magyarságot úgy tüntetik fel, mint leginkább pásztorkodással foglalkozó népet.

Annál öröndetesebb, hogy újabban sűrűbben látunk leírásokat, melyek a magyarság mezőgazdálkodását ismertetik. Győrffy István az Alföldi takarás és nyomtatás c. dolgozatával indította meg ezeket a tanulmányokat és nyomában már is több ethnográfusunk megfigyelte és leírta a magyar népi gazdálkodásra vonatkozó tapasztalatait (Turi Mészáros és Nyárádi Mihály). Ámbár ezek némi tekintetben ismétlik Győrffy megfigyeléseit, ami a takarás és nyomtatás tárgykörét csaknem kimerítik, mégis maradnak olyan tájszokások, melyek a magasabb nézőpontból szemlélő kutatóra nézve igen értékesek lesznek. Ezért nagyra becsüljük azt a munkát, melyben Kiss Lajos a Rétköz földművelését olyan kimerítő alapossággal és a nép nyelvével adott közvetlen éleslátású jellemzéssel ismerteti. Nemcsak a jeles gyűjtő igazságos munkáját látjuk ebben, de a nép lelkét ismerő kutatónak mélyen látó szeme olyan részleteket tár fel, melyek meglepő különlegességükkel hatnak az érdeklődőre.

A Rétköz mezőgazdaságának a bevezetésben adott történeti jellemzése, melyben a rétközi magyar szólás-mondások és versecskék élénken szövődnek, nagyon szemléltetően mutatja be, hogy a földművelés itt igen új keletű foglalkozás, mert hiszen a nagy vizek miatt még *fű nőtt a kemence fenekén* is s ha volt is termény, abban a tengeri volt a fő kenyérpótló a sok csik és hal mellé. Érdekes ritka terményekről is olvashatunk, amilyen a *vótér*, melynek Bátky adta magyarázatát a francia epotreból és a *himár*, aminek azonban sem botanikai, sem ethimológiai meghatározását nem látjuk.

A földművelés, úgy látszik, a szomszédos nyírségi területekről lassanként átvett módokat tartotta fenn a Rétközön. S az új módokat az árvizek szabályozásával és belvizek rendezésével hamarosan nagy úrráslal vette át a Rétköz vízi életét élő embere. Talán ennek tulajdonítható, hogy az egy, két, három, sőt négy nyomásos rendszer olyan vegyesen található ezen az aránylag kis területen.

Nemcsak tárgyi ethnográfiai, de gazdaságtörténeti szempantból is igen értékes mintát adott Kiss Lajos ezzel a dolgozatával is. Utmutató ez arra, hogy a helyes indukeió útján haladva népünk közvetlen megfigyelése s az ő szájáról vett becses adatok milyen jó eredményre vezetnek elévülhetetlen és semmivel sem pótolható értékeket adva a tudománynak.

Ébner Sándor.

KÉRDÉSEK.

15. kérdés. A Dunántúlon többször hallottam álmos emberre mondani: „Tüskével (gyufaszállal) kelene feltámasztani a szemét“. Az Alföldön mily formában ismeretes e mondás? Fűződik-e hozzá valamilyen magyarázat?

Dömötör Sándor.

16. kérdés. Fölvívjuk olvasóinkat, hogy a Dömötör László „Magyar adomaváltozék“ c. cikksorozata általuk ismert változatait lapunkban közöljék. A „kapanyél is elsül“ adomára maga a szerző közül velünk pótláskép egy érdekes változatot: „Egyszer a cigány elment a templomba és többek között azt hallotta a paptól: — Ha Isten akarja, a kapanyél is elsül. Nem sokkal ezután valamelyik napon a cigány egy kertben dolgozott. Arrament a pap az urakkal vadászni. A pap meglátott egy vadludat, fogta a puskáját és lelőtte. A cigány is feltartotta az ég felé a kapanyelet, mintha lőne és a ludat magának követelte. — Hisz nálad nem is volt puska! — kiáltott rá a pap. — Hiszen atyaságod mondta, hogy ha Isten akarja, a kapanyél is elsül! — vágta rá a cigány“.

17. kérdés. Bizonyos nyelvi dolgokban kétségeim vannak, melyeket, úgy vélem, csak a Népünk és Nyelvünk szerkesztőségének szíves felvilágosításai tudnának eloszlatni.

1. Arany Toldijának VIII. énekében olvasom, hogy Toldi György ekként vádolja öccsét Lajos király előtt:

De *korhely* buta lőn: jőra semmi kedve,
Honn maradt, betyárnak, pórnak nevekedve.

Ide, úgy érzem, sehogy sem illik a *korhely* szónak közkeletű 'részes, iszákos' jelentése, mert hiszen Miklós, akinek még legénytolaj sem pehelyzik állán, már zsenge kora miatt sem lehetett alkoholist. Szerintem sokkal valószínűbb, hogy Arany az idézett helyen abban az értelemben használja a *korhely* szót, melyben az Alföld némely vidékén ma is divik, t. i. 'lusta, lomha' jelentésben. Tisztelettel kérdem: 1. igazam van-e ebben? 2. ismeri-e a *korhely*-nek ezt az utóbbi jelentését a régi nyelv is? és 3. mi a *korhely* szó eredete?

2. Multkorjában beszélgetés közben azt találtam mondani valakiről, hogy kifogta a lovait és aztán kicsapta őket a legelőre. Egyik ismerősöm nyomban készen volt a rendrentasítással, mondván, hogy az őket — személynévmás, ennél fogva csupán személyre vonatkozhatik. Lovakról csak azt mondhatjuk: azokat. Ez ellen azonban az én nyelvérzőkem élesen tiltakozik. Hogy igaz okkal-e, vagy anélkül: annak eldöntését a t. Szerkesztőség szíves választától várom.

Mészáros Lajos.

FELELETEK.

Felelet a 6. kérdésre. A mohát a debreceni ember jól ismeri, használja is. Az erdei ember felhasználja építkezésnél. A debreceni *vákancsos* (erdőtelepítő), ha egy kis

kunyhót *gabalyít* fából vagy rőzséből, a nyílásokat mohával dugja be. Ha valamely módosabb debreceni gazda a tanyáján, ritkábban a házában egy kőkutat csináltat,

vagy egyik hortobágyi felügyelő gazda a gulyának csináltat a Hortobágyon egy kútkutat, a téglaközt malter helyett mohával rakatja ki. A parasztikus kútesináló aztán a kút gödrének a mélyékét másfél téglavastagon úgy rakja ki, hogy minden sor téglára vastagon mohát terít. Szerinte a moha folyton él a kútban. A víz rálötykölődik és ez nedvesen tartja a mohát. A jól moházott kút vize tiszta, mert a moha megszűri a vizet, felfogja a homokot, összefogja a téglát és szilárdabb a téglabélés, jóízű a kút vize.

A kútesináláshoz a mohát az erdőkön szedik. Az erdők lakói tudják, hogy a fának az északi oldala mohos. Az öreg tölgyekről késsel lekaparják és zsákszámba viszik a kútesináláshoz.

Ez a moha szónak természetrajzi használata. Azonban a mohos szónak átvitt értelemben való használata is gyakori a debreceni népszáján. Mohos t. i. az ember, ha kapzsi, mohó, hirtelenekdő, hebehurgya. Gyakran halljuk: *Ne mohoskodd meg! Ne legyél már olyan mohos.* De az állatokra is használják. Mohos a ló, hogyha nagyon tüzes, ugrik, kifőzi magát a húzásban, szakítja a hámat. Pl. *Ez a disznó Bárson ló egész kifőzte magát; nagyon mohos veszők!*

Midőn pár évvel ezelőtt az Ecsedi lápon Becző József nevű nagyon öreg csikásszal beszélgettem, aki látta még virulni a lápot és a csikhalból gazdag ember volt, többször használta ezt a kifejezést: a csik a veremben mohog (nyüzsög, mozog, vergődik), ezért *habot vér!* Ilyenkor „meg kell a csikot merni” (vizet kell rámerni), mert sok kár esik a csikban.

Ecsedi István.

Feleletek a 2. kérdésre. Folyóiratunk 1. számában vetettük fel azt

a kérdést, hogy hol ismerik és hol használják a *szekevény* vagy *szekevény* nevű ládafajtát. Az eddig beérkezett igen sok felelet között különös figyelmet érdemel az, amelyet vitéz dr. Endre László gödöllői főszolgabíró úr küldött beszerkesztőségünkbe. Azért emeljük ki ezt itt külön, mert olvasóközönségünk figyelmét külön fel akarjuk hívni erre a példát mutató módra, ahogy az ilyen tudományos kérdést lehet intézni — még közigazgatási úton is. A főszolgabíró úr t. i. körrendeletben hívta fel járásának összes községeit, hogy adjanak feleletet a felvetett kérdésre. S bár a legtöbb felelet „nemleges” volt, mégis igen becses szolgálatot tett nekünk a főszolgabíró úr azzal, hogy most már egy pontosan körülhatárolt földrajzi területről tudjuk, hol ismerik, hol nem ismerik a kérdésben megemlített ládafajtát.

E szerint a gödöllői járásban nem ismerik a *szekevény* vagy *szekevény* nevű ládafajtát a következő községekben: Csömör, Dány, Gödöllő, Isaszeg, Kerepes, Kistarcsa, Mogyoród, Nagytarcsa, Pécel, Rákospesze, Rákospalota, Rákostelek, Szada és Vácshely. Ellenben ismerik Zsámbokon, a *szekevény* nevű ládat, és ott egyes helyeken használják is és pedig füstölt hús, zsír, szalonna és kolbásznak nyártra való elhelyezésére. Kemény fából készül, vésett díszítésekkel s úgy az oldalakat, mint a tetőt alkotó deszkák, zsindelyszerűen vannak egymásba illesztve. Bent és fönt egy rúd vezet egyik oldalról a másikra, amelyre a kolbászt és más húst akasztanak. *Szekevény* néven egy ugyanilyen láda ismeretes, azon különbséggel, hogy ez sokkal nagyobb és nincs díszítve. Alakra és anyagra megegyezik a *szekevény*vel és ürtartalmát asze-

rint állapítják meg, hogy hány zsák gabona befogadására képes (15, 20, 30 zsák búza befogadására alkalmas). Kb. 100—150 éves eredetűek és lipthói (rózsáhegyi) tótok árusították.

Valkó községben a *szechrény* és *szuszék* nevű ádáfajtá — bár már ritka példányban — még használatban van. A *szechrényt* a füstölt hús eltartására, a *szuszéket* gabona eltartására használják. A *szechrény* alakja megfelel a szokásos, felfelé keskenyedő formának, magassága 1-00 m., a *szuszék* ellenben egyenes, függőleges oldalú, mindkettőnek az oldalai zsindeleyszerűen vannak egymásba illesztve. Díszítése egyszerű faragás.

Felelet a 2. kérdésre. A *szuszék* szót *Kisújszálláson* is, *Mezőtúron* is ismerik. *Kisújszálláson* olyan 1—1½ m. magas lisztartó *szechrényt* neveznek így, melynek a teteje rendszeren nem vízszintes, hanem a faltól lejtősen megy (mint egy álló íróasztal). *Mezőtúron* olyan régi *szechrényt* hívnak *szuszéknak*, melyben mindenféle ócska lim-lomot tartanak. Ezek az elnevezések ma már nem általánosak, inkább csak elvétve használják az idősebb emberek.

Sichert Ernőné.

Feleletek a 7. kérdésre. A kúnnyelvű Miatyánk. 1893-ban jöttem *Kiskúnfélegyházára*. Akkor még élt az öreg Vereb Gyurka bácsi. Ő Holló Józsefék családjában élt, mivel közel rokon volt. Ő még tudta a kún Miatyánkot és én tőle akkoriban hallottam. Fiának Vereb Janninak, kinek a tanyája a gátéri útban levő Szent Vendel szobron túl esik, írásban meg volt. Nem a Szerlemhegyi monográfiájából való másolat volt. Régi papirosos megfakult tintájú másolás volt. Több régi írása is volt. Egyik alapján

pörölni is akarta az egri káptalant az öreg. Később a régi iratokkal befűtötték a kemencét. Ez a Vereb János a tavasszal halt el.

Tudomásom szerint, már senki sem tudja a kún Miatyánkot.

Szalay Gyula.

Kiskúnfélegyházán és környékén, *Kiskúnmajmán* nem bukkan-
tam olyan öreg emberre, aki a *kúnnyelvű Miatyánkot* tudta volna. Szerlemhegyi Tivadar: *Kiskúnfélegyháza város monographiája* c. művében (Nagykőrös. 1882: 244—247. lapon) közöl kétféle szöveget. Szóbeli hagyománynak csak a nyomaira lehet bukkanni, hogy még ez a valaki valamikor tudta, de manapság már teljesen feledésbe ment.

Takács Béla.

Nem halottam olyan öreg emberekről, akik *Baján* vagy környékén tudnák a *kúnnyelvű Miatyánkot*.

Bajai József.

Hódmezővásárhely területén nem találtam olyan emberre, aki ismerné a *kúnnyelvű Miatyánkot*.

Bányai Péter.

A *kúnnyelvű Miatyánkot* *Kiskúndorozsmán* egyáltalán nem ismerik.

Dr. Dósa István.

Kúnnyelvű Miatyánkról *Röszkén* (Szeged határa) senkinek sincs tudomása.

Heim Mária.

Feleletek a 8. kérdésre. A beérkezett feleletek szerint sem *Baján*, sem *Hódmezővásárhelyen*, sem *Kiskúndorozsmán* nem ismeri a nép az *őskori kőbaltát*.

Az *őskori kőbaltához* fűződő jelentésre, babonára *Félegyházán* nem akadtam. Mint emléket, beadják a rendőrségre, múzeumba.

Takács Béla.

Feleletek a 9. kérdésre. Hmvásárhelyen egyáltalán nem szokás temetés alkalmával a már felhantolt sírt körüljárni. Találtam azonban a hmvásárhelyi határban, az úgynevezett Atkaszigeten egy Vidács János nevű, *algyői* származású 33 éves embert, aki azt állítja, hogy *Algyőn* a rk. vallású lakosok közül a halott hozzátartozói háromszor körüljárják a sírt csendben, ének nélkül. A Máriatársulat tagjait azonban énekszóval járják körül; ezt énekelve: „*Szállj le csendes nyugovóra*”. Ugyancsak Badányi Sándor 37 éves, Szeged-felsőtanynai származású, de most atkai lakos állítása szerint Szeged-Felsőtanynán a rk. vallású halottak sírját szintén háromszor járják körül, mialatt a Miatyánkot és Üdvözlégy Máriát imádkozzák.

Bányai Péter.

Kiskúnfélegyházán, Csölyospusztán temetés alkalmával a már felhantolt sírt körüljárják s közben a Misererest éneklék. *Kiskúnmajsn* a körülkerülés alkalmával leginkább imádkoznak: Miatyánkot, Üdvözlégyet. Az újabb családok ezt a temetési szokást már nem tartják meg.

Takács Béla.

Röszkén temetés után szintén megkerülik a sírt, még pedig háromszor, halotti éneket énekelve.

Heim Mária.

Gyomán a sír körüljárása nem szokásos.

Kner Izidor.

Algyő és Sándorfalva, csongrád-megyei községekben szokásos, hogy a temetés alkalmával a felhantolt sírt a közönség, főként pedig a halott hozzátartozói háromszor körül-

járják akkor már, amikor a pap a temetőt elhagyja. Imádkoznak, ének nincs. Magyarázata ennek a szokásnak az, hogy a halott lelke vissza ne térjen és az élőket ne rémisztgesse.

Dr. Dósa István.

Baján a sír körüljárása nem szokásos. Bajától 8 kilométerrel északra fekvő *Csanád (Érsekszanád)* községben tanítványaim bemondása szerint a temetés alkalmával (róm. kath. és ref. vallásúaknál) rokonok és akik akarják, megelőzik a temetési menetet és a megásott sírt ének nélkül körüljárják.

Bajai József.

Félegyházán, akikkel beszéltem, nem tudnak róla, hogy itt szokásban volna a sír körüljárása. A sír behantolása után a keresztnél leterdepelnek, imádkoznak, áldást mondanak az összes halottakra, hogy nyugodjanak békében.

Szalay Gyula.

Felelet a 10. kérdésre. *Kiskúnfélegyházán* még élő szokás, hogy a holtakat fésűvel temetik el. Azzal a fésűvel, mellyel utóljára megfésülték. *Kiskúnmajsn* viszont az a szokás, hogy a halott fésűjét legtöbbször fal alá ássák, olyan helyre, hol élő nem járhat. Mert azt tartják, ha valaki az elásott vagy eldobott fésűn keresztülmegy: sárgaságba esik. Ugyancsak a halottat lemosó ruhát is a sírba teszik, a mosdóvizet pedig a fésűvel együtt ássák el a fal alá. (Kapcsolatosak ezzel a következő babonák: aki a halottas szobában levő tükrörben megnézi magát, vagy kívülről ajtón, ablakon keresztül a halottra néz: sárgaságot kap.)

Takács Béla.

Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. II.

5.

A felületes szemlélő előtt annyira egységes tájnak látszó „Nagy-alföld“ a valóságban a különböző tájak rendkívüli változatosságát nyújtja. Egészen más a Duna—Tisza-közén, a Tisza és a Maros között, vagy a Felső Tisza mellett, a bihari, hortobágyi, vagy a nyírségi részekben. Ezeket a természeti tájbeli különbségeket a XIX. század huszas éveiben a foglalkozások különbsége még jobban megváltoztatta. A Duna—Tisza-köze Szeged feletti része a mult század első felében túlnyomóan állattenyésztésre alkalmas pusztá, míg a bácskai, vagy békés—bihari részek inkább földművelésre valók. Németh László nem veszi számba az alföldi tájkülönbségeket, amelyek pedig épen a két legjellegzetesebb „alföldi“ költő, Petőfi és Arany lelkiségére igen erősen hatnak. A Duna—Tisza-köze azonban Petőfi korában sem volt olyan jellegű, mint ahogy Németh László nagy általánosságban leírja, hogy ott a pusztán csavargó nomádnép uralkodott volna s „tanyák és csárdák“. A tanyavilág a maga elszaporodó voltában a Duna—Tisza-közén csak jóval később alakult ki s az „alföldi szép nagy rónaságon“ valóban alig volt tanya, még ritkábban csárda. De a puszták népe, — ha a maga szilajságát, békés társadalmon kívüli voltát a puszták nagyobb magányában jobban megőrizte is — távolról sem volt teljesen független, hanem a foglalkozáshoz, a nyájhoz, gulyához, méneshez erősen hozzátapadó *szolga*, aki a bármily messze levő *úr*, a kisebb-nagyobb határu s ennek megfelelően kisebb-nagyobb népességű alföldi mezővárosok közönsége, szorító kezét mindig a nyakán érezte. E mezővárosok közvetlen közelében terültek el az „aranykalásszal ékes“ rónaságok, mint ugyanezen mezővárosok lakosságának birtokai.

Ami az alföldi tájat a többi tájakkal szemben bizonyos határozottabb egységbe foglalja, az épen társadalmának általános jellege. Az Alföldön nincs nemesi, az alsóbb néposztályoktól jogokban és finomabb szokásokban elkülönülő középosztály, csak igen szórványosan, vagy messze, a bihari és felsőtiszai részekben. Kecskemét, Nagykovács, Szeged, Szalonta, a kis- és nagykun helyek stb. szabad polgárai legfeljebb egypár nemzedékre tekintenek vissza s osztályuk szaporodását s felfrissülését a tőlük inkább csak vagyonban különböző alsóbb

néposztályból, a parasztságból s a kisiparosságból kapják. Aki itt a többi ember közül kvalitásainál fogva kiválik, jórészt a nép fia, vagy a népi társadalommal szorosan összekapcsolódó kisiparos s mezővárosi kispolgár gyermeke.²³

Németh László „parlagi költő”-nek tartja Dugonics Andrást. Úgy látszik önkéntelenül hódol annak a mindinkább terjedő felfogásnak, mely szerint az író életrajza műveinek boncolása s az ebből vonható következtetések mellett teljesen lényegtelen. Mi viszont úgy véljük, hogy az író egyénisége csakis az összes lényeges tényezők számbavétele alapján érthető meg. Dugonics parlagisága az ő egész egyéniségét tekintve, nem sokat jelent. Klasszikus műveltsége s a népies iránti hajlamai át meg átjárják egész irodalmi munkásságát. Mindent lejegyez, a mi a magyar népre jellemző: dalait, szokásait, közmondásait, amely utóbbiakban a magyarság egészséges gondolkodásának megnyilvánulását látja. Korának egyik legműveltebbje.²⁴ Legkülönb költői műve, *Ulisses-e Homeros* mellett magyar mestere, Gyöngyössi hatását mutatja, akit eredetiségben s nyelve színességében nem egyszer fölülmul; alakjai leírásában friss, életteli, nemes, de egyben egyénies.²⁵ Dugonics „parlagisága”, amellyel ez a munkája is tarkítva van, nem magyarázható tájhatásokból, sőt nem is lelke igazi mélyéből fakad, hanem társadalmi helyzete az, ami írói nyelvének bizonyos kifejezéseit leginkább megmagyarázza. Ahol az alsóbb népréteg nincs a felsőbbtől élesebben elválasztva, ott az író érzi a gondolatok, a bonyolultabb társadalmi viszonylatok összefüggését a realitással, a legegyszerűbb, a népi viszonyokkal s ezekben látja amazok eredetét, végső gyökerét. Így érthető, hogy Dugonics nemes, ideális lelkülete mellett is sokszor elveszti finomabb érzékét az iránt, hogy mi a népi kifejezésekben igazán jellemző s értékes és mi alantas,

²³ A szegedi *Dugonics* apja vagyongyűjtő kispolgár, aki azonban már a külső, majd a belső tanács tagja, míg nagyapja betelepült dalmata, aki fiát éppen hogy az alsó gimnáziumi osztályokban iskoláztatja. (V. ö. Prónai Antal: *Dugonics András életrajza*. Szeged, 1903). *Petőfi* apja mészáros, *Aranyé* földműves, de mindketten fölfelé nézők, akik fiukat nagy áldozatok árán is iskoláztatják. *Katona József* apja takács és egyben városi hajdú, „hites polgár”, aki azonban maga is tudálékos hajlamú, de kevés iskolájú ember (v. ö. Hajnóczy Iván: *Katona József* Kecskeméten 1929. 7). *Tömörkény* apja vendéglős s *Móricz Zsigmond* is kisiparos szülők gyermeke.

²⁴ Fiatál szegedi tanár korában mohón olvassa a latin auktorokat, különösen Ciceót és Vergiliust, de a görög Homeroszt is. Egy szindarabját németből dolgozza át s Plautus egyik színművét is átírja. „Rendkívül sok theologiai könyvet olvas el.” Václott poetikát és retorikát tanít, később a filozófia mellett matematikát is. Mindezekben a tárgyakban való buvárkodása mellett nem jut „régi gyönyörűségéhez az irodalomhoz” (l. Prónai i. m. 41, 53, 56, 61, 63).

²⁵ Így Ilonát (Helénát) ekként írja le:

Ki-nyílt szép rózsája piros orcájának,
Meg-volt elevene gyenge ajakának,
Fémlett lilioma patyolat nyakának,
Hulló hó fehérjét előző karjának.

Sugárban czedrus fel sem is nyúlhetett,
A csillag is szebben nem fényeskedhetett,
Magára a harmat szebb szint nem vehetett,
Ha reggel a naptul gyöngye illettetett. (*Ulisses* IV. r. 41.)

pórias s alkalmaz műveiben mondhatni válogatás nélkül igen sok népi kifejezést, szinte egyforma szeretettel, sőt sokszor túntetőleg. A realitás iránti hajlamai s népe, nemzete iránti hő érzelmei viszik Dugonicsot mindinkább a nyelvújítás s a nép magyaros kifejezései- nek alkalmazására úgy az irodalomban, mint a tudományban.²⁶ Ugyanez viszi őt a népiesen át a nemzeti érzések fölmagasztalása és romantizálása, a magyar elődök elképzelései, az Etelkák és Etelék regényei felé. E regényekben egyfelől a történeti adatok legnagyobb pontosságára, reális voltára törekszik, másfelől romantikus hajlamai a legszertelenebb fantasztikumok felé ragadják. Dugonics sem más, mint nemzetének sok tehetséges fia, realista és romantikus. „Alföldi“, „pórias“, „parlagi“, de alkalomadtán a legnemesebb formái, esztetikai szépségekben is kifejeződő költészete egyenes irányban mutat a kecskeméti Mátyássyn és Csokonain át a két legnagyobb és legharmonikusabb magyar realista és romantikus: Petőfi és Arany felé!

Amint Dugonics, úgy Petőfi költészete sem magyarázható meg egyedül a tájhatások alapján, jöllehet Petőfi neveltetésénél, körülményeinél, társadalmi viszonyainál fogva jobban hozzákapcsolódott a természethez, mint a Szegeden született és nevelkedett Dugonics. Ha Petőfi, vagy a vele egykorban élt másik nagy realista és romantikus Arany egyéniségét, ha a régebbi költőket, Dugonicsot, Katonát, vagy akár az újabbakat, Tömörkényt, Móriczot meg akarjuk érteni, akkor nem csupán a tájhatások, hanem a szellemi tényezők, mindenekelőtt az általános foglalkozások s a speciális és általános kultúrkörök fejlődéstörténete alapján kell e feladatot megoldani. Petőfi nem a puszták fia, hanem ezeknek a kisebb-nagyobb alföldi kultúrköröknek szülötte. Amikor Petőfi e kultúrtájak mindenkori külső peremét, a pusztát „szilaj“ ódáiban éneкли meg, akkor e mezővárosok józan, reális, a földhöz és annak foglalkozásaihoz, az állattenyésztéshez és primitív földműveléshez tapadt, de alapjában tetterkész és élénk fantáziájú népének érzéseit a maga költői lényén át sokszor szertelenül fejezi ki, egyszóval romantizálja. Petőfi az ő sajátos, családi milieujénél fogva kedélybelileg talán legközelebb áll a puszták kóborló, a társadalmi béklyókat, szabályokat nehezebben tűrő pásztornépéhez.²⁷ A kóborlási, kalandozási hajlam viszi Petőfit nem csupán a puszták felé, hanem az ország igen sok tájára, kóborolva „az országban szanaszét“, mint vándor-deák, színész, hogy végül Pes-

²⁶ Dugonics a maga korának legkiválóbb magyar matematikusa. Tankönyvül megírja a Tudakosság két könyve c. művét, amelyben új műszavaival megalapítja lesz a magyar matematikai nyelvnek. A derékszög, egyenlet, gömb, hasáb, kőb, kör, szög, tétel, gyök, henger stb. műszavai ma is használatban vannak.

²⁷ Petőfi apja mészáros s lovon szeret városról-városra, vásárról-vásárra jární, állatokat vásárolni. Nagyapja és nagybátyja szintén mészárosok. Petőfi gyermekkori környezete telítve van nyugtalan vérű, élénk képzelmű emberekkel. Ferenczi Zoltán mondja Petőfi apjáról: „Vérmeiséklete az állandó tevékenységen kívül folytonos vándorlásra ösztönözte; nem bírt soká, vagy épen állandóan egy helyt maradni, mint apja is, folyton változtatta bérlete helyét s nem egyszer történt, hogy a jobbat rosszabbal cserélte föl.“ (Petőfi életrajza I. 12.)

ten találjon némi megállapodást. De éppen ez a folytonos kóborlás segíti elő, hogy élénk szelleme, — amelyben annyira egy volt a maga erős fantáziájú, sokfelé érdeklődő népével — felszívja magába kora egész kultúráját.²⁸

Petőfi a maga érzésvilágában inkább az állattenyésztő, Arany inkább a békésebb földművelő környezet és társadalom hatása alatt áll. Ez a különbség nem csupán költészetük általános irányára hat, hanem át meghatározza egész lelkiségüket. Petőfi líraibb, szilajságra, szertelenségre hajlamosabb; Arany az epikai formákban otthonosabb, érzelmeiben az apró finomságokig szubtilis és így lirájában is csendesen szemlélődő s töprengő. Arany egész lelkivilágára reányomja bélyegét, hogy jámbor, öreg, szegény, földműves szülők kései és dédelgetett gyermeke, akit apja a tűzhely hamujába írva tanít meg az első betűvetésre. Petőfi a Duna—Tisza-köze állattenyésztő mezőségein érzi magát otthon. Az itt elterülő nagy falvak, mezővárosok: Kecskemét, Nagykőrös, Kiskőrös, Kiskunfélegyháza stb. — bár lakosságuk földművelést is űz — állattenyésztésükről jellegzetesek. Arany viszont éppen ezeken a helyeken nem tud gyökeret verni.²⁹ Még Pestről is folyton vissza-visszavágy szülőföldjére, Szalontára, a „kék hegyek aljába“.

Az Alföld egyhangú, lapos és kátyus voltát Németh László a magyaros versformák egyhangúságával és laposságával hozza összefüggésbe. Ez a tétele még a tudományban felhasználható analógiák terén sem egyéb üres, minden belső tartalmat nélkülöző, *hasonlatnál*. Az állítólag lapos, egyhangú alexandrint, a „kátyú versformát“ a franciák alkalmazták először és pedig nyilván azért, hogy a középkorban mind jobban kedvelt verses regényre a rímet nélkülöző hexameter helyett az élénkebb, kevésbé nyugodt érzelmeknek inkább megfelelő, speciális formát alkalmazzanak. A magyar költészet az új versformát tovább tökéletesítette s változatosabbá tette avval, hogy a versközépi egyetlen caesura helyett a hat szótagos alexandrint további egy-két caesurával szaggatja ízekre. A magyar alexandrin a XIX. században a verses elbeszélés terén Petőfi, de különösen Arany költői műveiben válik legművészebbé, minthogy azonban már a XVI. században is, valamint a régi székely népballadában is elő-

²⁸ Petőfi sokoldalúan művelt voltára mutat könyvtárának jegyzéke. Szinte folyton műveli magát. A német, francia s angol irodalomban egyformán járatos s a magyar irodalmat kitűnő fordításokkal gazdagítja.

²⁹ L. „A Pusztai fűz“-et (Nagykőrös 1852):

Zöld berek aljában, enyhe patak szélén
Ifjú napjaimat oly vidáman élel!
Szél s nap ellen védve, kristály nedvet ittam,
Kék hegy és ég tiszta levegőjét szittam;

Állok most egyedül, sivár pusztaságon,
Rekedt hangú szöcske minden társaságom;
Nézek a hőségtől délibabos tájra,
Szomjamat növeli csalogató árja;

fordul,³⁰ legfeljebb azt mondhatjuk, hogy a magyarságra és pedig annak általános költői hajlamára jellemző ez a versforma, nem pedig speciálisan az Alfölddel kapcsolatos költészetre s az alföldi lélekre. A modern költészet a maga szubtilizáló, az érzelmeket tovább részletező lirizmusával messze túlhaladt az elbeszélő versformán, az új tartalomnak megfelelőbb versformákat keresett s a mai nemzedék ezért tartja a magyar alexandrint is unalmasnak, egyhangúnak, laposnak. A valóságban azonban a magyar alexandrin a maga, a nyugatinál változatosabb formáival természetes átmenetet képez a modern költészethez. Tudott-e valaki világszerte annyi belsőséges érzést kifejezni az epikai formák keretei között, mint Arany a Toldi trilogiában? A modern költészet, művelőit az érzésszerű szubtilitás rokonságán kívül a forma közelebbálló jellege hozza szorosabb kapcsolatba a magyar alexandrin mesterével!

Németh László megállapításait tovább vizsgálva, lássuk, vajjon kimutatható-e az Alföldön „a realizmus egyre erősödő skálája“ „Petőfittől Aranyon és Tömörkényen át Móricz Zsigmondig?“ Tömörkény gyökeresen alföldi jellegű író, de nem az Alföld általános tájhatása tette fokozott mértékben realistává, hanem ép ellenkezőleg az egész Alföld tájának rendkívüli mértékben való átalakulása. A múlt század negyvenes éveitől kezdve az Alföld pusztaságai mindinkább benépesülnek, a legelők föltöretnek, az eddigi pusztázó állattenyésztés helyébe a földművelés lép, a homokos részeken pedig nagyobb arányú szőlőművelés keletkezik, az egész Alföld nagy sűrűségben tanyákkal hintődik tele. Ennek a tanyavilágnak a földhöz s annak verejtékes megműveléséhez tapadó, szükséztű, de lelke mélyében a régi tradíciókat s a függetlenség szeretetét megőrző, az állattenyésztő népek sok jellemvonását is magánviselő népet jellemzi Tömörkény a maga realizisztikus, de egyben határozottan romantikus jellegű elbeszéléseiben.

Az Alföldről fiatalember korában Budapestre került Móricz Zsigmond realizmusa sem magyarázható meg egyedül a tájhatások alapján. Nem csupán a természeti és szellemi milieu tényezői vesznek részt az emberi lélek kialakulásában, hanem az egyéni jellegűek is. Egyáltalán nem közömbös egy íróra nézve, hogy szellemi milieu-jét egyéni élete során milyen korban változtatja. Arany 43 éves korában, az újabb írók közül Gárdonyi 28 éves korában kerül föl Budapestre, mindkettő akkor, amikor írói egyéniségük már teljesen kifejlődött s a hivatalnok, iparos és kereskedő nagyváros szellemi milieu-

³⁰ Így már 1525-ben Geszthy László énekében:

Hatvanban | gyületek || hogy jó végre | légyen
Jó Lajos | királyunk || diadalmat | végyen.

Vagy a régi székely népballadában:

Jó pásztor | mutasd meg || hol vagon az | a tó
Aranyim | mind tiéd || a lovam s | a hintó.

(Kádár Kata)

jének hatása írói egyéniségükben már nem tehetett lényegesebb változást. Móricz Zsigmond kialakulására viszont nagy hatással van, hogy fiatalkorában kerül szembe a nagyváros sok tekintetben tehetőségrontó, az egyéniség harmónikus kifejlődését meggátló követelményeivel.³¹ Mit kíván már most a gyors sikerek városa a maga tehetőséges íróitól? A sokszor csupán technikus jellegű forma és hatásismereten kívül a saját, a nagyváros lelke ismeretét s az író lelkének ehhez való minél tökéletesebb hozzáalakulását, az egyes individuumok aprólékos, realiztikus lelki rajzát, egyéni és társadalmi problémák gyakran túlzó kiélezését. Ez a nagyvárosi szellem nyomot hagy Móricz lelkületén, habár lelke mélyén ugyanaz marad is. Legjellegzetesebb regényének, a *Sárány*-nak hőse — a földéhes, vagyonsszerző, most már nagyvárosi szocialista módjára úrgyűlölő paraszt, Túri Dani — élete során szertelenségbe s eltorzított romantikába fúl. Móricz fölfokozott realizmusa tehát nem onnan ered, mint ha az Alföldön a realizmusnak egyre emelkedő skálája lenne megálapítható, az ő realizmusa egyéniségéből folyó okokon kívül, hozzá-nőtt külső hatásokból magyarázható.

Németh László úgy aposztrofálja Katona Józsefet, mint aki száz évvel előre élt s a ma realistáival rokon. Katona életének pontosabb ismerete, adatok, feljegyzések tanulmányozása egészen más képet tár elénk.³² Lassankint megdől az a szélteben-hosszában elterjedt mese, hogy Katona Józsefet nem értette meg sem kora, sem környezete s költői munkásságát korán abbahagyva, elkeseredetten szállt sírba.³³ Annak, hogy Katona József Bánk Bánja sikertelenségén elkeseredett volna, a Tudományos Gyűjtemény inkább felháborodott, mint elkeseredett hangú cikkén kívül egyáltalán nincs nyoma. Evvel szemben számos adat bizonyítja, hogy Katona otthon érezte magát szülővárosa milieujében és ott igen megbecsülték.³⁴ Ez a milieu min-

³¹ Nem véletlen, hogy a XX-ik század tehetőséges írói, az idősebbek közül Mikszáth és Herczeg Ferenc, a fiatalabbak közül Ady, Babits, Móricz Zsigmond, Szabó Dezső, Kosztolányi mind vidékiek s onnét származtak el a nagyobb írói jobblétet, sikert, elismerést biztosító Budapestre.

³² Kecskeméten tölti élete első 16 évét, ott jár iskolába; a 2 éves philosophiai tanfolyamot Szegeden kezdi meg, majd Pesten végzi be. (Hajnóczy Iván: Katona József Kecskeméten 1926. 6-9.) „Pesten mint jogász és színműrő is működik, de sohasem tanulmányai rovására.” (U. o. 9.) Közben széleskörű műveltséget szerez a történelem és az irodalom terén. Színműveivel kevés sikert arat. A nyári törvénykezési szünetét otthon tölti, műveit ott fejezi be. (U. o. 29.) „Öntudatos tervszerűséggel törekedett haza szülővárosába.” Az ügyészi állást 1820 őszén, 29 éves korában nyeri el. (U. o. 29.)

³³ V. ö. Beöthy Zs. Magyar irodalomtörténet II. 53. (Rákosi J. cikke): „Egy költői pályafutás, mely rövid küzdés, rövid vergődés után a méla lemondásba vonul vissza, a halhatatlanságot kereste s önként a feledést választja. Kora részvéttelül nézte küzdelmét és alkotásait; jölelő szomszédokra marad a kötelesség, hogy a hajótöröttet sírjába elkísérjék.” „Bizonyosnak kell vennünk, hogy szívében a legszörnyűbb rezignáció érelődött meg és így vonult vissza. Hajlandó vagyok azt mondani, hogy *Bánkbanban* marcangoló ihlettel a maga tragédiáját írta meg.” (U. o. 63.)

³⁴ Bánk-Bánját Kecskemét városa „a Magyar Nyelv palléroztatására törekedő dicséretes Igyekezetefért” 100 forinttal jutalmazza (Hajnóczy i. m. 30.) Társadalmilag is igen kedvelik. (Miletz J. Katona József élete 74) Sűrűn vesz részt vidék vadászaton. 1824—29. ő szerkeszti a kecskeméti „Vadász Társaság” tréfás jegyzőkönyveit (Hajnóczy i. m. 40). Táncmulatságok főrendezője. Hornyik János szerint „egykorí vig cimborái közt, zajos mulatságokban keresett szórakozást.” „Ekkoriban az

denesetre reális jellegű volt, de egyben bizonyos romantikus kultúrával is telített.³⁵ Az, hogy Katona Pesten színműveivel nem aratott sikert, nem volt képes versenyezni a közönség ízlését jobban megértő Kisfaludy Károllyal és társaival, belső életét, a művészet, irodalom és tudomány iránti hő érdeklődését nem érinti különösebben.³⁶ A tette hajlamos lángelmének nem kell okvetlenül költői művekben kifejeződnie.³⁷ A lángelmét nem az egyoldalúság, hanem szellemének rugékonysága, sokoldalúsága jellemzi s éppen ezért, ha a viszonyok úgy hozzák magukkal, könnyen fordul érdeklődésének rokon oldalai felé. Az irodalmi sikertelenség éppen ezért nem a lángelmének okoz keserves csalódást, hanem annak, akinek lelke egyoldalúbb, kevésbé gazdag volta miatt nincs mivel megvigasztalódnia. De a lángelme ezenkívül éppen annyira mondható társadalmi lénynek, mint azon szinte teljesen kívül állónak. Katonánál, mint minden lángelménél, a belső érzések gazdagsága az, amely nem mérhető a táj, környezet, egyéniség skatulyáival. Nála a viselkedés, a külső formák rendkívül érző, izzó lelkületet takarnak, amely lávaként, csak ritkán tör ki a külső formák páncéljából.³⁸ Bánk bánja telve van az ilyen hirtelen kitörésekkel, de más írásaiban is nem egyszer elárulja belső háborgásait.³⁹ Katonánál mindez tulajdonítható a kiváló egyéniség belsőséges élete jelének, de egyéni characterét erősítő vonásként tulajdonítható annak is, hogy az alföldi, mezőségi ember igen gyakorta komoly, zárkózott külső formát vesz fel s belső érzései abban az arányban vonulnak a lélek mélyébe, amint a külső körülmények gátat állítanak elébe.⁴⁰

említettem mulatkározások a nagyszámú nőtlen tisztviselők, ügyvédek s. a. t. közt dívatba jöttek, majd a lányos házakba is eljutottak. . . Ez ásta alá Katona József egészségét (mint sok más akkori kecskeméti szépségnek és fiatalembernek) s ez okozta szívvelhűdését". (Hornyik J. jegyzetei.)

³⁵ Ugyanebben a milieuban él, mint már öregedő ember, Mátyássy József, humora és tréfás versei miatt a kecskeméti társadalom kedvelt tagja, kitűnő költő, akinek Csokonaira és Aranyra való erősebb hatása föltétlenül kimutatható. Jókai másfél évtized múlva, ugyanebben a milieuban szintén igen jól érzi magát. Ő maga írja: „Kecskemét tett engem íróvá, testben-lélekben itt frissültem fel, itt erősödtem meg.“

³⁶ Így megőrzi régi érdeklődését a színpad iránt s többek nevében állandó színház építését javallja a Tanácsnak s folytatja Kecskemét városa története megírását, amelyen már 27 éves korában Pesten kezd dolgozni. (I. Hajnóczy i. m. 36–39).

³⁷ Szülővárosában „a percegős pennájú Katoná“-nak hívták (Miletz. i. m. 69). Hivatali előterjesztéseiben „a találó kifejezések készsége, a dolog lényegét kiemelő rövidség, néhol az érzelmes hang: mind drámaírói pályájának hagyatéka" (Hajnóczy i. m. 35). Szülővárosa iránti szeretetére I. Kecskemét története bevezető (ajánló) sorait, szülővárosához fordulván: „köszönöm azt a helyet, amellyen bűcsőm rengett és a sirt, amellyben majd egykor jó szüléim elnyugodnak, ha magam elmúlok, megmarad ezen sorokban érte égő szeretetemnek bélyege" (Hajnóczy i. m. 45).

³⁸ Katonát „Déryné már 20–24 éves korában különös természetű, komoly, szűkszavú ifjúnak írja le.“ (Hajnóczy i. m. 23). Kecskeméti hivatali főnöke, Csányi János közvetkezőkép jellemzi: „Sokat beszélni éppen nem szeretett, hanem beszéde s valamely tárgy iránti megnyilatkozása, életnek, szabatos rövidségű (laconicus) elannyira, hogy e szokásaiban szinte szenvedélyesnek látszáték.“

³⁹ Ilyen pl. a cenzura eljárása fölötti kitörése (Tud. Gyűjt. IV. 16–17.), vagy Kecskemét városa története előszavában: „Néked édes Magyar Hazám! Anyám, Bálványom, Mindenem, mellyhez szeretetem az örüléshez határos" (Hajnóczy i. m. 45).

⁴⁰ Petőfi és Arany sok tekintetben hasonló jellemvonásokat mutatnak. (V. ö. Ferenczi Z. Petőfi életrajza I. 55–56).

Keressük már most az okokat, ami a tájon, a társadalmi viszonyokon, vagy akár az egyéni jellemvonásokon át az Alföldről sarjadt írókat mind realista és romantikus hajlamúvá teszi. A lélek szabaddabb röptét, a fantázia szertelenebb csapongását a sík vidék elősegítheti, fokozhatja, de ez a hatás más tényezők hatása mellett nem jelentősebb, mint akár a dombos vidék hatása a balatonkörnyéki íróknál. Ha az alföldi Petőfi jobban megérzi is a pusztát és a szabadság bizonyos rokon vonásait, a szabadság-, a függetlenség-érzet mondhatni összes kiváló íróinknál nemcsak a tájjal függ össze, hanem mindával, ami ezt a síkvidéki kultúrát, de ezen át az egész magyar kultúrát annyira jellemzi, a tájjal ép úgy, mint a foglalkozásokkal, vidéki városaink kultúrájával, azok népi és nemzeti jellegével. A mezőségi élet földművelő és állattenyésztő mezővárosokat fejleszt ki s egyben reális és romantikus kultúrát teremt. A középosztály ebben a környezetben már ősidők óta magából a népből sarjad s a habsburgi századok szétválásztó, osztályozó hatásától eltekintve a gyökeres magyar, még ha nemes, vagy gazdag is, egynek érzi magát fajtájával. Ez a magyarság függetlenségre, szabadságra, önállóságra vágyik s ezért mindig fölfelé törekszik, keresi a gazdagulás reális módjait s megérti és elősegíti a hasonló törekvésűeket. A fajtájához való ragaszkodás két irányban nyilvánul a magyarság mezőségi népében. Egyfelől kifejlődik benne az ősi szülőföldjéhez, városához, egyszerű társadalmához, foglalkozásaihoz, pusztájához való ragaszkodás. Másfelől ugyanez a mezőségi fajta — feltéve, hogy régi foglalkozásait szabadon űzheti — mindenütt otthon érzi magát, ahol magához hasonlókra, fajtabeliekre talál s ki tudja alakítani a maga különösen jellegzetes, reális és romantikus kultúráját.

6.

Amint a Dunántúl és az Alföld, úgy Erdély magyarságát sem lehet a tájviszonyok kiemelése, Erdélynek, mint hegyes vidéknek a többi országrésztől való megkülönböztetése alapján helyesen megítélni. Németh László sémái nem csupán a Dunántúl és az Alföld költőire és íróira nem illeszthetők reá, hanem époly kevésbé az erdélyi írókra, Keményre, Ady Endrére, Szabó Dezsőre.

A múlt század erdélyi írói alig számítanak Németh László felsorolásában. Kemény Zsigmond is ugyancsak mostoha sorsra jut elbírásában, amely az ellentétbe állítás hatásos módján árnyba borítja őt Jósikával együtt, hogy a XX. század íróit, Ady Endrét és Szabó Dezsőt minél nagyobb fénybe állíthassa. „Kemény gondolkodó és nem költő“, de hát akkor ki az? A lélek reális rajzában a legnagyobbakkal vetekszik és ebben a tekintetben ma is „modern“ s vajjon ki tudja a tömegek hangulatát oly mesterien visszaadni, mint Kemény történeti regényeiben. Németh Lászlót ismét megtéveszti a mai nemzedék túlzott formabeli (a vir-

tuozítás, a festőiség, a színesség felé haladó) követelménye. Kemény stilusa valóban darabos, szaggatott, meseszövése sokszor primitív. Regényírói művészete inkább szobrászi jellegű, de regényalakjai mintha terméskövekből, nagy vonásokban volnának kifaragva, sokszor gigantikus hatásúak s ennyiben Kemény a maga nemében mégis egyetlen, legfeljebb a nagy tragikusokhoz, Shakespeare-hez, Aeschyloszhoz, Sophokleshez, nálunk egyedül Katona Józsefhez hasonlítható.

De lássuk a mai erdélyi írókat, Adyt és Szabó Dezsőt Németh László tájelmélete megvilágításában. „Ady is erdélyi, de inkább a versformáló erőiben, melyeket tudatalatti atyafiság fűz a székely népballadákhöz“. „De Ady Endre és Szabó Dezső időnapelőtt elszakadtak Erdélytől, sorsuk belekavarodott az egyetemes magyar sorsba, Budapest elette őket Erdély elől“. Vajjon igaz-e mindez, vajjon ezt mondja-e nekünk Ady életrajzának tanulmányozása? Szülőföldje, a Szilágyság, melyet a Meszes hegység élesen elválaszt, tájrajzilag is igen különbözik Erdély többi részétől. A szilágysági dombok mind az Alföld felé lejtősödnek, a folyóvölgyek az Alföld felé tártak s a vizek mind az Alföld felé sietnek. A Szilágyság magyarsága, melyet a Meszes hegy mentén széles oláh korridor választ el Erdély belső részei magyarságától, néprajzi szempontból Erdélyben ma különálló sziget. Nyelve sem az erdélyi, a „királyhágóntúli“, hanem az „alföldi“ „északkeleti“ nyelvjáráshoz tartozik.⁴¹ A Szilágyság történetileg is elválik Erdélytől, a Partium Erdélynek csupán kiegészítő része s török hódoltság alá esett, mialatt Erdélynek sikerült megőriznie függetlenségét. Ez a rész mindig az összekötő szerepét játszotta Erdély s a nagymagyarság között s nem egészen véletlen, hogy az unio legelkesebb híve éppen Wesselényi Miklós, akinek Zsibón nőtt a családfaja.⁴² Az ősi magyarság kimutathatólag ezeken a folyóvölgyeken fölfelé nyomult Erdély bércei közé s ugyancsak e folyóvölgyek mentén húzódott újabb időkben inkább le az alföldi síkság s annak nagy városai, Debrecen, Szatmár, Nagyvárad felé. Így nem egészen véletlen az sem, hogy Ady egyetemi éveit Debrecenben végzi, ott lesz újságíróvá, majd Nagyváradon. Ezeken a helyeken szívja magába a tiszántúli reformátusság liberalizmusát. A Szilágyság téri és táji helyzete alapján épen ez a természetes s ha esetleg másként történt volna, az lenne, mint különös esetlegesség megmagyarázni való. Ha egyáltalán lehetne Adyt — vagy bárkit is — tájhatások szerint beskatulyázni, akkor őt is — akárcsak Csokonait — még leginkább a tiszántúli táj-környezetbe állítva, a protestáns magyarság jellemvonásai segítségével sikerül megérteni. Ady Endre legfeljebb írói jelleme egy igen kis részében hordozhatja magán az erdélyi jelleget, rend-

⁴¹ Kogutowicz Zsebatlasza 1923. 99. Horger A. Magyar nyelvjárások.

⁴² V. ö. ezzel Ady szavait: „Geográfia szerint a Szilágyságból jöttem, a régi Partiumból, tehát se nem Erdélyből, se nem Magyarországból“ (Nyugat. 1909. 512).

kívül erőszakolt beállítás őt erdélyi írónak nyilvánítani, a tények — mint láttuk — lépten-nyomon ellentmondanak.

Hogy Ady versformáló erőit tudatalatti rokonság fűzi a székely népballadához, éppen oly joggal állítható, mint az ellenkezője. Adyra nem csupán a székely népballadák hatottak, hanem Balassitól kezdve az egész protestáns egyházi költészet, a kurucvilág költészete, Csonkai, Petőfi, Arany, a francia modern lírikusok. Aranyra a székely népballadák szintén nagy mértékben hatottak, sőt aránytalanul jobban, mint Adyra, de eszébe jutna-e valakinek e hatás alapján Aranyra is reáaggatni az erdélyi és székely tájrokonsgát?

A lángelmére épen rendkívül impulzív volta, nagy befogadó képessége jellemző, az, hogy igen sok oldalról jövő hatásra szinte szeizmográfként reagál. Nem az a fontos, hogy mi minden, vagy ki mindenki hatott egy kiváló költőre, íróra, hanem hogy hogyan teszi az író, a költő az általa felhasznált anyagot — akárhonnét és akárkitől nyerte is azt — teljesen egyénivé és egyszerivé, sehol máshol elő nem fordulttá. Az irodalomtörténésznek ez az esztetikai és szintetikus szempont a legfontosabb feladata!

Amint Ady Endre nem, úgy Szabó Dezső sem sorozható be igen nagy maradék nélkül a speciálisan erdélyi írók közé. Szabó Dezső írásait valóban jellemzi bizonyos szertelenség, amit Németh László egy természeti és szellemi tényezőket össze-vissza dobáló frázis gomolyaggal magyaráz.⁴³ Szabó Dezső realista s ez a realizmusa nem egyszer szertelenségig fokozódik. Ha volna a realizmusnak az Alföldön „egyre erősödő skálája“, az erdélyi, a székely Szabó Dezsőt kellene annak csúcsára helyezni. Legjellemzőbb regényét, az *Elsodort Falut* azért írja, hogy rámutathasson a magyar falu háborús pusztulására. De az újraéledést, a pusztuló és az elpusztult magyarság megmentését a magyar földtől s az ehhez visszatérő, egészséges gondolkodású magyar embertől reméli. Másik nagy regénye a *Csodálatos Élet* sem más, mint a realizmussal vegyített romantikának a szertelen, a mesevilág felé menő túlzása, ahol azonban a megváltást újra a magyarság egészséges ösztönétől, a faluhoz való visszatéréstől várja. Szabó Dezső a magyarság jellegzetes tulajdonságait mind magában hordozza, de e jellegzetes vonások megnyilatkozásukban mindig szertelenekké nőnek. Szabó Dezsőre is feltétlenül hatott a nagyvárosi környezet is, ahol írói egyénisége a maga nem közönséges arányaival továbbfejlődött. A nagyvárosi ember nem harmónikus lelkű s amint túlteng benne az előre törni vágyó akarat, épen úgy nem mindig tudja megkülönböztetni a harmónikusan szépet a grotesztól, az iróniát, az írók, költők, művészek, a közéleti emberek karrikirozását a jellemek emberibb, átfogóbb le-

⁴³ V. ö. Németh L. i. m. 393: „egész alkatában, agya gépezetében, nagy természeti erőket dübörgető, antarktikus végleteket csatázató szemléletében, kegyetlen türelmetlenségében, gúnyjában és szilajságában erdélyi, speciálisan székely.“

írásától, hanem ebben a tekintetben is a szélsőségeket szereti és keresi. Szabó Dezső írásai gyakran a szertelenségig mutatják ezeket a lelki vonásokat s való igaz, hogy egyénisége minden más hatás mellett „speciálisan székely“. Ám lássuk mik a székelység speciális tulajdonságai?

Míg az erdélyi magyarságot inkább egyező, mint különböző vonások jellemzik, addig kétségtelen, hogy a székelység különös jellemvonásokat visel magán, amely egyformán kifejezésre jut a székely nép egész gondolatvilágában, beszédmodorában és így költészetében is. Erre Németh László előtt többen mutattak rá, a régiek közül különösen Gyulai Pál, az újabbak közül Horváth János, Gyulai Pál „vitéz és furcsa nép“-nek mondja őket.⁴⁴ Horváth János szerint „kedves furcsaság, naiv illúziókkal megelégedő önérzet“ jellemzi a székelyeket.⁴⁵ A köztudatban is, mint külön típus alakult ki a székely furcsaság és agyafurtság. A székelységnek a magyarságtól látszólag elütő jellemvonásai sem magyarázhatók egyedül a tájhatások alapján. A természeti, társadalmi, történeti tényezők egyaránt hozzájárultak ahhoz, hogy a székelységben a jellemző magyar tulajdonságok speciális szint nyertek. A föld kevésbé termékeny volta, a szabad, nagy megművelhető területek hiánya, a földbirtok rendkívüli elaprozódása okozták, hogy a székelynek meg kellett erőltetnie az eszét, új utakat kellett keresnie, hogy érvényesülhessen. Ugyanígy fokozódott az ősi vándorlási hajlam is, mert a romantikus kalandozási hajlamot a szükség is elősegítette. A lelki elkülönüléshez hozzájárult a politikai izoláltság is: az, hogy Erdély évszázadokon át három nemzetre oszlott, magyar, székely és szász-ra. A székelység Erdély többi népeitől való természeti és társadalmi elzárkózottságában egyrészt jobban megőrizte a maga ősi primitivitását, másrészt dús képzelmű, romantikus, de egyben igen reális lelkiségében bizonyos szertelenség fejlődött ki.⁴⁶ Nem kell Németh László módjára Norvégiába menni, hogy a szoros rokonságot más hegyi néppel megtalálhassuk.⁴⁷ Ez a szertelenség ugyanazon töről fakad, mint az alföldi, mezősegi magyar szilajsága, a székelyeknél azonban egyenesen a végtelen felé halad. A többi magyar ép oly értelmes, képzelemdús, sokféle érdeklődő, mint a székely, aki azonban

⁴⁴ L. Gyulai Pál: A székelyek c. költeményét.

⁴⁵ V. ö. Horváth János: A magyar irodalmi népiesség Faluditól Petőfiig 326–329.

⁴⁶ A székely nem csupán balladáiban szereti a szertelent, az események hirtelen tragikus fordulát, de népdalaiban is:

Mond meg Erzsi, szeretsz-e?
Mint most szeretsz, örökké?
Mert ha nem, oda vagyok,
Szörnyű halált meghalok. (Krizsa, Vadrózsák 1863. 309.)

⁴⁷ Németh L. i. m. 394. — A norvég és a székely nép között tényleg van bizonyos lelki rokonság, de ez nem annyira hegyek között élő voltuk hasonlóságából, hanem a természeti és az életviszonyok hasonlóságából magyarázható. A norvégnek a tenger az, ami a székelynek az Alföld s romantikus, de egyben reális (a szükségétől hajtott) kalandozásában az egész tengert bejárja.

a szertelenségre való hajlama miatt kevésbé tudja a lelkében rejlő erőket igazi harmóniában összefoglalni.⁴⁸ De a primitívebb és szertelenségre hajló székelyek is mennyi egyező vonást mutatnak a többi magyarsággal. Dalaikban és meséikben naivabban és egyszerűbben ugyanazokat az érzelmeket fejezik ki, mint a királyhágóninnen magyar. Legnagyobb lírikusuk a nemesi középosztályból származó, Kolozsvárt élt Szentiváni Mihály harcias, hazafias, demokratikus érzésekben, szülőföldjének szeretetében, az egyszerű ember érzésvilágának közvetlen átélésében mennyire találkozik az egész magyarság legnagyobb lírikusával, Petőfi Sándorral!⁴⁹

A székely szertelenség és furcsaság nem valami egyedülálló különösség, hanem az általános magyar lélekiségnek egyik, számtalanszor variálódó esete.

Még inkább áll ez a szorosabb értelemben vett erdélyi magyarságra, melynek eredeti jellemvonásain igen keveset változtathatott az a tény, hogy évszázadokkal ezelőtt a hegyek közé került. A Dunántúl és a Felvidék dombos és hegyes részei szintén elég nagyszámú, már az Árpádok századaiban oda telepedő magyarságot zárnak magukba; az alföldi, mezősi és az erdélyi magyarság jelleme és életviszonyai között levő különbség sem oly jelentős, — különösen, ha századokra tekintünk vissza, — hanem legfeljebb fokozati jellegű. Nem azon van a hangsúly, hogy „Erdély az egyetlen országrész, ahol nagy csoport magyar szorult hegyek közé” s nem is azon, hogy „miben kü-

⁴⁸ Egy Bolyai Farkas százfelé szórja nagyszerű képességeit s Bolyai János a maga lánglelkét egyetlen egy, csekély terjedelmű, de világra szóló műben fejezi ki.

⁴⁹ Szentiváni a „Szolgalegény dalában így énekel:

Zsellér vagy te, én meg székel;
De egünkre egy nap jó fel,
Egy eső hull a földünkre;
Mért lennék hát különb, mint te?

Petőfi szülőföldje utáni vándorlását így fejezi ki:

Hova szívem, lelkem
Mindig, mindenünnen vissza-visszavágyott,
Ujra láttam végre születésem földjét,
A szép Kis-Kunságot.

Itt vagyok megint a
Nagyvárosi élet örökös zajában,
Oh de képzeletem most is odalenn az
Alföld rónáján van.

(Kis-Kunság).

Szentivánira ugyanez az alaphangulat jellemző:

Hej Kolozsvár, cifra kőhalom!
Az én életem benned unalom;
Távol innen, távol születtem,
A szép Székelyföldön keleten.

(A székelylegény Kolozsvártt).

Mennyire azonosak Petőfi szabadság; függetlenségérzései is Szentiváni Mihályéval, aki székely legényével többre becsülteti az otthoni, udvarhelyszéki csordásságot a nagyvárosi, jól fizetett szolgálatnál:

De mit ér a cifra szolgaság?
Condrában is szebb a szabadság;
A paszománt rabság cimere:
Keserű a szolgálta kenyere.

(A székelylegény Kolozsvártt).

lönbözik ez a nép minden egyéb magyarságtól”.⁵⁰ Az erdélyi magyarság a régmúlt századoktól kezdve a legújabb időkig, a különböző lelkivonások mellett, az egész magyarsággal aránytalanul sok egyező vonást mutat. Az erdélyi magyar — a nagy fejedelmek korában ép úgy, mint ma, származzék bár a bércek legelrejtettebb zugából, vagy Kolozsvár „cifra kőhalmai” közül — alapjában mindig ugyanaz, mint az egész magyarság: realista és romantikus!

7.

Fejtegetésünk során elérkeztünk oda, hogy eddigi megállapításainkat összefoglalva, ne csupán az egyes tájak magyarságára nézve, hanem az egész magyarságnak — a földtől, a tájtól ugyan nem független, de mégis azok fölött álló lelki mivoltára adjunk feleletet. A magyarság attól a folyamattól kezdve, amikor a távol keleten finnugor és török-tatár törzsek keveredéséből egyetlen néppé csapódott össze, mind máig ugyanazon jellemvonásokat mutatja. Mind a két törzsfajta primitív, a természethez közelálló lehetett, egyetlen foglalkozáshoz sem tapadt még hozzá, hanem boldogulása érdekében minél tökéletesebben alkalmazkodott a természeti és társadalmi körülményekhez.⁵¹

Minden ilyen primitív népben — föltéve, hogy a mostoha természeti, vagy társadalmi körülmények miatt nem fejlődik vissza — van bizonyos életkedvvel teljes *fiatalos* jellemvonás. Az ősmagyarságot is a népvándorlás hosszú évszázadokon át tartó mezőségi forgatagában e fiatalos lelki tulajdonságok óvták meg attól, hogy speciális jellemvonásait el ne veszítse. Hogy sokfelé tudott alkalmazkodni és nem tapadt egyetlen foglalkozáshoz, az tette képessé a két-féle népfajtából összeverődött magyarságot arra, hogy a maga népi egységével időnként igen ellentétes lelki, társadalmi (foglalkozásbeli stb.), sőt fizikai (természeti) vonásokat is fölvevő formációkat éljen át. Így lesz a magyarság keleteurópai vándorlásai közepette harcos nomádnép, fölveve a mezőségeken uralkodó török népek külső habitusát, megtanulva tőlük az intenzívebb földművelést,⁵² átvéve az arisztokratikus, büszke, egyénies jellemvonásokat, de megtartva a primitív népek demokratikus érzéseit is, testvériesen magába olvasztva a hoz-

⁵⁰ L. Németh L. i. m. 394.

⁵¹ A finn-ugor *előmagyarok* minden valószínűség szerint ott éltek az ázsia-európai nagy steppevidék s a nagy erdőségek határán s ott keveredhetek össze a pusztákon kóborló török-tatár törzsekkel, akik hasonlóan primitív jellegűek és sokféle foglalkozásuk voltak. A középpázsiai pusztákon élő kazak-kirgizek például még a XIX. század második felében is bőrmunkáikat, szőtteseiket, késeiket, szerszámaikat maguk kovácsolják, készítik és ékítik s nem szorulnak külön iparosokra s kereskedőkre, asszonyaik a munkálkodásban a legélénkebben résztvesznek (v. ö. Brehm i. m. 270, 280, 282, 287, 293). A kara-kirgizek pedig a kazak-kirgizeknél is jobban megőrizték még a XIX. század elején is ős primitivitásukat — jellembeli tekintetben igen hasonlóak a primitívekhez (v. ö. Almássy György. Vándorútam Ázsia szívébe 1903. 7. 18). Mindezeket a törökfajta népeket úgy Almássy mint Vámbéri Ázsia pusztái ősi lakóinak tartja (v. ö. Vámbéri i. m. 339–341. Almássy i. m. 667–668).

⁵² L. bolgár jövevényszavainkat.

zácsapódó más népelemeket. Így alakult ki az a népi magatartás, amit oly jellemzően ír le Bölcs Leó a Fekete tenger közelében élő magyarokról szólva, de amely ráillik akár a XVI—XIX. század magyarjára is: „férfiakban bővelkedő s független ez a nemzet és egyébkénti pompa kifejtése és gazdasága mellett csak arra vagyon gondja, hogy a maga ellenségeivel szemben vitézül viselkedjék“, „munkát és fáradságot magasztosan elvisel, tűri az égető meleget s fagyasztó hideget;“ nagyon búsulnak azon, ha valamelyikök a rómaiakhoz szökik át“.⁵³

Azután is, hogy a magyarság hosszú századok során itt élt a Kárpátok övezte földön, a keleti és nyugati népek sok évezredes és állandó országútján s ütköző pontján, folyton ébernek, ügyesnek, munkásnak, harciasnak kellett lennie; hogy a szomszéd, ellenséges, legtöbbször egészen más lelki habitusú népektől el ne nyomattassék, hogy speciális népi és nemzeti jellegét megőrizhesse. Ennek a harcias, sokoldalú, eredeti gondolkodású magyarságnak a honfoglalás századától kezdve folyton magához méltó vezető egyéniségei támadnak. Az első négy században bontakozik ki a nagy Árpád-házi hadvezérek és uralkodók politikai lángelméje; a XIV. században a magyarság Nagy Lajost s vele az olasz lovagi kultúrát plántálja át és alakítja a maga képére; a XV. században Hunyadi Jánosban és Mátyásban jut legméltóbb kifejeződésre a magyar lelkiség. Hasonló általános okokból magyarázandó az erdélyi speciális kultúra, így az *erdélyi fejedelemség* kultúrája is, melynek jellemző vonásai — a hatalmas ellenségekkel (törökkel, némettel) szemben való folytonos ügyes, de harcra kész alkalmazkodás, a fejedelem, a nemzet választott feje iránti tisztelet, az előkelők szertelen versengése és pompakifejtése, a nép, a nemzet függetlenségi vágya, önálló, szabad lelkisége — nem jelentenek mást, mint a nagymagyarországi, árpádkori, anjoukori, a Hunyadiak korabeli magyar kultúra bizonyos helyi színeződésű megismétlődését. A magyarság a Duna—Tisza-közén, a Dunántúlon s a Felvidéken a XVI. század közepétől kezdve nem fejthetvén ki a maga egységes, nemzeti államát, szinte teljesen hasonló módon megismétli ugyanazt Erdélyben.

A magyarság nagyszerű alkalmazkodási képességének jele az is, hogy a XVI.-ik század viharai között nemcsak politikai életformát talált magának, hanem reájön arra is, hogy a folytonos hadi állapotban, különösen a meghódolt területeken és a nyugati részeken, gazdasági fennmaradásának legfőbb lehetősége az állattenyésztés.⁵⁴ Az erdélyi magyarság csak a XVI. század elejétől kezdve tér át, a pusztító háborúk során a jövedelmezőbb nagyarányú állat-

⁵³ Pauler—Szilágyi: A magyar honfoglalás kútfői 33, 34, 40.

⁵⁴ Nádasdy Tamás nádorispán, Dobó István Eger hős védője, Zay Ferenc főkapitány, a Zrinyiek egész sora mind állattal kereskednek. V. ö. Takáts S. A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása (Szegény magyarok 129, 139—140, 143, 144).

tenyésztésre, míg a XVI. században a békésebb viszonyok között a földművelés és az állattenyésztés még egyformán virágzanak.⁵⁵ A többfelé érdeklődés éppen olyan sokoldalú egyéniségeket vált ki Erdélyben, mint a XVI. század közepétől kezdve a nyugati, dunántúli és felvidéki részekben. Az erdélyi nagy fejedelmek, Báthory István, Bocskay István, Bethlen Gábor és a XVI. század második fele s a XVII. század kiváló főurai Nádasdy Tamás, Batthyány Boldizsár, Zrinyi Miklós mennyire hasonlítanak egymáshoz személyes vitézségben, a gazdálkodás iránti sokoldalú érdeklődésben, a tudomány és irodalom fölkarolásában.⁵⁶ Balassi Bálint kalandvágya és vallásos érzelmessége, az alföldi Pázmány Péter harcos és tudománykedvelő egyénisége ugyanezen eredeti, realista és romantikus, sokfelé érdeklődő s egyben nemzeti jellegüket soha el nem veszítő vonások színeződéseit mutatják.

A XVIII. században a magyarság újra nem tesz mást, mint alkalmazkodik a változott viszonyokhoz s visszavándorolva a jórészt elhagyott alföldi, mezősi részekre, az állattenyésztés *mellett* ismét a föld minél intenzívebb művelését karolja fel. A magyarságban a sokoldalú, ősi lelkeségénél fogva frissen élnek az arisztokratikus, az egyéni érzések, amelyeket a szintén meglévő demokratikus hajlamok, az egész nemzet testvéries egysége nem engednek egyoldalúvá fajulni. A XVIII. század végén a József császár reformjaira felelő nemzeti felébredéstől kezdve és a XIX. század elejétől némileg a nyugati polgárosodás példájára, de inkább a saját belső, alkalmazkodni tudó erejénél fogva a magyarság nagyszerű politikusokat és írókat teremt. Ebben az új, a mindig friss és fiatalos lelkeséghez méltó hirtelen kivirágzásban résztvesz a nemzetnek mind a három osztálya, a nép, a középosztály s a nemzethez húzó arisztokrácia egyaránt. A reformkor két legnagyobb vezéralakja, az erdélyi Wesselényi Miklós s a Kisalföldön Cenken nevelkedett Széchenyi István egyaránt kitűnnek dús képzelműveléssel, szertelen tettvágyukkal és erős hazafias érzéseikkel. De összes politikusaink, Széchenyitől kezdve Kossuth Lajosig, Csokonaitól Petőfigig és Aranyig magukon viselik a magyarság ősi, a konkrétumokhoz, a foglalkozásokhoz alkalmazkodó, de nagy belső érzéseket s költői készségeket magába rejtő képét: mind realista és romantikus!

⁵⁵ Erdély XVI.-ik századi, Báthory István korabeli virágzó gazdasági kultúrájára Berzeviczy Gergely a tanunk, aki 1576-ban megy a Felvidékről Erdélybe s meglepi őt a magyarországi viszonyokkal szemben Erdély kultúráltága. „Hiszen fenyőerdőt talált a fűtőhomokon és roztáblákat olyan földeken amelyeket nálunk legelőnek használtak, vagy nehéz megművelésük miatt parlagon hevernek. Közben halastavak és patakok tarkították a vidéket.” (Veress E. Berzeviczy Márton élete). A XVII. században azután Bethlen Gábor, a Rákócziak (Zsigmond és György) lesznek Erdély leggazdagabb marhatőzsérei. (V. ö. Takáts S. i. m. 166).

⁵⁶ Nádasdy Tamás és Batthyány Boldizsár sokoldalú voltáról I. Takáts S. Régi magyar asszonyok 138. Szekfü Gyula Magyar történet IV. 188. Ugyanilyen sokoldalú Zrinyi Miklós a költő, a romantikus epika kitűnő képviselője, aki egyszerre kitűnő vitéz, jó gazda, rendkívüli olvasottságú s századának egyik legjelesebb hadi taktikusa, aki hadászati nézeteivel messze korokat megelőz.

Ha a XVIII. század óta újra felvirágzott földművelés nyomán előtérbe lépő demokráciának a nagyváros iparos és kereskedő demokráciájával való szoros kapcsolódását szemléljük — ami nálunk a XIX. század harmincas éveitől kezdve, a főváros rohamos fejlődésével következtetett be — úgy látjuk, hogy a magyarság ebben is a jobbik részt választotta. Az ősi arisztokratikus jellemvonások, az egyéniség megőrzése, a függetlenség érzete nem vesznek el az új viszonyokhoz való alkalmazkodásban; a magyarság a nagyváros egyformásító, tipizáló hatása mellett is az egyéni, eredeti tehetségek, az előkelők szokatlan raját váltja ki magából. Az újabb fejlődésben is kifejleszti az összes lehetőségeket s az irodalom, művészet, tudomány és politika terén egyformán kiváló reprezentánsokat ad.

A mondottakat összefoglalva láthatjuk, hogy a háborús viharoktól, más népek különböző természetű megszállásaitól folytonosan fenyegetett magyarság egyszer az Alföldre, máskor a Dunántúlra, a Felvidékre s Erdélybe sűrűsödve mindenütt kifejleszti a maga ősi, sokoldalú kultúráját. Géza és Szent István alatt a Dunántúl, az Árpádok alatt az Alföld, az Anjouk és Zsigmond alatt a peremvidéki és hegyvidéki városok, a Hunyadiak alatt ismét az Alföld, a XVI. században a török megszállástól mentesebb Dunántúl, a Felvidék és Erdély, a XVII. században a német nyomástól szabadabb Erdély, a XVIII. század második felében s a XIX. század első felében újra az Alföld és a Dunántúl virágoznak föl s viszik egyenkint, vagy együtt a magyar nemzet életében a vezérszerepet. Tehát nemcsak irodalmi, hanem általános szellem-történeti szempontból sem „nyugatról keletre húzódik a magyar föld megnyilatkozás hulláma”.⁵⁷

Mindezek után vajjon föltételezhető-e a jövőre nézve az, amit két évtizeddel ezelőtt hangoztatott Ady Endre, aki a magyarság megújódását mindenekelőtt Erdélytől várta.⁵⁸ A költő, különösen nálunk, — ahol a társadalmi és a politikai élet mindig egybeforr — egyúttal látnok és próféta is, a szerinte áldatlan társadalmi állapot ostromozója s megértjük, hogy Ady a magyar társadalom megújódását a természeti, földrajzi tekintetben is izoláltabb erdélyi társadalomtól várta. Amit Ady a magyar kultúra jövőjéről mond, azt lehet hinni, vagy nem hinni s Ady szavait a maga korában sokan bizonyos joggal hihették is, kritizálni azonban céltalan lett volna. De ma, — mikor Erdély inkább csak érzelmeiben él, egész magyar társadalma rabigában senyved és csupán nagyvonalú irodalmi fölvirágzásában tudja kiélni magát — vajjon akad-e akár Erdélyben, akár Csonkamagyarországon magyar ember, aki a magyar társadalom megújódását, egészséges és egész voltát mindenekelőtt Erdélytől várja? Erdély ma csupán vérzik, legfeljebb vegetál s épen csak fájdalmanak megrázó kifejezéseivel hathat a szabadabb magyar társa-

⁵⁷ Németh i. m. 392.

⁵⁸ L. Levelek Párisból. 168.

dalomra. A húsz év előtt jogosult hitet a ma nem váltja valóra. Voltak idők a magyar társadalomban, amikor a magyar nemzet életét, jövőjét Erdély mentette meg, máskor a Dunántúl, az Alföld, vagy a Felvidék, de ma valószínűbb, hogy a magyar társadalom jövőjét, újra kivirágzó egységes életét a szabad országrészek fogják megmenteni!

Németh László *ma* is „rendkívülit” vár Erdélytől. Innen várja azt a nagy „áttörő szellemet”, „aki mindazt, ami a Kárpátok koszorújában történt, támadhatatlan formában összefoglalja”.⁵⁰ Azonban nem tudja valószínűvé tenni — természeti, társadalmi, történeti és irodalmi analógiáival sem — hogy e lángelmét miért várhatjuk csupán és egyedül Erdélytől. Az igazság az, hogy a lángelmét éppen egyedülvalósága, jellegzetesen egyéni, természeti tájon és társadalmi milieun felüli volta jellemzik, létrejövetelét sem természeti, sem szellemi tényezők, sőt még azoknak szerencsés találkozása sem válthatják ki szükségszerűleg és nem magyarázhatják kielégítően.

Németh László egész gondolatmenete elhamarkodott általánosításokon épül: „nyugatról keletre húzódik a magyar föld megnyilatkozás hulláma”, „a dunántúli lélek előkelő, de európai, az alföldi magyar, de lapos, Erdély nemes és eredeti”. Ezen az alapon lesz nála a magyarság széteső, felemás lelkületű, amely csupán az egyes tájak kedvezéséből vehet föl nemes, eredeti s európai vonásokat s éppen ott, ahol az alföldi, mezősegi részek a különböző tájakat nagyszerű egységbe foglalják, lelkületében, költészetében eminenter lapos. Részünkről még a szélső realizmus képviselőit sem jellemeznénk avval a kifejezéssel, hogy lelkiségük, illetve költészetük „lapos”. A *lélek* lehet előkelő, nemes, eredeti, mert ezek a kifejezések az érzelmek birodalmából valók, de nem lehet „lapos”. Amit a lélekre alkalmazva túlzottan átvitt értelemben „lapos”-nak nevezünk, az nemcsak szükségszerű, de még esetleges kapcsolatban sincs a síksággal, melynek lapossága egészen másként hat a lélekre. Hasonlóan vagyunk az előkelő és európai jelzők összekötésével is, amikor ezt Németh László a dunántúli lélek ismervének erőszakolja. A lélek előkelősége tulajdonképp független egy-egy vidéktől és nem a tájhatások eredője. Németh László itt is összezavar össze nem illő, csak nagy fenntartások mellett összekapcsolható fogalmakat. Az esztétikum birodalmából más területre nyúl át hasonlatért, hogy vele az író, költő egyéniségét, egy nép, vagy nemzet lelkiségét jellemezze. Megelégszik részigazságokkal s az igazság teljét misztikus, megejtő rózsás ködbe burkolják a hatáskereső, csengőbongó szép szavak, sokszor tartalom nélküli analógiák, hasonlatok.

Eredményeink alapján egészen más képet nyerünk arról a magyarságról, amely ezen a véráztatta, viharvert földön már ezer éve él s a maga sajátos lelkiségével a maga módján uralkodik. A magyar-

⁵⁰ Németh i. m. 401.

ság alapján most is az, mint volt ezer évvel ezelőtt. Megőrizte függetlenségét, arisztokratikus voltát éppen úgy, mint testvéries, demokratikus érzéseit. Ragaszkodott ahhoz a mezőségi földhöz és tájkerethez, amelyet a természet is igen szabályos formaként nyújtott eléje s igyekezett ehhez a formához minél tökéletesebben hozzásimulni. A természeti, történeti és társadalmi viszonyokhoz mindenkor kitűnően alkalmazkodott s a legkülönbözőbb környezetben, egyszer itt, egyszer amott fejlesztette ki a kultúra igen különböző formáira alkalmas erőit. Nem partikuláris, hanem az egész nemzetre együttesen jellemző ősi vonások azok, amelyek a magyarságot a múlt ezer viszontagságában megóvták s nem nagyszerű csodák várása, hanem a saját belső ereje fogja a magyarságot a ma nehézségein keresztül a jövőbe is átmenteni!

Bibó István.

Bírópecsét.

Egy Árpád-kori jogszokás emléke.

MÓRA FERENC írja a búzamezőkről szerzett Énekében, hogy regénye hőstét, azaz egyszerűbben: a „célszerű szegényembert” — „nem fogták le, csak *pecsétet* küldtek neki, lopatták vele a napot vagy háromszor a városban . . .” Alább meg: „. . . mindjárt el is küldték, nincs semmi hiba, de egy hónap múlva megint kivitték neki a *pecsétet* . . .”¹

Miféle *pecsétet*? — kérdi jámboran az olvasó, ha nem született a „szegedi basahalmon” belül. MÓRA szóval se magyarázza, mert nagy szerénységében azt hiszi, hogy könyveit csak „a városban” olvassák, Szegeden, — ott pedig ki ne értené a szegedi szó nagymesterét? — De aki nem érti — mondom — mert odábbvaló ember, nyúl a Táj-szótárhoz: tanyai, paraszti beszédek káptalanjához. A Táj-szótárban azonban — nem mondja, hogy nincsen benne, de — „nem találja”. Azaz, hogy mégis: — egy hunyadmegyei magyar faluban *pecsétnek* nevezik a — szeplőt. Jó, jó — gondolja a nyájas olvasó, de szeplőt aligha küldenék a városból tanyai szegényembereknek. Pláne kétszer egymás után! . . . Ha MÓRA nem magyarázza, hátha szót ejt róla néhai való kedves gazdája, a szegedi írómesterség ennekelőtte való céhmestere: TÖMÖRKÉNY ISTVÁN? — Ejt is, meg is találjuk, ha keressük. Ezt mondja: „A bírósági idéző cédula még mindig *pecsét*. A *pecsét*től való törvénybe idézésnek megmaradt nyoma ez. A *citatio cum sigillo*. Már másfelé az emléke is elhalt s ott él a nagy csendességek birodalmában, ahol minden aludni látszik.”²

¹ Ének a búzamezőkről. II. 12. l.

² Tömörkény: Egyszerű emberek. 106. l.

Magának a szónak szótári magyarázatára talán ennyi is elég volna, ide már a pontot is kitehetnők. De a nyugtalan embert új kérdések zaklatják: — mi volt ez a pecsét? — Mi az a *citatio cum sigillo*? — Csakugyan halott-e egyebüttl emléke s ha valóban elhalt, mikor történhetett elmulása? — Vagy a középkor óta csak maga Szeged őrizné rejtező, tájszavában egy országos jogszokás utolsó foszlányát?

A középkori, nevezetesen az Árpád-kori törvénykezés rendjében a bíróság elé idézés általában pecséttel történt, ha ez a mód nem is volt egyedüli. A *sigillum dare*, *sigillum mittere*, *sigillum projicere* szólások Árpád-kori szövegekben ismeretes kifejezések. Nálunk már Szt. László és Kálmán decretumaiban szó van erről.³

Az eljárásnak az volt a kezdete, hogy a bíró pecsétet küldött a perbeli feleknek (*sigillum mittere*), vagy pecsétet adott a panaszosnak (*sigillum dare*) avégből, hogy a bepanaszoltnak kezébe adja (*sigillum projicere*). TIMON ÁKOS ugyan, korra nem szorítkozva, kétségbe vonja ezt az utóbbi közvetlenséget⁴, a régbbi jogtörténeti kutatás iskolája szerint nem sokat vagy éppen semmit sem adva a későbbi vagy ma is eleven jogszokásra, amely kétségkívül nem állítható az egykorú források sorába; azonban TIMON könyvének hatodik megjelenése idején már nem lehetett vitás, hogy az élő vagy közelmúlt jogszokások nem egyszer többet mondanak, világosabban, sőt hitelesebben beszélnek az egykorúaknál. Így már előtte is másként vélekedik KOLOZSVÁRI és ÓVÁRI, a Magyarországi Jogtörténeti Emlékek nagyérdemű szerkesztője és magyarázója: „... a közhatalom ... bírói hatóságának jelvényét, a pecsétet, elébb a fél által, majd saját közege (régente *praestaldus*) által küldötte meg a tanúság tételére felhívottaknak”. (II. k. 9. l. jegyz.)

Az idézés ilyen módjával (*citatio cum sigillo*) valamenyi középkori bíróságunk élt, egyházi is, világi is s még elébb bizonyára maga a király is, míg bírói hatalma átruházásának ideje el nem érkezett. A pecséttel való idézés annyira általános volt, nevezetesen pl. Kálmán idejében is, hogy a zsinati törvényszékek felállítasakor külön kellett hangsúlyozni, hogy e fórum előtt pecsét nélkül is tartozik mindenki megjelenni.⁵ Az 1231. évi decretum 21. cikkének rendelkezése szerint tk. elvben már megszűnt ez az idéző gyakorlat, legalább bizonyos magasabb fokú bíróságokra nézve; az 1290. évi

³ Pl. Decr. St. Ladislai III, 26.: Si quis sigillum iudicis negligens, ad causam non venerit: primo quinque pensis puniatur; si secundo, totidem; si tertio, rationem perdat et tonsus reddatur pro debito. (Ha valaki rá se hederítve a bíró pecsétjére, ügyében nem jelenik meg: először büntessék tíz pensa-ra; ha másodszer sem, ugyanannyira; ha harmadszor sem, ügyét veszítse el s haját lenyírva [rabszolgaként] adják el tartozásáért.)

⁴ Timon: Magyar alkotmány és jogtörténet. Budapest, 1919. 482. l.

⁵ Decr. Colomanni: I. 23. Ad curiam regis cum sigillo cogatur, sed sine sigillo ad synodum.

decretum 5. cikke szerint pedig a megyei bíróságok gyakorlatából is törölték s innen kezdve az idézés végbevételére már nem elég a pecsét, hanem az erre kijelölt hiteles helyek is szerepet kapnak, az idézésről bizonyosságlevelet állítanak ki.⁶

Mi volt ez a pecsét? — Irat, pecsétnyomó vagy pecsét? Ma már ez a kérdés nem vitás, de ezelőtt egy századdal külföldi és hazai tudósok még nem voltak vele tisztában. A kérdés történetével nem is foglalkoznánk, ha nem volna igen érdekes s tudományunk, nevezetesen élő-jogszokásunkatásunk s eredményei értékesítésének történetére nézve nevezetes néhány mozzanata. Tudomásunk szerint ugyanis ebben a kérdésben szerepelt először tanúként, több mint száz évvel ezelőtt, jogtörténeti kérdésben eleven jogszokás vallomása.⁷

Hogy az idéző pecsét nem írás, nem pecsétnyomó, hanem emennek lenyomata, már PRAY helyesen megállapította. — Ki tudott az Árpád-korban írni és ki tudott olvasni? Mit ért volna az írás olvasatlan?⁸ Többet ért a jel, jelvény, az idéző szimboluma, amelynek formája, ábrázolása valószínűleg közismert volt, kiki a maga területén. PRAY mellékeli is két ilyen idéző pecsét rajzát (— igaz, hogy közelebbi adatok nélkül —).⁹ Bemutatja egyiket SCHWARTNER—PERGER Diplomatikája is.¹⁰ Megmutatjuk mi is: szemmel lássuk, mi volt s mivé lett a mi korunkra. Az egyik nyilván egyházi, a másik világi törvényszék pecsétje s mindkettőnek körirata rendeltetését is meg-

⁶ L. Timon: Id. m. 171 sk., 481 sk.

⁷ A kérdés történetének részleteit l.: Pray György: Syntagma historicum de sigillis regum, fet reginarum Hungariae. Budae, 1805. 3—5. l. — Schwartzner-Perger: Bévezetés a diplomatikába. II. 33—37. l. — Hornyik János: Az idéző pecsétről. Akad. Ért. IV. 1864. 41—53. l.

⁸ Quod ad ipsam *Sigilli missionem* attinet, hanc sine omni scriptura, sed sola sigilli *impressionem* actam fuisse, illud omnino suadet, quod scriptae litterae, ad declarandam *Judicum voluntatem*, prorsus inutiles eo tempore fuerint, quo illorum potissima pars, qui in jus vocandi erant, litterarum, itaque et legendi, si Ecclesiasticos, Monachos, et paucos palatinales demamus, omnino rudes, ignarique essent. — Pray: Uo. 3. l.

⁹ L. Pray: Uo. Tab. I. Fig. 1. 2.

¹⁰ L. Schwartzner-Perger: Bévezetés stb. IV. tábla. 5. sz.

magyarázza. — A SCHWARTNER—PERGER Diplomatikája azonban PRAY józan megállapítása után is „kétféle értelemben” van s úgy vélekedik, hogy „az azon Törvény-cikkelyekben előforduló *Sigillum* nevezet alatt inkább a’ pecsét-nyomót, vagy pedig a’ kinyomott pecsét-jegyet, mint magát az Oklevelet kelletik érteni, de azonban azon állításomhoz is csekély tapasztalásom miatt erősen ragaszkodni nem bátorodom”.¹¹

A habozás nem volt eléggé megokolt, — amint ezt már HORNYIK megállapította,¹² hiszen minden időben köztudomású volt a pecsétek őrzésének mindenkori nagy gondja s mikor tudvalevő, hogy a pecsétet maga a pecsétőr, a nádor sem vihette magával.¹³

Annál nagyobb érdeme PERGERnek, hogy a vitás kérdésben a figyelmet a hazai élő jogszokásra terelte s a PRAY-féle józan fölfogást a maga korának egy analog — de nem azonos — jogszokásával megtámasztotta a következőképpen: „De más részről vagnak más s’ több példák is, mellyek ellenkezőt láttanak bizonyítani: és pedig, hogy a’ pecsétjegynekel küldése valóban volt szokásba, s’ keletbe édes Hazánkba, bizonyítja azt, az e’ máinapig is a Jászságban, nevezetesen pedig Jászberényben is szokásba lévő pecsét-jegy küldés a’ holott is valamelly közönséges dolognak hírül adása, vagyis végben vitele minden embernek a’ Bíró által kinyomott, s a’ Polgár, vagy is a’ Kiss-bíró által kinek kinek kezéhez adandó pecsétjegy mellett szokott megtörténni”.¹⁴ PERGERnek ez az értesítése tehát egyrészt tudománytörténeti (módszertörténeti) adalék, másrészt első adatunk arra, hogy a szokás — ha nem is tisztán a bírópecsét értelmében — a XIX. században is élt, nemcsak Szegeden, de egyebütt is. Igen valószínű, hogy HORNYIKOT is PERGER adata bízta arra, hogy maga szintén eleven jogszokással is támogassa a pecsét-kérdésről való véleményét, de már — mint látni fogjuk — sokkal tudatosabban, mint előde.

HORNYIK szerint az ő idejéig közzétett történeti forrásanyagban a XV. század végén nyoma vész a *citatio cum sigillo* törvényes szokásának, sőt a XV. sz. végén NYIRKÁLLAI TAMÁS már eszeli a prókátorokat, hogy a felperes keresetét azzal is hátráltathatják, ha az alperes kifogást tesz a *citatio cum sigillo* ellen, minthogy az ilyen idézés érvénytelen („quia non habet vigorem”).¹⁵ —

¹¹ T. i. László és Kálmán, decretumaiban. — Id. m. II. 33—34. l.

¹² L. Hornyik: d. m.

¹³ „Mikor a nádor haza megyen, a királyi pecsétet helyettesének adja át, hogy valamint egy a királyi törvényszék, úgy a pecsét is egy legyen.” Szt. László III. decr. 3. fej. (Hornyik fordítása. Id. m. 42. l.)

¹⁴ Schwartner-Perger: Bèvezetés a diplomatikába. Buda, 1821. I. 35. l.

¹⁵ Hornyik János: Az idéző pecsétről. Id. h. 44—45. j.

Ahogy PERGER tanúságra citálta a jász idézést, (helyesebben a pecséttel való meghívást, gyűlésbe hívást) HORNYIK a maga lakóhelyének, Kecskemét városnak gyakorlatából hozott néhány történeti adalékot, sőt magát az idéző pecsétet is fölmutatta abban a formában, ahogy a XVIII., XIX. század gyakorlatában elevenen élt városában. Adalékaival valószínűvé tette, hogy a jogszokás a XVI. század végétől az ő koráig (1864) Kecskeméten szakadatlanul élt. „Nagykőrös és Kecskemét városok bírása mind mai napig pecséttel idéz” — mondja HORNYIK. Nagykőrös adatait azonban nem ismeri kellőleg, tehát „Kecskeméten maradt.” — A kecskeméti városi jegyzőkönyvek legrégebbikében (1591—1601) „a bírói pecséttel idézésnek igen sok példája található” — mondja HORNYIK. A találmányra idézettek legrégebbike pl. így hangzik (1594): *Bekó Lukachi es hegedws Janos Igón Zidogattak eghmash es hegedws Janos az byro peochietire nem Joth elo tartozik birsagali.*¹⁶ — A pecséttel idézés jogszokását Kecskeméten — HORNYIK szerint — legutóbb 1824-ben foglalták a felsőbb megerősítést is nyert városi statutumokba a következőképpen: „A bíróság előtt feladott panasz, ávagy akármely jelentés következtében, ha a feladónak vagy panaszlónak a panaszlott előhívására, a Városnak nyomtatott Pecsétje, a régi szokás szerint¹⁷ kiadatik és ez azt a vádlottnak kezéhez adja vagy házánál hagyja, s az mégis a Bíróság előtt meg nem jelenne, az első Pecsétért az eddig gyakorlott mód szerint pengő pénzben 51 krajcárokat, a második Pecsétért 1 forint 42 krajcárokat fizetni tartozik és ez rajta ügye felvétele előtt exequaltatik, s ez után ha ismét megjelenni nem akar, város emberei által bevezettetik s engedetlenségeért 24 órai aristommal fenyítettetik.”¹⁸ „Ezen gyakorlat — mondja HORNYIK — ma is élten él, életben maradt 1851—1861 évek alatt is, midőn a bírói hatóság általában cs. kir. bíróságokra volt ruházva: mert a kecskeméti községelöljáró, mind közigazgatási, mind békebírói minőségben az elibe került panaszos eseteknél így idézett s így idéz most, a törvényes bírói hatóságába visszalépett kecskeméti bíró, mindazon esetekben, midőn *trótt keresetlevél nélkül* a panaszos fél egyszerű szóbeli keresetet indít.”¹⁹ Értekezése felolvasása után — mely akadémiai székfoglalója volt — berekesztésül „nehány drb. lemet szetlen kecskeméti bírói pecsétjegyet s egy pár lemet szetlet is” felmutatott HORNYIK s elmagyarázta készítésük

¹⁶ Hornyik: Id. m. 48. l.

¹⁷ = sigillum dare.

¹⁸ Uo. 49. l. — Kálmán király decretuma szerint is háromszor idéztek. L. itt előbb.

¹⁹ Uo. 49–50. l.

módját is a következőképpen: „Valamely hivatalszolga ugyanis parancsot kap, kezéhez adatván néhány ív közönséges írópapiros; egyik lapon irczával²⁰ keresztvonalakat húz, melyek akkora kockákat állítanak elő, hogy a pecsétnyomót mindegyik befogadhassa, — ekkor a másik tiszta ívet nyers kovással, vagy megfőzött keményítővel bekeni, arra a kockázott ívet ráilleszti, rányomogatja, összeragasztja; midőn a kiadott ívek így összeragasztva s a kovásztól át- nedvesedve vannak, valamely ütőeszközzel a pecsétnyomót mindenik kockára rá veri — a nedves papiros enged, a pecsétet felfogja s kiszáradás után ívnyi szeletekké alakul, melyekről a pecsétjegyek használatára lemetszetnek”.²¹ — Ilyen *Városnak nyomtatott pecsétére* HORNYIK a XVIII. századból is tudott elővenni példákat a város levéltárából s ezek is teljesen azonosan készültek a HORNYIK-korabeliekkel.

HORNYIK és érdemes elődei tehát tisztázták a pecséttel való idézés multját, mivoltát, sőt mind HORNYIK, mind pedig előde, a „bi-ha ri fi” PERGER tanúskodott amellett is, hogy körükben, a XIX. században legalább két helyen (Kecskeméten és a Jászságban), — s talán Nagykőrösön is — eleven volt a pecséttel való idézés (ill. meghívás) szokása. Hogy tehát másfelé az emléke is elhalt volna, ahogy jó TÖMÖRKÉNY ISTVÁN gondolta — nem valószínű.

Élt-e hát a közelebbi multban ez Árpád-kori jogszokás Kecskeméten kívül is, — vagy élt-e legalább valamely hasonló formája, mint amilyen pl. a jászsági meghívás, — vagy lappang-e legalább nyelvi emléke úgy — ahogy, mint a szegedi nagy csendességek birodalmában?

A HORNYIK értekezése óta megjelent közlemények szétszórt adataiból nem nehéz kimutatnunk, hogy egyebütt is élt a szokás szinte napjainkig, emléke pedig bizonyára ma is él. — Mindjárt Kecskemét, a Jászság tájékanak szomszédságában is rábukkanunk.

GYÁRFÁS ISTVÁN, a jászok, kunok történelmének nagyérdemű alapvetője írja, hogy a pecséttel való idézésnek „világos példáját találjuk 1536-ban a kolbászszeréki kunoknál; ez 1850-ig a jászkun községekben általános szokás volt, sőt némely községekben máig is fentartatik. Az eljárás abból áll, hogy a községi bíró községe pecsétének darab papirkára több lenyomatát készletben tartja, s ha valaki előtte kisebb ügyben panaszt tesz, községi szolga általi idézés helyett e pecsétnek egy példányát átadja panaszosnak, hogy azt vigye el panaszlotthoz; a bírói pecsétre többnyire a legkonokabb is azonnal megjelen, mert tudja, hogy a bíró szavának, mi pecsétje odaküldésében nyilvánult, — nem engedelmeskedni városi

²⁰ = ceruzával.

²¹ Uo. 52. l.

szolga általi felkisértetést, sőt bezáratást von maga után”.²² Ugyanő írja, hogy „a megyék tisztjei is használták a pecsétet nemcsak idézésre, hanem kiküldetésekre is; így „1377-ben és 1378-ban Szabolcs és Szolnok megye alispánja megintésre és letiltásra kinevezett kiküldötteiknek pecsétjüket adták át, hogy annak felmutatásával kiküldetésöket igazolják, s eljárásukról jelentéstétel alkalmával a pecsétet visszaadták”. — Tovább: „A községi bíraskodást egyes jászkun szállások területére nézve az illető szállási kapitány gyakorolta, ki a feleket maga elébe pecsétje nyomata egy példányának az illető félhez elküldésével idézte, s a felek előadásait meghallgatván, ítéletet mondott. E pecséttel való idézés úgy a magyarok, mint a jászkunoknál régi szokás volt”.

Élt a pecsétküldés vagy pecsétadás szokásának bizonyos alakja Biharban, a Hajdúságon és Debrecenben is, amit alábbi adataink bizonyítanak: „A’ mely Nemes ember Hajdú Városokra futot Jobbágyát akarja repetálni, a’ Váradi Fő vagy Vice Kapitánytól, az eddig bévet régi usus szerint pecsétet kérvén, a’ Váradi Vár Szombati Székin való két Assessor, avagy a’ Notarius edgyik Assessorral edgyütt, tartozzék kimenni a’ Nemes embernek instantiájára Hajdú városnak kapitányát vagy Hadnagyát requirálni érte”... stb.”²³

A hajdúsági, nevezetesen a nagyszalontai bírópecsétről nem kisebb tanú értesít, mint ARANY JÁNOS, Szilágyi Istvánnak írt, 1848. jan. 27-én kelt levelében: „Száznegyven nap óta nem írt nekem levelet, legalább én nem kaptam annyit se, mint egy bírópecsét, a mit pedig Szabó Mihály főbíró uram oly apróra nyirbál, mint egy krajcáros kovának $\frac{1}{4}$ része...”²⁴ — 1848-ban tehát még a szalontai bíró is nyirbálta a pecsétet, ha talán nem is olyan apróra, amekkorára ARANY a maga levélíró jókedvében „nagyítva” kicsinyíti. De elvégre az sem lehetetlen, hogy a falusi papírszúke-világban nem juttattak egy-egy egész pecsétet az idézetteknek, hiszen parancsoló ereje ezzel nem lett kevesebb. Ha ez így volna, ezzel a bírópecsét is csak arra az útra mutatna, amelyen századok vagy néha ezredek alatt a népek minden összábasú hagyománya és hagyatéka egyre kisebbedik, vékonyodik, zsugorodik, vagy székely szóval élve: csökik (= csökevényesedik).

No azt meg minden Arany-olvasó tudja, hogy a Tetemre hívásban is pecséttel idéz Bárczi Benő atyja:

Maga, pecséttel „hívja tetemre”,

Kit szemre vesz, ölyvként, sanda gyanú.

Legyen a seb vérzése tanú.

²² Gyárfás István: A jászkunok története. 1870–1885. III. 437. l.

²³ L. Approbatae Constitutiones. 1677. 173. l. — 1648.-i articulus.

²⁴ L. Arany összes munkái. XI k. 1900. 47.

Hát a mai nemzedék idején vajjon nyirbálták-e még a pecsétet Nagyszalontán? Illenék tudnom, mert három esztendeig laktam a Csonkatorony árnyékában. Hírét hallottam, de magát a pecsétet nem láttam. A bizonyosság kedvéért megkérdeztem id. HADHÁZY KÁLMÁNT, Szalonta legöregebb „volt” fiskálisát, aki a mai ottani világban — ahogy neve alá írja — „volt ügyvéd, szőlőműves” s aki 1929. szept. 16-án kelt levelében a következőképpen volt szíves értesíteni: „Az 1871. XVIII: t.-cz. szól a községek rendezéséről; ez szüntette meg a százados gyakorlatot, amely szerint csakugyan szokásban volt Nagyszalontán, hogy ha valaki a község házánál panaszt tett, a bíró vagy helyettese, olykor az esküdt ember, *pecsétét ütött egy darab papírra azt a panaszos kezébe adta, hogy kézbesítse a panaszlottnak*, akiezt akár átvette, akár odadobta az őt panaszlónak, kötelességének tartotta a községi bíró előtt azonnal megjelenni, aki aztán igazságot szolgáltatott 6—8 esküdt társával”. Eszerint ha már nem is élő jogszokás Szalontán a pecséttel való idézés, de még mindenesetre az élők volt jogszokása, azaz: — a ma is élők szemeláttára mult ki a magyar világból. — Hasonló módról értesít TATÁR BALÁZS ny. tankerületi főigazgató Szalonta szomszédságából, az ugyancsak hajdú Sarkad községből, 1929. szept. 27-én kelt szíves levelében a következőképpen: „... 2. Pecséttel való idézés. Meg van ma is. Régebben, ha valakit a község házára akartak idézni, a bíró vagy esküdt egy kis darab papírra egyszerűen ráütötte a község pecsétjét s azt a kisbíró elvitte az illetőnek. Nem volt rajta semmiféle írás, még az idézett neve sem. A kisbíró szóval mondotta meg, hogy mikor tartozik az illető jelentkezni a bírónál. De ha nem beszélt is az idézettel, ott hagyta egyszerűen a pecsétet s az illető másnap szó nélkül felment, mert aki „pecsétet” kapott s másnap vagy legkésőbb harmadnap nem jelent meg, újabb pecsétet küldöttek hozzá, de akkor már a meg nem jelenésért büntetést is fizetett. Ezt régebben is, ma is nem hívták „idézésnek”, hanem egyszerűen *pecsétnek*. — Pl.: *Hová megy komámasszony? — Megyek a község házára. — Oszt miért? — Tudja a fene, de mennem kell, mert pecsétet kaptam.* — Ma is így járnak el. Ott áll a bíró kezeügyében az ablakpárkányon egy rakás kis négyszögletes papírdarab s ha valakit be akarnak idézni, egy ilyen lapra ráütik a pecsétet, de most már ráírják az illető nevét s azt is, hogy mikor kell jelentkeznie. Ismétlem, ezt ma sem hívják „idézésnek”, hanem csak „pecsétnek”.

Nemcsak a hajdú községekben élt ez a jogszokás, hanem a közejük ékelt városban is, a Basahalmon belül. Debrecen város jegyzőkönyvei is őrzik a bírópecsét emlékét. A város érdemes történetírója a következőt idézi Debrecen 1627-i jegyzőkönyvéből (17. l.): „ha a bírónak vagy az esküdt bírák valamelyi-

kének pecsétével perbe idézett meg nem jelent, első ízben 25, második ízben 50, harmadik ízben 75 dénárt fiz. stb.²⁵

Ha élt a szokás a Hajdúságon, Debrecenben, Nagyváradon s az erdélyi artikulus régi üzúsnak mondja egyik formáját, élnie kellett az erdélyi fejedelemség más részein is. Élt is. Tordán 1672-ben pl. „Nyole napi idézés város idézője által hadnagy pecsétjével történik”.²⁶

Marosvásárhely idefogható rendelkezését is ismerjük 1604-ből: Ha ith Uarasi Embernek eggiknek az masikkal peri indultatik az Feolpereos az Alpereost, ha maga Citallia ne teruentkeressel Citallia, hanem az Bironal pecsetet kerjen, es tartozzek az biró pecsetet adnipenznelkwl, ha pedigh Uaros Zolgaialalakarria Citaltatni auual is szabad, az Uaros Zölgaia is tartozzek ket penz nelkwl simplex Citatoria elmenni...²⁷ Ilyen átmeneti, vagylagos' eljárásról szól az ugyan-csak marosvásárhelyi következő adat: „... ha kit penig uagi Uaros Zolgaia Cital: Uagio maga a Peres peczetel citallia personaliter...” (Uo. 33. l.)

A XVII. században Tállyán is élt ez a szokás, ha szabad erre következtetnünk ebből a rövid följegyzésből: „A citatória béírástúl is és kiadástul az notáriusnak den 16, az pecséttúl az bírónak den. 4, mind itt valótul, mind extraneustól hasonlóképpen”.²⁸

Hát Szegeden hogy volt? — Csak úgy, mint Kecskeméten, a Jászságban és Kunságban, Nagyszalontán és egyebütt, úgy ahogy szép rendiben megírta Szeged történetírója, ha téved is abban, hogy a pecséttel való idézés itt helyi szokásként fejlődött ki. — „Az eljárásban — írja REIZNER — az a helyi szokás fejlődött ki, hogy az egész a negyvenes évekig érvényben is maradt, hogy a panaszlottat a bíró pecsétjének átadásával maga a panaszos idézte meg. A pecsét egy papiros-szeletre volt ráütve s a pecsét helyettesítette az idéző végzést, melyet a panaszlotta bíróságnál vizs-szaadni tartozott. 1726. évi május 28-án „az egész tekintetes nemes magistratus votuma, úgy más tekintetes nemes királyi városok régtől fogvást bevett legalis szokása szerint statuáltatott: hogy ezen naptul fogvást, a nemes város pecsétetes czédulájáért

²⁵ Szűcs: Debrecen története. II. 522. l.

²⁶ Orbán Balázs: Torda város és környéke. 151. l.

²⁷ Kolozsvári-Óvári: Magyarország. Jogtört. Emlékek. I. 32. l. — Első felét idézi Zolnai is: Oklevél szótár, (pecsét alatt), de a forrás megnevezésébe hiba csúszott.

²⁸ Gazd. tört. Szemle. VII. 466. Tállya város törvényeiben. (1613—1696). Idézi Zolnai: Oklevél szótár, (pecsét címszó alatt).

5 denár és ugyan iudicaria decisioért, minden causans maga causa-játul, nemine excepto, den. 25 tartozik letenni".²⁹

A *pecsétet vittek reá* szólást, amely hatóság elé idézést jelent, DUGONICS is följegyezte példabeszédes könyvében s ezzel a szóval bizonyára maga is élt éppen úgy, mint a *pecséttel* a szegedi szólasban jeles örökösei, TÖMÖRKÉNY és MÓRA.³⁰ — De ráakadunk a szegedi nevezetes tájszó, a ma élő *pecsét* szegedi magyarázatára szótárban is, igaz, hogy olyan helyen, ahol legkevésbé gondolnók. ZOLNAI GYULA járt utána szokott lelkiismeretességével, hogy az Oklevélszótárnak egyik, REIZNERBŐL vett adatát helyesen értelmezhesse: „1731: Amaz reája való gyanuságot másoktól megértvén, *pecsét* által nemzetes bíró urhoz czitáltá (REIZNER: SzegedTört. IV. 480. Vö. Szegeden a nép a hatósági idézéseket ma is *pöcsét*-nek nevezi. KOVÁCS JÁNOS közlése)".³¹

Bár adataink mind magyar nyelvterületről valók, semmi kétség benne, hogy az ország nemzetiségi területein is élt ez a szokás s talán még ma is inkább él, mint magyarok közt, ahonnan a szokás ma élő változatlan gyakorlatát már nem tudtuk kimutatni, ahogy HORNYIK 1864-ben még fölmutathatta az ő korában is élő idéző *pecsétet*. — A Felvidékről pl. 1594-ből való adatunk szerint a földesúr még úgy idéz *pecséttel*, mint Bárczi Benő apja: „Benan Pál soltész és jobbágy, bár földesura őt több ízben szolgálí, küldöncei és *pecsét küldésével magához hívatta*, nem törődött a hívással, egyszer sem jelent meg és az engedelmességet megtagadta".³²

A szokás multjára mutató adatokat a monográfiák és egyéb közlemények anyagából nem lenne nehéz sokasítani. A *pecséttel* való idézésnek nem történetét akartuk vázolni, csupán szinte napjainkig tartó gyakorlatát igazolni. Ez a gyakorlat a fölmutatott jelek szerint az újkorban is országos lehetett, legalább a községi bíráskodásban és közigazgatásban, az ősi jogszokások végső menedékében, s nem helyi szokásként alakult ki, ahogy pl. REIZNER is gondolta.³³

Néha az ilyen jogszokástörténeti széttekintés, s pl. egy-egy tény, fogalom megállapítása, illetőleg szabatosabb meghatározása után más ismeretkör is juthat több-kevesebb eredményhez. A fentebbiek alap-

²⁹ Reizner J. Szeged története. III. 60.

³⁰ Hasonlóképpen számontartja Szvórényi József is a *pecsétet küldtek reá* szólást. — L. Kertész Manó. Szokásmondások. Nyelvünk művelődéstörténeti emlékei. Bp. 1922, 223. l.

³¹ L. Oklevélszótár: *pecsét* címszó alatt.

³² L. Rudnay Béla: A csermenyek és a parasztság büntetőbíráskodásai a XVI. és XVII. században. 1939. 89. l.

³³ Legtovább talán az Alföldön élt, esetleg a török hódoltság maradi, konzerváló szelleme révén. Györfly István barátom szíves értesítése szerint Törökország kisázsiai részében még ezelőtt tíz évvel is akként idézték a török közigazgatás, hogy az előljáró gyertyalángon megkormozott *pecsét* gyűrűjét papírszeletekre nyomta s ezekkel a *pecsétekkel* idézte a feleket maga elé.

ján pl. történeti szótáraink *Pecsét* címszava alatt a „*Sigillum citationis*” értelmezés is helyénvaló lenne. A *pecsét* stalán az Arany-féle *bírópecsét* is (= idéző cédula, idéző végzés) élő tájszó, helye lesz tehát az új tájszótárban. — A *Tetemrehívás*-nak ebben a sorában: *Maga*, pecséttel „hívja tetemre” — nemcsak korhűség van, ahogy eddig hittük, hanem népiesség is, annál inkább, mert ARANY e ballada írásakor (1877) már nemcsak Szalontáról, hanem Nagykőrösről is ismerhette ezt a tájszót, hiszen HORNYIK szerint ott még 1864-ben is élt a pecséttel való idézés szokása.

Hogy aztán Bárczi Benő atyja valóban *maga* hívta volna tetemre pecséttel a gyanúsítottakat, azaz *maga vitte volna rájuk a pecsétet* azon a közvetlen módon, ahogy ez a közvetlenség még a közeli multban is szokás volt: — az apa lelki állapotát nézve — nem lehetetlen, de nem valószínű. Hogy Arany a *Maga* szó aláhúzásával csupán az úri joghatóságra figyelmeztet-e vagy ennél többet jelent a nála mindig jelentőséges dült betű — nem tudom.

Talán régi *elpecsétel* igénk történetére is derül némi fény a fentebbiek után. A Nyelvtörténeti Szótár e szavunkat, *praedestino*, *vorbestimmen*’ szavakkal értelmezi, minthogy csakugyan volt is ilyen jelentése, különösen az egyházi irodalomban, vallásos tartalmú iratokban. Ugyanezt a fogalmat a mai nyelvgyakorlat így szokta kifejezni: *elhív*; szenvedőben: *elhívatik*, (származékok: *elhívott*, *elhívatott*, *hívatott* stb.). E kongruencia alapján föl lehet tennünk, hogy *elpecsétel* szavunk elsődleges jelentése: *pecséttel való elhívás, előhívás, meghívás*’ (V. ö. ARANY: *Maga*, pecséttel hívja . . .), később egyszerűen (*pecsét nélkül, esetleg valamely magasabb fórum elé való*) *elhívás, meghívás* (*megidézés*). — Mindenesetre különös volna, hogy egy olyan régi, általános, mindennapi gyakorlat (— az idézés —) bizonyos mozzanatának kifejezésére csak olyan hosszadalmas szólások szolgáltak volna, mint *pecsétet küldeni valakire, pecsétet vinni valakire*. Az olyan régi példák, mint pl. (GELEI—KATONÁTÓL): „*Minket az isteni-fiuságra el-petsétel, vagy éppen (KÁROLYI GÁSPÁR-tól): Az vrnac lakodalmára el peczeteltettek*”³⁴ — bátorítanak arra a föltevésre, hogy *elpecsétel* igénknek régen, mikor a *citatio cum sigillo*, *in floribus*’ volt (a XV. század végéig), lehetett *pecséttel megidéz*’, később csak *meghív, előhív*’ jelentése is, míg végül a képzettel (fogalommal, konkrétummal) párhuzamosan avuló szók módja szerint az *elhív*’, (*elhívatas, praedestinatio*) fogalmának kifejezésére szorult jelentésbeli terjedelme.

Elérkezvén az írásbeliség hajnala, a régimódi *pecsét* nem mult ki a világból azonnal, hanem bizonyos ideig együttélt az írással. A párhuzamosságnak, átmeneti állapotnak olyan tünete ez, mint amilyent a művelődéstörténet (néprajz) ezer más példája is mutogat. Eb-

³⁴ I. a Nyelvtörténeti Szótárban.

ben az átmeneti időben megvolt a pecsét is, de velejárt az írásos bizonyosság is. A Várad Regestrumban pl. ezt olvassuk: „Nos conventus Waradiensis contestamur omnibus etc. . . . Unde dedimus super hoc nostrum sigillum cum litteris praesentibus, pristaldo existente Marco de Cheph“.³⁵ — Első tehát a pecsét, amelyhez az írás járul (sigillum cum litteris). Pecsételni mindenki tudott, írni kevesen. Hitelt (— legalább nálunk —) a középkorban a pecsét ad, nem az írás, még kevésbé az aláírás. Nem egy középkori oklevelünkön hiányzik az aláírás, nem azért, mintha lefelejtették volna róla, hanem azért, mert teljesen elég volt rá a pecsét is.³⁶

A magasabb fórumok gyakorlatában ez a fordulat, ez az átmenet — nevezetesen az idézőpecsétre nézve — valószínűleg a XIII., XIV. században ment végbe. Hogy végbe kellett mennie, megint eleven analógiával bizonyítjuk, mert mi, etnográfusok — nem úgy, mint a jogtörténészek nagyobb része, — hiszünk bizonyos jogszokásoknak a multa nézve is bizonyító erejében. TATÁR BALÁZS fenti becses értesítése szerint Sarkadon a papirdarabocskára ráütik a pecsétet (s azután) ráírják az idézett nevét s a jelentkezés idejét is, s úgy küldik el: sigillum cum litteris: a „pecsétet“ a hozzá tartozó írással. Nem egyéb ez, mint 600—800 év múlva megismétlődő átmenet a pecsétről az írásos pecsétre (sigillum cum litteris'), majd (valamikor a jövőben) az írásra, (idéző végzésre), amely már akkor is érvényes lesz, ha a pecsét hiányzik róla.

Végül érintsük még egyszer a pecsét jelentéstörténetének kérdését. A pecsét végső elemzésben — a multban — nem egyéb, mint igazoló jegy, jogosított személy jelvénye, jele, mondhatni: személyjel, amihez hasonló eredetileg a címer, vagy manapság bizonyos mértékig a névjegy is. Ilyen jelt ad például a váradi kapitány — hogy fenti adatainknál maradjunk — a Hajdúságra kiküldött szökevénykutatóknak is, akik személyében eljárnak.³⁷ Azonban ebben az időben esetleg itt is, s egyik-másik máskori vagy máshonnan való adatban is, a pecsét már írásos bizonyáglevelét is jelenthet, ahogy mai nap is jelent idézőlevelet (tk. írást) pl. Szegeden vagy Sarkadon. Hogy a mult egyes szűkszavú adataiban hol és mikor jelenti magát az idéző pecsétet s hol és mikor már csak az „idéző cédulát“, ma még

³⁵ Vár. Reg 362. sz. (Nr. 351.) 293. l.

³⁶ Még a gör. keleti egyháztól a római egyházhoz állott oláh nemesek és boérok 1711.-i levelén is 412 pecsét van, „holottis az aláírások igen ritkák“, jóllehet az oklevél aláírásokról szól: „subscriptiones Dominorum Boierorum, et Nobilium Unitorum Districtus Fogaras“. — L. Schwartner á Perger: Bézvetés a Diplomatikába. II. 40. — Egyszerűen azért, mert az oláh nemesek és boérok jóval nagyobb része írástudatlan volt; pecsételni azonban tudott. — Az 1498. évi 14. törvénycikk első sorban azoknak a káptalan- és konventbeli személyeknek arcára ütteti a tüzesvas-bélyegzőt, akik a hiteles pecséttel az oklevélhamisítványt megpecsételik s csak azután azokéra, akik a hamisításban bármi egyéb részt vettek.

³⁷ A pecsétnek ilyen és hasonló szerepére — nem is szólva a középkorról — bőséges adatok találhatók: Kolozsvári-Ovári: Magy. Jogtört. Emlékek I.—III. c. művében a Mutató eljárás c. fejezetének pecsét, idézés címszavai alatt.

nem tudjuk, mert a pecsét szó jelentéstörténetét ma még nem látjuk tisztán.

Utószó. A szegedi egyetemi ifjúság egyik komoly egyesülete 1929 tavaszán azzal a fölszólítással tisztelt meg: tartsak körében előadást az Alföld néprajzi teendőről. A kitüntető meghívást megköszöntem, de az előadásra nem vállalkozhattam, mert szubjektív megítélésem szerint — akkoriban az idő erre nem volt alkalmas. Ezt a mulasztásomat igyekszem jóvátenni — egyetlen példammal inkább köszönetül és köszöntésül — különösen a magyar joghallgató ifjúságra gondolva, akikre népünk megismerése körül sajátos feladatok várnának. Szerény írásom tehát nemcsak címe, hanem szándéka szerint is *pecsét*, melyet a magyar néprajz viszályára a magyar ifjúságra abban a reményben, hogy — a jászok példája szerint — meg fog jelenni abban a gyülekezetben, ahol a magyar nép tudományos megismerését szolgálják. A fenti meghívó pecsét-jelentését leg hamarabb bizonyára a joghallgató ifjúság fogja megérteni. — Sok mindent bízhatunk a filozopterekre, — szokták is vállalni, — de élő jogszokásaink összegyűjtésére kétségkívül a joghallgató ifjúság van elpecsételve.

Viski Károly:

Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. II.

(Első közlemény 1930. 1—2. számban.)

Hát bizony megértették, így értették ezeket az énekeket HORVÁTH ÁDÁM barátai. De megértették ellenségei is. Megértették azok, akiket Kresznerics följegyzése szerint *füles baglyok*-nak hívtak, báró Orczy Lőrinc pedig *sekrestyések*-nek szokott nevezni: a „geheime Polizei emberei“ (KazLev. XII: 475), a besúgók. 1814. dec. 7-én ezt írja HORVÁTH ÁDÁM a kérdezősködő KAZINCZYNAK: „Kedves Barátom! — Relatum est S[uae] Serenitati in Comitatus Zaladiensi et Simigiensi certas cantilenas sufflamminatorias publice decantari, earumque Auctorem esse Adamum Horváth, qui in Comitatu Zaladiensi residet, bona vero et in Simigiensi possidet; et qui sub novissima congregatione Comitatus Gömöriensis notabilem renitentiam exhibuit: hisce proinde committitur D. Vestrae, ut sub manu investiget, an revera similes cantilena, qualis est haec ./. in illo Comitatu decantentur et an illarum Auctor est dictus Adamus Horváth... de compertis relationen facturus etc. etc. Josephus Palatinus. — Ez a parantsolat jött October elején a Somogy és Zala Vármegyei Ord. Vice Ispányokhoz, a mint Somogyban (mivel ott éppen Bajomban kellett történnie a kéz alatt való Investigationnak) meg tudhattam,

a' Stilus talán külömböz valamit, de a' veleje ez; a' provocatuma pedig egy Stajer tánczi Magyar Enek: *Hát Isten neki! kapjunk rá, szokjunk rá a' Német tánczra*; etc. de a' melly az által írásban el van rontva: Én már neked irtam azolta, miölta ez történt, de mivel az illyesek, a' mi sem barátságunknak, sem Levelezésinknek nem tárgyai: másra bízam, hogy ez-eránt Téged tudósítson; 's mivel leveledből látom, hogy az a' más azt nem tette; im! én meg küldöm mind a' parantsolat' mi voltát, mind a' Zalai Administratorhoz, azután, midőn már a' Relatiók fel is mentek, írott Levelemet". (KazLev. XII: 241—242.)

A följelentés tehát úgy szölt, hogy: „Zalában és Somogyban nyilvánosan énekelnek bizonyos bujtogató énekeket, s azok szerzője HORVÁTH ÁDÁM, ki Zala vármegyében lakik, de Somogyban is vannak birtokai, s ki Gömör vármegye legutóbbi gyűlésén nevezetés ellenszegülést tanúsított. Egy ilyen bujtogató ének a /. alatt csatolt, melyről HORVÁTH ÁDÁM leveléből láttuk, hogy azonos a *Stajer Tánc*-cal. Nem volt tréfa ez a följelentés egy magyar író ellen abban a korban, melyben az írók kis seregében ott voltak intelműl a Martinovics-összeesküvésnek hosszú rabságot viselt áldozatai. Lett is nagy megdöbbenés a vármegyében. Mint SÁRKÖZY ISTVÁN írja, HORVÁTH ÁDÁM „dolga Somogyba meg lehetőssen ütött“ (KazLev. XII: 397). Még írni sem mer róla szabadon, csak azt ígéri, hogy „rövid nap az investigatio felől esmérletlen kézzel“ küld tudósítást KAZINCZYNAK (uo.). Mikor pedig ír neki e dologról, lelkére köti, hogy elolvasás után tegye el „bátran a' helyre, melyhez hajdan az én kedves Blumauerem egy szép ódát intézett“ (KazLev. XII: 554. — Blumauer tudniillik azt a helyet tisztelte meg ódájával, ahová a császár is gyalog jár.).

Hát HORVÁTH ÁDÁM mit tett? Azt, amit a befolyásos besúgók és az ellenséges államhatalom ellen tennie kellett: igyekezett a gazok eszén túljárni. Kapta magát, ötödfélszáz éneket magában foglaló gyűjteményéből kiválasztott negyvenhét darabot, köztük a följelentés és nyomozás különös tárgyát, a *Stajer Tánc*-ot, „mely neki vétkül tulajdoníttatott (SÁRKÖZY, KazLev. XII: 397), és köztük a rá válasz „Nem minétre lépek én“ kezdetűt is. Ezt a negyvenhét darabot össze-szerkesztette kóták nélkül kisebb byűjteménnyé, e gyűjteménynek a „*Magyar Arion*“ nevet adta és a nyomozó hatóság rendelkezésére bocsátotta.

Köztudomású, hogy a *Magyar Arion* kézírata a M. Tud. Akadémia Könyvtárának kézíráttárában van (írók 8-r. 48. sz.) Hogy pedig ez a *Magyar Arion* csakugyan azonos az *Ötödfélszáz Énekek*-ből kiválasztott negyvenhét darabbal, ez nemcsak abból bizonyos, hogy aki a *Magyar Arion*-ba belenéz, megleli benne az *Ötödfélszáz Énekek* negyvenhét darabját, hanem abból is, hogy a *Magyar Arion* műfaji mivoltát az elébe írt bevezetésben maga

HORVÁTH ADÁM ugyanazon szavakkal magyarázza, mint egyik KAZINCZYHOZ írt levelében annak a negyvenhét éneknek összefüggését, melyeket a nyomozó hatóságnak adott át s melyeket később gróf AMADÉ ANTALNAK ajánlva ki akart nyomtatni. Így vannak az említett levélnek ez énekekről szóló sorai: „*azok, vagy is azok közül 47, . . . egy Drámát mutatnak, az idő' egységére nézve anomalumot, egyéb aránt a' régi Chorusos Tragoedia és mai Opera közt közép szabásút, az Insurrectiotól fogva Napoleon' le aláztatásáig*“ (KazLev. XII: 526). A közöltem két énekből láttuk, hogy ezek a *Magyar Arion*-ba foglalt énekek tulajdonképpen helyzetdalok, más-más személy szájaiba adva, néha egyik a másiknak mintegy felelve, s ezért nevezi HORVÁTH ADÁM e gyűjtemény egyes részleteit *scénák*-nak, az egészet pedig valami operaféle színjátéknak, Napoleon bukását föltüntető *tragédiá*-nak. Azt is látjuk azonban, hogy a *Magyar Arion* nem külön műve HORVÁTH ADÁMNAK, hanem csak egy bizonyos tervszerű egymásutánba rakott része, csak egy ötöde az *Ötödfélszáz Énekek*-nek. Ebben van tehát az irodalomtörténetíróknak HORVÁTH ADÁM énekgyűjtemény-kéziratairól való egyik tévedése; hogy kivétel nélkül mind azt hiszik, azt írják, hogy a *Magyar Arion* valami *külön műve, külön énekgyűjteménye* HORVÁTH ADÁMNAK. Régi életrajzírója, GARDA SAMU is azt írja tévesen, hogy „*azt a két dalgyűjteményét kérték fel Bécsbe*“ (id. m. 116). Legújabb tárgyalója, HORVÁTH JÁNOS is azt jegyzi meg, hogy az *Ötödfélszáz Énekek* akadémiai és brassai példányán kívül van még HORVÁTH ADÁMNAK „*ugyancsak 1814-ből való Magyar Arion c. kéziratos hangjegyes (?) versköteté*“ (id. m. 84). Dehogy „hangjegyes“ verskötet! A *Magyar Arion* a csakugyan „hangjegyes“ *Ötödfélszáz Énekek* darabjainak egyik *hangjegytelen, részleges példánya*.

De térjünk vissza, lássuk, mi lett a készülődő „nóta“-perből. SÁRKÖZY ISTVÁN azt írja KAZINCZYNAK 1815 júniusában, hogy „a felküldetett copia nem egyezett azzal, a mi originalis névvel [értsd: azon a címen, hogy az az *eredeti*] oda fel találtatott“ (KazLev. XII: 554). Tehát a *Stájer Tánc*-nak az a szövege, melyet a besúgó szolgáltatott be Bécsnek, más volt, mint az a szöveg, melyet HORVÁTH ADÁM küldött föl a *Magyar Arion* gyűjteményben. Előre is gyaníthatjuk, hogy az a szöveg volt az ártatlanabb, melyet az öreg poéta prezentált. És mit szolt erre a különös különbözésre az üldözött magyar? Természetesen azt, amit KAZINCZYNAK is írt, hogy tudniillik az ő éneke a följelentő példányában „*az által írásban el van rontva*“. Bizonyos, hogy száztizennégy esztendővel ezelőtt én szó nélkül elhittem volna ezt a mentséget „Ádok“ urambátyámnak, már csak azért is, mert *Hollósi Somogyi Éva* néném fölötti *bucsuztatója*-ban azt kívánta a dédapámnak, hogy Isten szaporítsa el a nemzetségét — ebben az áldásban pedig én is benne voltam. Bizonyos, hogy én akkor a derék szittya HORVÁTH ADÁMNAK adtam volna igazat, nem az Ár-

pádtól elfajult besúgónak. De most száz esztendőnél is később? Mikor már ott vígad ama bíró előtt, akihez szép nyári vasárnapokon a fehér templomokból föl-fölszáll a HORVÁTH ADÁM szerzette ének:

Isten, a roppant egeknek
Bölcs, erős alkotója;
A lételnek és letteknek
Hatalmas fenntartója;
Te, képzelhetetlen nagy,
Örök és végtelen vagy;
Együtt mélység és magasság,
Tiszta, fénylő világosság!

Csak a sötétség hitlen emberei előtt kell a mi „szájunkra zabolát vetni“, de a „tisztá, fénylő világosságban“ ítélő bírótól nem kell HORVÁTH ADÁMOT féltennem s megmondhatom jó ember kára nélkül azt is, ha a *Stájer Tánc*-nak nem a HORVÁTH ADÁM által Bécsbe küldött szövege volt is az eredeti, a hiteles.

A *Magyar Arion*-ban (VII.) a következő szöveget találjuk:

Hát: Isten néki! kapjunk rá, szokjunk rá, a' Német tánczra:
Béts után ugy is minket ver a' fegyver a' szolga lánczra
A' táncz mester nem isméri, nem méri a' mi hangunkat;
Tsosztatót vér, ne pengessük hát, vessük el sarkantyunkat.
Szánd meg Árpádom! szánd Unokádat,
Tartsd meg ez véren szerzett hazádat.

Már a' Rábán túl a' Nagy Sas', a' Kakas' körme mivé tett,
Stajer táncz végzi a' *manifestummal* kezdett minétet.
Nyalka tsizmám' el-rombolja pór szolga-saru formára,
Fűzött topányom' el szabta *Francia* cipő kaptára:
Szánd meg 's a' t.

Isten ugy látszik el-vette, le tette Szent kezit rólunk,
Agyarkodunk, 's egy francz kommandó szóra futva harczolunk:
Az orosz lány is így futa valaha a' kakas szóra;
Oh gyávaság! be méltó lett e' Nemzet ilyen ostorra.

Dőlt betűkkel én szedtettem azokat a részeket, amelyek különböznek az imént látott szövegtől, melyet — mint mondtam — szintén HORVÁTH ADÁM keze írása után közöltem. Hasonlítsuk most össze a kettőt. Ebben a másodikban „*Bécs után* ver minket a szolgálancra a *fegyver*“, tehát nyilvánvalóan arra a veszedelemre céloz, hogy Napoleon fegyvere előbb Bécszet hódoltatja meg, azután minket, magyarokat. Itt a másodikban már nem *stájer*t húz a muzsikás, hanem „csosztatót“ vagyis francia táncot ver a „tánc-

mester“ vagyis Napoleon. „Már a *Rábán túl* a nagy sas!“ — világos, hogy itt nem az osztrák sasról van szó, hanem Napoleonról, aki betört az országba s a Rábán túl Győrt támadta meg. Milyen kárt okozott a francia kakas körme: „manifestummal“, az 1805-diki kiáltvánnyal csábított bennünket a hűtlenségre, de annak a vége „stájer tánc“. Nem „cipő-kaptára ütötték a mi fűzött topánunkat, hanem „francia cipő-kaptára“ szabták — nyilvánvaló tehát, hogy nem német, hanem francia uralom ellen szól az ének. Nincs itt a másodikban szó arról, mint az elsőben, hogy a mi bécsi uralkodóinknak „panaszkodunk, de mind írva, mind sírva hiába szólunk“; e sor helyett az az önbeismerés van a másodikban, hogy „agyarkodunk“, pártoskodunk, renitenskedünk, de „egy francia kommandó-szóra elfutunk“, nem vagyunk elég vitézek a fene franciával szemben. *Ebben* van a mi „gyávaságunk“ s ezért szánhatja Árpád az ő mostani unokáit. Ime — olyan franczia-ellenes ez a második szöveg, amilyen német-ellenes az előbbi; olyan Napoleon-ellenes ez, amilyen Ferenc-ellenes amaz. Melyik mármost az eredeti?

Meg lehet ítélni ezt egyszerű szövegkritikával is, a két példány stílusának összehasonlításával. Ez ének olyan mesterséges rímeléssel van írva, hogy minden szak négy sorában az első nyolc szótagos szakaszok rímelenek a rájuk következő három szótagos szakaszokkal:

Hát Isten néki, *kapjunk rá,*
szokjunk rá . . .
 Úgyis már régen *megnyertek,*
ráverték . . .
 A muzsikás nem ismeri,
 nem *veri . . .*
 Ha stájer húz, mit *pengessük?*
 Jobb, *vessük . . .* stb., stb.

Ez a rímelhelyezés az elsőnek közölt példányban (I.) végig pontosan meg van tartva, de nem úgy az *Arion* példányában (II.). Ime:

- I. Hogy stájer végzi a *nem rég*
víg vendég-
hozta minétet . . .
- II. Stájer tánc végzi a *mani-*
fesztummal (!!)
kezdet minétet . . .
- I. Panaszkodunk, de mind *írva,*
 mind *sírva*
 hiába szólunk . . .
- II. Agyarkodunk s egy franc *komman-*
dó-szóra (!!)
 futva harcolunk . . .

Bizonyos tehát, hogy a *Stájer Tánc*-nak e két szövege közül az első az eredeti, a második pedig — hogy HORVÁTH ADÁM szavaival éljek — „az általírásban el van rontva!“ Még pedig különös módon olyan két helyen van elrontva, ahol a rontás a német-ellenes verset francia-ellenessé teszi. Ez a francia-ellenessé rontott (vagy éppen hogy javított) szöveg: az *Arion*-beli szöveg, vagyis az a szöveg, amelyet a spielitől, policájtól, főhercegtől, császártól szorongatott szerző a maga mentiségére, magyar fejének, jószágának némettől való mentésére húzott elő az asztalfiából, hogy kiszúrja vele a nyomozók szemét. Nyilvánvaló tehát, hogy az *Arion*-beli szöveget nem szóról-szóra írta ki HORVÁTH ADÁM az *Ötödfélszáz Énekek* eredeti példányából, hanem célzatos változtatással. Így érthetjük meg azt is egészen, hogy a *Stájer Tánc*-nak az a szövege, melyet az áruló füttyentett be Bécsnek, miért nem egyezett avval, amelyet a vádlott küldött oda föl jobbagyi hódolattal. Valahol a bécsi levéltárak átkos emlékü titkai között bizonyosan megvan az a példány, mely a besúgótól való. Én nem járok utána, de bizonyosra veszem, hogy HORVÁTH ADÁM műveinek kritikai kiadásába jobban beleillenék a besúgónak az a szövege, mint magának HORVÁTH-nak saját kezével írott, *Arion*-beli szövege. Sőt nem csak az *Arion*-beli, hanem az is, mely az *Ötödfélszáz Énekek* akadémiai teljes példányában és a braszai példányban is megvan. Ha ugyanis összehasonlítjuk a *Stájer Tánc* *Arion*-beli szövegét az *Ötödfélszáz Énekek* ama két példánybelivel, mind a három helyen szóról-szóra ugyanezt leljük. Az *Ötödfélszáz Énekek* teljes példánya, mely a M. T. Akadémia Könyvtárának kéziratтарыában *Írók* 8-r. 46. sz. alatt őriztetik, HORVÁTH keze írása, ez HORVÁTH-nak magának a példánya volt. *Ebből* a példányból tehát csakugyan híven, csakugyan rontás nélkül írta ki a Bécsbe küldött *Stájer Tánc*-ot. *Ebből a példányból.*

De — itt térek rá az irodalomtörténetírók másik tévedésére — van ám az *Ötödfélszáz Énekek*-nek egy harmadik példánya is, ugyan csonka példány, hiányos. Ez a példány szintén HORVÁTH ADÁM keze írása, benne vannak a kóták is. Ez a hiányos példány szintén az Akadémia Könyvtárának kéziratтарыában őriztetik, de olyan jól őriztetik, hogy valahogy könnyen meg ne találják. Össze van ugyanis kötve a *Magyar Arion* kéziratával s az összekevert két kézirat olyan gondosan van bekötve, hogy címlapul szépen előre van téve a *Magyar Arion* címlapja, mintha ez volna címlapja az egész kötetnek. Mármost, aki az így bekötött csomót kinyitja, annak a szeme mindjárt arra a címlapra esik, tehát azt hiszi, hogy amit a markában tart, az mind a *Magyar Arion*. Aki lapoz is a kötetben, az lát benne persze hangjegyeket is abban a részben, amelyikben nem a hangjegy nélkül kiírt *Arion*-beli darabok vannak, hanem az *Ötödfélszáz Énekek* hangjeggyel együtt összeírt darabjai. Az *Ötödfélszáz Énekek*-nek erről a példányáról semmit sem tud az irodalomtörténet — s ebből közöl-

tem én itt a *Stájer Tánc*-nak amaz első szövegét, a csakugyan eredeti, hiteles szöveget, melyet még nem dolgozott át HORVÁTH ADÁM, hogy a fenyegető felségsértési pört kikerülje.

Az inkriminált *Stájer Tánc* átdolgozásával már el is volt hártva a veszedelem. Hogy pedig az átdolgozott szöveg beadása mellett még mivel menthette magát a háborgatott énekes, az kitűnik abból a levélből, melyet a nyomozással szintén megbízott, de azt nagyon gavallérosan folytató zalai főispánhoz, gróf AMADE ANTALHOZ intézett 1814 nov. 11-én, akkor, mikor barátaitól már megtudta annak „kedvező vélekedését elárultatásbeli baja eránt“. „Azt a kedvező vélekedést — úgymond — volt ugyan nekem igazam várnom Excellentiád' tulajdon kinyilatkoztatásánál fogva: mert jól emlékezem, hogy nem talált Excellentiád énekimben ollyant, a' mit el-ne-lehetne mondani még ott is, a' honnan jött a' parantsolat a' kéz alatt való vizsgálás eránt“. Ügyesen utal arra, hogy az ő énekei a „drámás verselés“ egyik neme, tehát az ő helyzetdaltai nem a szerző érzéseit fejezik ki; s önérzetesen mutat rá a nemesi fölkeléskor írt buzdító énekeire. „Méltóztasson is Excellentiád el hinni, hogy, ha a' parantsolatban tsak az lett volna, hogy HORVÁTH ADÁM bujtogató Énekeket énekel, nyomba magam vittem volna el Ö Cs. K. Hercz-hez mind azon énekeimet, mellyeket számosabb összeve jövésekben (nohá kényszerítés nélkül ritkán) éneklettem: és elég bátor lettem volna az ízlés-tudományra utalni, hogy azokat az én számból mind úgy hallani, mint az én érzésimet, vagy tsak azokhoz illik, a' kik se játék színbe soha sem voltak, sem a' *Drámás verselés*' természetit nem ismerik . . . De midőn a' parantsolat így hangzik: *publice decantari*; ez már méltó figyelmet okozott bennem sajnálnom mind azokat, és meg rovatástúl féltennem, a' kik Énekimet hallották; Magamat nem volt mit féltennem: mert ha *Tyrtaeus*, a' kit *Poëta* léttére, maga a' *Delphusi* Isten rendelt hadi vezérül a' *Spártaiak*-nak: buzdító versseivel győzedelmet, és azzal magának örök hírt, tserfakoszorút nyert; az én nemesi felkeléskori, és több némelly alkalmatosságokra írtt Énekim, mellyek többek is, sikeresebbek is vólták, mint ama veszedelmeseknek nevezettek; ha nem tserfa, leg alább borostyán koszorút bizonyosan érdemlettek, inkább, mint pirongatást, vagy büntetést“. Bús beletörődéssel vallja, hogy kiöregedett már a kuruckodásból, a pusztában kiáltozástól. „Volt az ideje, nem tagadom Excellentiád előtt, hogy nem tsak erős szó szóllója voltam közönséges helyeken mind annak, a' mi Nemzeti, hanem még a' *Barátokat* is a' nagy *Scipió* példájára, ahoz mértem: de hétszer-hét esztendő, melly többnyire a' leg-tüzesebb Vér-mérsékletet is meg tsilapítja, meg tanított, hogy a' Nap nem köteles az én óráim után járni, nohá nem is törődik vele, ha én azt hozzá nem igazítom. Attól fogva tehát meg tartóztattam magamat mindentől, a' mi vetelkedést szülhet; el-elkülönöztem nem tsak a' Nagy Világ-

tól; de még a' kitsinynek is nagy részitül: halottak társaságába ereszkedem, azoknak, a' kik a' magasabb tudományokat írva hagyták; a' természet titkai bűvárjainak, mesterséges számvetőknek, 's más tudományos régi nagy embereknek: egyedül a' Vers-szerzést, és egy kevés igen tsendes gazdai foglalatosságot tartottam fen elmém' 's testi erőm' frissítésére". (KazLev. XII: 245—6.) HORVÁTH ennek az öngazolásnak, melyben bátor őszinteség és óvatos bölcsesség mesterien elegyedik, ennek egyik példányát KAZINCZYHOZ is megküldötte s arra nagy hatást tett. KAZINCZY, bár elég szigorú kritikusa volt a tőle nagyon különböző HORVÁTH stílusának és egyéniségének, HORVÁTH háta mögött, tehát egészen őszintén, ezt írja DÖBRENTEN-nek 1814 dec. 25.: „HORVÁTH ADÁM eránt a' Vármegyéhez parantsolat ment a' Palatinustól, hogy investigálja az Administrator [Amade gróf] Szalába, milyen bujtogató énekeket danolgat ő. *Originalis feleletet adá* az Administratornak, de szokása szerént felette hosszan. *Nagy tudomány, nagy eruditió van a' feleletben. Olly pajkos,* hogy azt mondja, *hogy azokat a' dalokat ott is élénkelhetnék, a' honnan a' parancs jött*" (KazLev. XII: 281). Még nagyobb sikert ért el a nyilatkozat AMADE grófnál hiszen nemcsak nem lett a nyomozásnak tovább folytatása, hanem AMADE még azon is fáradozott, hogy kinyomatja a *Magyar Ariont*. Örvend KAZINCZY az AMADE adta elégtételnek és kitüntetésnek: „Ügy hallom, Gróf AMADÉ a' Te verseidet ki akarja nyomtattatni. Ha ez való, úgy rendes [értsd: helyes, örvendetes dolog], hogy épen az használ, a' ki ártani akart. Bár mindég így fizetne Nemezis az árulóknak". (KazLev. XII: 455.) Ez a levél 1815 márc. 14-én kelt; június 13-án pedig nyugodtan írja már HORVÁTH KAZINCZYNak, hogy „ő a versek Bécsbe juttatásával és az ő nyilatkozattételével az ügyet elintézettnek tartja: „Ha valakit vádolnak, és bűnösnek találhatnak; hoznak ellene ítéletet: de a' titkolt vádbúil [értsd: alattomos vádbúil], ha semmi sem sül ki, azt nem szokta követni absolutio — én hát világosabb ki menetit már nem is várom. Gr. A[MADE] való, hogy Énekimet ki akarja nyomtattatni, 's azt vélttem, hogy az már munkában is van . . ." (KazLev. XII: 525—6.)

Igy menekült meg HORVÁTH ADÁM a besúgóktól, a policájtól, a nótapórtól. De nem menekült meg az akkori nemzeti érzésű íróknak egy másik félelmétől, a cenzortól. Az a mű, amelyben nem látott veszedelmet a vizsgálatot intéző gróf AMADE ANTAL, az a mű, a már átdolgozott tartalmú *Magyar Arion*, igenis veszedelmesnek láltatott egy hatalmasabb úr által, jobban mondva, hatalmasabb úrak szolgája által, a budai cenzor, tisztelendő MICHAEL ALOYSIUS TRENKA által: ő nem adta meg az engedélyt a *Magyar Arion* kinyomatására. Miért? Talán még mindig német ellen bujtogatónak találta? Dehogy. Az volt a baj, hogy nagyon is — magyar-ellenesnek és francia-ellenesnek gondolta. Imhol a végzése: „Opusculum Manuscriptum, cui titulus est: *Magyar Arion* . . . cum Auctor

in textu cantilenarum miscellanei argumenti *Nobilitati Hungariae* ex suscepta contra Gallos, quos *frigida allusione passim Kakasok apellat*, expeditione redeunti *voces ignaviae plenas affingit*, Ductorem Expeditionis dehonestat, *Monarchas Napoleonis, tunc adhuc Imperatoris foederatos, immemor ejus, quod Summus etiam noster Princeps illi adversus Russos adstiterit cavilletur*; Eidem Napoleoni absurdam Confessionem (*Gyónás*) et absolutionem adscribat . . . ad Typum admitti non potest“. (KazLev. XIV: 21.) Tehát most meg az volt a bűn, hogy a magyar nemeseket gúnyolja és Napoleont sem kíméli a könyv, holott a mi felséges császáruk is segítette annak idején őt, a muszkák ellen. Írja pedig ezt a kifogástalan világnézetű TRENKA 1815 dec. 17-én, mikor Napoleon már meg is érkezett Szent Ilona szigetére — ipa urának, Ferenc császárnak, igaz öröme.

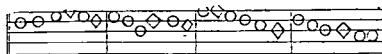
Nemcsak most hat humorosan TRENKA bölcsessége, hanem az volt a maga idejében is. KAZINCZY így ír róla HORVÁTHnak: „Ámbár szívesen [értsd: szíveimből] sajnálom, hogy triumphusod elmúlt, nagyon kaczagtam a' Cenzor háta s ítmányán [értsd: hátiratán], mellyel téged Verseidnek MS mával megajándékozni méltóztatott. És melly okoknál fogva tiltja a' Munka megjelenését! Leveled és ez a' czédula be fog menni Excerptáimba . . .“ (KazLev. XIV: 57.) De hiába volt nevetséges TRENKA, mégsem lehetett az ő tilalmát megmásolni. A nemes Amade még egy próbát tett ugyan az *Arion* érdekében (l. KazLev. XIV: 159), de — úgy látszik — sikertelenül. Igaza lett HORVÁTHnak: „vissza esett hát szegény Arion arra a' leg első Destinációjára, hogy Posthumus munka marad; hijjában ígertem meg a' Bétsi Investigationnak, hogy Typusban adom ki: — ott azonban a' kéz írás ellen, az érintett Declaratio mellett nem volt ki fogás“. (KazLev. XIV: 168.)

Említettem, hogy az *Ötödfélszáz Énekek* csonka példányában a *Stájer Tánc* még az eredeti szövegezéssel van meg, de a hiánytalanul ránk maradt példányban, abban, melyet az irodalomtörténészek ismernek és használnak, már éppen úgy át van alakítva, mint a *Magyar Arion*-ban. Ebből megállapítható, hogy az *Ötödfélszáz Énekek*-nek, vagyis HORVÁTH ADÁM legbecsesebb művének, ennek a hatalmas énekgyűjteménynek, eredeti, hiteles szövegű példánya az, mely csonkán van, a tudósok előtt ismeretlenül, bolondul összekötve az *Arion*-nal. Az a példány pedig, mely teljes, az: a szerzőnek politikai üldöztetés miatt átdolgozott példánya. Ez az átdolgozás abban állt, hogy igyekezett a kurucabb szellemű énekekből elenyészteni a német-ellenes színt.

Ennek az átdolgozásnak jellemzésére közlök még valamit az átdolgozatlan, csonka példányból, hogy lehessen látni, milyen viszony van az átdolgozatlan és az átdolgozott példány között.

Az eredeti példányban ez van:

Német-átok.

Verd-meg Uram Verd meg
 Ebatta Németjét,
 Országunk' szemetjét,
 Kutya teremtetét!

Sem +, sem * jel nincsen ez ének előtt, tehát mind az ária, mind a szöveg „más csinálmányja“, vagyis — mint látjuk — igazi, régi kuruc nóta. Az átdolgozott példányban pedig ennek a helyén a kuruc dallam nélkül (hiszen az is áruló lehetne!) ez a szöveg van:

Travestáltt Francz átok.

Verd meg Uram verd meg
 A' Világ Ostorát,
 Sodomai felleg borítsa táborát
 Zabolázd meg szent erőddel,
 Vagy kergesd el vas vessződdel
 Hatalmas kezedd.

Ezelőtt tíz évvel én betűről-betűre összevetettem az *Ötödfélszáz Énekek* ismeretlen eredeti és ismert átdolgozott példányát. Tanulmányt is készítettem róla, de azt a fiókomba dugtam, mert akkoriban ez a kettős biztatás serkentette a tudomány szolgáit: 1. Csak a kultúrfőlény menthet meg bennünket, tehát minél többet dolgozzatok! 2. Drága a nyomda, tehát minél kevesebb kézíráttal alkalmatlankodjatok! Fiókban tartogattam hát tanulmányomat, belenyugodván abba, hogy jó HORVÁTH ÁDÁM kézíratainak posthumus voltához jól illik az én róluk szóló kéziratomnak posthumus volta. De az, aki a magyar tudományos munkásság eszközeinek megteremtésével korszakot nyitott meg, lehetővé tette a mi folyóiratunk megindulását és virágzását is. Így ennek lapjain, ime, világot láthatott az én tíz év előtti tanulmányomnak nagy része. Ezt az örömemet talán követni fogja egyszer az az öröm is, hogy világot lát majd nemsokára PÁLÓCZI HORVÁTH ÁDÁMnak száz évnél is régebb óta várakozó énekeskönyve, és ha világot lát, talán az én szerény értekezésemnek is hasznát fogja venni a kiadás rendezője.

Mészöly Gedeon.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

A tiszaháti és szolnokvidéki szuszék.

A *szuszék* a Tiszaháton régebbi s ma már divatjamult gabonatarató-készsége a magyar kisbirtokú földművesnek. Legősibb formája, mint még gyermekkoromban hallottam, egy négy ágaslábon álló, vesszőből font, kívülről-belül pelyvás agyaggal csapott, pofozott falú és téglalapú góréféle volt, mely ma már — tudtommal — sehol sincs használatban. A Tiszaháton a háború előtt még itt-ott *kec* néven mint szecskatartó tengette életét. Hogy azonban valamikor gabonát tartottak benne, még egy-két öreg határozottan emlékezett rá. A szuszéknak ilyen formában való előfordulásáról Szolnok vidékéről is van adatom.

A *szuszék* rendszeren tölgyfából készült hatalmas fedeles láda. Méretei igen különbözők. Nagyságát többnyire a hely határozza meg ahol tartották (kamrák, tornác vége, szekér-szín, félszer, házvége, csűr stb. s ha csak lehetett, fedett vagy záros helyen). Hosszúsága gyakran meghaladja a három métert, magassága a két és fél m.-t, sőt néha többet, a mélysége a másfél m.-t.

Alakja vagy hasáb, vagyis az oldalélek merőlegesek az alapra, vagy gyakran téglalapú csonka gúla, vagyis az oldalélek összehajlanak. Az alak megválasztásába rendszeren a gazda bugyellárisának is volt beleszólása, mivel az egyszerű hasábalakút ő maga is összeróhatta, hiszen a magyar mindig ügyes faragó volt, míg a csonka gúla-alakú szuszék már ügyesebb mestert kívánt. Részint azért, mert a kiszabása sokkal nehezebb, másrészt pedig, mivel az oldalakat nem szegezéssel állították össze, hanem összeeresztéssel, csapolással. T. i. az oldalél-gerendákat egy vastagabb gerendából ácsolták olyanképen, hogy a keresztmetszete L alakot mutatott, aztán az L két végét hosszában megzsilipelték (kivésték) s ebbe a zsilipbe eresztették a deszkák végeit. A beeresztett deszkák végeit faszeggel erősítették az élgerendákhoz. Az oldal- és fenékdesszkák is zsilipezéssel voltak összeeresztve, mert különben, ha a deszkákat csak pusztán egymásra helyezik, a lassanként mégis csak megereszkedő alkotmányból kicsorgott volna a mag. A négy oldalél-gerenda kiálló vége alkotja a lábakat, míg az egyszerűbbeket esetleg két-három gerendára állították, hogy a nedvesség meg ne támadja a feneket. Belül rendszeren két részre, fiókra van osztva s az elválasztó fal szinte zsilipezve van.

Fedele is van. Az egyszerűbbnek lapos, a díszesebbnek domború. Elyenkor a szuszék két oldalfala egy körívvel magasodik föl, amely mellé szorosan záródik a domború fedélnek szintén köríves oldala. A fedél nem sarkon fordul, hanem facsapon, mely áthalad a fedél két oldallapjának hátsó sarkán s a hátsó fal legfelső és kiemelkedő deszkájának végeibe nyomul. Lapos fedélnél előfordul az is, hogy a leghátulso fedéldesszkának a két vége egy csücsökben végződik. Ez a csücsök egy kis deszkadarab lyukában forog, mely a két hátsó élgerenda fejére van erősítve. Ha a fedelet fölnyitják, kitámasztják. A kitámasztó pálcza a mellső

oldal belső széléhez erősített csuklón fordul s a szabad vége a fedél bel-sejének egy kis mélyedésébe illik.

Vasalás vagy vas-szeg nincs benne. Legfeljebb, hogy az egész alkotmányt szilárdabbá tegyék, ha esetleg idők folyamán kissé megeresz-tett, az oldalfalak négy felső élsarkát egy körcikk-alakú vastag pléhda-rabbal az élgerendák fejéhez kötik.

Olykor véséssel díszítik vagy egyszerű vonaldísszel, vagy a két első élgerendán lefutó inda-félével, mint ahogy Beregszászon láttam egyet még gyermekkoromban. Néha különösen ha kicsi méretben s in-kább szobai bútornak készült, gazdagon díszítették.

A szülőföldemen, Beregszászon és a környező magyar falvakban gyermekkoromban még nemcsak ismerték, hanem használták is. A mos-tani előfordulását s egyéb adatait illetőleg a beregszászi magyar gim-náziumhoz fordultam, melynek tanulói készséggel szolgáltak a kívánt fölvilágosításokkal. Tőlük tudtam meg, hogy ma már csak igen kevés helyen használják, de megvan még az egész Tiszaháton, így a következő helyeken: Beregszász, Mezővári, Badaló, Macsola, Csetfalva, Csoma, Ha-lábor, Gát, Makkos, Jánosi, Bucsú. Ujakat — mint írják — már sehol sem csinálnak a díszítéseket nem találtak a meglevőkön.

A Kunságban is elég általános a szuszék. Tudtommal ismerik a kö-vetkező helyeken: Mezőtúr, Kunszentmárton, Tápiógyörgye, Jászalsó-szentgyörgy, Tiszapüspöki. Szolnokon egyesek az istállóban elkerített szénatartót nevezik *szuszék*-nak. Csépán pedig a kamra egy deszka-fallal elkerített részét, melybe fölül töltik belé az étetet. Körülbelül egy zsák-magasságnyra egy tolokás ajtaja van s azon át ömlik ki a mag az alá tartott zsákba.

A szuszékhoz tartozó szerszámok: a *kaparó*, mely ugyanolyan, mint a vonyigó. A gabona kavarásnál van reá szükség. A közismert *szóró-lapát* az életnek a szuszékból való kilapátolására szolgál. A Tiszaháton *vajtakó* a neve. Ide tartozik szegről-végről a *cserpák* is, mellyel a ga-bonát meregetik, szüretkor meg a mustot, hogy segítsen a magyarnak, mikor az erőtadó kenyér készül, meg a gondotűző bor.

Egy kisebb fajta, nyilvánvalóan szobai bútornak készült szuszék előfordul a Szolnok körüli vidéken is. Egy jászalsószentgyörgyi domború tetejű, vonaldíszes szuszéknak anyaga tölgy. Hossza 260 cm., mélysége 180 cm., magassága fedél nélkül 220 cm., fedéllel 266 cm. Az oldalél-geren-dák fején kívül kis pole van, mely a fedelet tartja. A hátsó fal legfölső deszkája magasabbra szökik, mint a mellső fal széle, még pedig annyira, hogy a fedél leghátsó hiányzó deszkáját pótolja. T. i. a fedél utolsó desz-kája nincs meg, különben nem lehetne a két csapján hátrafelé fölnyitni.

Egy másik tápiógyörgyei kis szuszék nemcsak szép, nemes vona-laival, hanem érdekesen kiképzett födelével és gazdag ornamentikájával, valamint kis méreteivel (100 cm. széles, 70 cm. mély és 150 cm. magas) is kétségtelenül elárulja, hogy szobai bútornak készült. Ma is kenyeret, szalonnát s egyéb élelem-félét tartanak benne. A födél négy sarka csinos szarvacskákkal van díszítve és éppúgy facsapon fordul, mint a Tiszahát nagy szuszékja, melyhez még abban is hasonlít, hogy a födél két oldal-lapján afféle félkör-alakú kivágás van, mint a cigarettahüvelyes skatu-lyákon s a rendeltetése is ugyanaz: annál fogva emelik föl a födelet. Egy

a mellső fal felső deszkájára szerelt vas nyelv átúti a födelet, melyet így lakattal lehet lezárni.

A szuszék ma már a múlté s ennek okát a következőkben látom: Még abból az időből való, mikor a mezőgazdaság első vonalában nem a búzatermelés állott s a kiskasza jobbára csak annyit termelt, amennyi családjának az évi kenyérre meg a vetésre kellett. Magtárak építésének csak nagyobb birtoknál volt értelme. A kisbirtokos gabonáját szuszékban, ha több volt, a kamra egy elrekesztett részében, vagy a padon (padláson) tartotta. Hogy azonban a búzatermelés többféle okból körülbelül egy hatvan esztendeje az egész világon a legkifizetőbb termelési ágga lett a sokszorososan megnövekedett magtermés befogadására, elraktározására a szuszék már nem jöhetett számításba. A közlekedés könnyebb, olcsóbb lett, malom, bolt elszaporodott s így nem volt már értelme a mag vagy őrlmények otthoni felhalmozásának, annál kevésbbé, mivel a velejáró költséges építkezéseket a kisbirtok el sem bírta. A szuszék tehát nyugalomba került, mint annyi más emléke az egyre változó életnek. Régi tisztas hivatálából kiesve csűrök zugában, vagy itt-ott tornácok végében szégyenszemre lim-lom, kacat dugghatóhelye lett. A legtöbb helyen már padlások homályán darabjaira szedve lepi a por nemzedékek kenyerét őrizgető öreg tagjait.

Bethowski Jenő.

Pacalos.

Egy alföldi eredetű följegyzésben, mely a XVIII. század elején kelt, azt olvassuk, hogy két pörlekedő asszonyszemély közül egyik a másikat adáz haragjában egyéb csúfneveken kívül elnevezte még *pacalos*-nak, *fattyat vetett pacalos*-nak is. Az így megtisztelt vászoncseléd különösen ezt a címet tartotta magára nézve sértőnek, és annyira a szívére vette, hogy nyomban futva-futott panaszával bírót búsítani. Hogy az illetőnek mennyire jó oka volt mind a sértődésre, mind a panaszra, az nyomban kitetszik a következőkből.

Midőn négente valamely városban már nagyon elszaporodtak a rosszféle nők: a körültekintő magisztrátus úgy igyekezett megvédeni az esendő erkölcsöt, a fenyegetett közegészséget, meg a tisztas tűzhely békéjét, hogy a törvényszolgákkal összeszedette a szabados életű fehérnépet és hóhérral csapatta ki őket a városból. A kicsapatas abból állott, hogy a hóhér és legényei a pellengér előtt vagy a falon egyenként sorra megpálcazták az egész társaságot, aztán széna-, szalma- vagy harasztkoszorút kötöttek a fejükre és marokvesszővel (= seprővel) végigvesszőzték őket az utcákon a város kapujáig. Ott aztán kilökték valamennyit és mehetek amerre tágasabb: más városba jobb szerencsét keresni és a legtöbb esetben új megaláztatást találni. *Takáts Sándornál* olvassuk, hogy Kecskemét városa egy ízben egész csapat leányra verekett harminc botot és összekötözve valamennyit kiűzte a városból, mert „juhászokkal és kvártélyos katonákkal illetlenül társalogtak”. (Rajzok a török világból II, 285).

Ha azonban valamelyik e fajta szerencsétlenről kiderült, hogy al-dott állapotban van, akkor enyhébben büntették. Az ilyen nőkkel ember-ségesebben bántak Európa-szerte. Németországban pl. a híres CCC.,

vagyis V. Károly császár büntető törvénykönyve, a Constitutio Criminalis Carolina (1532.), mely a kínzó vallatást hivatalos jellegűvé tette, elrendeli, hogy a kínzás minden ember ellen használható, aggok és áldott állapotban lévő nők kivételével. Így volt ez gyakorlatban nálunk is, noha hazánkban a Const. Crim. Carolina épp oly kevésbé volt törvény, mint a Mária Terézia büntető törvénykönyve, a Constitutio Theresiana (1769.), mely tulajdonképen csak az osztrák örökös tartományokban volt érvényes, de azért nálunk is széltére követték. (Vö. MNy. IX, 193.)

A kicsapatásra ítélt nő tehát, ha anyaság előtt állott, megszabadult a veréstől, de nem menekülhetett a nyilvános megszégyenítéstől. Azzal büntették még, hogy tele marhapacalt vetettek a nyakába és úgy kellett a kicsapottakkal együtt végigmennie a városon. Ez volt a *kipacaloztatás* (vö. *Vajna K.*: Régi hazai büntetések II, 99). Az ilyfajta nők még a kicsapatásnál is nagyobb szégyemnek tartották ezt a büntetést, és így nem csoda, hogy emlegetését igen-igen nem szerette hallani sem az, akivel valamikor csakugyan megtörtént, sem az, akit csúfszájú veszekedő társa igazságtalanul vádolt meg vele.

Hajdani igazságszolgáltatásunknak ez az imént vázolt eljárása magyarázza meg a fent említett feljegyzésben előforduló *pacalos, fattyat vetett pacalos* kifejezéseket. Vajjon szitokszóként nem élnek-e még ma is valahol a népnyelvben?

Csefkó Gyula.

Kormányzónk helyes címének története.

Nem ritkán hallani, — én még főpolitikus szájából is hallottam — hogy a kormányzób *főméltóságos*-nak emlegetik. Ezért nem lesz fölösleges megemlékeznem egynehány sorban arról, hogy mint és miért lett kormányzónk címe nem *főméltóságos*, hanem *főméltóságú*.

Tíz esztendővel ezelőtt, még a kormányzóválasztás előtt, azt olvastam egyszer valamelyik újságból, hogy a leendő kormányzónak a törvényjavaslat szerint „*főméltóságos*” cím van szánva. Akkoriban áldott emlékezetű SZILY KÁLMÁN főkönyvtárnoksága alatt szolgáltam az Akadémia könyvtárában. SZILY KÁLMÁN a Magyar Nyelvtudományi Társaság megteremtője és elnöke volt, én ráam fiatal koromban, mint nyelvészre lett figyelmes, úgy hívott aztán föl vidéki állásomból keze alá az Akadémia Könyvtárába. Ott jóformán minden nap beszélgettünk egy vagy más nyelvészeti kérdésről; mikor hát olvastam azt a hírt, hogy a „legelső magyar ember”-t *főméltóságos*-sá akarják tenni, azonnal SZILY KÁLMÁN-nak adtam elő e cím ellen való észrevételeimet.

Emlékszem rá, azzal kezdtem, hogy kunszentmiklósi helyettes tanár koromban titulált engem éjféli után a cigány „*főtekintetes*” úrnak. A cigány, de az is csak éjféli után. Az hívta a főszolgabírói is „*főnagyságos*” úrnak — de csak hajnal felé. Mondtam, hogy a *főméltóságos* nagyon cigányos lenne, s elmondtam azt is, hogy a „*főméltóságú*” lenne a helyes cím, s miért lenne ez a helyes.

SZILY KÁLMÁN kitűnő nyelvérzékű magyar ember volt s legapróbbra ő ismerte újabb szavaink történetét. Tehát, amint vártam, csakugyan igazat adott nekem ebben a címkérdésben, sőt szükségesnek látta azt is,

hogy kérjük meg azonnal a törvényjavaslat készítőit arra, hogy a *főméltóságos* cím helyébe a *főméltóságú*-t tegyék. Én rögtön írtam is egy rövid levelet HUSZÁR KÁROLYhoz, az akkori miniszterelnökhöz, ebben az ügyben, de megkértem SZILY KÁLMÁNT, hogy ő írja alá a levelet úgy, mint a „M. Nyelvtud. Társaság Elnöke”, mert úgy a fölszólalásunknak hamarabb lesz fogamatja. SZILY KÁLMÁN teljesítette kérésemet, elment a levelem az ő aláírásával HUSZÁR KÁROLYnak s HUSZÁR, amint látszik, kellő időben intézkedett is a levél értelmében, mert a törvényben a kormányzó címe „*főméltóságú*” lett.

A HUSZÁR KÁROLYnak küldött levél fogalmazványa még most is megvan írásaim között. Innen-onnan szótörténeti emlékké válik — talán nem lesz hát érdektelen, ha szóról-szóra közlöm most, a kormányzóság tíz éves fordulóján. Legalább nem tévesztjük el kormányzó urunk helyes címzését.

*

Nagyméltóságú Ministerelnök Úr!

A hírlapokból olvasom, hogy a megválasztandó államfő számára „Főméltóságos” cím van tervezve. Ennek ellenében bátor vagyok nagybecsű figyelmét arra felhívni, hogy a magyar tisztí műnyelvben a legfőbb méltóság címe már a XIX. század legeleje óta a „Főméltóságú”. Ez az általánosan bevett szokás teljesen meg is felel a magyar nyelv szellemének, a mennyiben a „tiszteletes” mellett „nagytiszteletű”-t és „főtiszteletű”-t mondunk, épúgy a „méltóságos” mellett „nagyméltóságú”-t, nem pedig „nagytiszteletes”-t, „főtiszteletes”-t és „nagyméltóságos”-t. Az államfő címe tehát helyesen „Főméltóságú” lenne.

Fogadja Nagyméltóságod

kiváló tiszteletem nyilvánítását

a M. Nyelvtud. Társaság Elnöke.

Mészöly Gedeon.

Batonya.

Semmi akadályja sincs, hogy e helynevéinket a *batonya* (alakv.: *batona*) = „gödény” köznévből származtassuk. Ez az *Etym. Szótár* szerint ismeretlen eredetű szavunk ebben az esetben bizonyára személynév volt (l. *Botona* nevű ember *Vár. Reg.*, Szabolcs m.) s ebből vált helynévvé. A *botona* alakváltozat területén (Eszék táján) a *Batona* ma is törzsökös családnév (l.: *Ethnographia-Értesítő* 1911: 229).

Török eredetű *gödény* szavunk (*Gombocz*: Bulg.-Türk. Lehnwörter) szintén használatos családnévképpen. Szatmárban, Szabolcsban, Ugocsában Csánki említi a *Gödény* családot s ugyanott van *Gödényháza* is. (Első sz.-névi adat 1198: *Geuden*, Ómagyar Olvasókönyv 1929, 63.).

Karcag határába esik *Batonyás tó és rét*. (L. még: *Györffy*: Nagykunsági Krónika, Karcag 1922, 29, ahol a szerepiek és ladányiak 1797-ben azon vitatkoznak, hogy a két falu közt fekvő *Batonyás*-nak ez-e az igazi neve, vagy pedig *Gödényes*).

Batonya pusztája van Csallóközben is Zsigárdtól d.-re.

Bivaly.

A fehérvári keresztesek 1193-i birtokmegerősítő levelében említenek egy *Bivol* nevű birtokot (*Jakubovich—Pais*: Ó-magyar olvasókönyv, 54). Későbbi alakjai 1249: *Byal*, *Bywl* (*Csánki*). Ez a Sárreéten feküdt, állítólag a mai *Gusztus* (= *custos*, őrkanonok) *pusztá* helyén. (*Károly*: Fejér m. tört.).

Ugyanebben az időtájban *Lacháza* mellett merül fel egy *Byol* (III. Endre kora), később *Byal*.

Ma egyik sincs meg. Hogy a *bivaly* szót kereshetjük bennük, az *Okl. Sz.*-ban közölt 1246/63-i adat „Byol-okol” (Doboka) ezt valószínűvé teszi. Az *Etym. Sz.* is azt mondja, hogy a közölt helynévi adatok is ezzel a köznévvvel függhetnek össze.

Mivel a *tulok* is korán előfordul nálunk személy- és helynévképpen (*Gombocz*: Bulg.-türk. Lehnw.), föl kell tennünk, hogy a *bivaly* is előbb lehetett sz.-név,¹ s azután ebből h.-név.

Ezek a helynévadatok, támogatva a dobokai tárgyi adattal, még azt is bizonyítják, hogy ez a szláv (délszláv?) eredetű szó, s vele együtt talán a *bivaly*tartás is már korán meghonosodott nálunk. Nem lehetetlen, hogy a bolgárokkal jött be.² Az 1280-ban meghalt *Alb. Magnus* híres természettudós azt írja, hogy az ő korában Magyarországon már sok volt a *bivaly* (*Larousse* Nagy lexicon).

Bátky Zsigmond.

Lilli.

Mikor más mesterségű barátain csodálkozva mondogatják, hogy de unalmas lehet az a nyelvészeti adatok böngészése, cédulázása, mindig avval szoktam visszavágni, hogy hát nem unalmas dolog-e — a lúdles? Már pedig a világ fiai képesek egy sáros gödörben cigarettá nélkül órák hosszáig elvárni a nádasok óvatos madaraira, sokszor még hiába is. Mi tartja ott őket? Olyanformán van a nyelvész is, csak hogy meleg szobában kényelmes karosszékekben bújja, lesi a könyvek, írárok betűinek sűrűjét, nem kerül-e szem elé valamely rég gyamított, keresett szó vagy szólas, nyelvünk multjából egy-egy ideröppent izenet.

Mikor fölös zsákmánya van a jó vadásznak, jó szívvel kedveskedik belőle barátinak, ismerősnek is. Ilyen jó szemű, jó szívű nyelvtörténeti adatvadász az én CSEFKÓ GYULA barátom is. Imént talált egy vízi szárnyast, a *lilli*-t, s mivel tudja, hogy én éppen arra vadászóban vagyok, nekem ajándékozta, föltálalhatom.

E folyóirat olvasói talán emlékeznek még arra, hogy arról írtam: „urál-altái szó-e a *lili* vagy *lilik* madárnév” (*Népünk és Ny.* I, 292). Azt írtam ott, hogy a *lilik* madárnév nem urál-altái, nem is finn-ugor eredetű, hanem magyar nyelvünkben termelt a madár szavát utánzó *lili* szóból. A *lilik* eredetileg a *lili* többes száma volt s csak a nyelvérzék té-

¹ Régi adatot erre nem tudunk. A *Nyr.* 27. k. 47. lapján találunk egy mai *Bial* családnevet Gömörből.

² Hogy voltak e korábban is Pannoniában, s az avarok vitték e innen Itáliába (ahol 600 táján említették legelőször), mint némelyek gondolják, nincs tisztázva.

vedésével lett egyes számú értéke. A *lilik*-ből a *lillik* alakot az *l* későbbi megnyúlásával magyaráztam. Utaltam arra, hogy a *lilik* madárnak ismert neve a *lili* is — de ezt csak hallomásból írtam, nem írott adatból.

Most figyelmeztet aztán CSEFKÓ, hogy már 1786-ból van írott adat a *lilli*-re. SZIGETHI GYÖRFFY ISTVÁN-nak gyönyörű magyar könyvében, a Nagy-Kúnsági Króniká-ban olvashatjuk (29. l.): „Nem hiába fordult II. József császár menagériája 1786-ban a kun városokhoz, hogy a császári állatkert számára küldjenek „mindenféle nagyságú és különb-külömbféle színű vadkacskákat, bűvárokat, fehér gójakat, darvakat, tűzokokat, vadludakat, *lilliket*, mindenféle gémekeket, kivéven a hamúszínű közönséges gémet, gödényeket, karakatonákat, vízbikákat, szajkókat és más egyéb különös szárnyas és négylábú állatokat“. Tudták, hogy honnan kérjenek!“

Ez az adat — úgy gondolom — végképpen bizonyossá teszi, hogy a *lilik* ~ *lillik* madárnév eredetibb alakja *-k* nélkül volt: *lili* ~ *lili*, ez pedig hangutánzó szó, azonos a kis kacskák hívására való *lili* szóval.

Mészöly Gedeon.

„Mióta lovas nép a magyar?“ cikkhez. N. és Ny. I. évf. 205. l

Az én tudásom és érzésem szerint Mészöly barátom téved akkor, amikor a csikó csikószerűségét a gyermeklő kifejezéssel jelöli s azt érezteti, sőt mondja is, hogy a gyermeklő kifejezés a lónak zsenge korát, gyermekkorát jelezi; szerintem és közlendő adataim szerint azonban ez a szó nem kornak, hanem állapotnak a jelzője, kifejezője. Bizonyos hasonlatossága van ennek a pártával a leány vonatkozásban, csak hogy fordított viszonyban. A leány addig leány, míg a párta *le nem* kerül a fejéről, — ha mindjárt 40—60 esztendeig vár is szegényke. A gyermeklő kifejezés viszont megüli, nyomja a lovat mindaddig, míg a nyereg, vagy hám *rá nem* kerül a termetére, avagy ménesbeli kancák közé tenyésztésre be nem sorozzák, reá bocsátván a mén lovat, gyermeklő marad 5—6 éves korban is, míg a használatba vétel állapota be nem következik, vagyis, míg fiatal a ló és míg heverő állapota meg nem szűnik, míg tényleges szolgálatba nem lép.

Bizonyságul felhívom a figyelmet Apaffy Mihály udvarára, Szádeczky által kiadott számadásaira, melyek 3-ad, 4-ed, 5-öd, sőt 6-od fű gyermeklovakról szólnak!*

* 1684. 29. ápril. Máramarosi kamaraispánunk Réty Zsigmond küldött bé keze alatt lévő ménesünkbeli négy gyermeklovakat u. m.: 1., fekete sörényű farku *God füre* menő pej, két hátulsó lába szár. 2., 3ad fű egérszörű hódos fekete serényű stb. 3., 4ed fű fekete serényű farku gesztenye:szörű fakó, 4., ugyan negyedfű szeg gyermeklő. (461. oldal.)

*1684. 9. oct. adminisztrált máramarosi kamaraispánunk n. v. Réty Sigmund odaváló ménesünkéből: 1., Egy ötödfü hódos, szárlábu barna gyermeklovat, 2., Egy negyedfü fekete gyermeklovat. 3., Egy negyedfü félcsipejű gyermeklovat & nr 3. három gyermeklovat. (462. old.)

"Anno 1685. Lovak jegyzése:

Egy fekete serényű, farka fekete ötödfü nr 1

Egy sötétszürke ser. farka szürke hatodfü ló nr 1

Két fejr, szürke serények farkak szürkék hatodfüvek nr 2

Egy szürke fejr orru, serénye farka szürke ötödfü nr 1

Sütevérce egy nagy holdos, serénye farka szürke hatodfü nr 3

Utalok ezeken kívül az 1688. évi számadáskönyvre, amikor is „die 16 febr. Illyei udvarbíránk Csáki István küldött udvarunkban *ötödfü gyermeklovat* a szerint, melyeket adatunk Deési László *lovászmesterünk keze alá*“, felsorolja itt a számadáskönyv a 12 ló színét egyenként; a 9-ik után ez van írva: „Ezek mind kilenc metszettek“, a 11-ik, az utolsó után írja: „Ez kettő metszetlenek“. Ez után végül ez a feljegyzés áll: „Ezek mindeniken új pokróc, új szíjhevederek, és viseltek kantárok, s kötőfékek, s négy láncos nyűgök“. (502. old.)

Ezek az új pokrócok, új szíjhevederek és viseltes kantárok s kötőfékek, valamint a láncos nyűgök vajjon mit jelentenek?

Azt jelentik, hogy a gyermeklovak ötödfüre menő életkorban már dehogya is csikók, azt jelenti, hogy ők bizony már a „felállítás“ a nyereg alá, a hámba előkészítés állapotába kerültek Illyefalván, már jászolhoz, hevederhez, pokróc és kantárhoz voltak szoktatva ott kint, s most bent Fogarason Deési László lovászmester kezelése alatt betanítják őket nyereg alatt, betanítják kocsi elé. Ez a sorsa és növekedési folyamata a ménesbeli gyermeklovaknak úgy Illyén, mint Fogarason, Ebesfalván, Kantonában, Radnóton, Kománán, Balázsfalván és Máramarosban az ott levő fejedelmi ménesek sarjadékainak, nyers loanyagának.

Hogy a gyermekló nem a csikó fogalmát, a szopós-, választott-, 1-, 2-, 3-ad füre menőkét fejezi ki, hanem a nyers, a még használatba nem vett ló fogalmát fűdi, ugyancsak a számadási könyv s ugyancsak a pokróc is igazolja még 1684 január hóban; igazolja az, hogy „Adott Száva Péter . . . Balázsfalvi gyermeklovakra *huszonöt pokrócot* fel“. (403. old.)

Tudnivaló, hogy a csikó, ez a fiatal állat, a pokrócnak semmi hasznát sem tudja venni, a hideg ellen ezzel magát védeni nem képes, mert eleven, nyugtalan vére a pokrócot magán meg nem tűri. Ép ezért nem is adják rá, bő alomról, meleg istállóról gondoskodnak neki az emberek. Ellenben a fiatal, a „felállításra“ kerülő, a jászol mellé állított, kötőfékkel, hevederrel ellátott „gyermekló“ már eszénél és koránál fogva is megtűri magát a pokrócot.

De a nyűgök beszélnek még legértelmesebb szavakkal. Nyűgöt egészen fiatal lófélére, a csikóra nem tesz senki, nincs is csikóbéklyó a világon.** Érettebb kor az, mikor a béklyó, a nyűg a ló lábára kerülhet, s az illyei ménesben is az ilyen korabeliekre és nem csikófélékre használták.

Magyar Kázmér.

Egy sütétszürke, kicsin hódgya stb. *ötödfü* nr 1

Két pej stb. *ötödfü* nr 2

Almásszürke nr 1 serénye stb. *ötödfü* nr 1

Egy sárga stb. *hatodfü* nr 1

Egy szög. stb. *ötödfü* nr 1

Ezek száma összeséggel nr 12. (382. old.)

** Egy. volt csak valamikor egy néprajzi muzeumban, szentesi gyűjtésből származó; egy kulccsal zárható, rajta rövid erős lánc, a lánc másik végén — nem hurokféle lábra illeszthető valami, hanem egy fadarab, egy nehezék, mely a csikó mozgásának a mérséklését szolgálta volna. Képtelenség! A csikónak szilaj a vére, biztos, hogy tönkre verné magát az ilyen készülékben. Ki is sült róla, hogy kutya kolonc volt!

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Lakodalmi kurjantások, tréfás köszöntők, sírfeliratok
Mezőtúrról.

I. Lakodalmi kurjantások.

1.

Tyúk ide búbos,
Kalács ide fontos,
A menyasszo ~ ko ~ tyos,
A vőlegín ~ rongyos.

2.

Uj a juk, mos hozzuk,
Régi jukat ot haggyuk.

(Akkor kiabálják, mikor a vőlegény szeretőjének háza elé érnek.)

3.

Mi ~ gyá ~ naty szél kerekedik,
Am menyasszo ~ t nyélbe ütik.

II. Tréfás pohárköszöntő.

Hoty szakaggyon rád a zég —
Urána raldása.
Hogy átkozott kutya légy —
nyáron órod nē bánása.
Hogy írjen utól a sors —
jegyed éty főnyeremí ~ t.
Akasszanak fél sokszor —
kímínyédbe pöcsényét.
Hogy a szád ígessik még —
a legszebb já ~ csókjaji.
És hogy szívē ~ lűjjenek —
a kis Ámor nyilaji.
Menydörgös mé ~ kű mi ~ gyár —
lőgyén még, ami 'óhaje.
Vigyén el a zördög má" —
messzi túlled mi ~ dē ~ bajt.
Lígy sokszor, míg ílsz, fogoj —
és fácá ~ vadászaton.
Erígy, hallagy a pokol —
tűzit kerüllő útain.

III. Tréfás köszöntő, mikor többen járnak köszönteni.

1.

Dikszí garaguja, éty pár vērēshagyma,
Nagyapámruł maratt rám egy bikkfatarisznya,
Gyere pajtás, taresad eszt a bikkfatarisznját,
Hat tēgyenek bele éty pár garasocskát.

2.

(Ott, ahol semmit se kaptak, az 1. köszöntő után mondják):

Látom, a ziletéd nem igēn gyönyörű,
Kopa ^{sz}a ^züstököd, üssöm még a méⁿkű!
(De már akkor futnak is.)

3.

Sári napja ma nagyon,
Tyúko tüssene ^kagyan,
Bor légyē ^aasztalon,
Győ ^avendig, hagy igyon ...

IV. Sirfeliratok 1840–80-ból.

(A mezőtúri régi felsőrészi temető fejfáiról.)

1.

Itt nyukszik e sírba,
Mer ű vót a sorba:
Berekszászi Zsuzsána,
Annya legkedvesebb jánya.

2.

Állj meg síromnál
Halandó bárki légy,
Gyászos életemről,
Mindenkor példát végy.

3.

Állj meg vándor,
Nézz e fára,
Ki nyugszik az
Árnyékába.

Lejegyezte: dr. Boross István.

Meztelenség a magyar néphitben.

A következtetésben igen mélyreható vizsgálata lehet annak, hogy milyen jelentősége van a meztelenségnek a néphitben. Tudom, hogy az alábbi felsorolás nem teljes, — mert hiszen oly sok rejtett forrása van az ethnographiának, — de abból a célból, amely miatt ezt a kis összeállítást közlöm, az itt összeállított adatok is elegendők.

Ha tűz alkalmával a házbéliek közül valaki (Szatmár, Ethn. 6:12.), vagy egy öregasszony (Nógrád, Ethn. 16:103.) a házat meztelenül körülfutja: a szél elfordul, másutt ez csak villámokozta tűz alkalmával használ. (Terebes, Vas. Ujs. 1863:311.) Ugocsában a ház gazdájának felesége, felnőtt lánya vagy valamely nőrokona kerüli meg háromszor a tűztől megtámadott épületet s ezalatt a bal hóna alá egy egész kenyeret szorít (Ethn. 2:367.), a hétfalusi csángóknál pedig a sütetből való első kenyeret tartja hóna alatt s ezért kenyérsütéskor az első kenyeret mindig megjegyzi, hogy ilyen alkalomra készen legyen. (Ethn. 6:400.) Bodpaládon a kenyeret előbb a ház ormán levő hegyes fára húzzák. (Ethn. 3:218, 38:211.)

Igen fontos szerepe van a meztelenségnek a gyógyításban is. A váltott gyereket úgy lehet visszaváltani, hogy az anya a réten az esővíztől összehordott fával befűt a kenyérsütő kemencébe, a gyermeket meztelen a lapátra teszi s háromszor úgy tesz, mintha be akarná vetni és közben azt mondja: „vidd el a gyermekedet, mert különben a tűzes kemencébe vetem!” Ha a gyermek csakugyan váltott, eljön az illető boszorkány, aki kicsérli s az egészséges gyereket a váltott helyébe téve, azt mondja: „döb a magadét!” (Hagybát vid., Ethn. 3:69.) Ha a gyermeket szemmel megverték, anyja éjjelkor gyermekét karján tartva meztelenül háromszor körülfutja az asztalt. (Felvidék, Ethn. 4:218.) Ha a gyermek, akinek még nincsen fogja, a holdba néz, beteg lesz. Ilyenkor a baba korán reggel meztelenül körül futja a házat és a ház négy szögletébe egy fejcsét vág. (Ethn. 4:220.) Ha valaki forró lázban fekszik, legközelebbi rokona este vagy napfelkelte előtt meztelenre vetkőzik, a beteg lepedőjét magára borítja s azzal szótlanul kiszalad egy dombra (vagy felmászik a „leveles kapura”), a lepedőt földre dobva, lábaival tapossa s ezt kiáltja: „Halljad, hogy halljad (vagy „Halljad falu, halljad”) N. N.-et a forró láz rázza, vedd le tőle és add annak, ki a kiáltásomat hallja!” vagy „Halljátok ti két fél szomszédságok, az én testvérem (illetve anyám, bátyám, leányom stb.) a forró hideg rázza, tudotokra adom, vegyétek el róla”. A lepedőt ott hagyja és haza szalad, sok helyt a lepedőt egy fához szegezi. Kalotaszegen ezt a kürtő alatt is kiáltják, de a kiáltást háromszor kell ismételni. Ezt az eljárást minden nagyobb betegségnél alkalmazzák. (Kalotaszeg, Ethn. 2:282, 3:363., Székelyföld, Ethn. 5:323.) Pünkösdre virradólag meztelenül mennék rozsharmatot szedni, ezzel a szemfájás s minden a testen kifejlődő bibircsók gyógyítható. (Máramaros, Nyr. 325.) Ha a cserépbe öntött vízzel a szeméremtestet megmossák s ugyanezzel a vízzel a hideglelés ember meztelen testét végighúzogatják, — anélkül, hogy a víz előzetes használatáról tudott volna —, a baj eláll. (Sárhida, Gönczi. 289.)

Hogy a tehén jól tejeljen és senki meg ne ronthassa, első borjával meztelenül kell megfejni. (Palóc, Ethn. 6:111.) Ha a tehén keveset tejel, a ház legöregebb nőszemélye Szt. Iván-nap hajnalán kimegy a mezőre, ott teljesen levetkőzik. Azután fehér vászonkendőjével felszedi a fűről a friss harmatot s azt a magával hozott bögrébe facsarja; ha ezt a nedvet a tehénnel megitatják: jó tejelő lesz. (Zsolna vid., Trencsén, Ethn. 12:80.) A búbajos asszonyok Szt. György nap éjszakáján (Királdon nagypénteken hajnalban) a mezőre mennék lepedővel „harmatot szedni”. A lepedőt végighúzogatják a harmatos fűvön, vetésen három határban ezt mondogatva: „szedek is, hagyok is”. Otthon kicsavarják s a harmat-

tal lisztből vakarót vagy pogácsát gyúrnak s azt kenyérsütés után a kemencébe rakják. Az így megszáritott „bogácsát” időnként (Merecsén újhold péntekén) megszózva be kell adni a tehénnek: bőven és jól fog tejleni tőle. Az upponyi asszony azt tartja, hogy meztelenül kell szedni a harmatot s a hajnali órákban, amíg nem látják, mert csak akkor lesz hasznos. (Ethn. 22 : 295.) Hogy a ló jól fusson, hét évesnél fiatalabb lánnyal meztelenül fonalat fonatnak s ezt és ruhájából egy kis darabot a ló sörényébe kötlik. (Ethn. 15 : 288.)

Ha a háziasszony éjjelkor a szántóföldet meztelenül körülfutja, sem jég, sem rossz időjárás nem tesz kárt a vetésben. (Ethn. 6 : 200.) Hogy a viola teljes legyen, a leánynak vagy menyecskének jókor hajnalban meztelenül kell azt vetni. (Bánfalva, Borsod, Ethn. 22 : 298.) A kenderet meztelen kell vetni, hogy a madarak ki ne szedjék. (Szamoskér, Ethn. 39 : 32.) A verebek kártétele ellen a kölest is meztelenül vetik (Gönczi, 607). A dinnyemagot nagypénteken kora hajnalban meztelen vetik, hogy a dinnye nagy és piros belül legyen. (Nyr. 3 : 556.)

Ha a lakást az alkalmatlan állatoktól, rovaroktól meg akarják szabadítani, a házat kora hajnalban, kézben pálcával, meztelenül körül kell futni, s közben ezt mondogatni: „Patkányok, csótányok, egerék, poloskák, oda mennyetek, ahon füstös kiérint láttok!” Ilyenkor azonban csak napfelkelte után szabad tüzet rakni. (Gönczi, 243.) Ha sok prücsök van a háznál, a gazdasszony karácsony éjszakáján meztelenül söpri ki a házat, miközben ezt mondja: „Hess! hess! hess! mennyetek raorátéra!” (Bánfalva, Borsod, Ethn. 22 : 297.) A patkányok elhajtásához meztelenül kell a temetőből egy keresztet haza vinni s ezzel a házat háromszor megkerülni. (Salomvár, Gönczi, 221.) Ha Szt. György napkor csurdéi sepregetnek a szobában, nem lesz balhájuk. (Lázár, 109.) Ha a verebek nyáron a kölesre vagy búzára kapnak, a legyeket ruhadarabba göngyölítve kis botra kötik s ezzel a megtámadott földet napfelkelte előtt egy férfi meztelenül háromszor megkerüli, azután a botot a földtábla közepébe lebóki. (Göcsej, Ethn. 6 : 332.) Ugyanezen esetben újhold vasárnap felkelte előtt a férfiak rendes ruhájukat egészen levetve, régi rossz szűrt vagy lepedőt dobznak magukra s kezükbe „bugyigás korsót” véve, azt a szomszédos kútból telemerítik, magukkal viszik azt a botot is, amellyel Szt. György nap előtt a kígyót agyonüttek; innen azután a verebek által megtámadott földhöz mennek s azt háromszor megkerülik, vigyázva arra, hogy senki meg ne lássa s a korsót a bottal együtt a földterület közepén hagyják. (Göcsej, Ethn. 6 : 328.)

Szegeden Szt. Györgykor napfelkelte előtt fűzfaágat törnek le s azon keresztül nézik a csordát, mert azt tartják, hogy a boszorkány ekkor meztelen jár a csorda körül. (Kálmány: Sz. N. 2 : 107.) Ha valaki forgószél közepébe meztelenül ugrik bele, meglátja a boszorkányokat. (Nagyszalonta, Ethn. 25 : 319.) Hogy a gonoszlélek be ne mehessen a szobába, meztelenül kell aludni. (Nagyszalonta, Ethn. 25 : 322.) A boszorkányok meztelenül szedik s dobálják egyesekhez a forgácsot. A gazdák meglesik őket s ha megcsíphetik, nyinfaseprővel elnászpácolják. (Gönczi, 264.) Ha nadragulya gyökerét éjjelkor kiássák, megszáritva megtörik s tejben vagy vízben valakinek beadják, az teljes 24 óráig szaladgálni fog és pedig olyan öltözetben vagy meztelenül, ahogyan a kiásó volt. (Nógrád m., Ethn. 16 : 103.)

Pünkösöd első napjának hajnalán legény, leány kimegy a rozstáblára, leül a barázdába, levetkőzik egészen és keresztülgázol a rozstáblán. A rozsvirág hozzátapad testéhez, ellepi a harmat, de nem törlik le, — így öltöznek fel, kis edénykéjüket is tele szedik rozsvirágos harmattal. Így arcukon semmiféle kinövés, pattanás álló esztendeig nem lesz. Ha mégis lenne, a szedett virágos harmatvizzel bekenve egyszerre meggyógyul. Egymáshoz szólni, egymáshoz nyúlani nem szabad. (Visk, Vas. Ujs. 1871. 6. sz.) Göcsejben ugyanakkor, de csak a lányok mosdanak meg, hogy szépek legyenek. (Ethn. 6 : 329.)

Mielőtt éjfél misére mennének, fehér abrosszal terítik be az asztalt, rá egy pohár vizet, meg egy pohár bort tesznek. A miséről hazatérkezve az a leány, aki meg akarja tudni, hogy ki lesz az ura, meztelenre vetkőzve oda ül az asztalhoz és vár; ekkor megjelenik jövődöbelije s ha a borból iszik, gazdag, ha a vízből, szegény lesz. (Nagyfalu, Ethn. 10 : 396.) Amely leány Karácsony éjjelén $\frac{3}{12}$ órakor meztelenül merően egy tükörbe nézve várakozik, a tükörben megjelenik vőlegénye. (Szilágy m., Ethn. 2 : 206.) Szarvas vidékén a lány befűt a kemencébe, meztelenre vetkőzik s a kemence szája elé a padkára áll, szétvetett lába között a kemencébe néz: meglátja az urát. (Ethn. 20 : 113.) Szilveszter vagy András nap-éjféلكor a leány csurdéra vetkezik, a szoba közepére egy cseber vizet tesz, a szobát besötétíti, bele néz a vízbe: meglátja ki lesz az ura. (Nyr. 12 : 45., P. H. 1893. XII. 31.) Aki óév éjszaka pontban éjféلكor meztelenül háromszor körülszaladja a házat s benéz az ablakon, ott látja jövődöbelijét. (Dévai csángó, Népr. Ért. 7 : 3.) Szalontán ha a legény ugyanezt teszi s az ablakon benézve leányt lát, még az évben megnősül. (Ethn. 27 : 80.) Zilahon ugyanekkor a leány két személyre megteríti az asztalt, egy gyertyát tesz az asztal közepére, az ajtót becsukja, meztelen kilencszer futva megkerüli a házat: a kulcslyukon benéz, meglátja az asztalnál jövődöbelijét. (Nyr. 12 : 277., P. H. 1893. XII. 31.) Gömör megyében az ablakon benézve, az illető meglátja jövőjét; ha bent sok népet lát, a jövő évben lakodalma lesz s ha koporsót, akkor meghal. (Ethn. 7 : 286.) Karácsony éjjelén a lány 3 db. fával begyűjt a sütő kemencébe, azután a szenet kihúzza, éjjeli 12 órakor meztelen bemegy a kemencébe, ott megfordul s háttal fordulva jön kifelé, belül a kemence ajtajánál leül s kifelé hátán csúszva ereszkedik a földre s itt is addig csúszik, míg csak a két lába éri a tűzhelyet; s oda, ahova a feje elért, párnát tesz s még ugyanazon éjjel felöltözve ott alszik, megálmodja ki lesz az ura. (Szilágy m., Ethn. 2 : 206.) Szarvas vidékén, aki azt akarja megtudni, hogy a következő évben meghal-e valaki a családból, karácsony estéjén befűti a kemencét, szájára teszi az előtét, meztelenre vetkőzik, háromszor körülszaladja a házat s mindannyiszor benéz az ablakon. Akit akkor kiterítve lát a ház (szoba) közepén, az a következő évben meghal. (Ethn. 2 : 113.) Aki pontban éjféلكor a házat meztelenül háromszor körülfutja s ezután benéz az ablakon, ha nyújtópadot pillant meg, akkor még azon esztendőben meghal. (Dévai csángó, Népr. Ért. 7 : 3.) A karácsonyi éjfél misekor ugyanezt téve, ha a szobában koporsót lát, meghal valaki. (Pápa vid. Ny. F. 17 : 59.) Aki gyertya- vagy holdvilágnál meztelenül áll, az életét veszélyezteti. (Gömör m., Ethn. 7 : 287.) Ha valaki fürdéshez levetkőzik és ismét felöltözik a nélkül, hogy megfürdött volna, ha még egyszer fürdeni megy, belehal, azért, mert „megcsalta a vizet”. (Bezdán, Ethn. 10 : 308.)

Áttekintésül a következő kérdéseket vethetjük fel: ki, mikor, hogyan s milyen tárgyakkal végzi a cselekményt. 1. Általában véve asszony (háziasszony, öregasszony, leány) s csak igen ritkán férfi; 2. Eltekintve az alkalmi esetektől (tűz, betegség stb.) Karácsony, Szilveszter, Pünkösöd első napja, Szt. György, Szt. Iván, Szt. András nap, újhold vasárnap s mindig este, illetve napfelkelte előtt. 3. Legáltalánosabb a cselekmény helyének (pl. ház, szántóföld stb.) körülfutása bal hón alatt vitt kenyérrel, — temetőből hozott kereszttel, — szomszédba merített korsóval s azal a bottal, amellyel Szt. Györgykor kígyót ütöttek agyon; előzményei: a ház oromzatára tűzött kenyér; futás végén az ablakon való betekintés. Egyéb ez alkalommal végzett cselekmények: fejés, fonás, vetés, harmatszedeás, süprés, mosdás, alvás, tükörbe nézés, asztal megterítése s ott várakozás, szétvetett lábak közt kemencébe nézés.

Ha megfigyeljük a babonákat, sajnos, sok törekedés, hiányos s az igen fontos körülményekre ki nem terjeszkedő feljegyzést találunk. Pl. a cselekményt végző személy (ha asszony, kicsoda: háziasszony, rokon, idegen), az időpont (nemcsak hogy az év mely napján, de a nap milyen részében), a használt tárgy (pl. milyen fából való bot), stb. E rövid összefoglalás éppen arra akar rámutatni, hogy milyen sok szempontot kell figyelembe venni, ha azt akarjuk, hogy a feljegyzés használható legyen s szolgáljon útmutatásul azok számára, akik e sorozatot gyűjtésükkel kiegészíteni, bővíteni akarnák, aminek csak az ethnographia érezné igazán a hasznát.

Szendrey Akos.

A csantavéri nyelvjárás.

(Hatodik közlemény.)

Névragozás.

68. Nagy szerepe van a lativusi -á, -é ragnak. Gyakoriak az ilyen formák: *amárébb, árébb, elébb, emérébb, érébb, férébb, hamarább, hamarébb, hátrébb, idébb, közelébb, messzibb, odább, odébb, sokább* (vö. 26. §). Gyakran használjuk locativusi jelentésben: *oda van szántani, odabé, odaki van*. Mivel lativusi jelentése elhomályosodott, megtoldták még egy lativusi raggal: *médáig* (= meddig), *idáig, ekkoráig, odáig, akkorára* (= akkorra), *mikorára, nyárára, télire, elébem, elébed, elébe*.

69. A raghalmozás egyéb ragoknál is gyakori. Különösen a locativusi -n (*hun, ahun, ehun, hazunnan, innen, onnan, onnén, mihán* 'mihelyt') és a locativusi t (~ d) (*innet, innét, csapóst, tótágast, hazunnat, hosszant, mégést, mihást, mihelyt, onnat, hunnat, hunnét*) egyesülnek egymással s ilyenkor a t néha d-vé gyöngül: *eleventen, bënt, kint, odabënt, odakint, hosszant, mégint, mihánt, innend, onnand, ottand, ittend, amottand, emittend, mostand, osztand*.

A -kó, -vá, -vê, -ba, -be, -ú, -ű, -é (= -ért), -bú, -bű, -hó, -hő, -stú, -stű, -rú, -rű, -ná, -né, -tú, -tű, a translativusi -é ragot és a birtokos személyragokat l. a 2., 5., 8., 10., 22., 23., 26., 32., 39., 41. §-ban.

70. Érdekesebb ragozott alakok: *akkoriba ~ akkorába ~ akkorjába, hajadonföve, ingyé* (= ingyért), *méntű* (-jobb), *möttű* (kezdve), *nékük, nekijük, mink, tik, tiktéket*.

Mondattani sajátosságok.

71. Az *a!* és *é!* eredeti mutatónévmási funkciójukat elvesztették s indulatszó értelmet vettek fel: *ahun van a! nédd é! Itt van őt krajcár, eriggy a bótba é!*

A *té* névmás indulatos kifejezésekben *te* alakot és indulatszói jelentést vesz fel: *nem ára, te! te égedelém, te!*

72. A szenvedő ige csak imádságban és a *Dicsírtessik*-féle köszöntésben ismeretes, helyette cselekvő, visszaható, vagy participiumos szerkezetet használnak: *mégverőcc, eladódik, kisöprődött, kitúródik, évegyelődik, még lett mondvá, ki lett dobóva, stb.*

73. Az öregek nyelvében alanyi ragot vesz fel az 'inquam' jelentésű közbeszúrt mondok: *Má — mondok — té is jó adod.*

74. A jövő időt nem segédigével, hanem a puszta jelenidővel, esetleg a *majd* szócskával fejezik ki. Ugyancsak a *majd* szócskával fejezik ki a végzett jövőt is: *maj ha megebédőtem, én is kimék.*

75. A felszólítás és parancs kifejezésére a ható ige is szolgálhat: *űhess, nyukhass, áhass, marathass, stb.*, de a *majd* v. *hagy* szócskával körülrít jelentő mód is kifejezheti: *majd émész ínnet, maj kitakaroóc! hannézem má én is! haggyüvök má én is ide!*

76. A névszórágok funkciója több esetben eltér a köznyelvtől:

-ba, -be: foglalóba *atta, két forintba számította, mibe gyün, belegyün tíz forintba is.*

-ból, -ből: felibü *dógozik, látatlanbü vette még.*

-höz: férhő *van.*

-n: bukik *valamin.*

-nek: minek (= miért), *ha nekéd vónék* (= ha a te helyedben volnék).

-ól, -ől: innenhazú, onnénhazú, *hírű sē ojan.*

-ra, -re: beteg a gyomrára, a fogára panaszskodik, *narra van vele, mire mén* (= mit jelent), *tisztára éfogyott.*

-ról, -ről: sérű *van, mirű jó, fokfájásrű jó, köhögésrű való cukor, mégvágla, hogy arrű kűdűsz.*

-tól, -től: nagyobb vagyck tüle, attű szébb is *van, méntű nagyobb.*

-val: avvá vótam (= azon a véleményen voltam, azt hittem).

A módhatározók néha nem kapnak ragot: *biztos égyün, borzasztó nagy, rémisztő melegem van, hirtelen émént, mesztelen szaladgál, főtelen szette ki a tojást, stb.*

77. A főnévi igenevet nem személyragozzák: *é kő, hogy mēnnyek; hozzá kő, hogy fogjunk; muszaj, hogy nagyon étette, mer nem tandlom sēhun.* Eredeti latívusi jelentését sok esetben megtartotta: *kapáni van; a városba van tanúni.*

78. A vonatkozó névmások közül az *amely* ismeretlen, helyette kizárólag az *amējjik* ~ *amēllik* használatos. Az *aki* tárgyra is vonatkozhatik (*kinek hínak?*)

79. A mondatfűzés nem sokban különbözik a köznyelvétől. Gyakran használnak parataktikus mondatokat. Az és kötőszó nem ismeretes, helyette az *oszt* (= aztán), *osztakkó, még* szócskákat alkalmazták.

Gyakoriak a hiányos mondat szerkezetek, pl. *Oda sē neki!* (= rá se hederít, föl se veszi). *Úgy lészitta, hogy! Úgy elesett, hogy! Ha gyütt, sē maratt soká. Ha láttam, sē láttam. Hogy nem gyütté, tēnnap?* (= hogy

van az, hogy nem jöttél). Sajátságos jelentésváltozáson mentek keresztül a *nē féjj* és *mégájj* kifejezések, melyeket szemrehányó vagy fenyegető értelemben használnak: *Nē féjj, nem is kapsz cukort; mégájj, csak gyűj-jön haza apád* (majd ad az neked)!

Rövidülés útján jöttek létre az *amit aszt, valamit aszt, hummi, hummi egymás, amikó akkó, améddig addig*-féle kifejezések: *Valamit aszt csak kő neki anni. Ék kis ruhát mit küttem neki. Amikó akkó csak szakajhat magának időt. Éggy idcig elég lëssz, améddig addig.*

A *lë van, még van, kış* szavak mondat végén gyakran előfordulnak 'vége, Schluss' jelentéssel: *Mégmondom neki, hogy nē járjon többet hozzánk, oszt lë van. Esztám beszéhet, rá sē adok, oszt mégvan. Ha má így van, bele kő nyugonni, oszt kış.*

80. Tagadó mondatokban gyakran külön tagadják az alanyt is, meg az állítmányt is: *Ű sē nem-tuggya. Tē sē nē bánd. Én sē nem tudom.* Tagadószók: *nágyon, dëhogy, hát!* Igenlőszók: *há! nohogy! máhogy!* Pl. De cudar idő van! *Nohogy!* De rosszak ezek a gyerekek! *Máhogy!*

81. A szórend, mint népnyelvben egyebütt is, sokkal szabadabb, mint a köznyelvben.

Az is szócska felkiáltó mondatban gyakran az állítmány elé kerül: *Még is vellek! Fő is pofozlak! De is szép a zëggyetértés! De is jó neki!* Hallhatók az efféle kifejezések is: *Hajja kē-ē! Ēmënt kē-ē? Nem-ē tē vótá? Nem-ē ev vót az?*

Összetett mondatokban sok az inverzió, amennyiben az a képzet tolódik hamarabb a tudat előterébe, amelyik legfontosabb s ennek következtében mondatkeveredés támad: *Tënnap akit hosztá, szép szagú vót. Jó kő, hogy sikerüjjon. A Pistának amit a széme mëlát, a keze nem haggya ott.* Erre már a köznyelvben is találunk példákat.

Körműves Géza.

NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK, NÉPJELLEM.

A szegény ember malaca. II.

Otthon, közel a kúthoz és pörnyegödörhöz, elteritenek három-négy kéve kukoricaszárát, vagy rőzsét; ma már ezeket ól- vagy színajtó helyettesíti. Az ólajtó mellett egyik dézsában meleg, másikban hideg víz van. A disznót ismét létrán veszik le a kocsiról és az ajtóra gurítják rá oldalvást. A kocsist a gazda, ha idegen, kifizeti, ha atyafi vagy jóbarát, megköszöni a szívesességét, mindkét esetben pálinkával is megkínálja. A böllér ezalatt kihozza a párkányról az éles kést, leönti meleg vízzel a disznót, aztán rálép az ajtóra úgy, hogy a disznó lába között van és az éles késsel, két kézre fogván azt, kaparja a bőrét *pirosra, fehérre*, már ahogy megsült, az asszonyok egyike pedig vagy nagyocská gyerek, öntögeti a vizet arra a helyre, ahol a böllér kaparja. A kásalével a piszkát, a nagyját tisztítják, aztán tisztavízzel öntözik. Ha két böllér jut egy disznóhoz, egyik a fejét, fülét, száját tisztítja, míg a másik a hátát és oldalát kaparja.

Először az egyik oldalát tisztítják meg, akkor a disznót az ólajtó egyik részére húzzák, a másik nagyobb részére vödör vizet öntenek, seprővel lesöprik és ide a tiszta helyre fordítják a disznót megkapart oldalával. Ha a másik oldalával is készen vannak, gerincere fordítják lábbal felfele, és téglá vagy fadarabbal megtámasztják, hogy el ne forduljon, amikor a hasát, meg a lábakat takarítják. Körme közül a piszkot kidarabolják bőrtől. A fület csőcsutkával dörzsölik, ki is hasítják, hogy jobban hozzáférjenek. Utoljára az orrát, szájaszélét, szemekörnyékét tisztogatják.

Mikor szép tisztára megkaparták, először a négy lábat veszik le, ki hogy akarja, szereti. Ahol nagy sonkát szeretnek, ott első lábával a lapockát, hátulsóval a keresztcsontot is hozzáveszik. Kis sonkavételnél *gondolomra* kanyarítják ki a lábat és külön veszik a lapockát, külön a keresztcsontot.⁵ A levágott lábakat a bölléraszonyok a ház elébe hordják az élesztőszáritóra. A gyerekek segítenek hordani, csupa csatamosak lesznek, eláznak-fáznak, de nem panaszkodnak a félvilágért sem, sőt boldogan dicsekednek segítkezősükkel.

A lábak levétele után hasra fordítják a disznót az ólajtó közepén és a fejét veszik le. A böllér a szája végétől kezdi vágni késsel csontig, a füle háta mögött a tarkóján keresztül a száj másik végéhez fordítja vissza a kést. Ezután csontvágóval az állkapcát elveri két felől. Most megfogja az orrt, egyet tekerít rajta és lecsavarja a fejet. A torkot késsel vágja le úgy, hogy a nyelv ott marad az állon a tüdő, szív, csigérrel együtt. A fejét és minden egyes véres darabot hideg vízben megmossák.

Most következik a tulajdonképpeni felbontás, *felszedés*. A böllér a disznó hátát a leggerincen fejétől kezdve végighasítja, a farka tövénél úgy kerekíti ki, hogy a gerinccel a fark is együtt legyen, egészben jöjjön le. A gerincről csontvágóbaltával az oldalbordát kétfelől vigyázva elveri, hogy a belet ki ne vágja, meg ne sértse; a farkánál kezdi felszakítani, úgy halad a feje felé és a két nyújja porcos fejét is elüti és a gerincét, amit *orjának* neveznek, a farkával együtt kiemeli.

A felbontásnál ott vannak az asszonyok, kik a belet várják, lévén az ő munkájuk annak felbontása, minden részével való elbámása. Jelen van a gazdasszony is; valamennyien azt lesik, milyen vastag, zsíros a szalonna, mely ha a disznó idejéhez képest elég vastag, kivált ha *ikrás*, *paizsos*, azaz teljesen érett, hálálkodva mondogatják: „Szépen fizetött, ögyem mög a kedves jószágomat“. — „Ilyet adjon jövőre is az Úr Isten!“

A tüdő, szív, nyelv és csiger (= gegő) együtt vevődik ki. A szívről a *kutyafület* (= billentyű) levágván, dézsában megmossák.

A gerinc kivétele folytán kétfeledőlt disznóból a bárzsingot fölveszi a böllér, csomót köt rá, hogy a bél meg ne eredjen s ráveti a bélre. A májánál keresztül vágja a bélhártyát, kétfelől elfejti a hús és a hájtól, hátul pedig a bélvéget kikerekíti s ezzel a bél felszabadulván, kiöleli a nagy táliba, ezelőtt bélteknőbe, melyet az asszonyok sietve visznek a konyhába, hogy ki ne hűljön.

Véres ruhával kimossák a torkosát, kihajtják belőle a véres vizet, mely az állkapcán folyik ki s a kicsavart ruhával kiszíttatják mindenütt.

⁵ Szoktak venni közép nagy sonkát is, amikor derékban vágják el a lapockát és keresztcsontot.

A téglát elveszik kétfelől, a mell- és farporcogót kivágják és a két oldal kiterül egészen.

Sorban következik ezután: a két oldalborda, a vöröses színű két hosszú- vagy nyak és ugyanennek a farcomb felőli fehérszínű felerésze a fehérpecsenye, nyújja (= szegye), háj, két körösztcsont és két lapocka. Utoljára veszi az állát a torkossal együtt. Mindezeket megmossák, öblögetik és a házba viszik a hosszúsasztalra.

A szalonnán maradt apró u. n. *árvahúsokat megszedik* külön tálba, amit a kolbászba használnak föl, de előbb a kövértől sorba tisztítják. Külön veszik a tökháját az ártán disznónál és kisütik. A szalonnát a hasa közepén kétféle hasítják és a széklábra terítik ki hűlni. Leöntik egy vödör hideg vízzel és ott hagyják, még csak sózni nem kell, vagyis, míg a húsokat fel nem vágják. Langyos időben egy üst forró vizet mentül magasabbról öntenek rá, akkor nem avasodik meg.

Mielőtt hozzáfognának a hús feldolgozásához, megmázsálják a szét-szedett részeket. Az eresz alatt felkötött mázsáló (római ménleg) láncos négysszögletes tányérjára rakják előbb a szalonnát. Rendesen a legöregebb hozzáértő végzi a mérést, nagy szakértelemmel húzogatván a mázsza szárán a súlyozó körtét, míg eltalálja az egyensúlyt. Pápaszem segítségével és az esethez illő komoly ábrázattal olvassa le a mutatott súlyösszeget a körülállók jóleső, hálálkodó sóhajtasai közt. Azután ráteszik a hájat. Különmérik a többi húsrészeket. Végül megmértetkeznek az asszonyok, emberek, sőt a gyerekek is, ami nagy élénkséggel szokott történni.

Most már hozzá fognak a hús feldolgozásához, de előbb a pitarban megmossák későket, kezűket és fehér kötöt kötnek elbűk.

Ahány ház, annyi szokás, mégis leginkább úgy szokott lenni, hogy a böllérek a házban, a böllérasszonyok a pitarban végzik teendőjüket, csak ha nyitott kéményű a pitar és ha nagy hideg van, húzódnak be a házba hurolni és hurkát tölteni.

A hús feldolgozásánál elsősorban a paprikáshúsnak valót szedik össze, mert délre az az ebéd. Rendesen éltesebb böllér főzi a paprikáshúst, akinek jó szájíze van. Először is a disznófejet megnyúzza, (a bőrét később felfüstölik), a csontos részét kettévágja, a velőt kiveszi, tiszta fehér ruhába köti és tesz bele borsot, sót, paprikát. A fejecsont jön a bogrács fenekére, melybe előbb söt tesz és csöves paprikát elhasogatva, azután az állcsont, orr, fül következik. Sok helyen a szívet, nyelvet és a csigert is beleteszik. A máj is a paprikásba jön, melyet felelfőzésben feldarabolnak későfoknyi vastagra. A májjal együtt szokták még a vesét is. Belerakja a *nadrágszíjat* (lápe) is, úgyszintén az apró csontos húsokat és oldalvégeket. Levét annyit önt rá, hogy fölerje, szaporítani ne kellessen. Öregebb húsrá többet, fiatalabbra kevesebbet. Csöndes, rendesen gané (= tőzeg) tűznél fő. Az abált májnak fölül a tetején kell lenni, de csak azután, mikor az alsó része megfőtt és *megrázkodik* fenéig. Ekkor, ha *szépen beszél*: rotyog egyaránt és nem bigyög-bugyog, megfordítja, amit aztán többször is megtesz, vagyis leveszi a tűzről és a bográcsot fölenül fogva előbb *riszálja*, aztán *fordítja*.

Ha megfőtt: *főlpaprikázza*. Kistálba levét mer ki, abba teszi a tört paprikát és összekavarva a paprikáshúsrá önti. Ha paprikával főne meg a hús, kozmás lenne a leve. A paprikáshús akkor fő meg, ha a csontról lejön a hús; a szagáról is megmondja az ügyes böllér: nem nyershús szagú.

Levest orjából főznek, de szoktak vöröshagymalevest is karikára vágva, ami már az asszonyok dolga.

A böllérek leszedik a húsokról a kövéret tálba, dézsába, a hájat is ideteszik, meg a szalonnából, amit ki akarnak sütni. S ha már, nem fér az edényekbe, vékásba rakják. Félreteszik.

Kolbásznak szedik össze az oldalról csüngő húsokat, lapockáról is levágják kétoldalt a húst, a hájkerület húsos részét és néha a köröszt vagy tokpöcsönyét is belevágják a kolbászba való közé. A szalonnáról megszedett apró húsokat már említettem.

A körösztcsontokról lefejtik a comb-, farrész húst, az u. n. *tokpöcsönyét*, amit köröszt-pöcsönyének is mondanak, vagyis a körösztcsontot kifordítják a pöcsönyéből és megtakarosítják. A nyújjá közepéből csinálják a szármát (töltött káposzta).

A kolbászba való húsokat két kés közt megaprózzák, aztán bárdal, kis baltával, szekercével — márahol mi van — törik össze. A húsok törésekor a kések és bárdok, mint mondják, *nótára járnak*, vagyis nem összeviszsa, hanem olyan, ritmusra, mely kellemes hangzásánál fogva a munkát könnyíti, úgyannyira, hogy a böllérnek e munkájában inkább van szüksége hallására, mint látására. E jellegzetes ritmust az uccánhaladók is azonnal felismerik.

Ahogy a bél bekerül, az asszonyok ugyancsak sietnek a szétszedésével, míg ki nem hűl. Először a májat veszik le a bélről, melyről az epét úgy igyekeznek levágni, hogy el ne fakadjon, be ne piszkítsa, keserűvé ne tegye a májat. Elhajítják. Sok helyen epeszappan készítésre használják, mely az arcra a pattogzásokat elmulasztja. A vízhólyagját a gyerekeknek adják; aztán leveszik a vesét, *nadrágszíjat* (lépet),⁶ fehérmáját. Ezek után a fodorhájról kezdik lefosztani a vékonybelet, melynek végét bekötik fonállal, házicérnával és elvágják tőle a pucrot (= gyomor) meg a vakbelet, amit *pálanyjának* mondanak.⁷ A vastag bélről lekerült kövéreket megabálják és hurkába használják, de előbb hideg vízre teszik és megsütik. Amit nem használnak hurkába, tepsibe kisütik, külön edényben tartják. Mivel hamar megavasodik, először a bélsírt használják el. Gazda helyen bejáró szegény asszonynak adják vagy töpörtösbe teszik.

A vékony belet kiviszik a pörnyegödörhöz, elvágják öles hasszúságúra, két újj közt kihúzogattják a ganét (= bélsár) belőle, köcsögből vagy bögréből langyos vizet öntenek bele: *eresztik a belet*.

A kieregetett beldarabokat a pitarba visszaviszik tálban vagy tekőben, melyben langyos víz van és egyenként *kiforgatják* fakanál nyélre húzogattva, amikor fonákul marad.

A kiforgatott beleket mangorlósúlyok síma hátulján, újabban deszkalapon fakéssel, húrolófával, ilyenek hiányában vaskés fokával *húrolják*: a bélen levő nyákhártyát lekapaják. Aztán fölfűjják s ahol piszkot, vörös foltot látnak rajta, ott tovább kaparják. A tiszta húrokat langyos

⁶ A lépet a disznóól küszöbön belől szokták elásni olyan ruhában, mit konyhában használnak 9 csomó só, 9 nyírfasöprűkő és 3 gerizd foghagymával. Követ is tesznek rá, hogy a disznó ne dúrja. Mindezt azért csinálják, hogy ne pusztuljon a disznó.

⁷ A pucorból (gyomor) lesz a nagy gömböc, a vakbélből (a vastag hurkának az a része, hol a vékonybél beletorkolik) a kis gömböc. Régen a gyomrot megmosva eltették és *pacallevest* főztek belőle, meg tejjelónak használták.

vízbe teszik, megmossák három-négy léről is. Bügrében áll a langyos vízben, míg a kolbászt nem töltik.

Másik asszony a vastag belet szedli széjjel kézzel, a kövértől késsel tisztítja, mit hideg vízre tesznek, megabárolják s hurkába elhasználják. A béltekőben kiviszi a pörnyegödörhöz; félrófös nagyra eldarabolja, aztán az egyik végét befogja, a másikon pedig egy asszony meleg vizet önt bele s aki a belet fogja, megrázogatja, aztán kiereszti. Ezt annyiszor ismétlik, míg a bélsár ki nem megy belőle. Eresztés után visszaviszik a pitarba, langyos vizet öntenek rá és *megszínelik*: körömmel csipkedik róla a piszkot, léhát stb. Színelés után kiforgatják és szemes kukoricával meleg vízben mossák, dörzsölik tíz-tizenöt léből is, míg csak síkos. Néha lágysóval, sőt vöröshagymával is behintik, hogy a piszkot lemarja róla, a szagát kivegye. Újjon próbálják, hogy lecsúszik-e? Ha síkos a bél, a levét leöntik róla, a kukoricát tyúkoknak vetik ki és még két léből a belet megszínelik. Azután szilikében áll, míg töltésre nem kerül a sor.

Amint a bél bekerül és leszedik róla a májat, vesét, lépet, fehér-máját, tüdőt, szívet, mindjárt teszik az *abáló vízbe*, *megabálják* a torkosával együtt. Az abált vesét-hosszában kétfelé vágják a közepén s kitisztítják belőle a nyálkasságot. Leginkább apró kockára felvágva levesbe főzik, sok helyen a paprikás húsba szelik fel hosszúkára. A máj is odakerül. Az abálóvizet vagy amint mondják *fonnyó levét* nem öntik ki, hanem a hidegre teszik,⁸ hogy tetején a *fonnyó zsír* megfagyjon, amit összeszednek szappannak. Ótvaras gyereket szoktak vele kenni.

Mire az abálás, béleresztés, húrolás, azután a húsok szedése, kolbásznak vágása megtörténik, délre jár az idő. Megfőtt az órjaleves és a paprikáshús is, mely utóbbi mellé savanya uborkát, vörös répát tálalnak fel. Ebédhez látnak, de előbb megmosakodnak. A paprikáshúsban főtt agyvelejét rendszeren idős ember eszi meg, vagy elosztják azoknak, akik szeretik. Egy-két pohár bort is isznak, de nem sokat időznek az asztalnál, hanem dolog után látnak, várja a kolbász az embereket, a hurka meg az asszonyokat.

Ebéd után a böllérek a kolbász készítéséhez látnak. A hozzávaló húst, szedelékeket ekkorra már összevágták apróra, most a megtisztított foghagymát a kolbásztöltő tolója végével összetörik és megkéselik, amit aztán és megfelelő só t a húsba tesznek; mostanában tört paprikát és tört borsot is. Összekeyerik a hússal. *Meghagyják az ízét*, azaz több ízben kóstolják és kóstoltatják a gazdasszonnyal is, elég sós-e, kell-e bele paprika vagy bors? Ha helyben hagyja a gazdasszony és a hús is készen van, akkor egy szál húst a kolbásztöltő vékony csőjére ráfejik, előbb a töltő tokját teletömik hússal és míg a gyomrával a tolját nyomja egyik böllér, két kézzel a húros csővét fogja, apródonként eresztgeti a húst, nehogy megszaladjon. A húsba nyomkodott húst, most máf kolbászt egy másik böllér kerekbe kandarítja egyik kezével, a másikban levő árral vagy nagy gombostűvel szurkálgatja, hogy a levegő kimenjen belőle, keményebbre töltődjön. A kolbász szálatkat táliba rakják és kamrába teszik rúdra, hogy lecsöpögjön. Másnap füstre megy. Régen a kolbászt is tehén-szarvon töltötték, mint a hurkát.

⁸ Ezelőtt a zsíros csőbörbe öntötték, hogy a forróvíz szíjja belőle az avasságot.

Az asszonyok ezalatt a hunkát készítik. A megabált torkosát, tüdőt és fodorháját késsel apróra összevágják és a kifakadoztatott kásával összekeverik megfelelő borssal és sóval. Tehénszarvból való hurkatöltőn, vagy a kolbásztöltő vastagabb csövén tömik a bélbe. A hunkát, gömböcöt forró tiszta vízben kifőzik; addig főzik, míg felvetődik a víz tetejére, és amikor szalmaszállal könnyen átszűrhető a bőre. Szárítókason szikkad. Hurkafőzéskor tréfálva kérdezik a böllérek: „mozog-e már?” (t. i. a hurka). Mire a fehércselédek, kivált az elevebbje, nemcsak megfelel, hanem egy darabkát az inceselkedő böllér kötője madzagjához, vagy ruhájához erősít észrevétlenül, amin aztán van nevetés.

A böllérek még ezek után feldarabolják a sütnivaló hájat és a szalonnát bőröstől, de le is szokták húzni a bőrét, amit a körömmel együtt kocsonyának főznek később.

Rendesen a gazda sózza az ennivaló szalonnát és a húst. Ezelőtt a házban az ágy alatt, meg a padláson teknőben vagy kéve csutkaszáron sózták le a szalonnát külön. Most a kamrában szokás. Dézsában sózódik a sonka, körösztosont, lapocka, órja, nyújja, pecsenye.

A böllérek ezzel be is fejezték munkájukat. Megtisztálkodnak, felmosakódnak és pipálnak, beszélgetnek, legfeljebb — ha akkor este kisütik a zsírt — segítenek levenni a katlanról a vassfazekat vagy üstöt.

A gyerekek a hólyaggal játszadoznak, nádszálon felfűjják és nyötetik: a nyílását befogva combjukon nyomkodják, csupa zsíros lesz a ruhájuk. Disznótor után elveszik tőlük és dohányzacskót készítenek belőle. Klézen száraz korpával kitörlik, felső részéből levágnak, beszegik ruhával, vagy színes szalaggal.

Annál több dolguk van asszonyoknak: készülnek a vacsorához. S hogy ez nem a legnagyobb csendben történik, természetes. Jó alkalom ez nyelvük korlátlan használatára. A szármát (töltött káposzta) már elkészítették tokpecsenyéből, a háj- és nyújja kerületéből. Azzal tartják, hogy jó szármát csak disznótonkor lehet főzni. A katlanon, katlan szájánál nagy fazekakban fő az étel, kemencében sül a hurka, kolbász, pecsenye. Most a tésztaféléket csinálják: hájastésztát, hájas pogácsát, túrós és mákos rétest.

A disznóölés torral végződik. Amint haláleset alkalmával tort ülnék az elhalt emlékére, tiszteletére, úgy a disznó halála is lakomával, vendégeskedéssel fejeződik be. Csak hogy nem komoly torral, hanem tréfásan, vígan.⁹ Régen olyan disznótorok voltak, hogy jókedvükben ríttak is. „Ma már nem siratják el a disznót, mint ezelőtt” — mondják az öregek, de annyi még megmaradt a halotti szokás paródiájaként, hogy a disznóölés napján hívott vendégeket a gazda *virrasztóba* hívja. Mert, mintahogy füllenti, szegény öreg (a család legidősebb tagját érti) beferezte. A hívottak természetesen igazi sajnálkozásukat fejezik ki. Tudakolják azután, hogy és mint történt elmulása a boldogultnak. A hívogató ájtatosan, kenetteljesen adja elő a történetet, hogy mostanában már nem evett, legutoljára is mennyire hörgött stb., csak a legvégén, mikor véletlenül kicsúszott szóval elárulja, hogy milyen virrasztóba hívogat,

⁹ A jókedv, mulatozás hogy mennyire egy a disznótorral, legjobban bizonyítja az az eset, mikor egy égett gyerek halotti torán a vigasztalóul használt bor feltűzelve a szomorkodókat, megelégedtek a gyászesetről és az öreg após így szólott nászához: „Nászuram, lőtt é vastag szalonnája?”

élvezhető az a humor, mellyel olyan ügyesen fálnak állította a hívottakat. Ma is szokásban van, hogy éjjélkor eléneklik valamelyik zsoltárt vagy dicséretet.

Ésteledik. Gyűlnek a vendégek, kik készültek ez alkalomra, hogy jól lakhassanak. Van nagy beszéd, zsongás a házban. Az énekezők talpraesett ügyes mondással lépnek be. Az asszonyok terítenek. Szítán hozzák az eldarabolt kenyeret, melyből a tányérok mellé egyet-egyet letesznek. Késről ezelőtt nem gondoskodtak, bicskája volt mindenkinek; ma is azal eszik legjobb ízűt a vásárhelyi ember. A házigazda pálinkával kínálja meg a férfiakat, azután az asszonyokat, kik közül nem mindenik iszik.

Bekerül mindenki vacsorára. Asztalhoz tessékellik a vendégeket, kik kor szerint foglalják el helyeiket. Az éteesebbek, meg a böllérek a főhelyen, ez a *főlsőség*; az *alsóság*: a fiatalok az ajtófelőli részen, középen az asszonyok együtt. Mindenki leül, csak a *föntforgók* nem, kik az ételeket hordják és gondoskodnak, hogy ne legyen hiány semmiben sem.

Hozzák is már a főböllerasszonyok a párolgó levest. „Jó estét kívánok” — köszönéssel lépnek be s négy ember részére tesznek egy leveset. tálat, benne a tyúkhúsleves csigával, melyhez jó étvágyat kívánnak. Az asztalnál ülők is kölesönösen jó étvágyat kívánva kanalazzák befele. Leves után hozzák a szármát. Valamelyik böllér elébe olyan kerül, melyikben veréb van, mit most csavartak káposztalevélbe, hogy hozzá érve elrepülhessen. Hangos nevetés tör ki, kivált az asszonyok révén, a tréféért. A szármára már bor dukál; a főböllér, vagy a legöregebb férfi köszöntőt mond: „engedje az Isten, hogy jövőre jobb dísznót ölhessünk!” Úgy engedje az Isten — mondják rá. Szárma után a sülték: hurka, kolbász, pecsénye kerül az asztalra. Kínálgatják erősen a hurkát az asszonyok, a kolbászt az emberek. A böllérek arra kíváncsiak, milyen az asszonyoké, t. i. asszonyok készítette hurka? Kipós is az, de egyikben csodák-csodája, egy egész budlibicska találódik (valamelyik böllér lopta bele), miért aztán visszafelé dicsérik az asszonyokat, csipkedvén őket szóval, hogy beletöltöttek minden szemetet. Aminek nem is lehet más oka, minthogy sokat öntöttek a konty alá. De nem tart soká az elsőbbség, egyik asszony olyan kolbászt vesz ki, amit sehogy se tud feldarabolni. Nevetik ügyetlenségéért szörnyen. De mikor egy darab fa kerül elő belőle, az asszonyok kerekednek felül s van mit hallgatni a bölléreknél. Kár volt szólni, az asszony nyelv jobban győzi. Így évődnek egymással, míg csak valamelyik poharat nem emel az ilyen páratlan böllérekre. Jobbmódú helyen, ha ki akarának tenni magukért, tyúkot, kappant is sütnék. — Utoljára hozzák a túrós rétest, köttes és hájas pogácsát, lepényt, fánkot, már ahol mit készítenek. A férfiak a túrós rétest és lepényt pártolják, mert arra jól esik a bor.

Vacsora végeztével az üres tányérokat kihordják, de az asztalon maradni kell sült húsnak is, pogácsának is, hogy kinek mi kell, ott találja. Ezután már a boros pohár járja, de előbb pipára gyűjtanak.

Míg a vendégség ejtőzik, azalatt a föntforgó asszonyok esznek élükön a gazdasszonnyal, nem marad el a bort kezelő csapos se, na meg a gyerekek, kik valamennyien hátul az asztalszéket ülik körül, vagy — ahol van — a kisházban vacsorálnak együttesen. Bár a gyerekek ott szeretnek lenni, ahol a nagyok. Vacsora után ott lesik a szót apjuk, sógoruk körül, ácsingóznak, tájtják a szájukat, meg bort is kérnek. Néha bizony,

ha nem látják, az asztalon hagyott pipából is szippantanak egyet-egyet, esupán azért, mert tiltva van. Az életrevaló gyerek együtt dalol a felnőttekkel, ha azok dalolásba fognak. A gazda szokott nótát kezdeni, biztatva a többit, mely ha lassú is, de ragad. A jó kis bor jó segítő eszköz. Előkerül a tambura is, régebben a bőrduda, melynek hangjaira táncolni muszáj. Meg is forgatják az asszonyokat úgy, hogy a szoknyájuk szele a lámpást is elcsapja. A nótából nem fogynak ki, mert a jó bor, hol egyikből, hol másikkból alkalmas, felderítő nótákat húz elő. A régi jó nóták is előkerülnek, amelyeket még öreg apjuktól hallottak. Azt szeretik, mentül több verse van. Közbe-közbe isznak. Fokozódik a kedv. Sornóta járja, melyre ismét inni kell. Majd együtt dalolnak. Akinak melegeedik a füle töve: állva dalol.

A nagy füstben és melegségben a lámpa is nehezen ég, többször ki kell nyitni az ajtót friss levegőért.

Éjfél felé a gyerekek elszenderednek, egyik a vackon, másik az ágymajban, harmadik a kukó szájában alszik.

Éjfélkor egy szívvel lélekkel felállnak és zsoltárt vagy dicséretet énekelnek.¹⁰

Kevés csendesség után újra hozzálatnak a daloláshoz, táncoláshoz. Szépen mulatoznak hajnalig, sokszor virradtig, csak azért, hogy meglásák, hova lépnek, amint hogy akad olyan is, akinek szüksége van a világosságra. Az a jó disznótor, amelyik soká tart. Éjfélutáni két óra tájon kezdenek haza szállingózni. Legtöbbször együtt, egyszerre, *egy ajtónyílással* mennek el, de a gazdasszony addig nem engedi el őket, míg egy kis kolbászt, hurkát, paprikáshúst, pogácsát, kiflit, megymást nem ad mindegyiknek, kivált a bölléreknek. Kik ahogy jöttek, úgy mennek el tarisznyával nyakukban, vasvillával vállukon, a lámpásban égő gyertyával. Három sorjával is elköszönnek, ugyanannyiszor felhajtván Szent János poharát. De azért még búcsúzóul eléneklik:

Már barátim legyünk készen,
Menjünk innét haza.
A mulatság már elég volt,
Hagyjuk azt máskorra.
Edes gazdám, már elmegyünk,
Szívességed megköszönjük,
Engedelmet kérünk
Engedelmet kérünk.

Hogy mi szíves barátságból
Ide összegyűltünk,
Eteleddel, italoddal
Már megelégedtünk,
Azért mondjunk alleluját,
Adjon Isten jóéjszakát
Ez egész háznépnek,
És az elmenőknek!

Gazda, gazdasszony kikíséri a vendégeket a kapuig, hol még egyszer elkezelnék, elköszönnek. A házbeliak is elnyugosznak.

Másnap sütik a zsírt. Töpörtőjéből — tesznek félre is — szappan fő. A bélyegét és csökét¹¹ külön sütik serpenyőben, ami aztán a töpörtőbe megy a fodor töpörtővel, melyet ezelőtt elfogyasztottak. Míg a zsír sül, elmossák a sok zsíros edényt, eszközöket, asztalt s mindazt, ami elkeveredett a disznótorban.

¹⁰ Legtöbbször a CXXII zsoltár 2. versét és a 194 dicséret (az új énekes könyvben 196-ik) 6. versét hallottam.

¹¹ A csökét olyan gyerekek szokták odaadni, aki odavizel.

A kolbászt már másnap füstölik. Egy hét múlva kiszedik a sóból a húsokat, kirakják szikkadni, aztán felfüstölik. A szalonnát 2—3 hét múlva.

A füstölőnivalókat felrakják a kéményben elhelyezett rudakra, hol a füst befogja. Úgy tartják, hogy a boglyakemence fűtésére használt szalma füstje a legjobb, attól ízelesebb a szalonna, mely, ha megfüstölődik, *olyan, mint a kinyílt rúzs*. Ma már füstölőben fűrészporról füstölnek.

A füstölt húsokat, kolbászt a padláson rudakra rakják, a szalonnát a szelemenre akasztják, alá nyáron rossz tepsit, tányért tesznek, hogy abba csepegjen. A háját régen összehajtva bevarrták és a kamrában vagy padláson akasztották fel.

Legelőször fogyasztják a disznótorban megmaradt paprikáshúst, azután a hurkát, töpörtőből szépét-javát. A szíve-nyelvét hagymalevesbe. A disznókörmöt, meg a szalonnáról lehúzott bőrt kocsonyának főzik, vagy paszujban. A fejebőrét paprikásnak krumplival. Főzve fogyasztják: a körösztosontot, orját, lapockát, nyújját és sonkát. Sütve: pecsenyét, oldalt és kolbászt. A sonkából is szoktak levágni szeleteket sütni tavasszal.

A disznóhúsnak azt a legrégebbi eltartását, hogy az egész disznót lesütik kisebb-nagyobb darabokban, szeletekben és edénybe rakva zsírral leöntik, mely közt friss marad: ma már ritkán alkalmazzák; csak ha nyáron lábtörés vagy más szerencsétlenség folytán kell a disznót levágni.

Kiss Lajos.

TÁRSADALOMRAJZ.

A „malom alatt”.

Alföldi városainkban, falvainkban a múlt század végén még fölös számmal lehetett találni szárazmalmot. Cegléden 1890-ben még egész utcája volt a szárazmalmoknak.¹ A szárazmalmot állati erő hajtotta; a vízszintesen forgó *nagykerék* küllői elé lovakat, szamarakat, vagy ökröket fogtak s ezek a kerékkel körbe-körbe jártak, keringöltek. (Ugyan Kecskeméten 1718-ban az is megesett, hogy „a nehéz vonatú szárazmalmokat maga a nép vontá”, amint az *Hornyik János* félbemaradt művében, „Kecskemét város gazdasági fejlődésének történeté”-ben olvasható.)² A szárazmalom nagykeréke fölé zsúpból, nádból, vagy zsindeyből nehéz tölgyfaoszlopokon nyugvó sátonforma tetőt építettek. Ez védte napsugártól, esőtől, hótól a nagykerék drága szerkezetét, meg az ott folyó munkát.

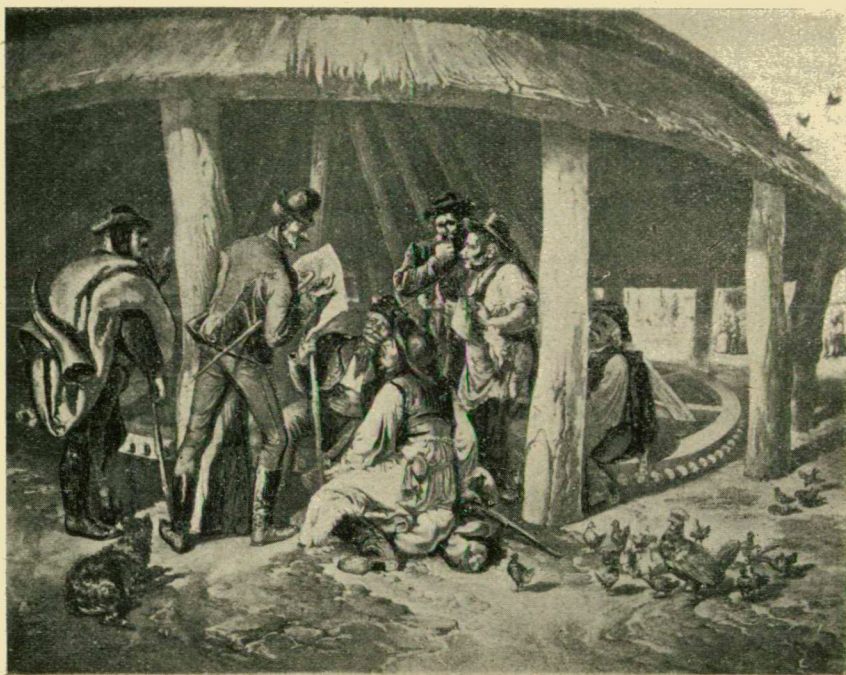
A szárazmalomsátrak alatt — Kecskeméten *malomalja*, vagy *keringő* —, régi följegyzéseink tanúsága szerint nemcsak a közgazdasági, hanem társadalmi és közigazgatási tevékenység is folyt.³ Debrecennek

¹ L. Az Osztrák-Magyar Monarchia Irásiban és képmén c. vállalat II. magyarországi kötetének 233. l.

² L. Kecskemét th. város múzeumának kiadványai. I. Kecskemét, 1927. 58. l.

³ L. Madarassy László: A „malomház” és a „keringő”. („Budapesti Hírlap” 1928. nov. 20. számában.)

egy 68 év előtti „ethnographiai vázlat“-ában például ezt olvashatjuk: „A debreceni nép rendes összejövetelei helyekkel nem bir . . . gyűlhelyül a *malmok* szolgálnak, hol téli estéken és egész nap is az időjárásról, a szegény ember bajáról, városi és ekklezsiai ügyekről, meg legfőképpen a világ tanáról, ország dolgáról szoktak beszélgetni. Mindenik malomnak van bizonyos köre, melyből a *tagok* kikerülnek. Téli estéken magok e rendes bejárók látják el a malmot szalmatüzelővel is, olvasmányt azonban ide nem igen szoktak hozni. És e malomkaszinókban sok nevezetes dolog történik! A politikai nevezetesebb események itt nagyon hamar ismeretessé lesznek! Természetes, hogy elferdített alakban“.⁴

A malom alatt.

(Jankó János eredetije után köre rajzolta Kollarz Ferenc)

A malom alatti szokásoknak egy másik, közelkorú leírásában meg ezt találjuk: „A szárazmalom falun, városban a városvégi kaszinó szerepét tölti be. A malomkerék vasárnap, a pihenés napján, kivált délutánon a kártyázóknak, beszélgetőknek, mulatozóknak szokott ülőhelye lenni s azt a szolgálatot teszi, amit a házak előtt a szakállszárítópád, csak annyiban jobb ennél, hogy nagyobb társaság befogadására alkalmas, mint egy kis pad. Rendesen öt-hatféle társaság is van itt olyankor. Egyikben beszélgetnek, a másikban olvasnak, a harmadikban kártyáznak, a negyedikben legények, leányok játszanak s így tovább. A molnár

⁴ L. Szeremley Samu: A magyar alföld egy vidéke. („Vasárnapi Ujság“ 1862. évf. 18. I.)

maga természetesen mindig előkelő szerepet visz az ilyen társaságokban s oda vegyül rendesen, ahova kora és kedvtelése leginkább illővé teszi. Vagy a kártyában adja az utasításokat, vagy ujságot olvas föl, vagy valamit magyaráz a beszélgető kompániának, vagy végre, ha nőtelen és fiatal, a játszótársaságot mulattatja s egy-egy kacsintással, szép nótával sebesebben táncoltatja a leányok szívét s úgy esik, hogy egy cimbalom, vagy a legrosszabb esetben egy citera mellett magukat is táncba sodorja . . .⁵

Kecskeméten, ahogyan azt a régi tanácsi jegyzőkönyvek elárulják, közigazgatási hívatása is volt a szárazmalomnak. A város ugyanis egy évszázad előtt még tizedekre volt felosztva; minden tizednek egy-egy tanácsnok volt az előljárója. Ezek a tizedek a városi közgyűlésbe *electus*-okat küldtek, tűzvész esetén pedig tizedenként szervezkedve vettek részt a veszedelem meggátolásában. Gyűléseit minden tized a tizedben lévő *malom alatt* tartotta. Minthogy Kecskeméten a régiségben másféle malmokra adalék nincsen, nyilvánvaló, hogy a *malom alatt* itt a szárazmalmok hatalmas sátorának tágas aljára vonatkozhat. Egyébként a tanácsi jegyzőkönyvek 1822 évi kötetéből álljon itt a következő passzus: „Az Electa Communitas . . . azt kéri, hogy a malmok alatt tartatni szokott tizedgyűlések mind az illendőség tekintetéből, mind pedig azért is, hogy a malmok tulajdonosainak kár ne okoztasson, ezentúl ne a malmok alatt, hanem az első tizedben *Szentkirályi Faragó János*, a második tizedben *Id. Szappancs István*, a harmadik tizedben *Barak Mihály* . . . stb., stb. . . házaiknál tartassanak.

Az Electa Communitasnak beadott több rendbéli kérései megvizsgáltván és tanácskozás alá vétetvén azokra a következő határozások tételnek.

Mind azért, hogy az Electa Communitas a Tized Gyűlések helyét úgy projectálta, hogy a Tizedbéli lakosok öszve jövételekben azoknak commoditásokra nem ügyelt, mind azért, hogy a régi szokás szerént a malmok alatt tarthatott Tized gyűlések ellen semmi kifogás ekkoráig nem volt s a Lakosok az essőzés vagy havazás idejében magokat a publicatio ideje alatt a Malmok alá vonhatták, mind végre azért is: hogy a Tized gyűlés tartásának helyének elrendelése a Tizedtől és a kormányzó Senator Uraktól függ, a kik is a Lakosok commoditásokra különösen tekinteni kötelesek, az Electa Communitasnak e tárgyban bemutatott vélekedését a Tanács el nem fogadhatja.“⁶

Az Alföld néprajzi kutatásánál érdemes volna a malom alatti népszokásokra is figyelmet fordítani!

Madarassy László.

⁵ L. D-r.: A száraz malom. („Vasárnapi Ujság” 1868. évi. 589. I. Gregus János rajzával.)

⁶ E tanácsjegyzőkönyvi adatokért kedves barátom, Dr. Szabó Kálmán úr, a Kecskeméti Városi Múzeum igazgatója fogadja hálás köszönetemet!

Adatok a XVIII. századbéli falusi életből. II.

A kovácsműhelyek is sokszor okoztak tüzet, ezért ezeket is meg kellett regulálni. „Kovácsoknak, Lakatosoknak és egyéb tüzzelbánó mesterembereknek, ezután műhelyt nem másként, hanem legalább 25 lépésre a háztul vagy pedig a helyiségen kívül építeni Szabad lészen“. Innenérthető, hogy a kovácsműhelyek sok helyen a falu végén voltak és sehogy sincs összefüggésben azzal az erőltetett magyarázattal, hogy a tanyára járó-menő emberek könnyebben elérhessék.

Sok bajt okoztak a lakodalmak is, melyek lármás mulatságok lévén, nem eshettek meg az egész falu tudta nélkül. Zene és lövöldözés elmaradhatatlan kellékei voltak a lakodalomnak. II. József idejében ezt a nagyhangú mulatozást üldözőbe vették. Nem csak a zenét és lövöldözést tiltották meg, de még a névnap-i köszöntéseket is üldözték. Nem lehet ráfogni, hogy éppen csak Magyarországon, mert a rendelet utolsó része éppen a „heutige Stritzl“ sütését tiltja el, ami tudvalevőleg inkább német és lajtántúli vidékek szokását érintette.

József halála után azonban újra kezdődött a névnap-i köszöntés, sült a „heutige Stritzl“, az utcán vígan durrogott az elöltöltős pisztoly. És a lakodalom okozta tüzet sokszor az egész falunak oltani kellett. A tűzrendészeti intézkedés aztán véget vetett a lövöldözésnek. „A Lövöldözés az Utzákön és épületek közt mind menyegzőnek alkalmatosságával, mind pedig egyébkör 25 pénz vagy 12 páleza büntetés alatt tiltva vagon“. De hogy még annak is elejét vegyék, hogy puskaporhoz jussanak, elrendelték, hogy: „Semminemű kereskedőknek, legfőképpen Görögöknek, a Vármegye Magistratusa híre s engedelme nélkül puskaport árulni, annyival is inkább parasztoknak eladni nem engedtetik, akiknek pedig puskapornak bizonyos számmal leendő tartása és árulása meg fog engedtetni, az Ollyatén tartozik Aztat minden veszedelem kívül való helyen tartani és azon káróért, mellyek innen származni fognak eleget tenni. Ebben pedig ellenkezőt cselekedők 12 forintra fognak büntettetni“.

Tagadhatatlan, hogy a rendelet valóban kellő körülményekkel készült s minden olyan eshetőséget mérlegelt, amely a községek területén belől tüzet okozhatott, sőt figyelme a községek mellett elterülő nádasok és rétek tüzeire is kiterjedt. Nádasok és rétek. A békésmegyei magyarság szótárából apránként kiszoruló fogalmak. Nádat is alig látnak már, nemhogy nádat látnánk s a legelésző állatoknak nyár derekán legelőjük is alig kerül, nemhogy rétekről beszélni lehetne. Pedig valamikor hatalmas területeket borítottak.

A rétek, nádasok égése pedig sokszor előfordult, mert a réten termett mindenféle gaz pusztításának csak a felgyújtás volt az egyetlen módja, s ha a tűz a nádasba vagy rétebe belekapott, napokig, sőt hetekig égett, míg magától el nem aludt. Meg kellett tehát tiltani, illetőleg rendelettel szabályozni a rétek égetését.

„Számítalan károk szoktak következni a réteknek és nádasoknak gyujtogatásából, amely rész szerint a Lakosok által a végre, hogy a réteket és nádasokat ez által a gaztul kitisztítsák, rész szerint pedig holmi Pásztorok, Kondások és egyéb rosszra igyekező emberek által szokott megtörténni, arra való nézve az illetén szükség és ok nélkül leendő gyujtogatások az gyujtogatók ellen Hazánk Törvényeiben Szabott bün-

tetés alatt tilalmaztatnak s parancsoltatik a Lakosoknak, hogy ezeknek nemcsak maguk békét hagyjanak, hanem a pásztorokat és szolgálkat arra gyakorta megintsék, hogy elhagyván az illetén káros gyujtogatásokat, még tüzet se rakjanak veszedelmes helyeken; és ámbár minden veszedelemtől távol lévő helyeken tüzet raknának és azt szorgalmatosan eloltani el ne mulasszák. Ami pedig a Réteknak leginkább tavasszal megcsni szokott gyujtogatását illeti, ezt a Lakosok nem veszedelmet okoztató nagy szelekben, sem pedig magánossan, hanem köz akarattal s a város vagy Helység Elöljáróinak tudtával kimenvén vigyék végben, hogy így nagyobb számmal lévén, ha valamely veszedelmet látnának is a tűznek könnyebben elejit vehessék“.

Az eddigiekben a XVIII. század eshetőségeit a rendelet egészen kimerítette. Mint maga a rendelet mondja: „Igy már valaminthogy mindezek a gyujtogatásoknak eltávoztatására szükségeseknek találtnak, úgy a gyuladásoknak hováhamarább eloltására a következők rendeltetnek“.

A tüzet az „éjtszakai vigyázónak“ kellett észrevennie. Hogy hogyan vette észre az egyik faluszélen, mikor épen a másikon járt, az már az ő dolga volt. Az, hogy sokszor nélküle is leégett egy-egy ház, egyáltalában nem csodálható. Ha nem is vehette mindig észre, még is csak az ő kötelessége volt.

„Az első pontomban nevezett éjtszakai vigyázók, mihelyt a Tűznek akármely helyen és háznál leendő támadását tapasztalni fogják, Legelsőbben is a ki gyulladtot Háznak Lakossit, Azután pedig a Szomszédokat következőképpen a többi Helyiségbeli Lakosokat is (tüzet kiáltván és a Harangokat is félre vevén) felébreszteni és nekik kiváltképpen pedig a Helység Bírójának a Gyuladásnak helyét tudtára adni tartoznak“.

Érdekes bepillantást nyújt a régi világ nyugodt vérmérsékletű intézkedéseibe a kötelességek egymásközötti felosztásáról szóló rész. Ugy látszik, régebben, ha a harangot félreverték, a községek előjáróinak, mielőtt a helyszínére siettek volna, azon kellett tanácskozniok, hogy kinek mi legyen a teendője. Mire bíró, kisbíró és esküdt uraimék felosztották a tennivalókat, talán nem is volt tennivaló. Ezért intézkedik a rendelet:

„Gyuladásnak alkalmatosságával a tűznek eloltásában magát könnyen előadható rendetlenségek eltávoztassanak és a tűznek eloltására a késedelem nélkül megkívántató segedelem azáltal, ha az Helység előjárói a község házánál elsőben mindnyájan összevgyűlvén, tsak akkor rendelnek el maguk között, kinek mi legyen kötelessége, késő ne legyen, szükségesnek találtnak, hogy minden esztendőben Bíró választásának alkalmatosságával a Bírón és Kiss Bírón kívül az Esküttek közül nevezet szerint mind azok a kiknek kötelességek leszen az illetén történetben a Község házánál megjelenni, mind pedig azok, a kik tűz támadván tartozni fognak minden további parantsolat nélkül egyenesen a tűznek helyére menni és annak eloltásában a népet kormányozni elrendeltessenek“.

A hatósági személyek munkafelosztása ezzel az intézkedéssel rendben is volt, de két olyan dolog, amelyekre tüzeset alkalmával föltétlen szükség volt, hiányzott. Az egyik a tüzesetek alkalmával felmerülő szor-

gosabb vagyónörzés, a másik a tűzoltásra szükséges emberek előteremtése. Az előbbi a rendőri intézmény előfutárja, az utóbbi a hivatásos vagy önkéntes tűzoltók közvetlen elődje volt.

A községek nagyságához mértén 6—12 embert rendeltek, akik a város különböző, előre beosztott részeiben, az ilyenkor más elfoglaltságú bakter helyett vigyáztak a zavarosban halászóra. Ezeknek tüzeset alkalmával a község házára kellett menni s a bíró parancsa alapján végezni körútjukat. Ezek nélkül nem csak a tűz tett volna kárt a községben.

Ezeken kívül 12, 20, vagy még több embert jelöltek ki azok közül, akik állandóan a községben tartózkodtak, akiknek azonnal a tűz helyére kellett menniök s az oltásban a hatóság parancsai értelmében segédkezniök. Ez az intézkedés a város tűzrendészetét természetesen a városok vállára helyezte, mert a mezei munkával foglalkozó lakosság, főleg mezei munka idején, nem tartózkodott a községekben.

Ezeknek az embereknek parancsoltak a bíró és a melléje rendelt személyek a község házában, és az esküdtek a tűz helyén, ahol ők is pontosan tartoztak megjelenni.

A dolog irányítása a bíró kezében volt, aki a község házában őrzött tűzoltó szereket részben a község kocsiain, részben a közmunkára kirendelt szekereken a tűzhöz kiszállítani tartozott.

Pontosan előírták azt is, hogy a tűznél mit kell tenni. „Azon házakból, a melyek a jelen való veszedelemben forognak a betegek; gyermekek és Lakosoknak jószágai késedelem nélkül kihordassanak és vagy a község háza udvarában, vagy a templom kerítésében, vagy akármely más bekerített és veszedelem kívül való udvarban hordassanak és ezeknek megőrzésére valamely tökéletes személy rendeltessék“.

Hogy a templom kerítésen belőli helyre hordatták az ingóságokat, azzal magyarázható, hogy a XVIII. század második felében már szigorúan megtiltották a templomok mellé való temetkezéseket. Hogy ezt a szigorú parancsot még is átlépték, arról sok sírkő tanuskodik ma is.

Magát az oltást illetőleg két eshetőséget különböztetnek meg. Ha csendes időben volt a tűz, a szomszéd házakat vizes ponyvával vagy lepedővel fedték be s azt vízzel öntözték; ha szél volt, minden háztetőt le kellett bontani, ha a szél irányában 30 lépésen belül esett. De az 500 lépésen belül eső házak tetejének védelmezéséről is gondoskodtak. Egy-egy ásszony vagy gyermek ült a gerincen, kezében vizes kantával, hogy az esetleg lehulló parazsat azonnal leönthesse. Ezeket az intézkedéseket azonban természetesen csak akkor tehették meg, ha kellő vízmennyiség állott rendelkezésre.

A bírónak vagy a választáskor e célra kijelölt személynek, kötelessége volt évenként legalább egyszer házról-házra járva meggyőződni arról, hogy van-e minden háznál kellő mennyiségű víz. Ha kút nem volt, legalább két akóra való víznek kellett az udvaron állani. Ha a kádát üresen találták, minden esetben 5 pénzre büntették a ház tulajdonosát. Ezt a vizet a XIX. század elejétől kezdve a mai napig is kapitány víznek, a kádát kapitányvizes kádnak nevezték. A kádban vagy mellette állott a 4—5 méteres póznára erősített, kukorica csuhéból készült pamacs, hogy az esetleg könnyen észrevehető, kezdődő tüzet, azonnal el lehessen oltani. A kád mellett a tetőre messze felérő hosszú létra volt feltámasztva; ha ez hiányzott, ugyancsak 5 pénz büntetés járt érte. Ezek a biztonsági in-

tézkedések kizárólag az egyes házakat illették. A közbiztonságot szolgáló szerek és eszközök a községházán őriztettek.

„Minden Mező Város és Helység Közöséges szükségeire Három elégséges magasságú lajtörjét, négy hosszabb és 6 rövidebb vas fogakkal elkészített csákját, hat fejszét, hat kapát, a nagyobb Hellyek 12, Kisebb 6 bürkannát és két vagy három vizes hordót tartozik mennél előbb beszerezni és ezeket mindenha készentartani”.

Nem volt azonban elég az az eszköz, melyet az egyes házaknál e célra tartottak, sőt a köz tulajdonát képező, előbb ismertetett szerszámok is kevésnek bizonyultak. Elrendelték tehát, hogy üres kézzel senki ne menjen a tűzhöz, hanem valami tűzoltásra alkalmas eszközt vigyen magával. Különösen kötelességévé tették az iparosoknak, akiket a rendelet névszerint is megemlít. „Pintérek, Ácsok, Kovácsok, Kőművesek, Kerékgyártók, Asztalosok, Lakatosok tartozni fognak a tűznek eloltásában foglalatoskodni”.

Kötelessége volt az előjáróság megbízott tagjának a tűz után gondosan körülnézni, hogy valami lappangó veszedelem hátra ne maradjon. Éjszakára pedig strázsát hagyott a leégett háznál.

A tűz továbbterjedésének megakadályozása osljából lebontott épületekért az e célra szolgáló kasszából kártérítést fizettek. A kassza a rendeletben előírt pénzbüntetésekéből szaporodott s még arról is gondoskodtak, hogy ha valaki végrendeletet csinált, figyelmét a kasszára felhívják.

Legmészazhatóbb intézkedés volt azonban kétségkívül az, mely a további tüzesetek megelőzése céljából a fák ültetését rendelte el. Ez az intézkedés lényegesen megváltoztatta a községek képét, s innén van, hogy ma a megye községeinek tornyokból nézett képe valósággal erdőt mutat.

„Mivel a Házak és egyéb épületek körül lévő és sűrű ágakat nevelő fák, a támadott tűz tovább leendő terjedése meggátlására láthatóképen szolgálhat, azért köteles lészen minden lakos a maga és egyéb épülete körül, annyi számú fákat, amennyik az Hellynek mivoltához képest Szükségesnek látszanak, leginkább pedig szederfákat, amelyeknek szaporítását Fséges Asszonyunk úgy is már parancsolta több ízben, ültetni és annak megtartásában szorgalmatoskodni”. Ez a rendelkezés megmagyarázza a községek befásítását; az itt hivatkozott parancsokat pedig a majdnem mindenütt megvolt, de nevében má is élő „epreskertek” keletkezésére vet világosságot.

Aki a XVIII. század céh szabályait forgatja, vagy a még életben lévő öreg céhmesterekkel beszél a régi időkről, meggyőződhetik, hogy a szabályok nem ismerése senkit sem mentett fel azok betartása vagy a büntetés alól. Minden negyedévi gyűlésen felolvasták a szabályokat, hogy nemismerésére senki sem hivatkozhasék. Ugyan így tettek a tűz oltására kiadott rendelkezéssel is, mikor elrendelték: „Hogy pedig Fel-séges Asszonyunk ezen közjónak gyarapodására szolgáló kegyelmes rendelkezése feledékenységre ne menjen és senki magát ebben való tudatlanságával ne menthesse, köteles lészen minden mezőváros és helység ezen tűz oltásának rendét minden holnapnak első vasárnapján, vagy a maga Papja, avagy Praedikátora által a Praedikáló székbul, avagy pedig a Község házánál, vagy háza nem lévén, a községnek a Bíró Házánál ösz-

szegyűjtven a népet nótáriussá vagy mestere által elolvastatni és punktumról-punktumra újra hirdettetni“.

Ezek a rendelkezések nemcsak a XVIII. század életébe világítanak be, de sok, mai napig is fennmaradó egyébként érthetetlen dolgot megmagyaráznak. Nem volna haszon nélkül az összes megtalálható rendelkezéseket ebből a szempontból vizsgálat alá venni.

Banner János.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Szombattfalvy György: Társadalomrajzi feladatok az Alföldön. Bethlen Gábor Kiör kiadványai 7. sz. Szeged, 1929. 12° 16 l.

Az Alföld társadalomrajzi felvételének szüksége egyre sürgetőbben hangzik fel minden oldalról, mind a tudományos világ, mind a gyakorlati élet köréből. A szociográfiának, mint a szociológia és a szociálpolitika alapjának a tudományos érdeklődés előterébe nyomulása mindinkább megokolttá teszi ezt a sürgetést. De indokolja az is, hogy az Alföld megcsontított országunk nagyobbik felét teszi ki s így jelentősége rendkívüli mértékben megnövekedett. Minden irányú alapos, rendszeres megismerése a legmegvezetesebb nemzeti érdekek sorába tartozik, mert ettől a megismeréstől függ erőinek felismerése és a nemzet életében való nagyobb felhasználhatósága.

Szombattfalvy György tanulmánya egy előadás szövegét tartalmazza, melynek célja az alföldi társadalomrajz feladatainak rövid ismertetése volt. „... tisztában voltam azzal“ — mondja bevezetésként, — „hogy egy órai előadás keretében nem meríthetem ki a feladatkomplexum minden részletét. Ha teljességre törekszem, szükségképen csak vázlatot adhatok... Inkább válogatok tehát, a legfontosabb társadalmi tényekre szorítkozom s azokra a szempontokra igyekszem rámutatni, amelyeket a szociográfus munkájában eredményesen alkalmazhat“.

Szombattfalvy György minden rövidség ellenére is igen jó bevezetést nyújt ebbe a nagyon fiatal tudományba. Felmutatja lényegét és részeit, kapcsolatát a szociológiával, szociálpolitikával és a statisztikával, tisztázza szempontjait. Ezen az általános kereten belül a speciális alföldi viszonyokhoz, szociográfiai típusokhoz alkalmazott szempontokat és feladatokat elemzi annak a szakembernek a tiszta látásával, aki nemcsak elméleti felkészültséggel rendelkezik, hanem a helyi viszonyokkal is ismerős, s járatos a kutatás gyakorlatában is. Ezek a gyakorlati utasítások különösen becsesek egy ilyen fiatal tudománynál, mint a szociográfia, melynél sem a kutatás technikája, sem a feldolgozás módja, sem a szempontok tekintetében nem értük még el a kívánatos megállapodottságot, egyöntetűséget.

Joó Tibor.

Eperjessy Kálmán: Írások a régi Makóról. Helytörténeti rajzok. Makó, 1929. 159 oldal.

Makó multjából a XVII—XIX. sz. terjedő időből 11 különböző ki-sebb történeti képet mutat be Szerző eredeti levéltári kutatásai alapján, szerencsés kézzel egészítve ki városaink amúgy is szegény monografikus

irodalmát. Elismerés illetné már témájának megválasztásáért is, még ha nem járulna is ehhez a multba bevilágító mély tudása és jelenítő erővel bíró stílusa.

Bepillantást nyerünk a kis karcolatokban a XVIII. sz.-ban újrakedő városka életébe. Megismerjük intézkedéseit, a város fellendítése érdekében tett erőfeszítéseit. „Csak néhány vonás, egy-egy mozaik darab mindegyik cikk, de bevilágít az új életet kezdő alföldi város számos problémájába”. Azokból a nagy küzdelmekből, melyek a megélhetés biztosítása, a többször elpusztult város lakosságának újbóli elhelyezkedése és a régi jogok visszaszerzése körül folytak, a tisztán történeti szemponttól eltekintve is számos speciális jellemvonása rögződött le Makó népének. Ezekből érdekesen rekonstruálható a város lakosságának a mult századokban uralkodó etnografiai jellege, gondolkodásmódja.

Figyelemreméltók a fejlődő város közbiztonsági intézkedései, az u. n. *utcakapitányok* és *pusztakapitányok* rendszeresítése. Amíg a város lakossága jelentősebb mértékben nem növekedett, az öt főből álló fegyveres éjjeli őrség is elégségesnek bizonyult, de amikor a növekedés nagyobb arányokat öltött és a tanyarendszer is mindinkább kifejlődött, a közbiztonság erősítésre szorult. Ezt a *belső bátorság* részére a város az u. n. utcakapitányokkal és a melléjük adott vágyázókkal, a *külső bátorság* részére pedig a mindjobban elszaporodó csavargók ellen — *kik a ragdmányból élnek* — a pusztakapitányokkal véli elérni. Minden intézkedés ellenére is azonban a várost környező csárdákban tovább folyt a betyárélet.

A helyi közigazgatásban találkozunk a *koldusbíró*, *malombíró* és *hegybíró* intézményével is. Az első a koldusok felügyelője, aki listát készít azokról s koldulni csak a listán szereplőknek volt szabad, akkor is persze csak a megengedett időben és helyen, a koldusbíró ellenőrzése mellett. Külön bírái voltak a katolikus és orosz hitű koldusoknak s külön a reformátusoknak. A malombíró intézménye a szél-, vízi-, olaj- és szárazmalmoknál történő visszaélések meggátlása érdekében alakult ki. Különösen a vízimalmokat kellett erősen szemmel tartani, mert áradások alkalmával a tulajdonos malmát nem szerette régi helyére visszavontatni, hanem ott állította volna fel újra, ahol több hasznót remélt elérni, nem törődve mások szerzett jogaival. — A hegybírók a várost környező szőlők őrleinek a csőszöknek és szőlőpásztoroknak felügyelői voltak.

Színes képet fest Szerző a marosparti vásárokról. Ismerteti a városi tanács szervezetét és a tanácsnak a vásárok rendjének fenntartása érdekében tett intézkedéseit.

Érdekes képeket kapunk még a város régi tűzoltóságáról, a tanácsról, a zsidóság beköltözködéséről, a hagymatermelés kifejlődéséről stb. Ezekon kívül még számos egyéb helyivonatkozású történeti feljegyzés tarkítja a kis könyvet, mely kitűnő jellemzést nyújt az ősi alföldi település belső életéről. Az utolsó fejezetben Szerző régi térképek nyomán röviden rekonstruálja az egész makói határ képét és a marosi hajózást.

Irmédi-Molnár, László.

Szegedi Kalendárium az 1930. évre. Kiadja a kolozsvár-szegedi egyetemi hallgatók Bethlen Gábor Köre.

Idestova egy évszázada annak, hogy Kriza Vadrózsái megjelentek. E könyv hatását az irodalomtörténet előszeretettel hasonlítja egy meteorhoz, amely a magyar szellemi élet egész horizontját beragyogta. Az azóta megjelent népköltési gyűjtemények (bár értékük legalább akkora, mint az első köteté) hatásukban össze sem mérhetők vele és a legutóbb megjelent kötetek csak a néprajz és nyelvészet tudósainak laboratóriumaiiban terjesztik méla méceses fényüket.

A címben szereplő 54 oldalas füzetke csak formájára nézve naptár, tartalmát tekintve miniatűr szegedi népköltészeti anthológia. A jól megválasztott forma biztosította számára azt, amit a népköltészeti gyűjtemények szürke kötetéi nem tudak elérni: a széleskörű érdeklődést és az ennek megfelelő nagy publicitást. Ez adja meg a füzetke szociálkultúrális jelentőségét.

A kis füzetben a naptári rész mellett 12 olyan népdalt találunk, amelyeket a szakirodalom legnagyobb részben egyáltalán nem ismer, egy részük pedig csak más vidékek népköltési anyagában szerepel. A folklóre tudósainak tehát ezeket is számba kell venniök és bele kell illeszteniök rendszerező munkájukba. Ez adja meg a füzetke tudományos jelentőségét.*

Az egyes népdalok fölé Buday György kis fejröjzokat készített. Rajzaiból a művészettörténeti analízis eszközeivel ki lehetne mutatni a futurizmus, primitivizmus, szimultanizmus, expresszionizmus és még egy esomó más izmus csíráit. Bennünket azonban ez a különben izgató kérdés ez alkalommal nem érdekel. De kötelességünknek tartjuk egy tanulság levonását: a népköltészet még ma is indítóerős rugója lehet egy művészi alkotás bonyolult mechanizmusának, amit az ájropéerség síkján élő entellektüelek immár hajlandók kétségbe vonni. Ez a füzetke művészettörténeti jelentősége.

Az óceánrepülőök a start előtt kis próbáléggömböket, ballon sondeöket bocsátanak fel. Mi ezt a füzetkét ilyen ballon sonde-nak tekintjük és a sikeres kísérlet után várjuk (sőt elvárjuk) a — tettet.

Gerhauser Albert.

Jelentések a magyar népművészetről. Az 1928. évi prágai nemzetközi népművészeti kongresszuson benyujtott. — Budapest, 1929. — *Zichy István* bevezető dolgozatában azon történeti tényezőkre mutat rá, amelyek a magyar népművészet kialakulását leginkább befolyásolták; s ezt az eddigi kutatások alapján a keletről hozott s főként a nyugatról befolyásolt hatásokban jelöli meg. — *Györffy István* a magyar nép ruházatának anyagát (bőr, gyapjú), annak feldolgozását s az egyes ruhadarabok (ködmön, köponyeg, melles, suba, szür, ingváll, biborvég, főköttö, fejkendö, csizma, papucs) készítését állítja össze, minden darabnál kiemelve az illetö darab sajátóságos díszítési módját s a díszítö elemeknek egészen a legújabb idökig való fejlődését. Végül bemutatja a női ruhahímzés jelleg-

* Gyűjtöjük Dr. Bálint Sándor, akinek nevével már többször találkoztunk a Népünk és Nyelvünk Népköltészet rovatában.

zetes típusait: a sárközi s a matyó himzést. — *Viski Károly* a magyar pásztorművészetet ismerteti a használt nyersanyag szerint való csoportosításban (fa, szarú, bőr és lószőr) s a csoportokon belül tárgyalja az anyag kikészítését, az egyes tárgyakat és azok díszítési módját. — *Bartók Béla* a zenefolklore-kutatás eddigi eredményeiről számol be s az anyag alapján osztályozza Nagy-Magyarország népeinek zenefolkloreját s azoknak egymásra való hatását mutatja ki; ezek illusztrálására a cikk végén néhány mintadarabot közöl. Végül azon óhajításának ad kifejezést, hogy a kutatást valamilyen módon központosítani kellene, mert csak így válnék lehetővé a nemzetközi együttműködés az összehasonlító zenefolklore-kutatásban. — *Lajtha László* dolgozatában, a magyar tánc eredetét kutatva, kimutatja, hogy annak egyik eredője az ősi tradíció, a másik az úri osztályok táncának utánzata. A magyar tánc karakterét az egyéni jellegben és az ebből fakadó rögtönzésben találja. Fontosnak tartja a kultikus jellegű táncok kutatását (fáklya-, gyertya-, halottas tánc, stb.). Végül a népi táncok gyűjtésére vonatkozó javaslatait foglalja össze: a táncoknak s a mozgás-művészet kezdetleges megnyilatkozásai-val bíró népszokásoknak kinematografiai felvételét s ezeknek tudományos összehasonlítás szempontjából közkincsé tételét. — *Ernyey József* „A körmöcvidéki németiség népszínműjének” c. cikkében végig vezet a játékok történetén, azok előadásmódján egész eltűnésükig; összeállítja a népi szövegeket azoknak rövid tartalmával együtt. Végül rámutat arra, hogy a bányavárosok szellemi élete minden felülről jövő erőszakoskodás ellenére is mennyire elbír az osztrák, illetve stájer-tírolitól s a cseh-német hatástól.

Szendrey Akos.

KÉRDÉSEK.

18. kérdés. A Budapesti Hirlapnak „Tudományos berkekben” című rovatában ezt írja *Siculus* a megüresedett elmegyógyászati tan-szék bizalmas hírei közt: „A klini-kus-párt főm-tartani óhaj-tja néhai Lechner Károlynak, a ko-lozsvári elmeklinika megalapítójá-nak szellemi örökségét”. Én ugyan nem ismerem a siculusok szórend-jét, de bizonyos az, hogy mi sze-gediek így mondanánk, így írnanék: „főnn akarja tartani”. Melyik szó-rend a helyes?

Felelet. Ez az utóbbi. Á.

19. kérdés. A múlt évben voltam bátor beküldeni a következő kér-dést: „Mi az egyelőre szónak és

helytelen egyenlőre alakjának ere-dete?” Tekintettel arra, hogy vá-laszt még máig sem kaptam, le-gyen szabad kérdenem, hogy ennek oka talán az, hogy e kérdés még tisztázatlan a nyelvészetben?

K. B.

20. kérdés. Két gyermekem két különböző iskolába jár s mind-egyik tanulja Kölcsey Himnuszát. E költeménynek ezt a két sorát:

„Nyögte Mátyás bús hadát
Bécsnek büszke vára”

mindegyik iskolában másképen ma-gyarázzák. Egyik gyermekemnek úgy, hogy Mátyás hada a sok fára-dalom miatt volt bús, a másiknak

tanítója meg azt mondja, hogy a költő azért mondja búsnak, azaz komornak Mátyás hadát, mert annak, mint „fekete sereg”-nek, sötét, komor, bús megjelenése volt.

Gyermekeim már hajba is kaptak a két fölfogás miatt, mert egyik sem enged a másiknak.

Hogyan tegyek köztük igazságot?

Kérdezi tisztelettel

Egy családapa.

21. kérdés. Hogyan lehetne a hírlapok kontár, nyelvészkedő cikkei ellen megvédeni a közönséget?

K. B.

22. kérdés. Bukarestbe szakadt magyar ember kérdezi tőlem, ismerem-e a *milling* szót s tudom-e, mi a jelentése. Úgy tudja, Kecskemét körül járatos szó. Én Félégyházáról ismerem, de nem önállóan, hanem mindig csak ebben a hasonlításban: *olyan éles, mint a milling*. Hódmezővásárhelyen szintén ebben a formában járatos, a szó jelentését azonban se félégyházi, se kecs-

keméti emberek nem tudták nekem megmondani. SZINYEI Tájszótára azonban tudja, még pedig KASSAI I. Szókönyve nyomán, amely szerint a *milling* = *hóhérpallós*. Kérdés, az Alföld melyik vidékén használatos ez a szó s hol ismerik a jelentését?

Móra Ferenc.

23. kérdés. Hol ismerik és hol használják az *asztalszék* nevezetű parasztbútort? Vagy ha nem is ilyen név alatt, ismeretes-e az olvasó vidékén, falujában, tanyáján egy egészen *alacsony asztalféle*, s mi ennek a neve? Milyen az alakja (négyszegletes vagy kerek a lapja), mekkorák a méretei (különösen fontos a *magassága*), hol tartják a házban, milyen alkalmakkor használják, használják-e más célra is, mint amire általában az asztalt használni szokták? Kérjük tisztelt olvasóinkat, különösen a nép között előket, hogy ha személyesen nem is tudnak erről, kérdezősködjének öreg parasztasszonyoknál e felől, s küldjék be válaszaikat féloldalra írt papirlapokon a szerkesztőségbe.

FELELETEK.

Felelet a 4. kérdésre. „A kéki nép és a kéki nád” c. készülő néprajzi dolgozatomban egy nádféleségről a következőket írom: „A legidősebb nemzedék azt állítja, hogy Kék község területén hajdan háromféle nád termett . . . A harmadik nádféleség „busá”-nak nevezett virágzata „bojtos” volt. A busa — a szóban forgó nádféleség éretlen állapotában barna, — érett korában „sűrű-teres” színű volt. Levele túlságosan széles volt. A levél zöld színű volt. Értével barnára változott. Szára előbb zöld volt. Később

sárga színűvé lett. Éretten rendkívül hosszú, „sugar nélkül való”, „bördös” és „szíjas” volt. Ezt a nádféleséget „bördös” száráról „bördös-nád”-nak nevezték. Ez a nádféleség a bordások keresett nádja is volt. Borda készült belőle. Ezért „borda-nád”-nak is mondták.” *E dolgozat rész jegyzete:* „Az idézőjel közé szorított szavak közül egyedül a „bördös” szó szorul magyarázatra. — Van tehát egy nádféleség, melynek „bördös” a szára. Régóta tudom, hogy a hagyma magtermő szára is „bördös”. Kérdezősködé-

seim során hallottam azt, hogy ilyen a vízbürok szára is. A „Népünk és Nyelvünk“ c. folyóirat 1929. évi 4–6. füzetének 203. lapjáról olvasható: „a vastag szénára és szalmára is, melyet nem jónak tartanak, azt mondják, hogy bördös“. Nyilvánvaló, hogy itt hibás szénáról és szalmáról esett szó. Ez utóbbról, — bizonyos megszorítással, — én is hallottam. Elöttem a megdült árpa különös módon, betegesen vastagodott szalmáját mondták „bördös“-nek. A bordanád-, a hagyma- és a vízbürok-, továbbá a „nem jó“ széna- és szalma-, végül a betegesen vastagodott szalmaszárak részben, vagy egészben üresek. A „bördös“ szó azonban nem jelentheti a szár ürességét, mert más nádféleség, vagy a foltosbürok, vagy a magnélküli hagyma, vagy pedig a jó szénaféleség, avagy az egészségesen növény szalmaféleség száráiról; — bár ezek szintén üresek, — egyetlen egy ember sem mondta előttem azt, hogy „bördös“-ek. A növény „nem jó“, vagy hibás voltát sem jelentheti a „bördös“ szó. Például: a szalma „bördös“ szára aljazásra ugyancsak jó; az esőben megbarnult, tehát hibás széna nem „bördös“. — Kérdőzködéseim során egy öreg nádkötőtől, Széles Dánieltől azt hallottam, hogy a „bördös“ szó a bordanádra alkalmazva „pöffedt“-et jelent. A bordanádat azért mondták „bördös“-nek, azaz pöffedtnék; mert szára — más nádféleségek szárához viszonyítva — olyan, mintha meg volna pöffedve. — Amikor a vízbürok és foltosbürok, — továbbá a maghagyma és magnélküli hagyma, — végül az egészségesen és betegesen vastagodó szalma szárait sorban összehasonlítom, igazat kell adnom az én jó öreg nádkötőnek. — Egy idősebb aszszony, Riezu Jánosné, a maghagy-

ma „bördös“ száráról azt mondta előttem, hogy „böndös“. Ez a szó találóból lehet a maghagyma szárára. Ám helytelen a bordanád-, a vízbürok — és a betegesen vastagodott szalmaszárakra. — A „bördös“ szó itt tehát „pöffedt“-et jelent. Eddig tart az idézet. — *Meg kell jegyezmem még a következőket:* Kétségtelen az, hogy a szóbanforgó nádféleség „bördösnád“ és „bordanád“ nevei nem egy tulajdonságra utalnak. — Valószínű az, hogy a „bördös“ és „bordás“ szavak ősi jelentése egy és ugyanaz. — Milyen módon juthatott a „bördös“ szó mai értelméhez? Talán az emberi test bordás része és a maghagyma „bördös“ helye összehasonlításával? — Ennek megfejtésével próbálkozzanak meg mások.

Dr. Nyárády Mihály.

Felelet a 7. kérdésre. Túrkevéiben még több öreg ember él, aki a Kun Miatyánkot ma is tudja. Eddig a következőket sikerült feljegyezmem:

Márki Lajos 74 éves, kiskazda, aki idős Vincze Sándor 30 évvel ezelőtt elhalt öreg földmivestől tanulta, a következőképpen tudja:

„Bézm attamaz kemzen kekte, szenlészen szenadon. Mici jelen gerde ali kekte. Bézm akobozne okne mozne bergezge pütyötör küngüb. Ilgézom melnehezde ilnehezde utru gergende. Arna aglia morga. Bokacsali bocsalí így és tengere Amen“.

Vincze Sándor 74 éves földmivés, az elébb említett idős Vincze Sándor fia, apjától tanulta még gyerek korában, de már csak hiányosan tudja ilyen formán:

„Bézm attamaz kemzekekte szenadon. Mici jégengerde. Ilbézm oknemozne bérbezge pütyötör küngöd. Ornánglia morga bokacsali bocsanígy és tengerez“.

Vincze Imre, ugyancsak idős Vincze Sándor fia, 63 éves földmives, apjától, aki 1829-ben született és 1900-ban halt meg, még gyermek korában tanulta és még ma is igen csak minden este elmondja imádság helyett, úgy mint azt apjától is gyakran hallotta és aki ugyancsak az apjától tanulta. Így hangzik:

„Bézm attamaz kemze kekte, szenlészen szenadon. Mici jegen-gerde aliekte Bézm akomozne oknemozne barbezge pütyötör küngöd. Ilbézom nénemezde utru gergende, olyan ánglia morga. bocsa-csali bocsanéz és tenger ez Amen“.

Pozsonyi András 47 éves csősz, nagyapjától, kapás Molmár Mihálytól tanulta, aki 1895-ben 74 éves korában halt meg. Állítása szerint nagyapja házában volt egy régi könyv, amelyikben az általa tudott szöveg nyomtatásban is meg volt. A Kun Miatyánkot így tudja:

„Bézm attamaz kemzekekte. Szenlészen szenadon. Mici jegen-gerde aliekte. Bézm akkomozne perbezge pütyötör küngöd. Ilbézm melnehezde, ilnehezde utru gergenge. Ornánglia morga, bokacsali bocsanégis tenger ez Amen“.

Dr. Györffy Lajos.

Feleletek a 10. kérdésre. A fésűvel való temetés itt *Félegyházán* meg van. Több esetben, mint nem. A halottakat megfésűlik s a fésűt azután a koporsóba teszik a halott mellé. Ha nem teszik a halott mel-

lé, akkor a fésülés után a fésűt megmossák, mert azt tartják, hogy ha nem mossák meg, akkor az, aki vele fésülködik, sárgaságba esik. Hogy a fésűvel való temetés nemcsak a köznépnel van meg, arra példa, hogy Csokán Lajos tanártársam koporsójába is beletették a fésülésre használt fésűt.

Szokás az is, hogy a fésülködésnél kihullott haját összegyűjtik, esetleg kis párnát tönnek ki vele s úgy teszik a halott feje alá. Ha nem teszik a halott feje alá, akkor elégetik, de ez nem jó. Az elégetés annak jelzésére való, hogy: porból lettünk s porrá leszünk.

Ezen adatokat Szabó Györgyné 68 éves, úgynevezett énekes asszony közléséből tudom, ki 28 éve foglalkozik a halottak eltemetésével. Házunk régi bejáró asszonya. Mikor sógornéja Szegeden a kórházban meghalt, a halott kihullott haját bevitte Szegedre, hogy sógornéja feje alá tegye, de nem engedték meg neki.

Szalay Gyula.

Röszkén is eltemetik a nő és gyermekhalottal azt a fésűt, amellyikkel utoljára fésülték. Párnája alá rakják, papirosba vagy kiskendőbe (zsebkendőbe) csavarva. A babona azt tartja, hogy a halott eljön azért, aki avval a fésűvel fésülködik. — A férfi-halott lába alá rakják a borotvát, pamacsot s szappant.

Heim Mária.

A cserény szó eredete.

Közönségünk legnagyobb része ezt a szót az Alföld pásztorairól, pusztáiról írt költeményekből ismeri.

Nem bánom, hogy parasztnak születtem,
Csak azért, mert gulyássá lehettem;
Eb cserélne *cserényt* palotával,
Sem életet köszvényes nagy úrral.

Öt bojtárnak vagyok fejedelme,
Úgy becsülnek: gazdám ő kegyelme.
Gulya fekszi körül *cserényemet*,
Hat komondor istrázsál engemet.

1823-ban írta e sorokat egy dalában MÁTYÁSI JÓZSEF, s e dal „otthon lelvén magát“ a nép „ajakin“, ismerős az ma is a népdalgyűjteményekből.

Pusztán születtem, a pusztán lakom.
Nincs födeles, kéményes hajlokom;
De van *cserényem*, van jó paripám:
Csikós vagyok az alföldi rónán.

Ezt meg PETŐFI írta 1844-ben Kunszentmiklóson. Ugyanő írta 1848-ban a Kiskunságról:

Gazdag legelőkön
Visz az út keresztül, ott hever a göboly,
Rekkenő a hőség, azért nem fogyaszt most
A kövér mezőből.
Cserény oldalánál
Szundikál a gulyás leterített subán;
Kutyái is lomhák, nem is pillantanak
Az utazó után.

Tudományos célú első említése a *cserény*nek a Magyar Tudós Társaságnak 1838-ban kiadott Tájszótárában lelhető: „*cserény*, csikósok' és gulyások' vesszőből font ide's tova hordozható sátora“. 1853-ban KUBINYI FERENC és VAHOT IMRE „Magyarország és Erdély Képekben“ című könyve írásban és képben bővebben ismerteti a *cserényt* (I. köt. 110—111. l.): „... a gulyás és csikós, az első a gulyánál, az utóbbi a ménésnél az úgynevezett »*cserénynél*« tanyáznak. A *cserény* egy négyszög alakú alkotvány vesszőből

sövényt szerűleg fonva, födél nélkül, rajta ajtó gyanánt egy téres nyílással. Ezen alkotvány egy helyről a másikra vihető s a pásztori vándorlásra igen célszerű . . . E sövényzet csak szél ellen használtatik, s arra, hogy a gulyás- vagy csikós-személyzet abban, mintegy kerített helyen gúnyait és főzőedényeit tartsa s egy-szersmind főző-helyéül és zárt körű ebédlőjéül szolgál . . . A cserény az újabb időkben már deszkából összeállított falazatból is készí-tetik, melynek összeállítása s ide s tova szállítása amannál sokkal könnyebb: a deszka-kerítvény 4 oldal falazata vas-kápecsokkal állítatik össze. A rajz is egy ilyen deszka-cserényt tüntet fel¹. Innen vette 1856-ban HUNFALVY JÁNOS is a cserény leírását (Magyar-ország és Erdély eredeti képekben, I. köt. 239. l.): „A gulyás és csikós számára az úgynevezett *cserényt* készítik. Ez négyszögletű alkot-mány vesszőből vagy deszkából; födél nélküli, egy helyről a másikra vihető. A barom e pásztori tanyához annyira szokott, hogy azt minden éjjel magától körülheveri. A sövény szerű cserény mintegy öt láb magas, csak a szél ellen használ, s a gulyások és csikósok főző-helyéül, s gúnyáik és főzőedényeik tartó-helyéül szol-gál”.¹ A Magyar Nyelvőr 1879-diki évfolyamában is annyit találunk a cserényről, hogy „leállították a reköttye vesszőbű font süvénfalat” (PÉTER D.: Nyr. VIII: 43). SZINNYEINEK a kilenc-venes években megjelent Magyar Tájszótár-a halasi, kecskeméti, félegyházi adatok nyomán ezt mondja a *cserényről*: „nád v. vess-zőfonadékból v. kukorica-szárból csinált pusztai hajlék csi-kósok, gulyások, juhászok számára”. Ez eléggé szűkszavú leírások után bezzeg szót nem kímélve meghányták-vetették a cserény dol-gát HERMAN OTTÓ és KADA ELEK a Vasárnapi Ujság 1895-diki év-folyamában. Szót nem kímélve azért, mert a cserény körül addig-addig ellenkedtek egymással, míg végre is egymás személyének men-tek, ha nem is bot végével, de toll hegyével. A vita hevességére jel-lemzők a két végsorai. HERMAN OTTÓ így végzi mosdóját: „mind-ezek után KADA ELEK úr igazmondását szülő városa hatóságának hivatalos igazmondásával állítom szembe s. kijelentem, hogy vele mindenkorra, mindent elvégeztem”. (Vas. Ujs. 42: 690.) KADA ELEK törülközője pedig ilyen volt: „HERMAN OTTÓ úr engem a Zubornyák cserényében levő kis macskához hason-lított. Elfogadom a hasonlatot azzal, hogy ha karmolok is,

¹ MADARASSY LÁSZLÓ „Nomád Pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon” c. 1912-ben meg-jelent művében, mely a *cserény* leírását és irodalmát is tartalmazza, úgy véli, hogy HUNFALVY JÁNOS e sorainak forrása b. PRÓRAY GÁBOR (l. 44. l.). „ . . . Báró Prónay Gábor állított szép emléket” úgymond MADARASSY „a korabeli cserénynek „Vázlatok Magyarhon népeletéből” című, úgy a hazai, mint a külföldi nagy közönségnek szánt diszművében, ahol a sok színes népéleti jelenet között a gulyáscserényt is bemutatja. A szöveg szerint: „A gulyás élete a’ pusztához van kötve. A dús legelőn ’s a’ teremő kék mennyezete alatt . . . ott a’ gulyás egész világa, ott reá bízott. marhái közt az ő cserénye . . . Mezei konyháját szalma vagy nád fonadék keríti, védve tűzét a szélőtől.” Egy év mulva, 1856-ban, ugyanezt találjuk, majdnem szóról-szóra a „Magyarország és Erdély eredeti képekben” című vállalat első kötetében, mely vállalatnak szövegrésze Hunfalvy Jánostól való és a pásztorcserényre vonatkozó adatait, ügylátszik, Prónaytól vette át.”

sérteni nem ízlésem; de eszembe jut, hogy van ott a cserénynél kakas is. Rettenetes bögyösséggel szokott kukorikolni és azt hiszi, hogy azért derült Bugacra hajnali világosság, mert ő kukorikol. Én tölem hiheti". (Vas. Ujs. 42:867.) E kukorikolásoknak és karmolgatásoknak azonban meglelt az az örvendetes haszna, hogy fölkutatták, leírták, lerajzolták a vesszőfonású cserényt s megállapította HERMAN OTTÓ, hogy: „Az ősi-cserény »süvény«-táblákból való (1848 óta deszkacserények is akadnak), melyek fűz vesszőből vannak »szöve«, a táblák sarkait bikacsök-kötés tartja együtt s cserény-karók támasztják". (Vas. Ujs. 42:690.) Végül aztán MADARASSY LÁSZLÓ már említett nagy tanulmányában a legrészletesebben megírta és képekkel megvilágosította a cserénynek mind multját, mind jelenét. E kiváló, lelkiismeretes műből hadd idézzem a következőket (Nomád Pásztorokdás 48—49. l.): „Nem . . . könnyen ment a vessző-enyhelyek elkészítése. A hozzávaló rekettyét, malát- és sárfüzeteket nem nagyon bőven termette a kecskeméti pusztaság; érte a Dunáig, Tiszáig is el kellett menni. A vesszők kiválogatása is nagy gondot kívánt. A tapasztalatlan ember a korán megsárguló, haszontalan *sárfűzet* is elvitte, de aki értett hozzá, meg sem állt addig, míg a zöld és erős malát fűzre nem talált, melynek az a tetszetős tulajdonsága is van, hogy szépen megpirosodik. A vesszők fonása sokkal több munkát, időt kívánt, mint a nádak fűzése, ezért csak telelés idején fogtak hozzá. Ennek sem minden pásztor értette a módját. Előbb két cserénybeli karót, kissé megdült állásban, levertek; ezekre mintegy félől magasságban, keresztben, a cserénykötőszíjakkal rudat kötöttek. Ehhez, a rúdhöz támasztották, a fal terjedelméhez képest, arányosan elosztva a bordákat alkotó vastagabb *nagykarókat* és a vékonyabb *kiskarókat*. Azután megkezdődött a fonás, de előbb még a nagy- és kiskarókat kissé beszúrták a földbe. Az alsó részen először, mintegy tényérnyi szélességben, csak könnyűfonást csináltak; ebbe szúrták bele az első, hosszú, lefonás alá kerülő vesszőket, hogy átfonják velük az egymást sűrűn váltogató kiskarókat, meg az erősítésül ritkásan beállított nagykarókat. Minden további vesszősorozatnak a leszúrása már az előtte fekvő rendesfonásba történt. Mikor a fonással felértek annyira, hogy a karókból csak pár újjnyi állott ki, a fonást beszegették, az egész táblát kihúzták a földből, megfordították, leszedték az ideiglenes könnyűfonást, hogy lefonják, beszegezzék a táblának másik végét is. Fonás közben a vesszőket egy négyszögletű fával veregették egymásra, hogy a cserényfalban hézagok ne maradjanak. Az ilyen módon, takarosán elkészített falnak több olyan előnye volt, ami a nádfalnál alkalmasabbá tette úgy a vándorló, mint a sütő-főző, tannyázó életre. . . . A cserényfalaknak nem ártott sem tűz, sem víz, sem jóság, a hurcolást is esztendőig állották, hátrányuk a nehéz elkészítésén kívül csak abban állott, hogy a legjobb fonáson is ke-

resztülfütyült a szél. Takarosságánál, tartósságánál, tűzállóképességénél fogva ott, ahol a pásztorok állandó vándoréletet folytattak, ahol sok embernek sütöttek-főztek, ahol nagyszámú szilajjóság feküdt körül a cserényt, az enyhelyek közül a cserényfalazatú diadalmaskodott, indult fejlődésnek és érte el tökéletességének legmagasabb fokát a múlt század közepetáján. Ennek a — hogy úgy mondjuk: átlagos — cserénynek az enyhelyrésze, az élő emlékezet és a fennmaradt egy-két példány szerint a következőképen alakul: Van öt darab tábla; ebből mindig egy a *hátsócsereény*, egy az *oldalcsereény*, egy a *végcsereény*, egy az *elsőcsereény* és egy a *szárnyékcserény*; ezenkívül az *ajtószárny*, amely a visszaemlékezések szerint mindig deszkából készült. Pedig hogy ez is vesszőfonású lehetett egykor, arra Peszéradacsnak változatos formájú cserényei között még példát találunk“.

Aki a pásztori cserényről többet akar tudni, az olvassa el MADARASSYNAK idézem művét. Nekünk az itt előadottak elégségesek már arra, hogy megtaláljuk a *cserény* szó magyarázatához szükséges alapot. Az eddigiekből ugyanis megállapíthatjuk azt, hogy a deszkacsereények ideje előtt úgy fonták a cserényt vesszőből, és a *cserény* nemcsak az egész alkotmányt jelentette, hanem *cserény*-ek voltak külön a fonott falak is: *hátsócsereény*, *oldalcsereény* stb. CZUCZOR-FOGARASI Szótára is (1862) *cserény*-nek nevezi azokat a fonott oldalfalakat, amelyekből valamely épület áll: „*Cserényakol... Cserénynyel*, azaz vesszőből font sövény nyel kerített akol“.

A könyvön nőtt városi közönség, mely a *cserény* szót az irodalomból ismeri, abban van, hogy ez a szó csak a pusztai pásztorhajlékok neve. Mielőtt azonban elkezdenénk a szó magyarázását, jól figyelmezzünk arra, hogy a *cserény* nemcsak az ismertetett épületnek vagy annak falainak neve, hanem sok más tárgyé is mind a régi nyelvben, mind ország szerzte a mai népnyelvben.

1514-ből említi az Oklevélszótár az *Apro azalo czerenek*-et és 1587-ből a *Zylva azalo cheren*-t; MÁRTON JÓZSEF Lexicona szerint (1807): „*Tserény* . . . eine Flechte zum Obstdörren“; CZUCZOR-FOGARASI Szótárában is ott van a *cserény* jelentései között: „Gyümölcsszáritó, vesszőből“. Ide való a MTSz. *sering* szava is, melynek a *cserény* címszó alatt volna helye: „szán-alakú fonott aszaló-eszköz“ (Szilágy m.) 1597-ből jegyzi föl az OklSz. a *Sayt zarazto cheren*-t. Ezt a „sajtszárazasztó cserény“-t vesszőből fonták régen is, vesszőből fonják ma is ott, ahol használják; megtaláljuk leírását és rajzát a Néprajzi Értesítőben (VI: 207.): „Muraközi horvát házak sajátoságos velejárója és állandó attribútuma a változatos alakú sajtszáritó . . . Négyzetes, téglalakú, kúpos, gömbölyű vagy felfordított teknőforma kosarak a leginkább kedvelt alakok . . . Azt mondhatjuk, hogy a vértelen függő fűzfakas inkább a kis gazdák házainak attribútuma . . .“ 1577-ből említi az OklSz. *Harom zakaztho cheren*-t. Ez bizo-

nyára kenyérszakajtásra való kosár volt, tehát fonva volt. Bizonyítja ezt az, hogy a *cserén* Felsősomogyban „vesszőből font véka” (MTSz.), a *cserim* Pápa vidékén „keskeny fenekű, felfelé szélesedő kosár (NyFüz. XVII: 27.). CzF. szerint még a *cserény*: „némely vidékeken a falusi konyhaajtók előtt vesszőből font félajtó, saraglya”. A MTSz. szerint is „*cserény*, *csörény*, *sörény*: a konyhaajtón kívül levő félajtó, rácsajtó, vesszőajtó” (Göcsej, Baranya, Kiskunhalas, Kecskemét). A MTSz.-ban a *cserény*-nek ezt a jelentését is megtaláljuk: „sövénykapu, mely közönségesen nyírfagallyakból készül, s amelyet kis- és nagykapunak v. kocsisín-kapunak használnak” (Somogy és Vas m.). Ezzel azonos szó a kalotaszegi *cserind*-kapu. BÁTKY mondja, hogy: „Szegényebb helyeken (Magyarókereke stb.) még sűrűn találkozhatni a gúzs-ból font, ú. n. *cserind*-kapukkal. Az ősi forma itt is ez volt, csak, amikor a nép „világosodott”, jöttek divatba a leveles kapuk. (NÉrt. VIII: 54.). Vannak még a MTSz.-ban a *cserény*-nek következő jelentései: „(vesszőből font) teherhordó (pl. trágyahordó) saroglya” (Balaton melléke, Baranya); „[vesszőből font] szekérsaroglya” (Somogy); *sirin* alakváltozatban Zentán „vesszőből font szekéroidal”; Felső Somogyban pedig a *cserén* „vesszőből font kerítés”.

A MTSz.-ban olvashatjuk még azt is, hogy a *cserény* „szabad tűzhely fölötti füst- és szikrafogó” (Szolnokdoboka, Székelyföld). Itt nincs ugyan megemlítve az, hogy a szikrafogó cserényt is vesszőből fonják, de kitűnik az SZILÁDY ZOLTÁNNAK a szikrafogóról szóló értekezéséből (Népr. Ért. X: 11.), sőt megtaláljuk e cikkben a helyes nyomot is a *cserény* szó eredetének megfejtéséhez. SZILÁDY cikke SZINTE GÁBORNAK egy megelőző cikkéhez kapcsolódik. SZINTE arról adott hírt (Erdély, 1903. évf. VII: 20—36.), hogy: „néhány székely községben, mint Kibédén, Sóvárádön, Kisküküllő felső vidékén, egy kúpalakú kast láttam a kakasülőre felakasztva, úgy, hogy szájával a kürtő felett egy felfogó készüléket képezett, mely a szikrát felfogta, a meleg füstöt visszaverte és a hijjban szétterelte”. Ezek a sorok keltették föl SZILÁDY figyelmét s ő a következő ismertetést írta a szikrafogóról: „Sóvárádön a szikrafogót cigányok fonják, olyan „porony”-ból, vagyis vörös vesszőből, amely nem „guvad” meg, vagyis nem válik el a héja. Itt háromféle alakját láttam. Az egyik, amit SZINTE leír, mintegy 70 cm. magas és 80 cm. átmérőjű. Ezt kötélén akasztják fel a padlásra a „csempe”, vagyis a székely cserépkályha kürtője fölé. Másik alakja ennél jóval nagyobb volt és a kürtő felett két bakon volt megerősítve. A harmadik már szervesen összefüggő része a háznak, vagyis a konyhának. A nyílt tűzhely felett mintegy 2×3 m. = 6 m² területen hiányzó tetőpadozatnak a helyén, négy alapgerendára erősített kas ez. Kupolásan görbülő négy oldala egy gerincben találkozik, egyik végén füstlyukat hagynak rajta. Ez is vesszőfonás, mint a két előző, de ugyan-

ilyent deszkából is állítanak a Kisküküllő vidékén a falusi kovács-műhelyekben; még csak be sem vályogozzák az alját, úgy is megfelel. A sóváradi három alak értesülésem szerint Makfalván és Marosjárán is megvan, de ott *cserény*-nek nevezik őket; Csekelaka vidékén pedig (Alsó-Fehér m.) *cseren*-nek ejtik. Ez a szó minden hangbeli változatával csakis a vesszőből font szikrafogókra vonatkozik és annak is inkább az anyagára, mintsem a tárgyra magára. A Magyar Tájszótár az ország különböző részeiből vagy tízféle különböző tárgy megjelölése gyanánt említi a *cserény* szót. Jelentése tehát az illető tárgyakra nézve semmi esetre sem megkülönböztető, hanem inkább összefoglaló természetű, éppenúgy, mint a *lésza* vagy oláhul *leasa*, ami ugyancsak vesszőfonadékot jelent. Lehet az: ajtó, szekéroidal, vagy szárító pad, kemencerészlet, vagy szikrafogó. Mint szikrafogót említi a MTSz. Szolnokdoboka megyéből és átalán a Székelyföldről. A „parasztház pitvarának vesszőből font padlása (Székelyföld) — nem lehet más, mint a sóváradi, harmad sorban leírt alak“.

Az eddigiekből világosan látható, hogy a *cserény* mindég olyan tárgyat jelent, amely vesszőből van fonva, vagy pedig eredetileg vesszőből volt fonva. A *cserény*-nek tehát — mint látni fogjuk — eredeti jelentését találjuk meg a legrégibb, az eddig fölSOROLTAKNÁL mindnél régibb adatokban, hiszen a legrégibb adatokban kell keresnünk mindig a legeredetibb jelentést. A legrégibb adatok a XV. századból valók: „cratis—cheren“ Schl. Szój., „crates—cheren“ Beszt. Szój. A „crates“ jelentése tudniillik MÁRTON JÓZSEF latin szótára szerint (1818): „tsereny, ráts: jedes geflochtene Werkzeug . . .“, MOKRY Deák-Magyar Etymologiai Lexikona szerint (1823) „mind az a' melly vesszőből, vagy más materiából öszve van fonva, 1. szekérkas, 2. lésza, a' millyen az aszalón szokott lenni“, FINÁLY szerint pedig: „ . . . összefont vesszők . . .“ A *cserény* eredeti jelentése tehát a „crates“ = jedes geflochtene Werkzeug.

Az eredeti jelentés szemmel tartása miatt nem érthettem egyet MADARASSY LÁSZLÓVAL, ki MELICHRE való hivatkozással ezt írta idézett művében (43. l.): „A *cserény*, mint szó, egyike azoknak az ősi, úgynevezett: balkáni szavaknak, melyeknek eredeti jelentése még megfejtetlen, hovatartozása homályos és az út, amelyet napjainkig megtett, földerítetlen. A magyar nyelvkincsbe kétségtelenül a szláv-ságból került“. 1912-ben jelent meg MADARASSY könyve, s én még azon évben írtam egy rövid vázlatot a *cserény* szó eredetéről, avval indulva meg, hogy a szó eredeti jelentése „vesszőfonadék“, s e miatt nem lehet szláv jövevényszó, ugyanis a szláv nyelvekben a *cserény*-nyel egyeztetett szavak csak „tűzhely“-et jelentenek, vagy annak valamely részét. „A sok jelentés közül (melyek a MTSz.-ban a *cserény* címszó alatt vannak) — írtam — egy sincs, melyből a többit le lehetne vezetni; ez a legfőbb érv a szlávból való származtatás ellen.

Valamennyi jelentés azonban odamutat, hogy a szó eredetileg a különféle tárgyak anyagát jelentette, ugyanis a *cserény* és változatai oly tárgyakat jelölnek, melyeknek alakja, rendeltetése különböző ugyan, de mind vesszőből fonttak. Kéziratomat közöltem annak idején MELICH barátommal; ő azonban azt a tanácsot adta, hogy jó lesz a dolgot meggondolnom, mert a szó szláv eredetét már ő is kétesnek tartja ugyan, de nem fogadhatja el azt a magyarázatot sem, amelyet akkor én adtam. MELICH tanácsára tehát bölcsen félretettem a *cserény* szó eredetéről tizenkét évvel ezelőtt írt munkáscsámát — és csak most vettem elő újra. Elővettem, végigolvastam s úgy láttam, csakugyan okosan tettem, hogy annak idején fiókomba dugtam. Mert bizony csak a megindulás volt jó az én fejtegetéseimben, de már tovább haladtomban utat tévesztettem.

Most aztán más úton próbálkozom: látha célt érek.

Az EtSz. (973. l.) azt mondja, hogy: „A szláv szavak alapalakja *čerenъ ~ *čerentъ; innen a magyar szó hangalakjában kifogástalanul megmagyarázható; a jelentések azonban ellene látszanak szólni az egyeztetésnek. A szláv szó — úgy látszik — eredetileg „tűzhelyet, tűzhelyfélét“ (l. BERN. EtWb. I. 146.) jelent, míg a magyar szó főjelentése, amelyből tárgyi alapon a 3. és 4. jelentés is megfejtendő, tulajdonképp, geflecht, flechte, jedes flechtwerk, hürde, lésza. Más szláv szóval való egyeztetés... elfogadhatatlan“. Az a 3. és 4. jelentés, melyre az idézett sorok mutatnak, a következő: „a szobai kemencék belső kő- v. téglafala, amelyre a kályhacserepeket ragasztják (MTSz.) és: „a tűzhelynek azon falrésze, amelyre edényt-mit raknak“ (MTSz.). Valóban mind a két jelentés megmagyarázható abból, hogy a banyakemence vázát tudvalevőleg vesszőből fonták s az ilyen cserényfalra került aztán kívül-belül a tapasztás; az edénytartó pedig eredetileg szintén vesszőből volt fonva. Ami azonban a *cserény* szó etimológiáját illeti, az EtSz. ennyit mond: „Eredete nincs tisztázva“.

Hogy tehát ezt is tisztázzuk, vegyük mármost a jelentések megvizsgálása után a különféle hangváltozatokat szemügyre: *cserény*, *cserén*, *cseren*, *cserim*, *csörény*, *sörény*, *sirin*, *sering*, *serind*. Ezekben bizonyára az s- kezdet volt az eredetibb s abból fejlődött a cs-, mint ahogy a *séza* szóból lett a *cséza*. A *sering* és *serind* végén a -g és -d hang kétségtelenül csak később keletkezett hang; így van a *csalán*-nak is *csaláng* és *csollánt*, a *rozmarin*-nak *rozmaríng* és *rozmarínt*, a *bölény*-nek *belénd* változata. Az eredeti alak tehát: *sěrenъ ~ sőrénъ.

Most meg azt figyeljük meg, hogy a *cserény* szó redeti jelentésével megegyezik a *sövény* szóé, mely régen *sěvény*-nek is hangzott. *Cserény* a vesszőből font kerítés? Tudjuk, hogy annak *sövény* az általános neve. „A kert bé-kerítettet *sővénnel*, a melly hajlós kőtő vesszőkből fonatic“, Com: Jan. 71. (NySz.). Van *cserind*-kapu? Ugyanaz a legtöbb vidéken *sövény*-kapu. Van szilva-

aszaló *cserény*? Háromszékben *sövé~*: „fűz vesszőből font szilvaaszaló“ (MTSz.). Calepinus szerint „*scirpea* — *Tsereny* zekerkas“; Udvarhely vármegyében „*sövény* = szekerkas“ (MTSz.). A *sirin* vesszőből font szekér-oldal; Cegléden pedig a kocsifenék még ma is *alsöví*, annak emlékéül, hogy valamikor vesszőből fonták (TÜRI: Népünk és Ny. I: 237.). *Cerény*-ek a pásztor enyhelyének falai is és a vesszőből font, betapasztott fal *cserény-fonás* (NyFüz. 17: 29.); tudjuk azonban, hogy *sövényfal* a közönséges neve az olyan házfalnak, mely úgy készül, hogy a keretet alkotó fagerendák között karókkal töltik ki s azokat befonják vesszőfonadékkal, a fonott falat aztán kívül-belül betapasztják. A XVI. századi Gyöngy. Szót. szerint „*Casa: est agreste habitaculum, palis virgultis, arundinibusque contextum: Sövényből chynaltatoth, nadal földött hazachka*“. A *süvé-kémény*-t is azért hívják úgy, mert vesszőből van fonva (MTSz.). Kimondhatjuk tehát, hogy nemcsak a *cserény*-nek, hanem a *sövény*-nek is eredeti jelentése: „geflecht, flechte, jedes flechtwerk“, fonás. Igen, a *cserény* és *sövény* eredeti jelentését egy szóval így jelölhetjük még: „fonás“; hiszen a nép is Dunántúl egyszerűen csak *fonás*-nak, *fonyás*-nak is nevezi a „sövény-kerítés“-t (NyFüz. 34: 60, 48: 33; MALONYAI: Göcsej IV: 323.).

Hogy a *sövény*-t *fonás*-nak nevezik, az nagyon érthető a *sövény* szónak ismert etimológiájából is.

HORGER ANTAL a Magyar Nyelvben (IV: 466.) egy rövid, de igen jelentős cikket írt egyszer *Disznó-szögy* címen. E cikkben nemcsak e szónak adta magyarázatát, hanem egyben olyan hangtörténeti jelenségekre is reáirányította a figyelmet, hogy alapot teremtett további nyelvtörténeti eredményeknek. Rámutatott arra, hogy a magyarban több szókezdő *sz* hangból némely vidéken *s* hang lett. „Pl. ném. *Sebastian* > m. *Sebestyén* (MELICH: Ortsn.), *szeccél*: *szék* > *séccél* (OKISz.), *szédér*, *szédérin* > *sédér*, *sédérény* (MTSz.), *szeksze-monca*: *cók-mók* > *széksza-monta* (NySz., MTSz.), ném. *semleng* > m. *semling* (MEL. i. h.), *szēmölcs*, *szömölcs* > *sümölcs* (NySz. MTSz.), n. *sengen* > m. *sengell*, *sengerel* (MEL. i. h.), *szērkeszt* > *sörkeszt* (MTSz.), n. *sester* > m. *sestely* (MEL. i. h.), *szipirtyó* > *sipirtyó* (MTSz.), n. *soldenar* > m. *soddonár* (MEL. i. h.), *szonnyad*: *lekonyul*, *lankad*, *fonnyad* > *le-sunyik*: u. az (MTSz.), *szövény* > *sövény* (NySz.), *szufla*: *lélekzet* > *sufla* (MTSz.), *szundikál* > *sun-gyikál* (MTSz.), *szundít* > *sundít* (MTSz.), *szunyáta*: *aluszékony* > *sunyáta*: *alattomos* (MTSz.), *szunyi* > *sunyi* (MTSz.), *szupérál*: *sikerül* > *supérál* (MTSz.), *szurdék* > *sordék* (MTSz.), *susztora*: *mécs*, *kanóc* > *sustora*, *susztora* (MTSz.), *születik* > *süretik* (MTSz.)“. Ezekből helyesen azt következtette HORGER, hogy a *sün-disznó sül* és *szöl*, *szül* nevei közül az *sz* kezdetűt kell eredetibbnek tartanunk s a *szögy*

a *disznó-szögy* összetételben a *sül* 'Igel' szóval azonos.² HORGERnek e cikke után állapította meg. GOMBOCZ ZOLTÁN azt (MNy. XX: 60—63.), hogy a *sömör* a *szēm* ~ *szöm* szónak -r képzős származéka, valamint a *szēm*- ~ *szöm*-ből származott más képzőkkel a *szēmölcs* ~ *szömölcs* ~ *sümölcs* is. Megszaporította HORGERnek azokat a példáit, melyekben finnugor eredetű szavaink szókezdő *sz* hangjának láthatjuk s változatát: „*szőr* ,haar' ~ *sörény* ,mähne' (= vog. *sär* . . . cser. *šar* ,lószőr' . . . *šenzenved* ,leiden' ~ *senyved* . . .“ Végül a következő fontos észrevételeket tette: „Hogy az ómagyar nyelvnek is voltak nyelvjárásai, azt eleve valószínűnek kell tartanunk. Melich János nemrég már rá is mutatott egy ilyen dialektikus különbségre: az eredeti palatalis *i* az egyik ómagyar nyelvjárásban *i* > *ē* (> *ö*), a másikon *i* > *ü* > *ö* irányban fejlődött. Én azt hiszem, hogy a fgr. szókezdő *s-nek (ill. *š-nek) kettős magyar megfelelése is ilyen ómagyar nyelvjárási eltérésekkel hozható kapcsolatba, ill. magyarázható. Ha ezt a feltevést elfogadjuk, magyarázatot nyer az a feltűnő tény is, hogy a fgr. *s-nek a magyarban rendszerint *sz*-felel ugyan meg (pl. *szem*, *száz*, *szarv*, *szív* stb.), néhány kétségtelen esetben mégis *s*-, ill. (*s*-ből fejlődött) *cs*-megfelelést találunk: zürj. *sort*-, *falzen*-, votj. *sur*: *göri-s*-, *furche* stb. ~ m. *sor* S-laute 110 / f. *syyle* ,verruca', md. *šil'gä*. lp. *čivhle* ,pustula' ~ m. *súly* S-laute 59 . . . f. *sólmu*, lp. *cnolbma*, md. *šulma* ,knoten' ~ m. *csomó* S-laute 60 . . . / votj. *šin*- ,abnehmen', osztj. *sen*-, *einlaufen* ~ m. *csün*-, *languesco*, *tabesco*-. Ugyanezt a kettősséget mutatják török jövevényszavaink is: *szél* < óbolg. *säl-, *szöllő* < óbolg. *šidläy mellett *sarló* (vö. csuv. *šurla*) és *süveg* (vö. csuv. *šal'ak*).“

Megállapíthatjuk tehát, hogy már a nyelvtörténeti kor előtt is meg kellett lennie nyelvünkben a szókezdő *sz* ~ *s* váltakozásnak. Ha tehát azt látjuk, hogy PESTI GÁBOR Nomenclaturájában (XVI. sz.) a ,*sepes*-, ,*sepimentum*-' magyarul *zewyn* olv. *szövin*, v. *szēvin*, akkor ez a szó kétségtől azonos a *sövény* ~ *söví* szóval. *Szövin* ~ *szēvin* volt tehát a ,*sepes*-, az olyan kerítés, mely *fonás* volt. *Szőni-fonni* két rokon jelentésű szó; ha tehát *szövin*-nek mondták a ,*fonás*-' fajtájú kerítést, akkor a *szövin* szó bizonyára a *fon* ige párjából, a *szó* igéből származott.

Ne akadunk fönn azon, hogy a *sövény*-t a *szó* szóból származtatjuk, holott a *sövényt* nem *szövik*, hanem *fonják*. Hiszen ez a különbség nem volt meg mindig a két ige alkalmazásában. A magyar nő ,*fonja*-' a haját (már aki!), de az osztják és vogul nők ,*szövik*-' a hajukat, ugyanis a ,*haj-fonat*-'ot azzal a szóval jelölik meg, amely az mi *szó* igénk megfelelője. A ,*szöv-öm*-' ~ régi ,*szēv-ēm*-' ige tövének az osztjákban *sēv*-felel meg s ugyanott a hajfonat neve *sēv* (Patk.);

² Horger *szöl-gy > *szögy* fejlődést. tesz föl. Én *szöl* > **szöl'* > *szögy* fejlődésre gondolok, vö. *Sztrél* > *Sztrigy*, *valok > **val'ok* > *vaeyok*, íl (HB ml) > **ül'* > *úgy*, *ilyen* ~ *ígyen*, *olyan* ~ *ugyan*, *olymin* ~ *úgymin*. Erről még bővebben írok.

a vogulban *säβ- ~ säy-* a *szöv- ~ szëv-* megfelelője s ott a hajfonat: *säy'i*. (Szil.) A hajnak összefonódását, összegubancolódását a magyarban is fejezték ki a *sző* ige származékával. Látjuk ezt a következő kegyes „példá”-ban, melyet Ráskai Lea húgunk írt le számunkra ezeröttszáztinhet esztendőben:

„Ésmég mikoron régi városnak népe szent Damankos atyánknak innepén az ő egyházához ájtatosson gyöleköznének, azon városnak némely özvegy asszonya kezdé ő fejét mosni szent Damankos atyánk napján. Mikoron ez özvegy asszont az ő feje mosásáról fedenéje az ő szomszédja, monda ez özvegy asszon némőnemő inég-útált szóval: »Ez barátok sok megúnást, sok bántást tésznek az népeknek az ő innepékről, kinek okáért az ő innepékre nem akarok menném, sém fejemnek mosását el nēm akarom hadni. Kit megmondván, kezdé fejét mosni. Imé tahát nagy hamarsággal Istennek igaz ítéleti szerént ez özvegy asszonyállatnak ő fejének bőrében oly nagy fájdalm méne be, mintha minden hajait nagy örövel kiszagatnáják, mely hajak úgy *szőntek* vala öszve, mintha öszve-*szőtték* volna őket, annéra, hogy szükség volna ő hajait elbërétválni ő fejről, hogy ilyen éktelenségét nē viselne az ő fején. Mëgësmervén kedég ez özvegy asszonyállat, hogy az őneki azért történt volna, mert szent Damankos atyánk innepét illeni megútálta vala, fogadást tön aláztatosson, hogy, ha őket megszabadëjtanája szent Damankos atyánk ő fejének fájdalmátul es ő feje bőrének fájdalmátul, tehát míg ő élne, az ő innepét tisztëssëggel illenëje. Azért az fogadást mëgtëvén, legottan mëgszönék az fájdalm, és elméne prédikátor szerzetbeli frátëreknek egyházához és az ő ezënkëppen öszveszönt hajait mëgmutatattatna nilván az prédikáción“. (Szent Dom. 173—175.)

Sőt régen a vesszők összefonására is mondták azt, hogy „szővik”: „Megparantsollya Sándor, hogy *venikéből szőnének* hajót öszve, azt vad bõrrel bérellyék meg“. Haller: HHist. I: 47. (NySz.). Tehát a régi magyar nyelv szerint fonhatták is, szőhették is világ-bíró Nagy Sándornak a *sövényeket* a scythák nyilai ellen védelmül:

Igyen elbocsátá az követöket,
Csináltatott vala sok *sövényeket*,
Szereztetött vala nagy sok tömlöket,
Hajókra rakatá a *sövényeket*.

— — — — —
Oly nagy vitézsëggel cselekedének,
Egyszersmind a partra kiszökdösének;
Jóllehet sok nyilat rájuk lövének,
De scythiaiak megveretének.

Ezek a Nagy Sándor „sövényei“ azok a bizonyos „*tárgynak* nevezett ostromeszközök“ voltak, amelyeket *vesszőből fontak* (l. TAKÁTS S.: Rajzok II: 71.), tehát Haller szerint „*venikéből szőtt-*

tek". Ha ilyen *tárgy*-at, ilyen lövések ellen védelmül „szótt” sövényt látna egy bugaci gulyás, azt *cserény*-nek, *cserény táblájá*-nak mondhatná. Hiszen *cserény*-nek mondták az ilyen *sövény*-t 1557-ben „mind fejenként az szenyéri lovagok, gyalogok” is. Ezt írják Csányi Ákosnak: „Szolgálatonkat írjok té kégyelmednek mint némés uronknak. Becsének azmely levelet kégyelmed írt volt az *cserényék* (írva: chyerenyek) felől és az szakálosok felől, beküldték vala hozzá [t. i. Becséhez] az vajdát. Azt izente ilyen szóval, hogy ű bestye légyen, ha [= de] addig sémmit épét, míg az hadnagy étt lakik, és az szakálosokat sem adja ki. Azért minekünk nem tudom, mi szükség ez nagy pusztában enni kevesen laknonk, az ellenségnek pedig minden szándokok rëánk vagyon”. Itt ezek a *szakállas*-okkal együtt emlegetett *cserény*-ek nem kunyhók, nem is békés szerszámok, hanem ostrom ellen oltalmat szolgáló falak, *sövény*-ek; azt pedig tudjuk, hogy a *sövény* szó a *sző* szó származéka. Érthető tehát, hogy HERMAN OTTÓ — mint láttuk — azt írta a *cserény*-ről, hogy a táblái „szöve” vannak fűz vesszőből és hogy a cserénynek „sok munkába kerülő szöve” falazat“-a volt (A magy. ősfoglalkozások köréből). Megjegyzi ugyan MADARASSY, hogy noha „Herman Ottónál mindig *szöve*-falakról olvasunk, úgy a felsorolt irodalmi alakok, mint a ma élő pásztorok csak *fonásról* beszélnek”. MADARASSY-nak ezt az észleletét én is megerősíthetem ugyan, de HERMAN OTTÓ kifejezésében mégis annak bizonyítékát látom, hogy a *sövény* vagy *cserény* valóban olyan, mint a „szöves”.

Belenyugodhatunk tehát abba, hogy a *sövény*, *szövin* a *sző* ige származéka; hiszen megnyugodott ebben már minden magyar nyelvtudós. GOMBOCZ is ezt írja (MNY. XX: 62.): „sző, weben’ ~ sövény, hecke, zaun’, tkp. flechtwerk’ (= osztj. sew, saw-, vog. säw-, säy-, flechten’, NyH^o. 141.” Tehát a *sző* igéből lett a *sövény*, és a *sövény* ugyanazt jelenti, mint a *cserény*. Eljutottunk tehát odáig, hogy már csak azt kell vizsgálnunk, hogy hangtörténet és alaktan szempontjából közös eredetre nyomozható-e vissza a *cserény* és *sövény*. Mert ha ez a kísérlet sikerül, akkor a *cserény* szó eredete meg van fejtve, hiszen jelentésben máris egynek bizonyult a *sövény*-nyel.

A *sövény* ~ régi *sëvény* szóban képző az -ény, tő a *söv* ~ *sëv*. Ez az igető, mint a vogul alakok mutatják, még előbb γ -re végződött (ez a hang csak az Árpád-korban pusztult ki nyelvünkéből): *söγ ~ *sëγ. No mármost, ha a *söv-ény*-ben, *sëv-ény*-ben *söv* ~ *sëv*-a tő, mi a tő a hasonló jelentésű *cser-ény*-ben, melynek eredetibb alakja — mint láttuk —: *sör-ény* ~ *sër-ény? Eredeti tő a *sör* ~ *sër. Kérdés, hogy egyeztethető hangtanilag a *sövény* régi *söγ ~ *sëγ-tőve és a *cserény* *sör* ~ *sër-tőve? Nemrég mutattam rá, hogy a vogul *näyr* szónak a magyar *nyerég nyer*-tőve felel meg (Népünk és Ny. I: 209.). Mi fejlődött volna tehát a magyarban a régi *söγ ~ *sëγ igetöből, ha ahhoz egy -r igeképző járult volna hozzá? A vog. *näyr* ~ magy. *nyer*- példájára bizonyára *söyö-r ~ *sëyë-r > *söy-r*

~ *sëγ-r > *sör ~ *sër ~ *ser íme, itt vagyunk a *cserény* szónak eredeti sör- ~ sër- ~ ser- tövénél, hiszen láttuk már, hogy a *cserény* eredetibb alakja *sörény* ~ *sërény volt s ma is él a *sörény* mellett a *sering* és *sirin* alak. A *cser-ény* tehát éppúgy -ény képzős igeszarmazék, mint a *söv-ény*, azonos igéből származott mind a kettő, de a *cserény*-ben a pusztá igető meg van toldva még egy -r igeképzővel.

Nézelődjünk most tovább, hogy van-e a mi nyelvünkben csakugyan nyoma olyan -r képzős igének, melyből a *cserény* származhatott. Van-e nyoma a *sörény*, *sërény, *sering*, *sirin* alapján föltehető *sörni v. *sërne v. *serni v. *sirni igének, melynek valami „szőni” vagy „fonni” jelentése lehetett?

Az igékhez járuló -r igeképző finnugor eredetű képzőnk (Nyhas.⁷ 66.) s eleven képző volt valamikor a magyar nyelv külön életében is. A köznyelvből már kiveszett, de tájnyelvben még él a *kanyarni* ige (MTSz.); a köznyelvben csak tovább képzett alakjai élnek, mint a *kanyar-it-ni*, *kanyar-gat-ni* stb. Ma már nincsen tájnyelvben sem *nyomorni, *háborni ige, hanem van *nyomor-it-ni*, *hábor-it-ni*, s a *nyomor, *hábor igék emlékét a belőlük származott igenevek őrzik, a régi *nyomoró*, *háboró* > mai *nyomorú*, *háború*. Ha tehát látjuk a székely *ser-it-ni* = „fonalat fonni” igét (MTSz.), akkor tudhatjuk azt, hogy volt egyszer *ser-ni ige is, mint volt a *nyomor-it-ni* előtt *nyomor-ni. Tudjuk, hogy némely ige töve egyszersmind névszó is lehet. Valaki *les* és valaki *les-ve* megy. *Fagy* a víz, erős a *fagy*. *Nyom* valamit a láb s van a lábnak *nyom-a*. *Kanyar-og* a folyó s van neki *kanyar-ja*. *Sodor-it-ják* a cérnát s van a cérnának *sodr-a*. Székelyföldön *ser-it-ik* (= sodorják) a fonalat és „kiment a *ser-e* a sodrott cérnának v. fonalnak, amelyet visszafelé sodornak” (MTSz.). Íme, itt van a „valaminek a *ser-e*” = „sodrás-a” főnév, mely világosan mutatja, hogy volt egykor *ser-ni = „sodorni” ige, melyből a mai *ser-it-ni* = „sodorni”, „sodorítani” ige lett.

Mit is kérdeztünk az előbb? Azt, hogy kinyomozható-e valami „szőni” vagy „fonni” jelentésű *ser-ni ige. Íme, itt van az a *ser-ni, amelynek jelentése az volt, hogy „fonalakat összefonni”. Volt tehát igenis olyan *ser igénk, amelynek jelentése „fon” volt, tehát azonos azzal a „fon” jelentésű *ser igével, melyből az eredetileg „fonás”-t jelentő *serény > *cserény* szó lett. Az a *ser ige tehát a *sző* ige kezdetű változatából lett az -r igeképzővel s jelentése: „fon” volt. Így lett a belőle képzett *cserény* jelentése „fonás”, „fonat”, „fonadék”.

De volt annak a *ser igének és társainak még eredetibb jelentése is. A MTSz.-ban látjuk a következőket. *Sër-dít*, *sör-dít*: „pördít, fordít”; *sër-dül*, *sör-dül*: „pördül, fordul”; *sër-ég*: „pörög, forog”; *sër-get*, *sir-get*, *sör-get*, *sür-get*: „pörget, forgat”; *sir-ing* a víz: „forog, örvénylik”; *sir-inget*: „forgat”; *sër-it*, *ser-it*, *sër-itt*, *sir-it*, *sir-ít*, *sir-itt*: „sodor, pödör”, *sër-ül*, *sir-ül*: „fordul, sodródik, tekerődzik”. Ezekből nyilván kitetszik, hogy a *cserény*-nek és alakváltozatainak alapszavául szolgáló *sër, *ser, *sir ige, illetőleg ennek származékai, azt je-

lentették valamikor, hogy ,forog', illetőleg ,forgat'. Ebből a jelentésből fejlődött ki az, hogy ,fon' és ,fonódik'. A *fonál-cérná-t* (NySz.) már a XVII. században *serített cérná-nak* hívták Erdélyben. Az „Anno 1681. Die 21. Mensis Julii. Az ÖNgk. Tábori Alkalmatosságokra kívántató Társzekerek, Lovak, Ökrök és egyéb Bonumok Regestuma” című irományban, mely I. Apaffi Mihály fejedelem magyarországi táborozása alkalmából készítettett, ebben a lajstromban olvashatjuk: „*Seritet Czérvat Lib. 10*”.³ Itt a *serített cérna* bizonyára nem ,forgatott', hanem ,fonott' cérnát jelent. Erdélyben ma is ,*megsírít*-ik a fonalat', *serítettő, sirítettő* pedig a ,(két fonál összesodrására való) sodró orsó', s a ,kötél, cérna *megsírül'* (MTSz.). Most *serít*-ik, de régen nem *serít-ették*, hanem *ser-ték a fonalat (valamint nem *háborít-ották*, hanem *hábor-ták az ellenséget), majd *ser-ték általában a fonni való dolgokat, *ser-ték a vesszőfalat is, és úgy lett annak a neve: *ser-ény > *cserény*.

Hogy más meg ne akasszon, inkább magam akadok meg azon, hogy ha a *ser ige azt jelentette, hogy ,fon', akkor a belőle lett *ser-ény > *cserény mért nem azt jelenti, hogy ,fonó, aki fon', mért azt, hogy ,fonott, amit más fon'. Erre nézve csak utalok egy másik, szintén deverbális -*r* képzős igenek igenevére. „*Nyom* valakit', tehát ez ige -*r* képzős származéka, a *nyomor-ni, szintén azt jelentette, hogy ,jemanden drücken, unterdrücken', mutatja ezt a *nyomor-gat* jelentése is; mégis a *nyomor-ni*-ből származott *nyomoró* > *nyomorú* névszó nem azt jelenti, hogy ,nyomó, aki mást elnyom', hanem azt, hogy: ,elnyomott, akit más elnyom'. Az -*r* képzős igei igenevei között tehát van mind cselekvő, mind szenvedő értelmű, mint általában az igenevek között.

Tudjuk azonban, hogy egy a *cserény* a *sövény*-nyel s mind a kettő a *sző* igéből sarjadt. Ha tehát a *cserény* alapszaváról a *serít* és társai által kiderült, hogy mielőtt ,fonás' végzését jelentette volna, eredetileg valami ,forgó mozgás'-t jelentő ige volt, akkor ezzel már azt is állítottuk, hogy ugyanaz volt a jelentése a *sző* igeinek is. Természetes ez, hiszen a finnugor népek őstörténetének kutatói abban a véleményben vannak, hogy „a szövés ismerete nem tartozik az obi-ugorok eredeti műveltségéhez és hogy azt más néptől, valószínűleg a tatároktól, tanulták” (ZICHY: A magyars. őstört. 15. l.). Úgy van tehát, hogy mi és a mi nyelvrokonaink előbb éltünk a *sző* igével, később ismertük meg magát a *szővés* mesterségét: bizonyos tehát, hogy a *sző* ige sem a magyarban, sem a vogulban, sem az osztjakban nem jelenthette eredetileg a ,szövés'-t, hanem olyan jelentésének kellett lennie, mint a *serít*-nek, mely jelent forgó mozgást is, fonást is. Okoskodásunkat csakugyan igazolja is a vogul nyelv. Leírta MUNKÁCSI, miképpen készítik a vogul asszonyok az „in-cérná”-t (Vog. NépK. Gyűjt. IV: 419.): „A száraz ínből az asszo-

³ SZÁDECZKY—KARDOSS BÉLA barátom szíves közlése.

nyok cérnát készítenek. Az inat fejszefokkal szétverik, hogy puha legyen; azután cérnavastagságban szétszaggatják, a térden vagy arcon sodorják (fonják). Ezt az incárnát fára vagy csontra fűzik (dugják). Ezt a csontot »incsont«-nak mondják. Ez a mondat, hogy: „a térden vagy arcon sodorják (fonják)“, így van a magyar szöveg vogul eredetijében: „šānšāl mǎn pajtāl sāyau“. Ez a *sāy-au* a mi szó igénk megfelelője (a *tő* benne = *sāy-*) és láthatjuk, hogy éppen az a jelentése, mint a *serít* (< **sey-r-* + *-it*) igének. MUNKÁCSI fordításába a „sodorják“ és „fonják“ mellé szinonimumnak bátran odaírhatjuk ezt: *serítik*. Tehát a szó megfelelőjének a vogulban még az a jelentése van, hogy: „sodor“, „serít“, vagyis csakugyan igaz az, hogy a szó eredetileg „sodrás“-t, „forgó mozgás“-t jelentő ige volt. Ilyen ige volt csakugyan nemcsak a *cserény*-nek, hanem a *szövény- > *sövény*-nek alapszava is.

Ha mármost tudjuk, hogy a szó jelentése nem „szó“ volt eredetileg, hanem „sodor“, „valami forgó mozgást végez“ stb., akkor ne sajnáljuk egy kissé távolabbra is nézni a nyelvrokonságban, hátha távolabb is meglegljük ez ige megfelelőjét. A vogul *sāy-* igetőnek pontos megfelelője a magyarban a *szó*; hiszen az Árpádkori *mēnēy*, *kērēy* is ma *mēnő*, *kērő*, és a honfoglalás előtt átvett óbolgár *ōdāy, *čöprāy, *sīdlāy, *ināy ma a magyarban: *idő*, *söprő*, *szöllő*, *ünő* (GOMBÓCZ: BTL. 171.). Ami pedig a vogul és finn közti hangviszonyt illeti, tudjuk a következőket. A vogul szókezdő *s*-nek a finnben szintén *s*- felel meg: vog. *sām* ~ f. *silmä*. A vogul *-ä*-nek megfelelhet a finnben *-y-*: vog. *tāl* ~ f. *syli*. A vogul *γ*-nek megfelelhet a finnben *-k-*: vog. *riy* ~ f. *poika*. Ezekből az következik, hogy a magyar *szó* és vogul *sāy-* igetőnek a finnben hangtanilag pontosan megfelelne egy *syk-* igető. Ha tehát egy ilyen alakú finn igetőnek eredeti jelentése is „valami forgó mozgás végzése“ volna s ebből „hajnak vagy fonálnak sodrása, sodródása“, akkor bizonyos, hogy az a finn igető a vogul *sāy-* és magyar *szó* megfelelője, a *sövény* és *cserény* alapszavának megfelelője. Már pedig van ilyen finn igető. A finn *sykertää* azt jelenti, hogy: „összetekerni, összetekerődni; *sykerö* = „tekergődő valami, hajtekeres, hajfonadék“; *sykky* v. *sykkyrä* = „gombolyag, összebonyolódott fonál“. Látható, hogy a *sykertää* a *syk-* igetőből deverbális képzés, a *sykerö* pedig egy *syker-* igetőből képzett névszó. Ez a *syker-* igető pedig éppoly *-r* igeképzős származéka a *syk-* tőnek, mint ahogy a magyar *serít*-ben a *ser-* igető a *szó* s-es változatának *-r* képzős származéka. Észrevehettük, hogy a fonálnak és a hajnak sodrására, sodródására alkalmazza mind a finn, mind a vogul ugyanazt a szót, melynek töve él a magyar *serít se-* részében. Itt említem tehát meg azt, hogy Erdélyben és a csángóknál is nemcsak a „kötél *sirül*“, hanem a haj is:

Szeretén tul van egy szép lyány,
Haja *sirül* fejr nyakán. (MTSz.)

Talán nem véletlen ugyanannak a *sodrást* vagy *sodródást* jelentő szónak ilyen kettős alkalmazása egymáshoz oly közel eső finnugor nyelvekben. Úgy látszik, hogy a *szó* ige, illetőleg változatai finnugor korbeliek s abban a korban alkalmazták már a fonál készítésének és bizonyos női hajviseletnek megjelölésére. Az a jelentése már, melyet a belőle származott *sövény* és *cserény* mutat, nincsen meg a rokon nyelvekben, jeléül annak, hogy a „vesszőből fonni” jelentése a magyar életben fejlődött ki az épületek és eszközök vesszőből való készítésének megtanulásával.

Hiszen a vesszőfonásnak nagy divata volt az országban századokkal ezelőtt: „Mivel a portyázó török ellenében nemcsak minden várost és lakott helyet, hanem minden majorságot is meg kellett erősíteni, arról szó sem lehetett, hogy ezt holmi szilárd és tartós anyagból mívelhessék. Jámbor eleink tehát az úgynevezett magyar építési módhoz, a sövényépítéshez fordultak. Ehhez minden magyar jobbágy értett, ehhez nem kellett egyéb, mint fa és föld, ebben pedig eléggé bővelkedtek. Ha a sövényépítés útján készült várat jó karban tartották és jól gondozták, nemcsak a rabló és portyázó csaták ellen nyújtott biztos menedéket, hanem még a rendszeres ostromot is bátran kiállotta. A sövényépítés multja messze visszanyúlik a középkorba; igazi kifejlődése és virágzása azonban a török időkre esik. A hódoltság korának írott emlékeiben olvashatjuk, hogy a magyar paraszt a házát sövényből fonta, agyaggal tapasztotta és náddal vagy szalmával fedte. Minden falu leírásából láthatjuk, hogy még a XVII. század végén is a magyar parasztház volt a legkülönb. Az oláhok és rácok a hódoltság területén majdnem kizárólag földalatti odúkban és vermekben, a horvátok szalmakalibákban laktak. A magyar ember azonban nemcsak házát, de kerítését, ólait, félszereit, magtárul szolgáló szuszékjait, lábas kasait, sőt még kemencéjét is sövényből fonta s agyaggal tapasztotta. (TAKÁTS S.: Rajzok II: 9—10.) GYÖRFFY ISTVÁNNAK egy értekezéséből tudjuk (Népr. Ért. IX: 160.), hogy a vesszőfonásos építkezés mennyire divatban volt hazánkban a XVII. században és a XVIII-dik elején is. 1700-ban Komádiban a nagy templom helyébe sövény-templomot építettek. Nagyrábén az 1783 előtti régi templom paticsból épült. „Ha a templomépítésre sövényfalat használtak, bizonyosnak vehető, hogy házépítésre is alkalmazták”. 1715-diki összeírás azt mondja, hogy Vámospéresen, Böszörményben sövényfalú házak vannak. A XVII. század végén Debrecenben „a tehetős polgárok az épületi falak oldalai gyanánt facölöpöket vagy sövénnel font karókat alkalmaztak s azokat agyagsárral vagy cementtel betapasztották”. 1715-ben egész Nagykállóban kőház nincsen egy sem, hanem mind sövényből vagy nádból van építve. Ime, ilyen multja van

földünkön a *cserény*-nyel, *sövény*-nyel való építkezésnek. Sőt nemcsak multja, hanem jelene is. Ma is dívik még az ilyen építkezés a Tiszavidéken, mert fűzfa van ott bőven. „Tiszafüreden — mond GYÖRFFY — lehet olyan istállót látni, melynek fala olyan szép fonással készült, mint a kas fonása, még besinestapaszta”. SZILÁDY ZOLTÁN pedig (Népr. Ért. VI: 112.) ezeket írja: „A *lésza* névvel . . . Alsófehér megyében (oláhul (*liesza*) *sövény* karámkokat értenek, ahová fejéskor a juhokat behajtják. Erdély különböző vidékein pedig a kerek kalyiba formájára találunk néha egyetlen *sövénykerítésű* udvaron csürt, disznóolat, tyúkketrecet és borítót meg jó szellős kukorica-kast, ilyen *sövény* fonású oldalakkal. Ugyanígy készül a marhaistálló, sőt a gazda háza is, amelyet aztán behálynak sárral, vagyis betapasztanak”. Ilyen művelődéstörténeti oka van annak a nyelvtörténeti jelenségnek, hogy a *sző* ige származéka csak a mi nyelvünkben vette föl a ‚vesszőfonás‘ jelentést.

Az eddigi bizonyságokon kívül van még nyelvünkben bizonyíték arra, hogy a *sövény* (tehát a *cserény* is) a *sző* igéből lett. Tudjuk, hogy a vesszőből font kerítés, melynek igen nagy kelete volt az elmúlt századokban, *sövénykerítés* vagy röviden *sövény*. Az 1572-diki Bécsi Kalendárium szerint (A7.-NySz.) „fonni *söuint*, valamint tennie vete mint kellő lezen”. Tudjuk azt is, hogy van a kerítésnek olyan módja is, hogy nem vernek le karókat, nem fonnak össze vesszőket, hanem csak ültetnek vagy nőni hagynak alkalmas bokrokat, egymást érve sorban, s az a sűrű bokor-sor, az szolgál kerítésül. Ez pedig az *élő-sövény* vagy *eleven-sövény*, vagy egyszerűen ez is *sövény*. „Több e féle bojtos és bokros fákból is csinálhatni ilyen zöldellő és *eleven sövént*, az mint vad rósábúl, vad megybúl, szederj bokorbúl, fái sóskábúl avagy kecske rágó fából” (XVII. sz., Lipp: PKert: I: 14, NySz.). Az ilyen sövényt tehát nem emberek fonták, hanem ott a bokroknak tüskés ágai maguktól szövődték össze akadállyá. Ha valamely állat a kertbe kíváncszott volna, bizony megakadt volna a *sövény*-ben, a bokrok sűrűjében, akárcsak Ábrahám kossa. „És mikor felemelte volna Ábrahám az ő szemeit, látá, hogy egy kos akadtott volna meg szarvánál fogva a *szővevény*ben háta megett” (Móz. I: XXII: 13.). Ime, mit mond a magyar biblia régies nyelve? Nem *sövény*-ben, hanem *szővevény*-ben. A sűrű bokros hely, mely összeszövődő ágaival olyan akadály, mint a *sövény*, itt *szővevény*. Ime a rokon jelentésű *sövény* és *szővevény* szó nyelvi rokonságának bizonyítéka; a *szővevény* pedig szemmel láthatólag a *sző* ige származéka. Így tartozik egy családba a *sző*, *szővevény* és *sövény*. A XV. századi Jókai Kódex azt írja Szent Ferencről, hogy számára „Semeğy lakas semuala, holot feyet lehaytana Nemynemew sewrew *zewueuenben*: holot tewuisben czynaltuala olyatant ment egy haylok s bele mene (27.) Czeglédi István (XVII. sz.) a „bujdosásnak *szővevényes* pusztáját” emlegeti (Czegl.: Enoch. III: 10.). 1621-ből olvassuk: „Akkor és azelőtt az udvarház mostan mely helyön va-

gyon, az is mind a féle erdős, gazos és Zeövevényes hely volt“ (MNY. X: 370.). A bokrok sűrűjét, bozótját jelentő *szövevény* szó a *szö* igéből már az ugor korban termett, mert a vogulban szintén ez ige megfelelőjéből származott a ,bozót‘ jelentésű *seßam* szó: *ānam manārāy’ ti iniy’-jiß sāt seßam na tārtaskälän*: engem ezen csipkerózsafa hét bozótjába ugyan mért bocsátottál alá? (VogNGy. III: 20.) *ti iniy’-jiß sāt seßam nan manārāy’ jāmīlilän ? ti l’ām-jīß pa’ seßam nañ manārāy’ jāmīlilän*: ezen csipkerózsafa hét bozótot te minek járdalod, ezen zelnicefa sűrű bozótot te minek járdalod? (VogNGy. III: 20.) Hogy a vogul szó alakját megértsük, tekintsük azt is, hogy az osztjákban a *sěß* ,hajfonat‘-nak megvan *saßām* alakja is (PAASONEN-DONNER: Ostj. Wörterb. 215.) A *gaz*-t, *szövevény*-t, *bozót*-ot együtt emlegeti KUTHY LAJOS is (Hazai Rejtelmek 1906. kiad. I: 263.): „Tovább kötésig érő *gazberek*, melynek ritkuló *szövevényi* közül kilátszanak az elhagyott fészkek. *Bozót* és morotva . . .“ stb.

A *szövevény*es helyet *sűrű*-nek is szokták mondani. „Nemyne-mew sewrew zewueuenben, holot tewuisben czynaltnala olyatant ment egy haylok“ (XV. sz., JókK. 27.). „Az puzta erdőre futa es ott az serwben es wdwkban kezde lappangozny“ (XVI. sz., Érdy K. 236b.). A *sűrű*-nek a régi nyelvben *sér-ű*, *sőr-ő*, *sir-ő*, *sür-ő* változatai is vannak, tehát olyan *-ő > -ű* képzős igenév lehet, melynek alapszava *sér-*, *sőr-*, *sir-*, *sür-* igető. Ha mármost ez alapszó változatait megtekintjük, azt látjuk, hogy azok azonosíthatók a *cserény* < *sēr-ény ~ *sör-ény* ~ *sir-in* főnév és a *ser-it* ~ *sör-get*, *sir-it*, *sür-get* igék alapszavával. Ebből az következik, hogy a *sür-ő > sür-ű* szavunk szintén azon *-r* képzős ige származéka, mely igéből a *cserény* is lett, a *sövény* és *szövevény* testvérhajtása; hiszen a *sűrű* is jelenti azt, amit a *szövevény*, *szövevény*es. Hogy a *sűrű* szó magyarázatának ez a helyes útja, ezt mutatja az, hogy a *sűrű*-nek *sirű* v. *sirű* változata a NádK.-ben (80. l., XVI. sz. el.) még azt jelenti, hogy ,forgó mozgást végző‘, vagyis megvan még benne a *sövény* és *cserény* alapszavának legeredetibb jelentése is. A pokol lángját mondja a Nádor Kódex *sirű*-nek vagy *sirű*-nek s ez a szó ott — mint bőven kifejtetem (MNY. VII: 388—9.) — azt jelenti, hogy ,forgó‘, ,tekergőző‘. De van még más bizonyítéka is a *sűrű* és *szö* rokonságának, hadd rekesztem be vele hosszúra nyúló értekezésemet. Mikor még nem tudták vagy nem merték tudni, hogy Petőfi elesett s még várták vissza mint bújdosót, akkor írta róla Arany „Lantos“ c. költeményét s abban írta ezeket a sorokat:

Függ lantja fűzfa gallyán: repedt öblén a szél
Vadul végig nyargalván, örülteket beszél,
Mitől rémült farkas megfut, s vonít az eb,
Mitől vehét a szarvas időtlen hozza meg.

A bibliás, zsoltáros ARANYnak lelkéből ez az utolsó sor bizonyára a templomi énekes könyvből verődött vissza. A XXVIII. zsoltár 9-dik verse SZENCI MOLNÁR ALBERT szavaival így van:

Az Úr szava úgy megzendül,
Hogy a szarvas idétlent szül:
Nagy harsogásától annak
Az erdők fel-felszakadoznak.

KÁROLI szerint „Az Úr szava megborjazzatja a nőtény szarvasokat, lehántja az erdőket“. „Erdőket“ — ha azonban e szó eredetijét keressük a latin bibliában, helyén a „condensa“ szót találjuk: Vox Domini praeparantis cervos, et revelabit *condensa*. Ezt a jézsuita Arndt Ágoston modern, kritikai fordítása (1910.) nem egyszerűen „erdők“-nek, hanem „sűrű erdők“-nek fordítja: „Die Stimme des Herrn, der die Hindinnen gebären lässt und die *dichten Wälder* lichtet“. Itt tehát „szövevényes erdő“-ről van szó. Ha a „condensus“ szót megkeressük MOLNÁR ALBERT szótárában, azt a jelentését találjuk, hogy: Sűrű. Megkeressük PÁRIZ PÁPAiban, ugyanezt találjuk: sűrű. Megkeressük azonban „condensa“ megfelelőjét a legrégibb zsoltárfordításokban, melyek minél szószerintebb akarnak fordítani — ott már mást találunk! DöbrK. 74.: „Úrnak szava szarvasoknak szerzője és egybe szöventet (ég be zöventet) megjelent“. KeszthK. 64.: „Úrnak szava szarvasoknak szerzéji és megjelent egybe-szünteket (egybe zwnteketh)“. KulcsK. 63.: „Úrnak szava szarvasoknak szerzéji és megjelent egybe-szünteket (egybe zwnteketh)“. Ime a sűrű szót a XV., XVI. század fordulója körül még a szó szó származékai-val fejezhették ki! A szó-ból származott a *szöven-ik és a *szön-ik ige; egyiknek igeneve a szövent = „ami szöve van“ > „sűrű“ — ez van a Döbr. K.-ben; a másiknak igeneve a szönt, ugyanazon jelentéssel, ez van a Keszth. és KulcsK.-ben.

Nehezen tudok ellenállni annak a kísértésnek, hogy most aztán át ne csapjak a sērénny (= szorgalmas), sērdül (= nevedik), sērt, sérül, serkent, sarkantyú, sarjú szavaink magyarázására is — ugyanis ezek mind a tárgyaltam szócsaládba tartoznak. De nem akarom átlépni azt a határt, melyet értekezésem címében magamnak kitűztem. Megérem tehát annyival, amennyi a cserény szó eredetének megkereséséhez szükséges volt; de már elhagyom azokat, amelyek a cserény szó eredetének megállapításából következnének. Van, aki csóválja a fejét e különböző jelentésű szók egy eredetre vitelén? Akkor csóválja bátor a fejét azon a fejlődéstörténeten is, melyet az állatvilág, a növényvilág, a néma kövek mind-mind hirdetnek; az egyszerűből a sokféleség kivirágzásán. Mihelyt igezármazékokról van szó, készen lehetünk a leggazdagabb alak- és jelentés-változásokra. Hirtelenében mondom csak: ki gondolná, hogy ugyanazon igenév jelent száraz ágat, ráncos vénasszonyt, disznópörccöt (tepertő), egy

másik meg ostor végére kötött lószórt és napnak nyilazó fényét (*sugár*)? Etimológiák keresésében a legtávolabbi, legszétfutóbb utakon is megindulhatunk — csak nyelvtörténeti adatok legyenek útmutatóink. Most pedig egy rövid mondatban így ismétlem meg az eredményt: a *cserény* szó a finnugor eredetű *sző* igénk s kezdetű változatának -*r* képzős származékából lett az -*ény* képzővel s eredeti jelentése 'fonadék' volt.

Mészöly Gedeon.

A magyar parasztház asztala.

A mai magas alakú asztal bizonyára újabb bútora a magyar parasztháznak. Az *asztal* neve tudvalevőleg szláv jövevényszó (magyar nyelvemlékeinkben 1293-ban fordul elő először), de ez még nem bizonyítja azt, hogy a magyarok a szlávokkal való érintkezésük előtt ne ismertek volna asztalt. Volt bizonyára a régi magyaroknak is valamilyen asztalféljük, amelyre az ételt tették, mikor ettek, csak hogy az a keleti népek általános szokása szerint valószínűleg egészen alacsony volt; esetleg valami tálcá-féle, lap vagy korong, amelyet használatkor talán valami állványféleire tettek, ha pedig nem kellett, félre tették az útból. Még ma is használnak ilyen alig arasznyi magasságú asztalokat Boszniában¹ és Macedóniában, sőt a krassószórénymegyei krassovánok között is.² A krassovánok szobájában ugyan van már modern magas asztal is, de rendes körülmények között nem azon étkeznek, hanem régi szokás szerint a konyhában a körülbelül 1 m. átmérőjű kerek alacsony asztalon. Ez olyan, mint egy fából való nagy tányér, amelynek az alján egy kerek, arasznyi magas perem van esztergályozva, vagy pedig négy kis faláb van négy lyukba erősítve. Ahol már nincsen ilyen régi kerek asztal (*szofra*), ott négy-szegletes kis asztalkát használnak, egészen olyant, mint amilyent a magyar parasztházakban is találni.

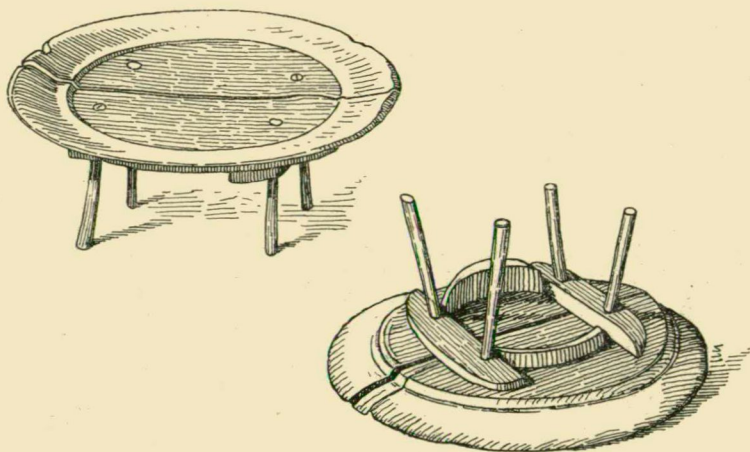
Ilyenféle lehetett a régi magyarok asztala is, de hogy mi volt ennek a feltételezett ősi magyar asztalfélének a neve, azt nem tudjuk. Régi neve a bútorral együtt elenyészett. Az *asztal* szó eredetileg bizonyára csak az újabb m a g a s a b b alakú asztalra vonatkozott, amelylyel, neve tanúsága szerint, a szlávok révén ismerkedtek meg.

Az alacsony asztalnak a nyomai a mai magyarságnál is megmaradtak, mert ma is használnak olyan alacsony négyszegletes (sőt kerek) asztalkát, amelynek egészen kezdetlegesen, fúrt lyukakba erősített négy lába nem magasabb 40—50 cm.-nél. Az asztal

¹ Meringer, Das deutsche Haus, 33.

² Saját jegyz.

lapja sem szokott nagyobb lenni 60×60 cm.-nél, tehát akkora, hogy egy nagybacska cseréptál elférjen rajta. Néha kerek lyuk van vágva az asztallap közepére, hogy a ráhelyezett bogrács vagy nagy tál biztosabban álljon rajta. Ezt a kis asztalt tehát mindig csak étkezéskor használják, amikor *kisszéknek* vagy *gyalogszéknek* nevezett négylábú zsámolyokon körülülük. Pl. a szegvári konyhában, ha hiányzik a „lakodalmi konyha“ nevezetű nagy tűzhely, helyén alacsony kerek vagy négyszögletes *kis asztal* áll kis karosszékkel. Itt szoktak enni.³ Földmíves népünk régebben nem tányérokból evett, hanem széles, öblös tálakból kanalizott az egész család. A palócoknál dívó vagy dívott régi szokás rávilágít ennek az alacsony asztalnak a szükségére. Ott tudniillik étkezés alkalmával mindig a férfiak ültek

1. ábra.

Tányéralakú alacsony asztal Krassóváról. (Szerző felv.)

az asztal mellett, a nők pedig a férfiak háta mögött állva, azoknak vállain keresztül kanaliztak a közös tálból.⁴ Ma is használják az alacsony asztalt sokfelé, főleg nyáron, amikor nem a *házban* (szobában), hanem a *pitarban* esznek, a nyári mezei munkások is ilyen alacsony asztal körül szoktak étkezni.⁵

Asztal-szék néven ismerik ezt az alacsony asztalt a Nagykún-ságon,⁶ a kalocsai pusztákon,⁷ Szabolcs megyében,⁸ és Udvarhely megyében.⁹ A Székelyföldön alig félméter magas és a puliszkát találják fel rajta.¹⁰ *Nyári asztalnak* nevezik a Matyóföldön,¹¹ és *evőszék* a

³ Népr. Ért. XI, 43.

⁴ Ethn. IX, 309.

⁵ Malonyai, A magyar nép művészete, II, 177.

⁶ Népr. Ért. XI, 144.

⁷ Földr. Közl. X, 306.

⁸ Föld és Ember, II, 222.

⁹ Népr. Ért. XII, 126.

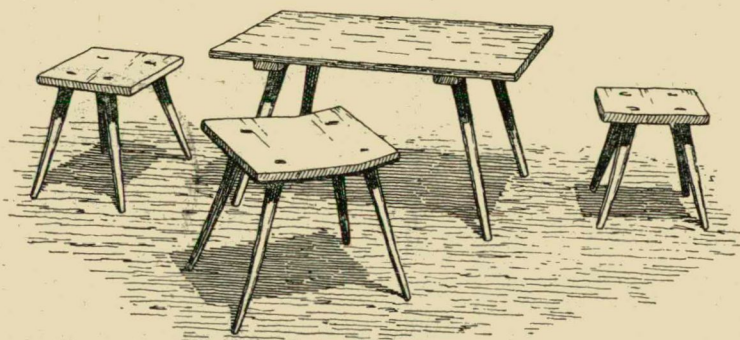
¹⁰ Malonyai, II, 177.

¹¹ N. és Ny. I, 150.

neve a szoboszlói juhászoknál.¹² A Magyar Tájszótárnak az a megállapítása, hogy *asztalszék* olyan alacsony asztal, amelyet székeknek is használnak, bizonyára tévedés. Hiszen nem lehetetlen, hogy ha nem étkeznek rajta, egyszer-másszor rá is ülnek, de nem ezért kapta a *szék* nevet. Itt, mint sok más esetben is, (pl. *pohár-szék*, *mészár-szék*, *szó-szék*, *könyvkötő-szék* stb.) valami állványfélét jelent a *szék* szó, s ezt más *szék* nevű állványoktól azért különböztették meg az *asztal* jelzővel, mert ugyanarra a célra szolgál, mint az *asztal* nevű bútordarab.

Bizonyosan erről az *asztalszékről* szól ez a mondás is: „Alacsony asztalról barátságosabb enni”,¹³ s jellemző az a magyar közmondás is, hogy ha valaki rosszul él és sovány, azt mondják: magas az asztala. Ismeretes ARANY JÁNOS Családi kör c. költeményének ez a négy sora:

„Nem késik azonban a jó házi asszony,
Illő, hogy urának ennivalót hozzon,
Kiteszi középre a nagy *asztalszéket*,
Arra tálalja fel az egyszerű étket”.

2. ábra.

Asztalszék és kisszékek. (Szerző felv.)

Ez a ma is használatos *asztalszék* bizonyára ősi bútora a magyar parasztháznak. Ma ugyan már négyszegletes a formája és beleerősített négy lába van, de nagyon valószínűnek tartjuk, hogy ez is valamikor csak egy olyanféle lap volt (valószínűleg kerek), mint amilyent a keleti népek általában használnak s amelyet étkezéskor valami *székre* helyeztek.

Mindaddig, míg egészen alacsony asztalfélét használtak, nem volt annak pontosan meghatározott helye a házban. A krassószörényi krassovánok az ő kerek asztallapjukat használat után az ajtó mögé, a falhoz állítják.¹⁴ A bosnyákok asztala rendszeren kint lóg egy sző-

¹² Ecsedi István, A szoboszlói juhászok.

¹³ Kovács Pál, 1794.

¹⁴ Saját jegyz.

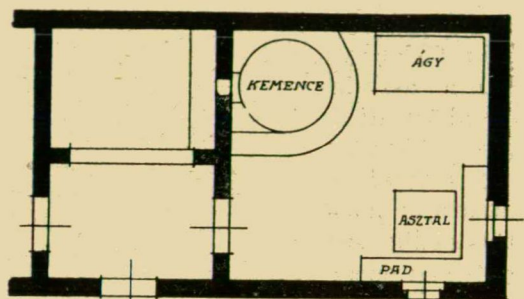

gön a ház falán s csak akkor viszik be, mikor szükség van rá.¹⁵ A magyar *asztalszék*nek sincsen rendes helye, oda állítják, ahol éppen szükség van rá s ha nincs, akkor félretőlják valamely sarokba. Vö. Aranynek e fennebb idézett sorát: *Kiteszi középre a nagy asztalszék*et.

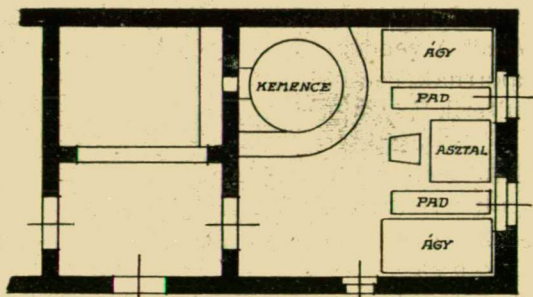
Ez az állapot azonban nyomban megváltozott, amikor divatba jött a magas asztal. Ez a meglehetősen nehéz és nagy helyet foglaló bútor megkívánta a maga állandó helyét s mikor azt megtalálta, meg is tartotta igen sokáig.

Az első magas asztal valószínűleg nem volt mozgatható, hanem a földbe vert négy lábból és egy rájuk erősített négyszegletes deszkalapból állott, mint amilyen szegényebb helyen ma is található. Ez lesz valószínűleg az az *asztal*, amelyet a magyarság a névvel együtt a szlávoktól vett át. Mikor ez a magas lábú asztal bekerült a magyar parasztházba, legalkalmasabb helynek kínálkozott a szobának az a sarka, amely a tűzhellyel szemben feküdt, ott, ahol a két hosszú falmenti pad összehatalálkozott. Máshová nem is lehetett volna állítani, miután a hozzávaló ülőalkalmatosság, a falhoz erősített padok, ott voltak. (A mai köznyelvi értelemben vett széket, vagyis az egy ember számára való magas ülőbútort akkor még nem ismerték).

Ez az asztal-elhelyezés az asztal alakjára nézve legfeljebb anynyi befolyással volt, hogy megszabta az asztallap négyszegletes formáját. A sarokpad előtt már nem lehetett (ha azelőtt volt) kerek asztallapot használni. A házon azonban mélyreható szerkezeti változást idézett elő a magas lábú asztal alkalmazása. Feltételezhetjük, hogy eddig minden különösebb rendszer vagy szabály nélkül helyezték el, illetve vágták az *ablakot* vagy az *ablakokat* a ház falába. Fel-

SARKOS SZOBABERENDEZÉS

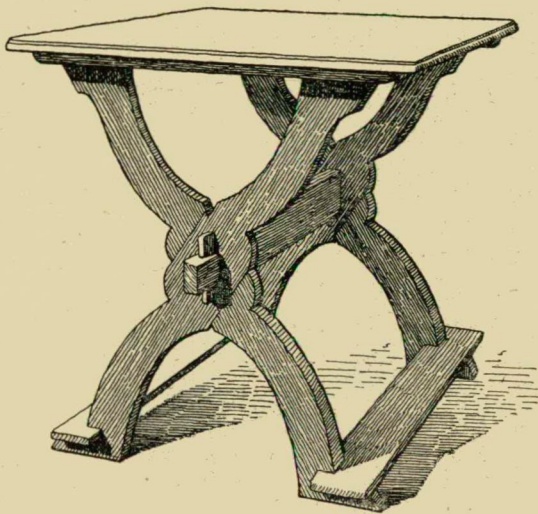
PÁRHUZAMOS SZOBABERENDEZÉS

3. ábra.

A magyar parasztház kétféle szobaberendezése.
(Szerző felv.)

¹⁵ Merlinger i. m. 33.

tételezhetjük körülbelül azt is, hogy az akkor még nagyon kicsiny s üveg helyett marhabendőből való hártával áthúzott ablakocska leginkább a házfal közepe táján volt vágva. Így azonban a sarokban elhelyezett asztal árnyékban volt, mert az ablak amúgy is gyér világossága odáig el nem hatolt. Egészen természetes volt tehát az a megoldás, hogy a legközelebbi házépítéskor az ablakot nem a házoldal közepére vágták, hanem a sarokban álló asztal közepe előtt, tehát közel a ház belső sarkához, ahol egyenesen rávilágított az asztalra. A háznak udvarfelőli falán is oda helyezték a második ablakot, ahol legjobban rávilágított az asztalra. Ezzel aztán az asztal lett a ház fő helye, mert ha a gazda itt ült a két összefutó pad sarkában az asztalnál, nemcsak szemközt ült az ajtón belépővel, hanem innen az egyik ablakon kilátott az utcára, a másikon keresztül pedig szemmel tarthatta az egész gazdaságot az udvaron. Fontosságára való tekintettel úgy is hívják ezt a sarkot a palócoknál, hogy a ház első helye.¹⁶ A vendéget, akit meg akarnak becsülni, azt oda ültetik.¹⁷

4. ábra.

Gótstilú asztal Baranya megyéből. (Pécsi Múzeum).

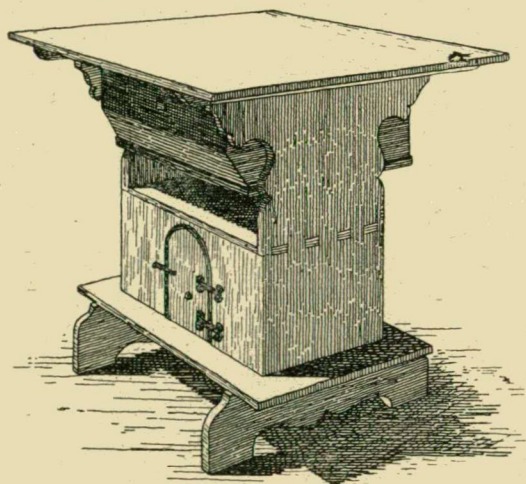
Az asztalnak és az ablakoknak ezt a szabállyá vált ilyen elhelyezését *sarkos rendszernek* hívjuk. Ez egyik legjellemzőbb sajátossága a régi magyar parasztháznak. Ezt úgy kell érteni tehát, hogy a régi módi magyar parasztház szobájának az utca felé csak egy ablaka van, s az nem a házfal közepén, hanem az udvar felé eső házsarokhoz közel fekszik. A házsaroktól ugyanolyan távolságban van egy második ablak a ház udvar felőli falában is. A szobának ebben a két ablak közötti sarkában áll a nagy négyszegletes asztal, s az asztal két oldala mentén, a szoba falához támaszkodva áll a két hosszú ülőpad.

Ez a régi berendezés Erdélyben, Dunántúl, az Alföldön és a Felvidéken kivétel nélkül mindenütt ilyen, vagy legalább ilyen volt a multban, mert ahol ma már nincsen divatban, arról a vidékről is bizonyítható, hogy a multban a *sarkos rendszer* volt az általános.

¹⁶ Ethn. IV, 27.¹⁷ Malonyai, I, 145.

Azonban bármennyire különleges tipikus magyar rendszernek lássék ez, mégsem lehet elhallgatni azt, hogy ismerték és ismerik ezt másutt is. Németország középső és déli vidékeinek háza,¹⁸ Lengyelország és NyugatPoroszország u. n. *északi háza*,¹⁹ a *bajor-rätiai ház*,²⁰ mind sarkos berendezésű. A szobának ez a sarka ott is a ház legfontosabb helye, a szentképet, feszületet, égő mécsest ott helyezik el, s ezért nevezik az alpesi házban „Herrgottswinkel“-nek. Azonban e tekintetben sem közvetlen átvételről, sem véletlenül egyező kitalálásról nem lehet szó. A külföldi ilyenféle berendezések ugyanis egyenes leszármazottai a középkori úri és polgári általánosan elterjedt szobaberendezéseknek. A középkorban a várkastély úri lakásaiban

5. ábra.

Asztal Szovátáról. (Szinte G. felv. után).

csakúgy divatban volt ez a szobaberendezés, mint a városok polgárlakásaiban. Minálunk sem lehetett ez máskép. Így tehát érthető, hogy honnan vette a magyar köznép ezt a divatot, hol leste el, és honnan másolta le ezt a szokást. Külföldön is, nálunk is már évszázadok óta eltűnt a polgári és úri lakásberendezésnek ez a tipikusan középkori rendszere, egyedül csak a rendkívül konzervatív földművelő népnél maradt meg mai napig, külföldön is, nálunk is. Rendkívül

érdekes tehát az, hogy a mai magyar parasztházunkban — ahol még megvan ez az u. n. *sarkos rendszer*, — a középkori lakberendezésnek egy emléke maradt fenn. Sajnos, ez a nagy történelmi multú, és feltétlenül festői és művészi lakásberendezés mind jobban tűnedezik s nincs már messze az az idő, amikor már csak a híre marad meg. A házépítés fejlődése, a kor változott igényei, a közegészségi követelmények, de főleg a bútorban beállott divatváltozás az oka annak, hogy ezt a régi szép lakásberendezést elhagyják s áttérnek az újabb, divatosabb, talán egészségesebb, de sokkal művésztlenebb u. n. *párhuzamos rendszerű* szobaberendezéshez.

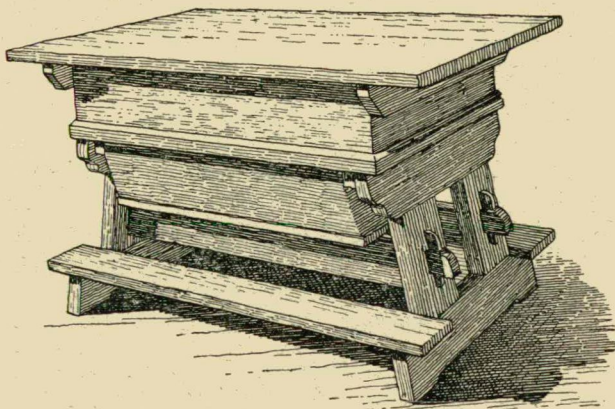
¹⁸ Meitzen, Das deutsche Haus T. I.; Meyer, Deutsche Volkskunde, 82; Henning, Das deutsche Haus, 16, 19, 21.

¹⁹ Meitzen i. m. T. VI.

²⁰ Meyer i. m., 84.

Amióta behozták a magyar parasztházba az egyes szék divatját, de főleg amióta egy második ágyat kezdtek a szobában felállítani, megváltozott a szobaberendezés ősi rendszere. A sarokpad feleslegessé vált, mert a második ágyat tették a helyére, s így kénytelenek voltak az asztalt a két ágy közé, a szoba utcai falának közepére állítani. Így azután természetesen az utcai ablak sem maradhatott már a régi helyén, hanem visszakerült a házfal közepére, meg is nagyobbodott, újabb időben pedig az egy helyett kettőt tesznek a falba. Így keletkezett ez az u. n. *párhuzamos rendszer*, amelyet azért hívunk így, mert a szobában a két ágy, az asztal és az asztal két szemközti oldalán álló két rövidebb pad egymással párhuzamos helyzetben állnak. A karos sarokpad helyett vagy közönséges támlanélküli lóca (rengő) áll az asztal oldalán, az ágyak előtt, vagy olyan támlás pad, amelynek háttámláját előre-hátra lehet csapni.

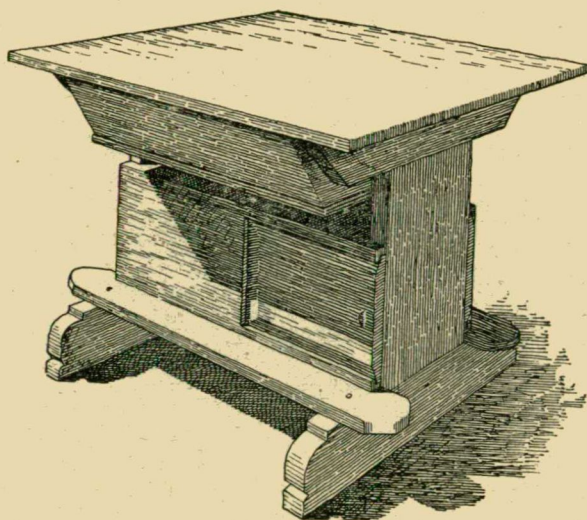

6. ábra.

Toroczkói asztal. (Néprajzi Múzeum).

Talán nem véletlen az, hogy a mai parasztházban még itt-ott feltalálható régi asztalformák között találunk még olyant, amely kétségtelenül gót stílusú formákat és szerkezetet mutat, tehát abból az időből való, mikor a fent leírt *sarkos* berendezés vált divattá. Ilyen gótikus szerkezetű asztalokat ma már csak a Székelyföldön, Kalotaszegen, Göcsejben és az Ormányságban találni. Ezek mindig két, a padlón fekvő (szántalpszerű) talpon állanak s ezekbe a talpakba vagy egy-egy nagyon széles, vagy két-két keskenyebb, függőleges helyzetű gerenda, vagy két egymást keresztező deszka van lábak gyanánt becsapolva. A lábakat fent megint egy, az alsó talpnak megfelelő vízszintes fa tartja össze, amelyen a négyszegletes asztallap fekszik. A két lábrészt nagy csapokkal ellátott és ékekkel megerősített egy vagy két keresztfa tartja össze. Néha a két alsó talpat is összefogja két külön fa, vagy pedig egy-egy lábtartó deszka (Kalotaszegen *lábító*)

van a két talp kiálló végére erősítve. Az asztalnak deszkaszerű lábai a gót stílus divatja szerint néha változatos görbe vonalakban vannak kifűrészelve, egyébként pedig a függőleges lábak, a keresztfák, a talpdeszkák szélei és élei mindig középkori szokás szerint le vannak tompítva vagy kiesipkézve. Valamennyi ilyen formájú asztal határozottan megtartotta a középkori szerkezetet és a formákból is annyit, hogy eredete kétségtelenül felismerhető. Az asztallap és az azt tartó lábállvány között van még néha egy u. n. deszkakáva (Göcsejben *asztal alla*), amelybe az egyik oldalon nagy és mély fiók szolgál. Ebben szokták a kenyeret tartani. Az asztalfiókot sok helyen *fiá*-nak is mondják (*asztal-fia* 1597, *fias-asztal* 1634).²¹ Göcsejben az ilyen kihúzható fiókú asztalt *kihúzó-asztal*nak nevezik.²²

7. ábra.

Jakab József asztala, Bélafalva, Háromszék m. (Szerző felv.)

A Székelyföldön és Kalotaszegen lehet még olyan asztalokat is találni, amelyeken a két széles oldalláb közé, az asztalfiók alá, kis ajtó-s szekrényke van helyezve, illetve beépítve. Mind a két vidéken *kamorás-asztal*nak hívják.²³ Ez az asztalforma is kétségtelenül mutatja középkori formáit és szerkezetét. Sok változatát ismerjük, mert a fűrő-faragó székelyember leleményessége újabb és újabb alakokat és szerkezeteket talált ki ilyen asztalok készítésénél. Mindezek a régi típusú asztalok mindig kemény fából (leginkább tölgyfából) készültek, és festve nem voltak.

²¹ Okl. Sz.

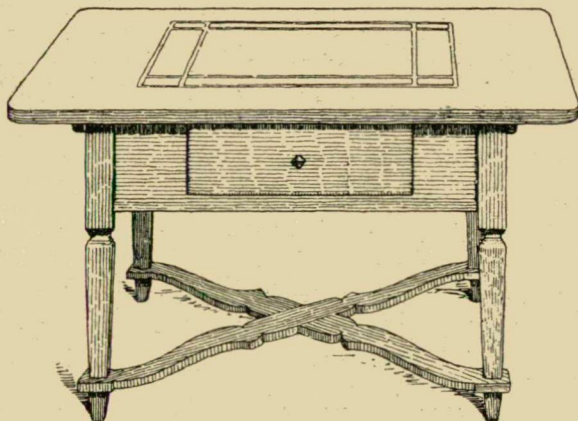
²² Gönczi F. Göcsej, 424.

²³ Malonyai, II, 185, 197.

Legegyszerűbb, vagy legszegényebb alakja a gót stílű asztaloknak a nálunk még általánosan használt, de ma már puhafából készült s különösen falusi kocsnáokban és pusztai csárdákban divatos u. n. *kecskelábú asztal*. Parasztház szobájában ma már ritkán található.

Sokkal elterjedtebb azonban az az asztalforma, amelynek négy vékony négyszegletes lába van, s ezeket alul, a földtől mért tenyérnyi vagy arasnyi magasságban, vagy körülfutó négy lábtartó deszka, vagy két egymást keresztező lécz vagy deszka (a *keresztfa*) kapcsolja össze. A lábak néha egyes részeiben, különösen alul, esztergályozottak, az összekötő keresztfa-deszkák szélei pedig hajlott vonalakra (még mindig középkori reminiscencia!) vannak fűrészelve.

8. ábra.

Festett asztal Szeged vidékéről. (Szegedi Múzeum).

Ennek az asztalformának is van fiókja. Ez az újabb fajta asztal azonban még leginkább puhafából készül s mindig festve van. Kedvelt alapszín a kék vagy a zöld, ritkábban festik barnára. Gyakran díszítés is van rajta, leginkább az asztallap közepén van virágcsokor, koszorú vagy ehhez hasonló virágos díszítés alkalmazva. Ma azonban már ezek a festett asztalok is kimennek a divatból, széltében csak vásáron vásárolt közönséges puhafa *flóderes asztal* a magyar parasztház mai divatja.

Cs. Sebestyén Károly.

Szegedi problémák.

E vázlatnak az a célja, hogy rámutasson a szegedi múlt, illetően a szegedi szellemiség kutatásának egynémely hézagosságára. A tennivalók általánosságban kétirányúak:

1. az eddigi kutatások folytatása, a meglévő eredmények revíziója és kiegészítése, új szempontok kitűzése és

2. egy — akárcsak ideiglenes — szintézisnek megalkotása, egyben a szegedi (végső eredményben: az alföldi) magyar léleknek az egyetemes magyarság előtt való alapos igazolása, rehabilitációja. Hiszen még manapság is unalomig hallhatunk olyan hangokat, nem is okvetlenül rossz-hiszemű vélekedéseket, amelyek Szegeddel kapcsolatban csak a legutóbbi időkben más magyarok, nem szegediek közbenjárására hajlandók mélyebb szellemi kultúráról beszélni, az autochtón szegedi néptől pedig szinte teljesen elvitatnak mindennemű önkéntes kezdeményezést.

Előre kijelentjük, hogy következő célkitűzéseink a legtávolabbról sem akarják Szeged nagyvérdemű kutatóinak: *Dugonics* Andrásnak, *Vedres* Istvánnak, *Jerney* Jánosnak, *Varga* Ferencnek, *Vass* Mátyásnak, *Kovács* Jánosnak, továbbá *Szentkláray* Jenőnek, *Szilády* Áronnak, *Karácsonyi* Jánosnak, másoknak és a két legnevezetesebbnek: *Reizner* Jánosnak és *Kálmány* Lajosnak (az élőkrol nem szólván) munkáját megszólalni, érdemeit kisebbiteni. Hiszen az alábbi megfontolások meg sem is születhettek volna az ő áldozatos úttörésük nélkül. Övék a tisztelet, mienk követésüknek a kötelessége. Gondoljuk: éppen ők bíztatnák leginkább a félénk utódot a további munkára: a tudomány szolgálata mellett a szülőföldnek még értőbb szeretetére.

A keresett szintézis munkájának ismét kétirányúnak kellene lenni:

a) egy — ha szabad így szólanunk — redukciós eljárásnak, amelyik elsőfokon a szegedi vallási karakter, másodfokon pedig a művészi megmutatkozás: szegedi népköltés, szegedi népzene, szegedi népművészet, tehát az ösztönös, a szegedi léleknek legmesszibb tájait képező dokumentumok megtekintésével elérhetné célját: megismerné a mindezeket megálmódó és megtermő szegedi lelket a maga meztelenségében, abszolút mi-voltában. Vegyük sorra a jelzett megmutatkozásokat:

a) vallási karakter.

Ez a rész a Szeged-kutatásnak legelhanyagoltabb, legtitokzatosabb, mindenestre a legösztönzőbb, legizgatóbb, a továbbiakra nézve legtöbb sikerrel biztató pontja. Itt először is talán a momentán szegedi vallásos psychét kellene szemügyre vennünk, mint eredményt: időtlen adottságoknak és történetnek közös produktumát. Ennek megfelelően a kutatásnak egyfelől az ősi (keresztvíz előtt való) habitusnak főként folklorisztikai adatokból való lehető rekonstrukciója (minta lehet *Kálmány* Lajos: *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya*), másfelől pedig a keresztény-katolikus hitben eltöltött évszázadoknak megjelenítése lenne a feladata.

(Mindezek után — esetleg — a szegedi lélek különös ajándékait, végső határozmányait is fel kellene mutatnunk, amennyiben ezt tudós készségekkel még megtehetjük).

β) művészi megmutatkozás.

Itt a népköltés jelenségeinek páratlan szorgalmú összegyűjtéséért a halhatatlan érdemű *Kálmány* Lajost illeti meg minden köszönet. Az értelmezésnek jórészeivel azonban saját hibáján kívül (de nem arravalóság híján) adós maradt. Ez a népköltés természetesen integráns része, vetülete a szegedi népkultúrának. Egyébként e népkultúrának mivoltát, szépséges igazságait egyrészt mint igazolást: a mögöttük rejtekező szegedi léleknek egyéb magyar tájak génuszával való titokzatos testvérségét, egyben a különösségét, saját egyéniségét, másrészt, mint a jövőő magyarországnak, új kultúrának kelesztőjét: nem okos fővel, szigorú tudósmetódusokkal, de szerető szívvel szintén meg kellene tekintenünk.

A szegedi muzsika jellemével ki sem foglalkozott. Pedig bizonyára felismernők rajta a szegedi léleknek legősibb vonásait. A dallamok *legsürgősebb* összegyűjtése, utána a stílusrétegek feltárása *Bartók* Bélának eljárása szerint egyik legaktuálisabb kötelességünk lenne. A szegedi siratók, népénekek tanulmányozása hitünk szerint a magyar népzénéről való egyetemes tudásunkat is módosítaná.

A népművészet emlékeinek összegyűjtése a szegedi Városi Múzeumban már megtörtént.

Ezek lennének szerintünk módszertanilag az elsődleges teendők: a szegedi lélek legspontánabb szándékainak, legösztönösebb cselekedeteinek felmutatása.

b) egy — mondjuk így — történeti eljárásnak, amelyet az egyes szaktudományok egyelőre külön-külön végeznének el. E kutatások természetesen helyenként alföldi problémakutatósokká tágulnának. Rendre nézzük meg ezeket is:

a) köztörténet.

Reizner János pozitívista szintézisének új bírálata, revíziója, újabb kutatásokkal, modernebb szempontokkal kiegészítése. Az Országos Levéltár kiadatlan szegedi anyaga. Különös kedvezésekben részesítendő az újszerűbb megítélésekhez segítő gazdaságtörténeti kutatás (főként: a renaissance kereskedő városa, kezdődő pénzgazdasága, a földprobléma, népünk kereskedő szelleme, az 1879. árvíz mai napig ki nem hevert következményei stb.). Meggyőződésünk, hogy a szegedi multat csakis immánens szegedi szempontból érthetjük meg és nem — más városok analógiái nyomán. Szoros kapcsolatban van a köztörténettel a

β) társadalomtörténet.

Ide sok, egészen diversusnak tetsző probléma tartozik. Ilyenek: a szegedi karakter szociológiai leírása. Itt alapvetés gyanánt *Kovács* Jánosnak igen érdemes, bár helyenként kritikával olvasandó jellemzéseire utalunk. Okkal-móddal fel lehetne használni *Tömörkény* István, *Móricz* Pál, *Móra* Ferenc, *P. Gulácsy* Irén és mások elsősorban ugyan szépiro-

dalmi igényű portréit is. Meg kellene természetesen a legmodernebb kézülettel rajzolni a társadalmi fejlődés útját is: a letelepedésnek és a középkornak titokzatos idejét, a renaissance virágzását, a török kort (benne a nomadizálásnak a renaissancekor megszakadt folytatását), a kalmárszellemet produkáló mély vallásosságot, az egyes századoknak a XV. századtól kezdve mind világosabban érzékelhető életstílusát, a szegedi foglalkozásokat, a betyárélet pszichológiai előzményeit és hosszas fennmaradásának okait, az u. n. „felsőbb” társadalmi osztályokba lépés belső gátlásait és külső akadályait, a földművelő életmódra áttérés (a XIX. század közepetáján) változásait, a bevándorlóknak már két évszázad óta tartó hatásait, a régi arisztokratikus életfelfogásnak körülbelül a századvéggel kezdődő romlását és a lelkeknek szinte feltartóztatlan elkülvárosiasodását.

γ) nevelés, iskolázás.

Először is a családban lefolyó nevelés tipikus leírását kellene adnunk. A renaissance-Szeged magas közműveltségét értelmeznünk kellene. A franciskánusok hódoltság-korabeli lélekigondozása is érdekes kérdés. A piaristák szellemi hatása Szegeden. A XIX. századi szegedi közoktatásnak elvi tárgyalása után meg kéne vizsgálnunk s vajjon a szegedi lélek sajátos kultúráját igyekezett-e a szegedi iskola mintegy organizálni és saját nevelő céljaira felhasználni, azaz iparkodott-e hozzáigazodni akár a múltban, akár a jelenben? A várható negatív eredmény elemzése is szerfölött tanulságos lenne a távolabbi alkalmazásokban, hatásainak vizsgálatában is.

δ) vallástörténet, szellemtörténet.

A kereszténység előtti múlt Istenezsméje. A katolicizmus középkori története. A spiritus seraphicus-nak, a franciskánus életeszmenynek diadalútja Szegeden. A renaissance-Szeged szellemi kultúrája. Keléti (bizánci, illetően orthodox) nyomok az Árpádok elején, a XV. és a XVIII. században. Kálvinizmus a XVI. század derekán. A XIX. századbeli „újhitűek”. (Nem kell tán hangoztatnunk, hogy nem a külső történet megírására gondolunk itt elsősorban, — hiszen ezt a munkát már majdnem elvégezték — de a mindenkori lélekállapotnak megelevenítésére, az igazi történeti megértésre, melynek a külső történet már csak függvénye). Rokon velük az

ε) irodalomtörténet.

A szegedi népköltési anyag értelmezését tekintenénk első feladatának. Speciális feladata lenne a XVI. századi szegedi írók (*Szegedi Kis István*, a barát *Szegedi Gergely*, a prédikátor *Szegedi Gergely* és annyi számtalan más műveinek *modern vizsgálata*. Ha lehetséges megmutatni: a szegediség mily foka hatott közre műveiknek fogantatásában? Egyéb teendők: a XVIII. század latin irodalma, *Dugonics* András új interpretációja, *Ordinansz* Konstantin és *Szegedi A. Kilit* katolikus romantizmus, a szegedi népi irodalom. A századvég szegedi irodalma (*Mikszáth*, *Gárdonyi*, *Szabados János* stb.), *Tömörkény*, a jelen.

ζ) nyelvészet.

A szegedi dialektus modern leírása: története, hatásköre, művelődéstörténeti tanulságai, a szépirodalomban való élete.

ε) egyebek.

Archeológiai és művészettörténeti, anthropológiai és ethnológiai, földrajzi és klimatológiai, természettudományi és közgazdasági problémák, illetően teendők.

Bálint Sándor.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Az aranyszörű bárány a székely nép száján.

Mészöly Gedeon nagyrabecsült barátom a *Népünk és Nyelvünk* előző számában erről a kérdéstről közölt cikkének megírásakor engem is mégtisztelt kérdezősködésével, hogy vajjon a nép mifelénk, Székelyföldön aranyszörű vagy aranygyapjas bárányról beszél-e? Hamarjában nem tudtam kérdésére megfelelni; nem csengnek már a székely szavak fülembé; rég elszakadtam a szó ősforrásától, a méptől. Ehelyett írtam néhány értelmes falusi rokonomnak, kik egybehangzóan a következőkről adnak hírt levelükben:

Báránynak életében halálában szőre van, juhnak pedig így is meg úgy is csak gyapja. Rokonaim úgy írják, hogy ők „fekete Bárányt“, „fehér Bárányt“, „szőke Bárányt“ (ez a legritkább, úri nyelven szürkének mondják) és „tarka Bárányt“ ismernek. (Ezekhez a váratlan feleletekhez a kérdést következőleg vettem föl: Mondják meg, hogy emlegetik a faluban a különböző színű bárányokat, azt mondják-e „fehérszörű bárány“ vagy pedig „fehér gyapjas bárány“, azt mondják-e „feketeszörű bárány“ vagy pedig „fekete gyapjas bárány“? A kapott válasz szerint az egyik faluban egyképen se mondják, hanem színe után egyszerűen fehér bárány-ról beszélnek.) Mondják úgy, hogy „mijjen szép apró szőre van“, vagy „milyen szép göndör szőre van a báránynak“, vagy pedig „mijjen szép fodorszörű ez a bárány“. Azt írja az egyik, „hogy ha a ju idő előtt fíjazik vagy elvette a Bárányát, sajnájjuk, kivált ha már megkezdett szőrösödni“. „Mikor a bárányok nem egészen fíjatalán leöletnek, akkor használjuk még a szőrnevet, mondván, nem apró a szőre, nem használható sem prémnek, sem sapkának“. Még ilyen kifejezéseket is találunk a levelekben: „a Bárány szőrét koptatja, ha fához dörgölődik“, „szőrét veszti, ha csipkebokrok között jár“, szőrét hullatja, ha megbetegszik“, „szőrét vizsgálják a sapkán, ha megítélik, kinék mijjen sapkája van“ s mikor már nincs mit megítélni rajta, „szőrekopottassá válik a sapka“.

Ebből világossá vált előttem, hogy báránynak nemcsak életében, hanem a szűcs-kezében-is-csak-szőre-van, sőt-nemcsak-a-sapkára, hanem még a sapkáról is csak a szőre kerül le.

Nem így vagyunk azonban a vett hírek szerint a „ju“-val.

Egyik sepsi-bükszádi atyámfia azt írja, hogy a bárányon szőr „csak a szopásidőbe nő, ez tart 4—5 hétig, s ha elválasszuk, ekkor már úgy mondjuk a jól fejlett Báránynak, hogy gyapjas Bárány“. — Erdélyi tehát nem egészen tudáskodott, mikor „Mátyás király arany gyapjas bárányát“ gyűjteményébe iktatta.

Alább azt írják Bükszádról, „nálunk a fiatal jutól vagy jobban mondva a diszkétől elkezdve úgy nyírott állapotában, mind a testen gyapjúnak híjják“ . . . „de szőrt egyáltalán a juhoknál nem használnak“. Van „Szürke gyapjas ju“, „Fehér gyapjas ju“, „Fekete gyapjas ju“. Mondják: „ennek a junak elhullott a gyapja“, „ennek a junak rövid a gyapja“. Lenyírás után a gyapjú színéről beszélnek s ha mérlegre jó, akkor is gyapjúnak mondják. Egy másik ismerősöm „hosszú szálas szürke gyapjas ju“-ról (ez a magyar racka) és vele szemben „berke gyapjas ju“-ról, mint aranygyapjas állatról beszél.

Eddig szólnak az én Háromszékről és Erdővidékről kapott híreim. — Én ezek ellenére is elhiszem Mészöly Gedeon barátomnak, hogy eleink juhai szőrösek valának, mert akkor bizonyára nem kellene sok dolgot, közte még a gyapjúkérdést is szőrméntén kezelni, s bizonyára nem szőrözne a székely gyapjúpokróca sem, s nem enné juhát a farkas szőröstül-bőröstül meg. Mégis úgy látom, hogy a háromszéki és az erdővidéki székelyt a juhgyapjú teljesen meghódította, s nemcsak a piaci árút, hanem az állatnak élő meleg bundáját is gyapjúnak hívja. Úgy veszem ki, hogy a szőr és a gyapjú között a fogalmi különbség nem onnan van, hogy azt vajjon a bárány vagy a juh viseli-e, hanem a szavak a szőr-képlet hosszúságához igazodnak: a nép a hosszú szőrt gyapjúnak mondja, az apró gyapjút pedig szőrnek nevezi. Azt pedig, hogy a báránynak maradt meg a szőre, abból érthetjük meg, hogy a magyarnak összes többi állatai rövid szőrűek valának s egyben abból is, hogy igen sok ősi dolog a gyermekkel s a gyermekkorral, itt a gyermekállattal kapcsolatban könnyebben marad fent, mint a meglelt korral. A székely gyermek még ma is bakszánát húz, noha eleink már kerekesebb szekéren döcögtek át Vereckén, ma is ijjazik, nyállal játszik, noha már jó katona se válhatik belőle, lovasdin erősödik a lóra, pedig huszár se lesz belőle, hegyes fával rónázik, pedig a bölény már régen kipusztult, s mind ehhez apja csucsit vagy csucsikát ad szájába, hogy erősödjék, noha a népnek ma holnap a hús is kiesik szájából: s ahogy ezek az ősi szokások s a szokást rejtő ódon szavak megmaradtak a gyermekszékely körül, úgy őrizte meg a nép szája a gyermekjuhval kapcsolatban a szőr fogalmát is.

Nagy tisztelettel és változatlan nagyrabecsüléssel Mészöly Gedeon barátom iránt

Gelei József.

Kaszabol.

Ez a szó tudvalevően a 'mészáros' jelentésű oszmánli-török *kaszab* főnév igei származéka a valamiként való működést jelölő *-l* képzővel (v. ö. *dajkál, orvosol, kovácsol, szolgál, ácsol, papol, szónokol*, sőt *susztérol ~ el- v. összesusztérol* is). Az kétségtelen, hogy alapszavával együtt, mely ma már csak a *Kaszab ~ Kaszap* családnévben él, a török hódítás korá-

nak egyik nyelvi emléke. Ehhez szó sem férhet. Azonban nézetem szerint kissé elhamarkodott az a reávonatkozó állítás, melyet először a Nyr. XLII, 383—84 (másodszor és remélhetően utóljára Nyr. LVII, 4) olvashatni, hogy t. i. a *kaszabol* igének folklór-értéke van, mert beszédes tanúja a kegyetlenkedő török uralomnak.

Ha a *kaszab* szó a törökségben valamiféle katonát jelentett volna, akkor a belőle származó *kaszabol* (*le-, fel-, össze- és össze-visszakaszabol*) igét valóban kapcsolatba lehetne hozni a hajdani török uralom kegyetlenkedéseivel. Azonban csak 'metzger, fleischhauer' volt a jelentése, tehát jámbor polgári foglalkozás neve volt a törökök nyelvében (máig is az), mi sem vehettük át tőlük más értelemben, ennél fogva címül írt igei származéka sem jelenthetett mást, minthogy *kaszab*, vagyis 'mészáros' módjára működik. És ahogy a szláv *męsarū* > magy. *mészár* > *mészár* (> *mészáros*) alapszóból származó *mészárol* (a régi nyelvben *felmészárol* és *lekoncol*, a maiban *lemészárol* és *felkoncol*) szavunkról még soha senkinek sem jutott eszébe, hogy belőle a szlávok kegyetlen hajlamaira következtessen, vagy amint a német eredetű *hentes* szóval kapcsolatos *hentesel* 'disznót vág' és 'öl' igénk, valamint a szintén német származású *gyilkol* és *hóhérol* szavakból képzett *gyilkol* (*le- és felgyilkol*), *hóhérol* (*le- és felhóhérol*) igéink sem tanúskodnak a régi germánok vérszomjáról: épp oly kevésbé lehet és szabad a *kaszab* > *kaszabol* szavakról elmélkedve ilyenfelé állítani az egykori török uralomra vonatkozóan.

(Abban igazat kell adnunk a fent idézett cikkek szerzőjének, hogy vannak okirat-értékű szavak (vö. Nyr. LVIII, 4). Valamint *Hunfalvynak* is igaza van abban, hogy a szavak többet bizonyítanak, mint a krónikák. Csakhogy szavainknak ezt a becses tulajdonságát nem szabad sem felületesen, sem a krónikás naiv hiszékenységgel vizsgálgatnunk, mert akkor vizsgálódásunk eredményének könnyen füstbe megy a — tudomány-értéke.

Csefkó Gyula.

Daku, daku — ködmen.

Ez a különös hangzású szó, mely közbeszédben ma már ritkán fordul elő, úgy látszik az Alföld kun vidékein és ezek szomszédságában él. Szinnyei Tájszótára szerint ködmenféle felöltöt, ködment jelent. Hogy *formája-szabása* szerint egészen pontosan mi volt, vagy micsoda ma a daku, vagy a dakuk, nem tudjuk. Csupán annyi kétségtelen, hogy régebben juh bőrből készült. Egyik bemondás szerint újjas, a mai ködmennél jóval hosszabb, tehát testhez szabott dolmány, másik szerint bundaféle, hosszú, nagy télikabát. (Az adatokat l. a Magyar Nyelvőr-ben.) Némelyik tudósító azt mondja, hogy újabban (!) *daku* v. *ködmen* „mindegy“, másik pedig, hogy *dóka* (dókány) és *daku* is mindegy.

Daku is, *Dóka* is közönséges családnév, mégpedig éppen a Kunságban és Jászságban, tehát az OklSz.-ban említett szegedi *Dóka* személynév csakugyan „ide tartozhatik“ (l. Etym. Sz.: *dóka* a.) Egy *Dako* és *Doka* nevű embert a Zichy-Oklevéltár Mutató-jában is találunk a XIV. sz. végéről.¹

¹ Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy *daku* és *dóka* ugyanaz a szó.

Tudjuk, hogy *dolmány* szavunk (korábban *doloman* és *dolama*) török eredetű, az oszmánli *dolama*, *dolaman* szóból (igéje *dolmak* 'betakarni', v. ö. ehhez, hogy a kaukázusi *burka* — tárgyilag megfelel a mi bundánknak, — a török *burmak* 'betakarni' szóból való). Valószínű, hogy török eredetű a *ködmen* (délszlávok közt *ketmen*) szavunk is. *Vámbéry* a kirgiz *ketpen* szóból származtatja (Török faj 352). Igéje talán *kedmek* 'ruhát fölvenni', (*Mahmud al Kasgari Szótára*)². Magyar történeti adat: „unam vestem *turcicam* vulfo aba *kejdmén* (így) vocatam. A ködmen azonban aligha lehet oszmán eredetű (talán inkább kun, vagy honfoglaló hozomány), mert az OklSz. már 1317-ből említ egy Petrus dictus *Kudmenus-t* (= Küdmenüs).³

Daku „alföldi tájszavunk”-kal az Etym. Sz. is foglalkozik. Ezt írja róla: Eredete nincs tisztázva. Hasonló szavak, amelyek azonban a magyar szóval aligha vannak közvetlen kapcsolatban: cs a g. *daku* 'ein pelz mit den haaren nach aussen', m o n g. *daxo* 'ein umgekehrter pelz mit auswendiger haarseite' m a n d z s u *daxó* 'pelzüberrock' s z i b é r i a i o r o s z *dócha*, *dachá* 'der pelz (mit nach aussen gekehrten haar)'.⁴

Nyelvtudósaink, amint látjuk, fölötte óvatosan nyilatkoznak címűtett szavunk eredetéről, jóllehet adataik tárgyilag megegyeznek a mienkkel, mert azt is föl kell tennünk, hogy valamikor a mi bőrdakunk is szőrével kifelé volt fordítva, mint a guba, vagy esős időben a bunda is.

Ezekhez az általuk felhozott s népileg és területileg távoleső adatokhoz egy, területileg és történeti néprajzilag is közelebb fekvő valószínű analógiát óhajtottunk ideállítani *Pallas* ismert nagy munkájából (Phys. Reise durch verschied. Provinzen d. Russischen Reiches im 1768 u. 1769, zweite Auflage, St. Petersburg p. 389). Itt a Jajk (Ural) síkságán tanyázó kazak-kirgizeket írja le a tudós utazó s *nyári viseletükről* ezt mondja: „A szolganép és szegénység gúnyája az antilópok nyári gereznájából készül, a melyet szőrével kifelé fordítanak. Az ilyen kabát neve *jirgak*. Valamivel előkelőbb, de igen általános az ú. n. *daka*. Ezt különböző színű vetélt csikóbőrből varrják össze olyanformán, hogy a hát közepén és a két vállon a sörényt a varrásba ékességnek beiktatják”. Leírásához két gyöngé képet is rajzoltatott, de annyi mégis megállapítható belőlük, hogy a kirgiz *daka* félszárig érő, derékban szabott (!), de alkalmasint egyenes hátú, szűkújjú kabát, vagy kabátféle. Hordanak aztán még szőrtelen kecskebőrből készült *kasan-t* is. Alsóruhájuk hosszú nyitott gyapotkabát és vászoning.⁴

Mi természetesen föltételezzük, hogy a kirgiz *daka* ugyanaz a szó, mint a magyar *daku*, vagy, minthogy ezt bizonyítani nem tudjuk, azt mondjuk, hogy hasonlít hozzá. De ennek ellenére is újra ismételjük, hogy az talán mégsem véletlenség, hogy mindkét szó bőrből készített

² *Bunda* és *ködmen* nevű prédiomok voltak Komárom megyében.

³ Utólag látom, hogy ebből az igéből származtatja Gombócz is (M. Ny. XII. 1.) (a forrást hamarjában nem találom jegyzeteim közt). Lehetséges, hogy e helynevek ezekkel a szókkal függenek össze, ellenben a Vár. Reg.-ban említett bihari *Dolman* és a szépesi várral együtt szereplő *Dolmán* már aligha. (I. N. és Ny. 1929. 40).

⁴ *Vámbéry* is azt mondja (i. m. 375), hogy a nyers és kikészített állatbőrökből csinált ruhadarabok sokkal gyakoribbak náluk, mint a turkománoknál, mert nemcsak a bőrnadrágok vannak használatban, hanem a csikónak fényes bőre is szolgál felöltő gyanánt, melyen a farkat (!) ékességül meghagyják. *Schwarz* is írja a turkesztáni nomád kirgiz-kaizakokról (Turkestan, 1900. 98), hogy télen tetőtől talpig kifordított szőrű lőbőrökben járnak.

felsőruhát jelent (hogy valamikor nálunk is csinálhattak csikóbörből dakut, nagyon valószínű) s a *daku* olyan területen és nép körében él (kirgizek tudvalevőleg a Volga jobbparti pusztáin is laknak), melyhez az ősmagyaroknak vagy legalább is a kunoknak föltehetőleg volt valami közük.

Ruházati szavakat vett át az ősmagyarság a törökségtől (*Gombóc*), nem lehetetlen tehát, hogy ezt is.

Ezért érdekel bennünket a *daku* s ezért kellene minden adalékot összegyűjteni róla, amíg nem késő.⁵ Hisszük, hogy még a nyelvészetnek is lesz mondanivalója róla.

Bátky Zsigmond.

Az utca kapitányok Debrecenben.

Az *utca kapitány* hivatallal foglalkozik a N. és Ny. 1929. 1. és 2. számában Szendrey Ákos és Horgász Pál. Ezúttal megkísérlek néhány felvilágosító adatot közölni Debrecen közigazgatási életében évszázadokon keresztül olyan fontos szerepet játszó hivatatról és az alá rendelt *tizedesi* és *tíz házgazda* intézményről.

Zoltai Lajos Debrecen állapotáról írván az *utcaszer* intézményével hozza kapcsolatba az utca kapitányi intézményt, felsorolja sokféle közigazgatási és közrendészeti tevékenységét a török hódoltság alatt.¹ Az utca kapitányok állítják elő a társzekereket, az éleést, hetiszereket. Jókban tartják a hidakat, a pallókat, ánkokat, kapukat. Fizetik a kapuőröket, sorompósokat. Felügyelnek az *utca házá*-ra, és az őrző házra. Az utcák tűzoltószerei felügyeletük alatt vannak. Ellenőrzik: van-e minden háznál a kút mellett vízzel telt hordó (*kapitán' víz*), van-e létra, csáklya. Az utca kapitányok kaszáltatnak, boglyáztatnak az utca kertjében, az utca bikája, ökre, lova számára. Fogadják a pásztorokat stb., stb. Zoltai a XVII. században minden utcában 2–2 kapitányt talált. Fizetése Csapó utcában a kettőnek 33 frt 69 kr. volt.

Debrecenben egy utca alatt egy kerületet értettek. Debrecen város múzeuma őrzi a Csapó utcai gazdaság (I. kerület) könyvét, mely 1833-tól van meg benne és részletesen le van írva az utca kapitány és alantasainak választása és ténykedése.

E könyvből megtudjuk, hogy a XIX. sz. elején már minden utcában egy utca kapitány van. Minden év november 2-án az *utca senator* felhívására az *utca küldöttsége* választja egy évre. Csapó utca küldöttsége ez időben 40 tagú volt.

Az állandó hadsereg és állandó adó behozatala óta főgondja volt a katonai elszállásolás és adóbeszedés, illetve a polgárok adóbirásának megvizsgálása, amit „*tehettség összevétel*”-nek nevezték.

⁵ Zelenin is azt mondja (Russische Volkskunde 1927, 219), hogy ilyen egyenes hátú, kabátszabású ruhákat az Uralvidéken és Szibériában az oroszok kecske-, szarvas- és kutyabörből is csinálnak, a szőrt kifelé fordítják, s nevük *docha*, *jaga* és *ergak*. A három névből kettővel már Pallasnál találkoztunk. Általában a délorosz népviselet szókészlete hemzseg a török szótól. Ráday Pál, aki 1709–1710-ben járt Benderben tatár követségben, azt jegyzi föl, hogy tele van a vásár, ködmönös tatárral. (Tud. Tár. 1841. 185). Kár hogy többet nem mond róluk: Hogy a timár- és szűcs-munkának (mindkettő török szó), a törökfajú népek jeles mesterei voltak, köztudomású.

¹ Zoltai Lajos: Debrecen a török uralom végén. Debr. 1905. 96, 159 ll.

Debrecen város főjegyzője 1839 október 29-én így ír Csapó utcának: „Szükséges lévén a bekövetkezendő katonai esztendőre az uttzák kapitányai elválasztásának határidejét elhatározni.“ A határidőt november 2-ára tűzi ki az utca küldöttsége, kapitánynak hármat jelöl és e háromra szavaznak nyíltan. Az *utca nótáriusa* vagy deákja az utca könyvébe jegyzi be a neveket és mindenik után húzza a ráadott „vox“-okat. Aki a legtöbbet kapta, az van „*elválasztva*“ a kapitányságra. 1839-ben Csontos István Csapó utcai gazda 26 szavazatot kapott, míg a két más jelölt és pedig Kováts József szürszabó neve után 6, Kováts József magyar, szabó neve után 5 húzás áll.

A XIX. században a kapitány őrizte az utca vagyonát. Lelépésekor elszámolást nyújtott be az utca pénzéről, ingó vagyonáról, melyet az utca küldöttsége vagy tudomásul vett, vagy helytelennek találván, új számadás készítésére hívta fel a kapitányt.

Midőn 1840-ben „Kováts József uram ökegyelme“ számadása 2 wfrt és 24 kr. deficitel zárult a csapó utcai küldöttség ezzel a záradékkal adta meg a felmentést: „Meghagyatik az utánna tett uttzákapitány Aszalai Dániel uramnak, hogy azon summát az uttzá jövedelméből fizesse ki.“ Az utca jövedelme állott a polgárookra kirótt taksákból és a *bikabér*-ből. Így Kováts József 1839/40. évben 102 wfrt és 24 krt szedett be; továbbá „feladódván 512 tehén per 12 kr.-jával, jött be érette 102 wfrt, 24 kr.“

Az utczakapitány ügyelt fel a csordásokra, juhászokra, csürhésekre és szerezte be a kellő mennyiségű és minőségű tenyészállatot.

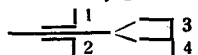
Az utczakapitányságot, ha a küldöttség bizalma megtisztelte, minden polgárnak kötelessége volt elfogadni. Aki vonakodott elfogadni, pénzbüntetésre ítélték. Öreg debreceni polgárok beszélnek, hogy Magyar Gábor mészáros mester nem akarta elfogadni a nagy megtiszteltetést. *Kapitányszék* elé idézték és a legöregebb kapitány ezzel a szavakkal mutatta meg a székét: „öt pengő a szék Magyar Gábor uram!“ A civis lefizette az öt pengőt és teljesítette kötelességét.

Az öreg polgárok még jól emlékeznek arra, hogy az utczakapitányok fekete szűrben jártak. A szép fekete szűrön hátul „átalvető“ volt, ennek a végén pedig hat bojt lógott, mint a debreceni fogat: négy lentebb, kettő fentebb. Az utczakapitányoknak kardjuk, puskájuk volt. Ha kiszálltak, 4 lovas szekér vitte őket „hittyesen előre fogva“. ¹ Érdekes, hogy Debrecenben minden utcának más színű lova volt. Így Csapó utcának 4 szürke, Hatvan utcának 4 fekete, Cegléd utcának 4 pej lova volt.

Ha a kapitány székét tartott, az alantas tizedesek fekete szűrben, tisztességesen öltözve, kezükben vékony, kerek fejű árva tölgyfa bottal jelentek meg. Tiszteletük jeléül a botot fejjel lefele fordították és a lábuk elé támasztották. A hivatalban pipálni nem volt szabad. Sőt a pipát el kel-

¹ A hittyesen való fogást én magyaráztam meg először a Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője 1911. 51. l., mikor Herman O.-val egy kis vitánk volt. Ezt a lófogatot a debreceni ember franciás fogatnak nevezi. A M. Tájszótár 870. lapján téved, legalább is nem jól érti, Herman: A magyar pásztorok nyelvkincse 1914. 107. lapján már ez utánam jól magyarázza.

Lényege az: a szekérhez négy ló van befogva előre úgy, hogy 2 a rud mellé, 2 a rud elé párosan

és a kocsis nem a hátsó bal ló hátán ül, hanem a szekéren. A rud végén kiséfa van és hosszú gyeplőre fognak. Van egy másik előre fogás, ez a debreceni, mikor a kocsis a balhátsó lovon a nyergesen ül.

lett dugni. Az egyik tizedesnek a zsebéből kilátszott a pipaszár, a kapitány rászólt: „Tizedes uram! 5 forint ára kinn a pipaszárbúll!” — Ez bizony 5 frt büntetést jelentett az amúgy is csekély fizetésből.

Az utca kapitányságot 1872-ben szüntette meg Debrecen város tanácsa és közgyűlése. Ekkor már szerepköre majdnem csak a belső legeltetésre szorult. A kaszárnya építésekkel megszűnt a beszállásolás, az adót központilag vetették ki és szedték be. A rendre rendőrök ügyeltek fel.

A kapitány e gazdasági tevékenységét átvette az „*utcagazdaság*”. Csapó utca is már 1873-ban az utca kapitány helyébe két *utcagazdát* választott Diószegi János és Burai János uraimék személyében. Amaz 60, emez 40 frt évi fizetést kapott. Köteleességükké tették a legelő gondozását, a pásztorok fogadását, az utcaháza gondozását, tenyészállatok tartását, a bikabér szedést.

Ez az intézmény azonban nem soká tartott. A Debrecen várost körülvévő belsőlegelőt 1876-ban felosztották, a csordák, csürhék, juhnyájuk megszűntek, az állattenyésztés a külső, hortobágyi legelőre szorult. Az az egy-két csorda, mely mai napig is megvan, szabad társulás alapján, bérleti rendszeren van. Az *utcagazdaság* azonban megmaradt mind a mai napig, csak hogy tevékenységük a *ház utáni* földek gondozásában áll. Az *utcagazdaság* csósz fogad, a dűlőutakat gondoztatja, kisebb kihágásokban bíraskodik. Szervezete a következő: van elnök, egy *utcagazda*, *jegyző*, *pénztáros* és választmány. Adminisztrációs költségeire fél kilótól egy kiló búzát szedet be holdankint. Ebből fizeti a tisztikart. Jogi alapja nincs, de az utca kapitányságnak egyenes leszármazottja.

Az utca kapitányok alantasai voltak a *tizedesek*. Minden utcában (kerület ma) több kevésebb. Csapó utcában 4–5 tizedes volt. Ezek hajtották végre a kapitány parancsait. Az utca küldöttsége választotta évenként a polgárok sorából, fizetésük 8–10 frt volt egy évre.

Az utca kapitány küldöncei voltak a *tízházgazdák*. Csapó utcában 5 volt. Ehhez jött még két külső városi tízházgazda; egy külső és egy belső *rőzsebiztos*. E két utóbbi a fakompetenciát osztotta az utcabeli polgároknak, amaz az erdőn, a vágástéren, emez a városi faraktárban. Ezeket az egyszerű polgárok sorai közül választotta az utca küldöttsége egy évre. Főként a kézbesítés volt a fődolguk. Az *utcagazdaságnál* egész a 90-es évekig fenmaradt egy-egy. Ma tisztüket az eljáró, legtöbbször a csósz látja el.

Az utca küldöttségének előlülője a XIX. sz.-ban az *utzábeli szendátor* volt. Ennek kezébe tették le az esküt a megválasztottak.

A Csapó utcai gazdaság könyvében 1840-től gyakran találkozunk az *utzábíró*-val, aki mellett 7 esküdt szolgáltatta az igazságot. Az *utca nótárius* vezeti a jegyzőkönyvet, a városi statútumok közül kiírja, ami az utcákra vonatkozik.

A polgári őrzők mellett bizonyos rendőri szolgálatot teljesítettek a *darabontok* vagy *drabantok*. Ezek egyenruhát, *drabanti ruhát* viseltek. Ez is megszűnt, mikor 1871-ben a város felállította a rendőrséget.

Az utca kapitányokra az öreg polgárok jól emlékeznek Debrecenben. Nevét fentartotta a *kapitán'viz*, sőt átvitt értelemben ma is használják az *utca kapitán'* elnevezést. Utcakapitán névvel az olyan asszonyt ruházza fel a debreceni nép, aki mindig az utcaajtóban áll, támplombá,

temetésekre jár azért, hogy valamit halljon, megbeszéljen, ítéletet mondjon. Az utcán is mindenbe beleszól, kifogásol, dorgál. Nagyhangon beszél, mint mondják „herseg“, „recseg“. „Hejh, nagy utca kapitán' ez a Burainé!“ — Kapitán' Tóthné, Kapitán' Benczéné stb. mind ezt bizonyítja. Az ilyen nagyhangú asszonyokat *rézasszony*-nak is mondja a nép.

Ellenben az olyan jámbor fajta asszonynak, aki csak a hírért eseng, boldog, hogyha tovább adhatja és így örökösen pletykál: „*utca-kalandárijom*“ a neve. Újabban az olyan *fejír cseléd*-et, aki azért jár kel az utcán, hogy amit hall a *csepütelegráfon* tovább adja „*hírharang*“-nak nevezik. Pl. Nagy hírharang még ez a Szücs Julkó is!

Debrecen.

Ecsedi István.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Nevetőfejfák.

(Motívum- és típus tanulmány)*

Népköltési gyűjteményeink és gyűjtéseink nem sokat törődnek a népi sírfeliratokkal. Még az Ethn. és a Népr. Ért. temetőkről szóló dolgozatai is csak épen mintául közölnek egy-egy nyelvi vagy tartalmi szempontból érdekesebb sírfeliratot. Az ok érthető: nem tartották népi eredetűeknek, hanem csak kántori csinálmányoknak, pedig bizony sokkal több közöttük a falusi rimművészek, a fejfafaragók kigondolása. Mindössze három önálló gyűjtésüket ismerem.**

Találkozunk ugyan sírfeliratokkal a Nyr.-ben, s heti és napi lapjainkban is, ezeknek adatai azonban *csak* humorosak. Olyanok, amelyeket *nevető sírfeliratok*-nak vagy *nevetőfejfák*-nak szoktunk nevezni. Nagy részüket az ország minden táján ismerik, s nem is egy, hanem több temetőhöz kötik, — de épen ezek legnagyobb részénél semmi hiteles adatunk sincs arra, hogy valóban felvésett versek voltak. S így aztán még az olyanok is kétesekké válnak, amelyekről közöljük azt állítja, hogy felvésettnek látta vagy hallotta őket. Néphagyományainknak tehát épen olyan önálló alakulásai ezek, mint folklorunk bármely más faja.

S eredetük az igazi sírfeliratokban gyökerezik. A nép lelke ép oly közvetlenül nyilatkozik meg, mint amely természetiesen érez. Meghatódottságának közvetlenül megfelel tehát természeties érzéseinek nyelvi kifejezése is. Vidéki temetőink sírfeliratai épen ezért sokszor mosolyra bír-

* Felolvasás a Magyar Néprajzi Társaság 1929. dec. 18. tartott ülésén.

Idézett lapok, folyóiratok és művek: Budapesti Hírlap, Pesti Hírlap, Pesti Napló, Nagybánya és Vidéke, Nagykároly és Vidéke, Szabolcsmegyei Hírlap, Kecskeméti Közlöny, Magyar Nyelvőr, Ethnographia, Néprajzi Értesítő, Nyelvészeti Füzetek, Hasznos Mulatságok, Vasárnapi Újság, Osztrák-Magyar monarchia írásban és képen, Tatár Péter: A magyar nép naptára, Kálmány Lajos munkái, Mikszáth: Az igazi humoristák — és — Az apró gentri és a nép, Darnay Kálmán: Kaszinózó táblalábírák. Amely adat alatt mellett forrás-idézet nincs, az saját gyűjtésem. A Kecskeméti Közlöny példányszámaait Szabó Kálmán múzeumigazgató szíveségének köszönöm.

** Bessenyei Ferenc: Emlékezés Putnokra és Borsodra, 'Magyar Újság' 1892. — X. Y.: Házfeliratok és sírversek Brassó megye csángó-magyar községeiből, 'Brassó', 1892. 51. stb. sz. — Huszár György: A temető költészete. Nagykőrösi Hírlap, 1900. 29. sz.

ják az embert. Néha egy-egy nyelvjárási hangejtés, vagy tájszó az oka ennek az elmosolyodásnak:

Lőrincz Juliánna, a sírba leszállak,
édes panyóm mellett nyugalmat találak.¹

Sokszor meg valami kirívó deákos kifejezés:

1871-be, az ő életének harmadik évébe,
lett az inferusnak kedves vőlegénye.²

Máskor pedig: s különösen a régiekben, a túlságos neológia:

Férje karjai közt 9 évet töltött,
midőn egészsége tudósenyvet öltött,
s 7 hónapok alatt mindinkább enyészvén:
lelkének adaték a mennyei részvény.³

Olykor egy-egy szó, valami naiv sóhajtás hangzik humorosan a halott szájából:

23 éves koromba tétettem örök síromba:
elvárom dicső feltámadásomat.⁴

S végül van olyan is, amely tudatosan gúnyos:

Itt nyugszik az,
kitől sokan nyugosznak itt.⁵

¹Délibihar, Népr. Ért. 1916: 114. — ²Püskerec, Nyr. 30. 191. — ³Kolozsvár, 1841. Nyr. 38: 39. — ⁴Tizsacséce. — ⁵Debrecen, egy orvos fejénél, állítólag Csokonaitól, Kecsk. Közl. 1928. II. 9.

Egy-egy ilyen furcsaság a népeknek is fel-feltűnt, persze rendszeren nem a maga temetőjében, hanem idegen faluhelyen járván. Aztán szokása szerint utánozta, színezte s élezte ezeket a furcsaságokat, és így humorának gazdag tárházából lassan új folklór-műfajt teremtett: a nevető-fejfa-költészetet.

Meg kell azonban állapítanunk, hogy azok az adatok, amelyeket az eddigi közlések nevető feliratokként jegyeztek fel, nem mind fejfaversek. Sok köztük a kántori búcsúztató-töredék, az elhalálozás helyén felállított emlékfára, vagy a temető kapujára vésett felirat. Nem sok adatunk van még rájuk, mert gyűjtéseink és tájékoztatóink ezekre sem terelték rájuk a figyelmet.

Aránylag még legtöbb adatunk van a *kántori búcsúztató-utánzatokra*. Többnyire komikusan csengő klapánciák, amelyekben vagy a kántor szól a halottról, vagy a halottat szólaltatja meg önmagáról és hozzátartozóihoz, vagy pedig az élők nevében beszél az elhunytól. Alapjuk rendszeren valami személyes vonatkozás, amely azonban a maga kiemelésében humorosan hat:

Mit ételnek utált a jó öreg Czomba:
fusszon bele lelke a paradicsomba.¹
Mondjátok: feltámad, de bizony nem támad:
néki az árkan gyál bízvást trombitálhat.²

S ez a személyes vonatkozás sokszor a halott életkorát, állapotát használja fel:

Bimbó kezdtem lönnyi: nem lehet meggyőni,
 mert az Úr szavára földbe köllött mönnyi.³
 Mind hiába hívtak Erős Demeternek,
 az halál szelei a sírba tepertek;
 hogy ép most hóttam meg, istenuccse bánom:
 hónap lakzizott vón a nagyobbik lányom.⁴

Vagy a halál különös alkalma a búcsúztató motivuma:

Az ajtóba állott kavarva a rántást,
 amikor a halál tett rajta egy rántást.⁵
 Szentséges Őristen, ej no, hát a kender-
 áztatóba is belé hal az ember?⁶

Olykor a halott foglalkozásával állanak kapcsolatban:

Jó szomszédom vala Pál,
 csak hogy mindig kalapál;
 de most, hogy meghala Pál,
 többet már nem kalapál,
 fejfájánál falap áll:
 rá van írva: Vala Pál.⁷

Máskor a halál megokolására felhozott életigazság szüli a komikus hatást:

Ejnye komám, Kanál Vendel,
 hogy elbánt a halál kenddel;
 de hát bizony ez így divat:
 elmegy, akit az Úr hivat.⁸
 Ritka ember, ki a halált kikerüli,
 elébb-utóbb így kell a testnek kimúlui.⁹

Van aztán olyan is, amelyikben a halott búcsúzik hozzátartozóitól, néha valami személyes vonatkozást tartalmazó jó tanáccsal kapcsolatban:

Botra termett nemes Kulin-familia:
 búcsúzik tőletek egy atyátok fia.¹⁰
 Ó én kedves bátyám, ki itt voltál Tökön
 nálam a múlt héten épen csötörtökön,
 s feleséged, akik laktok Apostagon:
 áldjon meg az Isten titek jó vastagon.
 És te, édes öcsém, ki laksz Törökbecsén,
 ne kapkodj az itcén, se csalfa szerencsén.¹¹

A halál helyén felállított emlékfára írott versek rendszeren a szerencsétlenség okát verselik meg:

Itt esett le Honkicsek Antal
 a ház fedeléről az örökkévalóságba.¹²

A temetőkapu-feliratok pedig az emberi sors végére figyelmeztetnek:

Ma neköm, holnap neköd.¹³
 Amik vagytok, voltunk mi,
 amik vagyunk, lesztek ti,

ti rátok is egy sír vár;
 ha végórátok lejár.¹⁴
 Ember, állj meg az Istenedet
 imádjad és dicsérsjed.¹⁵

1 Palócság, Kecsk. Közl. 1928. III. 7. — 2 Siket volt; Pribel, Mikszáth 63. — 3 Palócság, Kecsk. Közl. 1928. III. 7. — 4 Liszka, uo. III. 1., P. N. 1929. XI. 3. — 5 Cságyon, Kecsk. Közl. 1928. II. 15., P. N. 1929. XI. 10. — 6 Bp. H. 1927. III. 20. — 7 Újfehértó, Kecsk. Közl. 1928. II. 23., P. N. 1929. X. 27., XII. 5. — 8 Perha, Szab. H. 1913. I. 8., Kecsk. Közl. 1928. II. 11., P. N. 1929. X. 27. — 9 Érmellék, Kecsk. Közl. 1928. II. 16. — 10 Jármi, B. H. 1889. V. 16., Ethn. 28: 248. — 11 B. H. 1889. V. 16., P. H. 1927. III. 20. — 12 Hidvég, Kecsk. Közl. 1928. II. 25. — 13 Kalocsa, Tatár 1890: 37. — 14 Berkesz, Kecsk. Közl. 1928. II. 9. — 15 Hidvég, uo. II, 25, P. N. X. 27.

Ugyanaz a rímjáték vagy a groteszk ötletesség, amely népköltészetünk e három fájának alapját teszi, adja nagy általánosságban nevető-fejfa-költészetünk motivumait is. E motivumok azonban nem mindig egyedül állanak, legtöbbször több is összekapcsolódik ugyanegy adatban.

Legegyszerűbbek a pusztai *névrímek*, s ezek közt is azok, amelyekben a rímes sor semmi bensőbb vonatkozásban nincs a halott nevét bejelentő sorral:

Ez az út itt nyakig sáros,
 itten nyugszik Balogh János.¹
 Nevem vala Pap Márcella,
 nyugvóhelyem ez párcella.²
 Itt látod nyugodni Szalmavéghy Bulesot,
 854-ben adta be a kulcsot.³
 Itt nyugszik Nagy Kelemen
 akarhatja ellen.⁴
 E sírban nyugszik öreg Nánássy György,
 többeket, ó halál, ilyeket el ne hörgy.⁵

Már fejlettebb típus, mikor a névre rímelő sor valami személyes vonatkozást is tartalmaz:

Itt nyugszik Kiss Adám,
 de hangot nem ad ám:
 ez év januárján
 meghalt a bundáján.⁶
 Itt nyugszik Anton Hegedős,
 békén szelid, a harcban hős,
 angyal volt ő az életben
 s káplár a 4-ik ezredben.⁷
 Míg én álltam, ez nem állott,
 de hogy lelkem sírba szállott:
 most ez áll itt
 s több pasasért már nem szállít
 Fenyő Bálint.⁸

A pusztai rímjáték harmadik típusa, mikor nem a halott neve kapja a játékos rímet, hanem a sírvers más fontos szava; a motivumok ugyanazok, mint az előbbi két esetben:

Kiss Ferenc vala a nevem,
 ni, a halál hogy bánt velem.¹⁰

Kelemen Tóbiást felrugta a tehene,
és most ebb' a sírba nyugoszik, ehen e.¹¹
Itt helybe Börvelybe lepett meg az örök álom,
s ezzel magamat ajánlom.¹²

A rímjátékok negyedik csoportja a szók rímelő elválasztásán alapul:

Itt nyugszik Kiss,
aki nem volt his-
tórikus, sem fis-
kális,
de fis-
léderből dolgozó mis-
kolci csiz-
madia fia Mis-
ka.¹³

Ez mélységes sírnak legkellő fenekén
nyugszik Herge Mihály a saját fenekén,
ezelőtt két héttel késeket fene kén-
telenségéből szegény.¹⁴

1 Kaba, P. N. 1929. X. 13. — 2 Szentgerice, Népr. Ért. 1905 : 102.; P. N. 1930. I. 12. — 3 Uo. I. 5. — 4 Heves m., Haszn. Mul. 1838. I : 79., Tatár 1890 : 37., P. N. 1929. XII. 1. — 5 Darnay 1 : 197., Békéscsaba. — 6 Székesfehérvár, P. N. 1930. II. 9., Bodrogmező. — 8 Nagyvárad, B. H. 1894. VIII. 17., Ethn. 34 : 179. — 9 Szab. H. 1913. I. 11., Nb. és V, 1913. IX. 7., Ethn. 38 : 249. — 10 Erdély, Kecsk. Közl. 1928. II. 9., — 11 Kék, uo. III. 3. — 12 Börvely, uo. II. 26. — 13 Szőreg, Kálmány Szn. 3 : 83.; Miskolc, Nyr. 28 : 469. Kecsk. Közl. 1928. II. 9., P. N. 1929. IX. 29., 1930. I. 12. — 14 Szab. H. 1913. I. 1.

Külön csoportot adnak a *névjátékok*:

Itt nyugszik egy Oroszlán,
másik nevén ember ám:
Oroszlán Pál volt a neve,
Jézus Krisztus legyen vele.¹
Sete András s Esván, ők ikrek valának,
együtt is élének, együtt is halának;
Esvánnak volt nője, siratják gyermeki,
András pedig, szegény, Peté-ten mála ki,
nem siratja senki.²

E névjátékok közé tartoznak a *név-elrimelések* is:

E sír alatt nyugszik néhai Kiss Ferkó,
akit agyonrugott egy megvadult pejko;
János volt a neve szegény halandónak,
csak a rím kedvéért inatott Ferkónak.³
Be szörnyűségesek az halál hatalmi,
a zsidó sem tudja az halált megcsalni;
azért jutta ide az öreg Bicséri,
kinek keresztneve ide már nem fér ki.⁴
Ki e sírba nyugszik kék ingbe, gatyába,
40 esztendőt volt Kabának gulyása;
ismerte a község apraja és nagyja,
azért is nincs neve ide kifaragva.⁵

1 Rossz hexameter, Kecsk. Közl. 1928. III. 15. — 2 Érmellék, uo. II. 18. — Kék, uo. III. 3.; Jánk, Mátészalka, Tiszabecs, Ethn. 38: 249., P. H. 1928. IX. 23., Rácalmás, P. N. 1929. X. 6. — 4 Sámson, Kecsk. Közl. 1928. II. 15., P. N. 1929. XI. 3. — 5 Keresztúr, Kecsk. Közl. 1928. II. 12., P. N. 1929. X. 29.

Épen ilyen formális motivummal találkozunk azokon a nevetőfejfákon is, amelyeket a *fogalmazás zsúfoltsága és körmönfontysága* tesz humorosakká:

Itt nyugszik fia holta miatt bús anya fiastúl.¹
Itt nyugszik Toriz Ferencné, szül. Adolf Aloiza,
ki szeretett férjének veszélyes betegsége fölött
való aggódásban kapott szívfájdalom
okozta sorvadásban hűnyt el. Emelte:
szerető férje.²

Vagy pedig a találós kérdések alakjába való öntés:

Itt nyugszik apa gyermekével,
férj feleségével, testvér testvérével,
s mégis hárman nyugosznak.³
Itt nyugszanak hárman:
apa a fiával, asszony az urával, menyé az ipával,
s mégis hárman nyugosznak.⁴

1 Debrecen, Kecsk. Közl. 1928. II. 9.; Ungváron Hegyaljai Kiss Géza 'saját maga olvasta' P. H. 1928. IX. 23. — 2 Léva, Kecsk. Közl. 1928. II. 16. — 3 Rakamaz, u. o. II. 26. — 4 Cigányzenész sirján. Uo. III. 10.

A nevetőfejfák második főcsoportjának motivumai nem alakiak, hanem tartalmiak: a *halott személyes körülményeinek felhasználásán* alapulnak. Így elsősorban *vagyoni állapotának* humoros körülírásai:

Itt nyugszik Kun-Esván, Andrisnak az apja,
temette a kántor, mert nem tellett papra.¹
Magamfajta szegény ördög itt nyaral és itt telet,
jövedelmi viszonyaimnak ez a hely ép megfelel.²
Maradék kis pénzeeskémét az adó mind felfalá,
egy átszállóm maradt még meg, s átszálltam a föld alá.³

Vagy pedig a *halott foglalkozásával* állanak kapcsolatban:

Ácsi!⁴
Itt nyugszik Bugyi György, dinnyecsász volt Téten,
ezen hévatalban nem lehetett tétlen;
de most urrá lett, hogy halálba sodródott:
alhatik fényesen, akárcsak a grófok.⁵
Úgy bánt itt az Isten szegény Tyuk Mátyással;
mint ő életében bánt a sárgyúrással:
felmarkolta sárból, edénnyé égette,
de eltörvén ismét, a sárba vetette.⁷

1 P. N. 1929. X. 13. — 2 Uo. 1930. II. 9. — 3 Uo. — 4 Mohora, Mikszáth 63. — 5 Keresztúr, Kecsk. Közl. 1928. II. 22., P. N. 1929. XI. 10. — 7 Karcag, P. N. 1929. X. 13.

A harmadik főcsoport a *halál okának* megnevezésén, le- vagy körülírásán alapul. S ezek közt a legegyszerűbb, mikor a halál és megokolása között a kapcsolat látszólagos:

Itt nyugszik Pál Zsigmond, kihűlt az kebele,
meghótt biz ű kelme, mer kintelen vót vele.¹

Igen változatos humorú sírverseket adnak a *betegségek* megnevezései:

Ifjú Gomba Péter testét tették ide,
akit az nadrágból kirázott az hide-
g. Apja pedig Péter, az öregebb Gomba,
most ül épen bé az mennyei bagonyba
és onnét rukkol bé az paradicsomba.²
Esett birkát ettem húsvét után kedden,
szerdán beteg lettem, péntek óta fekszem
e szomorú kertben.³
Haracs Bandi volt a nevem;
6 esztendőt alig éltem,
paszulyt dugtam az orromba,
így hóttam meg kiskoromba.⁴

Gyakori motívum a *verekedés* le- és körülírása:

E sirboltba nyugszik Csorba,
disznótorba vágták orra,
s ifjú korba hullott porba.⁵
Geszteny Bálint vót a nevem,
pócsi búcsún lett gyászvégem:
nagyhalászi két legények
vasalt löccsel leütének,
csak elnyúltam, nem nyekkentem,
a nép nézett megrettenten,
sirat mátkám, Izsák Róza,
mer hogy ú hitt engem Pócsra.⁶
Vala nevem Bodó Ferke,
elnézésből vertek fejbe,
mert hát akik nekem estek,
Zöld Pestára leselkedtek,
s engem ütének le végül,
így hóttam meg szívességből.⁷
Nem jó az legénymek fokossal járnia,
te mondád jó néném, Bodó Amália,
aval verték fejbe öcséd Bodó Gergelyt,
bár a kezdet engem, a néhajt terhelt.⁸
Négy fejet bevertem, ötöt agyoncsaptam,
de közben egy nagy kést bordám közé kaptam,
piszkálta a bendóm s meg nem állt a szívig,
piros vérem festi az utat a sírig.⁹
Pihenünk itt ketten ez alatt a fa alatt,
hármán voltunk egy kocsmában,
a harmadik elszaladt.¹⁰

A véletlen szerencsétlenségek között gyakran szerepel a *fáról, házról való leesés*:

Ez az élet füst és pára,
ne másszatok körtefára,

mert a fáját átok veri,
 így pottyant le Butyka Feri,
 a fa alatt nem volt szalma,
 békés legyen nyugodalma.¹¹
 Nem volt semmi baja még csütörtök este,
 s már péntek reggelre kimeredt a teste,
 felmászott a házra, benyúlt a kéményen,
 lehajolt, befeküdt, dolgozott keményen,
 s addig vakargatott, hol nem is viszketett,
 míg az kémény földre le nem heneseredett.¹²

Az agyonütés, agyonnyomás:

Itt nyugszik Pu-
 ky. János hu-
 szonkilenc éves,
 rászakadt a méhes,
 és e tényképen
 úgy vágta képen
 a mestergerenda,
 hogy áldás poraira.¹³
 Nagy Joó András híres gazda vót,
 gazdálkodás közbe meg is hótt,
 a nagy szénásszekér udvarába befordult,
 vihar dúlt, felfordult,
 a szénába Nagy Joó András belefúlt,
 mert lehullt, így kimúlt,
 1869-be, Egerbe, az Istenbe.¹⁴

Az agyonrugás, elgázolás, s más hasonló veszedelem:

Itt nyugszik Tóth Áron,
 ki volt sok vásáron,
 s addig csereberélt,
 míg egy ló, egy herélt,
 úgy ágyékon rugta,
 itt róla a nyugta.¹⁵
 Itt nyugszik egy szegény Isten nyomorúltja,
 házat hátán hordta, mint a teknősbéka,
 Hutricskó Sándornak hívták, amíg éle,
 elgázolta ló, farán ment ki lelke.¹⁶
 Ez a sír borítja Kása Pál hulláját,
 ki 20 évig hajta a község csordáját,
 de mert bőszült bika hátulról ment neki,
 örök világosság fényeskedik neki.¹⁷
 Míg éltem, úgy hívtak, hogy Karalyos Balázs,
 de szentmihálynapkor megcsípett egy dárázs,
 feldagadt a fejem, mint egy ruháskosár,
 így ölt meg engemet egy hitvány kis bögár.¹⁸
 Itt nyugszik Tornýos Ferenc,
 született Vácon, meghalt Pesten,
 kár volt neki Pestre menni.¹⁹

Tűzeset:

Itt pihen békével a szép szűrű Németh
János gazda, aki a csűrbe beégett,
saját két bomnyával ott bent szorulának,
szörnyű esetje ez a halandóságnak.²⁰

¹Kállósemjén, Kecsk. Közl. 1928. III. 3. — 2A g a rim miatt van a harmadik sorba átvive. Szab. H. 1913. I. 1. — 3P. N. 1929. XII. 1. — 4Érmellék, Kecsk. Közl. 1928. II. 28., P. N. 1936. II. 2. — 5Szab. H. 1913. I. 1., Debrecen, Kecsk. Közl. 1927. XII. 18., Bököny, uo. 1928. II. 26., Mátészalka, P. N. 1929. IX. 29. — 6Uo. X. 13. — 7Keresztúr, Kecsk. Közl. 1928. II. 22. — 8Ladány, uo. II. 15., P. N. 1929. XI. 10. — 9Uo. 1930. II. 2. — 10Vác, uo. I. 26. — 11Uo. 1929. X. 13., 1930. II. 15. — 12Miskolc, Szab. H. 1913. I. 1. — 13Uo.; Nk. és V. 1895. IV. 24.; Szinérváralja, P. H. 1928. IX. 23.; Mérék, Kecsk. Közl. 1928. III. 4.; Félegyháza, uo. II. 11., P. N. 1929. X. 27. — 14Érmellék, Kecsk. Közl. 1928. II. 19. — 15Szab. H. 1913. I. 1.; Bénye, Kecsk. Közl. 1928. III. 3.; Kisnamény, Ethn. 38: 205.; Nagyszalonta. — 16Szab. H. 1913. I. 11., Nb. és V. 1913. IX. 7. — 17P. N. 1929. XII. 1. — 18Szerep, P. H. 1928. IX. 26. — 19'A lóvonatu vasút által elgázoltatott', Vác, Mikszáth 62., Kecsk. Közl. 1928. III. 7., P. N. 1929. X. 8. — 20Keresztúr, Kecsk. Közl. 1928. II. 12.

A negyedik csoportba tartoznak a *csúfolódó* sírversek. Alapjában véve ugyanazok a motívumok szerepelnek ezekben is, mint az előbbieken, de *csúfolódó* célzatúak.

Jellem-csúfolók:

Itt nyugszik méltóságos
gróf Szentróthy Bálint
királyi kamarás libériás inasának
kis fia Elemér.¹

Itt vagyon eltemetve nemes, nemzetes és
vitézlő alsóidai Kagylóssy István, ki protes-
tál az ellen, hogy a pap megengedte a
kereszt elé temettetni, hol hitványabb em-
berek is vannak nálánál.²

Termet-csúfolók:

Itt nyugszik Lentner Anna,
kinek majd két mázsa súlya,
Istenem, az örökkévaló élet
súlya szerint legyen neki édes.³

Nagyevők csúfolója:

Eledelét ette falva,
azért nyugszik itten halva.⁴
E sírba nyugoszik jó Kovács Benedek,
túrósrétes volt a kedves-eledele,
amelyből egy lakzín olyan sokat fala,
hogy kipukkadt s rögtön megrepedt oldala.⁵

Részegesek csúfolója:

Boldogan halt meg Balácsi Vince,
ivás közben rogyott rá a borospince.⁶
Végrendelet szerint itt nyugszanak hárman
Nagy Pál s mellette bor két butéliában.⁷
Cserepes András leült a székre,
a gutaütés egy helyben érte;
de az vót itten a nagyobb és főbb dolog,

előbb az hordóval igen tanácskozott.⁸
 Mihály Ambrás volt a nevem, amíg éltem,
 mikor nem reméltem, az útról letértem,
 a hídról leestem, a nyakamat szegtem,
 Isten bocsássa meg bűnöm,
 aki részeg, otthon üljön.⁹
 E sötét sírhantnak mélységes fenekén,
 nyugszik Kárász Mihály a saját fenekén:
 Gyuladás okozta veszttem,
 mindent gondoltam, csak ezt nem,
 meggyúlt bennem a spiritus,
 verje meg a Jézus Krisztus.¹⁰

Víz-csúfoló:

E sír alól Orbók Sándor
 panaszra kél hozzád vándor,
 most is kesereg a lelkem,
 hogy a halált vízben leltem,
 hogy nem a bor, de víz árja
 kapott e sír, vánkösára.¹¹
 Szomjas vótam, nagyot ittam,
 méreg vót a vízbe,
 így jár minden bolond ember.
 ki bízik a vízbe,
 bort igyál hát, nem jutsz e gödörbe.¹²
 Itt nyugszik az Urban Olajos Sebestyén,
 kinek nem paripa ment keresztül testén,
 hanem beléfuladt Tisza közepibe,
 így pusztult el szegény vizibetegségbe.¹³

Verekedők csúfolója:

Így még sose jártam!¹⁴
 Hát kellett ez nekem?!¹⁵
 Én, Kerekes Sándor, a hetedik vótam,
 ki Viskén az idén késelésben hőttam;
 hej ha a kezemben vóna még egyszer kés:
 még szebb vóna Viskén az idei termés.¹⁶

Legényes lányok, aggszüzek, megesettek csúfolója:

Itt nyugszik Etelke, nem tom, vot-e lelke?
 de bizony volt lelke, a legényt szívelte,
 a hideg kilelte.¹⁷
 Itt nyugszik egy szép virágszál,
 kit korán letört a halál,
 élt 82 évet mint hajadon.¹⁸
 Már Antónia 68 éves szüz,
 nyugodjék békében ezentúl is.¹⁹
 Itt fekszik Szűcs Kata erényes szüzi lány,
 gyászolja egyetlen fiacskája, Mihály.²⁰
 Itt nyugszik a Szőke Klára
 incédi szüz fiacskája.²¹

Foglalkozás-csúfolók:

Itt pihen Kutlik Pál, az én kedves férjem,
 honnan foglak várni ezentúl minden nap?²²
 Más igazságot mindenkor kereste,
 a bűnös embert sikeresen védte,
 csak magát megvédni haláltól nem tudta,
 van-e itt igazság, egy ügyvéd sem tudja;
 Pártos Imre ügyvéd megnyugszik itt csendben
 felebbezés nélkül a nagy ítéletben.²³
 E férfi 90 évet élt és sírásás volt kenyeze,
 de aki másnak vermet ás, elvégre is ő esik bele.²⁴

Orvos-csúfolók:

Itt nyugszik kedves orvosom,
 s körülötte, akiket gyógyított.²⁵
 Élő, ha e fejfát látod, a halottnak hidd el,
 hogyha beteg a családod, orvoshoz ne vidd el;
 azért juték hullasorba:
 míg a torkom orvosolta, a hasfájás vitt el.²⁶

E foglalkozás-csúfolóknak néha a *reklámszerűség* adja meg a csattanót:

Itten nyugszik férjem, ki volt szabómester,
 hátrahagyott engem öt árva gyermekkel,
 jöjjenek el hozzám sok megrendeléssel.²⁷

Több motívum teszi változatosakká a *feleség-csúfolókat*, és pedig elsősorban a várakozás:

Máma neköm, holnap neköd,
 bár pihennék itt te velőd,
 hű párom, ki ide töttél,
 siess, lelköm, el ne késsél.²⁸
 Itt pihen nőm, Horváth Terézia;
 ne búsulj, Terecim, hiszen találkozunk.²⁹

Aztán a hárpia feleség kigúnyolása:

Nagy szája volt életében, hallgat most már csendesen,
 itt pihen e hantok alatt az én drága hitvesem.³⁰
 Nőm teste nyugszik itten,
 én pedig otthon.³¹

S e miatt a férj öröme:

Itt nyugszik Varga József
 felesége Szabó Agnes,
 az Úr adta, az Úr elvette,
 áldassék érte szent meze.³²
 Itt pihen a feleségem,
 jó már neki, hát még nekem.³³

A feleség-csúfolók néha a férj sírversőül készültek:

Itt nyugszik Istenben Tóriz Kelemen,
 28 évet élt mint ember,
 s 36-ot mint hites férj.³⁴

Vagy páros sírversül az *együvé* temetett férj és feleség fejfájára:

Itt nyugszik Nagy Károly, de nem békességgel,
mert egy sírba tették a feleségével.³⁵

Elérte Kis Pált a vége,
volt neki négy felesége,
mind törvényes volt, nem hitlen,
nem boldog az ember itt lenni.³⁶

Míg a földön éltem, sok bajom volt nekem,
egymásután halt meg három feleségem,
de most nagyobb baj van itt a másvilágon,
mert abból a jóból egyszerre van három.³⁷

Anyós-csúfolók:

Itt nyugszik az anyósom,
megölte őt egy szem som;
halandó, ha e sirt látod,
és ha még él az anyósod,
ülted be kerted somfákkal,
közös a sors mindnyájunkkal.³⁸

Kár, hogy nem hoztam magammal, ami ide hozott,
mellyel anyóst vertem agyon, azt a bunkósbotot,
mert ha a másvilágon is oly rossz anyós vagyon,
mondd meg, ó vándor barátom, mivel üssem agyon?³⁹

Fő-csúfolók:

Itt nyugszik Tóth János, anyósát többé nem feji,
lux aeterna Dei luceat ei.⁴⁰

Nemzetiség-csúfolók:

E sírba két ember, szendereg,
meg egy tót.⁴¹

Itt nyugszik az Urban Sztubár György nevű tót,
meghalt minálunk, mivelhogy Liptószent-
miklóson született. Ezen kövecskét emeltük
az aratórészből, ami maradt.⁴²

1 Gőce, uo. II. 29., P. N. 1929. X. 13. — 2 Varbók, Mikszáth 66. — 3 P. N. 1929. X. 6. — 4 Uo. XII. 1. — 5 Kaba, uo. X. 13. — 6 Érmellék, Kecsk. Közl. 1928. II. 16. — 7 Hidas, uo. II. 25. — 8 Keresztúr, uo. II. 22. — 9 Érmellék, uo. II. 8., P. N. 1929. XI. 24. — 10 Tiszabecs, Ethn. 38: 249., P. N. 1930. I. 12. — 11 Érmellék, Kecsk. Közl. 1928. II. 18., P. N. 1929. X. 27. — 12 Léva, Kecsk. Közl. 1928. II. 15. — 13 Tokaj, uo. — 14 Tatár 1890: 37., Szab. H. 1913. I. 11., Nb. és V. 1913. IX. 7., P. H. 1927. XII. 18., 1928. VIII. 26., IX. 23., Kecsk. Közl. 1928. II. 11., P. N. 1929. IX. 29., X. 18. — 15 Gebe. — 16 Keresztúr, Kecsk. Közl. 1928. II. 22. — 17 P. N. 1929. XII. 22. — 18 Szab. H. 1913. I. 8., Színerváralja. — 19 Léva, Kecsk. Közl. 1928. II. 15. — 20 Szab. H. 1913. I. 8., Erdély, Kecsk. Közl. 1928. II. 9., Tiszabecs. — 21 Félégyháza, Kecsk. Közl. 1928. II. 11. — 22 Utazógynök volt. Rimaszombat, Mikszáth 62. — 23 P. N. 1930. II. 15. — 24 Nk. és V. 1895. IX. 24., Nyiregyháza, Kecsk. Közl. 1928. III. 4., P. N. 1929. XI. 6., Színerváralja. — 25 Nagykanizsa, P. N. 1929. XII. 22. — 26 Uo. XII. 1. — 27 Nyirbaktá, Kecsk. Közl. 1928. II. 26. — 28 P. N. 1930. I. 26. — 29 Mikszáth 62. — 30 P. N. 1930. I. 26. — 31 Szab. H. 1913. I. 11., Érmellék, Kecsk. Közl. 1928. II. 19., Hidas, uo. II. 25., Nagyszalonta, P. N. 1929. XI. 3. — 32 Nyircsaholy, Ethn. 38: 249., P. H. 1929. IX. 23. — 33 Tolcsa, Kecsk. Közl. 1928. II. 21., P. N. 1929. X. 27. — 34 Hidvég, Kecsk. Közl. 1928. II. 25., P. N. 1929. XI. 3. — 35 Szatmár m. Ethn. 38: 249.; P. H. 1927. III. 20.; 1928. X. 23.; Nyirbogát, Kecsk. Közl. 1928. II. 23., P. N. 1929. IX. 29., XI. 10. — 36 Uo. X. 20. — 37 Uo. 1930. I. 5. — 38 Tiszabecs, P. N. 1929. XII. 1. — 39 Csepel, uo. 1929. XII. 22. — 40 Palócság, Kecsk. Közl. 1928. III. 7. — 41 Borosjenő, Mikszáth 63.; Hidas, Kecsk. Közl. 1928. II. 25. — 42 Tarcsa, Mikszáth Apró gentri 54.

Az ötödik csoport *ellentétes és képtelen kétértelműségen és szó-játékon* alapul:

Itt nyugsznak a községünkben élő hősi halottak.¹

Itt nyugszik az Urban Rigócz Katalin feleségem,
ki szegény nyomorék volt s a magam költségén
temettettem el itt helyben. Egyik szemére meg-
vakult a bajmóci tűznél, tegnapelőtt megest
behunyta a másikat is. Fényeskedjék neki
az örök világosság.²

Szerencsétlen itt a fátum, szerencsétlen az eset,
mely megesett Pál Andrásom, kire egy kő ráesett,
mire felemelték róla,
meghalva bújt ki alóla.³

Tegnapelőtt péntek reggel
Szűcs Jóska arra ébredt fel,
hogy halva fekszik az ágyon
és nincs többé a világon.⁴

Itt e sírban pihen Orbán Balázs,
ki tavaly nyáron beléhalt az Oltba,
máig sem találták meg.⁵

Ide tartoznak az *értelmi összefüggéstelenségek* is:

Kivirágzott a krumplinak a legszebbik szára
Szabó István lelke innen szállt a másvilágra,
s ennek oka vagyon: fojtós nyavalyája,
azt is az Úristen bocsátotta rája,
született Debrecenbe, meghalt gyomorgörcsbe.⁶
Itt nyugszik Gaál Mátyás,
a nagy kolerában érte utól a halál,
mikor a torony tetejéről leesett.⁷

S végül itt kell felsorakoztatnunk egy csomó, külön csoportokba
nem szedhető *torz ötletet* is:

En, Tuba András, e sírba tértem,
sajátúl lakom, nem pedig bérben.⁸
Vasúti tisztséget 7 évig tanultam,
fogházatás miatt e sírba jutottam.⁹
Amint harangoztam, eldőlt a nagy faláb,
úgy a falhoz vágott, nem szuszogtam tovább,
sirat feleségem s nevetetlen árvám,
tikteket halandók kerüljön e járvány.¹⁰
Itt fekszem porba sújtotán,
emelt fővel, kinyújtotán,
nem tehetek semmi mást:
várom a feltámadást.¹¹

Hogy a halál után lesz-e feltámadás:
azon gondolkozik itt nyugvó Kis Tamás.¹²
Ki nyugszik itt, tán Kiss Tamás?
ejnye, azt gondoltam, hogy más.¹³
E sírban alussza álmát
Kiss Lukács s. k.¹⁴

Szabadosabb kétértelműségre, vagy épen *pikánsságra* alig akad példa:

Itten nyugszik Gyónás Pesta,
csinálta a keresztapja az anyjának
barátságból ezt a fejfát.¹⁵
Az élet egy hosszú álom,
a tied nekem rövid volt,
állította hű nőd.¹⁶
Itt nyugszik Szentpétery Sára,
eltörött a pipa, megmaradt a szára.¹⁷

1 Rende, Mátészalka. — 2 Ebec, Mikszáth 63; Bajom, Kecsk. Közl. 1928. II. 12. — 3 Bajom, Kecsk. Közl. 1928. II. 12.; Tiszabecs, Ethn. 28: 249., P. H. 1928. IX. 23., P. N. 1928. X. 6. — 4 Szab. H. 1913. I. 1., Nyirbakta, Kecsk. Közl. 1928. II. 26., P. N. 1929. XII. 1. — 5 Erdély, Kecsk. Közl. 1923. II. 9. P. N. 1929. XI. 24. — 6 Albertfalva, uo. X. 13., v. 8. Mikszáth 59.; Erdély, Kecsk. Közl. 1928. II. 9.; Félégháza, uo. II. 11., P. N. 1929. X. 8. — 7 Érmellék, Kecsk. Közl. 1928. II. 16., P. N. 1929. XI. 17. — 8 Keresztúr, Kecsk. Közl. 1928. II. 22. — 9 P. N. 1929. X. 6. — 10 Csepel, P. N. 1929. XII. 22., v. 8. Keresztúr, Kecsk. Közl. 1928. III. 1., P. N. 1929. XI. 17., Mátészalka. — 11 P. N. 1930. I. 12. — 12 Szab. H. 1913. I. 11., Nb. és V. 1913. IX. 7. — 13 Tüzsér, Szab. H. 1913. I. 1. — 14 Félégháza, Kecsk. Közl. 1928. II. 11. — 15 Szab. H. 1913. I. 1.; Tiszabecs. — 16 Szab. H. 1913. I. 8., Nagyszalonta, P. N. 1929. XI. 10. — 17 Uo. XI. 17.

Jóformán felét sem idéztem nevétőfejfa-céduláimnak, s ez elég bizonyítéka annak, hogy a folklórunknak ez az eddig számba alig vett faja országsszerte ugyancsak él és virágzik ma is, mint a magyar lélek gazdag humorának kiapadhatatlan terméke. De nemcsak ezt kell látni bennük; van ezekben olyan vonatkozás is, mely a magyar nép lelkének belsejébe enged belepillantást. Megnyugszik a sors meg nem változtatható folyásában, — minden dolgunkban körültekintésre, vigyázatra, óvatosságra int, — bár megértő és elnéző az emberi hibákkal szemben, mégis elítéli a nagyozolást, hencegést, a hepciáskodó legénykedést és verekedő hajlamot, a túlságos bandó-szeretetet, a nászegeskedést (bár a prohibíciót a vízzel gúnyolja), a legényszeretetet, a női erköcstelenséget, a nagyszájúságot és házi perpatvart. Nem hinném, hogy e oél kiemelésében tévedek, mert ugyanezeknek az embri hibáknak humoros kicsúfolását megtaláltam és kimutattam a népi találós kérdésekről, falucsúfolókról és rátótiádlákról, kortesnótákról s lakodalmi kurjantásokról szóló vizsgálódásaimban is.)*

Szendrey Zsigmond.

NÉPJELLEM.

A magyar ember és a Tekintély.

Ifjú ember voltam, amikor nemes ambíciótól fűtve, nekigyürköztem és szent áhitattal mélyedtem el a magyar nemzet ezeréves történelmébe. Már akkor felvetődött a lelkem előtt az a rendkívüli érdeklődésre igényt tartó kérdés, hogy: a különböző korszakokban hogyan öltött testet a Tekintély és a magyarság gondolat-, érzés- és akarat-világára miképpen nyomta rá bélyegét az? Másnemű tanulmányaim miatt nem merülhettem el ennek a vizsgálatába úgy, mint szerettem volna. Az elmúlt évszázadok magyar élete azonban mindig vonzott és valahányszor ki-kínáldultam ebbe a nagyszerű világba, nemcsak lelki felüdülést éreztem, ha-

*) L. folyóiratunk I. 215.

nem felejtethetlen találkozásban is részem volt. Akár akartam, akár nem: találkoznom kellett a Tekintéllyel. Különösen azokban a korszakokban jutottam megbecsühetetlen anyaghoz, amelyekben — szörnyű és ádáz harcok között és azok eredményeként — a régi Tekintélyek fénye meghomályosodott, új Tekintélyek dicsősége pedig szétsugárzott a magyar földre.

A lelki világ jelenségeinek a tanulmányozásánál nehéz a multtól elszakadni. Teljesen nem is lehet. Mindnyájam egy darab multat hurcolunk a lelkünkben és az a tisztelet, amellyel a Tekintély előtt meghajolunk ma, éppen annyira évszázados beidegződés, mint amennyire apáról-fiúra szálló örökség. Ebben a kis dolgozatban mégis békét hagyok a multnak, mert nem arra akarok megfelelni, hogy az évszázadok küzdelmeiben ki és mi volt a Tekintély a magyar ember előtt, hanem inkább arra szeretnék válaszolni, hogy a XX. század magyarjának az életében, viaskodásaiban, győtrődéseiben, leverettetésében és egész lelki világában miként jelenik meg az?

A magam 'kisvilágából indulok ki.

Kisdiák koromban volt egy tanárom. Hatalmas szál ember. Szúrós tekintet. Érces hang. Mindig komoly és méltóságos fellépés. Tréfát nem kedvelő ember. Olyan szigorú, hogy az óráján még a legvakmerőbb sem mert megmoccanni. Olyan ideges, hogy a síri-csendben még a könyv lapját sem meri fordítani senki, mert ez a zaj is kihozza a békétűrésből. Harminchat esztendővel ezelőtt tanított és most is úgy áll a képzeletemben, hogyha rajzolni tudnék: élethű képét vinném a vászonra, vagy papírra. Többi tanárain szeretetreméltóak, kedvesek, leereszkedők voltak, de egyiknél sem tanultam annyit, mint ennél a vasembernél. Azóta sokszor elgondolkoztam azon, hogy a hallgatag, komoly és sokszor komornak látszó magyar előtt is ilyenformán-valahogy jelenik meg az igazi Tekintély, akinek kisebb, vagy nagyobb hatalom van a kezében. Gondoljunk például a békebeli közkatonára, arra a faluról városra szakadt paraszt-gyerekre, aki bevonulása napján már találkozik egy elképzelhetetlen hatalommal, talán nagyobb, mint otthon, a faluja jegyzője. Ki volna ez más, mint a káplár úr, vagy az őrmester úr? Micsoda hatalom egy ember kezében! Minden szava parancs. Pedig csak káplár, vagy őrmester és mégis nagyvalaki. A monarchia hadseregének bámulatos jellemvonása volt a vasfegyelem. A katonáskodás: iskola volt. A két, vagy három esztendő nevelése meglátszott egy életen keresztül. Nem a tudományokban, Mert arról nem beszélhetünk. Hanem abban a magatartásban, amelyet belenévelték a katonába. Ezt a hadsereget nem fűthette a nemzeti gondolat. Soknyelvű volt és sokféle érzésű. És mégis megtörtént az a csuda, hogy amikor kitört a háború, ez a sokmillió hadsereg egyetlen géppé változott, amelyben nagy és kis kerék pontosan teljesítette a maga hivatását. A mozgósításkor senkinek nem jutott volna eszébe, hogy megtagadja az engedelmisséget. Menni kell. Nincs fellebbezés. És ment mindenki. A háború, mint egy elképzelhetetlen hatalom és szorongató Tekintély szakadt rá a magyar világra. A háború első hónapjait Szerbiában töltöttem. Két évig Galiciában voltam. Láttam szenvedést, győtrődést, haldoklást és meghalást annyit, amennyi egész életre elég borzalomnak, de minden változatok között éreznem kellett, hogy rámehozdik a Tekintély és akármerre megyek: mindenütt azzal találkozom.

A forradalmak kalapácsa össze akarta zúzni a régi Tekintélyt. Rá is csapott. Nem sikerült neki. A földrengés megingatta egy kicsit az évszázadok alatt kiformalódott oszlopokat, de le nem dönthette. Mi volt ennek az oka? Az, hogy hatalmát fövenyre építette és hamarosan össze kellett omolnia annak. Szabadságról, egyenlőségről és testvériségről beszélt, de egy szava sem volt igaz. Hazugságra pedig nem lehet építeni. A magyar lélek komolyságát semmi sem bizonyítja jobban, mint hogy hátat fordított neki.

A világ megváltozhat, de a magyar ember törvénytisztelete megmarad. Ime: *a törvény és a törvényes rend, mint Tekintély*. Milyen érdekes látvány a tanyai ember, mikor tanúnak idézik a törvény elé. Micsoda lelki izgalmat áll ki. Mennyi álmatlan éjszakán át töpreng, hogy mi lesz majd a bíró előtt. Pedig tudja, hogy jelentéktelen az ügy, amelyben megidéztek. És mégis. Nincs nyugta. Valami bántja mindaddig, míg át nem esik az ügyön. Mert érzi azt a hatalmat, amit a törvény jelent.

Amikor az oláh-megszállásnak vége szakadt, a magyar csendőr rokonszenves alakja jelent meg a láthatáron. Milyen megnyugvás szállt a szívekbe. Milyen meghatódottság! A népbeliek is úgy néztek rá, mint a földi hatalom megszemélyesítőjére, aki örködik a rend, nyugalom és béke felett és hozzátartozik a magyar élethez. Ma sincs különben. Ha az Alföldön végigutazna valamelyik idegen ország legfőbb hatalmassága és a népet arra hívnák fel, hogy adja meg neki a legnagyobb tiszteletet: egész bizonyos, hogy megadná azt, különösen, ha felvilágosítanák arról, hogy a vendég: barátja a magyarnak. De hogy nem tekintene rá úgy, mint igazi Tekintélyre: az is bizonyos. Mert nem elég magában véve a hatalom. Más is szükséges hozzá. A magyar embernek előbb meg kell győződnie arról, hogy ez a hatalom az ő magyar életével kapcsolódik valamiként össze, azt irányítja és tulajdonképpen nem is egyéb, mint egy darabja az ő parányi-világának és élet-sorsának. A magyar ember komolysága, méltóságos nyugalma, becsületes lelkülete seholsem mutatkozik olyan tündöklően, mint amikor a törvény, mint Tekintély jelenik meg az életében, ő pedig nem félelemből, nem kényszerűségből, hanem tiszteletből, apáról-fiúra szálló drága örökség parancsaként meghajlik előtte.

Ugyanezt lehet mondani a földi nagyság és dicsőség fényében megjelenő Tekintélyről is, legyen az egyházi, politikai, katonai, hivatalbeli és általában: az ország és nép sorsát intéző Méltóság.

Mikor az Alföldre kerültem, az egyik tanyai olvasóköri elnöksége arra kért fel, hogy tartsak előadást náluk. Mindegy akármiről. Csak hazafias legyen. Azt szereti a nép. Vállalkoztam. Nagy örömmel fogadtak. Belemelegedtem a beszédbe és észre se vettem, hogy egy óra hosszáig tartott a szónoklat. Utána egy kedves, öreg magyar meghívott a tanyájába. Roppant érdekes dolgokat mesélt el nekem. Elmondta, hogy az elmúlt vasárnap délutánra is összecsiszították a népet. Sokan eljöttek, mert az volt a híre, hogy a miniszter atyafiságából érkezik valaki. Sajnos: csalódtak. Nem olyan volt, mint amilyent vártak. Kicsi ember. Sovány ember. Hitvány ember. Vörös a haja. Hangja nincs. Azután a műtrágyázásról beszélt. Majd elaludtak rajta. Mikor meg elment, még csak el se köszönt. Azt sem mondta, hogy: Isten áldja meg kendteket.

— Hát, kérem, a miniszternek nincs külön embere? — kérdezte az öreg.

— Van annak, — válaszoltam, — de bizonyosan beteg lett, akit küldött. Helyette aztán szívésségből elvállalta a megbízatást az a másik, aki itt volt.

— Akkor meg miért nem mondta? *Még meg is köszöntük volna neki a szívésségét.*

Egy alkalommal előkelő politikusokkal jártam a tanyavilágot. Nagynevű férfiak voltak. Szépen, komolyan, megfontoltan szölk a néphez. Hallgatták is őket áhítattal. Csak az egyik úr akarta mindenáron megnevetetni a hallgatóságot. El is érte. A majomról szölk viccén azonban még csak el sem mosolyodott senki. A gyűlés végeztével vacsorához ültünk. A szomszédomban az olvasókör valamelyik főemberét tisztelhettem, aki elismerte, hogy sok szép beszéd hangzott el, de valami kifogása mégis van. Kíváncsian kérdeztem:

— És mi legyen az?

— Hát kérem: az a komédiázás.

— Melyik?

— Azzal a majommal. Mert komoly embernek nem való a szájába olyan bolondság, amikor az ország ügyét-baját akarja orvosolni.

Majd elmondta, hogy katonakorában a brigadéros jött látogatóba egyszer. Mintha az égből szállott volna alá: olyan volt. Mint egy király, úgy állott az ezred előtt, meg valamennyi tiszt úr előtt. És úgy vágtatott el kíséretével, mintha nem is erre a földre való lett volna.

Az öregnek önkéntelenül azt válaszoltam az előadására:

— Lássá, ez a Tekintély.

— Ez, kérem. Micsoda ember volt az! Nem lehet elfelejteni. Hogy ült a lován! Hogy látott mindent egy pere alatt! A tiszt urak is hogy rémüldöztek a láttára. Csuda volt.

A Tekintély a külső fény ragyogásában! Egy egyszerű ember lelkébe bevéssé!

Fiatal teológus koromban falun voltam látogatóba. A jegyzőnél tettem először tiszteletemet. Feljött szó-beszédbe sok minden. Érdeklödtem, hogy milyen a nép? Ekkor elmondta a „methodus“-át. Mikor a faluba került, mindenkinek szabad bejárása volt a jegyzői hivatalba. Mindenki nyújtotta a kezét előre és kezdtek kedélyesen komázni vele. A soron változtatnia kellett. A szobájába később csak úgy lehetett belépni, ha a községi őrknál jelentkeztek először és csak rajta keresztül jutottak be a község fejéhez, megfelelő várakozás után. Az eredmény pedig az lett, hogy a komázás véget ért. Illó tisztelettel lépett a nép a jegyzője elé.

Ez ugyan inkább anekdóta-szerű valami. De hogy mély lélektani igazságot rejt magában: az tagadhatatlan.

Nem azt jelenti, hogy az igazi Tekintélynek el kell zárkóznia a tömegtől és távol kell magát tartania attól, hanem inkább azt, hogy megjelenésében az ünnep emelkedettsége legyen az uralkodó vonás és nem a hétköznapi poros, sáros, szürke mindennapisága.

A magam kicsi világában is tapasztalhattam elégszer ennek az igazságát. Két évtized alatt legalább ötszáz lakodalomban és vendégségben vettem részt. Soha nem utasítottam vissza a meghívást. A legszegé-

nyebb ember hajlékába is örömmel mentem el. Ha már mostan reggelig ittam volna velük: néhány hónap elég lett volna arra, hogy a presztízsem alaposan megtépászva álljon a gyülekezet előtt. De vacsora végeztével — mikor már hangosabb a világ — mindig elbúcsúztam a vendégkoszorútól. Elmondtam az ünnepi dikeiőt és ajánlottam magamat. Egyszer mégis megtörtént, hogy az egyik vendég többet ivott, mint kellett volna és kezdett velem évdni és barátkozni. Egy rossz szót nem szóltam neki. A háziak azonban annyira szégyenlettek a tolakodását, hogy szépen megfogták és kivitték. Egész este nem láttam többet. Harmadnap pedig bejött és bocsánatot kért.

A magyar ember halálos komolyan nézi az életet. Szereti a tréfát, de nem bírja el, hogy a férfiből bohóc legyen. A cirkuszban szívből nevet a mókáin és ostobaságain, de szánalommal is néz rá. A Tekintélymek komoly fenségben kell állania előtte, amely azután lehet zord, szívtelen, mogorva, kegyetlen. Mindegy: Mégis Tekintély marad.

Minél feljebb, minél magasabbra haladunk, annál imponálóbbá válik a Tekintélyt körülvevő misztikus fény a tömeg lelkivilágában. A forradalmak ez ellen szállanak csatasorba legelőször és hogy milyen pusztulás jár ennek a harcnak a nyomában: közelről láthattuk a mi agyongyötört, kis magyar világunkban.

A XX. század magyarjának az életébe azonban belekapcsolódott egy új hatalmasság, amely döntő befolyást gyakorol reá. Ez pedig nem más, mint a nyomtatott betű. A sajtó. A napilap. Ebből meríti gondolatait. Ez befolyásolja világnézetét. Ez lelkesíti. Amit ez mond: megdönthetetlen igazság. Egyszerű emberekkel sokszor vitatkozom. Meghallgatják a szavaimat. Még intenek is a fejükkel hozzá. De a legnagyobb ellenvetésük, amelyet aztán nehéz megcáfolni, abban fejeződik ki, hogy: az újságból olvasták. Miért írta volna az újság, ha nem igaz? A piacon akárhányszor látok kisebb-nagyobb csoportokat. Középen egy olvasni jól tudó ember olvassa fel a híreket, a politika eseményeit és a gyilkosságokat. Úgy hallgatják, mint a kinyilatkoztatást. Közben helyeslés hangzik. Ha visszagondolok a békevilágra, megállapítom, hogy akkor is olvasták az újságot, de a háború utáni tíz esztendő alatt lett akkora Tekintéllyé, hogy az szinte páratlanul áll mostani nyomorúságunkban. Mindezt az iskoláztatásnak köszönjük. A több kultúra és a magasabb lelkiség maga után vonja a sajtó felvirágzását és befolyását. Ebben van rendkívüli jelentősége a nemzet életére és jövődjére.

Másfelől azonban azt bizonyítja a tapasztalás, hogy amikor a vallás örök igazságai, ezek az égbe nyúló, örök Tekintélyek meghomályosodnak a nép lelkében, akkor ennek a szomorú ténynek rendkívüli megérzést adó hatás jár a nyomában. Minél nagyobb a vallástalanság, annál üresebbé válik a lélek és annál inkább bekövetkezik a tömeg gondolat, érzés és akarat világában az az irányzat, hogy sárba kell rántani a földi Tekintélyeket. Borzalmas példa erre Szovjet-Oroszország, ahol leromboltak mindent, ami összekapcsolta a földet az éggel és megindították ezzel azt a folyamatot, hogy baromná legyen az ember. A kultúr-világ irtózáttal tekint oda. Mi lesz ennek a vége? Ki tudná megmondani? Tizenkilencben kóstolót kaptunk belőle. Erre az időre nem gondolhatunk más-ként, mint szomorúsággal, fájdalommal és utálattal, mert két drága kincsünket: vallási és nemzeti életünket akarták sírba tenni.

A mai nevelés nagy hivatása nemcsak az, hogy ismereteket adjon, hanem az is, hogy bevésse a magyar ifjúság lelkébe a Tekintély tisztelét. Kitűnő eszköz erre a történelmünk. Ez a dicsőséges, arcképcsarnok. Akik a nemzet ezeréves küzdelmeiben áldást árasztottak a magyarság életére, azoknak az alakját kell ragyogó fénybe öltöztetni és nem elmosódó vonásokkal megrajzolt képben állítani az ifjúság elé, hanem az élet szépségében és teljességében.

Böszörményi Jenő.

NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Egy század a földmives szemével nézve.

A multkorában hozzám került egy ívpapirosokból jól-rosszul összetákolt füzet. Úgy egy húsz lapnyi az egész. Az elsárgult lapok sűrűn teleróva égfelé kanyarodó sorokkal, melyekben kapa-kaszaforgatásban megfáradt paraszti újak roggyant betű-nyájai vándorolnak erre-arra, mint sovány legelőn a szanaszétjáró éhes juhok. Feljegyzéseket tartalmaz ez a füzet évről-évről egymásután, mint az analesek. Az elejéről bizonytalan számú lapot kimetszettek, de a megmaradt rész is majdnem egy századot ölel föl. A följegyzések megmaradt része 1837-tel kezdődik s megszakítás nélkül tart 1919-ig. Nem egy ember munkája, ez természetes, de egy családé, melyben — úgy látszik — hagyományos kötelesség volt a följegyzések továbbvitele. A legrégebb följegyzések valószínűleg a sok forgatástól elrongyolódhattak, mert a füzet eleje egyfolytában a később írott kópiának látszik. Bizonyosságunk annak, hogy a család százados életében milyen fontos helyet foglaltak el s elnemnyugvó érdeklődésének örökösei, szinte kizárólagos tárgyai voltak.

Úgy hat az egész, mint egy kitárt ablak, melyen keresztül a magyar paraszt s általában a dolgozó nép lelkivilágába pillanthatunk. Úgy hiszem, éppen ezért tarthat számot e folyóirat olvasóinak érdeklődésére.

A följegyzések tartalma: majdnem egy század időjárási és természetviszonyai ilyesféleképpen: (Az eredeti helyesírást megtartom.): „1838, rendes, Közöséges termés de ezen nyáron igen sok fireg vót, kivált hör-csög a talón alig lehetet feküni . . .“ vagy: „1860, a tél igen változó, sáros, több részben mint fagyos buza ára 17,20 f. kukor 9,10 f., a tavasz igen nedves még a szántás is igen késett az eső véget, az árvíz igen nagy let“ . . . s így tovább majdnem egy századon keresztül.

Hát ez — bizony — nem valami érdekes olvasmány, ha csak meteorológusnak nem. Az efféle följegyzéseknek nem igen látja hasznát, sem aki írja, sem aki olvassa, hiszen elmúlt évtizedek időjárási és természetviszonyainak zűrzavarából nem igen tudta a csodálatos kitartással jegyeztető törökszentmiklósi földmives aggódó szeme kiolvasni a feleletet az ő egyetlen kérdésére: „Mijjen lessz mán az üdö, de legfőképen, hogy ereszt maj a buza?“

S mégis, ahogy itt előttem áll ez a sok ákom-bákom, rámdöbben belőle a nép pszichéje. A szegény földmives népé, mely a — sokszor — háládatlan földdel s a ravasz, kiszámíthatatlan idővel vívja kemény,

sohasem szűnő csatáit a mindennapi kenyérért. Megfog, gondolkodóba ejt az a — szinte — abszolút kizárólagosság, az a teljesség, mellyel a föld, az időjárás, a termés gondja betölti a szántóvető ember egész gondolatvilágát. Nála az időjárás, a gabona árának föl-lehullámzása, meg a jószág dolga a teremtet világ egyetlen, legfontosabb dolga, mely a napközi találkozások szócserelésének, az estéli csöndes kapualji komázásoknak kizárólagos tárgya. (Persze csak a férfiakat értem.) Érdemes arra, hogy papirosra rögzítsék a nehezen dőcögő, tántorgó betűk, okulására, szórakoztatására az azután valóknak. Érdemes arra, hogy egymást föl-váltó emberöltők, mint drága klenódiumot őrizzessék. A világ foroghat keserű levében, korok pusztulhatnak, újak szülehetnek, nagy történelmi tragédiák düböröghetnek népeket sodorva az enyészetbe, mindez nem hozza úgy rengésbe a néplélek megjárhatatlan mélyű tavát, mint az élet legnagyobb gondja: lesz-e kenyér?

Mert éppen ez vet éles világot erre a kérdésre, hogy ezek a följegyzések nem pusztá időjárási naplónak készültek, hanem mindannak megörökítésére, ami pennára méltó s így kerül aztán a hosszú száz esztendőben egy-két ilyen följegyzés is pennavégre: „1849, juniusha vót egy kis korela, ugyancsak auguszba (így!) 15 ik napján rakták le a fegyvert a magyarok a világosi hegyenél...“ „1850, Pédig ujra ausztriai nagy hatalom ált elő ekor nomerálták meg az házakat megszámlálták Hány lélek van egy háznál hány kemence hány szoba és hány öl az udvarnak hosza szélessége“.

Ennyi és semmi több egy heroikus kor minden visszhangja és újra következnek az egyhangú följegyzések az időjárásról, a termésről, szárazan, unalmasan, végtelen egyformaságban.

Ennyi — mondom —, egy betűvel se több. Hanem mikor 1863-hoz érünk, a soha nemlátott szárazság országra szakadó csapása, a nyomán támadt nyomor, kétségbeesés, kenyértelenség, a szegény ártatlan jószágok éhen-szomjan pusztulása kegyetlenül tépő karmokkal szaggatja az együgyű szívet, melynek nem volt egy jajszáva Világosnál. Egy siralom-völgy az egész ország. Az akkori följegyző száraz, botorkáló szavainak szinte szárnyat ad a fájdalom s az esetlen dadogás helyett a kétségbeesésnek majdnem bibliásan fönséges hangja markol belénk. Száz esztendőben *egyszer*, először és utoljára, törte át a megrendülés, a nagy, véres emberi fájdalom a munkában kergesült szíveket s öntötte el a könny a felhők járását kutató szemeket.

Míg más évekkel pár sorban végez, addig 1863 borzalmait lapokon át siratja. Helyszűke miatt csak mutatónak közlök belőle egy-két mondatot: „... a buza kicsinek marad megszárad hogymég kaszálni sem lehetett...“, a barom nem élhetet a földöl hanem a bőre árán elvesztegették sokat levágtak husát elmérték három garasér fontját...“, oj feletem meleg vót hogy az ember a földön mezitláb nem álhatta ki...“, mindezideig a földön semi ződ...“, volak borzasztó száraztó szelek...“, semi legelő a baromok eledelér bognak az emberek szétjárva keseregnek Elfogyott a szántóvető reménye... Elmúlt az 1863, meghagyta emlékét...“, csüged el a szív fogyot a remény a barom eledelér bóg az ember keseregve jár sajnálván jószágát mert a legelőn semi zöldség nem találtatott, sir a szántóvető könnyei hullanak a földre mert munkája után mit Istentől reménylett a tavaszi hévség és forró szelek aratásra a földbe mindent megégettek

Keserű fájdalom érkezik mindenek szívére hogy amit vetet széjel a föld-jébe semit nem takarított a csorébe (!) a kézi munkás (t. i. napszámos) is kerešné élelmét de az alföldön semi munkát nem lel mert az idő mindent megemésztet sehol nem talál reménységet százával keresi munkáját az ember sóhajtozik hullanak keserű könnyei a földre hogy nem lel hejet hol keresse élelmét Keserű fájdalmakkal tölti el kebelét Könyeivel oltja szomjának hévségét, Nincsen ki megvgasztalja szívének gyötrelmét, Én is itam E Keserű Pohárt ételem italom Könyeim záporát (!) ó ki mondhat(ná) meg szívünknek fájdalmát. Csak a mindenható könyviti terhiünket ő adja meg minden napi Kenerünket, Emlékeztetek rá kik majd ezt olvasátok mily nagy csapás érte szegény magyar országot értünk szükségét de ijett nem mert a nagy jószág egész nyáron át éhen döglött stb., stb.

Ami az időjárás számtalan változatát kifejező nomenklaturát illeti, változatos, gazdag, de száz esztendő alatt mitsem változott. Magában foglalja természetesen a közkeletű meghatározásokat, de az elemek ügyes kombinálásával finom megkülönböztetésekre is képes. Egyik-másik meghatározásban néha meghatóan tükröződik az a szinte babonás áhitat, féltő reménykedés, aggódó tisztelete az emberi sorsokat eldöntő természeti erőknek, az a símogató kedveskedés, gyöngéd dédelgetés, mellyel a magyar földműves a legnagyobb hatalomról, az időjárásról beszél: „jó csendes kis eső, drága jó kis eső, jó nevelő idők, jó szárító napok, gyengés jó idők, jó kis eső jó üdövel“ stb. Végül mutatóba ideírok egy-néhányat a kunsági nép időjárási meghatározásaiból az említett följegyzések alapján:

A csapadékra vonatkozók: Főtenkint eső, hideg havas szeles eső lett mely a jószágot legyalázta, mézharmat mely a gyenge búzát megemésztette, jó kis eső jó üdövel, kis harmat eső, nevelő eső, lanhas eső, csendes kis eső, esőzuhanás (felhőszakadás), lanhas esős idők, az eső ködöl, szemel, szemetel, szemergél, csepergél, burult csepergős idő, porhó esett, ködös zuzos kis hó esett, a hó száling stb.

Meleg időre vonatkozók: Jó szárító napok, szárító meleg, száraz meleg, hévség, borongós nagy melegség, lanyhas szikkasztó idő, gyengés idők, jó nevelő idő (az eső utáni meleg idő).

Hideg időre vonatkozók: Le fagyott osztán, az idő fellágyul, meggyengül, kilágyul, kiolvad, olvadásoz ködös zuzos idő, a tél gyenge fagygyal vót, 1868 január gyengés és zagyvált vót mindvégik (!), a hideg mindent megfagyalt, kiszárító nagy hideg, télies gyenge idők, deres időre változott, erősen lefagyott, száraz hideg, komor hideg, könnyű vót szántani mivel a decemberi fagy felszitta.

Szeles idők: Jól kigyengült erős keleti szél (t. i. már nem olyan hideg), szeles zavargós idő, zavargós szeles havas zürzavaros idő, nagy szélvész fergetegek, zimankós hideg szeles, burult szeles jó idő, olvadó csapkodó idő, szeles havasan tartott, sovány száraz szél.

Felhőzet: Ködös borult, feltisztult, nagy bűdös köd, ködös de igen bűdös vót (t. i. akkortájt még mocsaras volt a törökszentmiklósi határ s a párolgó mocsár bűdös szagát verte le a köd), junius első napján fényre derült, lanhas borult jó csendes idő, szép homályos idő, felhős szárító borongós jó idő, borult havas, borult esős, hideg ködös zuzos, ködös burult esős, fényes nap stb.

Betkowsky Jenő.

KÖNYVISMERTETÉSEK, FOLYÓIRATSZEMLE.

Ecseri Lajos: A magyar földmíves nép munkája. Szentes, 1930. 8° 56. l. — Az igen szükséges és hasznos magyar könyveknek a száma ismét szaporodott. Folyóiratunk első száma óta szakadatlanul hangoztatjuk, — de maga folyóiratunk léte állandó hirdetése annak, hogy a magyar tudománynak talán legfontosabb, mindenesetre legsürgősebb feladata az „ismeretlen Alföld“ felfedezése. Ecseri Lajosnak, a régi kitűnő társadalomrajzi és mezőgazdasági írónak ez az új műve egy olyan kérdéstről ad összefoglaló képet, amelynek ismerete nélkül az alföldi népi társadalom életének tanulmányozása teljességgel lehetetlen. Azt a munkát ismereti ugyanis, melyben az alföldi paraszt élete lefolyik, melyet végezve éli társadalmi életét. Írója éles és tárgyilagos szemű ember, aki egy hosszú életet élt a legközvetlenebb kapcsolatban azzal a néppel, melynek munkáját bemutatja. E közvetlen tapasztalatnak a becséssége avatja a könyvet elsőrendű forrásmunkává. A közvetlen tapasztalattal jár együtt természetesen az is, hogy legnagyobb forrásértékkel az író állandó lakóhelyére, Szentesre, illetve Csongrád vármegye területére bír, bár a szerző minden munka-faj leírásakor kitér nemcsak az egész alföldi, hanem, a címnek megfelelően, az egész magyar földmíves nép általános viszonyaira és bemutatja a helyi specifikumokat is.

A könyv másik nagy értékét objektivitása teszi. A munkásnéppel foglalkozik, tehát egy sereg olyan kérdés körül mozog, amely mind olyan alkalom, hogy szinte elkerülhetetlennek látszik az egyoldalú, vagy a munkaadó vagy a munkás szemszögéből való megítélése e mozzanatoknak, valamint a pártpolitikai állásfoglalás a mezőgazdasági politika kérdéseiben, melyek a jelen állapotok rajzában adva vannak. Ecseri Lajos egyszerűen *leír*. Amikor mégis megjegyzést, indítványt tesz a tennivalókra nézve, akkor sem látja soha egyik vagy másik osztály vagy párt érdekét, hanem mindig a magyar mezőgazdaság harmonikus és eredményes életműködését tartja szem előtt. Műve valóban példája lehet a szociográfiai leírásnak. Ecseri műve azonban szolgáltat adatokat az ethnográfus számára is, amikor az egyes munkaágak körüli népszokásokat bemutatja.

A könyv módszere a következő: bemutatja természetes csoportosításban az egyes munkaágakat és mindeniknél pontosan megmondja, miben áll a munka, kik végzik, mi a szerepe gazdasági életünkben, mi a története, főként az úrbériség megszűnése óta, milyen népi szervezete alakult ki, — a felvállalás módja, szokások stb. — milyenek a bérviszonyok és kereseti lehetőség ma és a múltban, milyen az illető munkát végző munkás életmódja, jelkülete, hogyan végzi a munkát, — milyen „fortélyai“ vannak, — és milyen viszonyok közt.

Először az „átalós“ munkákat ismerteti, mint a kubikolás, téglaverés, vályogvetés, cserepes munka. Itt megjegyzendő a kubikosok munkaalkalmainak csökkenése az utóbbi évtizedben, ami egyfelől a mai generáció munkanélküliségére vezet, másfelől arra, hogy fiaikat igyekeznek más munkára adni s így ez a munkásosztály kivészőben van. Azután jönnek a mezőgazdasági részes munkák: aratás, cséplés, kapás munkák. Az

utóbbiaknak számos fajtát részletezi Ecséri, mint a kukorica, szőlő, cukorrépa, dohány művelését; a konyhakertészkedés neveit: dinnye, burgonya, hagyma, paprika stb. termelést, melyek mind egy-egy vidéknek specifikumai amellet, hogy általában is elterjedtek. Öröndetes jelenség, hogy újabban a mi népünk körében is terjed a bolgár-kertészkedés jövedelmező munkaága. Ezután a halászsátról ír, melyet kivesző-félben levő, hanyatló foglalkozásnak jellemez. Megemlékezik a vadászsátról és madarászsátról is. Az állattenyésztés a következő kérdés. Újabban ennek a módja is átalakult. A régi pásztorélet eltűnőben van. Igen érdekes, amit a kupeckedéssről ír. A tanyai gazdálkodás körében a tanyás, tanyásbéres, napszámos munkáját ismerteti, majd a gazdasági cselédét, ki mint kocsis, béres, tehenes, juhász, kondás stb. talál foglalkozást. Itt ismerteti azokat a hivatalos intézkedéseket, melyek a cselédember életének emberségesebbé tétele érdekében történtek. (36 sk. II.) Egy fejezet a vízzel, főként a Tiszával kapcsolatos foglalkozásokat mutatja be, mint a révész, a hajós, a faúszató, a vízi molnár munkáját és a fuvaros ember életét. Itt kerül sor az alföldi közlekedés, az utak történetének rövid rajzára is. (31. sk. II.) És itt kerül sor arra a sokat, de úgylátszik még nem eleget emlegetett megállapításra is, hogy az utak kiépítése minden egyéb mellett a pormentesítés végett is mennyire szükséges, mert „ez a por egyik oka annak is, hogy a magyar Alföldön oly sok tüdőbajos ember van és hogy oly magas a halandósági arány, mint kevés más országban“. (33. II) Ezek voltak a férfi munkái. Külön fejezet foglalkozik a nők munkaágaival. „Feltűnő, jegyzi meg a szerző e fejezet végén, hogy a nők alig foglalkoznak kézimunkával, elmúltak azok az idők, mikor fontak-szóttek; de már kendert is keveset termelnek, mert a gyáripar kiszorította a háziipar termékeit s inkább csak nemzetiségek által lakott vidéken foglalkoznak még ezzel“. (42. I.) Az utóbbi években azonban több intézményes kísérlet történt a női háziipar fellendítésére s ebben a tekintetben Csongrád vármegye kitűnik. Végül a felesgazdálkodás és a kisbérlet munkakörét ismerteti. Itt különösen érdekes az a gazdaság- és társadalomtörténeti visszapiillantás, melyben a kisbirtokos és a mezsei munkásosztály kialakulását mutatja be a régi úrbéres gazdából, illetve zsellérből, továbbá azt, hogy tért rá az alföldi gazdálkodás az egyoldalú gabonatermelésre. „A gazdasági viszonyok... nagyon megváltoztak a szabadságharc leveretése után azáltal, hogy Ausztria és Magyarország közt a vámsorompó eltűnt, a forgalom teljesen szabaddá lett, ami a gabonakivitelt nagyon elősegítette és a gabonaárak emelkedésére vezetett. A búza ára még inkább emelkedett egész Európában a krími háború után; ettől fogva három évtizeden át mindig magas gabonaárak voltak. Ekkor tértek át az alföldi gazdaságok az egyoldalú gabonatermelésre. Azelőtt csak kevésbé több gabonát termeltek, mint amennyi a gazdaságok saját szükségletén túl a lakosságnak kellett, mert úgysem lehetett értékesíteni, vagy csak nagyon olcsón. A szántóföld csak kisrésze volt a mostaninak, az állattenyésztés volt a mezőgazdaság legfontosabb ága“. (45. I.) Később, a könyv utolsó lapjain foglalkozik a mezőgazdasági élet új, mai válságos fordulatával és igyekszik kivezető utakat mutatni. Előbb azonban még a munkaalkalom és a kereseti viszonyok kérdéseivel foglalkozik és bizony igen-igen szomorú az a kép, mely itt a tárgyilagos, hűvös, nem hangulatkeltésre vadászó előadásból elének áll.

Általában az egész műből valami csodálatos, szívszorító sivárság árad ki. Látjuk elhagyatottan, az emberi élettől elzárva vívódni az elesigázott alföldi parasztembert a temérdek és gyilkosan nehéz munkával, amiből alig tudja nyomorúságosan tengetni életét. Csak néhány szűkszavúan odavetett adatot lássunk. A cserepesekről írja: „Határozott munkaidő nincs, már éjjel egy órakor dologhoz látnak és az egész napot sietős munkában töltik, csak éppen annyi megszakítással, míg az enni-valót bekapják. Este addig tart a munka, míg csak látnak, nyáron este tíz óráig is, tehát alig alusznak pár óra hosszát. Mivel egész nap sárral dolgoznak, sokszor rossz időben is, a sártól és víztől kezük kirepedezik, gyakran a csontig, de azért míg bírják, hajtják magukat“. (9. l.) Az arató és cséplő munkások hajszája közismert. „... nyáron a szegény ember reggelije sokszor egy görögdinnye a kenyér mellé; az ebéd pedig sárgadinnye jól megpaprikázva“. (17. l.) Ezt magam is tanúsítani tudom. Ugyancsak magam láttam pár hete olyan földbe vájt putrikát, mint lakásokat, melyekről Ecseri a 36. lapon ír. Ugyanitt olvashatjuk, hogy régebben „minden szobában négy család lakott“. Ez a helyzet ma sem igen javult. „Az orosz foglyok csodálkoztak, hogy Magyarországon milyen korán dologra fogják a gyermekeket“. (40. l.) De az is bizonyos, hogy talán sehol sem lehet annyi korán megvénült, megrokkant embert látni, ami a korán kezdett nehéz munka, a rossz táplálkozás, egészségtelen lakás következménye. (52. l.) Egyetlen fényűzése a szegény embernek a jó kenyér. „Ha kevés jó ételt ehet is, de legalább jó ízű kenyeret akar enni...“ (30. l.)

A könyv mindezek mellett tele van a nép lelkét jellemző vonások feljegyzésével, melyeket egy-egy szokás vagy közmondás, szólásforma fejez ki. Ezekből pompás képet lehetne összegezni. Csak egy helyet mutatok be. Itt a szövetkezeti mozgalom akadályairól szólva, írja: „A magyar ember nem igen szeret semmiféle közösködést, azt tartja, hogy közös lónak túrók a háta, hogy az ilyen szövetkezetnél csak a vezetők szednék meg magukat. Az ember mindkét tenyerében M betűű, hasonló vonások vannak, ezt a jámbor középkori szerzetesek arra magyarázták, hogy mindig a halálra kell gondolni s ahhoz képest kell élni: Memento Mori. A mi népünk másképp értelmezi: Markolj Magadnak, ez az elve, ez a törekvése, mellyel boldogulni akar és remél“. (44. l.) A bizalmatlanságnak és a mohó szerző vágyának ezt az itt is feljegyzett vonását, — mely egyébiránt valóban tapasztalható népünk lelkében, — újabban egyre többször visszhangozza a szépirodalom is szemben a régebb divott romantikus paraszthalakkal, mely a nyíltság és magylelkűség megtestesülése volt. Meg kellene egyszer vizsgálni, hogy vajjon csakugyan mese-e ez a romantikus paraszt, nem volt-e igaz ez a kép annakidején, nem változott-e meg a nép lelke a viszonyok változtával, nem a nép új jogállásának és gazdasági formák átalakulásának a találkozása kényszerítette-e a bizalmatlanságra és önzésre. A patriarchális rendiség védeltségéből a kapitalista liberálisizmus szabad versenyébe való kilökés minden bizonynyal épenúgy hatással kellett hogy legyen lelkületére is, mint ahogy hatással volt életviszonyaira. (Errenézve lásd e könyv 44. sk. 11.) Ennek a kérdésnek a tisztázása eldöntené hogy primér tulajdonságokról van-e szó vagy a viszonyok által kikényszerített védekező reakciókról: S ennek az eldöntése nem volna érdektelen.

Mindent összefoglalva, azzal zárhatjuk ismertetésünket, amivel kezdtük: Az igen-igen szükséges és hasznos magyar könyvek száma szaporodott Ecséri Lajos új munkájával.

Joó Tibor.

Zenei folyóiratok. A mult év februárjában megindult előkelő külsejű *Muzsika* című havi folyóirat szerkesztésére kitűnő kritikus-zeneművész-zenetudós kvartett vállalkozott: *Papp Viktor, Stefániai Imre, Koudela Géza, Major Ervin*. Programjuk minket is érdeklő részét *Klebensberg* kultuszminiszter fejezi ki *Muzsika!* c. bevezető soraiban: „...Megkapó itt a párhuzam a költészettel. Bessenyei, Kazinczy, Kisfaludy és Vörösmarty fáradozásai gyümölesként megszületett a magyar költői nyelv, de ez a költői nyelv csak a művelt osztályok sajátja volt, amely a nép széles rétegei felé kihatni nem tudott. Akkor jött Petőfi és Arany, akik a nép ajkáról ellesték a magyaros kifejezéseket s a sajátos magyar verselés módját és a nép meséiből fejlesztettek ki csodás magyar témákat. Így lett a korábbi szalonirodalomból népi-nemzeti költészet, mely az egész nemzethez szól. Néhány nagy magyar zenész, élükön Erkel Ferencel, a fejlődő magyar műzene számára ugyanazt az erősítést igyekezett meríteni a népzeneből, mint amit Petőfi és Arany vett a népköltészetből. Itt azonban a siker még nem olyan teljes, még sok a tennivaló és ezeknek a feladatoknak megoldását nem bízhatjuk kizárólag a komponáló zeneszerzők művészetére, ebből ki kell vennie a maga részét a magyar zenetudománynak is. Itt megint önként bukkan fel a párhuzam az irodalommal. E téren is a költők zseniális intuíciójával és invenciójával párhuzamosan haladt a grammatikus tudományos munkája, vitatkozott Révai és Verseghy, Kazinczy és köre, meg a debreceni grammatikusok. Így munkálták ki nyelv- és irodalomtudósok meg költők együtt csodálatos nyelvünket, így kell a zenetudósnak és alkotó zenésznek együttműködve fejleszteni népi-nemzeti irányban a magyar műzenét”. — A folyóiratból kiemeljük továbbá a minket érdeklő következő dolgozatokat: *Lajtha László: Népzenei formaproblémák.* Kétféleképpen mutatja be a mese és zene kapcsolatait, mikor az énekelt ballada mesével folytatódik, vagy a mesébe dallam is szövődik, ami szerinte az énekelt epika egy kezdeti stádiumára mutathat. — *Bárány Gerő* a maga derült filozófáló modorában *A metafizikai művészet*ről ír s oda konkludál, hogy az emberi élet harmóniájának betetőzésére a művészetek között leginkább lélekhez szólóan a zene alkalmas s a zene olvaszt egybe harmónikusan — érzésbelileg — a mindenséggel s a mindenség végső lényegével. — *Major Ervin*, a magyar zenetörténet fáradhatatlan és szerencsés kutatója az *Allg. Musikzeitung* 1814-i évfolyamából magyar fordításban közli a *Geschichte der Musik in Siebenbürgen* c. értekezést, mely kótákat is tartalmaz (oláh tánc, magyar tánc, verbunkos) s a székelyek török-sípjáról szólva közli a *Jaj régi szép magyar nép* kezdettel közismert kuruc nóta — valószínűleg székely — változatát. — *Lajtha László: A kultuszminisztérium gramofonakciója* c. cikke eredetileg a Népr. Társaságban tartott felolvasása. Szól a népzenei gyűjtés multjáról, az egyes darabok kiválogatásának kritikai szempontjairól, a kíséretet adó muzsikások mikénti megválasztásáról, a kíséret megalkotásának módjáról, a népzene és cigányzene viszonyáról stb. — *Major Ervin: Csaplovics János följegyzései a magyar zenéről* c.

dolgozatában sok népi vonatkozás található. — *Ugyanő* emlékezik meg *Nyizsnay Gusztávról*, az Egerben született, de Hódmezővásárhelyen és Nagykőrösön élt — a maga korában igen népszerű — dalköltőről, születése századik évfordulóján. Dalainak katalógusát is adja. — *Koudela Géza: A magyar egységes egyházi énektár* (katolikus) elkészültét jelenti be nagy elismeréssel. A mű szerkesztői: *Harmath Artur* és *Sik Sándor*. Előbbi a zenei részt, utóbbi a szövegeket gondozta, revideálta, csiszolta stb. Az egész anyagot *Kodály Zoltán* vizsgálta felül. — *Lajtha László: Magyar hangszerábrázolások* címen, szép illusztrációkkal kísérve, középkori (magyar?) fidulákat, *Kupeczky Flótás* férfiát, a *Tisatűjtés* c. régi kőrajz zenészeit s egy régi cigánybandát ábrázoló olajfestményt mutat be és magyaráz. — A folyóirat 11. száma *szegedi* szám. Klebelsberg miniszter s néhány szegedi előkelőség nyilatkozatát *Lugosi D.: A szegedi zenekultúra története* c. nagyobb tanulmánya követi. — A III. évf. 1—2. számában (44—45. l.) *Fritz Kreisler*, a világhírű hegedűművész és zeneszerző nyilatkozik a magyar zenéről. „*A világ összes népzenei között — mondja — legszebbnek és legeredetibbnek tartom a magyart... „Nincs még egy nemzet, melynek népzeneje olyan felbecsülhetetlen értékű kincs volna, mint a magyaré; fájdalom fog el, ha hallom, hogy az internacionális zene, főként az amerikai — és első sorban a jazz — milyen rombolólag hat a magyar zenére.*“

A *Zenei Szemle* XIII. évfolyamában (1929. III.—IV. k.) *Szabolcsi Bence* közöl nagyértékű, terjedelmes tanulmányt *A 18. század magyar kollégiumi zenéje* címen. (81—181. l.) Míg a 17. század magyar zenéjét nagyrészt a főúri kastélyokban, várakban leli föl a kutató, a 18. században a magyar zenei hagyományok örökösei a kisvárosok, kollégiumok, falusi kuriák. Ezekről, mint a magyar zene új melegágyairól rendkívül érdekes s nagy lelkiismeretességgel részletezett képet rajzol *Szabolcsi*. A helyszínen tanulmányozta át a kollégiumok melodiáriumait s számba vesz minden publikált apróságot is, hogy fáradságos mozaikmunkáját megalkothassa. A kollégiumi melodiáriumok nagybőrára temetési énekeket tartalmaznak, hiszen a protestáns kollégiumi ifjúság legfőbb hivatalos teendője a templomi zsolnáéneklés mellett a temetésekre való kivonulás, az „énekző“. Ez énekek a 18. század közepe tájától kezdve többszólamúak s ezt a technikát a diákság világi dalai is átveszik. E világi dalkincs főleg a falu, a falusi kuriák zenéjéből s a még elevenen élő kuruc dalköltészettől táplálkozik. De kapcsolata van ma még ismeretlen szájak útján a 16., 17. század zenéjével is, nem különben a nyugattal.

A 18. század magyar kultúrája nem ismer mozgalmat, — mondja *Szabolcsi* — mely oly határozott szálakkal kapcsolódna a magyar múlt tradíciójába, s oly határozott, új értelemben tudna testet adni e tradíció időtlen anyagának, mint a református kollégiumok zenéje. „A kollégiumi dalirodalom a 18. század reprezentáló zenéje, mert legszorosabban kapcsolódik a magyarság való életével. E megállapítása egyik alapjául részletes képet rajzol diákról és kollégiumról is. Aprólékosan kutatja e zene megjelenítő eszközeit, a hangszert, az apparátust, a többszólamú kórus technikáját. A sárospataki kórusirodalomról megállapítja, hogy ornamentikája határozottan népies jellegű. Vizsgálja az egykorú kótajelek jelentését, fölfedi a lejegyzés módjait. Elemzi a melodiáriumok dallamkincsét, formakészletét, amelynek alaprétégét a népdalt állapítja meg

s mindezt szokott alaposságával jellemzi. Színesen mutatja be a még egészen föl nem fedett gyökerű magyar tánczene, a *verbunkos-zene* előbukkanását és egyetemes győzelmét. Ez a magyarság leglelkéből fakadó új zene diadálmasan kerekedik a kollégiomok kórusai, melódiáriumai fölé s egyúttal elérkezik a magyar lelkű kamara-zene és zenekar lehetősége.

E tanulmány újabb bizonyága annak, hogy *Szabolcsi Bence* milyen hangyaszorgalommal, tárgya iránti szeretettel és tisztelettel, milyen tiszteletreméltó művelődéstörténeti és zenetudományi készséggel ássa ki és mutatja be a magyar zemei élet multjának egy-egy nehéz munkával megrajzolható fejezetét.

Viski Károly.

KÉRDÉSEK.

24. kérdés. Hol ismerik a *kordá*-t, kik viselik és miért, mi a jelentősége?

25. kérdés. Ismer-e az alföldi magyar nép egy *daku*, *dakú*, *dóka*, *dókány* vagy *daku-ködmén* nevű ruhadarabot? Hol, milyen hangalakban és milyen jelentésben ismerik ezt a szót? Kérjük e ruha anyagának és formájának lehetőleg pontos leírását.

26. kérdés. Hol használja az alföldi magyar nép a *korhely* szót (köznyelvi 'részezes' jelentésén kívül) 'lusta' jelentésben?

27. kérdés. Hol ismeri az alföldi magyar nép a *szőlőháttya* vagy *szőlőhártya* kifejezést? Ismeri-e ezenkívül a *kukorica*-, *krumpli*-, *paszuly-háttya* vagy *-hártya* kifejezést is, és mit értenek rajta?

FELELETEK.

Feleletek a 10. sz. kérdésre. Kiskőrösön szokás, hogy a polgárnőknél fésűt, kendőt, gyöngyöket, fülbevót, esetleg más kedves kisebb tárgyat helyeznek a koporsóba eltemetés végett. A férfival sapkát, dohányzacskót, pipát temetnek el; a legénnyel virágot, a hajadonnal koszorút. *Dr. Bencsik Imre.*

A fésű használása több s más-más forrásból nyert értesülés szerint, *Kiskunfélegyházán* még a legújabb időkben is szokás. Az utoljára használt fésűvel együtt eltemetik a kifésült hajat is, sőt nők

nél az egész életen át kifésült s öszszegyűjtött hajat zacskóba téve, esetleg párnaszerűleg. Van olyan adat is, hogy a fésűt nem a halottal temetik, hanem a földdel a rögdobással dobják a sírba. A fésűt esetleg, az eldobás miatt, a rossz fésűkből választják.

Janicsák József.

A csongrád-megyei *Sándorfalva* községben a halottal együtt ma is eltemetik azt a fésűt, amellyel utoljára fésülködött és pedig úgy a férfiaknál, mint a nőknél és a gyermekeknél egyaránt. Eltemetik a fér-

fiakkal azt a borotvát is, amellyel utoljára megborotválták a halottat. — *Tápé* községben csak a lányokkal temetik el az általuk viselt körfésűt, de hogy ezt miért teszik, annak magyarázatát adni nem tudják. — *Algyő* községben is szokásban van a halott által használt fésűnek a vele együtt való eltemetése.

Dr. Dósa István.

Szeged-Felsőtanyán a rk. vallású halottakat fésűvel temetik el.

Bányai Péter.

A halottnak eltemetése azzal a fésűvel, amellyel utoljára fésülték (férfi és nő) itt-ott még *Baján* is szokásban van. (Kis-Csávoly, Alvég.) Egyik tanítványom mondott egy esetet, hogy a Bács megyében fekvő *Csátalja* községben is látott egy ilyen temetést. Ez a község német anyanyelvű, de a fésűvel temetett férfi magyar anyanyelvű volt.

Bajai József.

Szeged-Alsótanyán temetés alkalmával a frissen felhantolt sírt körüljárják és pedig ének mellett vagy imádkozva. Az ima sokszor csendes, a módosabb embereknel hangos. Az ének is csak jobbra a módosabbnak jár ki.

Szécsy György.

Feleletek a 11. sz. kérdésre. A *Kunhalom* szót Csongrád megye dorozsmai járásában egyedül csak *Sándorfalva* községben ismerik és ehhez az az emlék fűződik, hogy ezek a kúnhalmok akként keletkeztek, hogy a régmúlt idők háborúiban elesetteket oda temették el, tehát tulajdonképen tömegsírok ezek a kúnhalmok. A járás többi községében ismeretlen ez a kifejezés.

Dr. Dósa István.

Hódmezővásárhelyen a mártélyi Tiszához közel volt két halom (ma már nincsenek meg, mert elhordták

töltésnek), amelyeket *kunhalom*nak neveztek. Magyarázatát azonban nem tudják adni annak, hogy miért hívták így. Hódmezővásárhely határában van ugyanis sok halom, és mindenik más-más elnevezés alatt ismeretes; van pl. Sóshalom, Szőkehalom, Bővehalom, Tegehalom, Székhalom, Feketehalom, Óthalom, Vöröshalom, Apróhalom, Kishalom, Póshalom s még többféle halom is.

Bányai Péter.

A *Kunhalom* szót gyakran hallottam. *Kisújszállás* környékén (helyét egész biztosan nem tudom, de úgy emlékszem, Karcag és Kisújszállás határán) lévő dombot hívnak így, melyről azt a szöbeszédet hallottam, hogy kunok vannak oda eltemetve.

Sichert Ernőné.

Kunhalom Gyomán is van nem egy és a kunok itt átvonulása idejéből valónak tartják: temető helyül.

Kner Izidor.

A *tiszazugi* magyar nép a *kunhalom* szót általában nem ismeri. A Tiszazugban előforduló halmok elnevezése Cibakházán: Egyes-halom, Kettes-halom, Nagyréven: Zsidóhalom, csupán egy halmot neveznek *Kunhalom*nak és pedig Tiszaföldvár határában, az Öcsöd irányában, a Holt-Tisza mellett emelkedő halmot, melyről az ott levő uradalmat „Kunhalmi gazdaságnak” nevezik. A kunhalom elnevezésről különbözők a vélemények. Egyesek szerint — és ez az általánosabb vélemény. — azért nevezik e halmot kunhalomnak, mert a mongol-tatárjárás idején a kéme-kül előreküldött kunok e halmot szállták meg először és az annak oldalába ásott vermekben tanyáztak. Mások szerint a kun-magyar harcok elesetteit e halom alá temették.

Domokos Sándor.

Feleletek a 13. sz. kérdésre. A kukorica-törés után, ha a szárat kivágják, azután kisebb kúpokba rakják össze. Akkor „kúpolnak”. A kúpokból rakják azután a boglyát. A nádvágásnál is kúpolnak, vagyis itt is kúpokat csinálnak.

A gabonánál asztagba rakják a kévéket s a tetejét azután „hajazák” be. A szénánál pedig az asztagot „lekötelezik” (szénából kötelelet csavarnak s ezzel leerősítik, így védik a szélviharok ellen), azután a végekre: „bábót” tesznek.

Szalay Gyula.

A *tiszazugi* magyar, amikor a kukoricát letörte, avagy a nádat levágni készül, meghívja a sógort, komát és szomszédot „kúpolni”, ami alatt a tengeriszárnak és nádnak kúp alakban való összerakását és csúcsban fűzfavesszővel, vagy cirokkal való összekötését érti.

Domokos Sándor.

Hercegszántó bácskai községben ilyen kifejezés fordul elő: *Bekúpolják* a kukoricaszárat (azaz kúpba rakják). A község angyar és bunyevác nyelvű. Az egyik tanítványom *Kaposmérőn* (Somogy m.) hallott ilyen kifejezést: Ne *kúpolódj* ottam (= ne gubbaszkodj, ne kuporogj értelemben).

Bajai József.

A *kúpol* igét használják Hódmezővásárhelyen is, még pedig trágyahordáskor. A szántóföldre kihordott trágyát ugyanis nem terítik szét és nem szántják le azonnal, hanem a szekérről apró, kis kúpalakú csomókba rakják a szántóföldön. Ez a munka a *kúpolás*. Ugyancsak kúpolják a kukoricaszárat is. Ugyanis, mikor levágják, összekötik és kúpokba rakják.

Bányai Péter.

Röszkén a *kúpol* ige „kúpászkodik”, „kúpolódik” = keresgél, kutat.

Heim Mária.

Gyomán kúpol alatt kúpolást értenek. Például: Kúpba rakta a csutkát. Felkúpolta a boglyát. Hegyevégű betetőzést jelez. Érdekes, hogy csutkát mondanak, holott kukorica-szárról van szó, merthogy a csutka az, amelyről a tengerit lemorzsolják.

Kner Izidor.

A *szegedi tanyákon* a „kúpol” igét még igen gyakran használják „kúpol”, „kúpolódik”, kúpászkodik. alakzatokban és az mindig keresést, kutatást jelent. Különösen öregebb emberek használják nagy szeretettel. Fiataloktól még nem igen hallottam ezt a szót. Ezután jobban megfigyelem és megfigyeléseimet közölni fogom.

Szécsy György.

A MNy. XXIV. 294. olvasom: „*Kúpol*: téglalakú ganédarabokat kúpszerű halmokba rakja, hogy megszáradjanak a levegőn”. (Bé-késm. Szentandrás, Öcsöd.)

Szendrey Akos.

Cegléden ismerjük a *kúpol* igét, kúpot (szár-, nád-, zsúpkúpot) rak' jelentéssel. Tehát a *kúpol* olyanféle képzés, mint a (*borozda*:) *borozdol*, (*darab*:) *darabol*. Pl. *Csinájjátok mán a flüstököt mer mán kúpónak*. Minálunk az a szokás, hogy csak reggeli után törik a kukoricát, előtte szárat vágnak és a levágott szárat kúpokba rakják; ezt a műveletet fejezik ki a *kúpol* igével.

Túri Károly.

A *kúpol* ige népnyelvi jelentésére vonatkozólag tanítványaim (kalocsai r. kath. tanítóképző intézet) közreműködésével több adatot gyűjtöttem. Kalocsa vidékén ez az ige kétféle alakban ismeretes a nép nyelvén: 1. *kúpol*. Bogyzslón *kú-*

pol: ,valamit beföd, betakar' (pl. répát) vagy ,kúpba összerak' (kórószárat [kukoricaszár], kendent mosás után). Fajszon a kórét (kóró, kukoricaszár), kendent kúpolják, Kiskőrösön a kukoricaszárat kúpolják, míg a bácsmegyei Kulán *kúpba rakják*. — 2. *Kúpoz, kúpozás*. Szabadszállás és Fülöpszállás községekben s azon a környéken a kukoricaszár berakásánál s a répa vermelésénél használják e szavakat. *Szárkúp* s ebből: *kúpoz, kúpozás*. ,Szárkúp' a kalocsai nép ajkán *csumakúp*. Egy kalocsai népballada mondja:

Varjú Pista ugyan mit gondótá,
Mikó a *csumakúp* melé átá,
Kezödbe vöted a megötötöt fegyve-
[röd,
Nem sajnátad a gyönyörű életöd?
(Kalocsa.) Timár Kálmán.

Felelet a 17. sz. kérdésre. Mészáros Lajos úr azt kérdi, hogy 1. igaza van-e abban, hogy a *korhely* szónak Arany Toldijában nem ,része- ges, iszákos', hanem (mint az Alföld némely vidékén is) 'lusta, lomha' a jelentése; 2. ismeri-e a *korhely*-nek ez utóbbi jelentését a régi nyelv is, és 3. mi a *korhely* szó eredete. — Első kérdésére azt felelhetjük, hogy igaza van. Ezt különben már rég észrevette Móczár József (MNy. V, 21) és részletesen tárgyalta Csefkó (Nyr. XLIII, 90), Viski (Nyr. XLVI. 180) és Szendrey (Nyr. XLVII, 189). Második kérdésre azt válaszolhatjuk, hogy a *korhely* szónak ezt a jelentését a régi nyelvből nem tudjuk kimutatni (sem az OklSz.-ban, sem a NySz.-ban nincsen rá adat), tehát lehetséges, hogy csak újabb korban kapta könnyen érthető jelentésváltozás következtében ezt a jelentését. De azért az sem lehetetlen, hogy talán már régebben is használták mind-

két jelentésben. *Korhely* szavunk ugyanis (ezzel harmadik kérdésére is válaszolunk) a német *Chorherr* átvétele. Ennek t. i. már magában a német nyelvben is támadt (valószínűleg a reformatió korában) megvető jelentésárnyalata, s ezzel került át ez a szó (valószínűleg szintén a reformatió hatása alatt, mert a legrégibb ismert magyar adat csak 1720-ból való) a magyarba, és általában szidalmazó, megvető jelentése itt könnyen specializálódhatott a nyelvtérületnek egyik részén 'részezes', másik részén pedig 'lusta' jelentéssé. Legrégibb magyar alakja bizonyára **korher* volt, de a két *r* másodika a mi nyelvünkben csakhamar *l*-lé hasontalanult. Vö. pl. *Argyélus* < lat. *Argirus*, *Borbála* < lat. *Barbara*, (Bernát <) r. *Bernáld* < lat. *Bernardus*, nyj. *ferhel* < ném. *verhör*, nyj. *gárnyél(os)* < nyj. *gárnér(os)* < ném. *garniert*, nyj. *krumplinc* < ném. *kronprinz*, r. *morkoláb* < *markoláb* < kfném. *marcgräve*, *perjel* < lat. *prior*, *porkoláb* < ném. *burggraf*, r. *purgamál* < *purgamár* 'bizonyos szövetfajta' < ném. *Bergamoer* (Tuch), nyj. *rozmalin* < *rosmarin* nyj. *röjtő* 'vesszőből font haltartó' < **röjtöl* < ném. nyj. *reiter*, nyj. *spórhelt* < ném. *sparherd*, r. *turnél* < ném. *turnier*, *Turtul* (a Táttra egykori neve) < *Turtur*. Így lett **korher*-ből is előbb *korhel*, s aztán *l* > *ly* változással a mai *korhely*. Ez az *r* > *l* > *ly* változás szintén igen gyakori nyelvünk történetében. Vö. pl. nyj. *barbolya* 'nagybögő, basszeige' < tót *barbora*, *borbély* < ném. *barbier*, *borbolya* 'sauerdorn' < olasz *berbero*, nyj. *brusztuj* 'eine art klette' < oláh *brustur*, *erkély* < kfném. *erkère*, *észtergály(os)* < szl. *strgar*, *Gergély* < lat. *Gregor*, nyj. *hordály* < *hordár*, (Ürmény hn. <) *Irmély* < *Irmér*, *kvártély* < ném. *quartier*, r. *már-*

tély 'vértanú' < lat. *martyr*, *mordály* < r. *mordár*-puska < kfném. *mordêr*-, r. *ordély* < ném. *order*; (< fr. *ordre*), *rostély* < ném. *nyj. roster*, *Sërëstély* < *Sërëstél* < *Së-rëstér*, < lat. *Sylvester*.

Horger Antal.

Felelet a 9. sz. kérdésre. Breznay Zoltán a békéscsabai felsőkereszk. iskola II. oszt. tanulója, az Ifjú Polgárok Lapjának folklóre pályázatára beküldött gyűjtésében olvastam a következő feljegyzést: „Békéscsabán a hozzátartozói a sírt, mikor már a koporsó benne van, háromszor körüljárták, hogy lelke vissza ne járjon“. (1929 okt. 18.) A feljegyzést sok tekintetben hiányosnak találván, kérdőpontokat küldtem neki s alapos utánajárásra kértem. Március 18-iki válaszából íme a békéscsabai sír körüljárásának részletes leírása. A sír körüljárása ősi szokás a békéscsabai és orosházi evangélikusoknál s ma sem maradhat el egyetlen temetésnél sem. Amint a hivatalos szertartás véget ért s a pap és a kántor eltávoztak, megkezdődik a sír behányása. Mire a koporsóra kapált föld a temető szintjét elérte, a halott lábánál felsorakoztak a sírjárók. Elöl a legközelebbi hozzátartozó, utána a többiek életkor szerint, végül a „megtisztelők“. A halott lábától balról jobbra haladnak, fejüket lehajtván, kezüket imára kulcsolják s a Miatyánkot mormolják. A halott fejéhez érván, egy pillanatna mindenik megáll s lehajolván, egy marék földet dob a sírra. Aztán mindjárt tovább megy s a sírt még kétszer megkerülvén, ugyanannyiszor ismétli a rögdobást. Amikor a menetben legutol-

só is kidobta a harmadik marék földet, megállanak és lehajtott fővel magukban imádkoznak. Aztán a felfogadott halottsirató (öreg, szegény) asszony a bibliából mondatokat olvas fel (Csabán tótul, Orosházán magyarul) s ezeket a sírjárók hangosan utána mondják. Végül hasonló módon elmondott Miatyánk után a sírjárás rendjében lehajtott fővel s összetett kézzel haza indulnak. Utközben azonban nem szabad hátranézniök, mert a halott lelke éjjel meglátogatná őket. A sírjárásnak többféle magyarázatát adják: megakadályozzák vele a lélek hazajárását, — amilyen keménnyé lesz a föld a sírjárók talpa alatt, olyan keményen fog állani a halott lelke a menyországban, s az ördögök nem lophatják el lelkét a pokolba. Azt is mondják, hogy régesrégén csak a halott haragosai szokták volt a sírt körüljárni, hogy ezzel a mintegy kibékülési aktussal kiengeszteljék a halott lelkét. A sírjárás csak akkor marad el, ha nincs rá hely; de a körülállás és a szokás többi része ez esetben is megtörténik.

Íme ez az adat is mutatja, hogy központi vezetés és irányítás, kis pályadíjak, dicsérő oklevelek stb. mellett mily eredményes néphagyomány-gyűjtést lehetne végeztetni tanulóinkkal. S ezért felvetem a kérdést, hogy amit a már megszűnt Folklóre Fellows abban hagyott, de amit az idén egy évre Siklaky István, az Ifjú Polgárok Lapjának szerkesztője, újból életre keltett: nem vehetné-e programjába — legalább a maga területére — a Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi Szakosztálya?

Szendrey Zsigmond.

A házasság és a lakodalom a matyóknál.

A matyó igen vallásos és szigorú társadalmi törvények szerint élő nép. Régi szokásaihoz szívósan ragaszkodik. Néha azonban nem éppen logikus újításoknak is teret enged, amikor aztán az újítás nagy gyorsasággal általánossá lesz és szintén törvényes formák között áll és — rögződik — meg. A matyót éppen sajátos szokásai, felfogása különbözteti meg a környező magyarságtól, bár mint említettem,*) e szokások és felfogások a szomszédos matyó falvakban is elég sokban különböznek egymástól. Innen van aztán az, hogy a három matyó falu egymással sem házasodik össze. Leányt még nagy ritkán kiadnak a községből, de idegen fiú nem igen házasodhatik be. Ha például kövesdi lány Tardra megy férjhez, leveti a kövesdi ruhát, de nem ölti fel a tardi viseletet, hanem egy semleges, mesterasszony viseletbe öltözik.

A matyóknál a szerelmi házasság majdnem ismeretlen dolog. A gyermek számára a szülő választja ki a jövődöbelit. A gyermekek ebbe minden esetre beletörődnek, még ha kezdetben máshoz vonzódtak volna is. Régi szokás ez a matyóknál. A „Napkelet“¹ már 72 évvel ezelőtt is említi. „Különben ebből nem kell gondolni, hogy a *lányszás*² náluk ismeretlen volna, mert csoportostól jönnek lyányos házakhoz, de más utcabeli legényt utcájokba lakó lányokhoz járni nem engednek, s volt rá példa, hogy a mégis tolakodó másik (tyúkszer) utcai legénység ellenében — törvényszék elébe is került verekedés fejlett ki köztök“.

Istvánffy hasonlót ír a matyókról:³

„Ami más népeknél a családalapítás indító okául és alapjául szolgál, a szerelemnek a matyóknál úgyszólván semmi része a házasságok létrejöttében. Pedig szeretni tud ám a matyó is. Mindenik legénynek meg van a maga kedvese, akinek a kedviért szívesen eljárogat aztán nemcsak a fonóba, hanem a szülői házhoz is minden áldott este úgy 10—11 óra között s „ott tanyázik egy-két óra hosszáig“, nem ritkán éjjel utánig, a nélkül, hogy ezáltal csak némi kis árnyékot is vetne a leány erkölcsi tisztaságára. A leány pedig büszke rá, hogy van már aki érte is koptatja a küszöböt, azonban magáról soha sem

*) N. és Ny. I. 137.

¹ Vahot Imre: Napkelet I. 1857. 8° 386 l.

² Lányokhoz mulatás, laptázás stb. végetti járás.

³ Ethnographia VII. (1896.) 65 lap.

feledkezik meg s ritka az olyan matyó lány, aki a pártáját sárba ejtené“.

„Érdekes, hogy az apáktól öröklött szokásjog tiltja a legénynek ma is más utcabeli leányhoz járogatni, azt tartják, kiki a saját utcájában keressen szeretőt, s ha mégis akad olyan, aki más *oron* vagy *szög*-ben lakó leányhoz mer járogatni, az olyat az ott lakó legények éjszakának idején meglesik s mikor a lányos háztól haza veszi útját, úgy elverik, hogy 5–6 hónapig is megfekszi az ágyat s jó ha bele nem hal“.

„Sőt a hagyományos szokás hajdan annyira szeparálta egyik utcabeli legénységet a másiktól, hogy még nősülniök is csak a saját

1. ábra. Előkészület a lakodalomhoz. Kocsonyafőzés az udvaron felállított sátorban.

(Szerző felv.)

utcájukból lehetett, különben biztos számíthatott rá az illető, hogy lakodalma véres verekedéssel fog végződni . . . Ma már azonban a szokásjog emelte ezen korlátok egy részét a matyó nép maga ledöntötte s nem szúr szemet senkinek, ha a legény más utcabeli leányt vesz el feleségül, de kurizálni ma is csak a saját utcabeli leánynak kurizálhat — addig, míg az öregek meg nem házassítják egy másikkal. „Mert ritka matyó legény ám, „aki a szeretőjét veszi jel feleségű“, legnagyobb részük azzal esküszik meg, „akit az anyja meg asszony rokonai ráüszkölnék“. „Fiatalt, matyó menyecskék szájából hallottam ezt, — írja Istvánffy — akiknek egyike pláne anyósa füle hallatára mert így nyilatkozni“.

Ez az állapot, amit egy-két emberöltővel ezelőtt Istvánffy és Vahot feljegyzett, jóformán semmit sem változott. Kövesden ma már ugyan ritkán verekednek a legények más utcabeliekkel a lányok miatt, ellenben ma is rendületlenül a szülők határozzák el, hogy ki

legyen szülöttük élettársa. E tekintetben a kiszemelt jövődöbéli vagyoni helyzete, és hadának⁴ jó hírneve a döntő. Ha a had valamelyik tagjának valamilyen erkölcsi foggyatkozása van, az lejjebb szállítja az egész had becsületét.

Régen, mikor még az élet nem volt olyan nehéz, mint ma, több alkalma volt a fiatalságnak egymással találkozni. Most azonban a fonók nagyrészt megszűntek, a fiatalság zöme pedig a gazdasági munkák évadán 6 hónapig az országban szerteszét szórva dolgozik, mint summás. A községek népessége, különösen pedig Mezőkövesd nagyon megsaporodott s a fiatalságnak nagyobb a választéka, de kevesebb az alkalma és ideje a válogatásra. A házasulandók ma is oly korán kötnek házasságot, mint régen. A legényt 20 éves korában házassítják, a leány pedig *letkevesebb* 16—18 éves mikor férjhez megy. Ha már 20 éves, akkor „*kimult*”; nem kapós. Így aztán ma még nagyobb szükség van a szülők megfontolt beavatkozására, mint valaha.

A matyó társadalmi fel fogás legjobban a kövesdiek házassági szokásaiban ütközik ki. Itt is legszélesebb réteg a törpebirtokú és a nagyrészt birtoktalan summás osztály, mely a régi hagyományokhoz leginkább ragaszkodik, azért főleg ezek házassági szokásainak a leírására fektetjük a főszűlyt.

Mikor a mezőgazdasági munkák befejeződtek s a summások november hó első napjain az ország különböző vidékéről hazatérnek, itt a házasodás ideje.

Ha a legénynek nem sok beleszólása van, hogy kit vegyen élettársául, a leánynak még annyi sincs. Iskolahagyott korában már úgy a fiú, mint a leány summásnak megy, — ha csak nem jómódú szülők gyermeke — s ha csak együtt nem dolgoznak, nyáron nem igen van alkalmuk egymást megismerni. Ismerkedés inkább télen lehetséges, és pedig a fonóban, lakodalomban, vagy újabban a bálban, de legfőképpen a leányos háznál.

Az ismerkedés ma is úgy megy, mint régen. A legények este, vacsora után egyenként vagy csoportosan járnak házról-házra, ut-

2. ábra. Nászajándékvivők.

(Szerző felv.)

⁴ Had alatt ma már nem az egynevű és minden valószínűség szerint egy ősapától származó családok egyetemet értik, hanem az egy nagyapától leszármazott azonos nevű családokat.

cáról-utcára *lyányozni*, a lányokat mustrálni. A legény mindenüvé bemehet, ahol lány van, tekintet nélkül arra, hogy őt ismerik-e vagy sem. Azon kezdi, hogy megveri az ablakot s beköszön: „Adjon Isten jó estét”. A köszönést az anya „Adjon Isten”-nel fogadja, mire a fiú beszél, hogy „Hozzon a lyány gyufát ki!” Erre kimegy a lány a pitarba, gyufát gyújt, kinyitja az ajtót s a legényt beereszti, az pedig a meggyújtott gyufánál először is cigarettára gyújt. Ha nem ismerik egymást, egymás nevét nem kérdezik, úgy beszélgetnek, mintha ismernék egymást. Megkérdezi a legény: „Hogy vagy szép lány, nem vagy még menyasszony?” Felesleges a kérdés, mert ha menyasszony lenne, nem nyitott volna neki ajtót, sőt az anyja már a gyufakérés-

3. ábra. A menyasszonyi koszorú. (Szerző felv.)

kor így válaszolt volna: „Már begyúlt a gyufa!” A legény még néhány kérdést tesz fel, csak hogy mondjon valamit, mire a leány kevés szóval válaszol. Ekkor a legény hívás nélkül benyit a szobába. Köszön, kezet fog mindenkivel, de nem mutatkozik be, feltételezi, hogy őtet már ismerik. Aztán leül az asztal melletti lócára s közömbös dologról kezd beszélgetni s néha lopva a lányra tekint. Közben azonban más legény is megveri az ablakot s szintén gyufát kér, mire a leány azt is beereszti a pitarba. Megesik, hogy az új vendég kissé tovább beszélget a lánnyal a pitarban, ha egyébként nem, már csak azért is, hogy bosszantsa a bent ülő legényt. De az sem hagyja magát, kiszól a pitarba a lánynak: „Hallod-e, nem anyádhoz jöttem!” A legény, ugyanis mindig tegezi a lányt, az pedig régen kendezte, ma pedig magázza vagy nevéen szólítja, de nem tegezi. A nem éppen barátságos kiszólásra bejön a másik legény is, utána pedig a leány. Ez is kezet fog mindenkivel, a vetélytársat kivéve, aztán szintén leül, és beleelegyedik a beszédbe. A legény körülbelül $\frac{1}{4}$ – $\frac{1}{2}$ órát tanyázik, aztán tovább megy s máshova zörget be, ahol lámpavilágot lát.

Éjfélig 8—10 lányt is meglátogat, köztük azt vagy azokat is, akit a szülők, mint menynek valót jelöltek ki számára.

Szoktak csapatostól is *karúlni* (= járni) a legények, s egyik csapat ott éri a másikat a lányos háznál. Addig persze a háznép nem feketik le, míg az utolsó csapat is el nem megy. A leány mindig kikiséri a legényt, gyufát gyújt s a pitarajtón kiereszti. A kapu mindig nyitva van.

Mire a legény hazavetődik, a szülők már az igazak álmát aluszák. Ő is behúzódik az ólba s lefekszik a dikóra, ha pedig az apja alszik a dikón, a szénatartóba vagy jászolba. Aki nem lovasgazda gyermeke, tehát óluk nincsen, valamelyik lovasgazdafíú ólában vonja meg magát éjszakára, ha „*karult egyet*“, — vagyis sorra járta a „híres lányok“-at — hogy a szüleit ne zavarja. Másnap megkérdezi a szülő, hogy hol s merre járt. Akiket jónak lát, és névszerint ismer, megnevezi. A szülők mérlegelik a vagyoni állapotot s megteszik a maguk észrevételeit. Ez persze a jobbik eset. Legtöbbször azonban a szülők maguk nevezik meg azokat a lányos házakat, ahova komoly céllal mehet a legény, sőt gyakorta csak egy leányról lehet szó s akár tetszik, akár nem, el kell vennie. Ha aztán a legénynek — amire ritkán van eset — végképpen nem kell a kiszemelt leány, akkor kijelenti, hogy még nem házasodik meg, abban reménykedvén, hogy hát ha időközben más venné el. Azonban az egész had munkába veszi a legényt s addig puhítja, míg nem engedelmeskedik a szülők jóakarató unszolásainak.

Ha a lány csunyaságára célozna a legény, az a válasz: „Óh fiam, nem fontos a szépség! Szép asszonyból lesz a csavargó ringyó!“ Ha vagyonos a lány, testi hiba nem számít. „Kitódja a vagyon! Ne nézd fiam, nagy fót van a farán“, vagy a „pendelyén!“ Ez a kifejezés azt jelenti, hogy nagy darab földje van a lánynak.

Más faluból nagyon ritkán hoznak lányt, azt is csak az újabb időben. Leginkább a summási munkában van alkalmuk más falubeli-vel megismerkedni s inkább a szegények között esik ilyen házasság.

4. ábra. A jegyingvivők.

(Szerző felv.)

A behozott menyecske azonban nem öltözik matyó viseletbe. Nincs irigylendő helyzete, mert a helybeliek lenézik.

A megesett leányt nem veszik el, de míg a gyermeke a 12 évet el nem éri, a természetes apa „mér neki“, persze a törvény kényszerítésére. Az ilyen leányt csak idősebb sok gyermekes özvegy ember veszi el, aki leányt nem kaphat, özvegy asszonyt pedig, — aki rendesen szintén sok gyermekkel van megáldva — neki nem volna tanácsos elvenni.

A legény házassági ügyeinek legfőbb intézője az anya s a legközelebbi nőrokonok. Miután minden oldalról meghányták-vetették a dolgot, egy *tudató* asszonyt küldenek a lányos házhoz puhatolódzás végett, aki röviden elmondja jövedele célját. Ha nem akarják a leányt az illető legényhez hozzáadni, kitérő feleletet adnak, ha pedig a legény ellen nincs kifogásuk, megmondják a tudatónak, hogy estére jöjjön el a legény. A lányos háznál is nem az apa nyilatkozik a tudatónak, hanem az anya.

Estére bezörget a legény a már előbb leírt módon s a pitarban megkérdezi a lányt „No gondoltál valamit?“ Mire a leány csak annyit felel: „Majd tudja édesanyám!“ Erre bemegy a legény a házba s megkérdezi a leány anyját: „No *keresztanyám*,⁵ hozzám adja-e a lányát?“ Az pedig: „Hát kérdezted-e tőle, hogy elmegy-e hozzád?“ „Mit mondol lányom?“ — fordul a lánya felé. A lány csak egyet ránt a vállán s így szól: „Én nem tudom, tudják magok!“ Ha tetszik is a leánynak a legény, nem mutatja, még kevésbé mondja, mert a tetszést, szerelmet kinyilatkoztatni vagy mutatni mindkét részről szégyen, és pedig szégyen marad a házassági életben is.

Miután az anya pró forma megkérdezte a leányt, ki nyilatkoztatja a legény előtt: „No, odaadjuk a lányt! Hanem fiam, jól viselkedj! Az a sok igaz ne legyen!“⁶ Ez ugyan még nem a végső szó az anya részéről, mert 2—3 hétig tudakozódnak a legény után s csak akkor lehet a házasságból valami, ha rossz értesüléseket nem szereznek a legényről vagy családjáról.

A legény pedig mélyen hallgat, titkolja házassági szándékát még a legjobb barátja előtt is. Hasonló titkolódzás folyik a lányos háznál is. Utolsó estig minden legényt beeresztenek, az eljegyzés után azonban már nem. Ekkor már az ablak kopogtatásra az a válasz: „Már begyúlt a gyufa“.

Az eljegyzés nem gyűrűadással történik, hanem *jegysurcot* és jegybokrétát adnak a vőlegénynek, kivel ennek az időpontját esteli látogatása alatt közlik. Rendesen vagy ünnepre, vagy szombaton este szokták odaadni.

⁵ a kövesdi matyó legény minden nála nem sokkal idősebb asszonyt is keresztanyámnak szólít, akár ismeri, akár nem. Hasonlóképpen a férfiakat is keresztapámnak szólítja, ha nem ismeri. A János bátyám, Józsi bátyám megszólítás csak rokonnak vagy szomszédnak dukál.

⁶ t. i. amit beszélnek, pletykálnak róla.

Istvánffy⁷ szerint a *kérő*-nek nevezett kézfogót vagy eljegyzést rendszerint az első kihirdetés után vasárnap este tartják meg a lányosháznál, hova a vőlegény két násznagyot küld követségbe, akik megkérik a leányt. A menyasszony egy-egy olajos kendővel megajándékozta s a gazda megvendégeli őket s visszamennek a vőlegényhez küldetésük eredményéről beszámolni. Ez ma már legalább is Kövesden megváltozott s a *kérő* násznagy a menyasszony ágyának kikérésekor jut legelőbb szerephez.

A vőlegény a megbeszélt estén megjelenik a menyasszony házában s ráadják felpróbálás végett a jegyinet és felkötik neki a vőlegénysurcot. Éjfél tájban, mikor már senki sem jár az utcán, és nem

5. ábra. A jegying és vőfélybokrétát vivő leányok. (Ébner felv.)

láthatják meg, akkor jön el az ujdonsült vőlegény. A menyasszonynak egy idősebb asszony rokona kíséri, hogy ne menjen egyedül. A vőlegény viszi a surcot, az asszony pedig a *tálat*. A tálban van egy sült hizott kacsa, egy töltött csirke, egy torta, 2 *kupa* cigaretta, alma, dió, meg mézeskalács. A másik tálban pedig *kótt herőce* meg *pampucka*. A vőlegény szegényebb helyen 20–30, gazdagabb helyen pedig 40–50 pengőt kap *surc áldomásra*. Ezerkívül kap egy nagy *aranyporos rozmaringot* vőlegény bokrétának. Másnap, vasárnap reggel templomba megy s felveszi a vőlegény inget és surcot, az aranyporos rozmaringot pedig kalapjához tűzi. Most már nem lehet többé titkolni a vőlegénységet! Rögtön meglátja mindenki, hogy vő-

⁷ Ethnogr. VII. 167.

legény! Barátai kezét fognak vele s csipkelődnek: „Na te is kaptál már cseese ruhát? Hát osztán kit vettél el?” A menyasszonyt még most sem hajlandó megnevezni. „Ne törődj vele, majd megtudod! Délután iszunk vőlegény surcot! Bemennek a templomba, de menyasszonyának még a tekintetét is elkerüli, nem hogy együtt mennének a templomba.

Ebéd után a koresmába mennek áldomást inni, ami tulajdonképpen a legénybúcsú. Kivágja a pénzt, — amit surcáldomásra kapott — a koresma asztalára és megrakítja az asztalt borral, vagy sörrel. Addig isznak, míg van az asztalon, ha elfogyott, többet nem hozat. Az asztalnál dalolgatnak s dalolva mennek haza is.

Még ezen este „Gyerünk almázni“ jelszóval két-három jóbarátja társaságában elmegy a menyasszonyához. Ott leülnek az asztalhoz s a menyasszony almát, diót visz nekik.

Nappal a vőlegény sohasem megy a menyasszonyához, csak este, és pedig egyedül, vagy valamely hozzátartozójával, vőfélyével. A szülei nem mennek egyszer sem a menyasszonyos házhoz, legfeljebb templomba-menet az utcán találkoznak és beszélgetnek. A vőfély a vőlegény anyja vagy apja testvérének legény fia, vagyis unokatestvére. Ha ez nincs, akkor legkedvesebb barátja. Szokott a sógora vagy bátyja is vele menni.

A vőlegény magával vitt ven-

6. ábra. A vőlegénybokrétát (rozmaringos tálat) vivő leány. (Ébner felv.)

dégei sem szoktak bemutatkozni, csak kezét fognak, almával, dióval kínálják őket s vagy egy félórát elbeszélgetnek.

A vőlegénység 1—2 hónapig tart, s ha közben „nem rontják el“, elmennek *feladásra*. A *lakzi* előtt 3 héttel *adják fel*, szerdán és szombaton *írják be*. Először a városházánál az anyakönyvi hivatalban, aztán a parochián. Feladásra a vőlegény és menyasszony apja kíséretében megy. Ez alkalomra szépen felöltöznek.

Feladás után hozzáfognak a lakodalmi előkészületeknek. Kitűzik az esküvő napját. Ez elsősorban attól függ, hogy mikorra kerül haza a rokonság a summásságból.

A legtöbb matyó lakodalmát az adventet megelőző *nagy farsangra* teszi. Ez november hóban van s Márton napja (nov. 11.) az irányadó. A Márton nap előtt tartott lakodalmak az „*első lakzik*“, az ezt követő héten vannak a *középső lakzik*, az ez után következő héten pedig az *utolsó lakzik*. December 1-én túl már nincs lagzi, csak a Vízkereszt utáni napon a *Kis farsangon* kezdődnek el ismét a lakodalmak, s tartanak a farsang végéig, azonban a Kis farsangon már kevesebb pár kél egybe, mint a nagyfarsangon. Minden nap lehet lakodalmat tartani, bőjti napot kivéve. Azonban csak hétfőn, kedden, szerdán, csütörtökön, leginkább pedig hétfőn és kedden lakodalmaznak. Pénteken, szombaton, vasárnap nincs matyó esküvő.

Zene nélkül nem lehetvén lakodalmat tartani, muzsikusról jó előre gondoskodni kell, annál is inkább, mert a tömeges lakodalmak miatt nem könnyű *bandát* fogadni. A lakodalmas házhoz fúvós zenekart fogadnak, melyet több helyen *magyar bandának* neveznek, mivel rendszeren nem cigányokból áll. Istvánffy szerint az özvegy ember lakzijára rendszeren dudaszó mellett mulatnak.⁸ Ma már nincsen dudás egyáltalán. Vahot a korabeli matyó lakodalmakról azt mondja, hogy 3 napig tartanak, fel s alá járkálván ez alatt az utcákon muzsikaszóval.⁹ Hogy a lakodalmas háznál fúvó zenekar működik s az özvegy embernél régen duda mellett folyt a lakodalom, arra következtethetünk, hogy a matyóknál a zenét ősi soron duda szolgáltathatta, tehát nem cigányok voltak a zenészek. A cigányzenekar csak a menyasszony házánál öszszegyűlt vendégség, a *hérész* mulattatására szolgál. Ezek cigány módra hegedűn játszanak.

„Az esküvőt megelőző nap — mely jobbára vasárnap — délután a táncolni szerető fiatalság, leányok, legények odagyűlnek a vőlegényes házhoz egy kis táncot ropni, valamint a lakodalomra meghívottak egy része is. Aztán este felé az „*első násznagy*“, — mely tiszt-

7. ábra. A menyasszonyi ágyért jövő székér lovainak feldíszítése.

(Balogh R. felv.)

⁸ Ethnographia VII. 168.

⁹ i. m. 143. l.

séggel rendesen a *komát* tisztelik meg a vőlegény szülői, — odaül az asztal mellé a főhelyre, a szoba szögletébe, s onnan kiáltja ki sorra, hogy kik lesznek a násznagyok, vőfélyek, nyoszolyó asszonyok, nyoszolyó lányok, ki lesz a két szakácsné s ki a koresmáros, akire majd a boroshordó kezelését bízják. Mellesleg megjegyzendő, hogy a szakácsnék egyike rendesen a keresztanya szokott lenni“.

„A lakodalmas tisztek kikiáltása után a fiatalság ismét folytatja a táncot egy darab ideig, aztán haza szélednek, a két első vőfély pedig a cigányokkal elmegy még a menyasszonyos házhoz versés köszöntőben üdvözölni a „menyekzői királynét“ s a vőlegény nevében is nyugodalmassal jóéjszakát kívánni nekik. A verses köszöntő befejezése után a cigányok rágyújtanak még egy-két nótára, azzal aztán hazatérnek ők is“.¹⁰

Ma már a Vahot említette három napos lakodalomnak híre sincs. Hírből csak az Istvánffy idejében még divott két napos lakodalmat ismerik, jelenleg a lakodalom már csak egy napig tart. Az esküvő előtti napon a lakodalmass háznál rögtönzött tánc is elmarad. A régi lakodalomnál szombaton készült a kocsonya, vasárnap az ajándékot hordták össze, hétfőn volt az esküvő és lakodalom, kedden a beavatás. Ma a szereposztás sem a násznagy kötelessége, hanem a két örömapáé, a nyoszolyókat pedig az örömanyak jelölik ki. Vőfély csak legény lehet. A násznagy a keresztapa.

Mivel a matyó ház nem volna elég nagy a táncra összegyűlő vendégséget befogadni, a ház előtt az udvaron lakodalmass sátrat emelnek. Ez egy 4×8 m² nagyságú téglány alaprajzú, kb. 3 méter magasságú nyerges tetejű vastagabb lécs vázra húzott ponyvasátor. Régen a szóróponyvából húzták fel, ma már kevés helyen lévén szóróponyva, rendesen mesteremberektől kölcsönöznek sátorponyvát. Újabban deszkát is ad kölcsön a zsidó s ebből tákolnak össze sátorfélét. A sátrat vasárnap délután állítják fel. Jó időben azonban a sátor el is maradhat s csak a szabad ég alatt táncolnak.

A menyasszonyos háznál is állítanak sátrat, de csak konyha céljaira. Ennek három ponyva fala van, alakjára és méreteire egészen olyan, mint a kiskunsági cserény. Teteje nines. E sátorban a kocsonyának valót főzik. Tüzet azonban nem a földre raknak, hanem néhány egyforma magasságú végére állított hordóra ajtót tesznek, erre *vályogtéglákat* raknak s az ilyen formán készült rendes asztal magasságú, minden oldalról körüljárható tüzelőpatkán fa vagy tőzegtűzön főznek. A kocsonyát hasonló módon a vőlegényes háznál is előre elkészítik.

A menyasszony kelengyéje lényegében ágyból, ruhából és a ruhát tartó ládából áll. Az ágy alatt nemcsak az ágyneműt, hanem a tartóját, a *nyoszolyát* is értik. A láda mellett újabban sifont (= szekrényt), *kaszlit*, *kredencet* is adnak, a láda azonban ma már az emlí-

¹⁰ Istvánffy: Ethnogr. VII. 163.

tett szekrényfélék mellett eredeti jelentőségét elveszítette, nem is pingálják ki tulipántosra.

A kelengyét az anya jó előre elkészíti. Ha a leány szegényebb és nyáron summás munkára jár, fele keresményét a maga tartására, másik felét pedig kelengyéje elkészítésére adja az anyjának.

A szegényebb leány kelengyéje a következő: ágyneműt kap 7 párnát és két dunnát; egy nyoszolyát, egy sifont és egy kis ládát. Ruhát: 5 pendelt és 5 szűkújjút (inget), 5 nyakravaló kendőt, 6 szoknyát, 2 kötöt és 3 surcot. Ezenkívül 3 ünneplő *testállót*, 5 karton testállót, 5 selyem kendőt a fejére és egy *csavarító*-t. Ez utóbbi dús, tömött gyapjúrojtú gyapjúkendő, mely felkötve taréjos főkötőhöz hasonlít. Kap ezenkívül egy kontyra való *tok*-ot; egy *sutá*-nak nevezett csinált virággal díszített tokból alakított díszes főkötőt, melyet a kontyra erősítve hord. A testálló a mellben szoros blúzféle. A matyó nőnél szégyen a fejlett mell, ezért azt mindenképpen igyekszik eltüntetni, főleg pedig mellben szűk ruhával. A ruhafélét csak akkor csinálják, ha a lány már menyasszony.

Jómódú leány a következő kelengyét kapja az anyjától: két ágyat, vagyis nyoszolyát, belevaló 18 párnát (ebből 9 fehér vászon, 9 pedig selyem huzatú), 1 kék selyem, — egy tündöszín selyem — és egy fehér vászonhuzatú dunnát, 3 derekaljat, 5 cifra lepedőt, 3 ágytakarót.

Bútort a nyoszolyán kívül: 2 sifont, 1 kaszlit, 1 kredencet, 1 mosdót, 1 diványt, 1 asztalt, 6 karszéket.

Ruhaneműt pedig: 30 inget, 27 testállót, 14 fejrevaló selyemkendőt, 12 nyakbavaló kendőt, 18 szoknyát, 9 kötöt, 7 surcot, tiszta fehér gyolcs fodros alsószoknyát négyet, ezenkívül 15 szakajtó kendőt, 1 sütőruhát.

Mindezen kelengye elszállítására az esküvő napján 3 szekér szükséges, a szegény leány kelengyét azonban egy szekér is elviszi.

A vőlegény a régi időkben jegybe egy pár piros csizmát vett a menyasszonynak. Később fekete kordován csizma váltotta fel a piros csizmát. A háború óta a vőlegény csizma helyett jegycipőt vesz, ezenkívül egy fejrevaló selyem kendőt. Ugyancsak a lakodalomkor

8. ábra. A menyasszonyi ágy felrakása.
(Balogh R. felv.)

vész egy pár jeggyűrűt a vőlegény. Ez karikagyűrű, régen azonban *fejes gyűrű* volt.

Bizonyára feltűnik az olvasónak, hogy milyen rengeteg ruha-féle kell egy lánynak kelengyébe. Meg is dolgozik érte szegény alaposan 6 éven keresztül. Azonban ez csak látszólag nagy fényűzés. Az ő ruhakelengyéje egész életére szól. Tudjuk, hogy az európai viselet évről-évre változik s aki ebbe öltözik, kénytelen a divattal haladni. Igaz, hogy kevéssé a matyó divat is fejlődik, változik, de náluk egy emberöltőn át ez nem nagy méretű, és valaki nyugodtan járhat régi divatú ruhájában is, ha az egyébként korának megfelel. Mert a ruházatot náluk is szigorú öltözködési törvények szabályozzák.

Az esküvő előtt harmadnap *hívogatnak*. A násznépet a lakodalomra a vőfélyek és hívogatók hívják meg. Vőfélye a vőlegénynek, hívogatója pedig a menyasszonynak van. A vőfély kalapja mellé bokrétát kap rozmaringszálból és rózsából a menyasszonytól. A vőfélyen kívül a vőlegény két rokona is hívogat. Egynek-egynek 10—20 házat írnak fel. Külön járja fel mindegyik a vőlegényes ház vendégeit. A menyasszony háztól is 2—3 rokon *hívogató* jár, ezek természetesen a menyasszonyos ház vendégeit hívogatják. Ezek is kapnak a menyasszonytól egy-egy rozmaringszálat a kalapjuk mellé.

A matyó lakziban nem teng úgy túl a rigmusolás, mint egyebütt az országban. Ennek legfőbb oka az, hogy nincs hivatásos vőfély. Nincsen közkedvelt násznagy sem, akit rendszeren jó beszélő képessége ültet a násznagyi székbe. A matyóknál a násznagy a keresztapa, vőfély pedig valamelyik legény rokon. Mivel akár van tehetségük a beszédre, rigmusra akár nincs, a rájuk háramló bizalom elől nem térhetnek ki, úgy beszélnek, ahogy tudnak. Aki azonban megadhatja a módját, megadja és versel is.

A hívogató körülbélül ezen szavakkal történik, miután beköszönt a vőfély: „Én vagyok N. N.-nek az elküldött postája, ha nem sajnálják a fáradságot, szívesen várja az ő hajlékába hétfőn délutáni mulatságra“. A hívást megköszönik, ha van bor a háznál, egy pohárral megkínálják, aztán tovább megy. Ha nincsenek otthon, ráírja krétával, hogy itt járt ez vagy az a hívogató.

A lakodalomba, vagy ahogy a matyó mondja, *lakziba* az egész család elmegy.

Mindenkit meg kell hívni, aki a hadba tartozik. Ma már azonban a had az unokatestvéreknél távolabbi rokonokat nem ölel fel. A másodunokatestvérrel már nem tartják a rokonságot s a nagypapa testvére a lakodalomba már nem hivatalos, még kevésbé annak lezármasztottjai. A vagyonos hadak ugyan megengedhetik maguknak, hogy a rokonság körén tágítsanak, bár ezeknél sem igen szokásos. A szegény embernek azonban hadja sincs, legalább is nem szokták őket ezzel megtisztelni.

Szentistvánon a rokonság tágabb körű. A kövesdi hadnak itt a nemzetség felel meg. A nemzetségeket a had foglalja össze. A hadba azonos nevű családok tartoznak, de a rokonságot már nem mind tartja. A rokonságot addig tartják, ameddig ki tudják mutatni, ez legfeljebb az ötödik ízig megy. A hadak széthullása és a had fogalmának megszűkülése a nemzetségi vagyon és házközösség megszűnésére megy vissza. Szentistvánon még aki házat épít, ígás munkát, sőt kézit is a nemzetség ad.

9. ábra. A menyasszonyi ágy elszállítása.

(Balogh R. felv.)

A lakodalomra reggel raknak tüzet. 11 óra tájban a muzsikusbanda utcahosszat muzsikálva megérkezik az apostolok lován. A kapuban egyet fújnak, jeléül annak, hogy megérkeztek. Mire a gazda kimegy, behívja őket s mingyárt enni kapnak.

Ekkorára a vőlegény kocsija, vagy kocsijai már elmentek a menyasszonyos házhoz az *ágyért*. *Ágy* alatt az egész kelengyét értik. Ez alatt pedig a menyasszonyos háztól megjönnek a *bokrétás lányok*, számszerint kilencen, akik a jegyínget és a bokrétát hozzák. Legelőször jön két leány, ki a belina rojtos csavarító kendővel körülfogott vőlegényínget hozza, mögötte pedig párosával jönnek a bokrétáhozó lányok, a menyasszony küldte bokrétákkal. Mindegyiknek kezében egy-egy tányér, rajta 5–6 szál rozsmaring. Ezeket a vőlegény anyja

veszi el tőlük s a vőlegény osztja szét a legények között. Közte van a vőlegény és vőfély bokrétája is. Ezeket mingyárt a kalapjukhoz tűzik. A vőlegény hamarosan összeszedi a legényeket, a bandások kettőt fújnak a bokrétás lányoknak, s a legények *megsürgetik* őket künn a szabadban. A lányok ezután hazamennek s a vőlegény az öltözködéshez fog.

Bárha a matyó legény a háború óta nagyrészt levetette ősi viseletét, sport sapkában és bricsesz nadrágban jár, a bajuszát pedig borotválja, esküvőre mégis a régi matyó viseletbe öltözik. Ha egyébkor már bő gatyát és bő, lobogós ujjú inget nem visel is, ez alkalommal azt húzza fel.

A vőlegény inget, mint mondtuk, a bokrétás lányok hozták, még pedig kettőt. Egyiket az esküvőre veszi fel, másikat, ha visszajöttek az esküvőről, a lakodalomra. Az ing fölé gombos, zsinóros lajbit ölt, s a vállára veti a vőlegény rokkot, mely szintén zsinóros, kötött gombos. Ezt esküvő alkalomra sohasem öltik fel, csak a hátukra vetve hordják s a nyaknál összeakasztják. Az ing gallérja alá díszes, rojtos vőlegény nyakravalót köt, elejibe pedig surcot, melyet a leány megkérésekor kapott. Ugyancsak maga elé tűzi a gatyakoreba a rojtos selyem jegykendőt. Kalapja mellé tűzi balfelől a díszes rozmaringbokrétát, amit a menyasszonytól kapott. Lábán keményszárú, hátul varrott fényes, fekete új csizma.

Mielőtt vőlegény és a násznép a templomba menne, a vőfély elbúcsúztatja szüleitől. Ezután kocsin a városházára mennek, a násznagy is velük megy. A kocsit ezután a vőlegény elküldi a menyasszonyért, hogy azt is felhozzák az anyakönyvi hivatalhoz a városházára.

De lássuk, mi történt idáig a menyasszonyos háznál?

Mint előbb említettük, a vőlegény kocsit küldött az ágyért, még pedig lovas gazda lánya lévén a menyasszony, tehát jobbmódú, nagyobb a kelengye, ezért kettőt. Ha a vőlegénynek nincs két szekere, akkor valamelyik rokonáét is elkéri erre az alkalomra. Küld egy-egy kocsit, egy násznagyot, két vőfélyt, két nyoszolyó asszonyt és két nyoszolyó lányt.

Ha egy kocsi megy az ágyért, legelől ül a násznagy a kocsis mellett. A többi számára 2 deszka ülés van a kocsi derekában, ott ülnek sorban egymás mellett, illetőleg egymással szemben. Háttal előre ül a vőfély, egy nyoszolyó asszony, egy nyoszolyó lány. Szegényebb helyet, ha két nyoszolyó asszony van, azok szemben ülnek. Ha pedig két kocsi megy az ágyért, akkor 3—3 nyoszolyó asszony, lány és vőfély megy. Ez esetben a hátulsó kocsira násznagy nem jut, mert abból egynél több nem lehet a vőlegényes háznál.

A vőfély csak egy üveg bort visz a kezében. Régen kulacs volt e helyett. A nyoszolyó asszony viszi a nyakbavaló jegykendőt, az egyik nyoszolyólány a jegycipőt, mely a régi jegycsizma örökébe

lépett, másik pedig a fejrevaló kendőt. Ha csak egy nyoszolyólány van, az viszi a cipőt s a fejrevaló kendőt is. Mindegyik úgy tartja a kezében a jegyajándékokat, hogy az utcán végig menve a bámész-kodók jól láthassák.

Nyitva van a kapu a menyasszonyos háznál, behajtanak. A menyasszony násznagya fogadja őket.

„Dicsértessék a Jézus! Adj Isten jó napot! Megérkeztünk násznagy uram!”

„Isten hozta magukat, mi járatban vannak?”

10. ábra. Menyasszony bucsuztató.

(Ébner felv.)

„Vőlegényünknek elszállt a galambja, ide szállott ebbe a lakásba, megtaláltuk, annak a fészkeért jöttünk ide!”

„Na ha ráakadtak, üljenek le!”

Erre aztán helyet foglalnak az asztalnál.

A menyasszony násznagya ül a sarokban, mellette jobboldalról a vőlegény násznagya, balkéz felől a nyoszolyó asszony, ezeken kívül a vőfély és a nyoszolyólány. A két nő balkéz felől ül.

Az asztalhoz nem szabad ülnie senkinek a menyasszony családjából, őket csak a násznagyuk képviseli. Ha 2 kocsival jött a vőlegény küldöttsége, az ülés rendje akkor is ez, legfeljebb kettős számban ülnek, akiből kettő jött.

Most a vendégeknek enni hoznak és pedig paprikás csirkét *fejér lével*. A menyasszony násznagya mindenkinek szed a tányér-

jába, de csak félig szedi, mert tudja, hogy úgy sem eszik meg. Enni ugyanis a nyoszolyólánynak és asszonynak nem illik, alig esznek egy keveset. A férfiakra nem vonatkozik ez az illemszabály s azok esznek is rendesen. Közben megrakják az asztalt süteménnyel, ki mit szeret, azt eszik, de a nyoszolyó asszonyok és lányok ezt is csak csipegetik. Alma, dió is van az asztalon, a vőfély cikkezi, illetőleg töri fel s tesz a nyoszolyó lányoknak és asszonyoknak.

A vőlegény násznagyát itatják, az pedig vigyáz magára, hogy be ne rugassák. A kínálás nem hiányzik, a menyasszony hozzátartozói, fiatal asszonyok be-be jönnek, unszolják őket, hogy egyenek.

Mikor az evést befejezték, a menyasszony násznagya megkérdezi, hogy jól laktak-e? Erre kijelenti a másik násznagy: „Ennünk, innunk már adtak, de amiért idejöttünk, ideadják-e?”

„Odaadjuk, hogyne adnánk, ha jól megfizetnek érte!”

„Mit kellene fizetnünk?”

„Hát nem tudom, dollárral-e vagy fillérrel jöttek-e el kendtek?”

Most a vőlegény násznagya a vőfélyhez fordul s kérdi:

„Na vőfély, tettetek-e valamit a zsebbe?”

Ezt a nyoszolyó asszonyhoz fordulva tovább adja a kérdést:

„Na keresztanyám! kerül-e valami?” Az hallgat.

Ugyanezt a kérdést felteszi a nyoszolyó leánynak is.

„Hogyne!” szól az, „azért tettek meg nyoszolyólánynak, hogy a nyoszolyalábat tartsam s még fizessenek is!”

„Hát násznagy uram”, — mondja a helybeli násznagy — „úgy látom, hogy nem lesz a vőlegényünknek galambfészke!”

Erre aztán isznak egyet s az alku újra kezdődik.

A nyoszolyó asszony biztatja az öreget, hogy adjon már valamit, az nagy nehezen összekotor a zsebéből 20—30 fillért. A helybeli násznagy csak noszogatja őket a fizetésre. A vőfély is letesz vagy pár pengőt, a nyoszolyó asszony, lány is egyet-egyet. Mindegyik felét annak, amit szánt.

Most megint isznak s a biztatás, mely leginkább a násznagy ellen irányul, újra kezdődik. Most már a háznép is a biztatók közé áll, mire az öreg leteszi a 10—20 pengőt, amit szánt, a nyoszolyó asszony is. Erre a helybeli násznagy kitesz 50 pengőt az asztalra s így szól:

„Na, nekem ennyit megér, ennyit én is adok érte, ha kendtek is adnak ennyit, akkor a kendteké!”

Most az öreg összesepri az előtte levő pénzt és kijelenti, hogyha ezért nem adják, akkor elmennek. Erre aztán a helybeli násznagy elveszi az átnyújtott pénzt s kijelenti, hogy rakhatják az ágyat. A pénzt lakodalom után átadja az új asszonynak.

Persze az alku sok évődésre ad alkalmat, s a vőlegény násznagyát — különösen, ha kissé becsípett — meg is tréfálják. A ház-

hoz tartozó sihederek egyike észrevétlenül bebújik a pad alá és óvatosan bemeszeli az öreg csizmáját. Ekkor bezörgetnek s valami ürüggyel kihívják. Persze künn az asszonyok mindjárt csúfolni kezdik, hogy de nagy hóban járt. Az öreg bosszús, káromkodik, vizet kér, hogy lemossa, de nem adnak neki. Szégyen szemre fehér csizmában kell hazamennie.

Míg folyik az alku az ágyra, a ló füléhez a kantárra egy nagy perecet és egy kendőt kötnek s cifra papírral is kidíszítik úgy a szerket, mint a lószerszámot. Az ostor hegyére is kötnek egy kendőt és egy cifra papírvirágot.

Az ágy felrakása akkor kezdődik, mikor a váltságdíjat kifizették. Csak a vőfély megy ki a rakodáshoz, a többi bent marad. Legfeljebb néha a nyoszolyó asszony néz ki, de nem segít semmit. A felrakandó bútor künn van a *komrában*, csak a vetett ágy van a házban.

Először a kaszlit rakják fel, mellé elöl a kis ládát, két oldalról a szétszedett nyoszolyát lábbal lefelé. A magas kaszli tetejére a derekaljat, párosával összekötözve a párnákat, e fölé a nagydunnát teszik, ekkor keresztül kötik, hogy ne hulljon széjjel. A kis dunnát (amivel takarózni szoktak — az előbbi ugyanis csak díszdunna —) a kis ládára teszik. Most odaül a nyoszolyóasszony a kis

dunnára, a vőfély meg leghátul áll a kasfarban, egyik kezével a dunna szögét fogja, másik kezében pedig egy üveg bort. Ez már nem az a bor, amit jövet hozott, azt megittatta a menyasszony násznépével s ott újból megtöltötték neki az üveget.

Ebből a borból a vőlegénynek kellene inni először, mert az ő egészségére adják, de bizony a vőfély imitt-amott a közökön, ahol lassan megy a kocsi, le-leadogatja az üveget egyik-másik barátjának s igen csak félig van, mikor a vőlegénynek átadja.

Mikor az ágyat felrakják, egy nagy rossz fazekat vágnak a kerékhez ezen szóval: „Akkor váljon el a házaspár, mikor az összetörtött cserép összeforrt!”

11. ábra. Régi nászvisélet.

(Bátky felv.)

Ha két szekérre rakodnak, akkor a rakodás rendje a következő: Az első kocsin van egy sifon, konyhai kredenc, meg az egyik nyoszolya. Erre jön hat párna, meg egy dunna. A másik szekérre jön a kaszli, egy kis láda, meg az egyik nyoszolya, továbbá három párna, meg egy dunna. A díszdunnát az első szekérre rakták. A nyoszolyó asszony a kisládára ül, a vőfély pedig hátul áll. Az első kocsin is így helyezkedik el a másik vőfély és nyoszolyó asszony. A nyoszolyó leány bár eljövetelekor azt mondta a vőlegénynek, hogy: „Nem fogom megtartani a nyoszolyalát, hogy ha összerakod, ha nem jut hely a kocsin!” — mégsem kap helyet, gyalog kell neki hazamennie.

12. ábra. Vőlegény és vőfélye.

(A vőlegény bőgatyában van.)

(Szerző felv.)

A kocsiival olyan nagyot kerülnek, amilyet csak tudnak s hogy a figyelmet magukra tereljék, a lovak fel vannak csengőzve.

Ha elvitték az ágyat, a menyasszony öltözködni kezd, illetőleg öltöztetéséhez fognak. Lánybarátai öltöztetik, még pedig a szomszédban, mert náluk most nagy a forgalom, szűk a hely. Régen a menyasszony öltözte a következő volt: legalól egy pendel és egy ing. Ezután felvette a három fodros alsószoknyát, aztán az ingvállat s úgy a felsőszoknyát. Akkorában még nagy rojtos zsebkendőt vittek, ma csak egy kis fehérét visznek.

A mai menyasszony öltözte: egy bugyogó, egy ing, mindkettő divatos szabású. 3 fehér fodros szoknya, a negye-

dik, a felső szintén fehér. Régen ez is virágos volt. Elibe pedig fekete kötőt, ez elé pedig nagyvirágos fekete *glott* kötőt (sure) kötöttek, melyen arany díszítések voltak: *pocem*¹¹ *csillagos* és *igazi csillagos* díszítések.

Ma az ing fölött ingvállat vesz fel a menyasszony s erre köti fel a nyakbavaló fehér rojtos *belina*¹² kendőt. Régen e helyett selyem kendőt viseltek.

¹¹ Pocem-nek csúfolt legény hozta divatba.

¹² berliner.

Fésülködése rendes. Két év óta azonban haját a fej hátulsó részén lazán hagyja, mint a lányok, s hullámosra kisüti. Egyébként haját egy ágba befonva, hátul leeresztve viseli, végébe egy kis pántlikát fon. Régen *bukros hajtekergető* is volt, ma már ez nincs.

Lábán hajdan piros eszímát hordott a menyasszony, ezt a *gordován esizma* váltotta fel, majd a háború óta a fekete cipő. Most tarkaszínű harisnyát húznak hozzá, ezelőtt pár évvel fehér volt ez is. Kezében kis zsebkendőt, olvasót és egy kis imádságos könyvet visz.

Most az ő házuktól átjön valaki megnézni, hogy készen van-e már s ha elkészült, átmegy a szülei házba, hol elbúcsúztatják.

13. ábra. A menyasszonyt a nyoszolyólányok és lánybarátnői a polgári esküvőtől a templomhoz kísérik. (Szerző felv.)

A búcsúztatót a násznagy mondja, még pedig versben. A búcsúztatás a házban (szobában) történik. A násznagy az asztalnál áll. „Isten hozott, kedves lányom” szavakkal fogadja a belépő lányt, aki megáll az asztal mellett. Háta mögé sorakoznak szülei, testvérei, a szomszédok. Először az apjától, aztán az anyjától, testvéreitől, lánybarátaiktól, rokonaitól, a család jó barátaitól, végül a szomszédoktól búcsúztatja el. A násznagy az ő nevében is beszél. Mikor a búcsúztatásnak vége, a menyasszony kezét fog a násznaggal, ekkor megfordul s a búcsúztatás sorrendjében megcsókol mindenkit, aki csak jelen van. Őt is mindenki megcsókolja. Már a búcsúztatás alatt is sírt, most azonban kitör belőle a zokogás.

Amint a búcsúztatás szomorú aktusa befejeződött, várják a vőlegény kocsiját, ha az már ott nincs. A vőfély és egy nyoszolyólány

jön érte. Többszörfre azonban a vőlegény nyoszolyólánya elmarad, helyette a menyasszony a maga nyoszolyólányát viszi. Násznagya is felül a kocsis mellé. Felszáll a menyasszony is a kocsi s elhajtanak a városházára. Nem kíséri a háza népéből senki. Szülei épúgy nem jelennek meg az esküvőn, mint a vőlegényei. Kövesden a lakodalmas menet és a násznép az esküvőn teljesen hiányzanak. A nyoszolyó asszony gyalog megy a templomba, gyalog megy haza is. A városházánál találkozik vőlegényével, aki násznagyával már várta. Itt leánybarátnői várják s a bábészkodni szerető tömeg. Újabban már autót szokott a vőlegény a menyasszonyért küldeni.

A polgári házasságkötés a mindenütt szokásos módon történik. Az anyakönyvvizető a házasságkötő párokat összegyűjti s egyszerre végez velük. Ezek mihelyt az anyakönyvet aláírták, egymást meg sem várva, a templomba mennek gyalog. A menyasszonyt lánybarátnői és a nyoszolyók körül veszik és úgy kísérik. Csoportjukhoz csatlakozva vagy tőlük külön jön a vőlegénye is a maga embereivel.

Mikor a templomban az esküvő párok mind begyűltek, az oltár előtt páronként sorba állanak, hátuk mögött felállanak a násznagyok s kezdetét veszi az egyházi szertartás, melyet a matyó sohasem engedne el. Az egyházi szertartást felesleges leírunk, úgy történik, mint általában a római katolikus egyház szertartása megkívánja. A vőfélyek, nyoszolyó asszony, lányok hátul a padban ülnek, hasonlóképpen a megjelent lánybarátnők, menyecskék. A menyecskék mielőtt a templomba belépnének, díszes csinált virágos főkötőjüket egy fehér zsebkendővel leterítik s csak akkor veszik le ezt a terítőt, mikor kijönnek a templomból. Másképpen nem szabad a templomba bemenniük.

Ha az esküvő megtörtént, a menyasszonyokat beviszik a sekrestyébe avatásra, a vőlegények pedig a templomban maradnak. A sekrestyében sorba állanak, a pap egy nagy szál égő gyertyát ad a kezeikbe. Letérdelnek, imádkoznak, a pap is imádkozik aztán megszenteli őket, ezzel vége az egyházi szertartásnak, mely szerint már férjek és feleségek. De a népszokás szerint még sok minden cerimónia történik addig, míg a régi hagyomány előírta törvényeknek is eleget tesznek.

Két évtizede mult, hogy a két napos lagziból egy napos lett. Azelőtt másnap féketőben avatták az új menyecskét, féketője ez alkalommal fekete fátyollal volt borítva.

Esküvő után kocsi sra ülnek. A fiatal pár egymás mellé ül, velük szemben a vőfély. A násznagnak elül a kocsis mellett a helye.

Az esküvőn csak egy kocsi van, lehetőleg hintó, néha azonban a vőlegény a nyoszolyó lányok számára is rendel egy parasztkocsit. Ha nincs kocsi, bizony gyalog kell hazamenni, Férfi a násznagyon, vőfélyen kívül nincs az esküvőn.

Mikor megérkeztek, a vőlegény beköszön a szülei házhoz, utána jön a menyasszony. Az anyós kezében zsebkendőben $\frac{1}{4}$ kilós darab cukrot tart s ezen szókkal: „Isten hozott kedves lányom! Ilyen édesek legyetek, mint ez a cukor!” — átadja neki a cukrot.

Mikor elfogadja a menyasszonyt, kézenfogva bevezeti a házba s ahogy beköszöntek, mingyárt kimennek a ház elé, vagy a sátorba, a banda rázendíti, az új pár esküvő ruhájában egy táncot jár. Tánc után mindketten bemennek a házba, aztán feltűnés nélkül átmennek a szomszédba átöltözni. Persze nem egy házban öltözködnek, ha azonban a kényszerűség ezt diktálja, egyik akkor megy be öltözni, ha a másik kijött.

14 ábra. Négy pár esketése a templomban.

(Ébner felv.)

A vőlegény levetvén az esküvői ruhát, a következőt ölti fel: magára veszi a másik jegyinget, amit reggel hoztak neki. Ez is lobo-gós ujjú, de ujja ma nem hosszabb, mint a kéz. Régen színes him-zésű volt, ma fehérén himzett. Erre a kis lajbit veszi fel. A bőgatya helyett divatos bricsessz nadrágot húz. A jegysurcot megint felköti. Azonban sem kalapot nem tesz, sem kabátot nem ölt, akármilyen hideg van is.

A menyasszony a következőképpen öltözik át: Alsó ruhája ma-rad. Leveti a szoknyát, nyakbavaló kendőt és a fehér kötőt, e helyett feketét köt. Régen éppen fordítva tették. Felső testére testállót ölt.

Mihelyt átöltöztek, egy bandaszót ismét táncolnak. Ez után a tánc után újból átöltözik a menyasszony. Más purgament kendőt, szoknyát s kötőt vesz, a testálló marad.

Ahányszor *bandáznak* délután, annyiszor öltözik át a menyasszony, legkevesebb négyszer, de sok esetben hatszor is. Ez a gyakori átöltözködés arra való, hogy lássák a sok szép ruháját. Az első átöltözködéskor megkínálják a menyasszonyt valami kis étellel, de nem eszik a világért sem. De a vőlegény sem eszik semmit. A tánc ezalatt vígan folyik. A banda az udvarban a ház előtt fújja, vagy bent a sátorban, ha van sátor. A legények egyrésze a sátorban vagy a tánc helyén karikába állva dalol, előttük a földön egy veder bor. A vőfély ebből merít egy findzsával és körül kínálja. Mindenki ebből a findzsából iszik, de nem köszönt senki. A legények másik csoportja pedig táncol. Nem szokás egy lánnyal sokáig táncolni, csak egyet-kettőt fordul vele a legény s pár másodperc múlva már elkéri tőle a lányt egy másik. A menyasszony is kézről-kézre jár. Ha a menyasszony a táncban „*kapóttan*“, annak nem nagyon örül a vőlegény. Leginkább csárdást kétlépésest járnak. Táncukban nem nagy a temperamentum, olyan benyomást tesznek az idegen szemlélőre, mintha szertartásból vagy kötelességből táncolnának, nem pedig jókedvből. Nem beszélnek tánc közben, nem is nagyon lehetne, mert amire elkezdené a legény, már elveszik tőle a lányt. Újabb, divatos táncokat is járnak, ami a matyó viselethez nagyon komikusan hat.

A párok ezelőtt hónalj alá tett kézzel táncoltak, ma vállra tett kézzel. A táncosnőt kéznélfogva kétszer, háromszor ki is fordítják.

Ma már nem táncolnak sarkantyúval. Régen a legényeknek csaknem tenyérynyi nagytaréjú sarkantyúja volt, amelyet ha összeverték, még a fúvóhangszer zajából is kihallatszott. A legények a csizmaszárat is verték a taktus és virtus kedvéért. Régen a lányok is csizmában jár'ak, melyen *rudas patkó* volt. Ezen a talp alatt, a sarok előtti hajlásban 10—12 gyűrű volt elhelyezve, mely lépés és tánc közben szépen csengett. Ezek ma már kimentek a divatból.

A ház előtt vagy az udvaron csak a meghívott vendégeknek van helye. A kapun kívül az utcán tisztos távolban a mulatozóktól áll a hivatlan *lesők* kara. Ezek a lesők szintén eladó lányok, de mivel nem hivatalosak, csak mint nézők jelennek meg, de azért szépen fel vannak öltözve. Ha azonban valamelyik legény táncba hívja őket, bemennek s táncra perdülnek a hivatalos vendégek között. Persze ez a lány is kézről-kézre jár a tánc végéig. A legény nem teheti le a lányt s a lány nem hagyhatja el a legényt, csak úgy, ha elkérik tőle, vagy a táncnak vége van.

A táncra hívás úgy történik, hogy a legény nevéen szólítja a lányt, „Erzsi!“, „Kati!“, vagy a fejével int neki, legtöbbször pedig csak a szemével vág felé minden feltűnést kerülve. Bármily távol álljanak és bármily sokan legyenek a lányok, sohasem történik meg, hogy más leány menne, mint akinek az intés volt szánva. A legény sohasem tesz egy lépést sem a lány felé, ellenkezőleg az tartozik a legénynek helyébe menni.

Egy bandaszó félóra hosszáig tart, közben nem sokat pihennek. A tánc egészen estig tart.

A meghívott vendégek közül délután legelőször a férfiak jelennek meg egyenként, utánuk szállingóznak a nők. A megérkezett férfiakat beviszik a kamrába és kocsonyával kínálják meg őket. Aki evett, kimegy s más jön a helyébe. A nő vendégek nem esznek, nem mennek be a kamrába. A vőlegény barátainak csak ital jár, étel nem, így vacsorázni haza kell menniük.

De lássuk, mi történik a menyasszony szülei házában mióta a menyasszony elment az esküvőre!

15. ábra. A fiatal pár, a nyoszolyólányok és vőfélyek az esküvő után a lakodalmi háznál.

(Ébner felv.)

A hegedűs cigánybanda, mely 4–5 tagból áll, már 11 órára megérkezett, még pedig utcahosszat muzsikálva! A ház előtt megállottak, egyet muzsikáltak, mire a gazda kiment, behívta őket. Ősi szokás szerint a more első teendője az evés volt. A gazda megvendégelte őket s ezután aszerint, amint a vendégek gyűltek, a cigány húzta. A lányos háznál is a férfiak jönnek előbb, a kamarában kocsonyát kapnak. A lányos háznál nem igen vannak legények, csak a rokonságból. Ezek a rokon lányokkal, menyecskékkel táncolnak. Persze a házas emberek is táncolnak. Jönnek *lesők* ide is. Itt is szoktak sátrat emelni az udvaron, ha rossz időre van kilátás, vagy nagy hideg van.

Mikor beesteledett, a vőlegény egy üveg borral elküldi a vőfélyt, nyoszolyó asszonyt, nyoszolyólányt a menyasszonyos házhoz a

hérészt, a menyasszony násznépét meghívni vacsorára a lakodalmass házhoz. A magukkal hozott borral megkínálják a gazdát és háza népét, viszont az is teleönti nekik az üveget. A *hérész* felkerekedik és megindul. Elöl mennek a vőfély, nyoszolyó asszony, nyoszolyólány, utánuk a lányok sorjában dalolva, ezek után a közeli rokon fiatal asszonyok, kezükben kendőben tányéron finom ennivalók: herőce, pampucka, béles, mézes, alma, dió, ezeket ajándékuul viszik. Az örömanya leghátul megy, visz három töltött csirkét, meg egy üveg nagyon megeukrozott édes bort.

Ha megérkeztek a vőlegényházhoz, megállnak a kapuban, ekkor a banda egy marsot fúj. Az ajtóban áll egyik felől a menyasszony egy nyoszolyólánnyal, másik oldalon a vőfély a vőlegénnyel. Mindegyik személy kezében égő gyertya van s a menyasszony égő gyertyáját az első belépő vendég elfújja s őtet megcsókolja, s a vendégek sorba, egyenként belépnek a pitarba. Mikor beértek, utoljára jön az örömanya, ez azonban a vőlegényt csókolja meg, ő is megcsókolja az, anyóst. Most elfújják a magukkal hozott gyertyákat, s a hozott élelmiszer ajándékot feladogatják a padlásra. Ez a dolog megint megérdemel egy bandaszót s fújják is mindaddig, míg a padláson el nem rakosgatják, melyet ez alkalomra ponyvával takarnak le. A rakosgatást a menyasszony végzi egy pár öregebb asszonnyal. Ha kész van, lejönnek és kezdődhetik a vacsora, körülbelül úgy nyolc óra tájban.

A házban nincs semmi bútor, csak a lóca meg az asztalok, amiket ez alkalomra kölcsön kértek. Az ágyat kiviszik a házból, a menyasszony ágya is a kamrában van.

Most aztán megkezdődik a tálalás, mely a „gazdasszony“-nak nevezett két rokonasszony kötelessége.

A főasztalnál a sarokban ül a vőlegény násznagya, a menyasszony édesanyja, vagy ha a menyasszonynak van édes testvére, lány vagy menyecske, ez ül a főasztalhoz a násznagy mellé, egyébként a belső oldalon a főasztalnál csak férfiak ülnek.

A mellékasztalnál a ház hátulsó fala és a konyha felől ülnek a lányok, menyecskék, asszonyok vegyesen. Ezek az u. n. „végasztal“-ok. A gyerekeket hátul a kamrába viszik, itt is a lányok a fiúktól elkülönítve esznek, azok az asztal egyik, ezek a másik végén.

Előbb a vőlegény hoz csiklevest (laska leves), melyben vegyesen csirke- és marhahús van, s leteszi a főasztalhoz. A második asztalhoz a menyasszony, a harmadikhoz a vőfély viszi az ételt, a többi asztalhoz pedig a nyoszolyólányok. Verset nem mondanak, régen sem igen mondtak.

Másodjára káposzta jön juhhússal, ritkán disznóhússal. A harmadik étel tejbekása, a negyedik hurka, ha tehetik. Szegényebb helyen, ahol hurka nincs, egy darab sült hússal kínálják meg a főasztal vendégeit. A vőlegényt s a menyasszonyt a násznagy villára tű-

zött hurkával kínálja meg, elfogadják ezen tréfás szavakkal: „Jobban örülök ennek, mint kendnek!” Azonban egyik sem eszi meg, mert nem illik. A vőlegény így kínálja a menyasszonyt: „Mivel tartsalak, ha ezt sem eszed meg!” Az pedig szegény csak hallgat, pedig ugyancsak éhes lehet, mert akkor evett, mielőtt esküdni ment. Szegény vőlegény szintén éhes már, de párjával versenyt koplal a hagyományos szokás szerint. A felszolgálók mindig ugyanazok. Tészta vagy más egyéb nincs. Amit a héréssz hozott, az nem kerül az asztalra.

A főasztalnál mindenki külön tányérből eszik, a mellékasztalnál azonban közös tálból. Csak a főasztalnál van bádoganál, egyebütt fakanállal esznek. A lakodalmi kanál különbözik a rendes fakanalaktól, mélyebb, de nem festett, mint az Alföldön. Kés, villa csak a főasztalnál van, egyebütt kézzel esznek. A csontot az asztal alá dobálják s vacsora után kiséprik. Ha vizet kér valaki, poharaként hozzák be neki. A főasztalon van néhány pohár, melyből egymásután isznak. A mellékasztalnál a bort csak üvegből isszák. A régi időben kulacs volt az üveg helyett, de a főasztalnál ebből is pohárba töltöttek. A bort egymásra ráköszöntik, de pohárfelköszöntőt nem mondanak. A vőfély néha mond egy kis „bolondságot”, mikor megkínálják egy pohárborral, pl.:

„Isten áldjon meg gyomrom,
Vedd be édes torkom
Szent kút, Verebély
Hadd ballagjon lefelé!”

Itt is szokásban van, hogy vacsora végével a bekötött kezű gazdasszony versben elmondja, hogy a gazda berugatta s megégette a kezét, ezért orvosságravalót kér. A násznagy s még néhányan tesznek neki egy kis pénzt, néha megszólaltatják a bandát s a gazdasszonyt „megsürgetik”.

16. ábra. Tánc. Csárdás.

(Szerző felv.)

Vacsora után a házból kihordanak minden asztalt, hogy jobban térjenek, idebenn azonban csak olyankor táncolnak, ha nem volt sátor a ház előtt s az eső bezavarta a táncolókat. A *hérészes* lányok sokan vannak s ezeket a szomszéd házában ugyanazon szobában helyezik el s azt kapnak enni, amit a lakodalmas házbeliék. Néha a banda a harmadik házhoz jut. A sátorban nem szoktak enni.

A hérésből csak 1—2 legény jön a vőlegény házához. Ha 3—4 jön, „az már nem szép“. Ezek kapnak vacsorát is, a vőlegény barátai ellenben nem, csak a hivatalos rokonlegények.

Úgy a lakodalmas háznál, mint a menyasszony házánál a táncoló sátran kívül egy kisebb, fedélnélküli sátrat csinálnak a ház előtt konyhának. Ha azonban a konyha elég tágas, ez a konyhasátor el is maradhat, ez esetben a konyhában főznek, de nem a rendes tűzhelyen, hanem a kémény alá raknak rendes magasságú szabad tűzhelypatkát. Nagy mázatlan cserépfazekakban főznek. A hurkát a szomszéd házánál a kemencében sütik meg. Húst nem sütnek külön, hanem a hurkával együtt, azt is csak keveset. Nagygazda házánál a vacsora az előbb felsorolt étkeken kívül még csirkeaprólék paprikással bővül, melyet a hurka előtt adnak fel. Vőlegény háznál süteménytésztaát egyáltalán nem adnak fel.

Vacsora után a menyasszony, vőlegény, nyoszolyó asszonyok, nyoszolyólányok — akik eddig felszolgáltak — felmennek a *padra*¹³ s ott abból esznek, amit a hérész hozott. Ezek akkor sem esznek a lakodalmi ételekből, ha maradt volna is.

Mikor a vacsorára készültek, egy nyoszolyólány felszökött a padra, a töltött csirkét, s az édes bort eldugta s helyébe egy üveg vizet csempészett. Mikor vacsora után feljön az imént említett felszolgáló személyzet, az ifjú pár és nyoszolyói, csak hült helyét lelik a csirkének és bornak. A felelősség a vőfélyre hárul, aki Krisztust fordítva követte s a bort vízzé változtatta. Tüvé teszik az egész padlást, míg végre valahol meglelik. A csirkét feldarabolják, szétosztják s az édes bort közösen megisszák. Esznek a süteményekből is valamit. A menyasszony azonban itt sem eszik egy falatot sem, pedig ezt már az anyja s az ő atyafisága sütötte. Nagy rimánkodásra és erőltetésre legfeljebb egy diót eszik meg. Neki csak akkor lehet majd enni, ha visszakerül a szülei házhoz.

A padláson levő sütemény megmarad. Még a lakodalom éjjelén összeöntik egy teknőbe, s a háznépe lakodalom után megeszi vagy elosztogatja.

Vacsora után a tánc folyik egész éjjelig. Ekkorára a hérész kitancolta magát s a banda egy marsot fúj búcsúzóra. A hérész felkászolódik s elmegy, a banda egy pár házig elkíséri. Ezentúl már csak a vőlegény vendégei maradnak.

¹³ padlásra.

Ekkor a menyasszony leveszi fejéről a koszorút, esetleg egy nyoszolyó asszony oldja le s *belina* kendőt köt a fejére, mert lány fővel nem szabad kimennie. Ők is elmennek a hérész után és pedig a vőlegény a menyasszonnyal, a vőfély, a nyoszolyó asszony, nyoszolyó lányok s a vőlegény négy barátja. Mikor megérkeznek a menyasszony szülei házához, vagy ott *kontyolják fel*, vagy a szomszéd házban. Egy asszony felfésüli a haját, befonja, megcsinálja a kontyot s a fétőt ráteszi. Mikor készen van, érte megy a vőfély s a szülei házába viszi. Amint odaér, a cigány rázendíti. A vőfély beköszön s jelenti, hogy meghozta a menyecskét. A vőlegény megcsókolja s elfogadja tőle. Vagy kettőt táncolnak, a menyecske ugyancsak kapós. A táncot

17. ábra. A „lesők”, (Hívatlan leány vendégek).

(Ébner felv.)

azonban felfüggesztik 2—3 óra között, mert a vacsora lerázódott már régen s a gyomrok korognak, hogy a menyasszonyéról ne is beszéljünk! De csak azoknak tálnak, akik a kontyolóba mentek. Frissen csinált paprikás csirkét kapnak és a hozott jobb süteményekből. Ha ettek, újból táncra kerekednek. Ekkor kezdődik a *menyasszony tánca*. Násznagya felkél s az asztalra dob 1—2 pengőt s táncra hívja a menyasszonyt. Kettőt fordul, ekkorára a vőfély is pénzt dob a tányérba s elváltja az öregtől a menyasszonyt. Csaknem mindenki megtáncoltatja, van olyan, aki tízszer is, de mindig pénzért. Mikor elmulik a menyasszonytánc, a pénzt átadják a menyasszonynak, ez az övé! Szentistvánon a menyasszony táncából egy üszőt vettek, amely mindig egyéni tulajdona volt az asszonynak haláláig minden szaporúságával egyetemben. Itt a nők is dobtak pénzt és táncoltak a menyasszonnyal.

A menyasszonytánc vége felé már kukorékolnak a kakasok, virradni kezd. A vendégek lassan szedelőzködnek s elszélednek. A vőlegény pedig a menyasszonnyal hazamegy, ha pedig még nem viradt, felmennek a *padra* és ruhástól ledőlnek. Eszükbé sem jut turbékolni, úgy várják a reggelt, mint két idegen madár, melyet egy kalitkába zártak.

A régi lakodalom két napos volt. Első nap korán reggel felöltöztek. A templomban előbb meggyóntak és megáldoztak s úgy mentek az oltár elé. Esküvő után a vőlegény és menyasszony hazament, mindegyik násznagya kíséretében. 11 órakor a menyasszonytól pár fiatalember elment a vőlegény házához és meghívta a *kendőt* a menyasszony házához, hova bandaszóval érkeztek, a zeneszót a legények víg ugrálása, tánca kísérte. A vőlegény, vőfély, nyoszolyó asszony, nyoszolyólány a muzsikások háta mögött ment. Odaérkezve, a banda egyet fújt, ezalatt bementek a házba s asztalhoz ültették őket. Ekkor a menyasszony is a vőlegény mellé ült. A fiatal párnak azonban nem volt szabad ennie. Ezután behordták az ennivalót, ugyanazt, amit ma is szoktak. Ebéd után a legénység kiment táncolni, a vőlegényt, menyasszonyt, nyoszolyólányokat pedig a *komrába* vitték s ott enniük adtak. Mikor kész voltak az evéssel, a vőlegény felkelt, kézen fogva kivezette a menyasszonyt a banda elé s ott megtáncoltatta. Négy óra tájig jártak a táncra alkalmas fiatalok, ekkor a vőlegény násznépe bandaszó mellett elindult haza. A vőlegény is ment a legénység élén, utána a menyasszony a nyoszolyólányokkal és leánypajtásaival.

Közben beesteledett s a legénység elszéledt, hogy otthon megvacsorázzék, mert a legényeknek nem adnak enni sehol. A menyasszony pedig átöltözködött s tovább táncoltak, miközben az elszéledt legénység újból viasszaszivárgott. Ekkor mindjárt meghívták a hérést, az pedig hamarosan megérkezett. A vacsora úgy ment végbe, mint most. Az ételt a vőlegény, menyasszony, vőfély és a nyoszolyók hordták be. Vacsora után a hérészt táncolt, a vőlegény, menyasszony és ételfelszolgáló társaik felvonultak a padlásra vacsorázni. Mikor onnan lejöttek, haza kísérték a hérést, azután visszajöttek a lakodalmasházhoz, ahol még vagy kettőt fújt a banda, miközben 12 óra lett, a vendégek elszéledtek s a házbeliék lefeküdtek. A menyasszony a padláson aludt, a vőlegény pedig a házban, ha nem volt ól.

Reggel korán felkeltek. A menyasszony haját *felfésülték* kontyba, s úgy mentek az avatásra a templomba. Ez volt a *kis hérés* napja.

A beavatás az első mise alatt történt meg. A fiatal pár a vőfélyvel együtt haza ment a vőlegény házához, ott reggelit adtak. A tánc délig folyt, ekkor jött a kis hérész hívó s átmentek a menyasszony házához. Ott ebédet kaptak s estig táncoltak, vacsorára megint visszajöttek a vőlegényes házhoz. Alig nyelték le a falatot, újra táncra

perdültek s éjjélig ropták. Éjjélután elszéledt a vendégség s lefeküdt az ifjú pár is ősi szokás szerint kétfelé. A fiatal menyecske egy hétig a padláson hált a férj leánytestvéreivel, a fiatal férj pedig az ólban, szegény helyen pedig, ahol ól nincs, a házban a patkán. Esténként eljárogat a más ólába tanyáztatni, mutatja, hogy ő bizony nem szerelmes, az asszony egyáltalán nem érdekli. Pedig hát nappal, mikor az öregek nem látják, ugyancsak körülötte jár az asszonynak. De ha a menyecske nem szereti, hónapok is eltelnek, míg közelébe engedi. A fiatal férj korcsmás lesz, az asszonyi élettel megbarátkozott menyecskék pedig pirongatják a nyakas ujdonsült menyecskét, aki aztán lassanként megadja magát a sorsának.

A fiatal menyecske az ura előtt nem eszik. Délben az anyós váltig kínálja, erőlteti, de csak egy kicsit csipeget a béke kedvéért, mert az előtt is szégyel enni. Ebéd után hazaszalad a szüleihez, ahol aztán kárpótolja magát. Egész estig ott marad, megvacsorázik s úgy tér vissza a férje házába, ahol megint minden unszolásnak ellenáll. Reggel azt eszi meg lopva, amit az anyja csomagolt neki, mikor hazulról eljött.

A menyecske nem hál a házban, az az öregek lakása. Az ő helye a *komra* mindaddig, míg az öregek élnek. Ágyát is itt állítják fel, bútorai is itt vannak egyéb kamrabeli lom között. Konyha edényei és egyéb nem mindennapi használatra szánt holmijai a padláson várják azt az időt, amikor az öregasszony elköltözik egy jobb házába s ő foglalhatja el a helyét a házban.

Ha a férj meg tudta kedveltetni magát az asszonnyal, akkor éjjeltájban, — mikor valamelyik szomszéd ólból hazakerült — hal-kan bezörget a kamara ablakán s a menyecske kioson a pitarba s kinyitja az ajtót. De jaj nekik, ha az öregek észre veszik, az erkölcsi prédikáció nem maradhat el! Pedig hát az a menyecske sorsa nem-sokára, hogy állapotos lesz, ekkor aztán az öregek csak a fejüket csóválják. Csókolózni mások előtt illetlen dolog, a fiataloknak még mutatni sem szabad, hogy egymást szeretik. Figyelmesnek, udvariasnak mutatkozni az asszonnyal szemben mások előtt nem szokásos, igaz, hogy négy szem közt sem az. Ha az utcán mentek, a férfi megy elől, az asszony utána 5—6 lépéssel. Kocsin is hátul ült az asszony, nem ül az ura mellett. A férj és a feleség egymást nem szólította a nevén sohasem. Reggel így köszöntötte az ember az asszonyt: „Jó reggelt, hé!“ „Mit álmottál, hé?“ Nevén szólítani restellte. Az asszony sem említette az ura nevét.

Az egyik menyecske ura a korcsmában volt. Az asszony szeretne volna hazahívni, de neki illetlen lévén a korcsmába belépni férfiak közé, egy befelé igyekvő legénynek így szólt: „Küldd ki már a Mari apját!“ t. i. a leányának az apját.

A menyecske az anyóst anyámasszonynak, az apóst apámuramnak hívja. Kövesden a férj bátyjait „*nagyuram*“-nak hívja, még pe-

dig keresztnévükkel kapcsolatosan: „Pesta nagyuram, Jóska nagyuram“. A régi időkben, ha nem *válakoztak el*, vagyis családközösségben éltek, a férj bátyja parancsolt is a menyecskének, bár ebből gyakran baj lett. Szentistvánon is nagyuram-nak nevezi az asszony a férje bátyját, öccsét pedig *kisuram*-nak. Kövesden a *kisuram* elnevezés nem használatos.

A férj az asszonyt tegezi, az pedig *kend*-nek szólítja az urát, vagy *ember*-ét. A „férj“, „feleség“ elnevezéseket egyáltalán nem használják. Újabban az asszony magázza az urát, sőt már tegezi is.

szigeti Györffy István.

Kecskemét és Kecskeszáraz.

(Észrevételek Pais Dezső „Kecskemét“ cikkére).

E folyóirat ezévi első számában „*Kecskemét*“ címen, Pais Dezső „Mégegyszer Kecskemét“ című cikkekéskéből kifolyólag (*N. és Ny. 1929.*), e helynevünk megfejtésével és eközben általánosságban is, az én, helynevekre irányuló munkásságommal foglalkozik, a hagyományos „grammatici certant“ hangján.

Engedje meg, hogy a számomra általa kegyesen kiszabott „észrevételek“ formájában hozzászólhassak.

Előbb a személyi részhez.

Ha azt gondolja, hogy a „fiatal nyelvtudóson“ őt értettem, kijelentem, hogy legtávolabbról sem. Fenti cikkekéskémben idevonatkozólag körülbelül ezeket írtam, s most utólag látom, kár volt azokat a szerkesztőnek, a szubjektivitásokat magától értetődőleg lehetőleg kerülni akarván, beleegyezésemmel kihagyni:

„P. D. az élen jár helynévbúvárló tudósaink között. Amit e téren tudok, annak felét az ő logikusan átgondolt és szabatosan fölépített cikkeiből tanultam.¹ Nevét folyóiratunkban (a *F.* és *E.*-ben) mindig tisztelettel említettem (említem ezentúl is), de elhallgattam akkor, ha olyan magyarázatára hivatkoztam, mely szerény megállapításom szerint nem helyes. (Alább egy-kettőt megemlítek.) Sokat tanultam tehát tőle, persze más jeleseinktől is, de nyelvészeti *iskolázottságot* és *módszert* nem tudtam, mert nem is tudhattam, óvatosságot pedig részben nem is akartam“.

„Önkritikám“ követelésére ezeket:

Én, mint cikkekéskémben mondtam, a *F.* és *E.*-be írogatok „úgy ahogyan tudok“ (t. i. helynévmagyarázatokat). Mikor az indulóban

¹ A helynevek iránt való érdeklődésem azonban korábbi, mint Pais nyelvtudományi munkássága. Ezek gyűjtésére már 1903-ban felhívtam a vidéki múzeumok vezetőinek figyelmét egy nyári kurzus-előadásban (*I. Népr. Ért. 1903*).

lévő *N. és Ny.* szerkesztője odaszánt „Kecskemét” válaszcikkekémet elkérte tőlem, ezzel adtam át: *A N. és Ny.*, címe szerint, bár nem kimondottan, egyben „nyelvtudományi”, de talán a *M. Ny.*-nél is „közérdekűbb” nyelvészeti folyóirat is, nem úgy, mint a *F. és E.* A közléshez tehát csak akkor járulok hozzá, ha cikkekémet nyelvtudós szakértő, szigorú kritika után arra megfelelőnek találja. Ha bármi komolyabb kifogása lesz ellene, visszakérem.

Erre *Bibó István* i. t. szerkesztő barátomtól 1928. IX. 4.-én a következő levelet kaptam: „Óhajod szerint átolvastattam a Kecskemét cikket egy nyelvtudóssal. *Nyelvi tekintetben semmi kifogása el-lene . . .* stb., arra kérünk tehát, többitd meg az Alföldre vonatkozó helynévkutatásaid számát, hogy már az első füzetben más is megjelenhessen”.

Így kerültem e folyóiratba s adtam át továbbiként „Ködszállás, Domahida, Tomaj” című cikkekémet, mellyel úgy látszik „ráhibáztam” a helyes nyomra (l. *Nyelvtud. Közl. 46. k., R. Nagy L.: „Toman”*), mert *Pais* ezt, (talán éppen ezért?) nem kifogásolta (*M. Ny. XXV, 80*), hanem csupán *Kecskemét-et*.²

Hogy az én bizonyító módszerem mennyire fogyatékos, nagyon jól tudom. Ne is várja tőlem *Mellich János tanítványa*, hogy olyan legyen, mint a céhbeli nyelvészeké. Hiszen akkor én is az volnék, ami sajnos nem vagyok.

Azt is jól tudom, hogy cikkekéim nincsenek megtömve azzal a bizonyító anyaggal, amivel a helynévkutató nyelvtudósoké. Ne higgye azonban *Pais*, hogy cikkeit ebből a szempontból is nem tanulmányozgatom, s hogy munkamódjába nem látok bele, ha példaként követni nem is tudom.

Hogy a *kényszerű rövidsége*, és a *mi táborunkra* való tekintetekből a *könnyedségre*, s a *megérthetésre* való, akár helyes, akár helytelen törekvésem, sok és sokféle, többek közt a módszeres nyelvészkedés matematikaszerű levezetése szempontjából jogosan kifogásolható hibának a szülőoka, azt is látom, sőt készséggel megengedem.

De kettőt semmi szín alatt meg nem engedek. Az egyik az, hogy „gyors és mutató eredmények”-re törekszem és „befejezett igazságok nyújtását hirdetem”, a másik pedig, „hogy veszedelmes munkát végzek, mert a tájékozatlanok közt, téves nézeteket terjesztek”.

Az elsőre: Részben szerény írásaimban, de méginkább élőszóval számtalanszor kijelentettem, hogy nem törekszem eredményekre, még kevésbé befejezett (!) igazságokra. Az én magyarázó próbál-

² Irtam egy cikket („*Örmény, Örményes*”) *Mellich János* i. t. barátom és szerkesztésben munkatársa *Pais Dezső* felszólítására, a *M. Ny.* Színnyel-émlékfüzetébe is. Ide se ajánlkoztam tehát! Melichnek is megírtam, hogyha nem felel meg, hagyja ki, vagy töröljön belőle tetszése szerint. A cikk szedését *Paistól* kaptam meg, s minthogy semmi törítés, vagy javítás nem volt benne, talán joggal hittem, hogy dolgozatom mégis megütötte a minimális mértéket. De jóllehet így ítélt meg, mégse kopogtattam be hozzájuk többé, hagyván a szűkös teret érdemes és hívatásos nyelvtudósoknak.

gatásaim, fölmerülő meglátásaim, v. ötleteim, jórészen arra vannak szánva, hogy — amennyiben érdemesek — hozzáértő nyelvész (az a félreértett „fiatal nyelvész”) csinálja meg nálamnál jobban, s amikor eredménye, v. ú. n. igazsága megvan, mondja el azt nekünk geográfusoknak is kivonatosan és érthető formában. Szóval tanítson, hogy mi is taníthassunk. Én majd akkor „e nem mindig hálás szereptől (mint e mostani eset is mutatja) szívesen visszavonulok”. Hogy a fiatal tudós feladatát és kiképzését teljesen én akarnám megszabni, mosolyogni való.

Még azt is meg szoktam tenni, hogy olyan gondolataimat is közreadom, amiket igazolni nem tudok, abban a hitben, hogy valaki *bármilyen* szempontból hasznukat veheti. Sok, látszólag meg nem indokolt, levégőben lógó *közbeszúrásom* innen származik. Másszóval mint mondtam, sokszor készakarva nem vagyok óvatos és nem zárok be minden ajtót magam után, mint ahogyan a szigorú, módszeres nyelvész teszi, s ahogyan tennie kötelessége is. Ehhez azonban egy kis *bátorság* is kell, az t. i., amelyik nem aggódik a *presztizsért!* Néha nyelvészek előtt közismert dolgokat is beleiktatok, tanító célzattal.

Aki szerény cikkecskéimet olvassa, nyomban megállapíthatja, hogy komolyabb nyelvi dolgokba nem ártom bele magamat, mert azokhoz nem értek. Hogy, különösen korábbi magyarázataimban vannak tévedések, helytelen kiindulások és bizonyítások stb., magam is tudom. Ilyenek, úgy látom, még nyelvészek munkáiban is vannak. Egyszóval nem *nyelvi* szakcikkeket írok egy *földrajzi* folyóiratba, s aki ezeket mégis ilyen szemmel nézi és ilyen mértékkel méri, az vagy fontoskodik, vagy tévesen mérlegel. Én — amennyiben lehetséges — *konkrét esetekkel* kapcsolatos jóindulatú figyelmeztetést és hibáimra való rámutatást kértem volna a túlsó oldalról, s azokat illőképpen megköszöntem és követtem is volna.

A másik vádon pedig több okból akár fel is indulhatnék és ilyen hangon utasíthatnám vissza. De nem teszem, mert nem haragszom. Engedje meg azonban *Pais*, hogy ezt az egy szemrehányását csakugyan tudománya tekintélyét féltő „fiatalabb” temperamentumának tudhassam be. Meg aztán ha neheztelnék is, tudós magasságból hangzó végső szava mégiscsak lecsillapít, amikor azt mondja, hogy bizonyos kíváncsiak szemmel tartása mellett, tiszteletreméltó érdeklődéssel és terjedelmes anyagi tudással e tudományágnak még hasznos szolgálatokat tehetek.

Hogy pedig kik „veszedelmesek” e téreken, kifelé a külföld felé és befelé a magyar iskola felé — mindkét felé akaratlanul — arra nyelvtudós vezéreink, köztük *Pais* is a maguk folyóiratában és cselekvésem is a mienkben (*F. és E.*), többszörösen rámutattunk.

Erről se szólok többet, mert ki kellene fejtenem azt is, miért ér többet az a szerintem „korszerű” táplálék, amit én bármilyen gyarló eszközökkel és modorban *a mi közönségünknek* nyújtani tudok, annál,

ami egyáltalán nincs, vagy annál, ami van, de nyilván nem kívánatos.³

Térjünk át most *Kecskemét* nevére. Néhány, nem nyelvészeti észrevételt bátorkodok rá tenni. Nem választ írok tehát, hanem hosszabb-rövidebb, néha terjengősnek látszó, s kitérésekkel tűzdelt megjegyzéseket, melyek azonban hozzákapesolódnak *Pais* egyik v. másik állításához, s egy-egy új adat, sőt talán gondolat, mégis lesz bennük.

Pais azt mondja, hogy nevünk előtagja csak akkor lehetne *személynév*, ha a XIV. sz. előtti időből Kecskeméttel, v. „közvetlen környékével“ kapcsolatban egy *Kecske* nevű embert említenének. De két mondatnál lejjebb még ezt is visszavonja, mondván, hogyha „mégannyi *Kecske* sz. nevet tudnánk is kimutatni helyneveinkben, kétségbe vonom, hogy ezekkel, mint analógiákkal akárcsak valószínűsíthetnők is azt, hogy Kecskemét elnevezésénél egy *Kecske* nevű személy játszott szerepet“.

De kérdem, milyen logika már most az, amelyik pár sorral odább, *ugyancsak ilyen analógiákkal* próbálja bizonyítani a maga igazát! (L. lentebb.)

Szóval a *Kecske* itt köznév. Az utótagról, a *met*, *med*-ről megállapítja, hogy az a. m. *meddő*, talajra vonatkoztatva pedig azt mondja, bár tárgyi igazolása nem kielégítő, hogy kiszáradt talaj, vagyis „egy *Kecskemed*, azaz *Kecseszáraz*, *Kecseszáraz medre*, *Kecseszáraz ere* vált Kecskemét nevévé“.

A név létrejöttét tehát — ha jól értem — így kell elképzelnünk: volt egy *Kecskeér* (vagy *Kecske* „ér“ nélkül?, mert az ilyen névadás ritkaság, sőt *Melich* szerint „az átmenet itt előbb személynév“, *M. Ny. XX, 43*), amikor ez az ér kiszáradt, *Pais* szerint *meddővé* vált, eltűnt, lett belőle *Kecskemed*, s ezzel együtt — legalább úgy látom — eltűnt a szóból az ér is, mert különben így kellene kezdődnie: *Kecske + ér + med*-je s ebből aztán *Kecskeérmed*, majd valahogyan *Kecskemed*, ha ugyan nem inkább *Kecskérmed*. Lehet azonban, hogy helytelenül látok, s talán „tárgyilag“ másképpen képzelendő el. Itt természetesen több eset is lehetséges, de ezeket nem nekem kell „valószínűsíteniem“.

Mivel úgy látom *Pais* szerint kellett itt lenni egy *Kecskeér*-nek, föl kell vetnem azt a kérdést, volt-e hát csakugyan? Mert *Pais* ezt egyenesen nem veti fel, hanem így ír: „tárgyi alapként hivatkozhatunk arra, hogy a város nyugati részén ott volt a *Déllő* mocsár, amelyet csak 1835-ben csapoltak le“ (31). Vagyis úgy látom, felteszi,

³ A geográfusok tudják, hogy a *F.* és *E.* programjának kitűzésében és tulajdonos-szerkesztője megértéséből annak következetes végrehajtásában nekem mennyi részem van. Hogy a helynevek dolgát én kapcsoltam ebbe bele (nemcsak az én magyarázatásaimat értem), azt is mindenki tudja. Ez talán, ha jó úton halad, még érdemnek is elkönnyelhető. De ismétlem, nincs szükségem rá. Egyáltalán nincs rá szükségem. Tessék ezt végre *egyszersmindenkorra* tudomásul venni *Pais Dezsőnek*.

hogy ahol mocsár, v. tó volt, ott ér is lehetett, az ér aztán kiszáradt stb. Hogy volt-e hát itt *ilyen nevű* ér, vagy sem, arra amint látjuk, egyenes választ nem kapunk. Én azt mondom, ha lett volna, bold. *Hornyik*, a város benszülött, alapos, öreg monográfusa is tudott volna róla. Kecskeméti tudós barátaim, akikkel ezt a helyszínen is megbeszéltem, azt mondják, hogy nem volt, csupán egy ásott árok készült ott. De ha nincs, *Pais* majd talál máshol, igaz, hogy nem a „közvetlen környezetben“, hanem, ha nekem is szabad kisázkodnom, egy merész bakugrással a messze Dunavölgyben.

A kecskeméti ereknek tudjuk megvan a maguk neve, de a *névadó Kecskeéré* véletlenül nem maradt fent köztük, holott a körülötte lévő (t. i. a *Déllő* körül lévő) „Homok“ neve most is él, mert ez, a város legelső említése táján előrenyomuló „Homok“ (*Csödör homoka*) duzzaszthatta és nyomhatta kelet felé az apró szikes tavat, a *Déllőt*, amilyen tó jóformán *minden* kunsági faluban volt, v. van.⁴

Tárgyi bökkenő ezenfelül még az is, hogy ez az eltűnt ér *Pais* elgondolása szerint derekabb ér lehetett, miként a hasonló „tárgyi és képzeletbeli indító okokra visszamenő“ kunszentmiklósi *Bakér* és a kalocsavidéki *Kecskeméd*, meg pár sorral fentebb a karcagi *Üneri* és *Csikéri* is; amelyek, a kecske-állatnév származtatásra bizonyítónak ideszóllíttatnak.

Arról van itt ugyanis szó, hogy a Dömsöd—Kalocsa közti 80—100 km. hosszú folyás, a mai *Kígyós* északi része „lehetett“(!) *Pais* szerint *Bakér*, vagyis *Kecskebakér* (erről lentebb), déli vége meg *Kecskeméd* (korábban tehát az is Kecskeér?), mert hiszen itt van *Kiskecskemégy* pusztája.⁵ Vagyis — így szól az okoskodás — ha *Kiskecskemégy* egy kiszáradt Kecskeérről kapta nevét, arról kellett kapnia *Kecskemét* városának is.

Ez a logika azonban szintén *tárgyi* betegségben szenved, mert a *med-száraz* elmélet azt kívánja, hogy ez a kiskecskemégyi *Kecskeméd* kiszáradt ér legyen. Sajnos nincs így, mert az most is ott folydogál Kiskecskemégyen, régebben, a szabályozások előtt, méginkább „folyt“(!) A másik baj meg az, hogy nem *Kecskemégy*-nek hívják, hanem *Malomér*-nek. Dehát Istenem!, miért ne hívhatták volna régebben *Kecskemégy*-nek? Csak *Bátly* nem tudja, hogy ilyen tárgyi „associatív műveletek“ is vannak! Erre-azonban a történet alaposan rácsáfol, mert *ezt* a folyást, már a *tatárjárás előtt Malomőren*-nek, később *Malomér*-nek hívták (*Ortvay, Csánki*). A közeli Ordason is van *Malomér* (*Pesty, Hn. kézirat*). A fentebbi *Malomér* tőszomszédjában említik ugyancsak 1239-ből a *Vizesfenyér* nevű árkot is. De talán az lehet, hogy nem is erről a pusztán átfolyó érről van szó, hanem

⁴ Ez — szerintem — nem *Csödör ló homoka*, hanem *Csider > Csidör* nevű ember (!) homoka, pld. *Arany*, — *Alpár*, — *Ugule* stb. *homoka* (I. F. és E. 1923. 49). Hogy a Kecskemét mai határterületén lévő ősi telepek közt mennyi a személynév — helynév és milyen kevés a másféle, arra l. *Hornyik* posztumusz munkáját: „Kecskemét város gazd. fejl. története“ 1927. Ezt úgy látszik *Pais* nem ismeri.

⁵ *Ferenczy*: Pest Pilis és Solt . . . névtára szerint (1844): „Kiskecskemét 46 l.

egy másik, egy piciny *Kecskemégy* tűnhetett el ilyen „sárvizes területen“. Fő az, hogy el kellett tűnnie!

Most térjünk vissza az otthagyt három „állatneves“ érre.

Adjuk fel először a kérdést, vajjon *Kecskebakér-e a Bakér?* (Ez Dömsöd alatt a Dunából jön ki és *nem megfordítva*, mert ezen keresztül szokta régebben a Duna fölkeresni Kunszentmiklóst). Mi azt mondjuk, aligha, mert „közvetlen környékén“ (pld. Dömsödon és Lacházán is) törzsökös családnév a *Bak* (nem tévesztendő össze az u.-ottani *Baky*-val), amit, kun területről lévén szó, joggal tarthatunk törökből lett sz. névnek. (*M. Ny. XVII. 211, XXV, 86, Karácsonyi és Németh Gy.* Az előbbi a sz. névről, az utóbbi csak a török *bog* szóról).⁶ Hogy az alföldi *erek* megnevezésében mennyi a sz. név, arra özőnével hozhatnánk fel példát. Mégis lemondunk róla, mert *Pais* kijelentése szerint alkalmasint hiába hoznánk fel. Ha pedig valaki arra gondolna, hogy a nevet a *bakhát*-tal (Kiskunságban hosszú homokdomb), mint topográfiai lehetőséggel vesse össze, lebeszelném róla. Különben Szegeden is van *Bak-tó*, ma *Battó*. (V. ö. az értelem elhomályosulásához, hogy u.-ott volt *Balaki-tó* is, a török *balak* szóból, ill. sz. névből, s lett belőle *Ballagi-tó*. *Reizner: „Szeged tört.”*).

A közeli Mindszenten van *Baks* és *Tege* (*N. és Ny. 1929, 235*). Vajjon nem személynevek ezek?

Kalocsa mellett, ahol *Pais Kecskemégy* eret keres, találjuk *Bakháza* községet. Ez már nyilván *Bak* nevű embernek a háza. Volt is ott egy *Bak* nevű család (*Csánki III, 360*), sőt a szomszédos Fajszon ma is van *Bakmáté* dülő (*Pesty i. m.*).

Milyen egyszerű és természetes volna pld. azt mondani, hogy a felszegi-kalotaszegi *Bakszeg* (Bikal) és *Bakmező* (Valkó) dülők a bakkecskéről kapták nevüket, nemkülönben a kalotaszentkirályi *Bakverem* is. (*Jankó: „Kalotaszeg“* stb.) Szentkirályon azonban van *Bak Tamás pataka* is (v. ö. ehhez 1428: *Vaspéterpataka*, Ród, Kolozs m. *Csánki III, 398*). Ez azonban már kétségtelenül személyneves képzés. *Csánki*-ban aztán azt olvassuk, hogy 1482-ben Szentkirályon egy *Bak Tamás* nevű jobbágyot vesznek oklevélbe. Ki kételkedik már most, hogy a mondott pataknévben nem az ő neve maradt fenn, vagy hogy az ottani *Bakverem* is nem a *Bak* patakkal kapcsolatos, sőt a bikali *Bakszeg* és valkói *Bakmező* se *Bak* sz. névből alakult? (V. ö. ehhez: Mártonföldén belül, *Bakpéterfölde* és *Bakfölde* prédiúmok, Nógrád m., *Csánki*).

Ha a *Bak*-ról származó ősi aradi *Baky* család másik falujából *Bagd*-ból *Bogda*, *Bakszeg*-ből meg *Bogszeg* lett (l. ehhez: *M. Ny. 1927, 570*) épúgy *Bakálló*-ból lehetett a győr—csikvándi *Bogálló* toállás is.

⁶ Máshol (*F. és E. 1930*) írok pár sort arról, hogy a Jászságban van egy *Irgocs patak*, ill. rét. A régiségben volt Komáromban egy *Erkece rét*. (*Czinár*). A Bodroghközben van *Erkece tó*. Azt mondom, hogy ezek talán (?) sz. nevek, s a török *erkeç*, *erkeç* = bak, vezér, családító köznévből vannak. Az oszmáni *bog* (magyarban: *bok*, *bak*) is = vezető, úr, parancsnok. Mivel *Boc* sz. neveink és ebből helyneveink vannak (*Bog + lár*) ezért emlegettem a kunsági *Teke* = *kecske* dülőneveket is. (l. lentebb is).

(*Pesty i. m.* V. ö. ehhez: *Allószeg és Kőkénesálló, Csallóköz, Ortray*).

Vajjon nem jogosan keressük-e ezekben is az annyira elterjedt *Bak* személynevet? *Pesty*-ben (i. m.) pld. azt olvassuk, hogy a szatmári Kishodoson csaknem az egész falu *Bak* nevet visel.

Legyen elég ebből ennyi! A *kategorikus* kijelentésekkel azonban, épúgy mint a hamar föltételezésekkel, a *helynév-nyelvészkedés tekintélye érdekében* tanácsos óvatosabban élni, mert egy kis utánanézés hamarosan felborítja őket.

Szerintem a karcagi *Üneri* se feltétlenül *ünő + ere, üszőere. Bika-ér* (de nem *Bikaeri, Bikaere!*) van ugyan Jászdósán (*Pesty: i. m.*; u.-ott *Kecskés folyó, Jenőn meg Kecskés halom*), de v. ö. ehhez *Érbuga*, vizes hely Karcagon, ami nyilvánvalóan *Er + Buga*, vagyis az *Er* mellett fekvő *Buga*, amikor *Buga* = (török) *bika*, feltehetőleg sz. név. Az *Üneri*-ről csak ennyit: Az *ünő* tudjuk török szó, s talán éppen ezért, a régiségben gyakori sz. név. A szabolcsi *Inezakala* előtagjában az *Ine* megmondottan az (*Karácsonyi: „Magyar nemz.” II, 31*), s az *Ünövejszád* (*Okl. Sz., a ? felesleges*) névben is alkalmasint az (= *Ünövejsze*).

Az ugyanottani *Csikeri*-re is állhat ez. *Csik* az Alföldön közönséges sz. név. *Csikos ér* persze számtalan helyen van, így Karcagon is. Hogy ebből lehetséges, *Csikere, Csikere* (v. *Csikér* is) nem akarjuk mindenáron tagadni, csak példát kérünk rá, különösen mikor bizonyítani akarunk vele, nem pedig kijelentéseket! Mert ezek a jelenkori példák érnek ám annyit, mint valamely névnek a történeti forrásmunka-mutatókból összegereblyélt és boglyákba rakott alakváltozatai, amennyiben itt nemcsak hangtudományi kérdésekről van szó. Mi azt mondjuk, hogy a helynévadás gyakorlata ez: *Ludas, Hattyas, Batonyás, Darvas tó* stb., *Kárászos, Békás, Nádályos, Kigyós ér* stb., de *Juhid, Disznód, Kabola, Ökör-ér* stb. Ha pld. Komárom—Csallóközben, ahol pedig ugyancsak bőven volt ér, ilyen dülős és vízneveket talállok: *Gadócs, Harcsa, Készeg, Pozsár* stb., nem szimatolok nyomban halakat bennük, mert tudom, hogy e neveket az ottani *Koppány* nemzetség tagjai (ágai) viselték, s azok ma is járatos nemesi nevek ott.

De van még egy másik meggondolás is. A kun Alföldön *élő* szó a *zsiger*, a levágott marha, juh, tüdeje, szíve, veséje stb. Ennek ott *dzséger, dsiger* alakja is használatos. A *M. Ny. XXI, 61.* lapján azt írja egyik jeles turkológusunk, hogy az aradi *Csiger* patak a török *džiker* = tüdő, máj szóból magyarázható. (Ez a *Csiger* azonban nem *hódoltsági oszmánli* maradék, mert már 1331-ben így hívják. *Márki: „Arad m. tört.” I. 226.* Nem sokkal későbbi a monori *Zsiger* pusztá se. *Csánki.* *Csiger*-patak a csallóközi Sikabony mellett is van.) Én ezzel kapcsolatban egy *Vesepatak*-ra hívtam fel a figyelmet, *F. és E. 1925, 125.* (Egy *Máj*-patak Bars-Tajna mellett van.) Azt hiszem már most, nem lehetetlen, hogy az alföldi *Csikér, Csigér, Csikéria* patak és helyneveinkben is jogosan kereshetjük ezt a szót. (Tisza-

földváron és Úrin pld. *Zsiger*, Szalkszentmártonban *Csigér*, Pütrügyön *Cseger* stb.)

De legyen elég ebből is ennyi, igazolására annak, hogy ezek a megjegyzések, v. „észrevételek“ *Kecskemét* nevének magyarázatában, s ezen belül a *kecske* köznév „valószínűsítéséhez“ is, olyan kritikus elme részéről mint *Pais*, legalább is figyelembe veendőek.

Most engedjen meg egy kis kitérést, a „*kecske*“ jogán. Egyszer *Ürgeteg* című cikkében is „kiöntötte az ürgét“ (*M. Ny. XIII. 231*), egy dülőnév, *Ürgetag*, s talán az oláh *Orgyetyeak* befolyása alatt *Ürgetag*-nak magyarázván e bihari falu nevét. Erről azt is írja, hogy régi adata nincs róla, mert a név *Csánki*-ban nem fordul elő. A lényeg az, hogy *Ürgeteg* aligha lehetett valaha is *Ürgetag*, mert már 1341-ben, egy osztozkodás alkalmából *Wrgeteg*, *Vrgeteg*-nek írják, a *tag* pedig *ilyen értelemben* tudtommal nem régi szó. (*L. F. és E. 1925, 61 Pais* neve említése nélkül!) Hogy *Ürge* közönséges parasztnév, (*Ürge Ignác* ismert magyar hittérítő, l. *Szinnyei*: „Magyar Irók“) s ehhez a *tag* nagyon jól illik pld. *Pais-tag*, *Bátky-dülő*, viszont az *ürgé*-hez, *görény*-hez stb. kevésbé, arról nem is szoltunk ott.

Lentebb még egy másik ilyenforma példánk lesz (a több közül), de nem azért, hogy vele *Pais* érdemeit kisebbítsük, vagy a magunk hibáit így mentegessük, hanem azért, hogy rámutassunk arra, hogy a „salto mortale“ és hasonló megtisztelő jelzők osztogatásával is talán óvatosabban kellene bánnia. (*L. ehhez: 1263: vallis Egurmeugh*).

Jóval nehezebb helyzet elé állít bennünket *Pais*, nevünk utótagjának, a rejtélyes *med*-nek és származékainak magyarázatával. Alaktani oldaláról bizonyára rendben van a kérdés, (de ennek megítélésére nem vagyok illetékes), a jelentéstan felé azonban úgy látom még bővebb kifejtést kíván, *tárgyi* tekintetben pedig, amire *Pais* akkora súlyt vet, a dolog természeténél fogva, mindkettőnknek bajos a pro v. kontra bizonyítás. Mert a kérdésnek ez a része, csupán csak *egyszerű fogalmazásban feltéve is*, akörül forog, vannak-e, vagy sajnos voltak-e azokon a helyeken, ahol ilyen *med*-es nevek fennmaradtak, olyan vizek, még pedig csaknem kivétel nélkül erek, v. patakok, amelyek időszakonként, de méginkább véglegesen kiszáradtak, *med*-ek lettek, feltéve, hogy a *med* ezt jelenti, vagy nincsenek és nem is voltak. Ki tud erre *minden esetben* megnyugtató választ adni? Vagy merjük-e azt állítani, hogy ezek az egyes topográfiai tények, mert tulajdonképpen ilyenekről van szó, meg vannak-e már vizsgálva *bizonyító erejük mértéke* tekintetében annyira, mint az egyes szavak, hangtörténeti, alaktani stb. tekintetben megvannak? Megesne, ha ilyen könnyű volna a dolog, s ha az emberi településeknek, a föld birtokbavételének, tehát a helynevek létrejöttének kezdeteibe is, a *Pais* kinyitotta, hívogató pitvaron keresztül be lehetne látni.

Hogy „engem se értsen félre“ előre bocsátom, hogy idevonatkozó, *szintén laza észrevételeim* tehát csak részben vonatkoznak az ő

megállapításaira. Egy részük olyan, amire későbbi behatóbb kutatásnak kellene választ adnia.

Pais ennek a *med*-nek minden oldalról való megvallatására fordítja erejét (*M. Ny. XXV.* „meddő“). Kiásván a homályból, azt állapítja meg, hogy a *med* és ejtésváltozatai (*méd, met, megy, mét, méd, mégy*) egy régi alapszavunk, s jelentése a. m. száraz. A *meddő* (*medő*), *medüs* (*medës, medös, medves*) és *mede* pedig ebből alakult képzős származékok.

Közülök ma csak a *meddő* él országszerte emberről, állatról, de mint *vizrajzi, v. topográfiai terminus* — úgy látszik — *egyikük sem*, mert különben aligha mulasztotta volna el fölemlítésüket. Ez a hiány — legalább nekünk — feltűnő jelenség! (Erről még alább is!).

A felhozott példák szerint (*Med* 6, *Meddő* 1, *Medves* 1 v. 2, *Medes* 3, *Mede* 1), e szók víznévvel és vizekkel kapcsolatosan is előfordulnak a régiségben „száraz, asszú (holt) mederre, vizekre vonatkoztatva“.

Mindenekelőtt kirekeszteném innen a *holt* jelzőt, mert ez a szinonimnak látszó *haló*-val és *halovány*-nyal együtt (a két utóbbi főnév), úgy látszik mást jelentett és jelent. Lásd ehhez: „Halovány“ *F. és E. 1924, 45 és 1925, 121.* Ebben kikeltem a szláv „morotva“ műszóként való használata ellen, s azt látom eredménnyel. Cikkecskémben megemlítettem, hogy a zalai *Hóttó* is talán *Holttó* és nem *Haltó* (Halastó), amint *Pais* magyarázza (*M. Ny. VII, 167*); de nevét — figyelemből — itt is elhallgattam. V. ö. ehhez talán mostani cikkében: 1384 *Fintaholtdunaya* (36). Ez a *Finta* ad alkalmat egy újabb megjegyzésre. *Finta* itt alkalmasint még *Pais* szerint is sz. név (*M. Ny. VII, 359*). Ezt pedig azért idézem ide (39), hogy *Pais* legyen kegyes elolvasni *Ollós + ág* és *Kecske + ága* című cikkecskémet (*F. és E. 1929*) és vesse össze a *M. Ny. IX. évf.*-ban megjelent *Ság* cikkével, ahol a *Fintó*-ról (Csánki: Hunyad m.) a *ság* keresése közben megfigyelt, amiből aztán néminemű botlások származtak.

Hogy a föltételezett *ság* = *Schack* = *erdő* minél több helynevünkben igazolható legyen [pld. *Ölyves + ság* (*Hefty—Téglás* adata után), *Szarvas + ság, Ölyves + ág* és *Szarvas + ág* helyett], éppen olyan, vagy még olyanabb „forrás“ utánanézési és önkényes olvasati hibák történtek, aminőket most olyan élesen szememre hány.⁷

Röviden és illő szerénnyen benne vannak ezek cikkecskémben, de újra neve említése nélkül, pedig ezt már azután írtam, mikor *Kecskemétről* adott magyarázatomat nálamnál kevésbé tapintatosan tette szóvá a *M. Ny.*-ben.

A *med*-hez visszatérve, az tehát a. m. száraz v. asszú. Úgy látszik főnév és melléknév egyszerre, mert *Kecskeméd* = *Kecskeszáraz*, viszont *Medviz* = *Száraz víz* (*M. Ny. XXV. 356*). Ez az utóbbi adat azonban szerinte nem megbízható. Utótagja alkalmasint *vez* (l. u. ott

⁷ Hogy az *Index*-ek nem mindig megbízhatók, azt *újában!* én is tudom, sőt sajnos azt is, hogy néha még az oklevélközlések se azok. De régebben *Pais* is vígan citálgatott belőlük.

Medvezi család, amit nem említ. De szerepelt később ott egy *Medvei* (!) család is „Somogy m. monogr.“). Egy *Megyviz* rét Garamkissallón is van (Áll. nyomda 1:36.000-es földműv. térképe a Népr. Múz.-ban), de ez *nem száraz* rét, aminél a *Medvez-et*, *Medviz-et* se lehet *meddő-víz-nek* magyarázni.

Nem tartja megbízhatónak a beregi *Medvigyét* se. De ez vésszedelmesen *közel esik* a kölcei *Medves Rakottyá-hoz*! Még közelebb a makkosjánosi *Medvés*-hez ugyancsak a Szernye mocsár mellett és a Kovaszói *Medvéshegy*-hez. (Mellette *Kanfertő*. Áll. nyomda 1:36.000-es földműv. térképlapjai). Ezek azonban, mint alább látni fogjuk, mind síksági, mocsaras vidéken fekszenek, vagyis szintén *nem szárazak*. A beregi adathoz l. talán a *Medvogya* vízgyűjtő árkot (*Kogutowicz*: „Dunántúl és a Kisalföld“, 193) és *Medvigye* pusztát u.-ott, a felsősomogyi Pusztakovácsi-Fajsz mellett, vagyis Somogyvár környékén. Mivel pedig u.-itt feküdt egy *Megh*, amit *Pais* nem hisz el nekem, hanem azt mondja, hogy az *Macs* lehetett (37), azt állítom, hogy e kettőnek (t. i. a pataknak-pusztának és *Megh*-nek) mégis van valami köze egymáshoz, de mindenestre inkább, mint *Macs*-nak *Meg*-hez.

Felhasználhatnám ezt az alkalmat arra is, hogy rámutassak milyen pontosan nézett utánna ebben az esetben *Pais* az azonosításnak, de nem teszem.

Meddő. Hogy a *Meddeu Seunche*-ben — mely úgy látszik a *med* elmélet főtámasza, s talán az *ötlet* megindítója — az előtag *meddő*, vagyis *száraz*, azt *Pais Ortway*-ből veszi, ahol ez áll:

„Ez a Selmecz vizének egy időszaki mellékvize = *Meddő* v. Száraz Selmecz“.

Ez látszatra nagyon tetszetős. De tárgyilag elhiggyük-e ezt minden indokolás nélkül *Ortway*-nak s utánna *Pais*-nak, aki a többi *med*-ek esetében olyan buzgón keresi a kíváncsú tárgyi, t. i. vízrajzi-topográfiai bizonyítékokat, itt azonban nem? Higyjük el, hiszen itt is lehetett ilyen patak. (Erről a lehetőségről lentebb is szólunk.) Azonban legyen szabad föltennünk azt a kérdést, hogy *meddő* jelzőt viselő patakot (ha a *meddő* itt csakugyan az), *miért csak egyetlen-egyet* (szerinte ugyan „egyik kétségtelent“) tudunk felmutatni, *még pedig Selmecz mellől*, holott egy-egy időszakosan nedves v. száraz patakocskák igen csak mindenütt akadt és akad, s mikor a „*meddő*“ ma is országsherte élő szó? Nincs pld.: *Meddőkörös*, *Meddőtúr* (esetleg *Meddöstúr*) stb., vagy legalább nem említi meg őket, ellenben pld. van *Szárazputaka* tetszés szerinti számban, van *Száraztó* is (Komárom-Csallóköz), aztán *Száraz Gerence*, *Szuhamecsénica* stb. (*Szár* v. *száraz*, *Strömpl* szerint megfelel az *aszó*-nak. „Helyneveink vízrajzi szókincse“. Knyomat, Bpest, 1930. *Szárpatak* van Torna mellett. Vize a mészkőben elapad). Ha a *meddő* ilyen vízrajzi vonatkozásban, akármilyen úton (ez a pont igen fontos más, ilyen vidéken lévő hely-

neveink tekintetében is), már 1266-ban eljutott *Selmecig*, az arra mutat, hogy elterjedt szó lehetett magyar vidékeken is!

Hogy a *Seunche*, *Sevenche*-t miért kérdőjeleztem meg „több mint balladai homályossággal“, (most már legalább tudom, hogy ilyen homályosság is van; eddig csak a „pithiai gözkör“-ről hallottam, *M. Ny. XXIII. 595*), annak az az egyszerű magyarázata, mert azt gondoltam és írtam, hogy az talán *Szöncse*, *Szevéncsé*-nek olvasandó, amiben semmi égbekiáltó tudatlanság nincs, s az talán nem *Selmec*. Hogy majd az lesz, mégpedig a *Selmec* szláv *Stavnica* nevének egyik magyar elváltozása, igazán nem tudhattam. Különben bizonyos célból megpróbáltam ezt a patakot az oklevél alapján megtalálni, de nem sikerült. Ember legyen, aki okleveleink leírásából ilyen feladatokat ma meg tud oldani. A vasi *Medus* leírása is zavaros. A *Pesty*-ben közölt berencsfalusi *Medzi potoky* azonban lehet esetleg a *Megepotoka*.

Méd. A Velencei-tó mellett volt 1298-ban *terra Meed*. Ezt én sz. névnek tartottam, *Pais* pedig, kellő kioktatásom után, értelmező jelzőt tételezve fel, *Méd nevű földet* lát benne. Vagyis — ha jól értem — ez a *Méd* szerinte *med* volt, mert vegyük tudomásul, víz mellett, posványos (?) stb., később persze kiszáradt területen feküdt (*M. Ny. XXV. 350*). Nohát vízben itt hajdan még inkább nem volt hiány (1838-ban még a Duna is, hogy úgy mondjuk, feljött ide, s a tó terjedelmesebb volt, mint ma, mert hiszen éppen ezt a részét csapolták le úgyahogy, s itt van egyetlen zsilipje is. (Képét l. *Ifjúság és Élet* V. 221). Mindenki tudja ezt, s a jó öreg *Lipszky* és a *Pallas Lexicon* térképeit (!), felesleges e végből citálgatni. Szóval volt hát minek kiszáradni!

Bennünket azonban és talán mást is, ismét inkább az érdekel, miért nincs ebből az egymagára álló *med*-ből az országban több, mégpedig nemcsak valamiféle *Tómed* v. *Körösmed*, *Tiszamed* stb., hanem ezeknél sokkal kisebb *med*, mondjuk egy dülönév?⁸

Mivel ebben az esetben már — s ezt merjük állítani — nem *érfenék*-ről, hanem egy terjedelmesebb *földdarab*-ról van szó, mindenestre nagyobb szolgálatot tenne „med—asszu—száraz“ elméletének, ha, mint *Kecskeméd*-del tette, legalább néhány ilyen v. hasonló *jelentésű, tárgyi természetű hely* v. dülönévet közölne. Ezt a „módszer“ is megkívánja. Ideirok helyette mindkettőből (t. i. asszu és száraz) kettőt-kettőt: *Aszúdülő* Pápasalamonon, *Aszók* Pogrányon (*Nyr. 27. 328.*, ill. 29, 279. Az utóbbi olyanforma, mint a Középtisza vidékén a *Kadarcok*, *Millerék*, *Matyok*, t. i. erek), *Nagyszáraz*, dülő Sonkádton t. i. száraz, homokos hely (*Pesty i. m.*) (értelmező szerkezetben *Eszteró szárazza* Kölesén: *F. és Alsóbikk szárazza* és *Estánné szárazza* Tiszakóródon *Nyr. 26. 287, 286*) és *Szárazd*, falu Tolnában. Ez az utóbbi —

⁸ Ehhez a velencei *Méd*-hez tárgyi alapon a közeli székesfehérvári *Kecskemét*-et próbálta térsnak magyarázni (*M. Ny. XXVI*), de kimutattam (u. o.) hogy tévesen.

legalább ma — egy kis domboldalon fekszik, de talán a többiek sincsenek közelebbi vonatkozásban vízzel. *Lágy* és *Lágyas*, *Kemény* és *Keményes* (az előbbiek *nedves* jelentésben) dülőneveink is bőven van (Torontál-Zichyfalván *Kemény* és *Puharétek* is vannak), *Dög*, *Holt*, *Haló*, *Halovány*, *Morotva*, *Fenek*, *Szikály*, *Allat* (mosoni Duna), *Szakadék*, *Vakér* stb. is van, csak *Med* nincs. Ezek még hozzá *közzszavak* is egyben! *Ilyen egyetlenegy Med-et kérek Pais-tól!*

A tolnai Szárazd régi neve (Csánki: 1292 körül) *Egenzaraz* volt. *Egen* itt alkalmasint sz. név (l. *Egenfölde*, Zala m. és *M. Ny.* 1914, 81), de tudjuk, hogy *Száraz* is élő családnév. Tessék itt igazságot tenni! A nevet, képzése szerint, talán összevethetjük a bihari *Botkeménye* falu nevével, de ahol *Kemény* ismét lehet sz. név, mert u. o. (*Kardcsongyi i. m.* I. 222) *Keményfok* pusztát említenek s ebben az összetételben a *Kemény* bizonyára vizet jelent, tehát *Kemény* nevű emberről elnevezett eret. Viszont az *Okl. Sz.*-ban „kút“ címszó alatt említett *Chegokutkemene*, *via*-nak van mondv.

E kis kerülő után, amit tetszés szerint lehetne tágitani, térjünk vissza a velencei *Méd*-hez, mert — legalább én! — igazolni tartozom, miért hittem a „terra“ jelzésen felül személynévnek. (*Pais*-nak elég hogy víz mellett fordul elő, tehát nem lehet más, mint *meddő*). Ezt felelem rá:

Vasban és nem messze tőle Zalában volt 1387, ill. 1334-ben egy *Metnek*. (Az adatok Csánki-ban). *Métnek* pusztát találunk itt ma, a két megye szélén, a ref. vallású, tehát tiszta magyar *Gödörháza* mellett.

Sajnos, ez a *Gödörháza* is, akaratom ellenére kitérésre kényszerít. *Pais* szerint a *gödör* itt talán annyi lenne, mint *árok*. Szerintem nem bizonyos, mert lehet sz. név is. „*Chycuragathu*“ című cikkekemben (*F. és E.* 1924, 48) azt mondtam, hogy e névben a török *čukur* = *gödör* szó van bent, s ebből lett *Csukur*, *Csukar*, *Csukár* pozsonyi személy-helyneveink. *Pais* *Csukar*-jával szemben egy megjegyzést tettem, amit nem értvén meg, azt mondja, hogy: „ez is egyike a *Bátky* gondolatmenetében észlelhető rejtélyeknek“. Így jár, aki spórol a papirossal, mint én. A gúny nélkül való célzás odairányult, hogy könnyű a nyelvtudósoknak, ők gazdag tárházukból minden alaktani nehézségre előrántanak egy-egy kádenciát (most legújabbban a kontamináció segít ki sok kátyúból), de próbálná azt meg egy laikus!

Azt gondoltam tehát, hogyha *Métnek* (*Miétnek*) nem valami szláv szó (teszem azt talán *Medník*, erdőnév Drávántúl, *Hunfalvy*: „Magyarország“ II, 426, de ebből a végén is talán *Mennik* lenne); lehet esetleg olyan képzés, mint *Szolnok*, *Bakolnok* stb. Éppen ezen a vidéken — úgy látom, ha jól látom — sok van az ilyenekből, s még magam is próbáltam ráhibázni (*F. és E.* 1928. 212), mert, egyebet nem mondvá, megháborított az, hogy éppen Göcsejből, egy nagyon elterjedt derék néplapunkban kézzelfoghatóan hamis névmagyará-

zatot olvastam. (V. ö. ehhez *Barátnok* család, Fejér m. *Csánki III. 361*, mely esetleg *Barak* + *nok*-ból lett *F.* és *E. 1926 Barak*.) A feltételezett *Mét*, *Méd* jelentését, ill. megfelelő sz. nevét persze nem tudtam, most se tudom, ill. nem akarok mindenáron találni (de egy ilyen *Pais*-esetre majd legközelebb rámutatok), s lehet hogy egész kiindulásom téves.⁹

Ezzel a *Méd*-del együtt az is megfordult a fejemben, hogy talán melléje sorakozik a tolnai *Mede*, *Medee* (*Pais* szerint *Medé*, *Medej!* *M. Ny. 354*, ma *Medina* is). Ezért sem kapcsoltam össze a velencei *Méd*-et *Kecskemét*-tel, *Kecskemégy*-gyel.

Ha *Pais* azt mondja, hogy a tolnai *Mede*, *Medé* = meddő, s ezt azzal támogatja meg, hogy „mégpedig a Sárvíz mentén (sőt nagyon is a mentén) fekszik Sártornya társaságában, *olyan távolságra a Dunától, mint a Kalocsa-környéki Mégyek*“,¹⁰ akkor erre én is azt felelem, hogy „itt is több a bizonyíték, mint kellene“, mert mindig több volt ezen a tájékon a víz, mint amennyire szükség volt. Ha azonban tudom, hogy *Medő* nevű emberek az Árpádkorban is voltak s *Mede* család ma is él Gömörben, abszolút magyar faluban (*Nyr. 27. 48 és 527*), miért ne mondhatnám most utólag, hogy ez a tolnai *Mede*, lehet, (esetleg a *meddő*-ból alakult) személy-helynév.

De hadd szerezzem meg én is *Pais* példájára ezt a *geográfiai szempontot* egy másik adattal. Apatin—Kula között is volt egy *Erdőmeg* (*Csánki*). Ezt korábban is tudtam, de nem használtam fel, mert utótagját *meg*-nek (*megé*-nek) gondoltam. Mivel azonban sohasem írták *meug*-nak, *mug*-nak, amint *Pais* szerint *kellene írni* (l. *Meg* + *tó*, 35), hanem ugyanúgy, mint a kalocsai *Meg*-eket és *Kecskemeg*-et, ezennel felbátorodok és azt mondom, hogy ez is lehet *med*, *mégy*, különösen ha arra gondolok, hogy az általam talált bihari *Székmegy*, vagyis *Pais* szerint *Székszáraz*, mint mondja *topográfiai* *lag* is igen jól odailleső helynév. Víz itt is volt bőven, tehát *med* is alakulhatott, mert a *főérv* mindig ez.

Megfordult a fejemben ugyanakkor az udvarhelyi *Küsmöd* (Lipszky: *Kismed*, *Kismöd*, oláhul *Medzser mike*, *Medesér* pedig *Medzseru*, *Windisch*, „*Geographie*“ etc. Pressburg 1790; a két faluról lentebb még szó lesz), sőt az ismeretlen fekvésű *Irméd* is.¹¹

Med. Ha kapóra jött *Székmegy* adatomat elfogadta *Pais*, el kell fogadnia *Papmegy*-et is (Dalmad, Hont m. *Pesty: i. m.*). Ez azonban

⁹ Nem hozom fel támogatásul a borsodi *Medsa* falunevet (*Csánki*), mely esetleg lehetne *Med* + *sa*. Nemcsak azért, mert később *Mekcha*-nak van írva (*Meksa* v. *Mekcsa* ?), mert l. ugyan pld. *Báttelke*, később *Báktelke* (Bács, *Csánki*), hanem azért is, mert esetleg a tót *medza* szó lehet benne. Nem a pozsony—csallóközi *Meikere* (*Ortway*) patakot se, mely a *Nagyító*-ból szakad ki, s mely talán így bontható fel *Met* + *k* + *ere*.

¹⁰ Ez a „kis geográfia“ úgy nézem bizonyítani akar valamit. Később majd hivatkozunk rá, amikor t. i. semmit se bizonyít. Ennél a notis est derisui térképjétéknél mindenesetre többet érne, ha a pesti Sárköz adatai mellé a tolnai Sárközből mutatna fel néhány analógiát. De úgy látszik nem tud.

¹¹ *Irmédi Molnár* tanársegéd úr szíves közlése szerint a Háromszékben dülönév, de a mondott helyen nem találok.

sajnos nem nagyon *med*-es hely, mert, *magasabb* dombvidéken fekvő *tölgyerdő*. Ugyanott a *Paphegy* gabonatermő dülő. Ha pedig nem fogadja el, akkor jobb híjján alkalmasint vissza kell térni az ő *med* ötlete helyébe az én *megye* ötletemhez, melynek *megy*-gyé rövidülését „elméletileg fel lehet tenni, csak hogy elméleti lehetőség és megfogható valóság közt igen nagy a távolság“, mondja *Pais*.

E dülönév kapcsán most megpróbálom „valóságosabban“ megmagyarázni a *megyé*-t, mellyel talán már azért se állt szóba, mert, s ebben az én fogalmazásom is hibás lehet, csupáncsak a *határvonalat*, *szél*-t stb. látta benne, s nem *egy darab földet, dülöt is*, amelyre ez a topográfiai megnevezés épügy átkerülhetett, mint a *vármegye* esetében.

Tudjuk, hogy az egyes birtokosok földdarabjait, barázdákkal, élősvénnyel, mesgyékkal „elmegyézik“, „elmegyésítik“ (Adász—Tével, *Pesty*: i. m.). Ezek a barázdák aztán tulajdonosaikról is, a megyét alkotó növényekről is, neveztetnek el (pld. *Tövis megye, Cseresnyés megye, Alásöny, Pesty*), s a dülőket is szerintük nevezik meg, pld. *Büdösmegyei dülő* a büdös fűről (Alásöny). Innen már csak egy lépés, hogy a dülőre vagy tagra is átvitessék ez a név. A szentgáli *Som megye*, a mórighidai *Hosszú megye (Pesty)* stb. már világosan megmondott dülő és nem megye. Ipolyszécsénkén, tehát ugyancsak Hontban, egy szántódülőt *megyék*-nek neveznek (*Pesty*), vagyis azt, ahol a *megyék* vannak. Olyan képzetbeli alkotás ez, mint a fentebb említett „Aszók“ vagy Hontban a „Homokok“ (sok helyen), vagy „Kövecsek“ (Felsőtúr, *Pesty*) stb.

Pap megyé-ből már most — több okból — lehet *Pap megye* (s ezt *Pais* se vitatja), sőt szerintem még, esetleg „értelmi“ okokból *Pap megye* is.

Kóró megye dülönév van Túrterebesen (Ugocsa, *Pesty*). Hogy ez se feltétlenül *Kórószáraza*, szerintem valószínű. *Kórógy vize* van ugyan (s ezt *Pais*: „*Magyar Anonymus*“-ában a *kóró*-ból származtatja), de viszont tudjuk azt is, hogy *Kóró, Kóré* (török szó) közönséges családnév nálunk.

Hogy a *megyé*-ből esetleg (!) lehet *mégy*, arra talán példa ez a dunamelléki adat: *Cége* szavunknak tudjuk van *széggye* változata is. Bátmonostoron, vagyis a kalocsai *Mégy*-ek körzetében 1348-ban egy halastavat *Scege*-nek hívtak (*Zichy Okm.-tár mut.* 398). Ez lehet Szegye, Széggye, esetleg *Széggye*. Az itteni Sárközbe eső Fajszon meg egy vizes rétnek a neve *Széggy (Pesty, l. ehhez: 1211: locus Zegge, a szomszédban, Kovács: „Index“)*. Alig hinnénk, hogy ez más lenne, mint a *szegye, széggye*. (*Herman Ottó* könyvében, *Takáts S.* cikkében, „Gazdaságtört. Szemle“ IV. 441 és „*Czuczor—Fogarasi*-ban *szegye* alak is van! A *széggy* talán olyan nyúlás, mint a *birc, bérc (börc), birc, bérc*. V. ö. ehhez a ponthoz talán *Nyr. 58. 127: dél, dél és M. Ny. X. 117. és M. Ny. XXI. 110: Pete, Pét, újabban Bőd, Béd*).

Ugyanezt a halfogó szerszámot látjuk mi — amíg valaki az ellenkezőjét nem igazolja — a kiscsallóközi *Zege* (1360), ma *Szőgye* falu nevében is. (Ez *Szőgyé*-nek is van írva, de legtöbbször *Szőgye*).

A halászszerszám — helynévképzésre, akár helyes, akár helytelen kapcsolatokkal (pld. *Vész és Szák*), már *Herman Ottó* rámutatott („Halászat könyve“ I, 27), s én is közöltem egy-két ilyen adatot Csallóközből (*F. és E.* 1923. 24). *Pais* idevonatkozó, újnak tetsző tanítása tehát (26) éppen nem új.

Van azonban *Pais* szerint a *mégy* mintájára egy másik magyarázat is, amit azonban „a helynévkutatás újabb irányának talán megfelelő fiatalos fantáziával“ természetesen nekem kell elgondolnom t. i., hogy ez a *megyi*-ből (*tehén-, juh-, disznó megye*) származhatott, mint „tréfás színezetű helynév“ (38). Azt hiszem az *ilyen szellemeskedés* nem illik hozzánk. Én hozzám semmiesetre se.¹²

Ha *Kecskemét* = *Kecskeszára*, akkor *Homok-, Alsó-, Sár- és Nagymégy* = *Homok stb. szára*. Ez egy kicsit különösen hangzik, bár *Szárazföveny* nevű mocsár volt (*Kovács*: „Index“, homok és föveny azonban nem szinonima), s így *Fövenyszára* is lehet. (*Szárazasó* és *Asszúasó* szerintem nem volna találó analógia).

Értelmesebb összetétel lenne, ha azt mondanánk, hogy lehetséges ilyen képzés: *Homokér-* v. *Homokvíz szára*. *Homokvíz*-zel találkozunk a régiségben (*Okl. Sz.*), *Homokér* pedig van Kunhegyesen (*Pesty i. m.*), vagyis olyan ér, amelyik a „Homok“-ból jön, mellette folyik stb. (L. ehhez egy cikkekémét: „Homok, Homokok“ *F. és E.* 1930). Ennek aztán lehet, — ha úgy tetszik — *mégy*-je.

Pais ezt a próbát a kalocsai *Mégy*-ekkel nem csinálta meg, hanem ebben az esetben is egészen feleslegesen bizonyítgatja, hogy ilyen sárvizes vidéken beállhattak időnként víztopográfiai változások, tehát — ha jól értem — keletkezhettek itt akárhány száraz fenék, v. *mégy*.

Megjegyezzük, hogy *Mégeink* a Duna és Órjegek közti aránylag magas, szigetszerű háton ülnek. Messze környék legmagasabb pontja a kiskecskeméyi *Halom*. A *mégy*-eknek való vidék tőlük délre esik! A fentebb adott „kis geográfia“ tanítása szerint tehát itt kellene egymást hátalniok. Sajnos azonban nincsenek, pedig emberi telep is volt itt bőven már akkor, sőt még korábban is, mikor a *mégy Pais* szerint nagyon *forgandós* szó volt.

¹² Hogy az olvasó is tudja, mit jelent ez a *minden ok nélkül* előrángatott *megye*, melyet *Pais* 16 sorban tárgyal, s nemcsak *Szinnyei* Tsz.-ből, hanem *Herman Ottó* könyvének három helyéről is szükségesnek lát idézni, ezennel ideiktatom: „*Még, mög, megye, megyi* = a tehénnek hátulja, fara, stb. (*Szinnyei*). „*Megye* = a tehén, juh, disznó vülvaja“ (*Herman*). E hivatkozások után ezt kérdezi: „Esetleg erre gondol Bátly, amikor azt írja, hogy a „*megy*-ből *mégy* talán értelmi okból lett?“ Megnyugtathatom i. t. uramöcsémét, hogy, bár *Herman* könyvét én is ösmerem, de erre a szavára, s annak ilyen értelmezésére egyáltalán nem gondoltam. Annyi helynevet minden bizonynyal ösmerek mint ő, de ebbe a körbe tartozót t. i. *Kecskefara* stb. csak egyetlenegyét Zalából (*Csánki III.*, 28, *Okl. Sz.* 1052 lapon), annak előtagja azonban nem állatnév. (Németben ez a helynévadás úgy látszik gyakoribb. L. pld. *Hessische Blätter f. Volkskunde* 1929, 34; *Feurnamenforschung*“ etc.).

Szerintem azonban — mult és jelen példák szerint — sokkal valószínűbb, hogy az a *Mégy* „névesomósodás“ (erre a jelenségre én korábban rámutattam, mint *Pais*) úgy állott elő, hogy volt egy *Mégy* nevű telep (mindegy most, hogy a név milyen eredetű), s ebből az anyatelepből kisebb új telepek rajzottak ki, amelyek aztán az anyatelep nevét vitték tovább, s később a *homok*, *sár* stb. megkülönböztető jelzőt kapták (t. i. a „Homokon“, a „Sár“ mellett stb.). Eppen szomszédos velük *Drágszél*.¹³ Ennek leányai: *Kis-* és *Újdrágszél* puszta, v. u.-ott *Öregtény* és *Kistény*, *Öregcsertő*, *Kiscsertő* stb.

Medes. A *med*-nél világosabbnak látszik a *medes* alak helynévi használata. A nevekhez tartozó patakok keresgélése, mint mondtuk, a dolog természeténél fogva hálátlan feladat és alig igazolható eredménnyel kecsegtet. Ime egy példa: *Medesér*. *Pais* ezt mondja róla: „Nyilvánvalóan ugyancsak víznév volt „Medzsér is“ s ennek bizonyításául hivatkozik *Orbán B.* topográfiai adataira (*M. Ny. i. h. 350*). Ha azonban *Pesty* részletes községleírását vesszük elő, ebben ezt olvashatjuk: „Nevének eredetét nem is gondolhatjuk“. A falubeliek e vallomása persze nem sokat mond, de valamit mégis. Legalább annyit, hogy a *Pais* előtt annyira világos *ér* szó nem jutott eszébe Medeséren senkinek. Nem pedig alkalmasint azért, mert az *ér* ilyen értelemben (t. i. víz + *ér*) ritka madár Erdélyben, magában is, ösztetéseleken is. Ezt a kis *szógeográfiát* egy helynév-magyarázó nyelvésznek tudnia kellene, vagy ha nem tudja, nézzen utána. *Jankó* Tordavidéki gazdag vízrajzi nevei között (*Földr. Közl. XXI*) pld. nem találjuk meg. Az *ér*-nek máshol van a hazája, vagy legalább „igazi“ hazája. Hogy hellyel-közzel itt is akadnak *erek* (l. pld. a Sepsiszentgyörgyi múzeum most megjelent *Emlékkönyvét* is) jól tudjuk, de a *pataka* és *vize* a leggyakoribb erre felé.

A község leírása aztán így folytatódik: „Rendes folyója a község közt (t. i. a községben magában) nincs, sok eső idején van *Gáborkert* pataka, *Kötő* és *Nyilas* patakai“. *Orbán B.* csupán a *Kötőpatakot* említi, de *Pais*-nak, aki csak patakot keres, ez is elég.

Ha aztán a nagyon bő határleírást átvesszük, a *több tucatnyi* dülönév közt sem találunk *Medest*, se vizet, se földet. Döntőnek persze ezt sem tekintjük. Van ugyan egy *Medve-gödör* nevű dülő, de ilyen sok van Erdélyben (Udvarhelyen is), tehát már ezért sem hihető, hogy a falunévvel kapcsolatba lehetne hozni. Van itt *Baladé patak*, *Kecskés árka* és *kútja* és *Balgaszó forduló*. Ezek alkalmasint *sz. nevek*. Azt mondja azután az írás, hogy a legmagasabb tetőt *Medesér* hegynek hívják, s ettől kapta volna nevét a község. Nem lehetetlen, mert a faluk sokszor régi hagyományokat őriznek.

Ehhez a következőket fűzzük: A régiségben több domb kapcsos-

¹³ *Drágszél* így tevődik össze: *Drág* + *szél*. *Drág*, *sz.* név (*Karácsonyi i. m. II. stb.*, *Drágszél* adatai: *Csánki III. 325*), *szél* pedig valami földdarab széle, vége stb., ez esetben a *Drág* (földje) széle (l. *Csánki i. h.* és *Okl. Sz.*). Eppenúgy elképzelhető tehát *Drág* + *mégy*, de persze *Drág* + *megye* is.

latos a sér szóval. A temetők, a néphiedelem követeléséből lehetőleg akkor is emeltebb helyen vannak, ha a falu laposban fekszik.

Régi adatok: monticulus *Aprósír*, *Sérhalom* és *Aszalsír*, de van *Pogánsér*, *Leánsér*, *Salamonsére*, *Buensére*, *Sáránsére* is (Győr, Csánki, a többi: *Okl. Sz.*).¹⁴

Mai adatok: Sérek (Borsod m. *Nyr.* 5. 400), *Ósérhalma* (Heves, *M. Ny.* XXIV. 363), *Sírhegy* (Csanádban puszta), *Sérhegy* (Szilágy, Ad, *Pesty*), *Sérhegy* (Kenese, *Jankó:* „Balaton“) *Sírmány domb* (Pily, *Ért.* 1909. 151) stb. (l. még *F.* és *E.* 1924. 120).

Nem lehet-e egyszóval az említett *Mede* családnév figyelembe vételével a mi nevünket is így felfogni: *Med* + *sér*, v. *Mede* + *sér*. (Ebben még a *Medősér* se nagyon zavarna.) Ez persze csupán gondolat, de a nyelvésznek, mielőtt a *medes*-től megbüvölve ítéletet mondana e helynévről, le kell számolnia vele.

Itt említjük meg a *Medesértől* nem messze fekvő *Kismed*-et (Küsmöd), melyről amazzal egyforma oláh elnevezése után is, azt gondoljuk, hogy ugyanaz a szó van benne. A hegyben eredő *Küsmöd vize* folyik át rajta, de ez jobbacská patak és egyáltalán nem akar kiszáradni, ha esetleg időnként kevés is lehet a víz benne. Röviden, ezeket a tárgyi adatokat a *meddő* elmélet javára bajosan lehet megfejni.

Medves. Ilyen alakot egyet, esetleg kettőt hoz fel *Pais* a régiségből, a szatmári *Kölcs*e mellől (mert lehet, hogy a két adat azonos — mondja).

Mi segítségére jövünk néhány *mai* adattal főképpen az Alföldre eső, magyar lakosú Szatmárból, *Pesty* i. m.-ból.

Medvés sorja ma is van Kölcsen (u. o. *Gebesor*, *Nyr.* 26, 287), de van *Medve tanya* is, amiből az következik, hogy a nógrádi *Medve puszta* se „hibás közlés“, mint nyelvészokoskodással hinnénk. (V. ö. ehhez *Kender medve* és *Kenderes medve*, Győr, *Héderváry Okl. tár.*)¹⁵ *Medvés*, hajdan erdő és *Medvés mocsár* van Apán, ugyanaz *Penyigén* (*Nyr.* 26. 286), *Medvés* erdőréz Csegölyön, *Medves patak* Homoródon, *Medvés gorond* Hodászön, *Medvesi patak* K. Homoródon, *Medve fertő* Kőszegremetén, *Medvés lapos* Nábrádon, *Medveszeg*, erdő Botpaládon, *Medvés dülő*, *Medvéshát* és *Medvésben* Udvarin, *Medvés Vitkán* *Medveszeg* Rozsályon, *Medvés tanya* Batizvasvári mellett és *Medvés laposa* Szárazberek m. (14. XXVIII. térkép).

¹⁴ Az *Aszalsér* azt jelenti, hogy a sír, v. sírok az *Aszal*-on vannak. *Aszal* pedig a. m. *Aszaló*-hely, ahol fát szoktak „aszalni“, száraztani (*Tagányi:* *Erd. okl. tár.* V. 6. pld. *Aszalvölgy* Székesfehérváron (*Nyr.* 39, 333). Innen a sok *Aszalvány* pld. a nyomban említendő Küsmödon is (*Pesty* és *Aszó hegy* pld. Marosszékből (*Nyr.* 28, 382) és az innen lefutó *Asszupataka*, vagyis *nem minden aszú = száraz*!, aztán *Aszas*, *Aszus*, *Aszufahát* és *Aszulahát*, *Száraz* (erdő) *hát*, sőt *Száraz balkánhát* (*Okl. Sz.* „hát“, *balkán* = vízállás, l. *Kak* és *Balkány* cikkeimet *F.* és *E.* 1930.)

¹⁵ *Hanusz* is említ egy *Medvekul*-at Nógrádból (*Földr. Közl.* XXII. 3), de forrását nem nevezi meg. A lentebb említendő *Medves* hegységi *Medves*-ektől távol, Hont déli részén is van egy bucsújáró *Medvekút*, Tesmag és Kelenye között.

A helynevek bemondói a *medvés*, *medves* értelmét nem tudják, s rendesen medvéket keresnek bennük, holott mint mondtunk, alföldi lápos-vizes helyekről, mocsaras erdőkről, nedves rétekről van szó. Szándékosan hoztunk fel ennyi szatmári adatot, mert itt is rá akarunk mutatni arra, hogy éppen ezen a területen maradt fenn négy, esetleg öt régi vízrajzi köznevünk, t. i. *szomoga*, *erge*, *palé*, *balkány* és talán *kak*, a három utóbbi falunevekben is, de a *meddő*, *mét*, *mégy* nem. Kiss Lajos i. t. barátom, a nyiregyházi múzeum fáradhatlan igazgatója, aki az ottani Rétköz-ből több ezer dülőnevet gyűjtött össze, ezzel a szóval nem találkozott. Tudakozódtam másfelé is, de eddig eredménytelenül. Ebbe a körbe tartozik a szláv eredetű *kálista* = pocsolya szavunk is, mely 700 év óta élő közszó nyelvünkben, nem is szólva sok más társáról. A *kálistá*-ról Kovács Index-ében ezt olvassuk: *fossatum aquosum, aliquando autem siccum* (vagyis „meddő“!).

Még néhány adat: *Medves* vízállás van Jászkiséren, *Medvés folyás* Debrecen határában (Nyr. 37, 378), *Medves fok* Békésben (F. és E. 1924, 19, 48), *Medes puszta* Poklosteleken (Bihar), *Medves-Aranyág*, Arad (Csánki), *Medvés szél*, régen erdő, Désházán és *Medvés oldal* Kisillén (mindkettő Szilágy m., *Pesty i. m.*), *Medvéstorki patak* Szucsákon (Kolozs m., l. ehhez *Medves pataka* u.-ott 1504: Csánki), *Medvés kút* (Magyarvalkó), *Medvehegy* (Kiskapus) stb. és a nógrádi *Medves hegy* körüli adatok: *Medves fő*, *Medves ág* (M. Ny. XXIV, 362, XXV, 71), *Medvés völgy*, erdő (Nyr. 41. 436) és a *Medves puszták*, Somoskőn.

A kölcei *Medve* alapján ide kell számítanunk a taksonyi (Pest) *Medve mocsarat* (*Pesty*), talán a két győri *Medve* falut, a pusztavacsi *Medveállás*-t, (vízállás) a bihardiószegi *Medvehegy*-et, a nyitrai *Medvemajor* pusztát (patakocska mellett Nyitra közelében) stb.

Amint látjuk, ezek a helyek is többé-kevésbé „vizesek“, s aligha tehető fel, hogy azért kapták ezt a nevet, mert kiszáradtak, vagy időszakonként elapadtak.

Hogy erre a gondolatra *Pais* minduntalan, talán akaratlanul is visszatér, mi sem mutatja jobban, mint a kölcei *Nagzegh* (1470) és *Lapusrakathia* (1345). Az előbbit, ?-el ugyan, *Nagyszék*-nek, tehát valami kiszáradt földdarabnak gondolja (M. Ny. i. h. 353). Tudjuk azonban, hogy a régiségben a *szék* és *szeg* mindig külön van tartva, s azt hisszük itt is *szeg* és nem *szék* van. *Nagyszeg* falu a szomszédos Szilágyban van, egy *Kecskeszeg*-et meg éppen Kölce mai helynevei között találunk. (Lásd ehhez *Kölcey D.* hozzászólását, hogy itt „*Szék*“ nincs. M. Ny. XXVI. 239).

Az is bizonyos továbbá, hogy nem minden *Szék*-ben kereshetünk *szék*-et, még ha patak is az (l. pld. a székelyföldi *Szék-patakokat* és *Székaszó*-kat pld. Orbán B. II. 86). A vasmegyei *Medus* „meddő“ támogatására felhozott Zec (mely alkalmasint a *Strem* jobboldali mellékveze, l. *Mellich*: „Honfogl. Magy.“ 424 és nem az, amit *Erdélyi*

gondol *PRT: k.*, I. még *Ung. Ib.-Berlin IX*, 233), tárgyilag aligha székh. Itt említjük meg, hogy az u.-akkor szereplő és ma is szubalpi jellegű erdők közt, bőesőjű vidéken, vízátnebmocsátó talajon folyó *Medus*-ról is bajos innen az íróasztal mellől „tárgyilag“ azt mondani, hogy *meddő*. Ha a későbbi oklevélátírásban u.-ott említett *Ragalch* erdő (és patak), talán a. m. „írtás“ is, bizonyára több fenyőerdő volt akkor e vidéken, mint ma, ami viszont az állandó vízfolyást jobban biztosítja, mint a kopárság. *Gosztony* másik neve *Kövesszarv* volt (v. ö. *Jász + fövény + szarv*). Lehet, hogy e nevet a *Ragalch* patak hordta kavicszátontól kapta, ami viszont kapcsolatban lehet az írtással. Másfelől tudjuk a sebesvizű Rába is hoz kavicsot, s innen vannak az itteni *Hótrábák* (Holtrába-kengyelek).

Ez a sok, tudós képű beszédünk azonban, amit csupán példának iktattunk ide, részben a magunk mestersége és előbbi kifejtéseink ellen, mind nem „valószínűsíti“ azt, hogy nem lehet e környéken valami *Száraz patakocska*. Idézzük is egy régi oklevelünket 1213-ból, melyben egy *rivulus siccus* említettik itt. (*Wenzel VI*, 359). Hol nincs egy ilyen patakágacska? De másfelől azt kell mondanunk, hogy ilyen mellé nem építenek falut. Sokat törtem pld. *Keveaszón* a fejemet. Ismerem is egész környékét, de megvallom, nem tudom egész határozottan, miért kapta e nevet. Hogy *Keve* sz. név, annyi bizonyos. Legvalószínűbb, hogy *Keve völgye*. Feltűnően sok itt, a megye sík vidékén az *aszó*.

Szerintünk fontosabb az, hogy a *med*-ből, *medü*-ből levezetett *Medus* névalak már ilyen korán felmerült itt (ha az oklevél a XIII. sz. elejéről való is) s vele egyidejűleg *méd*, *medek* és *meddő* alak is élt. (De erről alább).

A *Lápos* is aligha *Láp + os* (aminek még ilyen képzésben, t. i. *Láposrakottya* sincs semmi értelme, legfeljebb *Lapos rakottya* lehetne), hanem inkább a *lopuh*, *lapu* növénnel kapcsolatos (pld. *Lapuhus* halastó, *Okl. Sz.* „homok“ alatt, *Lappohos*, *Lapuhos* tó és patak, *Lapios*, *Lapus*, *Lapis* stb. alakok sok felé. Oláh társai a *Bruszturák F. és E.* 1925. 59).

Ugyanez a motívum lehet az indítéka a bátai *Megehulló* tó (1395-ben) magyarázatának is, amikor, csakhogy az általam képviselt *megye* kifüstöltessék belőle, hajlandó azt *Pais mögééső*, v. *hátrafolyó* víznek (*vizesés?*, így) magyarázni. Én ilyenképpen gondolnám: *mege* = megye, határ, vég, szél stb., *hulló* = omló, omosó (Békésen *zuvatag F. és E.* 1924. 21. Egy *Imsós* pusztá éppen Paks—Ordas között van, *M. Ny.* VIII. 466 és *F. és E.* 1925, 124. V. ö. még ehhez a Kopács alatt a Dunába ömlő *Hulló* patakot): V. ö. talán: *Megyeér*, *Megyeág* (*Okl. Sz.*), *Megyeliz* (*Ortvay*), *Megyeválasz*, *Megyelikatja* (*Nyr.* 39, 41, 25, 380) stb., *Végág*, *Végsár*, *Határpatak* stb.

A „métélyek“ kapcsolatára (*M. Ny. i. h.* 352) itt csak ennyit: Veszedelmes fű terem egy tó szélén, úgyhogy a jószág *métélyt* kap tőle (*I. Nyt. Sz.*), olvassuk Füzesgyarmat, (Hont m.) leírásában *Pesty i. m.*-

ban. Innen a *Mételestő*, *Mételpást* (többfelé). Talán idevonhatók *Mérgesér*, *Mérgesrét*, *Mérges* dülőneveink is. (L. F. és E. 1930: „Kak és Balkány“).

A *med*, *medü* szó értelmezésében gondolhatunk a nedv (nedü) szavunkra is, hiszen az $n < m$, $m < n$ hangváltozás nem szokatlan jelenség nyelvünkben. Nem az éppen helynevekben gyakori szóvégi $m < n$ -re gondolok (Komárom, Bágym, Bajom stb.), amelyekben alaktani hangközi helyzet asszimilálhatta az eredeti m hangot (Komáromba stb.), hanem elsősorban a szókezdő $m : n$ ($n : m$) megfelelésekre, mint amilyen *nevet*, régen *mevet* szavunk, v. *me = ne* (Nyr. 5. 424), *Bajnok*, ma *Bajmok*, *Inár* és *Imár* falu (Csánki), a bükki *Imókö*, alkalmasint *Ünőkö* (Ifj. és Élet V. 252), *Farnos*, ma *Farmos* (Borsod), *Gyertyános* és *Gyertyámos*, a somogyi *Nikla* helységnév, melyet *Miklá*-nak is ejtenek, a mátra: *nádra*, a *meszpilya* : *naspolya*, a *nadragulya* : *madraguna* (Tsz.) a *Nednek* folyóvíznév (Gömör m., Kovács: Index, 1245) és *Mednek* helynevünk, a nagykatái *Megyeshalmi dülő*, amelyet *Negyeshalmi*-nak is mondanak (Pesty: i. m.), különösen pedig a minket most érdeklő *nedves* szónak palóc *medves* alakja (Tsz.). Kétségtől e szóval egygyökerű az a szó, amely a *medvét fog a gabona* (= az ágyáson megázik, átnedvesedik) szólásban ismeretes (Palócság, Alföld, Tsz.; Ethn.-Ért. 1928, 34 és 1929, 36, v. ö. Nyr. 41, 244), s amelyben a *medvét*, a *medvet* alak helyett csak a népetimológia tette bele. A heves—borsodi tájon gyakori, térszíni formát jelentő *lápa* szóval összetéve van *nedvenyes* szavunk is.¹⁶ Erről a tájékról Pesty közöl egy *Nedvenyes lápa*-t („Magyarország helynevei“, előtagját v. ö. verhenyös, verhenyes). Ismerünk Hevesből *Medvés lápa*-t is (M. Ny. XXIV, 361), amely az alább említett népetimológia példájára *Medves lápa-nak (= nedves lápa) is volna magyarázható (Szomszédjában van is *Medves fő*. Az is feltűnhet, hogy a somoskői két *Medves puszta* mellett *Lágyas puszta* is, azaz nedves, vizenyős talajon fekvő puszta is van. Szerintünk szinonim név. A *Nedvenyes lápa* szinonimája különben a *Sáros lápa*, Fodor i. m. 13. A sár pedig vizet jelent itt is, l. u. o. 11. lap).

Utólag látom, hogy a *ned*, *nedv* föltehető *med (*medv, *medü) alakjára már a *Czuczor—Fogarasi-Szótár* is gondolt, azzal a hozzáadással, hogy a *Med*, *Medves*, *Medes*, *Medesér* helynevek ma is élnek. *Ezt Pais nem említi, vagy elkerülte figyelmét.*¹⁷ Ahogyan *Czuczor—*

¹⁶ Hogy a *lápa* vizenyős fenekű völgyet jelent e vidéken, arra l.: Fodor F. „Egy palócfalu életrajza“, Bpest, 1930, 13.

¹⁷ V. ö. talán ehhez, hogy a M. Ny. XXV. 382 stb. lapján közölt tolcsvai dülőnévjegyzékhez sem került oda a kutatónak szóló figyelmeztetés, hogy Tolcsva dülőneveit már 57 évvel ezelőtt közreadta a Nyr. 2, 238. *Czuczorék* szótárával, mely úgy látszik csak akkor van kéznél, ha valósággal az én fejemhez kell vágni (32), határozottan pechje van Pais-nak. Ha rosszmájú ember volnék és nem ügyelnék arra, hogy vitatkozásunk lehetőleg közép-európai modorban folyjon le, ne pedig a „bensült vörös kalap“ hangján, ezt a pontot igen alkalmasan ki tudnám használni. Fogyatkozásaival együtt tisztelven benne a tudóst, nem teszem meg. (A szótárban elolvastam a *nedv* és *nád* címszókat is!).

Fogarasi a *Med*, *Medves* stb. alakokat a *nedv* (nedü)-vel hozza kapcsolatba, azonképpen *Pesty* a *Nedvenyes lápa* előtagját „nedves“-nek értelmezi. E hivatkozások ugyan korántsem mennek tudományos bizonyíték számba, de idézzük annak igazolására, hogy ilyen megoldásra előttünk más is gondolt.¹⁸

Nem egészen a miénk tehát az a magyarázó kísérlet, amely alig valószínűtlenebb, mint a *Paisé*, azonban jelentésileg homlokegyenest ellenkezője az övének. Mert *Pais* szerint *medü* = száraz, szerintünk pedig = *nedves*. Ha akarom *vemhes*, ha akarom *meddő*. Ha *Pais* ilyen ellenmondó konklúziók lehetőségére gondolt, mikor „időszzerűtlenséget“ emleget, ebben igazat adhatunk neki. Úgy lehet, hogy egyes szavaink megmagyarázásának ideje csakugyan nem érkezett még el.

*

Aki e hosszú észrevétel-halmazt elolvassa, megállapíthatja belőle, hogy sem a magam igazát nem akarom vele újolag megtámasztani, sem *Pais*-ét megcáfolni. Nem is foglalom össze pontokba, s nem is vonok le belőlük következtetéseket.

Céлом elsősorban figyelmeztetés volt. Arra óhajtottam rámutatni, hogy a „tárgyi“ helynévmagyarázatok (természetesen nemcsak az itt felvonultattak) sokkal kényesebbek, mint tudós szerzőnk gondolja, sőt sok esetben több oldalról való meglátolást kívánnak, mint a „személyi“ helynevek. Az előbbiek bizonyító módszere, részben tárgyuknál fogva, az utóbbiakéhoz képest, még nagyon is fogyatékos. Amott bravúros eredményekre hivatkozhatnak tudósaink.

Lépten-nyomon tapasztalhatjuk azt is, — s erről értékezést lehetne írni, — hogy a „tárgyi“ dolgok, ez esetben helyrajzi nevek és műszavak értelmezésében, jelentésük tartalmának és eltolódásaiknak *korszakok* és *országrészek* szerint való lehető megállapításában stb., röviden a magyar helynévadás idevonatkozó lélektani oldalának megközelítésében, mennyire hátra vagyunk. Amíg ezekkel tisztában nem leszünk, s egy-egy névesoport teljes, országos anyagát, a régít, csakúgy, mint a mait, kezünkben nem tudjuk, ilyen természetű próbálgatásaink sokszor csakugyan „gyenge lábon“, v. „semmilyen lábon“ állanak. Erre a magyar feladatra kellene — szerintem — egy „fiatal“ nyelvtudóst sorompóba állítani s ezért kellene annak a *mai* helynevekkel is foglalkoznia, s egy „kevéské etno-geográfiát is“ megtanulnia. Mert hogy ezekhez a „tárgyi“ tényekhez, nemcsak a jelen, hanem az elmúlt világ anyagi műveltségének (mondjuk röviden életmód-gazdálkodásának) minél mélyebb ismerete is szükséges, azt csak az nem látja, aki azt hiszi, hogy „műveltségi szavakat“, mint

¹⁸ A más összetételű, de jelentésbelileg idevonható példák közül felhozzuk a következőket: *vizesknur* (*Ort*vay), *Nagykadarch* alio nom. *Vyeshkadarch*, *Wyeshazow*, *Wyeshomorou* (*Okl. Sz.*) *Viz völgy* (*M. Ny. XXV*, 154, Heves), *Vizeshegy* (*u. o. XXIV*, 363, Heves), *Vizesgyán*, *Vizespatony* (*Lipszky*) stb. Még *Vizellen hegy* is van a Tarna forrásvidékén. Fentebb említettük, hogy talajra vonatkoztatva a *nedves*-nek, *nedveses*-nek) a *lág*y és *lág*yas felel meg.

a minők részben ezek is, „légüres térben“ lehet, bármilyen kifinomodott eljárásokkal vegyelemezni. Ez nem egészen *Pais*-nak, hanem részben a közfelfogásnak szól.

Azt hiszem, hogy sem *Kecskemét*-ről, sem a *Pais* által idevont, *egynek gondolt* társairól (szerintem helytelenül) még nem mondták ki az utolsó szót, különösen, amíg egy *med*, *mét*, kiszáradt vízfénék jelentésű, élő közszót, amit én is sikertelenül kerestem és kerestettem, fel nem tudunk mutatni.

Részemről azonban, ezen a helyen, ezekkel a megengedett „megjegyzések“-kel, kimondom a magamét. De egyet még — nem szívesen ugyan — hozzáteszek *Pais Dezsőnek*: A ló hátáról tessék leszállani!

Bátky Zsigmond.¹⁹

TAKARODÓ.

PAIS:

„Gondolhatunk arra, hogy a *Bakér* — *Kecskeméd* nevek hasonlósága hajdani tárgyi összefüggésből származik, amennyiben egy a dunamelléki mocsáron keresztülmenő folyásnak vagy Duna-ágnak lehetett a *Bakér*, az északi, a *Kecskeméd* a déli része. Ez a folyás vagy meder olyanféle vízrajzi alakulat lehetett, mint a Lipszkynél jelzett „*Alveus Kigyós*“, amely hosszan húzódik észak-déli irányban a mocsaraikban.“

(Népünk és Nyelvünk II, 38.)

Alki szavaimat a fenti idézetből kitetsző módon „érti“ vagy „értelmezi“, aki — hogy még egy hasonló természetű műveletre rámutassak — csak úgy kapásból odaképzeli nekem, hogy a *Kecskeméd* formát egy előző *Kecske* + *ér* + *med* alakulatból származtatom, azzal én nem tudok és nem akarok vitatkozni.

„Felhasználhatnám ezt az alkalmat arra is, hogy rámutassak, milyen pontosan nézett utána ebben az esetben [a somogy megyei *Megh*: *Mac*s esetében!] *Pais* az azonosításnak, de nem teszem“ — írja BÁTKY. Mindenesetre kényelmes és — ami fő — hatásos ilyen feltételes módokkal és elnémulásokkal sejtetni azt, hogy mi mindent tudna ő rólam elmondani, csak . . . csak . . . 'ne tisztelné bennem a tudóst'. Én bizony jobban örültem volna és örülnék a jövőben is, ha BÁTKY a nálam kifogásolt keleteurópai nyíltsággal és pontossággal mutatná ki hibáimat és fogvatkozásaimat, nem pedig a „közéurópai“ diplomácia 'kiméletes' stílusát alkalmazná velem szemben.

¹⁹ A vita anyagához tartoznak még a következő cikkek: *Pais* „Kecskemét Székesfehérváron“ (*M. Ny. XXVI*), *Bátky*: „A székesfehérvári Kecskeméthez“ (u. o.), *Bátky*: „Kecskemét Győr megyében“ (*F. és E. 1930*).

Tehát csak elő azokkal a „Pais-esetekkel“! Azonban mégis az a szerény óhajításom volna, hogy az ellenem irányítandó megrovások valamivel alaposabbak legyenek, mint pl. most a *Ság* helynévvel meg a *fitul*, *finta* szócsaláddal foglalkozó cikkeimet érintő megjegyzések: „*Finta* itt alkalmasint még *Pais* szerint is sz. név (M. Ny. VII, 359). Ezt pedig azért idézem ide (39), hogy *Pais* legyen kegyes elolvasni *Ollós + ág* és *Kecsked + ága* című cikkekéskémét (F. és E. 1929.) és vesse össze a M. Ny. IX. évf.-ban megjelent *Ság* cikkével, ahol a *Fintó*-ról (Csánki: Hunyad m.) a *ság* keresése közben megfélekedezett, amiből aztán néminemű botlások származtak“. Hogy mik ezek a néminemű „forrás« utánamézési és önkényes olvasati hibákkal“ egybekötött botlások, egyelőre nem tudom, csak azt tudom, hogy a *Fintóág*-ról a *fitul*, *finta* szócsaládot tárgyaló dolgozatom keretében nem — ahogy BÁTLY gondolja — a Magyar Nyelv VIII. évfolyamának 359. lapján írtam, hanem a XI. évfolyam 359—60. lapján, s így a rávonatkozó megjegyzéseim a *Ság*-ról a Magyar Nyelv IX. évfolyamának 356—60. lapján közzétett fejtegetésem két esztendővel nem megelőzték, hanem követték. No, de a teremő fantázia nem fél az idők, akarom mondani: az év- és lapszámok mohától, hanem meséli szépen, könnyedén: egyszer volt, hol nem volt . . .

BÁTLY úgy tünteti fel, mintha én a szerves tulajdonnév-csomók vizsgálatának módszertani szempontját tőle tulajdonítottam volna el. Ezzel szemben csupán arra hivatkozom, hogy amint pl. „Az aszó elhomályosult összetételei“, „*Ság*“, „Egy fűzfa-név“, „Tötör“ c. cikkeimben olvasható megjegyzéseim (Magyar Nyelv VIII, 394, 398, 401, IX, 357—8, X, 69, XII, 16) igazolják, a névcsomók jelentőségét már 1912—1916 között, vagyis névmagyarázói pályafutásom elején felismertem, pedig akkoriban tudtommal bajosan lehetett még nyelvtudományt plagizálni BÁTLY úrtól.

Ami pedig BÁTLYnak legvégül rám csattantott szigorú felszólítását illeti, hogy szálljak le a lóhátról, önéletrajzi adalékkul jelezhetem, hogy a lovaglást nem éppen nagy sikerek után hatodik gimnazista koromban, ezelőtt harminc esztendővel végleg abbahagytam, és ennek tulajdonítható, hogy a bizonyítékok nyereg alatt puhításának technikájában sem tudtam magamat kiképezni. Így mint gyalogos is ezennel takarodót fűvök és nemcsak a *Kecskemegyé*-ről, hanem a ló hátáról való cikkekezést is tisztelettel átengedem BÁTLYnak, aki Mészöly tanár úr ugor lovasai ellen vitézkedve olyan huszáros hatvágással (a mindenkor eredményesen alkalmazható félreolvasással) hódítja el a finnugorságtól az *ostor*, *fék*, *kengyel* szavakat, úgy is mint lovassági kellékeket a törökség számára.*)

PAIS DEZSŐ.

UTÓSZÓ.

Köszönettel tartozunk mind BÁTLY Zsigmondnak, mind PAIS DEZSŐ-nek azért, hogy a híres alföldi város nevét folyóiratunkban oly részletesen magyarázták. E köszönettel zárjuk be a vitát, melyben a személyes szempontok kiélezése mellett fontos módszertani kérdések megvitatására is alkalom nyílt.

Szerk.

*) Így jegyzetben mondom köszönetet BÁTLYnak, hogy egy egész csomó adatot közöl, amelyek a *meddő* : *Kecskemét*-tel kapcsolatos magyarázataimat még jobban megerősítik. Ezeket majd megvizsgálom, és ha azt találom, hogy nem a *Kecskeméty*-hez hasonló forrásból fakadnak, mostani „vitántól“ függetlenül, alkalomadtán értékesítem őket.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

Mutatvány az Ó-magyar Mária-siralom magyarázatából.

(Az *öklet* szóról)

„Az Ó-magyar Mária-siralom nyelvtörténeti és stílustörténeti magyarázata” címen hosszabb tanulmányt írtam. Mint a cím mutatja, az egész éneket tárgyalom; minden olyan helyét-apróra vizsgálom e 600 évnél is régebbi nyelvemlékek, melyet eddig vagy nem egészen, vagy rosszul értettünk.

Munkám egy része ezzel a versszakkal foglalkozik:

Eredeti helyesírásban:

Sydou || myth thez turuentele / ||
 fyom merth hol byuntele / ||
 fugwa / huztuzwa wkle / ||-ue /
 kethwe, ulud.

Mai helyesírásban egykorú kiejtéssel:

Zsidou, mit téssz türvéntelen?
 Fiom mért hol büüntelen?
 Fugva, húsztuzva, üklelve,
 Kétve ülüd!

Mai nyelven való értelme:

Zsidó, mit téssz törvénytelenül?
 Fiam mért hal meg büntelenül?
 Megfogván, húzván-vonván, megöklözvén,
 Megkötözvén megölöd!

Munkámnak e versszakról szóló részéből közlök egy keveset, azt, amely az *wkleue* (olv. *üklelve*, mai kiejtéssel: *ökkelve*) szóhoz fűződik.

*

Ha az ÓMS.-beli *üklelve* kifejezésnek keressük stílusbeli megfelelőjét a középkori magyar irodalomban, akkor is vigyáznunk kell, hogy ne vaktában vessük össze az ÓMS. illető helyét valamely középkori passiónk olyan részével, melyben az *öklet* szó is fölbukkan. Mert Jézus kínszenvedésének két jelenetében is előfordul az *öklet*, vagy származéka, mind a két jelenetben két különböző jelentéssel.

János evangéliuma XIX. részének 34-ik versében van megírva, hogy:

A vitézek eggyik, láncaival ő oldalát megnitván, és legottan vér és víz kifolya.* — Müncheneri Kódex 211. l. (XV. sz. elejéről.) ~ Sed unus militum lancea latus ejus aperuit, et continuo exivit sanguis, et aqua.

A Winklk. passiója ezt a bibliai szöveget így bővíti:

eggyik az vitézőknek, kinek Longynus vala neve, láncaival ő oldalát megnitá azaz megöklelé (írva: *öktele*) Winklk. (XVI. sz. eleje) 226.

* A régi nyelvemlékekbeli idézeteket ebben a mutatványban mai helyesírással, de egykorú kiejtés szerint közlöm.

A láncával való öklelést jól ismerjük a XVI., XVII. század vitézi életének nyelvéből s ezt a láncával való döfést az *ökkel* szóval jelöli Jézus halálán kesengő több középkori nyelvemlékünk is:

Hetedször és utolször az ő vérét kiönté (= kiönté) ez ártatlan bárán az ő oldalának megmitásában, mikoron az ő szívét Longyínus általöklelé (*evklele*) CornK. 220; A vitézők közül eggy az ő oldalát általöklelé (*ökkele*) Weszpr. K. 110; A vitez szént oldalát általöklelé (*ökkele*) ő hegyes cucájával ÉrdK. 142; Zsidó vitéz té szent szivedet cucájával általöklelé (*ewklele*) ThewrK. 116; A három vasszeggel megcségezének, az té szent szivedet általöklelék (*eklelek*) ThewrK. 75; Ó Uram Jézus Krisztus . . . löhajtott fével meghalál és az keresztján . . . figgél . . . általöklettetött (*öklettetött*) oldallal KrizaK. 54; Ó jó Jézus! . . . Böséggel foly vala az té szent testédnek öt részérül az té szent véröd: tudniamint az te kezeidbél és lábaidból az megfeszéjtésnek idején, az té szent fejedből az koronázásnak idején, és az té szent oldaladnak általöklelésének (*ökkelesenec*) idején, és mind az té testődből DebrK. 321; Sajtót ténmagad nyomál és vitézi cucával té oldalad megöklelvén (*ökkelven* — szenvedő értelmű!) minekünk vért és vizet senkölél (érted: töltöttél — vö. schenken) WinklK. 258; Mi némés Urunk Krisztus Jézusnak ő kegyés mellye és kemény csúcsával általöklett (*ewklelt*) oldala ThewrK. 301; Az vitéznek csúcsájával általöklett (*öklett*) dicsőséges és irgalmasságos szent oldala PeerK. 209; Idwézlegy Krisztus Jézusnak élés és kemény szúccával általöklett szent oldala GömK. 36; Kezed, lábád megcségezének, szent szivedet cucával öklelék (*evklelek*) GömK. 56; Az láncáírt, ki az té áldott fiadnak szűében öklelteték (*öklettetek*) PeerK. 145; Ötöd siralmas epeségöt téhát (= akkor) vallál, Sziz Mária, ha (= mikor) édös fiadat keresztján figgvén látád mezéjtelen . . . és ő szent szívét cucával megöklelvén (*ökkelven*) WinklK. 333—4; Eggy vitéz ő szent szívét ám általöklelé (*ewklelee*) Winkl. 119.

Ezekhez az idézett helyekhez azonban semmi köze sincsen az ÖMS. idézett sorának és abban az *üklelve* kifejezésnek. A Mária-Siralom még az *ökkelés* után említi a *megköttözést* (*kétve*), tehát az öklelés nem ama végső öklelés lehet. A *húsztuza* után van az *üklelve*, tehát ez a szó olyan öklelést jelenthet, melyet Jézus akkor szenvedett, mikor húzva-vonva vitték a főpap elé. Hogy *ez az öklelés* mi volt, mit jelentett itt az *üklelve*, azt akkor értjük meg, ha rágondolunk az *ökkel* ige származására. Hamost rákiáltok a vigyázatlanul nekem szaladóra: „Föl ne *ökkelj*, no!” — akkorezt mindjárt úgy érti az a másik, hogy marhához hasonlítottam. „Majd fölöklelte a szemével” — azt jelenti, hogy úgy néz, mint a dühös bika, vagy még úgyabban. Ma már csak a barom ökkel, s ha emberre mondom, az már sértő hasonlítás. Ma úgy érezzük, hogy a *szarvval* öklelözés az első jelentése az *ökkel*-nek — pedig miből származott ez az ige? Nyilvánvaló, hogy az *ököl*-ből az *-l* képzővel, mint a szintén testünk tagját jelentő *szem, fül, orr, váll, kar, öl, arasz, marok, tenyér, hát, has, könyök, in, láb, far, talp* szavakból a *személ, fülel, orrol, vállal, karol, ölel, araszol, markol, tenyerel, hátal, hasal, könyököl, inal, lábal, faral, talpal*. Ez a sor ige mind az alapszava testrészszel való működést fejezi ki, tehát az *ökkel* eredeti jelentése az 'ököllel való működés' volt, az 'öklözés'. A *nyakal*-nak (= *nyakon* üt) megvolt régen ugyane jelentésben (tehát nemcsak a 'nyakát levágja' jelentésben) *nyakaz* változata; így azonjelentésű változata volt régen az *ökkel*-nek az *öklöz* s maig csak ez tartotta meg a régi jelentést. Az *ökkel* igének eredeti 'ököllel üt, döf' jelentéséből már régen kifejlődött a 'szűrő *fegyverrel* döf' jelentés;

így az *öklel vitézek vívásának* műszava lett. Bika sokszor kap *Vitéz* nevet, bikákra is mondják, hogy 'összevinak'. Ez a vitézi élet szavainak átvitele a marhák életére. Így adták rá a vitézek bajvívásáról az *öklelés* szót is a bikának s általában a támadó, küzdő szarvas állatoknak — *tülkölés*-ére. Igen, a szarvasmarhákra illő *tülköl* igét szorította ki az *öklel*. A bika *megtérdel* valakit, mikor *térd*-ével nyomorgatja; *ökl*-e a bikának nem volt, tehát valamikor régen nem is *öklel*-hetett (= nem *öklöz*-hetett!); de volt *tülk*-e — ma is *tülök* a szarvasmarha szarva — tehát ha *tülk*-ével ment neki állatnak, embernek, akkor *tülköl*-t. *Öklelni* csak olyan Isten teremtese tudhatott régen, akinek *ökle* volt — vagyis az ember. Hogy tehát Jézust 'húsztuva üklelik', az azt jelenti a régi nyelvben, hogy az elfogott, húzott-vonott Jézust útközben '*öklöz*-zik'. Ezt a jelenetet más nyelvemlékek is az *ökl* szóval, az *ökl* szó származékával emlegetik.

És ottogyan ésmég sok bosszúságokkal gyötreték, miként kezdettől fogva gyötretett vala *öklökkel* (*öklökel*) vesszővel ÉrsK. 51; Nagypéntökön té gyengeségű (= gyengeséges) és ifiú virágos testődben ártatlan kárhoztattatol vala, *megfogván* szörnyű- és rettenetösségöst *húztattatol* vala, taszigáltatol vala, *öklöztetöl* (*öklöztetöl*) vala OzechK. 3; Ifiú virágos testődben ártatlan (= ártatlanul) halálra kegyetlenséggel ítéltetél, *mégfogván* és rettenetösségöst *húztattatol* vala, *öklöztetöl* (*öklöztetöl*) vala ThewrK. 6.

Az utolsó két idézet két más kódexnek, azonegy szövegről másolt nagypénteki imádságából való s föltűnhetik e szövegben az, hogy a *fog*, *húz*, *öklöz* ige oly sorban következik itt is egymásután, mint az ÓMS.-ban a *fug*, *húsztu*, *üklel* ige. Bizonyosság ez arra, hogy az *üklelve* csakugyan azt jelenti a Mária-siralomban, hogy 'öklözve' és hogy a Siralomnak e sorát ama nagypénteki imádság megfelelő helyével kell összevetnünk. Még inkább bizonyítja ezt e szövegnek Pozsonyi Kódexbeli másolata:

Té gyönyörűségös és ifiú virágos testődben ártatlan halálra kegyetlenséggel ítéltetél vala, *mégfogván* és rettenetösségöst *húztattatol* vala, taszigáltatol vala, *ökleldéztetöl* (*ökleldéztetöl*) vala PozsK. 2.

Ökleldéztetöl azaz *öklel-deztetöl*. Itt tehát még 'öklöz' jelentésben az *öklel* ige származéka van, az ÓMS.-beli *üklel*-hangváltozatáé. (Vö. még: Gyöngy K. 9.)

Mészöly Gedeon.

Törökösség.

A Nyr. egyik cikkében, mely a magyar nyelvbeli török emlékekkel foglalkozik, azt olvashatni, hogy a *törökség* szó nyelvünkben szinonimája lett az ádáz szívtelenségnek (57:3). Ennek az állításnak az igazolására Koháry István gróf egyik rabénakének *Thököly*-ről szóló következő sorait idézi a cikk írója: Kegyetlenségével / *S törökségével* / Istent is bosszantja. (*Thaly*: Adalékok I, 182).

Ez a kis verstöredék már az első olvasásra gyanút kelt azzal, hogy sántít a ritmusa, mert a második sora egy szótaggal rövidebb a többinél. Nyilvánvaló hiba ez, csak az a kérdés, hogy a vers hibája-e, vagy az idézeté. Bizony az utóbbié, mert *Thaly* közlésében az egész versszak

így hangzik: Törökkel-tatárral / Fölötte nagy kárral / Országunkat rontja, / Omlja keresztbénynek / Vénét nemzetének, / S hazánkat pusztítja; / Kegyetlenségével / S törökösségével / Istent is boszontja.

A *törökség* helyett tehát *törökösség* olvasható, éppen ezért ezt a szót függeszítettük címül ennek a kis közleménynek az élére.

Mármost az a további kérdés, hogy a *törökösség* az idézett helyen csakugyan szinonimája-e az ádáz szívtelenségnek. Semmiképen sem az. A nagy katolikus és nagy Habsburg-párti *Koháry*, aki különben három évig *Thököly* fogságában sanyargott, rabénekének ebben a szakaszában is a kuruckirály ellen fakad ki. Szerinte *Thököly* nemcsak azzal haragítja az Istent, hogy rontja-pusztítja nemzetét, hanem azzal is, hogy keresztény létére a törökkel van cimboraságban. Tehát kegyetlen és a törökkel tart, azaz *törökös*, bűne a kegyetlenségen kívül még a törökkel való szövetkezés, a *törökösség* is. Látnivaló, hogy *Koháry* említett sorai-ban a *törökösség* nem szinonimája a kegyetlenségnek v. az ádáz szív-telenségnek.

De tudtommal nem volt az a régi nyelvben máshol sem. A török uralom idején sokszor vádolták egymást az emberek *törökösség*-gel. Igen súlyos vád volt ez. Azonban mindannyiszor azt értették rajta, hogy valaki a törökkel tart, hozzá húz, vele cimborál, titokban török szokásoknak, erkölcsnek hódol, vagy Mahomed hitét követi. A fent idézett cikk írója is említi *Salamon Ferenc* nyomán, hogy már az is *törökösség* volt, ha valaki peres ügyében a török igazságszolgáltatáshoz folya-modott. Annál mélyebben merült a *törökösség* bűnébe a pogánnyal szövet-kező. Nem is mulasztották el szemére téríteni ellenségei. Azonban e bűne kapcsán sohasem kegyetlenséggel v. szívtelenséggel vádolták, s így régi nyelvünk egyetlen adata sem igazolhatja, hogy a *törökös*, *törö-kösség* szavakhoz valamikor az 'ádáz szívtelenség' fogalma fűző-dött volna.

Csefkó Gyula.

Szőlőhártya.

Ezt az összetett szót (vö. N. és Ny. I, 172) én nem a nép nyelvéből ismerem, hanem az irodaloméból. Egy fiatal írónak, a tudomásom sze-rint szintén szegedi származású *Terescsényi György*nek egyik elbeszé-lésében találtam rá ezen a helyen: „A büszkebokrok sűrűjében, némelyik a *szőlőhártyák* vonalába gurulva... ott mosolyogtak, inceselkedtek az át-hullott idegen almák”. (Napkelet 1928, 13. sz. 39. l.) Itt is, mint ahogy a *Tömörkényből* felhozott példákban láttuk, nyilvánvalóan azt a mester-séges térszíni formát kell a *szőlőhártyán* értenünk, amelyről a következő idézetben van szó: „Szüreteléskor az állani való szőlőt lerakják a *boroz-da hátjára*, s aztán később szedik össze külön kosarakba”. (Kiskunhalas. Nyr. XIV, 374). Amit tehát Szegeden *szőlőhártyának* hívnak, annak Ha-lason *borozda hátja*, *Móra István* egyik kedves rajzában (A szüret, *Bartha—Tordai*: Retorika, 19. l.) pedig *szőlőhátja* a neve.

Csefkó magyarázata megértette velem *Terescsényi* említett elbe-szélésének egy másik, hasonló kifejezését is: a *paszulyhártyát*. *Teres-csényi*nek ebben a mondatában: „... a Vőneki-gyerek viszonzásul sül-dőkkel túratta ki a legszebb krumplifészkeket, *paszulyhártyákat*, dinnye-

ágyásokat" (Napkelet i. sz. 37. l.), a dölten szedett összetett szó bizonyosan a paszuly tövében feldombozott földet jelenti. Lehet, hogy ez is *paszuly hátja* volt eleinte; de szerintem sokkal valószínűbb, hogy a *szőlő hátja* (ejtsd *szőlőháttya*) > *szőlőhártya*ból kivált *hártya* szót alkalmazták a paszuly tövében összekapált dombocska elnevezésére.

Ezt látszik bizonyítani az a körülmény is, hogy Szegeden a kukoricának is van a fentiekhez hasonló *hártyája*. Erre *Terescsényinek* egy másik elbeszélése szolgáltatja a következő példát: „Évégből ott-hagyja az orvhalászokat és belép a kukoricásba. Nem telik bele tíz perc és úgy véli, mintha lábnyomokat fedezne fel a *hártyák* között”. (Napkelet, 1928, 22. sz. 757. l.) Amint a példából látható, az író és valószínűleg a szegedi nép is ezen a *hártyán* a kukorica töltögetésekor a szár közé felhompozott földet érti. S ha ez valóban így van, akkor könnyen lehet *hártyája* egyéb feltöltögetett gazdasági növénynek is, pl. a burgonyának vagy a paprikának. Talán e kis közlemény valamelyik olvasója meg tudná mondani, hogy csakugyan van-e.

Kóla Ilona.

NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY.

Adatok a szegedi népryelv mondattanához.

I. Allítmány.

1. Az *áldassék, dicsértessék*-en kívül a szenvedő igealakot nem használják, s ha kifejezésre mégis szükségük van, az *-ódik* képzős igével élnek: *A világon mindön kitudódik*. Ennek a szenvedőnek tehát általános alanyszerű jelentése van. (L. 13. §.)

2. Néha tárgyias ragozást használnak alanyi helyett: *Nam vótál ott-hun, hát együttelek mögkeresni. Bám s én, mondjon azt, amit akar. Vak vezetí világtalant* (Nyr. IX. 470.) Kálmánynál is: *Betyár fatyú futkározik a mezon: ökröt, barmot, birkát, ménöst keresi*. (Sz. n. I. 53. Ellenben csak leírásbeli hiba lehet: *Fordics mög a párnát, avvá álmocc, akit szerécc*. Nyr. IV. 83.) — Máskor pedig alanyit találunk a tárgyias helyén: *Hagyja csak, hagyja, tudok én annak ögyéb módját is. Ténnap is két jércémet évitt az ördög, vagy mi!*

3. A *muszáj*-hoz a jelen időben is oda teszik a segédigét: *Sütét van, muszáj vagyok haza mönni*. A személyt sohasem a főnévi igeneven jelölik meg, hanem mindig a segédigén: *Muszáj vótam egy girizdet mögönni, mē mingyán emönt vóna a petikém. Fáj a talpom, még muszáj löszök mezétláb jánni. Ha mög nem gyün az uram, muszáj löttem vóna gyalog haza mönni*.

4. A múltban kezdődő és most is folyó cselekvést vagy állapotot rendszeren a jelen idővel fejezik ki: *Féleve hordom ezt a papucsot, oszt még mindig jó*. Ugyanígy a szokásos cselekvést is: *Mindön esztendőbe így tőszöm el a kápisztát és még sohase romlott mög*. Múlt helyett áll a jelen az élénk beszédben, elbeszélésben is: *Röggē, ahogy a pijacra mögyök, há*

kivé tanulkozok, mint a Pétörré. Most határozószóval éppen az imént történtet, aligmúltat jelez: Mos hallom, hogy a Juci is férhő mönt. Ép ily általános a jövő helyén is: Ha kingilik utánnad az ajtó: möghalsz, főleg majd, holnap s más eféle jövőre mutató időhatározószókkal: Ha e kisz lösz, maj másikho fogok. Ha hónap égyüsz, kimöhetünk a Tiszára.

Gyakori a jelen a feltételes mód múlt ideje helyett is; ilyen jelen-tésében azonban rendesen lehetőséget fejez ki: *Én bizom mög nem mon-dom (= tudnám mondani), hány éve is mönt férhő.* Még gyakoribb a feltételes mód múlt idejének jelentésében: *Ha én ott nem vagyok, ús segre esik, hogy még! Ha ténnap eszömbe nem jut, hogy kedd van, oszt mosni kezdök, ma mindön tojásom vérös vóna!*

Kifejezheti a jelen a felszólító mód jelenjét is: *A disznót eladtuk, a pézt élopták, há mos mi csinálunk?! Mögyök má, mögyök, csak hagy vizsöm be innét ezt a vüllát. Sőt a felszólító múltja helyett sem ritka: Ne na, itt égy forint; nem kívánom én, hogy ingyér fáradj.*

5. Az -a, -e képzős múlt ma már csak a verses szövegekben fordul elő: *Látom, az asztaltól egy nagy úr felkele, a bolond aranyat a zsebem-be teve.* (Kálmány Sz. n. I. 72.)

6. Múlt idővel fejezik ki a múltban tartós cselekvést: *Vágta, hordta a földet egész hétön, még sē tudott vizhő érni,* és a szokásos cselekvést is: *Még eddig mindön nap émöntem templomba, hát bizony eztán sē mара-dok é.* Gyakran a feltételes mód múltjával egyenlő: *Muszáj, hogy főkö-tötte magát valaki, mē nagyon cudarül fúj a szél. Hagy öszöm mán én is égy harapást, hogy nē süttem hijába.*

A -va, -ve jeles igenév a van ige jelenével múltat fejez ki: *Köll is neköm, mán egész el vagyok rulla felejtközve! Móránál is: Most mán az úr is ki van tanulva a paraszti ténybe.* (Georgikon 72.) A volt ige-alakkal pedig régmúltat: *Mán én akkó rég ki vótam aludva, mikó kend haza gyütt.*

7. A lesz igealak néha valószínűséget fejez ki: *Az az ökör ott a Bodoréké lösz.*

8. A feltételes mód pótolhatja a ha kötőszót: *Nē sajnálnám csak ezt a tányért, mer mingyár a hátadho vágnám. Jobb lött vóna, Isten atta, kalapot vött vóna rajta.* (Kálmány Sz. n. I. 5.) Gyakori a kérdő monda-tokban: *Nem vóna kentőknek eladó nádjuk?* Ép így a kérdést jelentő ige is többnyire feltételes módban áll: *Nem adná el azt a kis sarkot ott az én földem mellett? Nem vinné ki az én Lacimat is a tanyára?* Kifejezheti az akarást, óhajást is: *Egész nap alig mögyök valamire, mer ez a gye-rök örökké az ölembe ülne. Édös anya kíváltaná a fíját három ezüst forintért, de nem adják.* (Kálmány Sz. n. I. 32.) Ebben a feltételes mód-ban azonban benne van a szándék, még múlt idejében is: *Egész délután itt ült; úgy küttem vóna haza, de hát nem mertem.* Míg a szándék nél-küli készülő, készülőfélben levő, majdnem megtörténő cselekvést az akar igevel fejezik ki: *Na, mán mögén ki akar esni égy fogam. Én nem tom, mi van velöm, mindétig le akar esni a szoknyám. Ténnap égy olá be akart fúlni a Tiszába.*

Aztán kifejezhet a feltételes mód jelen ideje felszólítást, parancsot is; és pedig vagy kérdő, vagy felszólító alakban: *Nem állnál odébb az utambúl? Hátha árébb vinnéd a farodat!*

Végül érdekes a *tud* ige tagadó főmondatbeli feltételes jelene szintén tagadó mellékmondattal: *Nem tom, égyün Pétör a táncba? Nem tunnám, mér ně.*

9. A felszólító mód akárhányszor *ha* kötőszós jelentő módú mellékmondat helyett áll: *Nem bánom én, égy garasom maradjon mög, csak ně tartozzak senkinek. Akármikor tanálkozzak vele, mینگyán a fíjárul beszél. Égy nap ně dógózzon az embör, másnap mögérzi a háza.*

10. Elmarad az állítmány a közmondásokban: *Asszonnyal beszélni: lóval imádkozni.* (Nyr. IX. 469.) *Amönnyit föl a kerék, annyit lő.* Feleletekben: *Mé gyütté ide, fíjam? Hát aszt a boszorkányt mögölni.* (Kálmány Sz. n. I. 128.) Határozók, igekötők után élénk elbeszélésben a gyorsan gördülő cselekvés éreztetésére: *Én sē vöttem tréfára a dógot, aló neki, földhő vágtam, osztán mögén neki s a másikat mög rá. Fómászott az epörfára, osztán ágrú-ágra a legöslegsőbb eprök után, oszt eccör csak zsupsz lő.* Vásári kérdésekben: *Hogy a szálló? Hát az almát hogy?* (t. i. adjá.) Felkiáltó mondatokban: *Soha életömben ijen fene szokást!*

Gyakran elmarad a *van* is, amikor létezését jelentene: *Azér a szája, hogy beszéljen.* A vég- és célhatározói igenév mellett ellenben gyakran ott áll a *van*: *Hun van Terus? Odaát van szilvát szönni. Egész nyáron aratni vótam, őszön mög maj kubikolni löszök Pestön.* Nyomatékosító, erősítő értelemben is kiteszik a *van* és *nincs* ige alakjait, de a mondat elejére: *Vattok tük ojam módossak, mint a Tēcusék. Van a mi házunk ojam magos, mint a tijétök. Nincs biz ez a föld ojam jó, mint a mienk.*

Az infinitívusi alany mellől rendszeren elmarad a *lehet*: *A dinnyétű könnyen vérhast kapni.*

11. Allítmánykiegészítőnek jobban szeretik az elvont nevet a konkrét helyett: *Ű is ideovaló születés.* Móránál is: *Hamis embör, eltitkolt a szögénységtől, ami a szögénységet illeti.* (Georg. 47.)

II. Alany.

12. Ige mint alany: *Nagy úr a muszaj, de még nagyobb a nem löhet.*

13. Az általános és határozatlan alany kifejezési formái: (-ódik) *A világom mindön kitudódik.* (I. sz. 3. szem.) *Ajándék lónak ně nézd a fogát. Hā kinyílik utánnad az ajtó, möghalsz.* (tb. sz. 1. szem.) *Mer hát úgy szoktuk mondani, amej kutyát el akarnak veszíteni, veszött nevít kötík.* (tb. sz. 3. szem.) *A nyomtató lónak nem kötík be a száját. Luca hajnalába mögszürkálík a tyúkokat piszkafává, oszt kását szörnák, hogy annyit tőjjon.* (-va, -ve + van) *Na iszen tük is jó szabadra vattok eresze. Napáldozat után nem jó sömmít kianni, mer, a gyerök mög lösz rontva.* (főnévi igenév) *Sosē tunni, hun éri baj az embört.* (ember) *Nem tudja az embör, mitű hízik. Ha az embör halottal ámodik, eső lösz.* (népek) *Aszondják a népök, hogy mán mögén új adóra kacsint a kőrmány.* (urak) *Az urak ma is úgy tartják, hogy a szögény embör csak égy fokká több a kutyáná.* (polgárok) *Aszonták a pógárok, hogy maj mögmutatjuk münk a választásná, hogy münk is vagyunk valakik.* (világ) *Honnē, maj módizok, osz mit mondana rám a világ!* (az volt) *Av vót a vélekődés, hogy inkább kéccő adják oda, mint éccő sē.* (szokás) *Kentök türē fogik a madarat? Mán e minálunk isz szokás.* (megyén) *Maguk écsapámnak szó-*

litják az apjukat? Mán e mindlunk csak úgy mögyön. (úgy ver a szó) Úgy vert a szó, hocs csak izrálita vót az illető.

14. Az elbeszélésben, különösen ha könnyen odaérthető, sokszor elmarad az alany: *Mikó önni akartak, mögáldotta Krisztus urunk, oszt sosé fogyott ki a tálbúl, mindig több lött.* (Kálmány Sz. n. I. 153.) Gyakori az alany hiánya a természeti jelenségekre vonatkozó igéknél is: *Sürjen szömörkél. Zuhog mán. Mán mögén nekisikosodott.*

III. Az állítmány és az alany egyezése.

15. Több alany mellett az állítmány egyes számban áll: *Verka mög Elona kimönt a tanyára. Láttá, hogy ott rétös mög sült tyúk van.* (Kálmány Sz. n. I. 142.) De ha az alany többségét csak névmás vagy számnév fejezik ki, akkor az állítmány többes számú: *Egyyk a másíkrú mindig tudják, mit főznek. Nem félünk, mer mindég gyüvünk öt-hat asszony egygütt.*

A pongyola egyeztetés példái: *Ezök otthun egy sē csinál sömmit. Vót annak mán ojan sok szép háza, ökreji, lovaji, oszt mind elitta. Ojan szép jegönyefáji sosé lösz senkinek. Több szomjas boszorkány késérőji vannak.* (Nyr. 4:229.) *Könnyeim legtöbbet csak ezek után hull.* (Kálmány Sz. n. I. 73.)

16. A mellékmondatok értelmi egyezésének kétféle példája: *Aki egymást szereti, hú is marad a. Nem az ám a rúza, ki ja kertbe nyílik, hanem az a rúza, kik egymást szeretik.*

17. Az állítmánykiegészítőül használt gyűjtőnevet többes számba teszik: *Be csúnya népok ezök a Vargájék!*

18. A melléknévi kiegészítő egyes számban áll: *Kéntelen vagyunk napszámba állani.*

IV. Jelző.

19. Nyomatékosító jelzők: *borzasztó, iszonyú* (pl. *Mán iszonyú sokan ijettek halálra tülem*), *iszonyatos, iszonytató* (pl. *Éjfeltájba iszonytató zörgések támtak benne* Nyr. I. 136.), *rémitő, rettentő, szörnyű, óriási*; *drága jó sütemény, drága szép nóta, nincs ott egy terömtött lélök sē, a maji szent napon fogadom, mindön áldott nap, mindön istenáldott nap, nincs Istennek az az emböre.*

20. Főnév mint jelző: *Kutya erős gyerek a! Nincs egy szál vizem se.* (Tsz. 2:48.) Jelzős főnév mint jelző: *Nagy disznó embör ez a Pista! Jó nagy kosár szőlő. Szép darab jószág. Egész kemönce könyeret sütöttünk. A szögedi temető kapujába nemzeti szín lobogó van elásva.* (Kálmány Sz. n. I. 5.) *Hadd lögyön már eccör másodmagával is az a szögény pára jószág.* (Móra: Georg. 75.) Birtokjeles szó mint jelző: *Egy fa-alja szílvá. Az egész kotló-alja csírke odapusztult.*

21. Jelzős névmások: *Égymagam is mög bírom emelni. Ölég löszök aho jómagam is.*

22. Határozó szó mint jelző: *Soha napján. Hirtelön szöke.*

23. Határozott igealak mint jelző: *Nēm úr az, csak löszök úr. Akkora baszom pipája van, mint egy kalap.*

24. A jelzőt, amikor különösen ki akarják emelni, a mondat végére teszik: *Van egy kis ház, nádtetejös* (Nyr. 3:29.) és rendszeren *de* fokozószóval erősítik: *Gazembör á, de nagy! Van ám ott pénz, de sok!*

25. A határozatlan számnévi jelzők után néha többes szám áll, és pedig nemcsak olyankor, ha a számnévi jelző és főneve közt melléknévi jelző is áll: *Sok szép ifjak meg a földön hevernek* (Kálmány Sz. n. I. 41.) *Számos boldog esztendőket érijél*, — hanem ha a számnévi jelző közvetlenül a főnév előtt áll is: *Mindön szentők énekléssel zöngedöznek*. (Kálmány Sz. n. I. 192.) *Sok népok vótak ott. Kívánom, hogy e pár sorajim friss jó egészségbe tanáljanak*. Sőt igen ritkán még határozott számnév után is: *Két szömeimmal láttam. Lakodalom került a három tesvéjányoknak*. Érdekes az egy után álló többes az ilyen példákban; *Haszon-talan egy népok ezök a maji fíjatltság!*

Itt kell megemlítenünk a páros testrészek nevének többesben való használatát is: *Ojan pofákat vág, mint akinek dinnyeföd nem jutott. Miért oly porossak szép kezeid, miért oly könnyesek kék szemeid?* (Kálmány Sz. n. I. 2.)

26. A mutatónévmás, mint jelző, nem egyezik számban a jelzett szóval: *Mögmutatta az öreg embör, hogy ezön a sárga nyomokon lépj*. (Kálmány Sz. n. I. 117.) *A közül a szépök közül válassz*.

27. A több birtokos birtoka szintén többes számban áll: *A Kovácsék házuk. Nem öleg a kentök pézük ára. Mulat, mint Bodorék kutyájuk a kútba*. (Nyr. 1:271.)

V. Tárgy.

28. *Gyalogol, ül, vigyáz* intranszitiv igék határozott tárggyal is állhatnak: *Három mérfödét gyalogoltam. Jó üli a lovat. Egész idő alatt tégöd vigyáztunk, hogy forgatod a szömejidet*.

VI. Mondat-szerkesztés.

29. A feltételes és megengedő mondatokban az *is* az igekötő és ige közé kerül: *És ha mög is csókoltam, kinek mi köze hozzá!* Gyakori a kettős is: *Igyá tésis, iszok én is!*

30. Kötőszó után gyakori az indulatszó: *Belátta, hogy hászen mos már ügyis mindéggy. Mán asz hittem, hogy hát mindönnek kámpec*.

31. Rámutató jellegű nyomósító szócskák: *Neköd montam, a! Neki szóltam, e! Oda töszöm, a! Ide töszöm, e! Nézd a legkisebb lössz a tijeid, a! Huvá mégy? Ezt viszöm haza, e! Biz úgy van a, hé! Töszöd lé, hē! Gyűsz tē még a mi utcánkba, nē fēj! Maj kapsz még tē, nē fēj!*

32. Kérdő mondatoknál a tagadó felelet rendesen kérdésszerű körülírás: *Nem vönné mög neköm azt a mézöslovat? Hát ek kis nehésség nem kéne?! Vagy egyszerűen nem hát: Nem láttad, há töttem a kaszakövet? Nem hát!*

33. Kettős tagadás *is*-sel: *Nem is hallottam hirit sē! Nem is érdömös ki sē mönni ijen kutya időbe. Nem is szeretök reá sē gondolni. A sē sokszor annyi, mint nem is: Ha nem bosszantana annyit, nem vónék talán beteg sē. A nem sē is annyi, mint nem is: Úgy mögvénült, hogy nem ismertem reá sē. Ha magam nem látom, nem hittem vóna é sē. Ha a tagadás az ígére irányul, a sē a nem tagadószt megelőzi: Sē nem eszök, sē nem iszok*.

34. A legszelidebb árnyalatú parancs a feltételes jelen: *Ugyan hozna be ek kis vizet!* Erősebb a felszólító mód: *Gyere velöm a tanyára!* Még erősebb a jelen idő: *Hozod ide azt a vödröt!* főleg majd határozó-

szóval: *Majd émégy!* Aztán a jelen idő vagy a feltételes mód tagadó kérdés alakjában: *Nem takarodtok innét! Nem tönnéd lē azt a botot!*

35. A tiltás sokszor parancs alakú: *Úgy, úgy, csak törd el azt a bögrét!* Vagy pedig körülírás: *Mög nē tudjam, hogy émönté hazúrú! Mög nē lássalak mögēn a fa tetején!*

36. A mellékmondat alanya sokszor a főmondatban áll: *En is úgy vót, hogy émék hozzátok.* És pedig nemcsak így alanyi, de tárgyi alakban is: *Láttam egy cigánt, hogy kilenc kutyát évött.* (Kálmány Sz. n. I. 71.) *A Döncő szekérjít tudja-e az úr, hogy mőlyik az égön?* (Móra Georg. 86.)

37. Ugyanilyen áttételek: (birtokos) *Ennek a kótogásnak szeretném tunni, mikó lősz vége.* (részeshatározó) *Ojan vót a mindig, az anyjának nē adja az Isten, hogy segítene valamit.* (tárgy) *Az uramat 15 esztendő sē vótam, hogy mögismertem.* (határozó) *Hozzám úgy is tom, hogy nem gyün senki.*

Szendrey Zsigmoná.

Magyar adomaváltozatok III.

8. A világ felosztása.

Kálmánynál (Szeged n. III. 177—8. l. 21. sz.) olvassuk a következő érdekes történetet: Az Istentől a török, magyar, német, zsidó, meg az oláh kérte a Szentföldet. — Jertek el holnap reggel! — mondta az Úr. Másnap reggel a török ment legelőször, s így az Isten neki adta a Szentföldet. Másodiknak érkezett a magyar. — Elkéstél már, a török nyerte el! — mondta az Úr. — Az nagy dolog! — mondta a magyar. — Legyen hát tiéd a nagy dolog! — mondta az Úr. Azóta a magyaré a nagy dolog. Harmadiknak ment a német. — A törökre már a Szentföld! — mondta az Úr. — Szép dolog! — mondta a német. — Legyen a tiéd! — mondta az Úr. Azóta a németnek szép is mindene. Negyediknek ment a zsidó. — Már a törökre a Szentföld! — mondta az Úr. — Az nagy hamisság! — mondta a zsidó. — Legyen a tiéd! — mondta az Úr. Azóta a zsidóé a nagy huncutság. Utolsónak ment az oláh. — A törökre már a Szentföld! — mondta az Úr. — Nahát akkor én elkéstem! — mondta az oláh. — Legyen tiéd az elkésés! — mondta az Úr. Azóta az oláh el is késik mindenhol.

Szatmármegyei változatban (Bartók Jenő, Nyr. 23:237.) az oláh nem versenyzik, s így a történet csattanója a zsidó mondására esik. A makói változat (Varga Imre, Nyr. 14:139) pedig új alakkkal, a cigánnyal bővül, aki legutolsónak érkezik, s Isten az egész világot neki adja. (Ethn. 1929. évf.-ban 151. sz. cigányadomával.) Elhhez a változathoz igen közel áll a szerb—horvát variáns: A török, a keresztény és a cigány elmennek a prófétához, hogy adja oda valamelyikőjüknek a hatalmat. A próféta annak igéri, aki másnap reggel legkorábban megy hozzá. Másnap reggel első lett a török, s így a próféta neki adta a hatalmat. A keresztény későn érkezett. „Milyen üzlet ez?” — mondja a keresztény. „Jó, hát legyen tiéd az üzlet!” — mondja a Szent. Utóljára érkezik a cigány. „Nevetséges!” — mondja, mikor meghallja a rossz hírt. „Jó, legyen tiéd a nevetés!” — mondja a Szent. Azóta a törökre a hatalom, a keresztényé a kereskedés, s a cigányé a nevetés. (Krauss: Zigeunerhumor. 217—218. l.)

Adomáink jelen alakjában csak a neveltető elemet látjuk, pedig ezek kosmogonia-töredékek (Dähnhardt: *Natursagen*. III. 7. Kapitel: *Die Verteilung der Gaben und Namen*.), melyekhez közelebb áll a következő magyar variáns: Krisztus Urunk a nyelveket egy nagy bográcsból osztogatta, mely tele volt nyelvdarabokkal. Mindenkinek adott egy darabot: „Te légy magyar, te légy német stb. Utóljára jött az angol. Akkor már a bogrács fenekén volt mindenféle nyelvből maradék; Krisztus jól összekeverte, kiöntötte és odaadta neki: „No, te légy angol!“ Azért olyan kevert nyelv az angol, mert Krisztus minden nyelvet belekevert. (Kálmány: *Koszorú*. I. 129. l. 48. sz.)

Egy ilyen kosmogonia-töredék Schiller „*Die Teilung der Erde*“ c. közismert verse is.

9. Adomák az alföldi emberről.

Midőn az alföldi embert jellemző adomákról akarunk szólni, figyelembe kell vennünk azt a tényt, hogy az adoma tárgy egyszerű mondás, vagy esemény, amely arra, aki állítólag mondta, vagy cselekedte, jellemző. Az alföldi emberről szóló adomák tulajdonképpen tájadomák (Jókai elnevezése), vagyis az Alföld homokbuckás rónaságán élő magyarság életének (állítólag megtörtént) jellemzően furcsa kis eseményei. Mikor ezeket az adomákat összegyűjtjük, pszichológiai szempontból is érdekes képet kapunk az alföldi emberről: megtudjuk, hogy hogyan vélekedünk a saját életében előforduló, s mégis szokatlan, furcsa eseményekről. Az élet minden kis eseménye, amely arra érdemes, hogy furcsaságánál fogva huzamosabb ideig nevetést, jókedvet váltson ki egy-egy falu népe előtt, arra is érdemes, hogy feljegyezzük és érdekes adalékokat szolgáltatassunk a néppszichológus kutató szemének. Az adoma pszichológiai szempontból való vizsgálatánál rendkívül fontos, hogy pontosan tudjuk, hogy ki mondja el az adomát, hogy ki az, aki a cselekményt valakire vonatkoztatja. Gyűjtsünk minél több adomát, mely az alföldi emberről szól, amelyet ő maga mond el: ha elég nagy anyagunk lesz, megtudjuk, hogyan vélekedik az alföldi ember *önmagáról*.

Érdekes, hogy a köztudatban az alföldi ember, mint adomahős nagyon keveset szerepel. Jókai tájadomáiban, Szendrey falucsúfolóiban (*Ethn.* 38:30) nagyon keveset találunk alföldi emberhez fűzött adomát. Pedig az Alföldön is történtek furcsa esetek. Tompa „Három a daru“ c. versében a megátalkodottan veszedő nőről elmondott történet „megtörtént az Alföldön, Annak egyik falujában, Valójában!“ (*Ethn.* 37:57—72.) Egyik régi folyóiratban (Napkelet, 1857. 45. sz. 725. l.) olvasom: „Az alföldi gazda meguntván béresére a szót vesztegetni, elkezdé őt ütni. De a béres félre ugorván, egész komolyan szól: gazd'uram ne bolondozzék, hiszen nem érdemlem én ezt! — De megérdemled erre-arra . . . — Úgy bizony! hiszen, ha azt keressük, gazd'uram is megérdemelné sokszor, én még sem bántom“. Hasonló módon komoly csattanójú a következő történet is: „Temetésről ballag hazafelé néhány nagykorúsi magyar. A beszéd tárgya természetesen a megboldogult hosszas betegségének és elhunytának szomorú története. A beszéd fonalát már csak a vége felé hallottam egész akaratlanul, fülhegygel, ami egyébként teljesen kerek és egész: — Mer hogy igön tisztót sógor ur, az a tapasztalásom, hogy a

beteg embörön jobban gyün a szőr kifelé, mint az egészségösön — mondja az egyik. — Én is úgy gondolom, igön tisztót sógor ur, csakhogy mégis azt véleményözném, hogy nem a szőr gyün ott kifelé, hanem a pofa mén befelé". (Csizmadia S. közlése Nagykorösről, Pesti Napló 1916. ápr. 1.) Ez a két példa eléggé illusztrálja a közvélemény felfogását az alföldi emberről. Gaál József óta nagy költőink az Alföld síma, egyszerű végtelenségéből az alföldi magyar lelki képét a megtestesült komolyság és megfontoltság kiemelkedő példáiként állították az ország közvéleménye elé, ahol még a tréfa is komolyabb, mint máshol. Hogy ebben a felfogásban mennyi az igazság, azt e folyóirat olvasóinak anyaggyűjtése dönti el.

Dömötör. Sándor.

NÉPJELLEM.

Jámbor Böske lakodalma.

Úgy hét esztendeje formán lehet, hogy egy szép nyári reggel beállít a gödöllői portánkra egy bájos fiatal kis paraszt leányka, hogy nem veszünk-e tejet? — Nem volt szükségünk tejre, de vettünk mégis. (Olyan szegényes, bús volt a szép kis sáppadt gyerek, hogy menten szükségünk lett tejre.) Megköszönte a pénzt, hálásan tekintett ránk; ragyogó szemei aztán gyönyörködve bámulták a rengeteg peoneát a hosszú nagy ágyashán. (Akkor évben volt az a híres nagy virágbőségünk.) Úgy nézte, de úgy nézte azt a virágot, hogy két hatalmas nyílás oda kívánczozott a kezébe. (Én adtam neki persze.) S nem is volt még takarosabb tartóban virág, mint az, hisz a kis lány maga is stilizált virágváza lehetne, vagy legalább mintája a herendi gyárban, ha hogy eszük volna ilyesekhez a gyáros uraknak. Köcsögbe illesztette a Böske a virágot, aztán a köcsögöt keblére szorította áhitatosan.

Másnap reggel ismét beállít a kis lány; ismét tejet kínál. Ismét nincs szükségünk rá; de ismét veszünk.

Harmadnap reggel megismétlődik a látogatás; de most már nem tejjel, hanem, hogy nem dolgozhatna-e valamit itten? Napszámos nem kellett, hanem őt azért ott fogtuk (gyomlálni való mindig akad a kertben).

Következő nap beállított újra a kis Böske, most csak köszönt és ment egyenesen a társai, a virágok közé és gyomlálta a közájuk nem valót, a parét.

(Hm! Ennek a leányzónak aligha meg nem tetszett a portánk.) Mert most már tudtuk, hogy Jámbor Böske, ez a kis lány a túlsó, a mögöttünk levő utcasorból való, a Jámbor Jánosék gyereke, a tötötös Jámborénéké; (tötöt magyarul tuot) s tudvalevően 12 ízben kelepelt már ott a gólya. Ez az előnév azonban csak egy esztendeig tartott ki, — amint majd ki is világlik, az igen tisztességes, jónavaló, de nagyon szegény paraszt familiánál. A sok gyerekáldás mellett a „kaszás“ is gyakran ellátogat oda és 14—15 esztendősen korbán viszi el a gyerekeket magához kettőzőnek. Jamit, azt a végtelen ügyes, eszes, munkás jó gyereket tavaly

temették, a Marikát és a Zsófit egy-egy esztendővel előbb, négyet meg még azelőtt, úgy hogy most Böske a legidősebb az élők között.

Élét végén ki akarom fizetni a Böskét; de nem vállalja a pénzt, hogy azt mondja, nem érdemli, mert nem járhat elég korán, csak a tej eladás után, meg ha otthon is végzett, a kosztot magát is elégnék ítéli, de ha valami viseletes fehérenemű akadna . . . (Akadt persze.)

Elsők után, répa kapálás, krumpli, kukorica töltögetés idején pár napig nem jött, aratáskor szinte nem, hanem aztán bejárt bezzeg szorgalmasan; de nem is annyira járt, mint inkább beosont a virágok, bokrok közé, akárcsak a fekete rigó, mikor ott akar felejtkezni valamelyik kertben.

De nem ötlöm-hatalolom tovább, sz' úgy is nyilvánvaló: a Böske tényleg és szintén odafelejtkezett hozzánk az egész nyárra, ősszel pedig bekíváncsozott velünk ide Pestre költöző madárnak. Az anyja is kérte, mi is mertük vállalni, mert az ősz elkövetkeztéig megszínesedett, neki vidult, erőre kapott a gyerek.

Következő nyár elején kivittük, ősztáján behoztuk; édes anyja engedte nagy szívesen, mert a Böske után következő Julis nőtt szaporán, segít otthon a Böske helyett. A kis pólyás babát, az új Marikát, a 13-ik testvért a Julis is gondolzza, meg a fiúk is (mert azért, hogy gyerekök, de a dajkáláshoz is alkalmasok igen).

Az új esztendő da capo. Azzal a különbséggel, hogy az új pólyás-baba a 14-ik, most már a Sárka, szakasztott a Böskének ígérkezik, szép vigyori pofácskájával, óriás fekete szempilláival.

A következő esztendő eljött újra, s csodák-csodája: gólya nélkül jött és telt is el.

Am az aztán való év meghozta az új Zsófikát is, a 15-ik gyereket. Erre aztán azt mondotta Jámbor Jánosné, az édes anya, hogy a 15-ik gyerek olyan szép valami, hogy az már egy méltóságos asszonyt érdemel keresztanyának.

A feleségem lett hát a keresztanya a sok gyerekű háznál, ahová az ártóangyal csudálatcskép nem csapott le azóta, hogy Böske a mi lányunkká szegődött, szép hajadon sorba fejlődött, lecsapott azonban Simon Pista a szegény, de szemrevaló, helyre legény és megkérte a Böskét. Szülei odaadták. Mi is beleegyeztünk természetesen.

Néhány nappal a bejelentés után a piacon élém toppan ám az öreg Vidák Béla, az érdekes kis tukma cigány. Erzsébet királyné muzsikusa is volt régen, de hiába vénült meg, hisz nemrégiben is 13 óra hosszant szolgált muzsikával odakint Gödöllőn egy pesti társaságnak; este 7-től reggel 8-ig hajbókkolt, izgott-mozgott és csinálta a hangulatot a lábával is, a hegedűvel is.

Azt kérdezte az öreg tőlem, hogy mikor lesz a lakodalom?

— Miféle lakodalom? — kérdeztem én szórakozottan.

— Hát azé a lányé. — Mondja ő.

(A lány nevét nem tudta, de a lakodalmát előjegyzésben tartotta.)

Rám mereszti az améllkül is kidülledt szeméit és kezdi magyarázni:

— Hát tudja, két esztendeje, mikor abba a bűbe¹ rakta a csárdást

¹ A bű fehér paraszti viselet, az a „B Ű” melyben a kását fordítom; a francia szakácskát, tányér sipkát nem vállalhatja bogrács és szolgálja. Kása főzés után néha táncra pördül az ember.

a verandán, oszt a kis cseléd elment előttünk: nem azt mondta nekem, hogy az is értse; hallod-e Béla, te muzsikálsz ennek a lánynak a lakodalmán!?

Emlékeztem én rögtön. Úgy volt, ahogy Béla mondta, úgy az egész; úgy-igazság, hogy ha ez a kis lány szorgalmatoskodik a mi mulatásaink körül és kitart nálunk a főköttőig, illő, hogy a lakodalmán ugyancsak a mi cigányunk húzza neki is.

Haza menve, elő is szólítottam Böskét, hogy hát milyen is lesz a lakodalom, hogy gondolja? Azt feleli rá, hogy nem lesz lakodalom, szégyenyek űk ahhoz, hanem csak esküvő lesz tanúval a polgárinál és a pap előtt is.

— Nem úgy az hékás, mondom én, azt szeretném, ha lakodalmad lenne, számít is rá a Béla bácsi, s én bizony fizetem a cigányt s állom a banda költségét.

Öröm futkosott a Böske ajka szélén, a szeme körül is, de a kitőnésre vigyázott gondosan, felelt szerényen, okosan.

— Igen köszönöm a hozzám való jóságát. Majd beszélek az édes anyámmal. Kézét csókolt és pótlólag mondta: elküldöm.

Hát el is jött Jámborné, ő is megköszönte a jóságomat, de azt mondta, hogy a cigány nem igen lehet.

— Már miért ne lehetne? — kérdeztem én, — ha állom a fizetést és a költséget is.

— Jaj kérem, azért nem, — feleli aggodalmasan, — mert akkor vonulás kellene (a templomba t. i.) és ahhoz menyasszonyi ruha.

— Fizetem a menasszonyi ruhát is, — feleltem megnyugtatón.

De bizony Jámborné tovább fűzte az aggodását, mondván, hogy:

— Akkor még szólítani is kellene. Meghívni az atyafiakat és szólítani az ismerőseket.

Ebbe is belementem a lakodalom kedvéért természetesen. Aztán fölületesen számvetésbe fogott a meghívandókról és a szólítandókról, s velük kapcsolatosan a liszt-, zsír- és hússzükséglet felől (marhahúsról csak, mert a szárnyast a hívtak és szólítottak küldik).

Megállapodtunk.

A megállapodás azonban számszerűsége nem volt végleges, mert a lakodalom közeledésének arányában módosult sokszor és mindig a fejszám növekedésével, ami természetes is, mert ha teszem a Jeneiéket szólíttatják, (azt pedig kell már az ágyi miatt is), de akkor hogyan hagyhatnák ki Lagleréket, mikor a fiuk a mészáros, a Gusztó hányszor kíségette őket a kommun alatt?! És így tart tovább a mutatio különböző alakokban végig az utca soron; de átterjed később Veresegyházára is, ahonnan nem tudom én kit kell szólítani? de ha azt észreveszik a közbeeső Szadán, abból baj támadhat, ha ott a Puskásékról megfedkeznenék. Csupa számítás, figyelem és diplomatiái furfang, ami elhat Nagykőrös határába is; annan a Kapus családot szólíttatják, mert hogy a Böske ott járt náluk egyszer, a Terka lakodalmán.

Szóval illően és Béla cigány bandájával megtartottuk a lakodalmat, noha Czéla is intrigált, a 2-ik banda cimbalmosa, különösebben pedig a Radics Sándor, a primás. Nászmagy én voltam a menyasszonyi részen, a vőlegény részéről Szabadi Sándor uram. Régi módi szerint

volt ott minden, fölvonulás a templomba, illő renddel, haza vonulás másik úton stb., tánc előbb is, vacsora után is és persze reggelig. Vacsorához 40-en ültünk le az első terítéskor, ott értük a menyasszonyi táncot, a koszorú táncot, s a menyecske táncot is. Ezek után volt a második terítés, szintén 40 personára. Vőfélyek hordták az ételeket, felköszöntőkben, versekben s több ilyenekben nem volt hiány. Végbe ment a lakodalom közmegelégedésre és sokáig emlegették a faluban persze.

Az is persze, persze, hogy a fiatal pár bizonyos időre ellátogatott hozzánk. Mink is visszaadtuk a látogatást a feleségemmel. Az új pár boldogan fogadott az újonnan vert szerény fészekben.

De nem is olyan igen szerény volt az a fészek! Volt ott gazdaság, pompával vegyest és sok látnivaló. Az egyszerű bútorzaton és felszerelésen felül mennyi minden?! Ablakfüggöny, asztalterítő, kávédaráló, tortaforma, cukordoboz is, öt kilós és ki tudná elsorolni, hogy mi minden!

Sok szó esett erről a lakodalomról alkortájt és történetek megfigyelések, amiket ha el nem hangoztattak is, de sejtettek előttem az emberek. Azt lehetett kiérezni egyesek részéről, hogy szép és kedves volt tőlünk ez a lakodalom rendezése, de mégis férhetne hozzá szó, amire a kifejezés körülbelül az, hogy túlméretezett, vagyis, hogy indokolatlan és a pazarlás mesdgyéjénél tartó. Sejtették ezt vellem mások is, a tiszteletes úr is, — de gondoltam azt magam is, de már csak úgy utólagosan.

A látszat és felszínes ítélkezés szerint igaz, hogy pazarlás történt (szűk világ volt már 1928. októberében is), de ha lentebb a lényeg gyökere körül vizsgálódunk, egészen más alakulása lesz a számadás mérlegének. Erkölcsi és anyagi szempontok sorakoznak itt elő.

1. Örök életére boldog a Jámbor Böske, hogy ilyen szép, díszes lakodalma volt.

2. Tekintély se utolsó, amit a lakodalomtól, a résztvevők megjelenésétől nyert a Böske: úri renden lévők és saját társadalmi osztálybeliek szép száma nagy lelki gyönyörűség, de a nexus növelője is.

3. Pénzérték, vagyis anyagiak terén úgy látszanék, hogy Böskére előnyösebb lett volna, ha a lakodalom költségét készpénzben szolgáltatam a kezéhez. De csak látszat szerint, mert lényegileg és ténylegesen is ugyanahhoz az értékhez jutott, csak hogy a hozzájárulásban bizonyos poetikus vonás, a kedves forma elvitázhatatlan. A részemről odaszánt összeget megkapta, nem tőlem, de a hívottaktól és szólítottaktól sok apró részletben is emlékek alakjában. (És legyünk őszinték: az emlékek javarészt bizony a cigány muzsikálta ki az atyafiak és ismerősök hajlandóságából: a lakodalmi láz és hevület.) A cigány fizetését lehetne ellenvetni talán: nem többet ért volna-e ez az összeg készpénznek a kis menyecske kezébe, kezdő kis summának? De itt ismét hangra talál a cáfolat. A cigány ki lévén fizetve: a lakodalmi menyasszonytánc, koszorútánc, meg a menyecsketánc rendén összejött ugyanannyi pengő és ez most a fiatal asszonyé. Ő kapta meg s használja is — *fektetett pénznek*. (Urasan „takarékpénztári betétnek“ nevezik.) Összeg ez, melyet a takarékpénztárba elfektetnek, amihez nyúlni nem szabad, mert az örökömlék; de minden hét és hónap megtakarított fillérjét, pengőjét melléje teszik növelőbe.

(Ez a Szabadi Sándorné, Böske nagynénjének a megállapítása; de a következőkben is az ő nyomdokán történik az okoskodásom.)

Valljuk be, hogy nagy, nagy a különbség abban, ha *egy valakitől* kapja az élet utait kezdő fiatal lélek azt a fektetett pénzt, vagy kapja az ő lakodalmán résztvevő legények, lányok, emberek, asszonyok *sokaságától, egyeseitől!* (mert a menyasszony- és a menyecske-táncon, a menyasszony-koszorú átvételén résztvesz minden mozdulni képes valaki az „egy fordulójával”, egy-két fillérjével, néha pengőjével). És a menyasszony szemelättára gyűl a pénzes táliba a sok pattogó fillér, nickel és ezüst; ezek hangja föl-fölcsendül az emlékében, ha fillért és garast takarít meg később, s milyen emelkedett érzéssel viszi ezt az aprós összeget a takarékpénztárba, ahol a lakodalmi emlékek újulnak fel a próza világában! A lakodalmi poétikus fillérek összegét köszöntik a prózai fillérek! Egészen más volna, ha egy összegben, nagyobb bankóban tevődne le az a fektetett pénz! vajjon *tudná-e* vonzani az a *nagy* a kicsit? És az a kis fillér vajjon *merné-e* fölkeresni azt a nagyot önmagában, nem várna-e inkább otthon a társak, a többek összegyűlésére? És ez az ilyen várás, az így remélt gyűjtés nem a szétmálással szokott-e végződni rendszeren?...

Magyar Kázmér.

NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK.

Boglyaalakú gabonások.

Boglyaalakú gabonás a félegyházi tanyák között.

Az irodalomban először *Osváth Pál*, Biharvármegye egykori csendbirtosa ad hírt a boglyaalakú gabonásokról. A bihar-megyei Osökmön — úgymond — az a szokás, hogy minden gazda udvarán egy sárból készített, kimeszelt, boglyakemence forma épület áll, amelyben a gabonát tartják.¹ Ez a sokáig egyedülálló irodalmi adalék adta a gondolatot *Bátky Zsigmond*-nak, hogy tudományos nyomozást indítson ennek a szokásnak lényege és elterjedése tekintetében. Mindjárt a kezdet kezdetén igen jó munkatársat kapott *Kajcsa Lajos* csökmői ref. tanítóban, aki a falujabeli gabonásokról adott kimerítő híradást, továbbá az azóta elhunyt *Farkas Sándor*-ban, a nagyalföldi népeleti tárgyak rajongó

¹ L. *Osváth Pál*: Biharvármegye sárréti járása leírása. Nagyvárad, 1875. 313. l.

gyűjtőjében, aki Szegvárról küldött igen becses és az egész kérdést tisztázó képeket, leírásokat. *Bátky* mindezt összefoglalva, 1903-ban avval a megjegyzéssel adta ki, hogy „nagyon örvendénénk, ha innen az íróasztal mellől szerzett e néhány adatot vidéki tagtársaink minél bővebben kiegészítenék.”

Erre a fölhívásra csak hét esztendő múlva jött válasz. *Bartucz Lajos* a nagy magyar Alföld népies építkezéséről írott értekezésében megerősíti és sokban bővíti *Farkas Sándor* szegvári adalékait. *Gabonás verém* v. *életős verém*-nek nevezi a nép ezeket a vert földből, vagy vályogból készült boglyakemence alakú építményeket — mondja *Bartucz* —, mert régen ezek a gabonások tényleg a földbe ázott vermek voltak; a gazdát a célszerűség vezette, mikor a vízár veszélyének örökké kitett földalatti vermek helyett a föld fölé építkezett.³

1907. őszén Kiskunfélegyháza népies építkezését tanulmányozva, az alacsonyabb fekvésű, vízjárta tanyák között magam is több, már elpusztulóban lévő boglyaalakú gabonást találtam; ezek közül a legépebbet, amint még használtak, az *Ipacs József* 588. sz. tanyáján épültet le is fényképeztem. (L. a mellékelt ábrát!) Ez a gabonás 2 és 1/2 méter magas, vályogból épült, kívül, belül sárral kitapasztva és belül a féreg ellen kifüstölve. Kérdésemre, hogy miért csinált *fönnálló vermet* a földalatti helyett, a gazda azt felelte, hogy a földalattit a víz összedönténé.

A nagyalföldi boglyaalakú gabonások elterjedési vonalát eddig tehát csupán három helység jelzi: *Csökmő*, *Szegvár*, *Kiskunfélegyháza*. Amiből nyilvánvaló, hogy *Bátky* fölhívása még mándig időszerű!

Madarassy László.

Tiszai halászat a XVII. században.

Az Ónod várához tartozó uradalomról 1689. évben felvett urbariumban leírás maradt ránk az egykori tiszai halászatról.¹ A nagy kiterjedésű uradalom tulajdonosai ez időben a Rákóczi-árvák (*Juliánna* és *Ferenc*) voltak, az összeírást pedig az összes Rákóczi-javak igazgatójának, *Klobusiczky Ferencnek* utasítására *Bajomi János* készítette.

Az ónodi uradalomhoz 50 birtok (város, falu, puszta) tartozott részben vagy egészben. Ezek szokásos urbániális leírását az összeírást végző *Bajomi* esetenként megtoldotta az egyes birtokok települési és gazdasági viszonyaira igen becses adatokat nyújtó színesebb leírásokkal és megjegyzésekkel. Így *Kesznyeten* falunál a halászati jog gyakorlásának rendje mellett magáról a halászat módjáról is bővebben szólt.

A Tisza és Sajó szögében fekvő *Kesznyeten* (ma *Sajókesznyeten*) falu az összeírás idejében teljesen elhagyott volt.² Előbb jobbágyok és szabad hajduk lakták, de a kuruc—labanc háborúzás idején ezek egy-

³ *L. Bátky Zsigmond*: Boglyakemence alakú gabonások és egyéb építmények a Nagyalföldről. „A Magyar Nemzeti Múzeum Néprajzi Osztályának Értesítője” 1903. évf. 311. l.

³ *L. Bartucz Lajos*: Adatok a nagy magyar Alföld népi építkezéséhez. „A M. N. M. Népr. Oszt. Értesítője” 1910. évf. 51. l.

¹ U. et C. fasc. 23, ns 13. Orsz. Ltár.

² A falu felerészre illette a Rákóczi árvákat, másik fele — egyébként osztatlanul — Rákóczi Erzsébetet, Erdődynt.

része a szomszédos Tiszalucra húzódott, más része pedig elszéledt. Ennek folytán Bajomi az urbarium felvételéhez szükséges adatokat részben korábbi (1652. és 1676. évi) urbariumokból, részben pedig a Lucra költözött s általa meg is nevezett kesznyeteni lakosok előadásából merítette.³ Jobbadám az utóbbi forrás állott rendelkezésére a halászati jog gyakorlásáról és a halászat módjáról itt teljes egészében közölt következő leírás készítésénél.

— „*Tilalmas* halászó víz a Tisza,⁴ de ez is csak akkor, mikor a *szégye* bé van csinálva; kiváltképpen a Sajó toroktól fogvást mind a szegyei; a szegyen alol pedig mindenkor *szabad* halászat vagyon akar kinék is.

— „A szegye előtt (amint mondgyák) a Tisza szélén eleitül fogvást szabad volt a *Palonya* nevű hálóval halászni (melyben csak apró halat, keszeget szoktak fogni, mivel azon háló nem öreg halhoz való).

— „*Boneval*, *gyalommal* nem szabad a szegye előtt halászni, ez mindenkor tilalmas volt.

— „A szegyes halászat tilalma szokot lenni mindaddégh, míg hidegh ősszel a víz nem jegezik; tészik bé pedig a szegyet mindgiárt a tavaszi árvíz megapadása után.

— „Halászat módgya. Nappal a szegyen nem szoktak halászni, hanem éczaka; ekkor is penigh itt nem foghatnak egyebet a *számos* halnál⁵ (ugj mint tok, víza, sőregh), ha mikor haresát foghatnak, az a halászké.

— „Hálónak való *kendert* az urak adnak, melyet a falu tartozik megfomatni és meg is köttetni circiter megyen *kita*⁶ kender 12 egj hálóra, néha [mikor a háló elrothad, noha minden nap meg szárazstják], kell kötniek egy idén két hálót is).

— „Eszt is observálni kell: a szegye bétételétől fogvást eghész hidegh őszig minden éczaka szoktak halászni; nappalra a kapuját beteszik.

— „A fogott halmak elosztása ilyen. Minthogy minden éczaka ezen falusi lakosok közül négy-négy ember bának a hálóval, vagj halász (melyér közöttök rendre jár) annak okokáért a fogott halmak két része az uraké (melyet magok között aequali modo dividálnak), harmadrésze pedig a lakosoké közönségessen, mivel ők curállyák aszt a forma halászatot.

— „Eszt is vallyák: hogy ezen halászat ideje alatt valamennyi haresát foghatnak, az is mind övék volt eleitül fogvást.

— „A szegye fát idegen úr erdején szokták venni és egyigh úr ad ezen szükségre f. 3, a másik úr is annyit, a falu is annyit.

³ A megnevezett egyének a következők: Szűcs János 60, Méregh István 48, Kun János 30, Gödön Máté 46, Szilágyi Mátyás 36, Kádár András 38 éves.

⁴ A jobbágyközségekben aszerint, hogy a halászati jogban a földesur mellett a jobbágyok is részesültek vagy nem, a halászó vizek „szabad”-ok és „tilalmas”-ok voltak. A tilalom elvétele volt kizárólagos, míg a legtöbb esetben feltételes, mikor a jog gyakorlásában meghatározott keretek között a jobbágyok is részesültek. Az idevonatkozó s helyenként különböző szabályok az egyes urbáriumokban nyertek kifejtést.

⁵ Amiről számolni kell.

⁶ kéve.

— „A szegye becsimáló mester fizetése ilyen. A két úr részéről attak buzát cass. cub.⁷ 2. Ittem a falu is ad cub. 1.

— „Vallanak illyent is, hogj a szégye bétételének idején az akkori munkásoknak *áldomást* is attak; ugj mint hat forint ára bort; és ennek két forintyát atta megh az egyik úr; két forintyát a másik úr, két forintyát a falu magát.

— „2-dik halászat ideje tavasszal vagyon (jég elmenésétől fogvást a tavaszi árviz beapadásáigh (addégh mig a szegét be nem teszik); ekkor *boneval* vagj *fenékhálóval* szoktak halászni és ekkor is számos halat szoktak fogni, melynek két része az uraké, harmadrésze a halászoké; ekkor ezen harmadrészt az urak hire nélkül nem szabad eladni, hanem ha az uraknak szüksége vagyon a halra, a régi limitatio szerint aduak egj vizáért, nagj vagj kicsiny f. 3, egj tokért den. 60, egj sóregért den. 33, tiz keczegejért f. 1.—.

— „3-dik halászat ideje Kísaszszony naptul fogvást a tavaszi jég elmenéseigh, ez *keczege* halászat ideje.

— „Módgya penig ilyen. *Altalháló*t szoktak le rakni; mindenik ur külön a maga részére; és egyik ur részére vagyon néha 5—6 (több kevesebb) által háló; a más úr részére is a mennyi lészen. Ezen által való hálóknak letétele után, a bone hálóval szokták meg hajtani a halat, és ugj a fenékről felkölteni; a bone hálóval penig mind az első hálóiugh el mennek.

— „Valamennyi halat a boneban fognak, annak két része az uraké, harmad része a halászoké. Az által tevő hálóban penig, valaki hálójában mennyi hal akad, az csak arra a részre való lészen, eggyik a másikkal nem osztozik; a halászoknak is ehez semmi közök.

— „Ha az halászok közül valaki, az urak hálójok után hálót tészzen le; vagj ha idegen ember lészen is az, valamennyit a maga hálójában megh foghat, annak fele az uraké (eszt már a két úr részére két felé osztják), fele penig csak azé leszen, a kié a háló! —

Szabó István.

TÁRSADALOMRAJZ.

A dorozsmai „egy kötél” föld.

Egy 1828. évi május 30-án kelt, a „Kis Kun Dorozsmai közönség” tanácsának benyújtott bizottsági jelentés teljes világosságot derít egyrészt a dorozsmai „kötél” mibenvalóságára, másrészt a redemptionális földosztás dorozsmai módozataira. Ebből az okmányból megállapítható, hogy a dorozsmai kötél a más kun községekben használt „kötél” méretől jelentősen eltér, sőt, hogy a dorozsmai kötélkiméret inkább csak formális jelölése a redemptionális földterületnek, semmint pontosan meghatározott területnagyság. Ugyanebből a jegyzőkönyvből kivilágosodik az is, hogy Dorozsmán és általában a kun községekben, a szállásföldek és nyilasok között a föld fekvése alapján tettek megkülönböztetést. A *nyilas* kaszáló is a szállásföldnek egy tartozéka volt.

⁷ kassai köből.

A dorozsmai „kötél“, „szállásföld“ és „nyilas“ kifejezések értelme jelentősen más az alkalmazásban, mint ahogyan más magyar forrásaink e kifejezéseket használják. Ismeretes, hogy a honalapításkor az egyes nemzetségek külön területe, amely a nemzetség közös tulajdonát képezte és a családők közös használatára szolgált, mevezetett „szállásnak“ (descensus). A nemzetiiségi szállások felosztásából eredő egyéni birtok volt: a „szállásbirtok“. Az ősi államszervezet korában a „szállás“ ehhez képest, egyrészt a nemzetség közös birtokát, másrészt ezen közös birtokból kialakult egyéni birtokot jelenti, amelyet az egyén a közös birtokban való részesedés jogán bir. Ismeretes az is, hogy a közös föld megosztását „fűvönosztás“ és a „fűkötél“ kifejezések jelölik. Bizonyos nagyságú kötelet (funiculus) használtak a parcellák kimerésénél. A parcellák között mesgye gyanánt pár lépés széles gyepszallagot hagytak. A felosztásnál használt kötelet „fűkötélnek“, magát a parcellázást „fűvönosztásnak“ nevezték. A fűkötél átvitt értelemben a közös birtokban való részesedés jogát is jelentette, amelyek alapján a jogosult az osztáskor *elszórta* bizonyos számú holdat kapott, amely az ő „nyilat“, „nyilasát“ képezte.

A dorozsmai és általában a kun földek felosztásánál a „kötél“ és a „nyilas“, a „szállásföld“ és a „nyilasföld“ ettől eltérő jelentésűek.

Régi dorozsmai jegyzőkönyvekben és a fassiókban a közös szállásbirtok megjelölésére nem a „szállás“, hanem a „puszta“ kifejezés szerepel. A „szállás“ kifejezés akkor tűnik fel, amidőn a közös birtok már felosztott, *nevezetesen és kizárólag eke alá fogott földek jelölésére*. E jegyzőkönyvek értelme szerint a „szállásföldek“, — amelyeket a régi dorozsmai jegyzőkönyvek és okmányok „tanyai földeknek“ is neveznek — voltaképpen a közös birtokból, a „pusztákból“ ekeművelés céljaira kihasított alszakaszok. Ezzel szemben a „nyilasok“ a községhez aránylag közelebb fekvő kaszálók, amelyeket azonban egyik-másik tulajdonos szintén eke alá fog. A „szállásföld“, vagy „tanyaföld“, vagy „tanya szállás föld“ a község és a periferián húzódó nyilasok között fekszik. Épület nincs feltétlenül rajta, sőt a legtöbbről hiányzik, egyszerűen művelés alá fogott szántóföld.

A dorozsmai földek kötéli szerinti felosztása 1745-ben történt. Ismeretes, hogy a török hódoltság után a jászkunsági puszták a német vitézi rendnek eladattak, majd ettől a pesti invalidusok házának jutottak birtokába. A három nemes distriktus „Nagy Kunság, Kis Kunság és Jászság az Felséges Theutonikus Ordónak Nemes Magyar Hazánk Nagy Méltóságai által Öt Száz ezer forintokban vettettek volna zálogban Magyar Hazánk szükségének idején“ (Secundus Liber Fundi Possuis Dorosma Anno 1765) 1719. február 6-án kelt levelében „Felséges Najburgus Trevirej Elektor ur maga“ rendeli el tekintetes Orczy István administrator urnak, hogy a Kis Kun Dorosmaj Pusztát „megszállassa, három esztendeig való szabadságot engedvén nekik az épülésre“. Szabó János per consequens Herpay Mihály uraimék, distriktuális kapitányok, 1720-ban végre is hajtják a parancsot, „megszállítják és gyarapítják“ a mai Dorosma községet. További folyamatban a kunok zúgolódtak és kérvényeztek, míg végre megengedtetik nekik, hogy a földesúri hatalom alól földjeiket megválthassák és magukat a jobbágyi terhek alól felsza-

badítsák. A váltságösszeg 572,399 forintokat tett, amelyből Dorozsmára 11,800 forint, és pedig belőle Dorozsmára 4800, Atokházára 3000, Üllésre 4000 forint esett. Ez a megváltás az u. n. *Redemptio*.

A redemptionális összeg fedezésére megkezdődik a közös föld felosztása. Dorozsmán az első osztás alkalmával összesen 160 igénylő között 445 kötél földet osztottak ki, kötelenként 25 forint árban, amiből 11,125 forint folyt be. A redemptiót az igényjogosultak tetszésszerű részletekben és terminusokban 1752-ig fizethették, de az előleg után tartoztak kamatot fizetni. Kamat címén 1812 frt 33 kr. folyt be dorozsmai hivatalos kimutatások szerint.

A földeket három csoportba osztva tagolták fel az igénylők között. Minden redemptus kapott tanya-szállás földet, fekete földet és nyilast. A fekete földek a község közelében, nevezetesen a szegedi határ felé voltak, ezekhez és a község belsőségeihez csátlakoztak a szállásföldek; a legtávolabbi periferián, néhol a szállásföldek közé ékelődve osztattak a nyilas kaszálók. Így pl. Viass István redemptus szállásföldje és nyilasa egy tagban feküdt Majsa felől a járasszélnben az első dülőben.

Tanya-szállás föld, feketeföld és nyilas együttvéve, még pedig a területnagyságra való pontos tekintet nélkül, alkotta a „redemptionális kötelet“, ami nyilvánvalóvá teszi, hogy a redemptiós kötél bizonyos fokúlag a különböző jellegű földek egybeforrasztó köteléke gyanánt is értendő. Tulajdonképpen a régies magyar értelemben vett „nyilast“, t. i. az egyéni tulajdonban lévő elszórtan fekvő holdak összességét jelentette. Ámde miután a redemptusok nem egyformán váltottak földeket, ki 25, ki 50, 75, 100 és 125 forintokat volt hajlandó fizetni, ennek megfelelően a redemptiós kötél területnagysága is változott 1—5 redemptiós kötél földig. 5 kötelnél többet nem válthatott senki.

A földet azonban nem „fűkötéllal“, hanem királyölek szerint mérték, sőt a kimérésnél, a földek nagyságánál, tekintettel voltak a föld fekvésére és minőségére. A föld fekvését és minőségét azonban csakis a tanyaföldeknel vették figyelembe. A fekete földeken és a nyilasokon, megközelítő pontossággal egy mérték szerint mérték, legfeljebb egy-két ölet, ami éppen kimaradt, csaptak a feketeföld vagy a nyilas kiméretéhez. A tanyaföldeken, „ahol a föld jobbacska volt, ott kevesebb jugerumot mérték, ahol pedig alávalóbb Székes vagy tudniillik nagyon homokos volt, ott már a kötélben több jugerumot adtak“. (Bekezdésben említett okmány.)

A majsai határ felé, a majsai úttól kezdődőleg napnyugati irányban húzódtak az u. n. első osztálybeli földek. Két körgyűrűben (dülőben) húzódtak a község körül. Első dülőben volt *Maruska* János földje, mingyárt az út mellett; a külső körgyűrűben pedig *Zsádori* János földjével kezdődött a dülő, szintén az úttal határosan és ettől napnyugatra. A második „osztály“ földjei a Kis Maty-ig nyúltak és a felső oldalukon a szegedi határba ütköztek. E két osztást együttvéve „első calculaturás“ földeknek nevezték.

Az „első osztály“ egy kötele pl. *Maruska* Jánosnál 160 királyöl hosszú, 6 királyöl széles, vagyis 960 királyöl quadrát; a „második osztályban“ 110 királyöl hosszú és 11 öl széles, vagyis 1210 királyöl quadrát. — *Lajkó* Mátyás első osztályban 3 kötél gyanánt 2880 királyölquadrátot

kapott, vagyis 1 kötélre 960 ölet; a második osztályban egy kötélre 720 királyölquadrátot; — *Budaj* András egy kötél földje első osztályban 727 ölquadrát, második osztályban ellenben már 1077 öl.

A kimérésnél a királyöl $\frac{19}{16}$ törtjeit használták. Így pl. *Balázs* Márton 3 kötélben kimért földje 210 k. öl hosszú és $13\frac{1}{8}$ k. öl széles; a második osztályban 116 k. öl hosszú és $21\frac{1}{16}$ k. öl széles. — *Hasznos* Andrásé 200 k. öl hosszú és $9\frac{5}{8}$ széles; második osztályban 116 k. öl hosszú és $14\frac{9}{16}$ k. öl széles.

A 25 forintokon megváltott redemptus kötélén a szállásföld; a fekete föld és a tartozék — miképpen az okmányok nevezik: „pótolék” — t. i. a nyilas is értendő. Amde a tanyaföldeket egymagukban is kötél nagysággal jelölték. Ugyanúgy a fekete földekből 9 holdat, a nyilasokból pedig 5 holdat szintén kötélnek említene a régi jegyzőkönyvek.

A fekete földeket és a nyilasokat azonban mind gyakrabban a „zsák számmal” határozzák meg, amidőn egy-egy katasztrális holdat egy zsákosnak vagy 4 vékásnak mondanak. Ma már a kötél szerinti megjelölés csak a nagyom öreg emberek szájában él. Fekete földeknek nevezik a községet közvetlen közelben körülövező földeket. Ezekre csakis a véka jelölést alkalmazzák. Ilyen belső földeket kötéllel meghatározni nem hallottam, még a legöregebb emberek szájából sem. Ha a mai dorozsmaik kérdi az ember a kötél kiméretét illetőleg, természetéhez képest rögtön elkezdi spekulálni és igyekszik valami okosat mondani, de látszik rajta, hogy egyáltalában nincs fogalma sem, mindössze csakhogy éppen hallotta említeni a kötelet. E helyen talán nem lesz érdektelen azon tapasztalatomat rögzíteni, hogy a dorozsmai néphez régi dolgokat illetőleg, sőt a mai uralkodó szokásokat illetőleg is, közvetlen kérdést intézni nem ajánlatos. Ily esetben egyéniesen, pillanatnyilag költött válaszokra lehet az ember elkészülve. Ilyen dolgokat illetőleg a dorozsmai népnek megfigyelőképessége nincs. Értékes adatokat csakis akkor kaphat tőlük az ember, ha valamit spontán említene, vagy az ember egy bizonyos kérdésre, számukra észrevétlenül vezeti őket rá. A dorozsmai nép „tudására” rendkívül hiú, kérdésekre ujságokból és rémregényekből összekapkodott „modern” szellemben igyekszik válaszolni még a legeredetibb paraszt is, ami azután felvilágosításait, néprajzi adatokat illetőleg, igen problematikusá teszi.

A dorozsmai földeknek kötél szerinti meghatározása idők folyamán sok fejtörést okozott a községi tanácsnak, különösen peres elintézéseknél és végrehajtásoknál nagyon is fennakadtak azon kérdésen, hogy kiterjedésben voltaképpen mennyi is az az egy kötél terület, amelyet a Redemptió alkalmával 25 rhénes forintokon váltottak meg az igényjogsultak? — 1824. évi Politikum Protokollumában, a 20. pont alatt, szóba jön, hogy „az osztálykönyvből sehogy ki nem tetszene az, hogy Redemptió alkalmatosságával a váltott egy kötél föld, mint legkisebb clavisu, szinte úgy a nagyobbak is hány jugerumot foglaljanak magukban?” Ezen zavaroknak véget vetendő a tanács kiküldi *Benke* Antal nótárius, *Benke* István, *Soós* Mátyás és *Vass* Mihály tanácsbeliekből álló deputációt, hogy „annál fogva tehát minden nehézségeknek elhárítására, leginkább pedig a Pörlekedők keresetüknek helyes kivételekre és Executióknak pontos teljesítésekre nézve, hogy tudniillik ezekben jövőre valami

kécségés kérdés magát elé ne adja, tennének nyomozást az eránt, hogy a Redemptionális egy kötél föld, mely 25 Rhnes forintokon váltott ki kiterjedésében hány jugerumot tegyen?"

Deputánsok úgy látszik, megbízásuknak lelkiismeretesen feleltek meg. Megjelentek Dorozsma különböző tájain fekvő földeken, tanúkat hallgattak ki és ahol lehetett, igyekeztek meghatározni a redemptioniorkori pontos földhatárokat. A kétségtelenül meghatározottak közül a földeket 11 helyen pontosan felmérték és mérésük eredményét a tanácsnak írásban is beterjesztették.

Megállapították, hogy „Dorozsma közönségben“ Redemptioniorkor az egy kötél földet nem valami egyenlő mérték szerint adták ki. Innét származott az egyenletlenség, hogy „tudni illik azok egymás mértékét meg nem ütük“.

E deputáció megállapította, hogy egy kötél tanyaföld 13 holdtól (jugerum) kezdve a földmínőség különbözőségéhez képest 20 holdig megyen. Legközönségesebben 15, 16 és 18 jugerum. A bizottság említette „hold“ alatt 1600 quadrát rendes öl, vagyis a mai katasztrális hold értendő, ami a jelentésben világosan van kitüntetve.

A belső, u. n. fekete földeket illetőleg kétségtelen bizonyossággal tudták a kérdést eldönteni, mivel egy kötél tanyai föld után Redemptioniorkor a fekete földekből 9 jugerumokat mértek ki és pedig két „vetőre“ egyik helyen 5 holdat, a másikon négyet. Ebből világos, hogy a „vető“, amely kifejezést itt-ott a jegyzőkönyvek és fassiók területmértéknek is használnak, a dorozsmai kötélnak egy aljelölése; de főleg egy tagban fekvő földeknek általános megjelölése és semmiesetre sem önmagában azonos területmérték.

A „nyilas földeken“ egy kötél pontosan 5 jugerum volt. Ezek a nyilas földek *Dudás Mihály, Sándor János és Tóth Pál József* tanyáikon felül kezdődtek. Említett jelentésből kitűnik, hogy Dorozsmán a nyilas és a tanyaföld között az a különbség, hogy a „nyilas“ a tanyaföldek külső periferiáján kezdődik, a tanyaföldkötélnél keskenyebb, aránylag hosszabb és területében kisebb. A „nyilasok“ „pótolékok“ voltak „az osztályból kimaradt kaszálóból“. A tanyaföldet akkor is „szállás-földeknek“ vagy röviden „szállás“-nak nevezték, ha ezen épület egyáltalában nem volt. A község közelében elterülő „fekete földeket“ röviden „a feketének“ mondták. Különösen hangsúlyozandó, hogy a dorozsmai „nyilas“ kifejezés — miként a bekezdésben említettem — teljesen más, mint a „nyilasnak“ azon értelmezése, amikor ez a közös osztályból nyert elszórtan fekvő földek összességét jelenti.

Átlagos kalkulus szerint egy kötél Redemptionális föld, vagyis egy Redemptionális kötél, amely más kötél területmértékkel nem tévesztendő össze, szóval az a föld, amelyet 25 forintért váltottak meg: 16 jugerum tanyai földből, 9 jugerum feketéből és 5 jugerum nyilasból állott, vagyis összesen 30 holdból katasztrálisán. De ezt a számot az egész földekre kiterjeszteni hibás volna, mert a tanyaföldosztályok igen különböznek egymástól, noha a belső fekete földek és a nyilasok méreteikben, az 1824. esztendőben még mindenütt megegyeztek.

A kérdés eldöntésére kiküldött bizottság javaslata a következő volt: „hogy mivel a tanya Szállás földeknek egyenlő mérete nem lenne;

legjobb leszen mindig, amikor kíváncsítik ez vagy amaz földnek kiterjedése meg tudása, azt leginkább felvenni, hogy a kérdésben forgó föld melyik oldalán fekszik a határnak, mert mivel minden részeiben mérettek földek, tehát sinecura azokra reá is lehet alkalmaztatni, mert jóllehet magában a legtökéletesebb mérték még sem leszen, mindazon által az elől forduló környüállásokban még is megállhat“.

A tanyaföldeknek a község különböző oldalán való meghatározására a bizottság következő sablonokat ajánlotta:

1. Majsa felől a járasszélben az első dülöben Vass Mihály szenátor pontosan felmért földje 1 kötél, 18 hold 54 öl. quadrát; (a mai katasztrális hold); 2. Ugyanott Vass István 1 kötél földje 15 hold 609 öl; (ez egy tagban fekszik a nyilassal, amellyel együtt 5 holddal több). 3. A Forró Zsombói erdőnél Mező András egy kötele 19 hold 485 öl. 4. A Göbolyjárás felől való dülöben Faragó János 2 kötele 28 hold 1166 öl. 5. Ugyanott Simon Antal 4 kötele 61 hold 1058 öl. 6. Bordány oldal felől a második dülöben Kocsis János 2 kötele 27 hold. 7. Ugyanott a harmadik dülöben Gyuris Mihály fiai 1 kötele négy darabban 9 hold 796 öl. 8. Ugyanott Forraj János 4 kötele 65 hold 422 öl. 9. Seregélyes alsó oldalánál Juhász József 4 kötele 73 hold 500 öl. 10. Hosszúháton Komáromi testvérek 5 kötele 98 hold. 11. Majsai út szélében nyilas osztályban Deme István nyilasa 2½ kötél 13 hold 705 öl.

A fekete földeken kivétel nem taláztatott. Ezeket egyenként zsák számmal határozták meg, úgyszintén a nyilas köteleket is. Amott 9, emitt pedig 5 zsákos kaszálót kell érteni, vagyis 5 holdat egyenként 4 vékásban, az egy kötél alatt.

Hogy a redemptiókor kiosztott földkiméretetek és a kötélmagyság nehezen volt megállapítható, hogy a kiméreteket illetőleg zavaros volt a helyzet, annak egyszerű magyarázata van. A megyebeli más községekben a redemptiókor kapott földeket, noha elszórtan voltak is, csak ösztartozva szabadott eladni. Ha pl. valaki eladott ¼ rész kötél redemptionális földet, annak minden tartozékát (assessoriumát) mind a fekete földből, mind a nyilásból a tanyaföldhöz részarányosan el kellett adnia. Így más helyeken a „birtok vagyis a redemptionális osztály“ nem volt zavarban. Dorozsmán ellenben eladható volt szállás, fekete és nyilas külön-külön is, sőt annak sem volt akadálya, hogy a tulajdonos akár egyikből, akár a másikból 3—4 lépés széles sávot kihasítva adjon el.

Győry Jenő.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Moravcsik Gyula: *Az onogurok történetéhez.* A magyar nyelvtudományi társaság kiadványai, Budapest 1930.

Szerző e dolgozatában azokat a népmozgalmakat veszi vizsgálat alá, amelyek a Kaukázus és a Fekete tenger északi partvidékén a hunok megjelenésétől a magyar honfoglalásig terjedő öt évszázad leforgása alatt lejátszódtak, s amelyek a magyar és bolgár nép őstörténete szempontjából egyaránt fontosak.

Szerző munkáját megnehezítette az a körülmény, hogy „a jelzett időszak történetére nézve úgyszólván kizárólag bizánci forrásokra va-

gyunk utalva. A gazdag korai bizánci történeti irodalom lehetővé teszi, hogy az V—VI. századi viszonyokról nagy általánosságban tájékozódjunk. A VII. század közepén azonban a bizánci történeti irodalom hanyatlásnak indul, s ettől kezdve a IX. század elejéig csaknem két évszázados hézag támad benne, amelyet csak a későbbi krónikáknak korábbi elvesztett művekből merített tudósításai és más természetű irodalmi emlékek pótolnak némileg... Ebben rejlik az oka annak, hogy a magyarság és a dunai bolgárság kialakulásának történetét, amely erre az időre esik, oly hiányosan ismerjük. Szerzőt ép ez a körülmény készítette arra, hogy a bizánci irodalom minden irányú termékét gondosan átvizsgálja. Kutatásai folyamán eddig a szakirodalomban is ismeretlen bizánci tudósításra akadt, amely az onogurokra vonatkozik, de rávilágít a dunai bolgárok eredetére is s közvetve a magyar őstörténet szempontjából is különös figyelmet érdemel. A régebben ismert bizánci források és az új forrás (Agathon teológiai értekezése a VIII. század elejéről), végül az újabb nyelv- és történettudományi kutatások alapján szerző kialakítani törekszik az onogurok s közvetve a dunai bolgárok és a magyarok őstörténetének V—X. századbéli valószínű képét.

Először foglalkozik az onogurok V. sz.-beli első megjelenésére vonatkozó bizánci forrásokkal és rekonstruálja azokat a népmozgalmakat, amelyek az onogurokat eredeti hazájuk elhagyására kényszerítették. Azután veszi vizsgálat alá az onogur nép és „bolgár” nép egymáshoz való viszonyát. Vizsgálatát a következőkben foglalja össze: „az onogurok az V. század hatvanas éveitől kezdve a VIII. század végéig állandóan a Kaukázustól északra a Maiotis keleti partjain, a Kubán folyó vidékén laktak. Legközelebbi szomszédai a szabirok és az alánok. Halászáttal és prémkereskedéssel foglalkoznak s városuk is van. Erős, hatalmas nép, mely több törzsből áll. Harci vállalkozásáról csak egy ízben hallunk, midőn Lazikébe tör be. Az idegen támadásokkal sikeresen küzd meg; 558 táján az avarok ellen védekezik, két évtizeddel később pedig a *türkök* ellen fejt ki ellenállást, de legyőztetvén, egy időre türk fenhatóság alá kerül. A bizánci misszió hatása alatt a kereszténységgel is megismerkedik”. Az onogurok további történetéről, Agathon diakonos értekezése tudósít, mely szerint az „*unogur-bolgárok*” 713-ban betörvén Thrákiába, foglyul ejtik s lemészárolják az ottani keresztényeket. A 713-as eseményekről Theophanes és Nikephoros munkáiból is tudunk, szerintük a dunai bolgárok Terbel fejedelmük vezérlete alatt már 712-ben betörnek Thrákiába s azt végig pusztítva Konstantinápolyba is elkalandoznak. „Ezek a tudósítások tehát teljesen összevágznak Agathon elbeszélésével, csak egyben különböznek, hogy t. i. Theophanes és Nikephoros *bolgároknak* nevezik Terbel népét, míg az új forrás, Agathon *unogur-bolgároknak*”. Agathon adata összekapcsolja az onogurok történetét, ahikkal utoljára a Maeotis partján találkozunk, a dunai bolgárok történetével”. Következőkben a szerző azt a kérdést vizsgálja, mikép egyeztethető össze Agathon tudósítása egyéb források tanúságaival, vagyis megkísérli a dunai bolgárok eredete kérdésének revízióját. A bolgár nép eredetére nézve *Németh Gyula* felfogását fogadja el, aki szerint a bolgár név amyi, mint „*Keverék*”, vagyis oly népet jelöl, amely különböző elemekből tevődött össze. A különböző bizánci tudósítások mind azt mutatják, hogy a bizánciaktól bolgárnak nevezett nép „a Fekete tenger

északi partvidéken tűnik fel először. Itt kellett annak az új törzs-szövetségnek vagy birodalomnak kialakulnia, amelynek tagjai e nevet viselték. Ha most még meggondoljuk, hogy a források nyilván ugyanazon népcsoport tagjainak megjelölésére felváltva használják a hun és bolgár nevet, hogy a hunok Jordánes világos tudósítása szerint Attila birodalmának felbomlása után a Fekete tenger északi partvidékére húzódnak vissza, továbbá, hogy a bolgár név megjelenését, amely Németh Gyula megfejtése szerint „keverék”-et jelent, közvetlenül megelőzi az ogur népek feltűnése a Maeotis keleti partjain: legvalószínűbbnek látszik az a föltevés, hogy a *bolgár népnév a nyugati hun és keleti ogur elemek egy egységben való tömörülésének köszöni eredetét*.”

A bizánci források szerint „a Maeotis és a Kubán folyó környékén volt a régi nagy Bulgária . . . Konstantinos császár idejében (641—668) *Κορβατος* volt Bulgária uralkodója”, aki a VIII. század elején bizánci támogatással bolgár birodalmat alapít, amelynek kiterjedéséről nincsenek pontos adataink, de amelynek központja kétségtávol a Maeotis keleti partvidéke, a Don és Kubán közti terület volt. A bizánci forrásokból (Theophanes, Nikephoros stb.) az is nyilvánvaló, hogy ez a birodalom kevéssel Kivrát halála után felbomlott s a bolgár nép egy része elhagyta az ős hazát, a másik rész azonban (amelynek Baján, Kivrát egyik fia volt a feje) az ősi hazába a Maeotis keleti partvidékén maradt. Hasonlókép történeti személy Kivrát másik fia *Ασπαρυχ* (Isperich) . . . aki a mai bolgárok őseit, a dunai bolgárokat vezeti új hazájuk felé.”

„Agathon tudósítása tehát világosan bizonyítja nemcsak azt, hogy a dunai bolgárok őseit az onogur népben kell keresnünk, hanem azt is, hogy a VIII. század elején e név a dunai bolgárok közt még ismeretes volt”. Konstantinos Porphyrogenetos írja, hogy előző nevük *onogundur* volt. Később aztán az eredeti név eltűnt „s azt teljesen kiszorította a *bolgár* gyűjtőnév, amely a mai bolgárok nemzeti neve lett. Mindez teljes mértékben igazolja Zlatarski elméletét, aki Agathon tudósítása nélkül is az onogundur népből származtatta a dunai bolgárokat. Viszont *Fehér Gézának és Hóman Bálintnak* feltevése, akik „a dunai bolgárokból kurgur töredéket kerestek, önmagától esik el”.

Kivrát fejedelem egyik fia Baján, amint láttuk, „az őshazában maradt s az előtörő kazárok adófizetője lett . . . történeti személyiségében nem kételkedhetünk . . . Népében onogurokat vagy legalább is az onogur népszövetségéhez tartozó népet kell keresnünk”, mert a bizánci püspökségi jegyzékből következik, hogy Bizáncban még a VIII. század közepén ismertek egy *onogur* nevű népet a Maeotis vidékén. Milyen jellegű és összetételű nép lehetett ez? Erre nézve a szerző *Németh Gyula* megállapításából indul ki, mely szerint „a magyarok ungor (a bizánciaknál *Ούγγροι* neve nem származhatik — mint régebben hitték — az ogur népmévből, hanem csakis az *onogur* névből vezethető le (onogur, hét magyar, Dentü megyer) . . . Ha ehhez még hozzávesszük, hogy a kialakuló magyarságra vonatkozó legrégibb nyomok, a magyar történeti és mondai hagyomány szintén Maeotis keleti partjaira a Kubán vidékére vezet, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az onoguroknak — az ős hazában maradt részében a magyarság rejtőzik”. „A magyarságnak a jövevény nevek tanúsága szerint hosszabb ideig kellett együtt élni egy ogur (bolgár) nyelvet beszélő néppel egyes bolgár

jövevény szavak pedig egyenesen a Kaukázus vidékére utalnak". „Ismeretes továbbá, hogy *Gróf Zichy István* és *Németh Gyula* arra az eredményre jutottak, hogy a finn-ugor eredetű magyarságnak az ogur (bolgár) elemekkel való érintkezése még Nyugat-Szibériában kezdődött. Ennek alapján fel kell tenni, hogy a 460 táján Kaukázus vidékére vonuló ogur népek egyike már magával hozta a későbbi magyarság magvát képező finn-ugor törzseket. E népet a név tanúsága szerint az onogurok közt kell keresnünk. Ha pedig e szükségszerű feltevésből kiindulva nézzük az onogurok történetét, a magyar őstörténet több homályos pontjára fény derül".

Úgy látszik a kazárok nyomása, akik a VII. század folyamán a Volga deltája felől déli és nyugati irányba terjeszkednek, zavarta szét az onogurok népét. „A törzsek egy része elvonul nyugatra s ott a dunai bolgárok birodalmát alapítja meg, a másik rész pedig Baján vezérlete alatt ott marad az őshazában, s még a VII. század végén is a kazárok adófizetője. Ha pedig meggondoljuk, hogy az onogur törzsek között ott kellett lenni a velük jött és két század óta velük együtt élő finn-ugor törzseknek is, továbbá azt, hogy a magyarság régi lakóhelye: *Levedia* azonos a bizánci forrás Nagy Bulgáriájával s végül, hogy tudomásunk szerint a magyarok hosszabb ideig a kazár birodalom szövetségében éltek, amikor Baján népében a magyarokat kell látnunk. Ehhez pedig önként kapcsolódunk az a következtetés, hogy az onogur nép megszólása oly módon történt, hogy a hárciasabb török törzsek, mint hogy a kazárokkal nem vehették fel a küzdelmet, elvonultak nyugat felé, míg a békésebb finnugor törzsek meghódoltak, illetőleg belekapcsolódtak a hazárok szövetségébe. Az onogur népnek e kettészakadása, amelyet kétségtelen ténynek kell tekintenünk, megadja a valószínű magyarázatát annak is, hogy a finnugor magyarság miért nem bolgárosodott el teljesen és a bolgár befolyás miért nem törölte el a nép finnugor jellegét. A török eredetű onogur nép lehozta őt finnugor rokomai közül, átsegítette a vándorlás veszélyein, a legalább két századon át tartó együttélés alatt megadta neki törökös szervezetét, részesévé tette saját kulturájának s nyelvét bolgár-török jövevény szavakkal gazdagította. Akkor aztán elváltak s a magyarság a kazárok szövetségéhez csatlakozott, akiknek évi adót fizetett. A kazár szövetség kötelékében élő magyarság sorsát közelebről nem ismerjük, de későbbi tényekből arra kell következtetnünk, hogy az onogur befolyás alól teljesen felszabadult. Ezt bizonyítja az, hogy nemzeti nevévé lett a finnugor eredetű *magyar* név, mely később a IX. században arab formásokban bukkan fel először.

Emellett azonban az onogur szövetségben való tartozás emlékéül megmaradt a magyarok másik neve is, mely a szlávok révén terjedt el. Misem természetesebb, mint az, hogy a szlávok, akik az egységes onogur népet *ugri ~ qgre* néven ismerték, ezt az elnevezést továbbra is megőrizték és az onogurokból kiváló magyarságot szintén e néven nevezték.

Szerző vizsgálódásai alapján az onogurok történetének főbb mozzanatait a következőkben foglalja össze:

Az V. század közepe táján: az onogurok Nyugat-Szibériából a Kaukázus vidékére vonulnak s a Kubán mellett telepednek le.

A VI. század közepe után: az onogur törzsek türk fennhatóság alá kerülnek.

A VII. század elején: Kovrát megalapítja az onogur bolgárok birodalmát, „Nagy-Bulgáriát”.

A VII. század közepén: a kazárok előnyomulása következtében Kovrát birodalma felbomlik s az onogurok szétszakadnak; egyrészt Isperich vezetésével a Duma vidékére vonul s meghódítja mai hazáját (dumai bolgárok), egy másik rész Baján vezérlete alatt az ős hazában marad s kazárok alattvalója lesz (magyarság), némely részek pedig északkelet felé húzódnak (baskírok és volgai bolgárok).

A IX. század közepén: a kazár birodalom szövetségéből kiválik az onogur-magyarság s nyugat felé húzódva a század végén elfoglalja mai hazáját.

Szerző avval, hogy a bizánci irodalom pontos és beható tanulmányozása útján sikerült neki egy olyan munkát használnia, amelynek segítségével teljesebbé tudta tenni a magyar őstörténet V—X. századának nagy hézagokat magába rejtő képét, ugyanezt a képet a homály ködéből a tiszta, világos valósághoz, az igazsághoz közelebb hozta. Szerzőnek csupán azt a nézetét nem látjuk eléggé igazoltnak, amikor a maga érveivel Hóman Pálint felfogásához csatlakozik, hogy t. i. Árpád családja, a későbbi fejedelmi család, onogur-bolgár fejedelmi családból származott le (Magyar tört., I. 65—67., 70., 103.). Addig, amíg a magyar őstörténet V—IX. századját pozitív adatok híján nem ismerjük eléggé, minden ilyen föltevés alig egyéb tetszetős analógiák alapján való következtetésnél. Az ilyen jellegű föltevés történeti *kézikönyvben* igazság szerint nem foglalhat helyet, de még egy tudományos értekezésben is kétes értékű, mert egy alapjaiban ingatag feltevést a kiegészítő analógiák, feltevések bármily nagy számával sem tehetjük igazolttá, legföljebb a nagyobb valószínűség némi *látózatát* kelthetjük fel. Kissé odavetett állítás az is — bár a végső eredményeket nem érinti — midőn a szerző „békésebb” finnugor és „harciasabb” török törzseket különböztet meg az onogurokon belül. Két évszázad múlva a túlnyomóan „békésebb” finnugor törzsekből kialakult honfoglaló magyarság nem mutatkozik kevésbé harciasnak, mint a dumai bolgárok. Mai tudásunk szerint valószínűnek kell tartanunk, hogy a magyarság két, sok tekintetben hasonló jellegű, egyaránt primitív, harcias nép egyesülésének köszönheti eredetét.

Mindnyájunknak, kik a magyarság mai vagy múltbeli problémájával komolyan foglalkozunk, elsőrangú feladatunk, hogy a magyar őstörténet hézagos képe a történeti tényeknek minél inkább megfeleljen. Egy-egy fontos történeti munka felfedezése vagy a forrás munkák az eddiginél pontosabb tanulmányozása többet ér, mint az ismert adatok tovább boncolása, a lényegtelen történeti tényekkel való kiegészítése s új, bármely szellemes föltevések útján való kiegészítése, amelyek sokszor nem is eredetiek, hanem külföldiektől átvettek. A történeti források az eddiginél pontosabb tanulmányozása az eddig nem ismert, de csupán lapangó történeti források föltárása sorra döntheti nem csupán a lelkes magyarok elképzeléseit, de a tudományos fölkészültség erőszakolt föltevéseit is. A keleti források további föltárása, a régi nyelvemlékek tüzetes tanulmányozása, a helytörténetnek nem csupán az íróasztal kényelmes foteljében, hanem a helyneveknek a helyszínen s a régi, eddig jórészt szintén föl nem tárt iratokban és térképekben való tanulmányozása: ez a magyar előidőkkel való foglalkozás legkitünőbb feladata!

Szerző azok közül való, akik jó úton járnak s a tényekhez lelkiismeretesen ragaszkodva próbálják a mult idők homályát felfejteni. Moravcsik Gyula munkája értékes gazdagodását és előrehaladását jelenti magyar östörténeti irodalmunknak.

Bibó István.

vitész dr. Robiczek Jenő: *A magyarországi diák-tűzoltóságokról, különös tekintettel a debreceni református kollégiumi diák-tűzoltóságra.* Debrecen 1929.

Azok a novellás kötetek, amelyek a régi debreceni diákelet kedves emlékeit elevenítik fel, kivétel nélkül megemlékeznek a diáktűzoltóságról is, amelynek emléke máig is él az egykori — mindinkább pusztuló — régi debreceni diákok közt.

Ennek a sok romantikával átszőtt életnek feljegyzéseken alapuló történetét találjuk ebben az előttünk fekvő 24 oldalas füzetben. A pontos adatok szemléletes képet rajzolnak a XVII—XIX. század debreceni társadalmának egyik jelentős tényezőjéről, az öreg kollégium diákjairól és tanáraitól.

A debreceni diáktűzoltóság intézményét a szükség hívta életre, abban az időben, amikor a városban dolgozó iparosokon kívül, egyedül a diákság volt az a réteg, amelyik állandóan a városban tartózkodott. A lakosság többi része földműveléssel, állattenyésztéssel foglalkozván, nem lelhetett állandóan odahaza. A diákságot már a kollégiumban való együttélés is a legalkalmasabbá tette egy állandó szervezet megalakítására.

A diáktűzoltóság története még a XVII. század második felébe visszanyúlik. A kollégium 1657. évi törvényeinek intézkedései közt vannak olyanok, amelyekből következtetni lehet a diákság tűzoltói tevékenységére. Az 1704. évi iskolai törvények, már mint régi és dicséretes szokásról emlékeznek meg róla. Az 1733. évi városi statútumok, a diákság tűzoltó felszereléséről intézkednek. 1764-ben már a mai értelemben vett fecskendő-t használtak, amelyről 1765-ben „a tűzoltásról való rendeletek” is megemlékeznek. 1774-ben rendszeres gyakorlatozásról történik említés. Az 1792. évi iskolai törvények pedig már bővebben intézkednek a diáktűzoltókról.

Ezek az intézkedések világítják meg a tűzoltóság történetének első korszakát, amelynek egyéb emlékei az 1802. évi nagy tűz alkalmával elpusztult diariummal együtt örökre elvesztek.

Az elégett diarium helyett 1806-ban újat kezdtek vezetni. Ennek feljegyzései nyomán rekonstruálható a második korszak, amely a szabadságharcig tart. Ebben a korszakban kapja a diákság az első botokat, amelyekhez annyi legendát fűztek az egykori diák elbeszélések. Az első botot 1834-ben kapták. Ebben a korban kezdődnek a híres diák majálisok is. A szabadságharc alatt szünetelt az intézmény, mert a diákok nagyrésze katonának állott s a kollégium kapuit is bezárták.

A szabadságharc utáni idegen uralom a diákszervezetet is feloszlatta. A tilalom éveiben, ha nem is szervezetten, de egyénileg mindenkor részt vettek a diákok a tűzoltásban s nem egyszer mentették meg a várost a nagyobb veszedelemtől. Visszaállításról azonban még hallani sem lehetett, mert a diákságnak sokszor volt összeütközése a katonasággal. A közvélemény nyomása alatt 1852-ben a szervezet megalakulását eme-

délezték. Ezzel kezdődött a harmadik korszak, amely az 1880-ban bekövetkezett feloszlásig tartott. Ennek a korszaknak története tele van azokkal a küzdelmekkel, amelyet az iparosokból alakított önkéntes tűzoltósággal és a városi hatósággal vívott a diákság. A feloszlás polgármesteri döntés alapján történt, hogy helyet adjanak az önkéntes tűzoltóságnak.

Az itt nagy vonásokban vázolt keretet, különösen a két utolsó korszakból sok érdekes apróság teszi vonzóvá, amelyek élénken világítanak be a város és a diákság minden napi életébe.

Kiegészíti ezt a képet az ország többi városaiban működő diáktűzoltóság rövid ismertetése, amelyek közül a hódmezővásárhelyi, kunszentmiklósi, sárospataki, marosvásárhelyi, gyulafehérvár—magyenyedi, székyudvarhelyi, eperjesi és nagyszombati kapnak helyet a füzetben.

Kíváncsi volna, hogy e nagyon érdekes magyar társadalmi kép kiegészítéseként a többi városok esetleg lappangó adatait is felkutatná valaki. Ilyen irányú emléke, minden régi diáknak van. Hátha az öregebbek emlékezete alapján megindult kutatás, komoly, hiteles adatokat hozhatna nyilvánosságra.

Banner János.

Bálint Nagy István dr.: *Kolerajárványok Csanád vármegyében.* Makó, 1928. 118 oldal. Megjelent a Csanád vármegyei Könyvtár 15-ik száma-ként. (Szerkesztik Dr. Barna János és Dr. Eperjessy Kálmán.)

Hazánk hiányos, sőt mondhatni hiányzó közegészségügytörténeti irodalmát tekintve, elismerésre tarthat számot minden vállalkozás, mely a megyei és városi levéltárakban eltemetett adatok tömkelegéből kutató munkájával életre kelti multunk egy-egy konképét.

Az előttünk fekvő műről címe után ítélve azt lehetne gondolni, hogy csak szűkebb szakköröket érdekelhet, pedig nem így van. Eltekintve szerző készségétől, mellyel tárgyát érdekessé tudja tenni és ügyes besorolásától, hogy a nagytömegű fázasztó adatrészleteket és idézeteket mind a szövegen kívül helyezte el; határozottan tanulságos olvasmány laikus számára is. A szöveget néhány eredeti fénykép és aláírás illusztrálja. A könyv javarészt a magyarországi első u. n. „nagy” kolerajárvány leírása tölti be, mely 1831/32-ben tizedelte népünket. A levéltárban sárguló aktatömegek alapján színesen rekonstruálódik előttünk az akkori oly elképzelhetetlenül szegényes egészségügyi berendezésű országban az addig ismeretlen nyavalya betörése nyomán támadt rémület és fejetlenség. Egymást követik a hatóságok intézkedései, de mit használhatott minden jóakarat, mikor még az sem volt eldöntve, hogy ragályos-e a kolera vagy sem és a 20.000 lakosra két orvos jutott! Arról nem is beszélve, hogy a nép között a tudatlanság és babona oly nagy fokú volt, hogy irtóztak az orvosi segítségtől, s az *urakat* vádolták mérgegyezéssel, járványterjesztéssel. A vesztőházak intézkedések ép oly ellenszennvel találkoztak, mint a kórházak felállításai. El is lankadt hamarosan a védelmi harc és fásultan törődtek bele az emberek az istencsapásba. A nagy járvány lezajlása után pár évre 1836-ban és később még néhányszor újult ki a kolera az országban, de gyöngébb mértékben. Ekkor már terjedésének a legjobb gátat a népesség növekvő műveltségi foka emelte s így többé oly pusztítást, mint egy századdal ezelőtt, végezni nem is bírt.

Irmédi-Molnár László.

KÉRDÉSEK.

28. kérdés. Somogy és Baranya déli részében az alföldi ö-ző nyelv-járás uralkodik. Erős a gyanum, hogy az egész alföldi ö-ző nyelv-járás ősbibb gócpontja éppen itt Dunántúl keresendő, emellett bizonyít egyfelől sok hasonlatosság az ormánysági és a székelyföldi nép nyelvében, másfelől azok a históriai tények, hogy a XVI. sz. 40-es éveiben már egységesen református ormánysági nép, miután a török pusztítást átélte, sűrű rajokat bocsátott Szlavóniába és a Kiskun-ságba (Kiskunhalas 1680-ban ormányságiakkal népesedett be újra). Ki tudna az ö-ző nyelvjárás területén végbement belső vándorlásokról részletesebb adatokkal szolgálni.

Kogutowicz Károly.

29. kérdés. Ismerik és tisztelik-e még valahol a *Keddasszonyt*, vagy *Kedd asszonyát*, ha igen: minő hiedelmek fűződnek hozzá?

30. kérdés. A Szeged-alsóvárosi templom *Havi Boldogasszony-*

kegyképét, továbbá az u. n. *Fekete Máriát* illető laikus vallásos képzetek, csodákat tulajdonító hiedelmek, legendák élnek-e a szegedi és a *havibúcsúkra* járó szegedkörnyéki nép lelkében?

31. kérdés. Ismerik-e az Alföldön az u. n. *kasza-*, vagy *kasztakeresztet*, ha igen: milyen formájú keresztet értenek rajta és mi a rendeltetése?

32. kérdés. Ismerik-e másfelé, és miféle népszokást értenek *kántáláson*?

33. kérdés. A kérdezősködőnek tudomása, gyermekkori emléke van arról, hogy a háború előtt a távolabb eső tanyavilágban bizonyos egyszerű, írástudatlan parasztember (aki azóta meghalt), teljes komolysággal misefélét mondott, amit a környék népe áhitattal, Igére szomjas lélekkel meg is hallgatott. Van-e még ilyesminek híre-nyoma valahol?

Szeged.

Bálint Sándor.

FELELETEK.

Felelet a 7. sz. kérdésre. A multkor beküldött adatok közlése óta megint jelentkezett néhány ember, aki még tudja ma is az u. n. *Kun miatyánkot*, de ezek közül csak azokat jegyeztem fel, amelyekben némi eltérés van az eddig közltem szövegektől. Annnyit már magam is megtudtam állapítani, hogy a Márki-, Vince- és Pozsonyi-féle szövegek, amit egyébként itt Túrkevényben különösen ezeknek az atyafiságában többen is tudnak, igen csak egy forrásból, erednek. Most

azonban két újabb, amattól elütő szövegre bukkantam. Az egyiket Szölke Imre 61 éves ref. idevaló földműves szolgáltatta. Állítása szerint egy a mult század közepén Kunhegyesről idekerült református pap ócska, elsárgult könyveinek egyikében találta s abból mint iskolás gyerek tanulta meg és még ma is szóról-szóra tudja, szerinte ilyen képpen hangzik: Orácia do-minika Vetusz komanórum bettem atamaz szenlészen dösön szen külön nisztli gerge altyamanna. Szen

börsön boka vala boson Amen. Az öreg paraszt elcsudálkozott, amikor felvilágosítottam, hogy a jól betanult Kun miatyánk első négy szava nem más, mint az imádság címe latinul. Szentül meg volt győződve, hogy az is hozzá tartozik a szöveghez. Azt, hogy miféle könyvből szedte ezt az öreg, nem tudtam megállapítani. A másik, az előbbiektől eltérő szöveget Vargha Sándor 35 éves idevaló gépész mondta tollba. Azt állítja, hogy ezt a Kun miatyánkot Kunmadasról Túrkevibe költözött édesapjától tanulta, aki szintén az apjától tanulta. Nagypapjának a nagyapja, amint ő állítja még beszélt a kun nyelvet (?). A családjukban a Kun miatyánk úgy szállt fiúról-fiúra s úgy ő, mint 73 éves apja és négy testvére ma is jól tudják. Az általuk ismert szöveg így van: Bezena temar kense kikte, Szenadon dözsöm szent küklön. Nize engem gerge ali kekta. Bezem akó mezne okne-mezne pergezne utru gerge. Ilmé bezne álgya manna. Szent börsön boka vali bocsony igye tengere Amen.

Dr. Györffy Lajos.

Felelet a 9. kérdésre. Heves községben még mindig szokásban van a felhantolt sír körüljárása. Ezt azonban csak az elhalt legközelebbi hozzátartozói és rokonai szokták tenni ének hangjai mellett, melyet a temetési közönség szokott rendszerint énekelni.

Felelet a 17:2. kérdésre (vö. 77. l.). Egyik olvasónk, Mészáros Lajos úr, ezt találta mondani: „kifogta [vallaki] a lovait, aztán kicsapta őket a legelőre“. Egy ismerőse azonban rászólt, hogy „az őket — személynévmás, ennélfogva csupán személyre vonatkozhatik“.

Kinek van igaza?

A sárgacukor nem mindig sárga, van fehér sárgacukor is. Van hórihongas kisasszony is, a lábasnak pedig nincs lába. Az őket neve személynévmás ugyan, de nem következik ebből az, hogy mindig személyekre mutat. Mészáros Lajos úr helyesen mondta a lovakra: „kicsapta őket a legelőre“. Ha azt akarta volna mondani, hogy „nem ezeket“ a lovakat csapta ki, hanem „azokat“, akkor igenis így kellett volna mondania: „azokat csapta ki a legelőre“. Sőt ha személyekről mondom, hogy „nem ezek“ a fehér ingesek nyernek a labdarúgásban, hanem azok a csíkos ingesek, akkor, a versenyzők személyét ugyan sérteni nem akarom, de úgy mondom: „azok nyernek“. Megfigyelhetjük, hogy a felsorolt példákban az azokat, azok hangsúlyos, az őket pedig hangsúlytalan.

Ha egy lóról beszélt volna Mészáros Lajos úr, amilyen jó magyarságúnak látom, bizonyára így mondta volna: „kifogta a lovat, aztán kicsapta a legelőre“. Itt hiba volna az egyes számú őt is, azt is.

Arany János is (mások is azóta) bővebben szólott erről a kérdéstről. Többek közt ezt írja (Visszatekintés):

»A tény egyszerűen így áll. Nem igaz, hogy az ő csupán személyre, az csupán dologra vonatkozik . . . Minden falusi gazdasszonytól hallhatjuk: „A libák kimentek az utcára, eredj, hajtsd be őket“. — Vagy az őket elhagyásával mondhatja még: „eredj, hajtsd be!“ De sohasem mondja így: „A libák kimentek, hajtsd be azokat“. Ellenben mondaná: „azokat ne bánts, csak a többit hajtsd be“.

Mészöly Gedeon.

M Á S O D I K É V F O L Y A M .

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ

KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

AZ 1930. ÉVFOLYAM NÉMET ÉS ANGOL NYELVŰ ÖSSZEFOGLALÁSA

Volk und Sprache.

Organ der Kommission zur Erforschung
der ungarischen Tiefebene, Szeged.
Sektion für Volkskunde, Soziographie
und Sprachwissenschaft.

Zusammenfassung des II. Jahrganges.

Our People and Language.

Organ of the Committee for Researches
of the Great Hungarian Plain, Szeged.
Section for Folklore, Sociography and
Linguistics.

Summary of the II. Volume.

SZEGED

KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG

1930.

Volk und Sprache. Zusammenfassung des Jahrgangs 1930.

A Népünk és Nyelvünk 1930. évfolyamának kivonata.

Heft 1—2. Januar—Februar.

Stephan Bibó: Das zweite Jahr. Bericht über den Erfolg (500 Abonnenten) und über das Interesse besonders der Intelligenz auf dem Lande. Programman und Zielsetzung des ersten Jahres bleibt. Es bedeutet aber keine künstlichen Grenzen, wie es schon in den „Aufgaben“ (Jg. I. Nr. 1.) lautet: „Die Erforschung der ungarischen Seele ist keine spezielle, sondern eine allgemeine nationale Aufgabe“. Also neben dem Teilgebiete der ungarischen Tiefebene auch das Problem des einheitlichen Ungarnums. Dementsprechend will sich die Zeitschrift auch mit den Problemen der Sprachrichtigkeit befassen. Um die für unsere Gegenwart und Zukunft so wichtigen internationalen Beziehungen zu fördern, geben wir von nun an deutsche und englische Auszüge.

Gedeon Mészöly: Das Gesangbuch von Pálóczi Horváth Adám. Der grosse bildende Einfluss der Städte auf dem Tieflande und der Hochschule zu Debrecen auf das ganze ung. Kulturleben und so auch auf Westungarn. P. H. hat in Westungarn gelebt, 7 Jahre seiner Jugend hat er aber im Kollegium zu Debrecen verbracht. Was in seiner schriftstellerischen Tätigkeit vom bleibenden Werte ist — seine geistigen u. weltlichen Lieder — stammt vom Tieflande her. Er zeichnete die alten Lieder auf, dichtete auch selber solche und so entstand sein bedeutendstes Werk das Gesangbuch in Handschrift: „450 alte und neue Lieder, teils von mir verfertigt, teils von anderen“. Diese Lieder gehören dem Ungarnum auf dem Tieflande an. Verfasser fordert die Herausgabe des Werkes. Vorläufig will er einige eingebürgerten Irrtümer berichtigen. Das Gedicht vom deutschen Tanz (aus dem „Anekdotenschatz“ des Béla v. Tóth II. 128); die Variante des Gedichtes bei Ladislaus Arany (Bpesti Szemle IV. 116); beiden gegenüber das Gedicht aus der un-

sprünglichen Handschrift: Der Steierische Tanz (Stájer tánc). Daraus: die Unrichtigkeit der Auffassung Ananys; das Gedicht ist nicht gegen die fremden (deutschen) Sitten gerichtet, sondern gegen die ungarnefeindliche Politik der deutschen Herrscher; ein Nachklang des Aufrufs von Napoleon an die ungarische Nation. Weiterer Beweis dafür: ein anderes Gedicht P. H's, das er auch Kazinczy zugeschickt hat (Briefwechsel K.'s XII. 43.). Es enthält die Antwort Napoleons auf das erste Gedicht. Erklärung des letzten. (Forts. folgt.)

Stephan Bibó: Geographische Gesichtspunkte in der heutigen Beurteilung der ung. Seele. Sucht Antwort darauf, wie die ung. Seele zu beurteilen sei. 1. Die Feststellungen von Ladislaus Németh der in dem einleitenden Teile seines Aufsatzes (Die Seele Siebenbürgens in der neuesten Literatur. Társadalomtudomány 1926. Nr. 5.) den Einfluss der einzelnen Landschaften bespricht. Er kennt drei ung. Landschaftseinheiten: Westungarn, die Tiefebene und Siebenbürgen. In dem Bilde der literarischen Repräsentanten der einzelnen Landschaften sucht er dann das Eigenartige des Milieueinflusses zu erfassen. Nach einer kurzen Umschau in der ung. Literaturgeschichte fasst er seine Ergebnisse folgendermassen zusammen: Die Seele Westungarns (Berzsenyi, die beiden Kisfaludys, Vörösmarty, Csokonai, Jókai, Babits) ist vornehm aber europäisch, die der Tiefebene (Dugonics, Petőfi, Arany, Tömörkény, Móricz) ist ungarisch aber platt; Siebenbürgen (Kemény, Ady, Szabó D.) ist adelig und urwüchsig.

2. Die geographischen Tatsachen aber widersprechen der zugrundegelegten Einteilung in drei Landschaften. Westungarn ist keine geographische Landschaftseinheit. Die Abgrenzung hat seinen Grund teils in einer ursprünglichen Raumorientierung nach den 4 Weltgegenden (Westungarn—Oberungarn—Tiefebene—Siebenbürgen), teils seit dem Anfang des 19. Jhds. in der literarischen Tradition (Helikon zu Keszthely, A. Kisfaludy—D. Berzsenyi) und wurde in den 70-er Jahren des vorigen Jhds. auch durch die Wissenschaft unterstützt. Ungarn ist eine einzige, grosse, durch die Karpathen und Alpen die grösste ung. Tiefebene in sich schliessende landschaftliche Einheit, welche sich in drei Teile einteilen lässt, die aber den Einheiten N.'s nicht entsprechen. Der westliche Teil Westungarns samt Oberungarn, — dann die mächtige Fläche der Tiefebene, — und endlich Siebenbürgen, das aber durch die Karpathen mit Oberungarn in Verbindung steht.

3. Die Auffassung N.'s von dem Verhältnis zwischen der menschlichen Seele und den naturgegebenen Faktoren ist unrichtig. Der Einfluss der umgebenden Natur ist allerdings nicht zu unterschätzen, dabei wird aber die Entwicklung der

menschlichen Individualität durch die seelischen Faktoren entscheidend mitbestimmt. Diese sind eine komplizierte Kraftquelle, die dem Einfluss der naturgegebenen Faktoren nicht nur entgegenzuwirken sondern auch deren Auswirkungen eine andere Richtung zu geben vermag. N. hebt aus der mehrschichtigen Masse der wirkenden Faktoren nur eine einzige, den Einfluss der natürlichen Landschaft, besonders aber den der Terrainverhältnisse hervor und will damit die Einwirkung der naturgegebenen, wie auch die der geistigen Faktoren auf das menschliche Individuum erklären. Die Tatsache des Zusammenhanges beider Faktoren fordert aber ein Ordnen auch der geistigen Faktoren und zwar danach, wie sie mit den ersteren mehr oder minder in Verbindung sind. Nach einer kurzen Skizze der Typenentwicklung in den verschiedenen Formen der menschlichen Gesellschaft, folgt die These: Befasst man sich vom irgendeinen Standpunkte aus mit der Individualität des Menschen, so sind die Phasen der naturgegebenen und sozialen Faktoren ebenso, wie auch die der Entwicklung der Individualität gleichfalls zu berücksichtigen.

4. N. übertreibt den Einfluss der geographischen Landschaft auf die menschliche Seele. Eingehende Charakteristik der durch N. angeführten Repräsentanten der sog. Westungarischen Seele: protestantische Züge in Csokonai, in dem ehemaligen Studenten von Debrecen, der ja nur 4 Jahre lang in Westungarn weilte; romantische und realistische Züge in Jókai, Babits und in den grössten Lyriker des Pathos, in Vörösmarty; und auch in A. Kisfaludi und D. Berzsenyi ist die Seele des westungarischen Ungarntums — wie in allen seinen hervorragenden Persönlichkeiten — in ihren wesentlichen Zügen realistisch und romantisch. (Forts. folgt.)

Desiderius Pais Kecskemét. Auseinandersetzung mit Sigismund Bátky (Jg. I—38—39; 173—77).

1. Der zweite Teil des Wortes in seiner heutigen Lautform: Kecske + mét. „Mét“ eine Art Fischernetz. Ursprung und Bedeutung des Wortes in der ung. und fn. Sprachen. Dasselbe Wort in anderen geographischen Namen. Erklärung der ursprünglichen Lautform „med“ und ihre Bedeutung in Ortsnamen.

2. Ausführliche kritische Besprechung der Beweisführungen Bátkys.

Karl. Cs. Sebestyén: Wandschränkchen. Unter den bürgerlichen Einrichtungsgegenständen ist es nicht zu finden. Ein kleines Schränkchen das oft nischenartig in die Zimmerwand vertieft, öfter an die Wand gehängt oder in der Ecke des Zimmers auf eine Bank, oder auf ein besonderes Gestell gestellt ist. Ursprung der Wandnische; die eigentlich Wandvertiefungen sog.

Blendfenster waren, für kleinere Gegenstände, die man aufstellen musste (kleine Gefässe, Flaschen, Gläser). Solche schon bei den alten Römern (in Pompei Wandnischen mit Pulten und mit Türen) auch in den mittelalterlichen deutschen Schlössern. Bei uns sprachliche Belege dafür aus dem Jahre 1556. Das Blindfenster mit Pulten oder die Wandnische mit Türen kam wahrscheinlich von Westeuropa zu uns; es ist aber nicht ausgeschlossen, dass wir beide schon von Osten, von den türkischen Völkern mitgebracht hatten. Die Entwicklung aus dem Blindfenster kann man auch bei uns verfolgen. Beschreibung der verschiedenen Formen. Der Platz des Wand-schränckchens, seine Grösse und Form, die Tür mit romanisch-gotischen Stilspuren. Früher aus Eichenholz, jetzt aus Weichholzarten. Es ist mit volkstümlichen Blumenmotiven bemalt.

Kleinere Mitteilungen.

Gedeon Mészöly: Ist das „Goldhaarige Lamm“ goldhaarig? Sprachliche und kulturgeschichtliche Belege als Beweise dafür, dass F. Móra seine Operette ganz richtig als „Goldhaariges Lamm“ betitelt hatte.

Julius Csefkó: Márjás huncut. Erklärung des Schimpfwortes.

Karl Túri: Töszméköl, gyüszméköl, gyüsménkedik. (Jg. I; 298.) Neuere Daten und eine andere Erklärung des Wortes gyüsménkedik.

Volksprache, Volkstradition.

Karl Viski: Eine Variante der Hochzeit zu Kana aus 1824. Das Volkslied von der Hochzeit zu Kana wird bei Leichenschmaus oder an Hochzeiten gesungen, auch von Frauen vor der Kirche an Sonntagen, wo das Evangelium darüber verlesen wird. Ältere Varianten schon aus der dem 17. Jhd.; die mitgeteilte stammt aus dem Gesangbuch des ehemaligen Advokaten von Hajdúhadháza. A. Osapó.

Alexander Dömötör: Ungarische Anekdotenvarianten II. 4. Wo ist der Kopf des Gewatters. 5. Vom Regen in die Traufe (Eben gubát cserél). 6. Füllenei. 7. Statt des Schmiedes soll der Barbier gehenkt werden.

Géza Kőműves: Die Mundart von Csantavér. Denominativsuffixe. Konjugation der Zeitwörter.

Volksbeschäftigungen, Volkssitten und Volksgebräuche.

Ludwig Kiss: Das Ferkel des armen Mannes. Sitten, Gebräuche und volkstümliche Wendungen in der Form einer Erzählung über die Schweinezucht des kleinen Landwirtes zu Hódmezőmezővásárhely. Vom Einkauf des Ferkels bis zum Beginn des Santanzes. (Forts. folgt.)

Soziographie.

Johann Banner: Daten aus dem Volksleben des 18. Jhds. Verordnung über die Vermeidung der Feuerbrünste und über das Auslöschen des Feuers des Komitates Békés. Vermeidung der Feuerbrünste: Nachtwächter, Verordnungen für sie, über die Bauart der Häuser. Strafen für Unvorsichtige.

Rezensionen.

Georg Szombatfalvy: K. Kaán, Das Problem des Tieflandes. Fragen der Bewässerung, Beforstung, der Bodenamelioration und des Verkehrswesens auf der Tiefebene. Forderung einer einheitlichen, grossangelegten staatlichen Fürsorge.

Alexander Ebner: Ludwig Kiss, Ackerbau auf dem Rétköz. Wertvoll. Von ethnographischen u. wirtschaftsgeschichtlichem Gesichtspunkte aus vorbildlich.

Fragen, Antworten.

Heft 3—5. März—April—Mai.

Stephan Bibó: Geographische Gesichtspunkte in der Beurteilung der ungarischen Seele. II.

5. Auch die „grosse Tiefebene“ ist keine landschaftliche Einheit. Grosse landschaftliche Unterschiede (Donau—Theiss, Theiss—Maros, Obere-Theiss-Gegend usw.). Eine gewisse Einheit den übrigen Landschaften gegenüber schafft der allgemeine Charakter der Bevölkerung. Die Tiefebene hat keinen Mittelstand; nur vereinzelt auf den Gebieten der Ober-Theiss und in Bihar. Die freien Bürger der meisten Städte blicken nur auf einige Generationen zurück; die Auserwählten sind grösstenteils Kinder des Volkes oder des Kleinbürgers. N. hält Dugonics für einen „bäuerischen Dichter“. Diese seine Bauernhaftigkeit bedeutet aber nicht viel. Klassische Bildung und Vorliebe für das Volkstümliche durchdringen seine literarische Tätigkeit. Er ist ebenso Realist und Romantiker, wie die übrigen Grossen seiner Nation; weist auf die grössten Realisten und Romantiker, auf Arany und Petöfi hin. Petöfis Dichtkunst kann man auch nicht bloss aus landschaftlichen Einflüssen erklären, obwohl er der Natur näher steht als Dugonics. Petöfi steht infolge eigenartiger Milieueinflüsse dem Hirtenvolke nahe; sein Drang zum Herumschweifen. Er steht in seinem Gefühlsleben mehr unter dem Einflusse des vielzüchtenden, Arany unter dem des fried-

licheren ackerbauenden Milieus. Der ung. Alexandriner, den N. mit der Eintönigkeit der ung. Tiefebene in Zusammenhang bringt, ist für das ganze Ungarntum charakteristisch; nicht speziell für die Seele des Tieflandes. Gegen die Behauptung N.'s, dass auf der Tiefebene ein immer steigender Realismus zu konstatieren wäre, spricht unter anderen auch Sig. Móricz, dessen Realismus teils aus seiner Individualität, teils aus hinzukommenden äusseren Einflüssen zu erklären ist. Der Hang zum Realismus und Romantizismus bei den Dichtern von der Tiefebene ist verschiedenen Einflüssen zuzuschreiben.

6. Die Schemen N.'s gelten auch für die Schriftsteller Siebenbürgens (S. Kemény, A. Ady, D. Szabó) nicht. Gegen Kemény ist er ungerecht; Ady wäre noch am besten durch die protestantische Umgebung zu erklären, trägt aber nur in einem kleinen Teile seines schriftstellerischen Charakters Züge von Siebenbürgen an sich. Der oft zur Masslosigkeit gesteigerte Realismus D. Szabós ist Einfluss der Grossstadt, dabei ist er neben anderen Zügen auch „speziell Szekler“. Masslosigkeit und das Drollige aber ist nicht speziell siebenbürgisch, sondern eine Variation der allgemeinen ung. Seele. Auch der Ungar von Siebenbürgen ist realistisch und Romantiker.

7. Das Bisherige zusammenfassend: die seelische Beschaffenheit des ganzen Ungarntums. Nach einem geschichtlichen Rückblick: das Ungarntum entwickelt seine uralte vielseitige Kultur in seinem historischen Leben überall; auch auf der Tiefebene in Westungarn, Oberungarn in Siebenbürgen usw. Die ung. Seele ist in ihrem Grunde dieselbe, wie sie vor tausend Jahren war: unabhängig, aristokratisch ebenso, wie brüderlich demokratisch. Es ist also ein Irrtum N.'s, wenn er meint, die Zukunft Ungarns hänge von Siebenbürgen ab. Das Ungarntum wurde durch seine uralten Züge in der Vergangenheit beschützt, und auch für die Zukunft wird es durch seine eigenen inneren Kräfte gerettet.

Karl Viski: Das Richtersiegel. Denkmal einer Rechtssitte aus dem Árpáden-Zeitalter. Im Mittelalter bzw. in der Gerichtsbarkeit des Árpáden-Zeitalters ist die Vorladung vor das Gericht durch das Siegel geschehen (sigillum dare, — mittere, — projicere). Diese Art der Vorladung (citatio cum sigillo) finden wir ebenso bei dem weltlichen wie bei dem kirchlichen Gerichte; sie wurde im XIII. Jhd. aufgehoben, aber die Sitte lebte bis in das XIX. Jhd. hinein nicht nur in Szeged, sondern auch anderswo weiter. Belege dafür von Kecskemét, aus Bihar, aus dem Heidenland, von Debrecen, aus Siebenbürgen und von Szeged.

Gedeon Mészöly: Das Gesangbuch des Pálóczi Horváth Ádám. II. Anzeige gegen H. wegen des Liedes. Darauf H.: wält aus seiner Sammlung 42 Stücke aus, darunter auch den Steierischen

Tanz, gibt der Auswahl den Titel Ungarischer Arion (s. Handschriftensammlung der Bibliothek der Akademie) und ändert den Text des Liedes ab: gegen Napoleon, gegen die Franzosen gerichtet. Dieser Text wurde der Behörde übergeben. Von der ursprünglichen Sammlung besitzen wir aber noch ein drittes Exemplar; vor H.'s Hand, unvollständig, mit Noten. Es befindet sich auch in der Bibl. der Akademie; in einem Bande mit dem Ung. Arion. Den St. Tanz in seinem ursprünglichen Text enthält das unvollständige Exemplar des Liederbuches; das vollständige Exemplar und der Ung. Arion enthalten den abgeänderten Text. Ein Beweis dafür, dass das unvollständige Exemplar den ursprünglichen, authentischen Text enthält.

Kleinere Mitteilungen.

Eugen Betkowski: „Szuszék“ in der Theissgegend und in der Gegend von Szolnok. Es ist eine Art Getreidehälter des kleinen Landwirtes; eine grosse Kiste aus Eichenholz mit einem Deckel; Länge oft mehr als 3 m, Höhe 2 1/2, Breite 1 1/2. Beschreibung und Vorkommen.

Julius Csefkó: „Pacalos“. Schimpfwort auf eine weibliche Person; 18. Jhd. Weist auf eine alte Rechtssitte hin. Weiber von schlechtem Rufe wurden durch Rutenschlägen aus dem Dorfe getrieben; war aber ein solches Weib schwanger, so wurde ihr eine volle Kaldaune (pocal) angehängt und so musste sie durch die Stadt gehen.

Gedeon Mészöly: Geschichte der Würdenbezeichnung unseres Reichsverwesers.

Siegmund Bátky: Batonya; ders. Bivaly. Erklärung der Ortsnamen.

Gedeon Mészöly: Lilli. Ein weiterer Beleg für diese Worterklärung. (S. Jg. I. 292.)

Kázmér Magyar: Zum Artikel „Seit wann ist das ung. Volk ein Reitervolk“. Belege dafür, dass der Ausdruck „gyermekló“ (Kind-Pferd) nicht das Alter sondern den Zustand des Pferdes bezeichnet.

Volkssprache, Volkstradition.

Hochzeitsjauchzer, witzige Begrüssungsverse, Grabschriften von Mezőtúr. Aufgezeichnet von Dr. Stephan Boross.

Akutius Szendrey Nakttheit in dem ung. Volksglauben. Rolle der Nakttheit von Frauen u. Mädchen bei Bränden in der Heilkunst, gegen Behexung, gegen Hagel, gegen Ungeziefer. Das nackte Mädchen und ihr zukünftiger Mann usw.

Géza Kőműves: Die Mundart von Csantavér. Deklination.

Volksbeschäftigung, Volkssitten, Volkscharakter.

Ludwig Kiss: Das Ferkel des Armen Mannes. II. Reinigung des geschlachteten Tieres. Zerschneiden, Bearbeitung. Zubereitung des Mittagmahles (Paprikafleisch), der Würste. Vorbereitung zum Sautanz (Abendessen) Gefülltes Kraut. Beschreibung des Abendmahles. Der 2. Tag. Auslassen des Fettes. Das Räuchern.

Soziographie.

Ladislauš Madarassy: A „malom alatt“ (Unter der Mühle). Trockenmühlen auf dem Tieflande noch am Ende des vorigen Jhds. Beschreibung. Unter dem Dache der Trockenmühlen oft volkswirtschaftliche, gesellschaftliche und administrative Tätigkeit. Belege dafür aus zeitgenössischen Aufzeichnungen.

Johann Banner: Daten zum Dorfleben im XVIII. Jhd. II. Brände durch die Schmiedewerkstätten, durch Hochzeitsfeste; Verbote gegen Schiesserei. Wiesen- und Röhrichtbrände. Verordnungen dagegen und das Feuerlöschen.

Rezensionen.

Tibor Joó: Georg Szombatfalvy: Aufgaben der Soziographie auf der Tiefebene. Eine gute Einleitung in diese Wissenschaft.

Ladislauš Irmédi-Molnár: Koloman Eperjessy: Aufzeichnungen vom alten Makó. Historische Bilder aus den XVII—XIX. Jahrhunderten. Anschaulich. Lehrreich.

Albert Gerhäuser: Kalender von Szeged für das Jahr 1930. Inhaltlich eine wertvolle Anthologie der Volksdichtung im Kleinen.

Akútius Szendrey: Berichte über die ung. Volkskunst. Für den internationalen Kongress für Volkskunst 1928. Inhaltsangabe.

Fragen, Antworten.

Heft 6—8. Juni—Juli—August.

Gedeon Mészöly, Ursprung des Wortes „cserény“ (Hürde, Flechtzaun). Belege für das Wort; die bezügliche Literatur, besonders Ladislauš Madarassy, Das nomadenartige Hirtenleben auf der Heide zu Kecskenét 1912. Das Wort bedeutet ebenso in der alten als auch in der Volkssprache nicht nur die ursprünglich aus Ruten geflochtene Unterkunft der Hirten auf der Puszta und deren Teile, sondern auch andere aus Ruten geflochtene Gegenstände; z. B. Flechte zum Obstdörren, Türe, Flechttor, Schragen, Zaun, usw. Die ältere Auffassung (s. Madarassy) hat darin ein in seinem Ursprunge slawisches Wort gesehen. Fest-

stellung des Verfassers nach einer ausführlichen sprach- und kulturgeschichtlichen Beweisführung: Das Wort ist finnisch-ugrischen Ursprungs. Es ist aus der mit dem Suffix -r abgeleiteten Form der Variante mit anlautendem s- unseres ursprünglich finnisch-ugrischen Zeitwortes szó (er flicht) durch Hinzufügung des Bildungssuffixes -ény entstanden. Seine ursprüngliche Bedeutung war Flechtwerk.

Karl Cs. Sebestyén: Der Tisch des ungarischen Hauses. Der Name ist slawischen Ursprungs (asztal). Ältere kleinere Tischart der alten Ungarn. Der niedere, ursprünglich kreisförmige, später viereckige Tisch („asztalszék“, Tischstuhl, wo der zweite Teil die Bedeutung „Pult“ hat), ist auch heute gebräuchlich. Hat keinen bestimmten Ort im Hause. Der schwerere hohe Tisch hat schon seinen bestimmten Platz im Zimmer: in der Ecke dem Herde gegenüber, wo sich die zwei langen Bänke an der Mauer zusammentreffen. Die Form daher viereckig. Dieser Teil des Zimmers ist der Hauptplatz. Diese Stellung des Tisches bestimmt die Lage des Fensters, vor der Mitte des Tisches, also in der Nähe der inneren Ecke des Hauses. Dies sog. eckige System noch heute in Siebenbürgen, Westungarn und auf der Tiefebene. Heute verbreitet sich immer mehr die parallele Zimmereinrichtung: keine Eckbank sondern Stühle, an ihrer Stelle das zweite Bett, und der Tisch zwischen den beiden Betten in der Mitte der Wand. Dadurch kommt auch das Fenster in die Mitte. Hier und da noch Tische im gotischen Stil mit einer Lade. In Siebenbürgen und Kalotaszeg unter der Lade auch ein kleines Schränkchen. Einfache Form: Tisch mit Bockfüßen im Bauernhause selten. Die neuere Form mit vier dünnen Füßen unten mit Kreuzlatten, aus Weichholz.

Alexander Bálint: Szegeder Probleme. Aufgaben: 1. Fortsetzung, Revision und Ergänzung der bisherigen Forschungen. Neue Gesichtspunkte. 2. Eine — wenn auch vorläufige — Synthese: a) reduktive Methode. Untersuchungen über den religiösen Charakter und der künstlerischen Offenbarungen der Seele von Szeged. b) Historische Methode: Gemeingeschichte, Sozialgeschichte, Erziehung und Schule, Religions- und Geistesgeschichte, Literaturgeschichte, Sprachgeschichte usw.

Kleinere Mitteilungen.

Joseph Gelci: Das Goldhaarige Lamm im Munde des Siebenbürger Volkes. Ergänzungen und teilweise Berichtigungen zu dem entsprechenden Artikel von Gedeon Mészöly (s. N. és Ny. Jg. S.

Julius Csefkó: Kaszabol (niedermetzeln, in Stücke hauen) Worterklärung.

Sigismund Bátky: Daku, daku-ködmön. Eine Art Überrock aus Kalbfell; Worterklärung.

Stephan Ecsedi: Die „Gassenkapitäne“ zu Debrecen. Daten aus dem Verwaltungsleben in Debrecen zur Ergänzung der Ausführungen von Akutius Szendrey und Anton Horger (s. N. és Ny. 1929 Nr. 1. u. 2.). Pflichten der Gassenkapitäne. Ihre Wahl, Tracht und Gebaren. Seit 1872 übernimmt ihre ökonomische Tätigkeit die „Gassenwirtschaft“. Ihre Organisation.

Volkssprache, Volkstradition.

Sigismund Szendrey: Lachende Grabschriften Motiven- und Typenstudium). Veröffentlichung einer Menge verschiedener charakteristischer Grabschriften völkischen Ursprungs.

Volkscharakter.

Eugen Böszörményi: Der Ungar und die Autorität. Anerkennung der Autorität bei dem ungarischen Bauer. Fälle und Betrachtungen.

Volksbeschäftigungen, Volkssitten.

Eugen Betkowsky: Ein Jahrhundert geschaut mit dem Auge eines Ackerbauers. Fortgesetzte Aufzeichnungen in einer Bauerfamilie von 1837 bis 1919. Die Witterungs- und Ernteverhältnisse. Landesplage im Jahre 1863: Dürre und Hungersnot.

Rezensionen und Zeitschriftenschau.

Tibor Joó: Ludwig Ecsedi: Die Arbeit des ungarischen Ackerbauvolkes. Notwendiges und nützliches Buch. Eine Menge charakteristischer Züge über die Seele des Volkes.

Karl Viski: Musikzeitschriften. Programm und erste Nummer der Zeitschrift Muzsika (Musik); Jg. XIII des Zenei Szemle (Musikalische Rundschau).

Fragen, Antworten.

Heft 9—12. September—Oktober—November—Dezember.

Stephan Györfy von Sziget: Die Heirat und die Hochzeit bei den Matyós. Ein religiöses nach strengen sozialen Gesetzen lebendes Volk. Die Liebesheirat beinahe ganz unbekannt. Sie heiraten sehr frühe, gewöhnlich aus ihrem Dorfe; der Bursche mit 20, das Mädchen mit 16—18 Jahren. Über die künftige Eehälfte entscheiden gewöhnlich beiderseits die Eltern. Der Bursche macht sich nach althergebrachter Sitte mit den Mäd-

chen bekannt, bespricht dann die Sache mit den Eltern, und diese, besonders die Mutter, oder die Verwandten weiblichen Geschlechts, bestimmen dann die Braut. Auch beim Mädchen entscheidet die Mutter. Verlobung und Verlobungsgebräuche. Hochzeit nach 1—2 Monaten; gewöhnlich vor Advent seltener nach dem Heiligendreikönigstag. Freitag, Samstag, Sonntag keine Hochzeit. Bei der Hochzeit immer Musik. Am Tag vor der Hochzeit wird bei dem Hause des Bräutigams getanz und die Rollen bei der Hochzeit verteilt. Vorbereitungen zum Hochzeitsschmaus die Brautausstattung. Einladungssitten. Wagen des Bräutigams; die Brautausstattung. Bekleidung des Bräutigams. Verhandlungen bei dem Hause der Braut; das Aufladen der Ausstattung. Kleidung der Braut; ihr Abschied. Die einfache bürgerliche Trauung; Trauung in der Kirche. Empfang der neuen Frau im Elternhause des Gatten; Tanz im Brautkleid; Umkleidung des Brautpaares, Tanz. Die Braut kleidet sich nach jedem Tanz (4—6 mal) um. Bewirtung der Gäste. Unterdessen wird auch im Hause der Braut getanz. Nachtmahl im Hause des neuen Paares. Beschreibung des Nachtmahls: Ankunft der Gäste, der Haupttisch und der Nebentisch, versteckte Speisen auf dem Dachboden. Die Braut isst nichts. Nach dem Nachtmahl Tanz bis Mitternacht. Es bleiben nur die Gäste des Bräutigams zurück. Die Braut geht nach dem Elternhause; es wird ihr der Kranz abgenommen, sie bekommt die Frauen-Haartracht, geht zurück und tanzt. Zwischen 2 und 3 Uhr wird wieder gegessen. Dann: Brauttanz bis zur Morgendämmerung. Die frühere zweitägige Hochzeit. Einige Züge aus dem Leben nach der Hochzeit: das Verhältnis der Ehehälften zueinander.

Siegmond v. Bátky: Kecskemét és Kecskeszárász. Bemerkungen auf die Abhandlung von Des. Pais (Nr. 1. des laufenden Jahrgangs der Zeitschrift). Ausführliche Auseinandersetzung. Die Antwort des Pais. (Takarodó.)

Kleinere Mitteilungen.

Gedeon Mészöly: Probe aus der Erklärung des altungarischen Marienklageliedes (Das Wort „ökkel“). Verfasser teilt hier ein Bruchstück aus seiner fertigen Abhandlung „Sprach- und stilgeschichtliche Erklärung des altungarischen Marienklageliedes“ mit. Erklärt ein Wort des mehr als 600 Jahre alten Sprachdenkmals.

Julius Csefkó: Törökösség (Türkereie). Das Wort als Synonym der bösen Herzlosigkeit.

Helene Kóla: Szőlőhártya (Weinbergrücken). Literarische Belege des Wortes.

Volkssprache, Volkstradition.

Siegmund v. Szendrey: Zur Satzlehre der Volksmundart zu Szeged
I. Prädikat; II. Subjekt; III. Kongruenz des Subjekts und
Prädikats; IV. Attribut; V. Objekt; VI. Satzkonstruktion.

Alexander Dömötör: Ungarische Anekdotenvariationen III.

8. Die Teilung der Erde; 9. Anekdoten vom Manne auf dem
Tiefeland.

Volkscharakter.

Kasimir Magyar: Die Hochzeit der Jámbor Böske.

Volksbeschäftigungen, Volkssitten.

Ladislau von Madarassy: Bauernofenförmige Getreidebehälter.
Ältere Belege dafür in der Literatur; Verbreitung derselben.

*Stephan Szabó: Fischerei in der Theiss im XVII. Jhd. Beschrei-
bung aus den urbarium des Grundbesitzes der Burg Onód aus
dem Jahre 1689.*

Soziographie.

*Eugen v. Györy: Der „ein Strang“ Boden zu Dorozsma. Ein Boden-
mass. Bodenverteilung nach diesem Masse im Jahre 1745.*

Rezensionen.

Stephan Bibó: Julius Moravcsik: Zur Geschichte der Onoguren;
Budapest 1930. Ausführliche Inhaltsangabe. Moravcsiks Werk
bedeutet eine wertvolle Bereicherung unserer urgeschichtlichen
Literatur.

*Johann Banner: v. Dr. Eugen Robicssek: Von den Studenten-Feuer-
wehren in Ungarn mit besonderer Rücksicht auf die Studenten.
Feuerwehr des reformierten Kollegiums zu Debrecen. Debrecen
1929. Ausführlicher Inhalt. Anerkennung.*

*Ladislau Irmédi-Molnár: Stephan Bálint Nagy: Koleraseuchen im
Komitate Csanád, Makó 1928.*

Fragen, Antworten.

Our People and Language. Summary of the year 1930.

A Népünk és Nyelvünk 1930. évfolyamának kivonata.

Number 1—2. January—February.

Stephen Bibó: The Second Year. When reviewing the success achieved by this magazine in its first year, stress must be laid on the keen interest shown by the intelligent public of the countryside, as being an important factor in view of further developments. The aims and programmes as outlined at the beginning of the first year (No. 1. of vol. I.), scarcely need to be changed but they should in no case be taken as setting up artificial boundaries for the simple reason that „An inquiry into the Hungarian mind cannot be specifically limited in any direction, as it is not of a local but rather of national importance“. Consequently, as we do not strive to narrow the scope of our problems down to the Great Hungarian Plain, we rather welcome contributions on general Hungarian topics. A section shall henceforth be opened towards discussion of pure Hungarian. English and German summaries of the contents will be supplemented to each number in order to further international relations which are and will be, of great importance to our cause.

Gedeon Mészöly: The Song-book of Adam Pálóczy de Horváth. In the introduction the great influence of townships in the Hungarian Plain is described and specially that of Debrecen and its „Kollégium“ on the cultural life of whole Hungary, Western Hungary included. Pálóczy Horváth lived in Western Hungary but he spent 7 years of his school-life in the Kollégium of Debrecen. All valuable matter in his production and particularly his songs, religious and secular, might be traced back to the Great Hungarian Plain. He was a busy collector of folk-songs and he himself wrote quite a number of songs in that vein. This accounts for his most important work, still unedited, his song-book entitled „Four hundred and fifty old

and new songs, written partly by myself and by others". The spirit of these songs is undoubtedly that of the people of the Great Hungarian Plain. Prof. Mészöly advocates the necessity of publishing the Mss. At present he is desirous of correcting a few mistakes. He compares the poem on the "Styrian Dance" (Stájer tánc) in Pálóczy's Ms. with variants "The German Dance" (Német tánc), as published in the Collection of Anecdotes by Béla de Tóth (vol. IV. p. 128.), and with a third variant known by Ladislaus Arany (Budapesti Szemle, vol. IV. p. 116.). This comparison shows that the original song was not directed against foreign, and German habits and customs in particular, as L. Arany's view seems to have been. In reality it treats of the anti-Hungarian policy of our Austrian rulers, and is but an echo of Napoleon's Proclamation to the Hungarian Nation. A further proof of this is another poem of Pálóczy's, sent among others to Kazinczy (Cf. Kazinczy's Correspondence, vol. XII. 43.) which is an answer of the poet to Napoleon's proclamation.

Stephen Bibó: Geographical Considerations in the Study of the Hungarian Mind. Different methods are available for a study of this kind.

I. Ladislaus Németh discusses, when introducing an article of his (The Psyche of Transylvania in its Modern Literature, Társadalomtudomány, 1926, No. 5.), the influence of different regions on the character of the Hungarian people. He adopts three main divisions: Western Hungary, the Great Hungarian Plain and Transylvania. He employs the chief literary creations of each of these regions in order to establish the peculiar influence exerted by environment. After a short review of Hungarian literature he summarizes by saying that the soul of Western Hungary (as represented by Berzsenyi, the two Kisfaludys, Csokonai, Vörösmarty, Jókai, Babits) is dignified and western; that of the Hungarian Plain (Cf. Dugonics, Petőfi, Arany, Tömörkény, Móricz) is very Hungarian but rather quiet and even; the soul of Transylvania (Cf. Kemény, Ady, Szabó Dezső) is aristocratic, inventive and original.

II. The facts of geography, however, greatly contradict the above division into three parts. Geographically speaking Western Hungary cannot be looked upon as an independent regional unity. It seems as if the principle of division had been made according the four cardinal points (Western Hungary — Upper Hungary — the Hungarian Plain — Transylvania) or according to the literary traditions of the last century, which eventually might be supported by the centres of learning as well. In spite of all, Hungary is a remarkable

example of geographical unity on a large scale, surrounded by the Carpathians, the Alps and enclosing the Great Hungarian Plain; although it could easily be divided into three regions, yet these do in no case correspond to those suggested by Németh. The first of this division would include Western and Upper, Hungary, the second the Great Hungarian Plain and the third Transylvania; the latter, however, is strongly linked up with Upper Hungary by way of the Carpathians.

III. Németh's interpretation of the relation between the human mind and its natural surroundings, cannot be accepted. While the influence of natural objects on man is a too well established fact, it is none the less evident that psychic factors are also of decisive moment in the development of human individuals. These psychic forces are of a very complex nature and they do not only oppose the influence of natural surroundings but they may even divert them. Out of the numerous and complex forces of influence Németh uses only one, i. e. that of the natural landscape, particularly the nature of the soil, being persuaded to have found in it those basic natural as well as psychical forces, which aid towards the formation of the human individual. The fact of interrelation being established between natural and psychical forces, we want to classify the psychic forces in their relation to the former. After a short sketch of the development of fundamental human types, the author of this article summarizes his results as follows: If the human individual is the object of our inquiries, its personal and individual mind must be taken into account as well as the influences of natural and social surroundings.

IV. Németh exaggerates the importance of the geographical landscape on human mind. Exhaustive analysis is given of the typical representatives of the Western Hungarian psyche as enumerated in Németh's article. Csokonai, though belonging to this group, has a protestant mind as he spent his school-years in the Calvinistic Debrecen and not more than 4 years in the region into which he is classified by Németh; realistic and romantic traits can be found in Jókai, Babits, in the greatest Hungarian poet of pathos: Vörösmarty, in Alexander Kisfaludy and Berzsenyi, to exactly the same degree in which these traits are present in the people of Western Hungary.

Desiderius Páiz: Dispute with S. Bátky. (Of. vol. I. of this magazine, pp. 38—39, 173—77.) 1. The second part of the name of the town Kecske + *mét* conceals the name of a net used for fishing. Origin and meaning of the word in the Hungarian and in the Finnish-Ugrian languages is discussed. The same word occurs in many other names of townships. Explains the origi-

nal phonetical form of Méd and the meaning of it as a place-name. 2. Close examination of Bátky's arguments.

Charles Cs. Sebestyén: Wall-cupboards. This piece of furniture is known only among the peasant classes. It is a small cupboard sometimes placed in a niche of a room, but more often on the wall; sometimes it is even put on a bench or on a stand made for that purpose. The niches were originally blind windows, serving to exhibit knick-knacks, such as pottery-wares, glasses, bottles, etc. This usage reminds us of the wall-niches of Pompei which were furnished with doors and shelves and might also be found in the German castles of the Middle Ages. The earliest use of the word for a wall-cupboard is supported by documentary evidence dating from 1556. The blind windows with shelves and the niches with doors, show their apparently Western origin, though the possibility cannot be excluded of their having been brought by the invading Hungarians from the East, and that they carry traces of Turkish influence. The development of such wall-cupboards from the niches can easily be followed. Description of the different forms in use, their place in the rooms, size and shape, rudiments of Roman and Gothic style in their design. In former days they were made of oak, nowadays soft woods are used. The usual Hungarian flower motives are employed as decorations.

Short Notices.

Gedeon Mészöly: Is the fleece of „The Golden Lamb“ of gold? Linguistic and historical proofs show that Francis Móra was right in using the expression golden lamb as the title of his musical fairy-play.

Julius Csefkó: „Márjás huncut“. Explains this term of expletive.

Charles Túri: „Töszméköl, gyüszméköl, gyüsménkédik“. (Cf. this magazine vol. I. p. 298.)

Language and traditions of the people.

Charles Viski: A Variant of the Wedding of Canaan from 1824.

This folk-ballad is sung at weddings, funeral repasts and often in the church by the women before service on Sundays when the biblical text to be read, contains the story of the wedding of Canaan. Older variants are known from the 17th century; the one in question was found in a hymn-book of the late A. Csapó, a solicitor at Hajdúhadháza.

Alexander Dömötör: Variants of Hungarian Anecdotes II.

4. Where is the head of the godfather?

5. From bad to worse. („Eben gubát cserélt“).

6. Stuffed eggs.

7. Hang the barber instead of the blacksmith.

Geyza Kőműves: The Dialect of Csantavér. Diminutive suffixes and conjugation of verbs are discussed.

Work, customs and character of the people.

Louis Kiss: The Sucking Pig of a Poor Man. Customs, habits and folkish turns of speech are told in from of a short story taken from the life of a small peasant from Hódmezővásárhely. The action begins at a fair where the sucking pig is bought and ends at the pig-sticking, which is a great feast among Hungarian peasants.

Sociography.

John Banner: Sidelights on the Life of the People in the 18th century. Decrees of the county of Békés are published furthering security against village fires, extinguishing of fire in the fire-places at night, regulations concerning watchmen and building of houses, punishment of carelessness.

Recensions.

George Szombathfalvy introduces *K. Kaán's The Problems of The Hungarian Plain.* Questions of drainage, plantation of woods, methods of amelioration of soil and problems of traffic are discussed by the author who asks for a State organization on a large scale to solve all these complex problems.

Alexander Ébner discusses *Louis Kiss' Agriculture in the Rétköz.* This valuable work deserves attention on account of its ethnographical and economic-historical material.

Questions to and answers from the Editor.

Number 3—5. March—April—May.

Stephen Bibó: Geographical Considerations in the Study of the Hungarian Psyche.

5. The Great Hungarian Plain itself hardly represents a geographical unity as there are terrains of such considerable differences as the Danube—Tisza region, the Tisza—Maros and the Upper Tisza regions. There is, however, a unity discernible in the common characteristics of the population. The Great Hungarian Plain is missing the middle classes of other societies; that class is only found in isolated spots about the Upper Tisza regions and in the county of Bihar; the townships and free boroughs are hardly a century old; the better classes are recruited from the peasantry and from the burghesses.

Németh calls Dugonics a rustic poet but this rusticity does not amount to much. Classical culture and sympathy for folk-literature are the two chief characteristics in Dugonics's literary activity. He is realistic as well as romantic just as the other great figures of Hungarian literature are, so that in this regard he might be looked upon as a precursor of Petőfi and Arany who both are realists and yet romanticists.

In addition to these, we doubt very much that Petőfi's poetry is explainable from the peculiar character of landscape, in spite of him being nearer to Nature than Dugonics ever was. Petőfi shows a peculiar influence of environment, insofar as he is much nearer to the type of the herdsmen on account of the vagrant life he lead. His emotional life seems to be affected by the milieu of the cattle-breeding herdsmen, while that of Arany reveals traces of peaceful, agricultural environments.

The Hungarian Alexandrine cannot be looked upon as the typical poetic form of the Great Hungarian Plain because of its monotony; it is rather characteristic for the whole Hungarian nation; it is not the outstanding metrical form in the minds of the people from the Great Hungarian Plain.

Németh maintains that a constantly growing tendency of realism may be observed on the Great Hungarian Plain, but among others his argumentation is contradicted by S. Móricz whose realism is the outcome of individual and external influences. Cf. the individualistic traits in J. Katona.

The disposition for realism and romanticism in the poets of the Great Hungarian Plain might be attributed to a variety of causes.

6. The categories of Németh cannot be applied to the poets of Transylvania either (S. Kemény, Ady, Dezső Szabó). He is unjust towards Kemény; it would be best to explain Ady from his protestant environment but his poetic character shows only a slight Transylvanian influence.

D. Szabó's exaggerated realism is the product of town-life but among other traits he also possesses those of a typical „Székler“. Exaggeration and a feeling for the ludicrous are not exclusively Transylvanian characteristics but are variants of the common Hungarian mind. The Transylvanian Hungarian is just as much a realist and a romanticist as all the other Hungarians are.

7. Author sums up his conclusions and describes the mind of all Hungarian people. The evidence of history proves that the Hungarian nation develops its ancient, many-sided and rich civilisation at every period of its historical existence; in the Plains, in Western Hungary, in Upper Hungary as well

as in Transylvania. The Hungarian mind is now exactly the same as it was a thousand years ago: independent and aristocratic as well as friendly and democratic.

We are sceptical when Németh cherishes hopes that a future regeneration of Hungary will set out from Transylvania. The Hungarian nation has been protected and saved in the past by its own ancient qualities and the hope in the nation's future lies but in its own inherent energies.

Charles Viski: The Judge's Seal. A legal antiquity from the age of the Árpád kings. In the Middle Ages, respectively in the age of the Árpád kings, parties were summoned to court by a seal (*sigillum mittere, dare, projicere*). Both ecclesiastical, as well as secular courts, availed themselves of this form of citation (*citatio cum sigillo*) until the end of the 13th century, but it was still observed even as late as the 19th century, not only in Szeged but in several places elsewhere. Cases are reported from Kecskemét, the county Bihar, from the territories of the Heiduks, from Debrecen and Transylvania.

G. Mészöly: The Song-book of Pálóczy-Horváth Adám. II. Information given against Horváth based on this song. Thereon he chose 42 items out of his collection, among them the Styrian Dance, gave the volume the title of Hungarian Arion (Cf. the MS. in the Library of the Hungarian Acad. of Letters and Sciences) and changed the text against Napoleon and the French. Such a volume was handed over to the authorities.

There is a third copy extant from the original collection in the handwriting of the author with notes not yet completed; it has also been preserved in the Library of the Academy of Letters and Sciences bound into one volume with the Hungarian Arion. This incomplete copy contains the original text of the Styrian Dance while the complete MSS. possess it only in its changed form, proving thereby that the former copy preserves the original and genuine text.

Short Notices.

Eugen Betkowski: „Szuszek“ in the Tisza regions and neighbourhood of Szolnok. „Szuszek“ is corn-chest made of oakwood and used by small landholders. It is of a considerable size, often more than 3 metres in length, 2½ metres high and 1½ metres wide. Description and its usage.

Julius Csefkó: „Pacalos“. A term of invective employed against women. Traces lead back to legal customs of the 18th century. Women of bad repute were whipped through and driven out, of the borough. If the woman was with child they hung bovine entrails (tripe) round her neck driving her through the borough.

Sigismond Bátky: Batonya.

Sigismond Bátky: Bivaly. Etymology of these place-names.

G. Mészöly: To the History of the Title of Address of our Regent.

G. Mészöly: Lilli. Another proof for its etymology as suggested by author. (Of. vol. I. p. 292. ff.)

Kazimir Magyar: Remarks on the Article „When Did the Hungarians Become Horse-men“. Proofs are advanced to illustrate that the expression „childhorse“ refers not to the unbroken condition of the horse.

Folk-language and Folk-tradition.

Dr. Stephen Boross: Wedding shouts, jocular congratulatory verses and epitaphs from Mezőtúr.

Ákos Szendrey: Nakedness in Hungarian Folk-lore. Certain rites with naked women and girls avert fire, hail-stones, cure sickness, heal gangrenes, are useful against witches, keep away harmful insects, mice, rats etc. The naked girl sees her future husband in a mirror or water on certain days at certain hours.

Geyza Kőműves: The Dialect of Csantavér. VI. Declension.

Works and customs of the People.

Louis Kiss: The Pig of the Poor Man. II. Cleaning of the killed pig, its carving and further preparations. Cooking of the mid-day meal and the making of sausages. Arrangements for the evening feast: minced meat in cabbage leaves and sour cabbages as the main dish. Description of the feast. On the second day the fat is rendered, bacon is salted and prepared for smoking.

Sociography.

Ladislaus Madarassy: „Under the Mill.“ Treadmills were still in use in the Plains about the end of the last century. Under their roofs economic, social and even administrative activities were performed as is recorded by contemporaries.

John Banner: Village-life in the XVIII. century. II. Village fires arising from smithies and wedding feasts; decrees against shooting in villages; concerning prairie and reed fires; orders for fire-protection and fire-regulations.

Recensions.

Tibor Joó introduces *George Szombatfalvy's Tasks of Sociography in the Great Hungarian Plain.* Serves as a useful introduction into the subject.

Ladislaus Irmédi-Molnár discusses *Coloman Eperjessy's Records from Old Makó.* It contains historical miniatures from the XVII. and XIX. centuries in a vivid style and a wealth of information.

Albert Gerhauser sends information concerning the *Calendar for Szeged, 1930*. This is a valuable, although small, anthology of folk-poetry.

Ákos Szendrey discusses the *Reports on Hungarian Folk-art*, prepared for the International Congress for Folk-art, 1930. Table of contents.

Questions-Answers.

Number 6—8. June—July—August.

Gedeon Mészöly: Origin of the Word „Cserény“. Examples of its use and literature is quoted, esp. Ladislaus Madarassy's *The Nomadic Life of the Shepherds on the Heaths of Kecske-mét, 1912*. The older meaning, as well as its modern usage among the people, implied not only an abode for the shepherds of the pusztas, usually made of wickerwork, or a part of such a structure, but is also meant to designate any kind of framework of wattled twigs, such as were used for desiccating fruits, for gates, trestles, fences etc. It has been maintained (Cf. Madarassy) that the word is of Slavonic origin. Author discusses in detail evidences provided by history of language and civilization, and concludes that the word is of Finnish-Ugrian origin. It is a variant to our Finnish-Ugrian verb „sző“ (he, she weaves, twists) by addition of a suffix -r and the formative suffix -ény. The original meaning was wattlework.

Charles Cs. Sebestyén: The Table in the Hungarian House. The Hungarian word „asztal“ (table) is of Slavonic origin. Formerly they used a smaller kind of table. The lower table was originally round, became later on square („asztalszék = table-seat where the second part has the meaning of a board) and is still used, although it has ceased to have a definite place in the house. The higher and considerably heavier table has a definite place in the room. It is usually in the corner opposite the hearth, where two long benches meet in the corner so that, and for this reason, the table is rectangular. This is the central part of the room. The position of the table settles the place of the window which is about the middle of the table, near the inner corner of the house. This "corner-system" is still prevailing in Transylvania, Western Hungary and on the Great Hungarian Plain. Nowadays, however, the parallel system of furnishing is spreading: the place of the benches is occupied by a second bed, chairs are used surrounding the table and the latter is between the two parallel beds about the middle of the frontal wall. Sometimes we come across tables in Gothic style with a drawer, while others have in addition a chest below the drawer and attached to it, as examples

from Transylvania and esp. Kalotaszeg, show. Tables with plain pole-legs are seldom seen in peasant houses. The newer types are made of soft woods and have four slender legs connected by four bottom laths.

Alexander Bálint: Problems of Szeged. Our tasks are 1. to continue the revision and completion of all the results of past inquiries. New points of views have to be considered. 2. A synthesis of all obtainable results is wanted, even if only provisional; a vindication of the Hungarian psyche of Szeged and that of the Great Hungarian Plain. There are two methods available for such a synthesis 1. the reductive method when we analyse the manifestations of the folk-soul of Szeged in religion and art. 2. The historical method offers facts as taken from the communal and social history, from education and schools, history of religious and intellectual movements, of language and literature of the town.

Short Notices.

Joseph Gelei: The Golden Fleece in Transylvanian Folk-tales.

Completes and corrects the article by Gedeon Mészöly on the above subject (Cf. *Népünk és Nyelvünk* I. vol.).

Julius Csefkó: „Kaszabol“. The term is explained (= to butcher, to cut down).

Sigismund Bátky: „Daku, Daku-ködmön“. A kind of frock-coat made of calf-skin. Explanation of the term.

Stephen Ecsedi: The Street-captains in Debrecen. Facts are published concerning the administrative life of Debrecen to complete the articles of Ákos Szendrey and Anton Horger (Cf. *Népünk és Nyelvünk* 1929., Nos. 1. and 2.). The duties of the street-captains, their election, uniforms, general attitude and bearing are described. Since 1872 their administrative duties are performed by a street-management; the organisation of the latter is described.

Language and traditions of the folk.

Sigismund Szendrey: Epitaphs. A study of motives and types. The article contains a great number and variety of characteristic epitaphs collected from villages.

Character of the People.

Eugen Böszörményi: The Hungarian and the Authorities. Recognition of the authorities by the Hungarian peasant. Discussion and examples.

Works and Character of the People.

Eugen Bethowski: A Century as Seen by the Peasants. Continuous notes taken by a peasant family from 1837—1919. Weather and

harvest conditions, the plague of 1863, draught and famine are among the most common topics.

Recensions and Review of Periodical Publications.

Tibor Joó introduces *Louis Ecsedi's Employments and Occupations of the Hungarian People*. Important and useful work containing a wealth of characteristic details on folk-psychology.

Charles Viski reviews periodicals on music. Plan and first number of the review „*Muzsika*“ (Music) and the 13th year of the „*Zenei Szemle*“ (Musical Review) is discussed.

Questions-Answers.

Number 9—12. September—October—November—December.

Stephen Györfy from Sziget: Marriage and Wedding Customs of the Matyós. The Matyós are a religious people whose lives are regulated by strict observance of customs. Love as a motive of marriage is almost unknown; it is usually settled by the mothers and female relatives of the parties concerned. They marry early, men at 20 and girls at 16—18. Intermarriage between villages impossible. Young men call at the houses of girls, strictly observing the rules of such visits. Betrothal and its rites; wedding after 1—2 months, usually in the advent and only a few of them in the "Little Carnival" after Twelfth Night. No weddings on Fridays, Saturdays and Sundays; Monday being the most favoured day. Music at weddings; dances at the house of the bridegroom the day before; distribution of the parts. Preparations for the wedding feast: invitations sent, the wedding trousseau is fetched by the bridegroom's carriage. Dress of the bridegroom. Formal negotiations at the bride's home, her dress and her farewell. Wedding before the registrar and at church. Reception of the young couple at the bridegroom's house. Bridal dance in bridal dress and change of dress after every dance (at least 3—4 times). Entertainment of the guests. Dance at the bride's home. Supper is given in the house of the newly married couple. Description of the feast, arrival of the guests, the main table and other tables; victuals are also hidden in the garret. The bride refuses to eat. After supper dance until midnight but only the guests of the bridegroom are staying on. The bride goes home to her parents where her bridal wreath is taken off and her hair dressed in the fashion of the married women. After this she returns to her new home and takes part in the dance. Food served again between 2—3 o'clock in the morning and dance is continued till dawn. In former days weddings lasted 2—3 days. Some details concerning the wedded life and the relation of the new couple.

Sigismund Bátky: Kecskemét and Kecskeszárász. Remarks and detailed discussion concerning the article of Desiderius Pais (Cf. No. 1—3. of the current year of this Magazine) Answer of Pais.

Short Notices.

Gedeon Mészöly: Specimen from the Interpretation of an Old Hungarian Lamentation of Mary. The word "öklel" is discussed to show technique of philological and style-historical studies on a text which is over 600 years old.

Julius Csefkó: „Törökösség“ (Turkishness). Used as a synonym for heartless cruelty.

H. Kóla: „Szőlőhártya“. The word designates the ridges between the rows of vines. Further examples are quoted.

Folklanguage and folktradition.

Sigismund Szendrey: Syntax of the Szeged Dialect. I. Predicate, II. subject, III. congruency of subject and predicate, IV. complements, V. objects, VI. construction of sentences.

Character of the People.

Kasimír Magyar: The Wedding of Bessy Jámbor.

Works and customs of the People.

Ladislav Madarassy: A Form of a Granary. A granary in the form of an oven is introduced. Such an oven is usually made of clay and is used for baking bread. Reference to it in older texts.

Stephen Szabó: Fishing in the Tisza in the 17th Century. Describes fishing according to the urbarium of the Castle Onód estate, 1689.

Sociography.

Eugen Győry: „A Rope“ of land in Dorozsma (near Szeged). „A rope“ is a land measure used since the distribution of land in 1745.

Review.

Stephen Bibó: Julius Moravcsik: History of the Onogures. Budapest, 1930. Detailed extracts from the work are given which is a valuable addition to the ancient history of our race.

John Banner: Dr. Eugen Robicsek's The Student Fire-organizations and particularly those of the Calvinistic College at Debrecen. Debrecen, 1929.

L. Irmédi-Molnár: Stephen Bálint-Nagy's Cholera in the County of Csanád. Makó, 1928.

Questions and Answers.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

HORGER ANTAL és Cs. SEBESTYÉN KÁROLY
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
BIBÓ ISTVÁN

SZEGED
KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
1930

TARTALOM:

	Lap
<i>Bibó István</i> : A második év — — — — —	1
<i>Mészöly Gedeon</i> : Pálóczy Horváth Ádám énekeskönyve I. — — —	2
<i>Bibó István</i> : Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében I.	11
<i>Pais Dezső</i> : Keckskemét — — — — —	24
<i>Cs. Sebestyén Károly</i> : Falitéka — — — — —	41
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Mészöly Gedeon</i> : Aranyszőrű-e az arany- szőrű bárány? <i>Csefkó Gyula</i> : Márvás huncut. <i>Turi Károly</i> : Töszmékel, gyüszmékel, gyüsménkedik — — — — —	47
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY: <i>Viski Károly</i> : A kánai menyegző egy változata. <i>Dömötör Lajos</i> : Magyar adomaváltozatok II. <i>Kő- műves Géza</i> : A csantavéri nyelvjárás V. — — — — —	54
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK, NÉPJELLEM. <i>Kiss Lajos</i> : A szegény ember malaca I. — — — — —	61
TÁRSADALOMRAJZ. <i>Banner János</i> : Adatok a XVIII. századbeli falusi életéről I. — — — — —	70
KÖNYVISMERTETÉSEK. <i>Szombatfalvy György</i> : Kaán Károly: Az Alföld problémája. <i>Ebner Sándor</i> : <i>Kiss Lajos</i> : Földművelés a Rétközön — — — — —	75
KÉRDESEK — — — — —	77
FELELETEK — — — — —	77

TUDNIVALÓK.

A folyóíratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirat, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámmlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámmla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámmlára telepítendő”.

A folyóírat évenként 20 íven, 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére, 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóíratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első évfolyamból már csak néhány példány áll rendelkezésre. Ára tartalomjegyzékkel, tárgymutatóval és címlappal együtt 20 pengő.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

HORGER ANTAL és Cs. SEBESTYÉN KÁROLY
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
BIBÓ ISTVÁN

SZEGED
KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
1930

TARTALOM:

	Lap
<i>Bibó István</i> : Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében II. — — — — —	81
<i>Viski Károly</i> : Bírópecsét — — — — —	98
<i>Mészöly Gedeon</i> : Pálóczi Horváth Adám II. — — — — —	110
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Betkowski Jenő</i> : A tiszaháti és szolnokmegyei szuszék. <i>Csefkó Gyula</i> : Pacalos. <i>Mészöly Gedeon</i> : Kormányzónk helyes címének története. <i>Bátky Zsigmond</i> : Batonya. <i>Bátky Zsigmond</i> : Bivaly. <i>Mészöly Gedeon</i> : Lilli. <i>Magyar Kázmér</i> : Mióta lovas nép a magyar? cikkhez — —	120
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Boross István</i> : Lakodalmi kurjantások, tréfás pohárköszöntők, sírfeliratok Mezőtúrról. <i>Szendrey Akos</i> : Meztelenség a magyar néphitben. <i>Kömüves Géza</i> : A csantavéri nyelvjárás VI. — — — — —	128
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK, NÉPJELLEM. <i>Kiss Lajos</i> : A szegény ember malaca II. — — — — —	135
TÁRSADALOMRAJZ. <i>Madarassy László</i> : A malom alatt. <i>Banner János</i> : Adatok a XVIII. századbéli falusi életből II. — — —	143
KÖNYVISMERTETÉSEK. <i>Joó Tibor</i> : Szombatfalvy György: Társadalomrajzi feladatok az Alföldön. <i>Irmédi-Molnár László</i> : Eperjessy Kálmán: Írások a régi Makóról. <i>Gerhauser, Albert</i> : Szegedi Kalendárium az 1930. évre. <i>Szendrey Akos</i> : Jelentések a magyar népművészetről — — — — —	150
KÉRDÉSEK — — — — —	153
FELFELETEK — — — — —	154

TUDNIVALÓK.

A folyóiratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirat, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámlára telepítendő”.

A folyóirat évenként 20 íven, 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére, 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóiratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első évfolyamból már csak néhány példány áll rendelkezésre. Ára tartalomjegyzékkel, tárgymutatóval és címlappal együtt 20 pengő.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRATA

HORGER ANTAL és Cs. SEBESTYÉN KÁROLY
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
BIBÓ ISTVÁN

SZEGED
KIADJA A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
1930

TARTALOM:

	Lap
<i>Mészöly Gedeon:</i> A cserény szó eredete — — — — —	157
<i>Cs. Sebestyén Károly:</i> A magyar ház asztala — — — — —	175
<i>Bálint Sándor:</i> Szegedi problémák — — — — —	184
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Gelci József:</i> Az aranszörű bárány a székely nép száján. <i>Csefkó Gyula:</i> Kaszabol. <i>Bátky Zsigmond:</i> Daku, daku—ködmen. <i>Ecsedy István:</i> Az utca kapitányok Debrecenben — — — — —	187
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Szendrey Zsigmond:</i> Nevető fej- fák — — — — —	194
NÉPJELLEM. <i>Böszörmény Jenő:</i> A magyar ember és a Tekintély	207
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Betkowski Jenő:</i> Egy század a földműves szemével nézve — — — — —	212
KÖNYVISMERTETÉSEK, FOLYÓIRATSZEMLE. <i>Joó Tibor:</i> Ecséri Lajos: A magyar földműves nép munkája. <i>Viski Ká- roly:</i> Zenei folyóiratok — — — — —	215
KÉRDÉSEK — — — — —	220
FELELETEK — — — — —	220

TUDNIVALÓK.

A folyóíratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirat, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámmlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámmla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámmlára telepítendő”.

A folyóírat évenként 20 íven, 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére, 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóíratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első évfolyamból már csak néhány példány áll rendelkezésre. Ára tartalomjegyzékkel, tárgymutatóval és címlappal együtt 20 pengő.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK

A SZEGEDI ALFÖLDKUTATÓ BIZOTTSÁG
NÉPRAJZI, TÁRSADALOMRAJZI ÉS NYELVÉSZETI SZAKOSZTÁLYAINAK
TÁMOGATÁSÁVAL MEGJELENŐ
KÖZÉRDEKŰ FOLYÓIRAT

HORGER ANTAL és Cs. SEBESTYÉN KÁROLY
KÖZREMŰKÖDÉSÉVEL

SZERKESZTI
BIBÓ ISTVÁN

SZEGED

1930

TARTALOM:

	Lap
<i>Győrffy István</i> : Házasság és lakodalom a matyóknál — — — —	225
<i>Bátky Zsigmond</i> : Kecskemét és Kecskeszárász. — <i>Pais Dezső</i> : Takarodó. — Szerk.: Utószó — — — — — — — —	254
KISEBB KÖZLEMÉNYEK. <i>Mészöly Gedcon</i> : Mutatvány az Ó-magyar Mária-síralom magyarázatából. — <i>Csefkó Gyula</i> : Törököség. <i>Kóla Ilona</i> : Szőlőhártya — — — — — — — —	277
NÉPNYELV, NÉPHAGYOMÁNY. <i>Szendrey Zsigmond</i> : Adatok a szegedi népnyelv mondattanához. <i>Dömötör Sándor</i> : Magyar adomaváltozatok III. — — — — — — — —	281
NÉPJELLEM. <i>Magyar Kázmér</i> : Jámbor Böske lakodalma — —	288
NÉPFOGLALKOZÁSOK, NÉPSZOKÁSOK. <i>Madarassy László</i> : Boglyaalakú gabonások. <i>Szabó István</i> : Tiszai halászat a XVIII. században — — — — — — — —	292
TÁRSADALOMRAJZ. <i>Győry Jenő</i> : A dorozsmai egy kötél föld —	295
KÖNYVISMERTETÉSEK. <i>Bibó István</i> : Moravesik Gyula: Az onogurok történetéhez. <i>Banner János</i> : Robicsok Jenő: A magyarországi diáktűzoltóságokról. <i>Irmédi-Molnár László</i> : Bálint Nagy István. Kolerajárványok Csanád vármegyében — —	300
KÉRDÉSEK — — — — — — — — — — — — — —	307
FELELETEK — — — — — — — — — — — — — —	307

TUDNIVALÓK.

A folyóíratra, valamint a Szegedi Alföldkutató Bizottság néprajzi, társadalomrajzi és nyelvészeti szakosztályaira vonatkozó mindennemű közlés (kézirát, ismertetési példány, kérdés, tudósítás, tagajánlás, reklamálás, cím- és lakásváltozás bejelentése, pénzküldemény stb.) **Bibó István szerkesztő** címére (Szeged, Központi Egyetem, Egyetemi könyvtár) küldendő. Pénzküldeményeket legcélszerűbb a szerkesztő postatakarékpénztári csekkszámlája útján (Bibó István dr., Szeged, 38.674. szám) befizetni. Mivel ez a csekkszámla kizárólag a „Népünk és Nyelvünk” céljait szolgálja, a beküldött összeg rendeltetését külön feltüntetni felesleges. Postatakarékpénztári befizetőlapok minden postahivatalnál kaphatók. Ha postautalványon küldjük a tagdíjat, írjuk a szelvényre: „A 38.674. számú csekkszámlára telepítendő”.

A folyóírat évenként 20 íven, 12 füzetben jelenik meg.

Előfizetési díj évi 10 pengő, az Alföldkutató Bizottság tagjai részére 6 pengő. Külföldre, Európa területére, 12 pengő, az Északamerikai Egyesült Államokban 2 dollár.

Alapítói díj 200 pengő. Az alapítók a folyóíratot alapítói díj fejében kapják. Egyes szám ára 4 pengő.

Az első évfolyamból már csak néhány példány áll rendelkezésre. Ára tartalomjegyzékkel, tárgymutatóval és címlappal együtt 20 pengő.

**A Szegedi Alföldkutató Bizottság Néprajzi,
Társadalomrajzi és Nyelvészeti Szakosztályának
kiadásában megjelentek:**

1. *Györffy István*: A matyókról. Ára 2 pengő.
2. *Mészöly Gedeon*: Mióta lovas nép a magyar? Ára 1 pengő.
3. *Banner János*: A békési pásztorok élete a XVIII. században. Ára 1 pengő 50 fillér.
4. *Szendrey Zsigmond*: Lakodalmi kurjantások. Ára 2 pengő.
5. *Pais Dezső*: Kecskemét. Ára 2 pengő 50 fillér.
6. *Bibó István*: Földrajzi szempontok a magyar lélek mai megítélésében. Ára 2 pengő 50 fillér.
7. *Kiss Lajos*: A szegény ember malaca. Ára 2 pengő.
8. *Mészöly Gedeon*: Pálóczi Horváth Ádám énekeskönyve. Ára 2 pengő 50 fillér.
9. *Viski Károly*: Birópecsét. Ára 2 pengő.
10. *Mészöly Gedeon*: A cserény szó eredete. Ára 2 pengő.

Megrendelhető a kiadóhivatalban.

BETÉTEKET

magas kamattal gyümölcsöztet,

KÖLCSONÖKET

folyósít bankszerű fedezettel, kedvező feltételekkel

a SZEGED-CSONGRÁDI TAKARÉKPÉNZTÁR

ALAPITVA 1845-ben.

Az intézet saját vagyona : 4 és fél millió pengő.

Saját háza:

1. Székház : Széchenyi-tér 7. szám és Takaréktár-utca 5. szám.
2. Bérpalota : Takaréktár-utca 8. szám és Horváth Mihály-utca 9. szám.
3. Bérház : Széchenyi-tér 8. szám (volt Jerney ház).

**A Szeged-Csongrádi Takarékpénztár részvénye jól jövedelmez !
Vásárlást az intézet közvetít.**

A szerkesztésért felelős : Dr. BIBÓ ISTVÁN min. tanácsos, egyet. könyvtár igazgató.

A kiadásért felelős : Dr. GERHAUSER ALBERT áll. felső keresk. isk. tanár.

Nyom.: Szeged Városi Nyomda és Könyvkiadó Rt. nyomdájában. Felelős nyomdavezető: Márton Jenő.